

**TOSHKENT DAVLAT
IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**2021-YIL
25-NOYABR**

**QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI
OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH,
RAQOBATDOSH SANOAT ZANJIRLARINI
YARATISH VA INVESTITSIYALARNI
JALB ETISH CHORA-TADBIRLARI**

**XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMANI
MAQOLALAR TO'PLAMI**

TOSHKENT – "IQTISODIYOT" – 2021

UO'K: 631.052 (515:1)

KBK: 65.050.9(2)

“Qishloq xo'jaligini rivojlantirish orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish va investitsiyalarni jalb etish chora-tadbirlari”. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to'plami (2021-yil 25-noyabr). – T.: “IQTISODIYOT”, 2021. – 376 b.

Ushbu to'plam Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining 90 yilligiga bag'ishlangan bo'lib, unda respublika iqtisodiyotining rivojlanishida qishloq xo'jaligining o'rni va uni rivojlantirish yo'nalishlarining dolzarb masalalari borasidagi ilmiy tadqiqot ishlarini takomillashtirish va ilmiy qarashlari aks ettirilgan materiallarning bayoni keltirilgan.

To'plamga oliy o'quv yurtlarida iqtisodiy muammolar bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan professor-o'qituvchilar, doktorantlar, tadqiqotchilar, vazirlik, qo'mita va turli mulkchilik shaklidagi korxonalar va tashkilotlarning yetakchi mutaxassislari, magistrning ilmiy izlanishlari natijalari kiritilgan.

Mas'ul muharrir – *t.f.d., prof. K.Sharipov*

Tahrir hay'ati: *t.f.n., dots. X.D.Axmedov*
t.f.n., dots. O.Sh.Sabirov
i.f.d., prof. I. Ivatov
i.f.d., prof. Ya.E. Aliyev
i.f.n., dots. Z.A. Xakimov
i.f.n., dots. A.T. Absalamov
t.f.n., dots. N.N. Qodirov

Taqrizchilar: *i.f.d., prof. N.S. Xushmatov.*
i.f.d., prof. D.A. Raxmonov

Mazkur to'plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar sanasining to'g'riligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

MUNDARIJA

Kirish8

ANJUMAN YALPI YIG‘ILISHI MA’RUZALARI

<i>Бузрукхонов С.М.</i>	Инновацион жараёнларни ривожланиши шароитида олий таълим муассасаларини мутахассислар тайёрлашдаги ролини ошириш 10
<i>Garakanidze Z., Jaloliddinov A.J.</i>	Importance of the Agflation Rate calculation during a Pandemic 16
<i>Bilynska M., Dolzhenkov O.</i>	The role of national resilience in the process of effective public administration system formation 28
<i>Алиев Я.Э.</i>	Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш орқали озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш йўллари..... 34
<i>Иватов И.</i>	Глобаллашув шароитида халқаро туризмнинг ривожланиши..... 39
<i>Таиматов Ш.Х.</i>	Инновацион ривожланиш шароитида банк тизими фаолиятини ривожлантириш 45
<i>Байхонов Б.Т., Отажанов У.А., Тургунов О.Ў</i>	Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицияларнинг тармоқлараро тақсимлаш 54
<i>Саидов М.Х., Ашурметова Н.А.</i>	Теория добавленной стоимости и ее значение в сельском хозяйстве 58
<i>Саидов М.Х., Очилов И.С.</i>	Янги Ўзбекистонда кластерлар фаолияти таҳлилин тақомиллаштиришда хориж тажрибаларидан фойдаланиш масалалари..... 62
<i>Кутбитдинова М.И.</i>	Миллий иқтисодиётда меҳнат бозорини тартибга солиш механизмларидан фойдаланиш 66
<i>Рустамов Н.И.</i>	Озиқ-овқат саноати тармоқларининг инновацион фаолиятини ривожлантириш йўналишлари..... 69
<i>Рустамов Н.И.</i>	Озиқ-овқат тармоғида саноат занжирини ташкил этишнинг устувор жиҳатлари 72
<i>Таиматов Р.Х.</i>	Пути совершенствования институциональных механизмов в сельском хозяйстве Узбекистана..... 78
<i>Таиматов Р.Х.</i>	Результаты анализа и оценка перспективы развития институтов в сельском хозяйстве 82
<i>Хакимов З.А.</i>	Таълим беришни таълим олувчиға йўналтирилган маркетинг концепцияси асосида ташкил этиш..... 88

Тулаев М.С.	Молиявий инвестициялар ҳисоби амалиётини такомиллаштириш	96
Абдусокиков А.А., Ашуурметова Н.А., Муратова М.Г.	Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг ривожланиши ва унинг мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигига таъсири... 101	
Маматкулов Б.Х.	Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш орқали озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашни статистик тадқиқ этиш	107
Ашуурметова Н.А., Тургунов Н.Г.	Мева-сабзавотчилик соҳаси инвестицион жозибadorлигини оширишнинг йўллари	113
Сарсенбаев Б.А.	Истеъмол бозорида балиқ савдосини маркетинг ёндашуви асосида йўлга қўйиш	118
Абдусаттарова Ш.А.	Тижрат банклари активлари ҳисобини юриштига ва унинг ривожланишга таъсир этувчи омиллар.....	122
Azizov O.M., Sabirova D.A.	Blokcheyn texnologiyasi va undan moliya sohasida foydalanish.....	128
Аймухаммедова А.К.	Аҳоли бўш пул маблағларини ички инвестиция сифатида иқтисодиётга жалб этиш йўналишлари.....	132
Махмудов Т.	Пандемия даврида маҳсулотлар савдосини ташкил этишда рақамли маркетинг стратегияларини аҳамияти.....	135
Нуруллаева Ш.Т., Сайдуллаева С.А., Тургунов О.Ў	Катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш усуллари.....	139
Onorboev Sh.M.	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish masalalari	143
Арипов А.С.	Енгил саноат корхоналари инновацион фаолиятида кичик бизнес ва хусусий тadbirkorликни аҳамияти	147
Арипов А.С.	Енгил саноат маҳсулотлари бозорини ривожлантиришда инновациялардан фойдаланиш	150
Жалолитдинов А.Ж.	Ўзбекистонда кичик бизнесни сугурталашни такомиллаштириш зарурати.....	154
Турдиқулов Ф.Р.	Халқаро иқтисодий муносабатларда инвестиция фондларини ривожлантириш ва тартибга солишнинг жаҳон тажрибаси	159
Уразов М.М.	Иқтисодиётда саноат ривожланишини иқтисодий хавфсиз бошқариш	162
Уразов М.М.	Саноат корхоналари иқтисодий эркинлиги шароитида барқарорликни таъминлаш	166

<i>Худайбердиев Ў.Э.</i>	Қорамолчилик тармоғи ривожланишига таъсир этувчи омиллар ва улардан самарали фойдаланиш йўллари.....	170
<i>Махкамбоев К.А., Бозорова О.Р.</i>	Корхоналарда рейтинг тушунчаси ва уни аниқлашда иқтисодий таҳлил усулларидан фойдаланиш масалалари.....	174
<i>Ибрагимов Д.А., Хидирова Б.И.</i>	Аҳоли бандлигини таъминлашнинг статистика назарияси ва амалиётини янада ривожлантириш.....	180
<i>Мейлиева Д.Б., Матризаева Д.Ю.</i>	Корхоналар брендинг фаолиятида рақамли маркетинг стратегияларидан фойдаланиш.....	185
<i>Баев А.Х.</i>	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерини ташкил этиш асосида иш билан бандликни ошириш.....	190
<i>Азизов Ш.Ю.</i>	Қўшилган қиймат яратишни рағбатлантириш бўйича хорижий тажрибалар ва улардан деҳқон хўжаликларида фойдаланиш йўналишлари	194
<i>Нуруллаева Ш.Т., Сайдуллаева С.А.</i>	Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш амалиётини янада ривожлантириш	199
<i>Янгибоев Д.Ғ.</i>	Лалми ерларга ресурстежамкор технологиялардан фойдаланишнинг объектив зарурлиги.....	203
<i>Данабоев И.</i>	Жаҳон хўжалигида хусусийлаштириш жараёнларини ташкил этишнинг ривожланиш тенденциялари.....	208
<i>Sabirova D.A., Azizov O.M.</i>	Raqamli bozor.....	212
<i>Эркинхожиев И.И.</i>	Қишлоқ хўжалигида техника воситалардан фойдаланишнинг иқтисодий таҳлили.....	217
<i>Аскаров Ф.Ғ. Джурраев Д.</i>	Виды себестоимости продукции аграрного сектора..... Давлат, жамият ва бизнес тараққиётида gr-менежмент механизми: моҳияти ва вазифалари.....	220 223
<i>Исакова Н.И.</i>	Инвестицияларнинг иқтисодиётга таъсирини статистик баҳолаш амалиётини янада ривожлантириш	226
<i>Қличев Б.П.</i>	KPI тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили.....	231
<i>Темиров Ш.О.</i>	Озиқ-овқат саноати корхоналаринг рақобатбардошлигини ошириш йўналишлари.....	235
<i>Тожиева М.Ж.</i>	Туризм бозорида инновацион жараёнларни ривожлантириш омиллари.....	238

<i>To'xtaboyev S.</i>	Yengil sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini aniqlashni takomillashtirish	242
<i>Холдоров С.У.</i>	Молия бозорининг миллий иқтисодийetni ривожлантиришдаги ўрни ва жаҳон молия бозорига интеграциялашишнинг замонвий йўналишлари	245
<i>Абдуллаев А.А.</i>	Инновацион ривожланиш шароитида банкларни бошқариш ва унда ходимлар фаолиятини йўлга қўйиши	249
<i>Ашурова Х.Х.</i>	Озиқ-овқат саноати ривожланишидаги замонвий тенденциялар	253
<i>Бозорова О.</i>	Баланс ликвидлигини таҳлили	256
<i>Бузруков Ф.Ф.</i>	Иқтисодийetni модернизациялаш шароитида фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш	260
<i>Ибрагимов Ғ.Ғ.</i>	Озиқ-овқат саноатини ривожлантиришнинг аҳамияти ва устувор жиҳатлари	263
<i>Ирматова Л.Р.</i>	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш фаолиятни такомиллаштириш йўллари	266
<i>Мусаева Ж.К.</i>	Рақамли иқтисодийetni ва таълимда ривожланиш тенденциялари	271
<i>Норова С.Ю.</i>	Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва иқтисодий ўсишни таъминлаш шарт шароитлари	278
<i>Расулов Н.Н.</i>	Пойабзал маҳсулотларини халқаро бозорга чиқиш стратегиясини ривожлантириш	283
<i>Тошмаматов С.Н.</i>	Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда туризм тадбиркорлигидан фойдаланиш ва уни йўлга қўйиш	286
<i>Халлиева Н.Р.</i>	Ўзбекистонда ислоҳотлар даврида сайёҳлик инфрагузимасини ривожлантириш ва коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш чора- тадбирлари	289
<i>Хамдамов С.</i>	Корхона молиявий сиёсатини шакллантириш назарияси ва услубийети хусусида	296
<i>Ҳакимов Н.Ҳ.</i>	Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг инновацион омиллари	301
<i>Ибрагимова Г.Х.</i>	Улкан орзулар рўёби	309
<i>Қодиров Н.Н.</i>	Янги Ўзбекистонда ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг тарихий ва ҳуқуқий асослари	315
<i>Вайалиев Д.К.</i>	Globalashuv sharoitida dunyoviy va diniy mafkuralarning asosiy xususiyatlari	322

<i>Адашова М.М.</i>	Туркияда Абу Мансур Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти бўйича олиб борилган академик ишлар ва уларнинг таҳлили.....	328
<i>Исмаилова Л.Х.</i>	Туристик рекламанинг ифодавий воситалари таҳлилга доир.....	335
<i>Каримова А.И.</i>	Путь к усвоению специфики русского языка и преодолению у студентов - узбеков интерферирующего влияния родного языка	341
<i>Муратова Э.Р.</i>	Проблемы формирования пунктуационных умений студентов	345
<i>М.О.Шониёзов</i>	Амир Умархоннинг жулус таърихи ёшларда миллий ўзликни англаш тушунчаларини шакллантирувчи манба	351
<i>Xudoyarova Z.M.</i>	ICT and their effectiveness for development of communicative competence of the future FL teachers.....	354
<i>Toshmurodova M.N.</i>	Innovative Methods for teaching English.....	358
<i>Имомов И.А.</i>	Педагогик зиддиятларнинг юзага келишидаги шарт-шароитлар шахс тоифалари ва уларнинг хислатлари	363
<i>Salimov D.T.</i>	Biotexnologik jarayonlarda issiqlik uzatishni modellashtirish	369
<i>Холиева Н.Х., Махмудов М.Р.</i>	Соғлом фикрлаш соғлом турмушнинг асосий сифатидир.....	372

KIRISH

Yangi O'zbekiston iqtisodiyotini yanada rivojlantirish, barcha tarmoqlarda ilmiy-texnikaviy va intellektual salohiyat natijalaridan samarali foydalanish orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun mamlakatimizda, turli sohalar qatori, qishloq xo'jaligini ham tubdan modernizatsiya qilishga, mavjud tabiiy resurslardan unumli va oqilona foydalanishga e'tibor qaratilmoqda.

So'ngi yillarda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralib, "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Aholining sog'lom ovqatlanishini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, "Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qator farmon va qarorlar qabul qilindi.

Natijada, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishni ko'paytirish orqali xalqimizning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga va turmush farovonligini oshirishga erishilmoqda.

Lekin, mamlakatimiz aholisining ko'payib borayotgani, urbanizatsiya jarayonlarini kuchayishi, qishloq xo'jaligi ekini maydonlarining qisqarib borishi, suv va energiya resurslariga bo'lgan talabning ortishi, iqlimning keskin o'zgarishi sharoitida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish va aholining ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini kengaytirish yuzasidan tegishli tavsiyalar ishlab chiqishni talab etmoqda.

To'plamda respublikada qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishda olib borilayotgan islohotlar hamda oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini ta'minlash (oziq-ovqatning mavjudligi, uni xarid qilish qobiliyati, undan foydalanish va uning barqarorligi) bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganilgan, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish va investitsiyalarni jalb etishdagi muammolar yechimi kabi dolzarb masalalar yoritilgan.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman (2021-yil 25-noyabr)

ANJUMAN YALPI YIG'ILISHI MA'RUZALARI

ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ РИВОЖЛАНИШИ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИ МУТАХАССИСЛАР ТАЙЁРЛАШДАГИ РОЛИНИ ОШИРИШ

С.М.Бузрукхонов,

и.ф.н., доцент,

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўринбосари

Аннотация: Мақолада инновацион ривожланиш шароитида замонамизнинг долзарб муаммоларига жавоб берадиган аниқ мақсадларга эга бўлган ҳаёт даражаси ва сифатининг миллий концепциясини шакллантириш йўлларидаги инсон капитали сифатини ошириш ва профессионал кадрлар тайёрлаш масалалари кўрилган. Олий таълим сифатини ошириш ва институционал муҳитни ўзгартириш учун шарт-шароитлар яратиш инсонлар фаровонлигига хизмат қилувчи омил сифатида эканлигига эътибор берилган.

Таянч иборалар: замонавий тараққиёт, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, сифат самарадорлиги, таълим, олий таълим, инновацион ривожланиш, миллий концепция, инсон капитали, малакали кадрлар, кадрлар сифати, инсон фаровонлиги.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы пути совершенствования повышения качества человеческого капитала и подготовки профессиональных кадров в условиях инновационного развития, формирования национальной концепции уровня и качества жизни, имеющей четкие цели, отвечающие актуальным проблемам современности. Уделено внимание по созданию условий для повышения качества высшего образования и изменения институциональной среды как фактора, способствующего улучшения благосостояния людей.

Abstract: The article discusses ways to improve the quality of human capital and training of professional personnel in the context of innovative development, the formation of a national concept of the level and quality of life, which has clear goals that meet the urgent problems of our time. Recommendations are given for creating conditions for improving the quality of higher education and changing the institutional environment as a factor contributing to the well-being of people.

Мутахассислар таълим хизматлари бозори инфратузилмаси иш берувчилар ва ишчилар ўртасидаги ишчи кучи нархи, меҳнат шароитлари, ишчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ёлланма ишчилар ва истеъмолчиларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш юзасидан муносабатларни тартибга солиш бўйича фаолият олиб боради. Мутахассисларни тайёрлаш тизими мутахассислар меҳнат бозори инфратузилмаси элементларидан бири бўлиб, бевосита бозорда талаб ва таклифни тартибга солиб туради.

Ҳозирги вақтда битирувчиларни иш ўринларига жойлаштириш улар таълим олган мутахассислик кафедраларига юклатилмоқда. Бу йўналишда қуйидагилар амалга оширилмоқда:

- кафедраларнинг корхоналар, кичик ва хусусий корхоналар билан алоқалари мустаҳкамланмоқда;
- кафедралар битирувчи курсларга меҳнат бозори конъюктурасига талабларига жавобан мутахассислик фанлар дастурларига тезкор ўзгартиришлар киритилмоқда;
- кафедраларда мавжуд профессор-ўқитувчилар жамоаси таълим дастурларини ҳисобга олган ҳолда, иш берувчилар талабларига биноан қўшимча таълим хизматлари, курслари очилмоқда.

Олий таълим муассасаларини битирувчиларининг иш жойлари ва касбий лавозимлари ўзгаришининг 3 йиллик мониторинги мутахассислик кафедралари ёрдамида олиб борилади. Бунда малакавий-битирув ишларига раҳбарлик қилган профессор-ўқитувчиларига ўз шогирдларини иш жойлари ва лавозимлари ўзгаришини 3 йилгача кузатишлари белгилаб қўйилган. Маркетинг бўлими томонидан ҳар йили декабрь, март ойларида мутахассислар ҳамда уларнинг касбий лавозимларининг ўзгариши ҳақидаги маълумотномалар сўраб олинди ва таҳлил қилинди. Битирувчиларнинг мониторингини олиб бориш мутахассислик кафедралари мудирлари зиммасига юклатилди.

Битирувчиларни ишга жойлаштириш натижалари таҳлилда биз олий таълим муассасалари маркетинг бўлимида амалга оширилган ишларни умумлаштирдик. Битирувчиларни ишга жойлаштириш ишлари жараёнларини тайёрлаш мақсадида факультетларда ҳам гуруҳлар тузилган. Бу гуруҳлар таркибига факультет декани, кафедра мудирлари, тегишли корхона ва муассасалар ходимлари киритилган.

Тошкент давлатиқтисодиёти университети маркетинг хизмати бўлими қуйидаги тадбирларни ташкил этганлигини қўрамыз:

- талабалар ҳақидаги маълумотлар базаси яратилган;
- битирувчилар ҳақидаги маълумотлар туман ва вилоят кесимларида газеталарда чоп этилган;
- ўтган ўқув йилида битирган талабаларнинг бандлиги ҳақида мониторинг ўтказилган;
- вилоят, туманлардаги корхона ва ташкилотларнинг ёш мутахассисларга бўлган эҳтиёжлари аниқланган;
- факультетлар бу эҳтиёжлар билан битирувчи курсларни таништириб, уларнинг хоҳишларини аниқлайдилар;
- факультетларда маркетинг бўлими билан биргаликда дастлабки тақсиротлар ўтказилди, кейин университет ҳамма таълим йўналишлари учун ишга тақсирлаш бўйича тақсирот ўтказилади. Бунда барча маъсул давлат ва нодавлат ташкилотлар вакиллари иштирок этадилар.

Мутахассислар таълим хизматлари бозоридаги инфратузил-маларнинг кам ривожланганлиги республикамизга хос муаммолардан биридир. ОТМларининг мутахассислик кафедралари қошида етук профессор-ўқитувчилар ва кор-

хоналар вакилларида иборат таркиб топган ижодий гуруҳлар ҳамкорликни амалга оширувчи механизм – мутахассислар меҳнат бозоридаги ўзига хос инфратузилма сифатида хизмат қилади ва ўз навбатида, инновацион ҳамкорликни ташкил этишда асосий бўгин вазифасини ўйнайди. Ижодий гуруҳлар кафедра ихтисослашувига мос замонавий корхоналар рўйхати ва уларнинг фаолиятига оид батафсил маълумотларни тўплайди. Рўйхатдаги ҳар бир корхонанинг мавжуд илмий-технологик муаммоларини ўрганиб, таҳлил қилади ва тизимлаштиради. Бу эса кафедрада мужассамланган интеллектуал салоҳиятни мазкур муаммолар ечимларига сафарбар қилиш ва шу тариқа, олий таълим тизимида олиб бориладиган илмий изланишларнинг натижавий самарадорлигини таъминлаш имкониятини яратди.

Олий таълим тизими учун ҳам, ишлаб чиқариш учун ҳам ўзаро манфаатли бўлган бундай ҳамкорлик натижасида, бир томондан, ўқув ишлаб чиқариш амалиётлари такомиллашади, таълим сифати ошади, профессор-ўқитувчиларнинг амалий билим ва кўникмалари узлуксиз равишда янгиланиб боради, битирувчиларни ишга жойлаштириш жараёнига потенциал иш берувчилар жалб этилади. Иккинчи томондан эса, реал эҳтиёжга мувофиқ юқори малакали, рақобатбардош кадрлар таъминоти йўлга қўйилади, корхоналарнинг амалий муаммолари бўйича инвестицион лойиҳалар портфели шакллантирилади, маҳсулот сифатини ошириш, таннархини камайтириш, корхоналарнинг инновацион тараққиёт йўлига ўтишини таъминлашга замин яратилади, республикамизда амалга оширилган ишлар натижасида, жумладан, ҳозирга қадар олий таълим муассасаларининг 600 тадан зиёд ихтисослик кафедралари қошида жами 4500 нафарга яқин етук профессор-ўқитувчилар ва мутахассис-олимлар, аспирант, докторант ва изланувчилар, иқтидорли талабалар, ишлаб чиқариш вакилларида иборат таркибда 750 тадан ортиқ инновацион гуруҳлар шакллантирилиб, кафедралар йўналишига мос замонавий корхоналар тўғрисида маълумотлар базаси яратилди. Мазкур корхоналарнинг 1200га яқини билан шартномавий асосда инновацион корпоратив ҳамкорлик алоқалари ўрнатиш устида тегишли ишлар олиб борилиб, улардаги мавжуд илмий-технологик муаммолар банки шакллантирилди. Корхоналарнинг ушбу амалий муаммолари янги ўқув йилидан бошлаб кафедраларда бажарилаётган битирув малакавий ишлари, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертациялари, хўжалик шартномалари асосидаги илмий тадқиқотлар мавзуларини шакллантиришга асос сифатида хизмат қилади. СамДУнинг 40 дан ортиқ кафедрасида шундай ижодий гуруҳлар ташкил қилиниб 200 дан ортиқ корхона билан шартномалар тузилди. Бажарилаётган ишлар эса ўз навбатида инфратузилмани такомиллаштиришни талаб қилади.

Мутахассислар таълим хизматлари бозорини янада кенгайтириш ва уларни меҳнат бозоридаги талаб ҳамда таклиф ҳақида маълумотлар тўпловчи, мутахассисларни муносиб ишга жойлаштириш бўйича фаолият олиб боровчи кадрлар агентликлари ва турли кўринишдаги ихтисослашган меҳнат биржалари фао-

лиятларини ташкил этиш ва ривожлантириш лозим. Ушбу агентликлар асосий эътиборни узоқ жойлашган ҳудудлар ва қишлоқ жойларига қаратиши мақсадга мувофиқ бўларди.

Маълумки, кадрлар агентлиги – мустақил ташкилот бўлиб, иш берувчи буюртмасига биноан ходимларни саралаб беради. Кадрлар агентликларига муурожаат этиш эса кўпгина ҳолларда етарлича натижа бермайди, чунки ёш мутахассислар томонидан юборилган резюмелар баъзан эътиборсиз қолади. Бунга сабаб кўпгина агентликлар ёш мутахассислар билан ишлашга мослашмаган ва уларнинг резюмелари иш малакасига эга бўлмаган шахслар билан бирга сақланади. Битирувчиларга талаб пастлигининг, сабаби нафақат уларнинг малакасининг пастлиги, балки кўпгина корхоналарда ёш мутахассислар билан ишлаш принциплари мавжуд эмаслиги бўлиб, кадрлар агентликлари эса бу каби хизматларни бажаришмайди.

Таклиф этилаётган кадрлар агентликлари меҳнат биржалари ва бошқа кадрлар агентликларидан фарқи равишда ишсизларни рўйхатга олиб боришади ва бу ишга ёлловчилар маълумотлар базасида сақланади. Биржа иш изловчига ўз базасидан бўш иш ўрнини таклиф этади. Шу билан биржанинг мажбуриятлари тугайди. Таклиф этилаётган ҳудудий кадрлар агентлигининг вазифаси эса мутахассисларга бўлган талабни қондириш ва уларни меҳнат бозорида қўллаб-қувватлаш, иш ўрнига эга бўлмаган шахсларга иш ўрнини топиб, иш берувчи билан шартнома тузилгандан сўнггина хизмат ҳақини олишда намоён бўлади. Йирик кадрлар агентликлари тўловларни иш берувчидан ундиришади, иш изловчилар эса ишсизлар базасига киритилади ва ҳеч қандай тўловларсиз иш ўрнига эга бўлишади. Шундай қилиб, кадрлар агентлигининг биржалардан асосий фарқи шундаки, иш берувчиларнинг санокли буюртмаларига биноан ходимларни излашади, биржалар эса иш ўрнига эга бўлишни истаган барчага кўмаклашади.

Режалаштирилган кадрлар агентликларига қуйидаги вазифалар юклатилиши назарда тутилади:

- мутахассислар таълим хизматлари бозори механизмнинг боғловчи бўғини бўлиш;
- мутахассислар таълим хизматлари бозорида маркетинг тадқиқотлари;
- тадқиқотлар натижаларига кўра илмий асосланган таклифлар ва муаммоларнинг ечимларини ишлаб чиқиш;
- мутахассисларга бўлган ҳудудий талабни қондиришда кўмаклашиш;
- ҳудудда мутахассисларга бўлган талабни қўллаб-қувватлаш;
- ҳудуднинг чекка туманларига мутахассисларни жалб этиш.

Ҳудудий кадрлар агентлиги асосий вазифаларидан бири мутахассислар меҳнат бозорида маркетинг тадқиқотларини ўтказиш бўлиб, бунда асосий эътибор кенг қамровли тадқиқотлар ва мутахассисларга истиқболда бўладиган талабни аниқлашга қаратилади. Бунинг натижаларидан иш билан бандлик муаммосини ҳал этиш, қишлоқ жойларига мутахассисларни жалб қилиш, корхо-

наларга кадрларни танлашда кўмаклашиш, битирувчиларга ишга жойлашишда кўмаклашиш ва ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш режаларини тузишда фойдаланиш мумкин.

Ҳудудий кадрлар агентлигининг вазибаларидан яна бири – маълумотлар базасини яратишдир.

Маълумотлар базасига:

- таълим хизматларига бўлган талаб;
- битирувчиларнинг сони ва таркиби;
- мутахассисларга бўлган жорий ва истиқболдаги талаб;
- корхоналар томонидан мутахассисларга қўйиладиган талаблар;
- корхоналар томонидан бериладиган кафолатлар ва имтиёзлар;
- ишга жойлаштириш воситалари;
- меҳнат шароитлари ва меҳнат фаолиятининг ҳуқуқий томонлари ҳақидаги маълумотлар киритилади.

Ҳудудий кадрлар агентликлари ўзларида етарлича маълумотга эга бўлиб, ёш мутахассисларга, ОТМга кириш арафасидаги ёшларга, талабаларга ҳар бир корхонанинг шарт-шароитлари ва қулайликлари ҳақидаги маълумотларни оммавий ахборот воситалари орқали етказиши керак.

Ташвиқот-тарғибот ишларининг “Очиқ эшиклар куни”, стендлар, радио ва гезатадаги эълонлар каби усуллари билан ҳозир керакли натижаларга эришиш қийин. Бутунги кунда давлат томонидан барча битирувчиларга иш ўринларини таъминлаб бериш кафолати йўқ. Талабаларни меҳнат бозорида ўз ўрнини топишга кўмаклашадиган рекламалар лозим бўлиб, бу йўналишда қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- ҳудудий кадрлар агентлигининг ўз фаолиятини тарғибот этиши;
- ҳудудий кадрлар агентликларининг меҳнат биржалари ва одатий агентликлардан фарқини намоён этишини таъминлаш;
- мутахассисликлар бўйича маълумотлар банкани кенг оммага етказиши;
- битирувчиларни ишга жойлаштириш бўйича амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий дастурларни етказиши;
- қўшимча хизматлар турларини етказиш (стажировка, малакани ошириш, қайта ўқитиш, хорижда малакани ошириш ва бошқалар).

Шундай қилиб, ҳудудий кадрлар агентликларининг фаолияти ҳудудда жойлашган ОТМларнинг ўзаро муносабатлари ва давлат бошқарув органлари билан алоқаларини мувофиқлаштиришга, мутахассисларни меҳнат бозорида муносиб ўринларини топишга кўмаклашиши ва меҳнат бозорида мутахассисларга бўлган талабни истиқболлаштиришга йўналтирилади. Мутахассисларнинг бандлиги муаммосининг ечими фақатгина ОТМлар ва ҳудудий корхоналар, ташкилотларнинг ўзаро муносабатларининг мувофиқлашуви ҳамда ўзаро манфаатдор муносабатлар шакллангандагина ҳал бўлиши мумкин.

Ғарбий мамлакатларда хизмат поғоналари ривожлантириш марказлари талабаларни касбга йўналтириш, талабаларга бўш иш ўринлари ва компаниялар тўғрисида маълумотлар бериш, компаниялар учун мутахассислар танлаш ва бўш иш ўринлари ярмаркаларини ўтказишни асосий ўринга қўяди.

Тадқиқотларимиз натижасида мутахассислар таълим хизматлари бозорида талабаларга уларнинг касбий шаклланиши ва меҳнат бозорида рақобатбардошлигини ошириш мақсадида олий ўқув юртлари қошида битирувчиларни ишга жойлаштиришга қўмаклашиш бўйича жамғарма ташкил этилиши лозим деган хулосага келдик. Бу жамғарма битирувчиларни иш ўринларини топишига қўмаклашиш бўйича фаолияти ҳокимият органлари ва иш билан бандлик хизматлари билан мувофиқликда амалга оширилади. Иш билан бандликка қўмаклашиш марказлари амалдаги қонунчилик асосида касбий-таълим хизматларини меҳнат бозорида тартибга солиш бўйича комплекс тадбирлар ишлаб чиқишлари зарур. Бизнингча, бу тадбирлар қуйидагилардан иборат бўлгани мақсадга мувофиқдир: касбий таркибнинг йиллик таҳлили, ОТМ битирувчиларидан ишсизлар сони ва уларни ишга жойлаштириш мониторингини ўтказиш; ёш мутахассислар учун бўш иш ўринлари тузилмаси ҳақида маълумотлар банкни шакллантириш; битирувчиларни иш билан таъминлаш мақсадида иш берувчилар билан алоқаларни ташкил этиш; вилоят ҳокимият органлари билан ОТМ раҳбарияти ва битирувчиларни ишга жойлаштириш бўйича ўқув юртлари жамғармалари билан алоқаларни ўрнатиш; ёш мутахассисларга вилоят иқтисодиёт тармоқларидаги талабларни режалаштириш; янги очилаётган мутахассисликларга таклифлар бериш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 30 декабрдаги «Солиқ маъмуриятчилиги такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» ги УРҚ-455-сонли Қонуни*
2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 январдаги «Иқтисодий ривожланиш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-5621-сон Фармони*
3. *Хмелева Г.А. Человеческий капитал как условие формирования инновационной экономики региона. Самара: Самарская академия государственного и муниципального управления, 2012. 168 с.*
4. *Носкова К. А. Влияние человеческого капитала на инновационное развитие организации // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2013. № 12.*

IMPORTANCE OF THE AGFLATION RATE CALCULATION DURING A PANDEMIC

Z. Garakanidze,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Administration, Georgian Technical
University, International Black Sea University,
Ministry of Nature Protection and Agriculture of Georgia
A.J.Jaloliddinov,
Senior Lecturer of the Department of Economics, TSUE

Introduction

There has been a recent fluctuation in food prices in Georgia, which has been exacerbated by the Covid19 pandemic and has already resulted in food crisis. Historically, food crisis have often been the cause of political and social unrest. In early 1970ies, some mechanisms were created to combat the food price inflation – agflation - and its negative consequences worldwide. Despite these measures and the so-called Green Revolution, food prices have been significantly rising since the beginning of this century. This resulted in the 2010-2012 wave of political unrest in different regions of the World, including the Arab Spring events. Georgia also suffered serious problems last decade. As indicated in George Anjaparidze's (VeritasGlobal CEO and Founder) research: "In 2017, **43% of the labor** force in Georgia was employed in agriculture compared to 49% in 1991. Georgia has the highest proportion of employment in agriculture of any country in Europe. Germany, France, Italy and Spain all employ less than 5% of their labor force in the sector. The proportion of the work force employed in the agriculture sector in Georgia is comparable to levels observed in Cameroon (47%), Liberia (46%) and Benin (42%). Furthermore, the value created by Georgian farmers is a fraction of their European peers. In 2017, an average Georgian farmer created value (output net of inputs) of \$1,311 whereas a Swiss farmer created value of \$30,884. Put differently, 1 Swiss farmer created as much value as about 24 Georgian farmers."¹

Moreover, since the early days of the 2020 pandemic, there has been a fluctuation in the prices of cereals, meat, oil and other products. Food crises is a natural process for the entire biosphere, as well as for humanity living in it. Periods of hunger strikes and subsequent crises (political and social) have been quite common throughout the history. The development of international institutions and the understanding of the importance of the food scarcity problems have contributed to the creation of the food security concept and its widespread use both globally and at the level of individual states. Series of grain crises that took place in the 1970s were of great

¹ George Anjaparidze. Georgia's economy – from cultivating land to harvesting innovation? <https://www.veritasglobal.ch/post/georgia-s-economy-on-a-path-from-cultivating-land-to-harvesting-innovation>

importance in this regard too. These processes have exposed the gap between the level of food supply in developed countries and the so-called Third World states. To overcome these challenges, the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) developed the Global Concept of Food Security in 1974. It was submitted to the World Food Conference in Rome, in which the HQ of the Organization is located. According to this document, food security is defined as the availability of sufficient food supplies and one's access to them.

The following paradox has been observed since the beginning of this century: thanks to advanced technologies, the yield of basic food crops has increased, while dependence on climate fluctuations has decreased. At the same time, there has been a sharp rise in prices in world food markets during the crisis, exacerbating the social problems in the world's poorest countries, which suffer from both overpopulation and food shortages. The 2001 FAO Doha (Qatar) Summit showed that solving food problems became quite complicated at the global level. At this meeting, developing countries did not support the concept of fighting hunger, which was based on the liberalization of world trade. This meant their support towards more protectionism, i.e. a shift from food security to food sovereignty.

There are serious concerns that the entire agri-food system of the planet will not be able to fully feed 9 billion people. Moreover, scholars of economic security see the hunger strike caused by rising food prices as the most dangerous form of social protest. Such anti-government protests are usually resulted from a frustration caused by the government's actions to overcome the crisis. While talking about future food crises, we must take into account the fact that the cause of tension is usually not only the amount of food consumed per capita, but also the quality of food available to the Earth's population.

Macroeconomic problems of the agricultural sector in Georgia

The share of agriculture in the sectoral structure of GDP by the beginning of 2020 was only 9%. These numbers reflect the extremely low efficiency of the agricultural sector. What is the cause of the problems in Georgia's agriculture and what caused the crisis in this field?

Since 2013, state funding for agriculture has increased. For example, in 2013, 170.3 million GEL was allocated from the central budget for the development of the sector, and in 2014, about 188 million. The state funding received by the agricultural enterprises themselves is large, and the total assets of these enterprises amount to several hundred million GEL. The United Amelioration Company Ltd. of Georgia 310 million GEL and Logistics Company Ltd - 220 million GEL, own the largest assets. Because of the economic transformation caused by the collapse of the Soviet Union, the agrarian sector, for which the rules of a market economy were previously unfamiliar, faced new challenges. It was centrally administered and received large amounts of state subsidies. Lack of private property and collective farming, based on state directives, have reduced the sense of individual responsibility and the

ability to make independent decisions among people involved in agriculture. Such a system did not require them to think too much and analyze how to reduce costs, how to deal with competition, or where to sell their products. As a result, neither the Georgian farmer nor the industry as a whole, which faced radically different tasks, was ready to move from a socialist economy to a capitalist one. The transition to a market economy naturally necessitated the emergence of private property, and the then government of independent Georgia decided to relinquish some of its state ownership and, like other post-socialist countries, began a process of large-scale privatization. Privatization affected both land and enterprises. At the initiative of the government, the so-called land reform, under which all rural households received small plots of land as property. Because of mentioned so-called land reform, the bulk of agricultural land was fragmented and on average only 0.88 ha were found in the hands of one family farm. The effects of economies of scale have disappeared, households have not been able to transform into large farms, and the competitiveness of the sector has approached a critical juncture. Along with the lands, agrarian and food enterprises (small and medium size at the first stage, and since 1997 - large) were been alienated, despite optimistic expectations, many of them ceased to function at all.

It became possible for farmers to dispose of vouchers of different values at their own discretion. In addition, the Cabinet of Ministers included various types of agricultural loans in the preferential agro-credit project. Any kind of state aid means a lot to poor farmers. At the same time, state aid was more like sticking paper on the wall of a dilapidated building than a fundamental policy that would put the Georgian agricultural industry on the right path of development. This once again confirmed the need for a proper diagnosis.

Let's start with the fact that Georgian agriculture used to be a part of centralized Soviet agriculture, which relied entirely on state collective farms (kolkhoz). Farmers and their families been paid by the government to carry out certain agricultural work. This solved the financial problems of each family. Homesteads — gardens, vineyards, cattle, or sown fields — were an additional source of income for farmers. It should be noted that homestead farms used to be a kind of relief for collective farms as it depended on them. It also means that they were dependent on the state in terms of financial and economic resources. The destruction of the centralized Soviet economy and collective farming system was such a large-scale phenomenon that Georgia's agriculture failed to shift to a new form of economic formation. Georgian farmers did not become independent entrepreneurs. Consequently, they failed to turn their homestead farms (formerly associated with the collective farm) into independent farms oriented towards a market economy.

The main reason for the failure of agriculture was the fact that Georgian agriculture has lost a number of essential structural levers that are vital to the existence of agriculture in any country.

The “hunger” of capital

The fundamental problem of Georgia’s agriculture is also the constant lack of capital, i.e. the funds needed for the proper functioning of the agricultural sector. The farmer, like other entrepreneurs, needs money at any stage of his business: to buy machines or fertilizers, to cultivate the soil, to sow crops, to care for the fields, to harvest, to transport and sell cattle, and so on. Moreover, impoverished Georgian farmers do not have the financial resources to do such a thing.

Credits, which have issued since 2013 under the Government’s Preferential Agrocredit Project, does not offer significant “discounts” to farmers. Six out of six such agro-credits are for the formation and maintenance of plants for the processing of agricultural products. The idea of securing such loans is not necessarily bad; however, small households, which mainly support the entire agricultural sector, benefit little from these loans; Farmers cannot set up an enterprise and therefore they are not eligible for loans. The remaining two types of loans, interest-free loans for a period of 6 months (maximum amount is 5 thousand GEL; if the farmer fails to pay it within six months, a 3 percent fine will be paid monthly) and 12-18-month preferential agricultural loans for medium and large farms - 5 to 100 thousand GEL 5 percent interest. Therefore, the lack of funds remains one of the main agricultural sector problems in Georgia. As a result, the introduction of long-term agricultural loans, which will allow the farmer to maneuver for at least a few years, will be one of the first and foremost steps in solving this problem.

Nevertheless, scientists are looking for new solutions similar to the past Green Revolution, the most important of which may be the sustainable development. The World Bank has set up a Food Riot Radar to monitor hunger strikes worldwide.² According to the Food Riot Radar data, in 2007-2014, 110 hunger strikes took place throughout the world. Therefore, it is important for each country to constantly monitor the food prices. This should be a task not only of the government, but also of the National Statistics Office. In December 2020, Geostat initiated a new law on official statistics, which requires the assessment of food safety risks and challenges.

New Law on Official Statistics with old instruments

According to Article 6.1 of the 3rd Chapter (Structure of the National Statistical System) of the Geostat’s new Law on Official Statistics, the National Statistical System consists of Geostat, the National Bank and the statistical offices as parts of the Statistical Work Program. Article 2 of this Program (Price Statistics) calculates the Consumer Price Index (CPI) - the general rate of inflation - on a monthly basis.³ Geostat monitors inflation rate at 1700 trade facilities of six cities (Tbilisi, Kutaisi, Batumi, Gori, Telavi, Zugdidi) on a monthly basis. The result of this monitoring is the creation of the Consumer Basket, which enables the calculation of the CPI.

² Food Price Crisis Observatory. <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/food-price-crisis-observatory#4>

³ 2020 Program of Statistics. Approved by the Government of Georgia, Decree N101, January 17, 2020; Tbilisi p.6. https://www.geostat.ge/media/29113/statsamushaoebi_2020.pdf

Consumer Basket combines 305 different goods and services.⁴ Unlike the National Statistics Office, since the end of March 2020, LEPL National Food Agency has been monitoring food prices on a daily basis. This data are then submitted to the Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia, the government body overseeing this Agency. Department of the Policy Analysis of the Ministry studies the data on food prices provided by the regional offices of the LEPL National Food Agency on a daily basis as well, unlike Geostat, which selectively analyzes consumer prices in six Georgian cities only monthly.

Consumer Baskets are different in each country. They include the most demanded products in the country. In Georgia, 12 most of the most demanded ones are: food and non-alcoholic beverages (30.1%), alcoholic beverages, tobacco (6.4%), clothing and footwear (3.4%), housing, water, electricity, gas and other fuel (8.4%), furniture, household items and decoration, home care (6.6%), healthcare (8.4%), transport (13.1%), communications (3.7%), Leisure, entertainment and culture (6.4%), education (4.7%), hotels, cafes / restaurants (4.1%), other goods / services (4.9%).⁵

According to Geostat, the group of food and non-alcoholic beverages of Basket includes 92 products, which are mainly in line with the list of products monitored daily by the regional offices of the LEPL National Food Agency. However, Geostat obtains monthly data on prices only from 6 big cities, while the prices monitored by the LEPL National Food Agency include the shops (also the so-called trade networks – Zgapari, Nikora, Magniti, Ori Nabiji, etc.) of all cities and villages from all districts/municipalities. This information is gathered on a daily basis, and therefore, is much more operational, than Geostat's monthly (collected from 10th to 20th day of month) data.⁶ And, most importantly, LEPL National Food Agency's data focuses on the rise in prices on food and non-alcoholic beverages, i.e. agflation, while the change in prices on other (non-food) consumer goods are not counted, they are not affected on it.

The term agflation (i.e. rising food prices) has been widely used in statistical theories and practices of various countries in first decade of this century, but undeservedly forgotten nowadays. Agflation was coined in 2006-2007 to refer to rising prices on cereals, fruits, eggs, and other non-alcohol beverages.⁷ agflation (Agrarian Inflation) means the increase in prices on food and crops compared to the general increase in consumer prices. Agflation is often used in relatively poor countries where food prices have risen at certain times (for example, in India).⁸ In

⁴ Inflation Calculation Methodology Note. GEOSTAT, 2020. https://www.geostat.ge/media/29192/Inflation-calculation-methodology-note_2020.pdf

⁵ Ibid. p. 2

⁶ Consumer Price Index. Technical Manual. Geostat. Tbilisi February 15, 2013, p. 6.

⁷ Agflation in the New Member States—Some Stylized Facts. IMF, 2008, www.imf.org/external/CEE/2008/120107.pdf; 2017b. Inflation Index Modifications and Expediency of their Application for Georgia. GFSIS Expert Opinion, No. 77. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-eng.pdf> P. 3. 2017, Georgian Foundation for Strategic and International Studies ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4

⁸ Charaia V., Papava V., 2017c. The Role of Inflation and its Targeting for Low-Income Countries (Lessons from

China, the record-breaking 4.8% rise in the 2007 CPI was mainly due to a 12.3% increase in food prices.⁹

Agflation during the Covid 19 pandemic

Interest to agflation has particularly been risen during socio-economic crises - it is resulted from a sharp increase in demand for products, or a decrease in supply and the respective increase in prices. Covid 19 pandemic has created such crises due to the closure of borders, suspension of businesses, unemployment, etc. Amid food threats exacerbated by the pandemic, the prediction of Thomas Malthus, the famous British economist, about Hunger Strike being one of the oldest surviving forms of social protest, has remained relevant to the present day. Moreover, this kind of protest "... is universal as there is practically no place on the world map that has not been touched by food crises and hunger strikes".¹⁰

The increase in food prices (food is said to be price inelastic) on the world markets is particularly sensitive for Georgia due to the following reasons:

- Change in energy prices worldwide has little effect on retail fuel prices in Georgia, due to an oligopolistic nature of the Georgian energy market; this leaves food prices at a high level;

- Increased natural gas tariffs for Georgia's industrial consumers set in Dec 2020 are likely to increase prices on nitrogen and potassium fertilizers;

- Rising prices on metals are increasing the price of agricultural machinery;

- The rapidly developing Asian countries with multibillion populations have shifted from rice to protein-rich expensive meats and dairy products, the production of which requires 5 times more areas than vegetables;

- Global climate change, combined with soil erosion and irrational land use, is leading to a reduction in arable land, exacerbating food demand-supply imbalances amid rapid global population growth and declining crop production;¹¹

- Since the beginning of the pandemic, many exporting countries have protected their domestic markets by increasing food prices and imposing export quotas, or restricting exports altogether; this further increases food prices for food importers like Georgia.

Post-Communist Georgia). *European Journal of Economic Studies*, Vol. 6, No. 2, pp. 96–103, http://ejournal2.com/journals_n/1504096069.pdf; Suryanarayana M.H. Agflation and the PDS: Some issues. Indira Gandhi Institute of Development Research. IGIDR Working Paper. 2008; (009). URL: <http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2008-009.pdf>; Chorafas D.N. Energy, environment, natural resources and business competitiveness: The fragility of interdependence. Aldershot: Gover Publishing Ltd.; 2011. 386 p.

⁹ Новая Политика — Рекордный рост цен за десятилетие отмечен в Китае в 2007 году <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B3%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D1%8F>

¹⁰ Е. А. Иванов, А. Р. Шишкина. Дестабилизационные процессы в афразийской макрорезоне нестабильности: страновой и региональный анализ. афгация и риски социальнополитической дестабилизации в постсоветской центральной азии. Стр.455. https://www.socionauki.ru/upload/socionauki.ru/book/files/monitoring_sm_5/453-474.pdf

¹¹ A Global Need for Grain That Farms Can't Fill <https://www.nytimes.com/2008/03/09/business/worldbusiness/09crop.html>

Given the above-mentioned, measuring the agflation rate during the Covid 19 pandemic is very important, especially in poor countries, which are characterized by rising food prices.

Numerous studies by Georgian economists have shown that agflation is higher in transition economies, where the food accounts for almost half of the total Consumer Basket.¹² In particular:

In Georgia - 31% of the basket is food,¹³

Kazakhstan - 60%,¹⁴

Russia - 50%,¹⁵

Azerbaijan - 50%,

Armenia - 50%,

Turkmenistan - 60%,

Tajikistan - 57%,¹⁶

In agrarian-developed countries, the picture is quite different - food represents not even a fifth of the Consumer Basket. According to scholars Vladimir Papava and Vakhtang Charaia, food is about 15% of the US Consumer Basket,¹⁷ 18% of the EU Consumer Basket¹⁸ and 24% of Turkey's Consumer Basket.¹⁹

Since the onset of the global pandemic, a number of products (cereals, flour,

¹² M. Kakulia, N. Aslamazishvili. Dollarization in Georgia, Tbilisi, P. Gugushvili Institute of Economics, 2000; In the Research paper 2012 of Economic Policy Research Center is outlined: Small open economies are characterized with a large share of food in their consumption baskets: Inflation in Georgia – Causes and Cures. Economic Policy Research Center Issue in Focus, 5th Report, June, 2012, p. 16. <https://csogeorgia.org/storage/app/uploads/public/Scd/c9b/3d8/Scdc9b3d8940b313379272.pdf>

¹³ Vladimir Papava, Vakhtang Charaia. Inflation Index Modifications and Expediency of their Application for Georgia. GFSIS Expert Opinion, No. 77. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-eng.pdf> P. 4. 2017, Georgian Foundation for Strategic and International Studies ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4; ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4 <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-geo.pdf>

¹⁴ Е. А. Иванов, А. Р. Шишкина. Дестабилизационные процессы в африкской макроне нестабильности: страновой и региональный анализ. афгация и риски социальнополитической дестабилизации в постсоветской центральной азии. Стр. 470 https://www.socionauki.ru/upload/socionauki.ru/book/files/monitoring_sm_5/453-474.pdf (дата обращения: 14.12.2020)

¹⁵ Маширова, С. П. Анализ стоимости потребительской корзины / С. П. Маширова, А. Ю. Степашова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 1 (81). — С. 250-252. — URL: <https://moluch.ru/archive/81/14639/> (дата обращения: 14.12.2020)

¹⁶ In the article: Параметры потребительской корзины определяют таджикские экономисты, is underlined: Потребительская корзина в США состоит из 300 продуктов и услуг-представителей, во Франции — 250, Англии — 350, Германии — 475, России — 156, Казахстане — 43. <https://tj.sputniknews.ru/economy/20150108/1013861359.html>

¹⁷ Vladimir Papava, Vakhtang Charaia. Inflation Index Modifications and Expediency of their Application for Georgia. GFSIS Expert Opinion, No. 77. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-eng.pdf> P. 10. 2017, Georgian Foundation for Strategic and International Studies ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4. 10 <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-geo.pdf>

¹⁸ Comparative Price Levels of Consumer Goods and Services. Eurostat, Statistics Explained, December, 2016, www.ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Comparative_price_levels_of_consumer_goods_and_services.

¹⁹ Turkey 'Set to Cut Share of Food in Inflation Basket to Ease Consumer Prices.' DailyNews, October 17, 2016, www.hurriyetdailynews.com/turkey-set-to-cut-share-of-foodin-inflation-basket-to-ease-consumer-prices.aspx?pageID=238&nid=105053

dairy products, plant foods and sugar) have become more expensive in not only the EU but also all over the world. We believe that most of the commodity groups in Geostat's Basket do not actually reflect the problem of the Georgian population. In the country where 30% of the population lives in poverty,²⁰ the dynamics of prices for expensive alcoholic beverages, furniture, leisure and entertainment, hotels, cafes and restaurants are of less importance. Therefore, inclusion of the non-food goods in Consumer Basket is a significant disadvantage of the National Statistical System, which does not adequately reflect the price structure of the goods in Georgia. The current rate of inflation does not fully reflect the perception of the average price levels by the population. This, in turn, raises negative attitude towards the food security. The official rate of inflation in Georgia is low, while the prices on important goods for the low-income population increase significantly. There is a reduction in prices for certain products (cars, furniture, appliances) that are less important for the low-income population.²¹

As Vladimer Papava and Vakhtang Charaia point out, the average price level determined by the CPI - traditional inflation indicator - is less relevant for people living in poverty. The dynamics of food prices, i.e. agflation, is more important for the greater part of the population.²² We also believe that the separate calculation of this indicator (agflation) will be of great importance for Georgia during the pandemic and its aftermath, when the problem of food security becomes more important. The basis for calculating the agflation can be the daily information on food prices from different regions provided by the LEPL National Food Agency. Several methods are used to calculate agflation:

- **Laspeyres Price Index.** It is defined as the weighted average of prices over two periods: the ratio of volume of food consumed in the base period to changes in the basket of food in the base period in the current period. It is calculated as the ratio of current expenditure on a food basket (P1.Q0) to baseline food expenditure on a food basket (P0Q0), as a percentage: $I_p L = \frac{\sum P1.Q0}{\sum P0Q0} (\%)$. This figure does not take into account changes in the structure of food consumption because of price changes.

- **Paache Price Index.** It is also used to determine price changes. In particular, it is defined as the weighted average of prices over two periods: the ratio of volume of food consumed in the base period to changes in the basket of food in the base period in the current period. It is calculated as the ratio of current food expenditure (P1.Q1) to expenditure that would be required to purchase a similar assortment at base

²⁰ NDI Poll: Economy Still Top Concern for Georgians; Support for NATO and EU Stable. National Democratic Institute, January 17, 2017, www.ndi.org/publications/ndi-polleconomy-still-top-concern-georgians-support-nato-and-eu-stable.

²¹ Vladimer Papava, Vakhtang Charaia. Inflation Index Modifications and Expediency of their Application for Georgia. GFSIS Expert Opinion, No. 77. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-eng.pdf>. 4. 2017, Georgian Foundation for Strategic and International Studies ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4; ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4 <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-geo.pdf>

²² Ibid. p. 5.

period prices (P1Q0), in percentages: $I_p P = \frac{\sum P1.Q1}{\sum P1Q0} (\%)$. While reflecting the dynamics of the food basket of the current period, this figure incompletely shows the effect of income, etc. (there are also other indices of agflation). Let us consider a **real example**:

Department of Policy Analysis of the Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia receives the data on food prices from the regional offices of the LEPL National Food Agency on a daily basis. Samples of the received tables are provided below (data from a store located in Shida Kartli region):

Table 1

Good	Additional Specification	Quantity/weight	Price as of 7 Dec	Quantity (assumption)
White sugar	Pakistan Geo Impex	1 kg	1.89	10
Wheat flour	Wheat flour 1 tbsp. Weight (Georgia)	1 kg	1.65	10
Pasta	Pakistan Geo Impex	1 kg	2.45	10
Rice	Long Grain Rice	1 kg	2.60	10
Buckwheat	Weighing	1 kg	4.20	
Potatoes - white, local, old	Old, local	1 kg	0.90	
Beans - dried	Weighing «Shulavera»	1 kg	6.15	
Vegetable oil	«Oleina»	1 l.	5.40	
Chicken Legs- Frozen	«Bibilo» - Ukrainian, packaged.	1 kg	5.10	
Beef-boneless		1 kg		
Fish - Mackerel, frozen	packaged, Norway	1 kg	9.95	Provider changed.
Eggs - in 10-piece packaging.	I category. Kumisi.	10 items.	3.30	Sale
Milk - 1 liter package, with 2.5% fat	Sante. 2.5%	1 l.	3.75	
Wheat bread Batoni.	Ipkli, 440 gr.	1 item.	0.65	
Toilet paper- low or medium quality.	Elphie 67m.	1 item.	0.50	
Soap – 72%	150 gr.	1 item.	1.00	
Soap for hands.	Procter& Gamble. 90 gr. Safeguard.	1 item.	1.70	

Prices on similar goods in the same region as of March 27, 2020 (during the first wave of the Covid 19):

Table 2

Good	Additional Specification	Quantity/Weight	Price as of 27 Mar	Quantity (assumption)
White sugar	White. Weighing.	1 kg	1.85	10
Wheat flour	High quality.	1 kg	1.29	10
Pasta	Makfa. 0.400 gr	1 kg	2.39	10
Rice	Long Grain Rice	1 kg	1.95	10
Buckwheat	Weighing	1 kg	2.75	
Potatoes - white, local, old	Old, local	1 kg	2	
Beans - dried	0	1 kg	6.15	
Vegetable oil	«Oleina»	1 l.	3.95	
Chicken Legs- Frozen	Frozen.	1 kg	4.49	
Beef -boneless	0	1 kg	0	
Fish - Mackerel, frozen	Weighing. Frozen.	1 kg	8.99	
Eggs - in 10-piece packaging.	I category. Dila.	10 items.	3.40	Sale
Milk - 1 liter package, with 2.5% fat	Sante. 2.5%	1 l.	3.89	
Wheat bread. Batoni.	Ipkli, 440 gr.	1 item.	0.70	
Toilet paper- low or medium quality.	Aspurtsele.	1 item.	0.55	
Soap – 72%	0.	1 item.	0	
Soap for hands.	Safeguard. Green. 0.9 kg.	1 item.	1.25	

Since there are no changes in the structure of food consumption in Table 1 and Table 2 (assumption: 10 kg daily consumption - a constant value for simplicity), it would be more appropriate to calculate the agflation rate using Laspeyres Price Index. Let us take prices of 4 goods as of December 7, 2020 (Table 3) and during the first wave of the pandemic, i.e. March 27, 2020 (Table 4):

Table 3

Good	Additional Specification	Quantity/Weight	Price as of 7 Dec	Quantity (assumption)
White sugar	Pakistan Geo Impex	1 kg	1.89	10
Wheat flour	Wheat flour 1 tbsp. Weight (Georgia)	1 kg	1.65	10
Pasta	Pakistan Geo Impex	1 kg	2.45	10
Rice	Long Grain Rice	1 kg	2.60	10

Table 4

Good	Additional Specification	Quantity/ Weight	Price as of 27 Mar	Quantity (assumption)
White sugar	White. Weighing.	1 kg	1.85	10
Wheat flour	High quality.	1 kg	1.29	10
Pasta	Makfa. 0.400 gr	1 kg	2.39	10
Rice	Long Grain Rice	1 kg	1.95	10

The agflation rate in Shida Kartli region in the period of Mar 27-Dec 7 2020 for the named 4 goods would be the following:

$$I_p L = \frac{\sum P_1 \cdot Q_0}{\sum P_0 \cdot Q_0} (\%) = 1.89 \times 10 + 1.65 \times 10 + 2.45 \times 10 + 2.60 \times 10 / 1.85 \times 10 + 1.29 \times 10 + 2.39 \times 10 + 1.95 \times 10 = 114.8\%.$$

Conclusions

During the pandemic, food prices are rising as demand for this group of goods continues and even increases, writes CNN.²³ In recent months, self-isolation and the closure of restaurants have led to a growing number of people eating at home. As a result, the food prices in Georgia have risen faster than the prices of other consumer goods. At this time, the official statistics do not consider the inflation rate separately and attribute the total amount of other consumer goods to food, which we consider incorrect. The dynamics of food prices in pandemic conditions need to be calculated separate from the general CPI index. In the article discussed above, after 10 months of monitoring the dynamics exclusively of food prices in Georgia separately from CPI, we made the following conclusions:

- The agflation rate increased by 14% during the analysis period. During the same period, the annual inflation rate (CPI) was 3.8%.²⁴ Unlike CPI, the agflation rate shows the exact change in food and non-alcoholic beverage prices;

- At the same time, the daily data provided by the LEPL National Food Agency creates a complete picture of the situation in various municipalities, which, in turn, allows the Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia to identify the most vulnerable regions to apply subsidies or involve more local farmers in state programs;

- In order to combine information on prices and consumption volumes from the regions, the IT service should develop an unified system with the basic rates as of the onset of the pandemic. The employee in each municipality of the country will enter

²³ Here's what's getting more expensive — and cheaper — at the grocery store. By Danielle Wiener-Bronner, CNN Business. Updated 1802 GMT (0202 HKT) July 14, 2020; <https://edition.cnn.com/2020/07/14/business/grocery-prices-june/index.html>

²⁴ <https://www.geostat.ge/media/35108/%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%A4%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%90-2020.pdf>

only current local data on food price and consumption in the Excel IT program. The program shall instantly calculate the agflation rate and its dynamics in a given region from the beginning of the pandemic to the current day.

Reference

1. George Anjaparidze. *Georgia's economy – from cultivating land to harvesting innovation?* <https://www.veritasglobal.ch/post/georgia-s-economy-on-a-path-from-cultivating-land-to-harvesting-innovation>
2. Food Price Crisis Observatory. <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/food-price-crisis-observatory#4>
3. 2020 Program of Statistics. Approved by the Government of Georgia, Decree N101, January 17, 2020; Tbilisi p.6. https://www.geostat.ge/media/29113/statsamushaoebi_2020.pdf
4. Inflation Calculation Methodology Note. GEOSTAT, 2020. https://www.geostat.ge/media/29192/Inflation-calculation-methodology-note_2020.pdf
5. Consumer Price Index. Technical Manual. Geostat. Tbilisi February 15, 2013, p. 6.
6. Agflation in the New Member States—Some Stylized Facts. IMF, 2008, www.imf.org/external/CEE/2008/120107.pdf; 2017b. Inflation Index Modifications and Expediency of their Application for Georgia. GFSIS Expert Opinion, No. 77. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-eng.pdf> P. 3. 2017, Georgian Foundation for Strategic and International Studies ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4
7. Charaia V., Papava V., 2017c. The Role of Inflation and its Targeting for Low-Income Countries (Lessons from Post-Communist Georgia). *European Journal of Economic Studies*, Vol. 6, No. 2, pp. 96–103, http://ejournal2.com/journals_n/1504096069.pdf; Suryanarayana M.H. Agflation and the PDS: Some issues. *Indira Gandhi Institute of Development Research. IGIDR Working Paper*. 2008; (009). URL: <http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2008-009.pdf>; Chorafas D.N. Energy, environment, natural resources and business competitiveness: The fragility of interdependence. Aldershot: Gover Publishing Ltd.; 2011. 386 p.
8. Новая Политика — Рекордный рост цен за десятилетие отмечен в Китае в 2007 году <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B3%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D1%8F>
9. Е. А. Иванов, А. Р. Шишкина. Дестабилизационные процессы в афразийской макрорегии нестабильности: страновой и региональный анализ. агфляция и риски социальнополитической дестабилизации в постсоветской центральной азии. Стр.455. https://www.socionauki.ru/upload/socionauki.ru/book/files/monitoring_sm_5/453-474.pdf
- A Global Need for Grain That Farms Can't Fill <https://www.nytimes.com/2008/03/09/business/worldbusiness/09crop.html>
10. M. Kakulia, N. Aslamazishvili. Dollarization in Georgia, Tbilisi, P. Gugushvili Institute of Economics, 2000; In the Research paper 2012 of Economic Policy Research Center is outlined: Small open economies are characterized with a large share of food in their consumption baskets: Inflation in Georgia – Causes and Cures. *Economic Policy Research Center Issue in Focus*, 5th Report, June, 2012, p. 16. <https://csogeorgia.org/storage/app/uploads/public/Scd/c9b/3d8/Scdc9b3d8940b313379272.pdf>
11. Vladimir Papava, Vakhtang Charaia. *Inflation Index Modifications and Expediency of their Application for Georgia*. GFSIS Expert Opinion, No. 77. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-eng.pdf> P. 4. 2017, Georgian Foundation for Strategic and International Studies ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4; ISSN 1512-4835, ISBN 978-9941-0-9886-4 <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/77-expert-opinion-geo.pdf>
12. Е. А. Иванов, А. Р. Шишкина. Дестабилизационные процессы в афразийской макрорегии нестабильности: страновой и региональный анализ. агфляция и риски социальнополитической дестабилизации в постсоветской центральной азии. Стр. 470 https://www.socionauki.ru/upload/socionauki.ru/book/files/monitoring_sm_5/453-474.pdf (дата обращения: 14.12.2020)

THE ROLE OF NATIONAL RESILIENCE IN THE PROCESS OF EFFECTIVE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM FORMATION

M.Bilynska,

***Doctor of Science in Public Administration,
Full Professor Department of Educational Management and Public
Administration, South - Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky***

O. Dolzhenkov,

***Doctor of Political Science,
Full Professor Department of Educational Management and
Public Administration, South - Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky***

Summary. A shift in the main threats of national resilience (NR) appeared due to global challenges. That reasons moved from war threats and terrorism to climate change threats, the digitalization of social life, inequality and the decline of democracy in the world. Analysing possible scenarios for the development of the global landscape, researchers argue that all the positive human capabilities can only be approached through the creation of resilient state, based on resilient public administration (RPA). However, no previous study was devoted to: 1) the changes of conceptual understanding “national resilience”, 2) the indicators of resilient administration, as well as 3) resilience acceptance by the public servants. This study will present major information sources for NR investigation; it will research the NR term understanding in USA and other countries; as well as discover basic indicators of RPA and the effect of acceptance of NR by public servants. Data will be collected during a series of in-depth interviews with top-managers from public administration institutions. Qualitative analysis will be followed by sentiment analysis and path analysis in order to empirically support the qualitative findings.

Ukraine is actively implementing the New Strategy of reforming the Public Administration of Ukraine for 2020-2027. It includes measures on formation and coordination of state policy on the basis of thorough analysis and public participation; modernizing the civil service and human resources management; ensuring accountability of public administration bodies; provision of administrative services, etc. At the same time, the reform of local self-government is carried out in accordance with the provisions of the Co-ordination of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine, the State Strategy for Regional Development up to 2027 and the Action Plan for its implementation.

But Ukrainian society strongly need to speed reforms which run slowly: the problems appeared to be deeper, the resistance - stronger, the solutions - more

complex. Socio-economic problems entail political consequences - both the flourishing of the left-wing populism and the manifestations of the right-wing radicalism; - the distrust of state institutions, doubts about the effectiveness of democratic governance, sympathy for anarchy, or vice versa - authoritarianism. And one of main obstacle is unsensitive and highly bureaucratic public service.

We propose new explanation of wanted outcome of effective reforming of public administration – “Liquid Administration” as new paradigm of highly adopted to social demands public administration which is based on such key drivers as: strategic shifts, political transformation, rescue issues, technological innovation and social changes. The basis of Liquid Administration delivery is resilient stress – tested public service with civil oversight and accountability.

We also propose some indicators to diagnose the level of public service resilience which need to be discussed. Also need to be highlighted possible implementation new approach of Liquid Administration into theory and practice of public administration.

Hypothetically, we’re rising up the issue of the liquid administration basis development. Why does the started process of the decentralization in Ukraine dissatisfying public? How do public authorities and local governments could transform themselves (speed, effectiveness, comfort)? How to provide stability, flexibility and readiness to react, to exclude bureaucracy and achieve satisfied public, strong community for the state and nation stability?

As we assume, liquid administration, grounded on the aforementioned contemporary concepts has to become the way to provide public administrations to be resilient, to develop sustainable, to build the fruitful environment, where future generations will have a full-fledged, well-founded hope for the well-being future Ukraine. In addition, the hypotheses will be argued and correlation will be established.

Keywords: national resilience, resilient public administration, basic indicators, acceptance of national resilience, liquid administration

Introduction. Published **Global trends and Key implications thorough 2035** (www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf) claim that governing is getting harder. While formulating strategies in public management, we must consider that “Publics will demand governments deliver security and prosperity, but flat revenues, distrust, polarization and a growing list of emerging issues will humper government performance”. Researchers state that “at national level, the gap between popular expectations and government performance will grow; indeed, democracy itself can no longer be taken for granted”. Analysing possible scenarios for the global landscape development, researchers argue that all the positive human capabilities can only be realized through the creation of resilient administration. “Increasing resilience at the institution level could also occur through the employment of dedicated strategic planning cells, exercises, technologies and

processes that would accelerate responses during crisis". At present, Ukraine is undergoing a public administration reform, in conditions of political and economic crisis, military aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine, annexation of Crimea. This requires new paradigm of RPA as the part of NR. USA develop the resilient state and form resilient national strategies since the 9/11 tragedy. That is why USA experience is particularly important for the development of an effective public administration system for all the territory of Ukraine, especially for the temporarily occupied territories of the Eastern Ukraine and Crimea.

According to recent studies, the problems of terrorism and war are not the most significant global challenges the world will face in the near future. Along with that, the public administration will complicate. Civil society will require governments to ensure individual and collective security, well-being. In the same time declining incomes, mistrust, polarizing society, and an increasing list of urgent environmental issues will face public servants on the daily basis.

Therefore, when formulating development strategies for Ukraine, researchers analyze possible scenarios for the development of the global landscape. That leads to argue that all the positive opportunities of mankind can only be realized through the creation of a resilient state through RPA. "Increasing institutional level resilience can be ensured through the introduction of strategic planning, technologies and processes that will provide resilience in times of crisis. But another extremely important factor is public servants who implement these technologies and processes. And the level of their participation in the formation of the RPA has not been studied yet.

The issue of NR on state level is complex in many ways. Unfortunately, a collection of resilient individuals does not guarantee a resilient community; similarly, a set of resilient communities does not necessarily form a resilient nation and a resilient state. Studies prove that effective public administration (when government bodies are trusted) is a part of resilience formation on both personal and community levels.

Scientific issues that have not been researched yet:

1. What changes happened in the United States NR paradigm since 2001? What is the current NR structure?
2. What are the RPA indicators especially those at NR level?
3. What factor unites resilient citizens and resilient communities, and forms the resilient state?

This study will provide several contributions. First, it introduces the major sources of NR investigation, used by researchers and professionals in USA. Second, it examines contemporary structure of NR based on possible scenarios for the development of the global landscape. Third, it investigates the indicators of RPA and their influence on NR formation. Fourth, the study analyses the effect of acceptance of NR paradigm in public administration system of USA and its' possible implementation in Ukraine. We are going to employ sentiment analysis

during the identification of NR acceptance by top-level public servants. Practical recommendation of this study will be discussed.

Literature review

There is a fast-growing amount of academic literature referring in one way or another to the phenomenon called NR. The concept has appeared to be attached to different fields, and is used within those fields at different levels. A search for relevant Subject Terms in a scientific database (EBSCO) reveals 1465 hits about “national resilience” from 1991 to 2019. The concept of NR is a comprehensive one, addressing the issue of society’s sustainability and strength in several diverse realms (Chemtob, 2005; Eshel & Kimhi, 2016; Obrist et al., 2010). In addition to the conceptual ambiguity, this topic is also politically driven and can appear to be sensitive as it refers to responsibilities of political leader and state authorities in conflict hotspots around the world. According to last research (Kimhi, Eshel, Leykin & Lahad, 2017; Kimhi et al., 2019) measuring resilience becomes increasingly difficult with regard to amorphous systems without clear structures or definable borders. The nation, especially in the globalized world, is one of these ever-changing phenomena; accordingly, national resilience is certainly a challenge to define and measure. However, it seems that beyond the various definitions there is tendency to agree that national resilience means society’s sustainability and strength in several diverse realms including components like patriotism, optimism, social integration, and trust in political and public institutions.

The scope of potentially intervening factors expands from personality attributes to cultural aspects as well as other potential component of national resilience is waiting to be studied. At the level of the nation, the situation of society becomes very complex since we have to face two ill-defined variables in one equation: we do not know either what constitutes national resilience or how to define the nation in the context of globalization. (Joseph, 2013) having been introduced into the contingency policies of many institutions (CabinetOffice, 2008a,b;Coaffee, Murakami,Wood,&Rogers, 2008; Goldstein, 2012; Martin, 2012; Newman, Beatley, & Boyer, 2009). This, of course, has not been without criticism (see, for example, MacKinnon & Derickson, 2012). Nonetheless, the scope of resilience has grown exponentially. The term is now used across disciplines in work concerned with the interactions between people and nature (see, for examples, Berkes & Folke, 1998; Gunderson, 2001; Holling, Gunderson, & Light, 1995; Redman, 1999) and as such is seen as a “bridging concept” between the natural and social sciences (Davoudi et al., 2012). With move toward a concept that holds multiple levels of meaning, from the metaphorical to the specific (Carpenter, Walker, Anderies, & Abel, 2001), the critique of its use is not only understandable but also well justified.

After the 9/11 the amount of expenditure dedicated to the protection of nations from extremism and terrorism increased exponentially (Guinnessy & Dawson, 2002; Issues in Science & Technology, 2002; Lum et al., 2006; Silke, 2004). Part of

this expenditure has been allocated to the development of policy and interventions aimed at preventing violent extremism. In the United States, the introduction of a Strategic Implementation Plan for Empowering Local Partners to Prevent Violent Extremism in the United States placed emphasis on the building of community resilience in countering violent extremism (The White House Officer of Press Secretary, 2011). However, resilience as a concept and even more so as a political buzzword has not been properly conceptualized in this context.

Parmak (2015) further highlights the need to develop a greater conceptual understanding of national resilience and possible measuring system. Several studies showed that exposure to terror has led to higher levels of patriotism among Americans (Moskalenko, McCauley, & Rozin, 2006). This data seem to suggest that different aspects of the NR construct will be assessed differently by different groups of people.

The following hypotheses are investigated:

H1: Contemporary american public administration researchers are increasingly paying attention to the study of the macro level of resilience (national), as opposed to the early 21st century, when the micro level (individual) was predominantly studied. Now these studies have shifted to the field of social psychology and psychiatry.

H2: When the component of public administration will be included into the definition of NR, this will lead to conceptual changes in the understanding of NR as the basis of state and nation development. Establishing state-level measurable NR indicators will help to form effective public policies and to highlight the RPA features. That type of public administration will be able to respond to the challenges and threats of the 21st century in a timely manner.

H3: Individual resilience of public servants as main drivers of public policies has a synergistic effect on the formation of NR at the state level, that is why this indicator should be added to the 4 attributes of resilient state formation components: patriotism, optimism, social integration, and trust in political and public institutions.

H4: Public administration is an integral part of the formation of individual and community-level resilience. RPA becomes a major integrating factor, synergistically uniting different levels of resilience into the concept of "resilient state"

Expected results

1. Establishing the stages of evolution of the NR concept since 2001 to nowadays in the scientific literature and national strategies of the United States.

2. Supplementing the terminology of public administration scientific area by authorizing the definition of "resilient public administration" expected to be useful for both USA and Ukraine.

3. Research of top-level public servants' perception of the NR concept in order to identify basic factors influencing the formation of individual resilience of this category of citizens.

4. Identification of RPA indicators at the national level in order to determine the priority change strategies for governance.

5. Building the model of the globalization challenges impact on public administration resilience.

Conclusion.

The study, based on the US and European experience in forming the resilient public administration at the national level, will answer the questions: 1) what changes in public administration of Ukraine, announced today in the country, are crucial, 2) what threats are prioritized by public servants.

The obtained scientific results will help: 1) to shape modern approaches to the reform of public administration in Ukraine, 2) to develop proposals for training programs on the resilience formation for public servants, 3) to interact with civil society institutions for the formation of a resilient state through the activity of NGO "Center of Resilience of Ukraine".

Reference

1. Igor Linkov, Benjamin D. Trump. *The Science and Practice of Resilience // Risk, Systems and Decisions* ISBN 978-3-030-04563-0 <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04565-4>
2. Bilynska M. *The Formation of the Paradigm of National Resilience in the State Administration of Ukraine/ International Scientific Journal "Progress"*.- 2018, N 1-2, P.41-45
3. *Individual, community, and national resilience in peace time and in the face of terror: a longitudinal study.* By: Kimhi, Shaul; Eshel, Yohanan; Leykin, Dmitry; Lahad, Mooli. *Journal of Loss & Trauma.* Nov/Dec2017, Vol. 22 Issue 8, p698-713.1p.1Diagram,4Charts.DOI:10.1080/15325024.2017.1391943.Database: Academic Search Premier
4. *A new perspective on national resilience: components and demographic predictors.* By: Eshel, Yohanan; Kimhi, Shaul. *Journal of Community Psychology.* Sep2016, Vol. 44 Issue 7, p833-844. 12p. DOI:10.1002/jcop.21811., Database: Academic Search Premier
5. *Demographic variables as antecedents of Israeli Community and national resilience.* By: Goroshit, Shaul Kimhi Marina; Eshel, Yohanan. *Journal of Community Psychology.* Jul2013, Vol. 41 Issue 5, p631-643. 13p. 1 Diagram, 2 Charts. DOI: 10.1002/jcop.21561., Database: Academic Search Premier
6. *An investment strategy could help the federal government enhance national resilience for future disasters.* Government Document By: Currie, Chris. *GAO Reports.* 7/30/15, preceding pi-86. 93p., Database: MasterFILE Premier
7. *Global trends and Key implications thorough 2035* (www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf)
8. *Democratizing Policymaking Online: Liquid Feedback.* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://thegovlab.org/democratizing-policymaking-online-liquid-feedback/>
9. *CSCOE Helsinki Document 1992 : The Challenges of Change* [Электронный ресурс] : *Helsinki Decisions.* – Режим доступа : <https://www.osce.org/mc/39530?download=true>.
10. Doyle M., Sambanis N. *Making War and Building Peace : United Nations Peace Operations / M. Doyle, N. Sambanis.* Princeton : Princeton University Press, 2006. – P. 11-18.
11. Gowan R. *Can the United Nations Unite Ukraine?* [Электронный ресурс]: Hudson Institute. – Режим доступа : <https://www.hudson.org/research/14128-can-the-united-nations-unite-ukraine/>.
12. *Resolution 2202 (2015).* Adopted by the Security Council of the United Nations Organization at its 7384th meeting, on 17 February 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [https://undocs.org/en/S/RES/2202\(2015\)](https://undocs.org/en/S/RES/2202(2015)).

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ.

Я.Э.Алиев,
и.ф.д., профессор,
“Иқтисодиёт” кафедраси мудири, ТДИУ

Аннотация: Мақолада аграр бозорни ривожлантиришни ўзига хос жиҳатлари илмий томондан ёритиб берилган. Дунё аграр бозорига юзага келадиган вазиятлар шуни кўрсатмоқдаки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариши ва унинг экспортини ўсиши суръатлари табиий-иқлим афзалликларига эга бўлган мамлакатларда кузатишмоқда. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича ўтказилаётган халқаро эксперт тадқиқотлари жаҳонда ва унинг айрим минтақаларида ушбу муаммо билан боғлиқ мураккаб вазият юзага келадиганини таъкидлашмоқда.

Таянч иборалар: Аграр бозор, озиқ-овқат хавфсизлиги, эркин рақобат, талаб, тақлиф, баҳо, даромад, фойда.

Аннотация: В статье освещены с научной точки зрения особенности развития аграрного рынка. Текущая ситуация на мировом аграрном рынке показывает, что темпы роста производства сельскохозяйственной продукции и ее экспорта наблюдаются в странах с природно-климатическими преимуществами. Международные экспертные исследования по продовольственной безопасности показывают, что ситуация в мире и в некоторых частях мира сложная.

Abstract: The article scientifically substantiates the peculiarities of the development of the agricultural market. The current situation in the world agricultural market shows that the growth rates of agricultural production and its exports are observed in countries with natural and climatic advantages. International expert studies on food security show that the situation in the world and in some parts of the world is difficult.

Кириш. Ер юзида иқтисодий ресурслар ҳажмини қисқариб бораётганлиги, халқаро иқтисодиётни глобаллашуви мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда аграр бозорлар соҳасида ресурстежамкор технологияларни инновацион ривожланиш долзарблигини янада оширмоқда. Жаҳон иқтисодиётини ўсиш тенденцияларига эътибор қаратадиган бўлсак, дунёни жуда кўп мамлакатларида ресурстежамкор технологияларни инновацион ривожланиш даражаси ортиб бормоқда. Хусусан, халқаро глобал инновацион индекси кўрсаткичларига биноан Швеция, Буюк Британия, АҚШ, Финляндия, Сингапур, Ирландия, Дания, Нидерландия ва Германия инновацион ривожланиш бўйича дунёни ривожланган мамлакатларидан ҳисобланади.

БМТнинг Аҳолишунослик жамғармаси (УНФПА) берган маълумотга кўра, 2050 йилга бориб ер шари аҳолиси 10 миллиардга етади. Жорий аср ниҳоясига бориб бу кўрсаткич 11,2 миллиардни ташкил қилади. Баёнотга кўра, 2 минг йил олдин дунё аҳолиси 300 миллион киши бўлган бўлса, 1600 йилга келибгина бу рақам икки баробар (600 миллион)га ошди. 1804 йил ниҳоясида аҳоли сони бир миллиардга етди. Орадан бир асрга яқин вақт ўтиб, яъни 1900 йилда дунё аҳолиси сони 1,5 миллиардни ташкил қилди. 1950 йилдан бошлаб ер аҳолиси ҳайратланарли даражада ўсиб борди. 2011 йилда аҳоли сони 7 миллиардни ташкил қилди. Ҳозирда бутун дунёда 7,8 миллиард киши истиқомат қилмоқда.

Ер аҳолиси ҳар йили 84 миллионга ошиб бормоқда. Бу ҳар 12 йилда бир миллиардга кўпаяди дегани. Шунга кўра, жорий аср ярмига бориб аҳоли сони 10 миллиардга етиши кутилмоқда. Бу эса аграр соҳада жиддий ижобий ўзгаришларни талаб этмоқда. Жумладан, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсади, қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларни сифат жиҳатидан халқаро стандарт талабларига жавоб бера оладиган даражада ривожлантиришга қаратилган. Бугунги кунда халқаро иқтисодиётда ҳар бир хўжалик юритувчи субъектни барқарор фаолият юриши ва маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми бозордаги эркин талаб ва таклиф асосида шаклланади ҳамда ривожланиб боради. Айниқса, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаби йилдан-йилга ошиб бормоқда.

Мутахассисларнинг фикрига қараганда, 2050 йилга бориб, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ҳажмлари қарийб икки баробарга ортади. Ишлаб чиқариш технологияси ва техникасида жиддий сифат ўзгаришлари амалга оширилади. Аммо ушбу жараёнлар аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан етарлича таъминлаш муаммосини ҳал қилмайди [1]. Шунинг учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини интенсив етиштириш жараёнига янги инновацион лойиҳаларни амалга ошириш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Бугунги кунда жаҳон бозори конъюнктураси кескин ўзгариб, глобаллашув шароитида рақобат тобора кучайиб бораётгани давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун мутлақо янгича ёндашув ҳамда тамойилларни ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқаришни тақозо этмоқда. Аграр соҳада олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш, қишлоқ хўжалиги корхоналари учун шарт-шароитлар яратиш ва уларни ривожлантириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ҳозирда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш бўйича Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”да устувор йўналишлар белгиланган. Жумладан, “...қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоқлаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш

бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини куриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш..." [2].

Ҳозирги инновацион иқтисодиётда аграр бозор барқарорлигини таъминлаш учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришнинг барча бўгинларини кенг қамраб олган ҳолда, бизнес лойиҳаларни амалга ошириш лозим бўлади. Бунинг учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда нав танлаш, селекция иши, ҳосилни йиғиш агротехнологияси, маҳсулотни саралаш, қайта ишлаш, қадоқлаш ва сотиш тизимларини ўз ичига олган комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқишни такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Ҳозирги замон иқтисодиётининг ўзига хос хусусияти ва бозордаги рақобат асосини, биринчи навбатда, маҳсулот ҳамда хизматлар ишлаб чиқаришдаги ресурслар сарфини тежаш, ортиқча сарф-харажатларнинг олдини олишга қаратилмоқда. Бу эса рақобат курашида устунликка эга бўлиш ва ишлаб чиқариш жараёнини давом эттиришнинг энг содда ҳамда самарали усули ҳисобланади. Шунингдек, эркин бозордаги рақобат курашида устунликка эришиш учун аграр бозор субъектлари нафақат замонавий технологиялар ва шунингдек малакали, эркин бозор шароитида ишлаш кўникмасига эга бўлган мутахассисларга ҳам эга бўлиши лозим бўлади.

Бутунги кунда қишлоқ хўжалигида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар ўртасида етарли даражадаги рақобат муҳити яратилганлигига қарамасдан, тайёр маҳсулотлар сотиш тизими замон талаблари даражасида ривожланмаганлиги маҳсулотларини экспорт қилиш жараёнига ҳам таъсир кўрсатмоқда.

Эркин бозор шароитида аграр бозор фаолиятини давлат доирасидаги иқтисодий, ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатдан комплекс мувофиқлаштирувчи дастаклар орқали мутаносиб ривожлантирмасдан туриб кутилган натижаларга эришиб бўлмайди.

Тадқиқот натижалари. Мутахассисларнинг таъкидлашича, "...ҳозирги кунда жаҳон аграр ва озиқ-овқат бозорларида рақобат муҳити кучайиб бормоқда. Айниқса, хўл ва қуруқ мевалар, сабзавотлар, қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари, ўсимлик ёғи, ун ва ун маҳсулотлари, чой, кофе, цитрус мевалар, сут ва гўшт маҳсулотлари бозорларида шундай ҳолатни кузатиш мумкин" [3].

Бутунги кунда сайёраимизда юз бераётган глобал иқлим ўзгариши, об-ҳаво шароитларини ноқулай келиши, турли зараркунандаларни кўпайиши ва бошқа табиий омиллар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ҳажмига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Бу эса мавжуд ресурслардан самарали фойдаланишда ресурстежамкор инновацион технологиялардан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг глобал иқлим ўзгариши салбий оқибатларига мослашиб борувчи ишлаб чиқариш ва локоматив агрохизматлар бозорини шакллантиришни талаб этади.

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда агрохизматлар бозорини ривожланиши бевосита қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилари ва истеъмолчилари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни тўғридан-тўғри амалга ошириш механизмларини жорий этилиши, икки томонлама манфаатдорликни таъминлаш, илм-фан ютуқларини кенг татбиқ этиш, олим ва мутахассисларнинг фикр-мулоҳазалари, тўпланган тажрибалар асосида хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқишни талаб этади.

Шу боис, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакатлар озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтиришда агрохизматлар бозорини ривожлантириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Таҳлилар. Сўнгги йилларда мамлакатда аграр бозор соҳаси фаол ислоҳ қилинмоқда. Мазкур тармоқда бошқарув тизимини такомиллаштириш, давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларини жорий этиш, кооперацияни йўлга қўйиш, замонавий ресурс тежамкор технологияларини жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажмини ошириш мақсадида қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Ўзбекистон географик жиҳатдан барча ташқи бозорлардан узоқ масофада жойлашган. Бу дегани, маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб бериш харажатлари, яъни логистика харажатлари доим юқори бўлади. Шу сабабли, арзон нархдаги маҳсулотларни экспорт қилишнинг маъноси йўқ – даромадли экспорт учун маржа етарли даражада бўлмаслиги мумкин. Бундан ташқари, мамлакатда ишчи кучининг етарлиликдан ҳам фойдаланиш лозим – ҳосил йиғим-терим жараёни қанчалик меҳнатталаб ва харажатли бўлса, Ўзбекистоннинг ушбу маҳсулотни экспорт қилиш имконияти шунчалик юқори бўлади.

Аграр тармоқда аграр бозорни шакллантиришда ҳудуднинг қайси турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга (экинлар экишга) ихтисослашгани, табиий-иқлим шароитлари, экин майдонлари ҳажми, қишлоқ хўжалиги экинлари таркиби, мулкчилик ва хўжалик юритиш шакллари ва бошқа шу каби омиллар ҳисобга олинishi лозим.

Аграр бозорда хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг сони кўпайиши, бозорида рақобат пайдо бўлиб, хизматлар сифати ортишига олиб келади ва бу бозорнинг маълум қонунияти ҳисобланиши боисдан, ушбу қонуниятдан унумли фойдаланиш талаб этилади. Шу билан бирга аграр бозорни ривожланишида давлатнинг рағбатлантирувчи дастакларининг ўрни беқиёс ҳисобланади.

Хулоса. Айни пайтда қишлоқ хўжалигида мева-сабзавот маҳсулотларини етиштирувчи корхоналарининг иқтисодий аҳволини хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланиш даражаси белгилаб бермоқда. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалигида мева-сабзавот маҳсулотлари бозорлари ривожланишининг агрохизматлар бозорига боғлиқлиги боисдан, хизмат соҳаси субъектлари фаолиятини ривожлантириш, сервис тузилмалари рақобатбардошлигини ошириш,

сервис корхоналари ички хўжалик иқтисодий муносабатларини илмий-назарий асосларини такомиллаштириш долзарблик касб этмоқда.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, аграр соҳада мева-сабзавот маҳсулотлари бозорлари фаолиятини комплекс равишда, эркин бозор қонунлари доирасида ривожлантириш масалаларини тадқиқ этиш, шу асосда мазкур бозор бўйича илмий ҳамда услубий аҳамиятга эга бўлган тавсиялар тайёрлаш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Республикамизда аграр бозорни ривожлантиришда куйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқдир:

илм-фан ютуқлари асосида миллий аграр бозор тармоғини йўлга қўйиш;

хуудларда агросаноат мажмуига кирувчи давлат, хўжалик ва хизмат кўрсатувчи ташкилотларнинг аграр бозор доирасида ўзаро интеграциясини таъминлаш;

замонавий аграр бозорини кенгайтириш мақсадида давлат-хусусий шерикчилик механизмлари кенг жорий этилади;

“рақамли аграр бозор” тизимларини шакллантириш;

қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортини янада ривожлантириш мақсадида “даладан истеъмолгача” тамоийили асосида халқаро сифат стандарт ва сертификатлари жорий этиш;

аграр бозор тармоғини ривожлантириш учун Халқаро экспертлар кенгаши (International Expert Board) ташкил этиш;

хуудларнинг узоқ муддатли ривожланиш тенденциялари ва инсон капитали бозори талабларидан келиб чиққан ҳолда аграр соҳада кадрларга бўлган эҳтиёжни аниқлаш;

хууднинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши эҳтиёжларидан келиб чиқиб илмий ташкилотларга тайёр илмий ишланмалар ва тегишли илмий маслаҳатларга буюртмаларни шакллантириш;

хуудлар аграр соҳаси асосий ихтисослашуvidан келиб чиққан ҳолда халқаро тажрибалар ҳамда илмий фаолият натижаларини тижоратлаштириш;

қишлоқ хўжалиги субъектларига бевосита ва онлайн ҳамда «call-марказ» орқали хизмат кўрсатиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. George H., Koonaftan P. и др. Состояние мировых земельных и водных ресурсов для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. - М.: ФАО и издательство «Весь мир», 2012. 308 с.

2. Ш.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириши бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Фармони.

3. Кислева Е.Н., Власова О.В., Коннова Е.Б. Рынок продовольственных товаров: учебное пособие.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ХАЛҚАРО ТУРИЗМНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

И.Иватов,
и.ф.д., профессор
“Иқтисодиёт” кафедраси профессори ТДИУ

Аннотация: Мақолада ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шароитида халқаро туризм бозорининг шаклланиши ва ривожланишининг умумий масалалари кўрилган. Халқаро туризм бозорининг асосий шартлари ва салоҳияти умумлаштирилган ва гуруҳлаштирилган, унинг функциялари тизимлаштирилиб, эволюцион ривожланиши омиллари таснифланган, шунингдек, жаҳон иқтисодиёти ва уни ташиқил этувчи миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун платформани шакллантиришида халқаро туризм бозорининг роли кўрсатиб берилган..

Таянч иборалар: ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, халқаро туризм бозори, дунё мамлакатлари, миллий иқтисодиёт, дунё минтақалари, жаҳон ҳудудлари, глобаллашув жараёнлари, хорижлик туристлар, туризм имконияти, билимларга асосланган иқтисодиёт, барқарор ривожланиш.

Аннотация: В статье рассматриваются общие вопросы формирования и развития рынка международного туризма в условиях социально-экономических трансформаций. Обобщены и структурированы основные условия и потенциалы рынка международного туризма, систематизированы его функции, классифицированы факторы его эволюционного развития, а также показана роль рынка международного туризма в формировании платформы устойчивого развития мировой экономики и образующих её национальных экономик.

Abstract: The article discusses the general issues of the formation and development of the international tourism market in the context of socio-economic transformations. In the course of the presentation of the work, the main conditions and potentials of the international tourism market are summarized and structured, its functions are systematized, the factors of its evolutionary development are classified, as well as the role of the international tourism market in the formation of a platform for sustainable development of the world economy and its constituent national economies.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини XXI аср бошларидаги ҳолати дунё мамлакатлари ва жаҳон ҳудудларининг бир-бири билан ўзаро боғлиқлиги кучайган шароитда глобаллашув жараёнларининг янада тезлашиши билан тавсифланади. Интенсивлаштириш жараёнлари ривожланишининг бу босқичдаги энг аҳамиятли хусусиятларидан бири, ишлаб чиқаришнинг турли омилларини давлатлараро аралашиб кетиши ва молиявий капиталларни чегара билмас даражадаги ҳаракатидан иборатдир. Бунинг натижасида глобализация барча иқтисодий муносабатларни қамраб олувчи жараён сифатида намоён бўлиб, унинг барча элементлари бир-бири билан янада мослашган ҳолда ривожла-

нишга сабабчи бўлмоқда.

1-жадвалдан кўриниб турганидек, дунё минтақалари бўйича халқаро туристларнинг келиши 1990 йилдаги 435 млн. кишидан 2018 йилга келиб, 1млрд 400 млн кишига етган. Бу ерда етакчилик Европа минтақасига тегишли бўлиб, туристларнинг келишдаги ўсиш суръати юқори даражани ташкил этар экан. Халқаро туризмни ривожланишда ўзига жалб қилувчи, дам олиш, завқланиш учун хизмат қиладиган туристик объектларнинг ҳам мавжудлиги муҳим аҳамиятга эга. Масалан Европада мавзули парклар мавжуд бўлиб, кўплаб туристларни ташриф буюришига сабабчи бўлмоқда.

1-жадвал

1990-2018 йилларда дунё минтақалари бўйича халқаро туристларнинг келиши (млн.киши)²⁵

Кўрсаткичлар	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Дунё	435	527	674	809	951	1,189	1,235	1,323	1,400
Европа	261,5	304,5	386,6	453,2	489,4	607,7	619,7	671	713
Осиё	55,9	82,1	110,4	154	205,5	279,2	302,9	324	343
Америка	92,8	108,9	128,2	133,3	150,2	192,6	200,9	208,7	217
Африка	14,8	18,7	26,2	34,8	50,4	53,5	58,2	62	67
Яқин Шарқ	9,6	12,7	22,4	33,7	54,7	53,3	53,6	58,1	64

Мана шундай масканлардан бири Ўзбекистон пойтахти Тошкентда ҳам бўлиб, Диснейленд ва Аквапарк фаолияти билан боғлиқдир. Улар 1997 йилдан бошлаб фаолият кўрсата бошлади ва нафақат Ўзбекистонда, балки Марказий Осиёда энг кўзга кўринган парк ҳисобланади. Унинг менежменти ва рекламаси билан яхши шуғулланилса, хорижлик туристларни кўплаб жалб этиш мумкин. Буни амалга ошириш учун паркнинг техник имкониятларини янада кенгайтириш ва объектлар сонини кўпайтириш, қўшимча инвестицияларни жалб қилиш лозим. Чет эл мамлакатлари тажрибаси бу йўлни энг самарали ва ютуқли эканлигидан далолат беради. Бунинг учун хорижий туристларни туристик маҳсулотларга бўлган талабини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Глобаллашув шароитида Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари ҳукумат томонидан белгиланган ва жуда кўп давлатлар билан иқтисодий алоқалар, турли битимлар, келишувлар амалга оширилган ва оширилмоқда. Шу билан бир вақтда халқаро туризмда амалга оширилиши муҳим бўлган ишларни куйидагилардан иборат деб биламиз.

Глобаллашув шароитида Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари ҳукумат томонидан белгиланган ва жуда кўп давлатлар билан иқтисодий алоқалар, турли битимлар, келишувлар амалга оширилган ва оширилмоқда. Шу билан бир вақтда халқаро туризмда амалга оширилиши муҳим бўлган ишларни куйидагилардан иборат деб биламиз:

1. Халқаро туризмда маркетинг фойлиятдан кенг фойдаланиш ва халқаро бозорларни эгаллаш учун интилиш;

²⁵ Составлено автором на основе статистических данных барометра ЮНВТО, 2019 год

2. Ўзбекистоннинг туризм имкониятини бевосита чет элларнинг ўзида ахборот агентликлари орқали тарқатиш ва оммалаштириш учун ҳаракат қилиш;

3. Туризм соҳасида ишлайдиган мутахассисларни тайёрлаш, ўқитиш, улар учун барча имкониятларни яратиб туристларга сифатли хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш;

4. Халқаро туризм ярмаркаларида сурункали тарзда иштирок этиш;

5. Ўзбекистоннинг халқаро туризм бозорида амалга ошириш учун керакли бўлган фаолият турлари ва сифати бўйича буклетлар, проспектлар ва ҳакозаларни тарқатиш;

6. Халқаро туризмда биргаликда фаолият юрита оладиган қўшма корхоналар, компаниялар ва ҳакозаларни тузиш ва уларни фаолиятини кенг йўлга қўйиш.

7. Турли кичик шаклга эга бўлган туристлик комплексларда рақобат муносабатларини янада кучайтириш ва бошқа тадбирлар муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикаси ҳам бошқа ҳамдўстлик мамлакатлари қатори халқаро туризмни ривожлантириш чора-тадбирларини кўриб, ўзининг миллий моделига асосанган туризмни шакллантириш учун ҳаракат қилмоқда. Бу модел ички имкониятларга, ўзбек халқининг менталитетига ва жаҳон стандартларига мос келадиган талабларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозимлиги таъкидланмоқда. Яна шу нарсани ҳисобга олиш лозимки, инсонларни туризмга ундайдиган ҳолатлар нималардан иборат? Нима учун улар айрим ҳолларда асаб тарангликларига дучор бўлиб, ўз пуллари ва куч-гайратларини сарфлаб туристик сафарга отланадилар? Қаерга бориш, нима мақсадда боришни танлаш хозирги шароитда жуда ҳам беҳисоб бўлиб, улардан саноқли йўналишларнигина у ёки бу шахс аниқлаши мумкин. Шу билан бир вақтда халқаро миқёсда қаул қилинган йўналишлар бўйича туризмни ривожлантириш ҳам муҳим масалалардан ҳисобланади.

Ивланишлар натижаси шунини кўрсатмоқдаки, халқаро туризм бозорини ривожлантиришда меҳмонхона комплекслари билан биргаликда, меҳмонхона ҳисобланмаган, аммо унинг функциясини бажарадиган объектлардан ҳам кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Меҳмонхоналарда жойлашиш ягона тунаш жойи эмас. Кемпинглар, пансионатлар, ётоқхоналар, шунингдек кўплаган хусусий квартираларда, хонадонларда ҳам туристлар учун тунаш жойини ташкил қилиш имконияти бор. Ўзбекистонда хусусий меҳмонхоналар сонини кўпайтириш ҳам шу куннинг муҳим талабларидан биридир. Унинг ҳиссаси Ўзбекистондаги жами меҳмонхоналарнинг 5 фоизини ташкил этади ҳолос.

Жаҳон тажрибаси шунини кўрсатадики, туристларни жойлаштиришда 25 фоиздан кўпроқ туристик фондлар ҳиссаси айнан хусусий меҳмонхоналарга тўғри келар экан. Туристларни жойлаштиришда, одатда бундай объектлар жуда қулай ва содда бўлиб уларни самарадорлиги юқоридир. Кемпинглар шахсий хонадонлар, дам олиш уйлари, ёшлар уйи, туристик масканлари, оилавий клублар ва ҳакозалар туристлар учун жуда қулай бўлган масканлардир. Туризмда буларнинг ичидан кенг тарқалгани ва арзони кемпинглардир. Лекин Ўзбекистон шароитида кемпингларни ривожлантириш учун кенг имкониятлар

шарт-шароитлар mavjud бўлсада, ammo уларни куриш, фойдаланиш ишига катта аҳамият берилмаяпти. Ваҳоланки халқаро туризм йўналиши бўйича ташриф буюрадиган туристларнинг кемпинг каби масканлардан фойдаланиши улар учун жуда қулайлик туғдиради. Айниқса ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида mavjud булган иқтисодий қийинчиликлар даврида ички туристларимиз учун бундай масканлардан фойдаланиш арзон ва қулайдир. Бундай масканларда одатда одамлар гавжум, фақат халқаро туристлар эмас, балки Ўзбекистон фуқаролари бўлган туристларни ҳам тез-тез ташриф буюрадиган жойларида курилиши ва фойдаланишини мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади. Масалан, Фарғона водийсининг «Шоҳимардон» деган қадамжо жойлари шулар жумласига киради. Ёз ойларида бу маскан кўпчилик учун оромбахш жой ҳисобланади ва бу ерга кўплаб дам олувчи, саргузашт қилувчи, табиат манзараси бўлган тоғ, дарё, кўллар ва ҳакозалардан завқланиш мақсадида туристлар кўплаб ташриф буюришади. Ammo бу ерда замонавий арзон кемпингларни йўқлиги хориждан ташриф буюрадиганлар учун йўл берк эканлигидан далолат беради. Ваҳоланки бу ерда ҳар йили ва ҳатто киш ойларида ҳам валюта ишлаш имконияти mavjud бўлиб, бу масалага чуқур ёндашмаслик, ва бу соҳада тадбиркорлик масалаларига бепарволик натижасида катта имкониятлар бой берилмоқда. Бу ерда асосан ички туристлар ташриф буюришади. Улар учун ҳам бу ерда кўп ҳолларда етарли сервис кўрсатилмаяпти.

Туризм бозорини ўрганишда у ёки бу халқнинг урф-одати, самимийлиги, турмуш тарзи, меҳмондўстлиги ва яна бошқа кўплаб омиллар ҳам муҳим роль ўйнайди. Ўзбекистон диёрига бир марта келган туристлар, қандай йўналиш бўйича бўлмасин, ўзбек халқи учун муқаддас ҳисобланган меҳмондўстлиги туфайли яна бир бор бу диёрга ташриф буюришни орзу қилар экан. Олиб борилган социологик кузатишлардан маълум бўлдики, аксарият туристлар Ўзбекистонга яна келиш истагингиз борми? деган саволга «Мен албатта яна келаман, бу ернинг одамларидаги меҳмондўстлик, самимият, одамларга диққат-эътибор мени лол қолдирди», деб жавоб берилган. Яна қўшимча қилиб, Ўзбекистонда ҳам кўрадиган, биладиган, таҳсинлар айтадиган жойлар кўп экан деб фикр билдиришган. Шу билан бир вақтда сервис талаб даражасида эмаслиги қайд қилинган. Бу шу нарсада намоён бўладиги, халқаро туризм йўналишидаги шаҳарларнинг катта меҳмонхоналаридаги айрим ходимларнинг кўполлиги, ўз хизмат вазифаларини сунистеъмоқ қилишлари ва ниҳоят сафардан кўнгли тўлмаган-лигини ҳам қайд қилишган. Бундай ҳолат албатта туристлар оқимини нафақат халқаро йўналишда, балки ички йўналишда ҳам кескин камайишига сабаб бўлаяпти.

Ўзбекистон Евроосиёнинг йўллари чорраҳасида жойлашган бўлиб, Осиёга, Европага чиқиш учун қулай имкониятларга эгадир. Бу ҳолат келажакда республика ташки иқтисодий фаолиятини кўплаб давлатлар билан амалга ошириш имкониятларини туғдиради ва технологияларни, сармояларни, маданий бойликларни давлатлар-аро ўзаро алмаштириш имконини беради.

Халқаро туризм бозорини ривожланиши қарвон йўллари қайта тиклаш масалалари билан ҳам бевосита боғлиқдир. Чунки Ўзбекистон авваллари ва

хозир ҳам бу қадимий йўлларнинг марказида турибди ва уларни тиклаш бўйича ўтказиладиган тадбирларда унинг иштироки жуда ҳам зарурдир. Айниқса, бу жараён йўл тизимини қандай даражада ривожланганлиги билан боғлиқдир. Шунини ҳисобга олиб, республикада йўл тармоқларини қурилишига катта эътибор берилмоқда.

Шу билан бир вақтда Ўзбекистонни жаҳон бозорига чиқиши учун янги йўл тармоқлари қурилмоқда ва қайта таъмирланмоқда. Масалан, «Андижон - Тошкент - Нукус - Қўнғирот», «Тошкент - Андижон - Ош - Қашғар» тез юрар магистраллари лойиҳаси Буюк Ипак йўлини тиклаш дастурининг асосини ташкил этиб, Европани Хитой Халқ Республикаси ва барча Жанубий - Шарқий Осиё мамлакатлари билан боғлайди. Бу йўллардан фойдаланиш натижасида автомобиль транспорти орқали халқаро туризмнинг ривожланиши, савдо-сотиқни мамлакатлараро йўлга қўйилиши таъминланиб, ҳудудлар иқтисодиётини кўтариш ва аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилаш учун катта имкониятлар яратилади.

Ўзбекистонда халқаро туризм бозорини ривожлантириш шарт-шароитлари ва имкониятлари ҳақида тўхталиб, шунини таъкидлашимиз керакки, Буюк Ипак йўлининг марказида жойлашган республикада қуйидаги ҳолатлар туризм учун энг қулайдир:

жуда ҳам кўп тарихий обидаларнинг мавжудлиги ва тарих гилдирагининг ранг-баранглиги;

Ўзбекистонда ҳали оммавий туризмни жадал ривожланмаганлиги; аҳолининг менталитети, меҳмондўстлиги, бошқалар учун ҳар доим яхши самимиятда бўлиши;

табiiий-муҳитнинг софлиги, тоғ, сув, ўрмон, гул ва бошқа фауналарни мавжудлиги;

спорт, дам олиш, соғлиқни тиклаш каби жараёнлар билан шуғулланиш имкониятларини мавжудлиги;

йўл инфратузилмасини яхшиланиб бораётганлиги ва транспорт алоқаларини ўрнатишни қулайлиги.

Халқаро туризм маркетинги жараёни мамлакатга имкони борича кўп ҳорижлик туристларни жалб қилишга қаратилган бўлиши керак. Айниқса, ҳаражат борасида туризм учун кўп сарфлайдиган туристларни мамлакатга жалб қилиш муҳимдир. Бизга маълумки, жаҳон бозорида Япониядан ташриф буюрадиган туристларга эга бўлиш учун ўзига хос рақобат мавжуд бўлиб, кўп давлатлар айнан уларни ўз юртларига ташриф буюришини исташади. Чунки Япониядан ташриф буюрган турист ўзининг сафари чоғида амалга оширган ҳаражатлари билан биринчи ўринда туради. Агар Япониялик турист Европага келса, у бошқа туристларга қараганда 2-3 марта кўп пул сарфлайди. Айрим мамлакатларда ундан ҳам кўп миқдорда пул сарфлашади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонга япониялик туристларни кўпроқ жалб қилиш масаласига эътиборни қаратишимиз лозим.

Ўзбекистон диёрида хорижликларни ўзига жалб қиладиган ерлардан бири, бу Фарғона водийси бўлиб, унинг Наманган, Фарғона, Андижон, Қўқон

шахарлари ЮНЕСКО томонидан Жаҳон меъроси умуминсоний қадриятлар рўйхатига киритилгандир. Бу ердаги маданий ва тарихий ёдгорликларнинг бебаҳолигини ва умуминсоний мулкни томоша қилишга кўплар ҳавас қилишади.

Ўзбекистоннинг Фарғона водийсини ўзига жалб қилувчи жиҳатлари шундаки: биринчидан, унинг 30 фоиздан ортиқ ҳудудда тоғ-ўрмон, текислик, боҳаво жойларнинг борлиги туфайли дам олиш, сайр қилиш мумкин; иккинчидан, унинг ҳудудда 1000 мингдан ортиқ меъморчилик ва археологик объектлар бўлиб, уларнинг 400 га яқини давлат томонидан кўриқланади; учинчидан, кўплаб санъат объектлари ва музейлари мавжуд бўлиб, туристларнинг фойдаланиши учун ҳам доим имконият етарличадир. Шунингдек, турмаршрутлари Андижон, Наманган, Фарғона, Қўқон, умуман Фарғона водийси шаҳарлари ҳисобига ҳам кўпайтириш имкониятлари мавжуддир. Айниқса, Марғилон шаҳри бўйича «Атлас ва ипак шаҳри» йўналиши туристлар учун бебаҳо турмаршрут ҳисобланиши мумкин. Бу эса халқаро туризмни ривожлантириш натижасида, туризм тизимининг молиявий кўрсаткичларини яхшиланиш имкониятларини беради.

Умуман туризмни ривожлантириш йўллари жуда ҳам турли-тумандир. Уларнинг қайси биридан фойдаланиш инсонларнинг ўзига боғлиқ. Ўзбекистон аҳолиси учун, бозор иқтисодиёти шароитида кўпроқ савдо сайёҳлиги аҳамиятли бўлиб қолди. Албатта бундай сайёҳликда импорт сайёҳлигига қараганда экспорт сайёҳлиги устун туради. Бу эса маълум даражада Ўзбекистонни иқтисодий салоҳиятига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам, ҳозирги куннинг асосий мақсади, талаби - республикамизга четдан келувчилар учун хизмат даражасини кучайтириш зарурлигидир. Шу тadbир орқали мамлакатимиз хазинасини валюта билан кўпроқ таъминлаш имконияти туғилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси*. //Халқ сўзи, 2020 йил, 30 декабрь.
2. Джанджугазова Е.А. *Маркетинг туристских территорий: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки - Туризм* / Е.А. Джанджугазова. - М.: Академия, 2008.
3. Клейман, А.А. *О новой траектории и стратегии развития туристского бизнеса в условиях экономической турбулентности* / А.А. Клейман, О.А. Бабанчикова // Вестник национальной академии туризма. - 2015. - № 1 - С. 22-29.
4. Минаев, В.А. *Региональный туризм: прогнозирование и планирование развития в современных макроэкономических условиях* / В.А. Минаев, Н.А. Платонова, Е.А. Цыцук // Региональная экономика: теория и практика. - 2015. - №23 - С. 2-12.
5. Севрюков, И.Ю. *Рынок туристских услуг: современное состояние и тенденции развития* // Экономика: теория и практика. - 2016. - №4 - С. 43-48.
6. Морозов, М.А. *Предпринимательство и конкуренция в туризме: монография* / Н.С. Морозова, М.А. Морозов. - М.: Российский новый университет, 2010.

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА БАНК ТИЗИМИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

**Ш.Х. Ташматов,
и.ф.д., профессор,**

“Фундаментал иқтисодийёт” кафедраси профессори, ТДИУ

Аннотация: Мақолада инновацион ривожланиш шароитида банк тизими фаолияти ривожлантириши ва такомиллаштириши масалалари кўрилган, банк хизматлари бозорини ривожлантиришининг устувор йўналишлари аниқланган. Банк хизматлари бозорининг элементлари ва механизмларини такомиллаштириши йўналишлари асослаб берилган, банк фаолияти ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсири таъкидланган ва тавсифланган.

Таянч иборалар: хорижий инвестиция, аудит, корпоратив бошқарув, комплеанс назорат, банк тизими, банк операциялари, банк менежменти.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития и совершенствования деятельности банковской системы в условиях инновационного развития, определены приоритетные направления развития рынка банковских услуг. Обоснованы направления совершенствования их элементов и механизмов рынка банковских услуг, выделяются и описываются характерные особенности развития банковской деятельности и их влияние на социальное и экономическое развитие Республики Узбекистан.

Abstract: The article examines the development and improvement of banking activities in the context of diversification, identifies the priority directions of development of the banking services market. The directions of improving their elements and mechanisms of the banking services market are substantiated, the characteristic features of the development of banking activities and their impact on the social and economic development of the Republic of Uzbekistan are highlighted and described.

Мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқларини модернизациялаш ва диверсификациялаш жараёнида хўжалик юритувчи субъектлар иқтисодий ҳолатини яхшилаш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этади. Бугунги кунда хорижий инвестицияларни жалб қилишда ички аудитнинг корпоратив бошқарувдаги ролининг ортиб бориши натижасида алоҳида тузилма сифатида шаклланиши жаҳон амалиётида ички аудит бизнесни ҳимоя қилиш, рискларни минималлаштириш ва комплеанс назоратни амалга оширишнинг муҳим воситаси сифатида қўлланимоқда. Республикамизда бухгалтерия ҳисоб тизимида халқаро андозаларнинг амалиётга татбиқ этилиши, хўжалик юритувчи субъектларда асосий фаолиятдан олинган даромадлар бўйича муомалалар ҳисобини юритишнинг янгича ёндашувни келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясида

халқаро тажрибани ҳисобга олган ҳолда банк тизимини ривожлантириш ва унда бошқарувнинг замонавий принципларини жорий этиш муҳим вазифалардан бири этиб белгиланган. Мазкур вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш ички банк тизими фаолиятини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий тизимни халқаро стандартларга мос равишда ривожлантириш, халқаро стандартлар асосида банк тизимини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб боришни тақозо этади.

Маълумки, инқирозга қарши кураш дастурининг асосини Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 ноябрдаги “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида” ги ПФ-4058-сонли Фармони ҳамда уни янада ривожлантириш мақсадида 2019 йил 20 январда қабул қилинган “Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-1041-сонли Қарорлари ҳамда инқирозга қарши қаратилган бошқа бир қанча муҳим ҳужжатлар ташкил этади. Бу борада банклар фаолиятини улар талаблари асосида бажариш учун йўналтириш ҳозирги куннинг энг муҳим талабларидан бири бўлиб қолмоқда.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон банк тизими ривожланишининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, у мамлакат раҳбарияти томонидан олдинга қўйилган асосий вазифани амалга оширишга, яъни иқтисодиётнинг янада жадал ривожланиши учун пойдевор яратишга катта ҳисса қўшган ҳолда, ҳар бир босқичда мамлакатдаги бозор ислохотларининг фаол иштирокчиси бўлди. Республикада банк тизимини такомиллаштириш Ўзбекистон иқтисодиётини эркинлаштириш босқичидаги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Бозор ислохотларини амалга оширишдаги ҳар бир босқичнинг барча асосий иқтисодий муаммолари кўп жиҳатдан мазкур вазифанинг ҳал этилишига боғлиқ. Ўзбекистон банк тизимидаги ислохотлар ҳозирги замон банк фаолияти соҳасидаги чуқур ва муҳим ўзгаришлар замирида амалга оширилмоқда. Бунда банклар фаолиятини бошқаришни қайта ташкил қилишга нисбатан эҳтиёж пайдо бўлади. Тез ўзгариб турувчи ҳозирги замонда банк менежментининг бутун тизими ҳам тез ривожланмоқда. Бу, биринчи навбатда, бозор ислохотларини амалга ошираётган мамлакатларда инобатга олиниши зарур. Буни 1990-йилларнинг бошидаёқ Жаҳон банкининг мутахассислари тавсия қилган эди.

Ислохотларнинг дастлабки босқичида бу асосан иқтисодиётнинг алоҳида тармоқларига хизмат кўрсатишга ихтисослашган банкларни ташкил этиш йўли билан содир бўлди. Ўзбекистонда ҳозирги вақтда тижорат банкларининг ривожланишида банк хизматлари соҳасини монополиядан чиқариш тенденцияси чуқурлашиб бормоқда. Дастлабки ихтисослашган тижорат банкларининг ташкил этилиши Ўзбекистон иқтисодиётининг маълум тармоқлари ва секторларини молиялаш зарурати билан шартланди. Кейинчалик ташкил этилган ихтисослашган банклар ўз операциялари ва мижозлари доирасини кенгайтди. Банкларнинг бозорга йўналтирилиши банк фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш соҳасида ҳам тегишли

ўзгаришларни талаб қилади. Банк менежментининг замонавий даражасига, қачонки у банклар ва бутун банк тизимининг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш соҳасида ҳал қилувчи омилга айлангандагина эришилади. Бундан ташқари, республикада куйидаги йўналишлар бўйича банк тизимида мулкчилик муносабатларини таркибий ўзгартириш жараёни кечмоқда.

Бу шароитда банк тизимининг ишончлилигига банкни бошқаришнинг юқори даражаси, бозор интизоми ва тартибга солувчи органларнинг назорати орқали эришиш мумкин. Шундай қилиб, республикада банк назорати билан бир қаторда, банк менежментига ҳам алоҳида аҳамият берилиб, у мазкур соҳада бошқарувнинг асосий бозор услуга айланмоқда. Шу билан бирга, банк назорати ва тижорат банкларининг фаолиятини меъёрий тартибга солиш механизми сифат жиҳатдан ўзгарди. Республикада бугунги кунда банклар барқарорлигининг асоси ҳисобланган қатъий банк назорати улар фаолиятининг мониторинги, назорат ва аудит ёрдамида муаммоли банкларни ўз вақтида аниқлаш ва санациялашни, банкларнинг банкрот бўлиши ҳолатларининг камайишини таъминламоқда.

Ўзбекистон банк тизимини янада ислоҳ қилишнинг умумий йўналишида ушбу масаланинг муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда, республикада банклар фаолиятини бошқаришнинг родини кучайтириш бўйича фаол ишлар қилинмоқда. Мазкур иш доирасида USAID мутахассислари билан ҳамкорликда Марказий банк махсус тавсиялар ишлаб чиқди. Ушбу тавсияларда кенгаш аъзоларининг функционал мажбуриятлари аниқланди ва кенгаш аъзолари банклар ишини бошқариш учун эга бўлиши лозим бўлган ахборотлар рўйхати берилди. Бундан ташқари, республика акциядорлик банклари ўз фаолиятида Банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан 1999 йилда чиқарилган банк муассасаларида корпоратив бошқарувни яхшилашга доир кўрсатмага ҳам амал қилади.

Халқаро тажрибани инобатга олган ҳолда, ЎЗР Марказий банки Базель қўмитасининг янги қоидаларига риоя қилади ва ўз йўриқномаларининг талабларини уларга мумкин қадар яқинлаштирмоқда. Янги қоидаларнинг амалга киритилишида рейтингга эга бўлган ёки уни олишни хоҳловчи Ўзбекистон банклари (ТИФ Миллий банки жаҳоннинг мингта энг ишончли ва йирик банклари сафидан жой олди) ушбу қоидаларга мос келиши керак. Бу яна шу нарса билан боғлиқки, хорижий контрагентлар, сармоядорлар ва мижозлар Базель қўмитасининг талабларига мос келувчи кўрсаткичларни ҳисоблаб чиқади.

Таҳлилчилар у ёки бу банк янги қоидаларни жорий этиш ишларини қандай амалга ошираётганлигини диққат билан кузатишади. Янги келишув банклардан хатарни ҳисобга олган ҳолда фойдалиликни ҳисоб-китоб қилишга нисбатан қўйиладиган талабларга катта эътибор қаратишни талаб қилади. Бу банк маҳсулотлари сифатининг ошишига ва самарали нархларнинг шаклланишига олиб келиши лозим. Ўз навбатида, учинчи компонент доирасида бозор интизоми соҳасидаги талаблар молиявий ва операцион хатарлар ҳақидаги ахборотнинг шаффофлигини таъминлайди. Банк мижозлари хатарларни назорат қилиш тизими ҳақида ва банкнинг ишончлилиги даражаси ҳақида тўлиқ ахборот олиши

мумкин.

Базель кўмитасининг сармоя етарлилиги бўйича янги қоидалари банклар фаолиятини таҳлил қилиш тизимидаги бурилиш нуқтасидир. Банклар янги қоидаларга мос келиши учун кўп ишлар қилиниши лозим. Бироқ Ўзбекистонда янги андозалар қай даражада жорий этилишидан қатъи назар, банклар раҳбарлари ҳозирданок, янги қоидаларда ёзилган хатарларни бошқаришнинг асосий тамойилларини жорий этиш ишини бошлаши зарур. Бу ҳаракатлар ҳеч қачон зое кетмайди, чунки улар хатарларни бошқаришнинг янги замонавий тадбирларининг жорий этилишига олиб келади ва корпоратив бошқарувни такомиллаштиришга катта ёрдам беради. Натijaда, банкнинг ишончилиги ортади ва унинг бозордаги маъкеи мустаҳкамланади.

Бундан ташқари, Базель кўмитаси банклар фаолиятини пруденциал тартибга солиш ва назорат қилишнинг асосий тамойилларини ишлаб чиқди. Мазкур тамойилларнинг қўлланилиши банклар хавфсизлигини ва ишончли ишлашини таъминлайди, бунинг учун улар банк операциялари жараёнида юзага келадиган хатарларни қоплаш учун зарур бўлган сармоя ва захираларга эга бўлиши лозим.

Самарали банк назоратини ушлаб туриш учун банк назорати органи ўз ваколати доирасида қарорлар қабул қилишда мустақил бўлиши керак, бу амалдаги қонун ҳужжатлари билан белгилаб берилади. Бундан ташқари, банк назорати органлари банклар учун мажбурий бўлган, иқтисодий меъёрлар билан ифодаланган операцияларни амалга ошириш қоидаларини, бухгалтерлик ҳисоби ва банк статистика ҳисоботларини юритиш, йиллик ҳисоботларни тузиш қоидаларини белгилаш ҳуқуқига эга бўлиши лозим. Соғлом банк тизимининг фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий база сифатида амалдаги қонун ҳужжатлари банк назорати органларига банк муассасаларини лицензиялаш тартибини белгилаш ва банк операциялари доирасини аниқлаш имкониятини беради.

Молиявий беқарор тузилмаларнинг банк соҳасига кириб қолишига йўл қўймаслик мақсадида банк назорати органлари янги банк ташкилотлари ишончли акциядорлар томонидан узоқ муддатга таъсис этилаётганлигига, зарур молиявий базага эгаллигига ҳамда унга иш тажрибаси ва юқори ахлоқий хусусиятларга эга раҳбар тайинланганлигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Лицензияларнинг берилишини тартибга солувчи мезонлар жорий назорат жараёнида қўлланиладиган меъёрларга мос келиши керак. Ишлаб турган муассаса белгиланган мезонларга мос келмай қолган ҳолларда, бу ҳол лицензияни чақириб олиш учун асослардан бири бўлиб хизмат қилади.

Банк назоратининг самарадорлиги шу билан шартланганки, лицензиялаш ва назорат қилиш тартиблари унинг банк тизимининг нормал фаолият кўрсатиши учун чоралар қўллаш бўйича юридик ҳуқуқи билан таъминланган. Лицензиялаш қоидалари ҳам банк назоратининг воситалари сингари банкларнинг банкрот бўлиши сонини ва омонатчилар кўрадиган йўқотишлар суммасини чегаралашга йўналтирилган.

Банк лицензиясини олиш учун берилган талабномаларни текшириш бўйича қатъий мезонларга эга бўлган банк назорати органлари уларнинг ичидан, ўз фикрига кўра, белгиланган мезонларга мос келмайдиганларини

рад этиш ҳуқуқига эга. Лицензиялаш жараёни, кам деганда, таъсис этилаётган банкка эгалик қилиш таркибини, унинг директорлари ва бошқарув органини, операцион режаси ва ички назорат механизмини, башорат қилинаётган молиявий аҳволи ва сармоясини баҳолашни назарда тутати. Мулкдорларга хорижий банк таклиф этилган ҳолларда, ушбу банк келиб чиққан мамлакат назорат органининг розилигини олиш талаб этилади.

Банкларда, шунингдек, жорий кредит операцияларининг мониторинги, шу жумладан, қарздорларнинг молиявий аҳволи мониторинги ҳам яхши йўлга қўйилган бўлиши керак. Ҳар қандай ахборот бошқарув тизимининг асоси бўлиб кредит портфелининг аҳволи тўғрисидаги зарур маълумотларни, шу жумладан, ички рейтинг ва кредитларни таснифлаш тизими ҳақидаги ахборотни ўзида муҷассамлаштирган маълумотлар базаси хизмат қилади.

Самарали банк фаолиятини таъминлаш учун адекват ликвидлик зарур. Ликвидликни бошқаришда энг муҳими банк томонидан унинг барча шартнома мажбуриятлари бажарилишининг таъминланиши зарур. Ликвидликни бошқариш бўйича чуқур ўйланган сиёсатнинг элементларига бошқарув ахборотининг тўғри йўлга қўйилган тизимлари, ликвидликни марказлаштирилган тарзда назорат қилиш, фондаш манбаларини диверсификация қилиш ва кўзда тутилмаган ҳолатлар учун режалаштириш киради.

Банклар маблағлар манбаларининг мавжудлиги нуқтаи назаридан мажбуриятлар бўйича тўлов муддатларини тақсимлаш нуқтаи назаридан ҳам фондларнинг диверсификация қилинган манбасига эга бўлиши керак. Улар, шунингдек, ликвидли активларнинг адекват даражасини ҳам ушлаб туришлари лозим. Банкнинг фаолияти банк кенгаши томонидан ишлаб чиқилган сиёсат ва стратегияга мувофиқ эҳтиёткорлик билан олиб борилаётганлигини аниқлашда ички назорат асосий восита бўлиб хизмат қилади. Ички назорат, шунингдек, халқаро операциялардаги активлар бўйича тўлиқ ахборот мавжудлигига ва мажбуриятлар назорат остида турганлигига, менежмент банк фаолияти хатарларини баҳолашга, назорат қилишга ва уларни бошқаришга қодир эканлигига ишонч ҳосил қилиши керак.

Банклар фаолияти банк қонун-қоидаларининг кенг доираси билан тартибга солинади. Шунинг учун банклар уларга риоя қилиш бўйича адекват тадбирларни ишлаб чиқиши лозим. Белгиланган талабларнинг бузилиши банкнинг обрўсига путур етказиши ва уни санкциялар объектига айлантириши мумкин.

Назорат ахборотни йиғиш ва таҳлил қилишни назарда тутати. Буни жойларда ёки масофадан туриб амалга ошириш мумкин. Айрим мамлакатларда жойлардаги текширув нозирлар томонидан, бошқа мамлакатларда – малакали ташқи аудиторлар томонидан амалга оширилса, учинчи хилдаги мамлакатларда жойлардаги текширув ҳамда назорат органлари ва ташқи органлар ўртасидаги ҳамкорликнинг аралаш тизими қабул қилинган.

Ички ва ташқи аудиторлар томонидан тақдим этилган ҳисоботларни таҳлил қилиш жойлардаги текширувнинг ҳам, масофадан туриб назорат қилишнинг ажралмас қисми бўлиб қолмоқда. Жорий назорат пайтида лицензиялаш

жараёнида эътибор қаратилган турли омиллари вақти-вақти билан қайта кўриб чиқиш талаб этилади. Банклар банк назорати органига таҳлил учун ахборотни мунтазам равишда тақдим этади, назорат органлари бўлса, банклар билан улар фаолиятининг барча муҳим масалаларини мунтазам равишда муҳокама қиладилар. Банк назорати ходимлари, шунингдек, банклардан яққа ва умумий тарзда келиб тушадиган молиявий ҳисоботлар ва статистик ахборотларни йиғиш, баҳолаш ва таҳлил қилиш воситаларига ҳам эга бўлиши лозим.

Тақдим этиладиган ҳисоботлар сармоянинг етариллигига қўйиладиган талаблар ёки яққа қарздорни кредитлаш учун меъёрлар каби пруденциал талабларга амал қилинишини текшириш учун фойдаланилиши мумкин. Масофали мониторинг кўпинча, айниқса, жойларда текширувлар ўтказилиши ўртасидаги даврларда потенциал муаммоларни бир хил ҳолатга келтиришга ёрдам беради, бу, ўз навбатида, муаммоларни олдиндан аниқлаш имконини беради. Хориж мамлакатлари тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, республикада банк тизимини янада ривожлантириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш лозим:

- кучли ахборот тизимини барпо этиш ва унинг маълумотлар базасига банкларнинг кредиторлари ва дебиторлари ҳамда уларнинг акциядорлари ҳақидаги маълумотларни киритиш;

- ҳукумат қафолати остида қўшма банклар ташкил этишни кенгайтириш, ушбу банклар ресурсларининг камида ярмини инвестициялар сифатида Ўзбекистон Республикасининг иқтисодиётига йўналтириш;

- банк тизимининг активларини бирлаштиришга, тижорат банкларини капиталлашувига, улар сармоясини оширишга қўмаклашиш;

- бирлашиш, қўшилиш, шунингдек, мулкдорларни алмаштириш тадбирларидан фойдаланган ҳолда молия-саноат гуруҳларининг ташкил этилишини фаоллаштириш;

- минтақавий тижорат банкларига молиявий-хўжалик фаолиятининг қайиш-қоқ меъёрларини белгилаш.

Юқорида кўрсатилган вазифаларнинг амалга оширилиши банк тизими фаолиятини иқтисодиётда ва, умуман, жамиятда ривожланаётган бозор муносабатларига мувофиқлаштириш имконини беради.

Ўзбекистон шароитида анъанавий банк хизматлари соҳасида менежментнинг муаммолари жумласига кичик бизнесни кредитлаш, тўланмаганликка барҳам бериш, компьютер техникасини ўзлаштириш масалалари киради.

Кўпинча кичик корхоналар кредит олиб, уларни қайтара олмайди, чунки маблағлар хомашё ва омборхоналардаги тайёр маҳсулотларда музлатилган. Муддати ўтган қарзлар ўсиб бормоқда. Банклар, Ўзбекистон Республикаси Марказий банк томонидан санкциялар қўлланилишидан қутилиб қолишга интилган ҳолда, ссудаларнинг қайтарилмаганлигини, кредит шартномаларининг узайтирилганлигини расмийлаштиради. Муддати ўтган қарзларнинг ўсиши, ушбу ҳолатда, кредит эмиссиясини ўзида намоён этади ва инфляциян кескинлигининг кучайишига бевоСИТА таъсир кўрсатади.

Республикада юзага келган берилмажак кредитларнинг тармоқ структураси

самарасиз. Кредитларнинг катта қисми тармоқ ихтисослашуви номаълум бўлган корхоналарга, яъни уларнинг аксарият кўпчилиги савдо-воситачилик фаолияти билан шуғулланувчи кичик корхоналарга берилмоқда. Саноат ва қишлоқ хўжалигига кредитларнинг бор-йўғи учдан бир қисми йўналтириляпти. Кредит қўйилмаларининг умумий ҳажмида узоқ муддатли кредитларнинг улуши жуда кам (5 %).

Мулкчилик шаклидан қатъи назар, корхона ва ташкилотлар айланма маблағларининг етишмаслигини қоплаш юки тижорат банклари зиммасига тушди. Кичик корхоналар томонидан кредитларнинг қайтарилмаслиги уларнинг айримларини банкротлик ёқасига олиб борди. Банк менежментининг ушбу муаммосини ҳал этиш учун, биринчидан, доимий равишда янгиланиб турувчи ахборот базасидан мижозларнинг тўлов қобилиятини текшириш тадбирини ўзлаштириш, иккинчидан, ўрта ва узоқ муддатли кредитларни фақат бизнес-режаларнинг экспертлар томонидан баҳоланганидан сўнг бериш, учинчидан, кичик корхоналар учун кредитлар бўйича кафолат сифатида кичик бизнес агентлигини ташкил этиш зарур.

Асосан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни кредитловчи банклар учун фойда солиғи ва Марказий банк томонидан ташкил этиладиган фондларга ажратмалар миқдорини пасайтириш борасида имтиёзлар берилиши керак. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молияси хўжаликнинг ўз маблағлари фақатгина товар-моддий ресурсларга бўлган энг кам эҳтиёжни қоплайдиган даражада ташкил этилган. Бу ҳол уларнинг қарз маблағларига бўлган эҳтиёжини кучайтиради. Қишлоқ хўжалиги учун саноат маҳсулотлари нархининг ўсиши тармоқнинг кредитга бўлган эҳтиёжини янада оширди. Бунда берилган кредитлар учун фоиз ставкаларининг пасайишини компенсациялаш республика бюджети ҳисобидан амалга оширилиши керак. Агар тижорат банклари кредитининг пасайтирилган ставкалари миқдори ссуда учун тўловни оширишга мажбур бўлади. Самарали қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун пасайтирилган фоиз ставкаларини компенсациялаш маблағлари давлат бюджетида кўзда тутилиши лозим.

Шунингдек, тадбиркорда “ўз сармояси минимуми” сақланиб туришининг давлат ва банк томонидан назорат қилинишини ҳам қатъийлаштириш мақсадга мувофиқ. Унинг ҳажми пасайиши биланоқ, корхона банкрот деб эълон қилинади ва ўз фаолиятини тўхтатади. Бу билан “тугатиш” солигининг тўланиши ва кредиторларга ссудаларнинг қайтарилиши кафолатланади. Банк менежментининг муаммоларидан бири, бу ҳамкорлар ўртасидаги ўзаро талабларнинг банклар орқали ҳисобга олиниши Марказий банкдан тижорат банклари учун кафолатларни талаб қилишидир. Акс ҳолда, ҳеч бир тижорат банки “картотекада ўтирган” мижозни кредитламайди. Бу ерда фақат Марказий банк дебет қолдигининг қопланиши учун ҳисобга олишининг амалга оширилиши бўйича кафил ролини ўз зиммасига олиши мумкин. Кредитларга эга бўлгани ҳолда, банк воситачилар орқали ўз акциялари курсининг оширилишидан манфаатдор ва бу билан кредит ресурсларини ишлаб чиқаришга эмас, балки биржа операцияларига тортади. Тижорат банкининг устав сармояси банк

мажбуриятлари ва тўлов қобилиятининг таъминоти бўлиб хизмат қилади. Агар у биржа котировкасига боғлиқ бўлса, у ҳолда акциядорлик банкнинг тўлов қобилияти фонд бозорининг ҳолатига боғлиқ бўлади. Банклар акцияларининг қадрсизланиши уларнинг тўловга қобилсизлигига, мижозларни эса талон-тарож бўлишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун фонд ва банк бозорлари, фикримизча, қонуний жиҳатдан ажратилган бўлиши керак. Қисқа ва узоқ муддатли кредитларга нисбатан банк сиёсатининг чегараланиши фирманинг молиявий натижаларида кредит учун тўловларни акс эттириш тартибига аниқлик киритилишини назарда тутлади. Кўпроқ муомала соҳасида фойдаланиладиган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизнинг юқори нуқтаси “инфляция даражаси қўшув (плюс) 3 фоиз” тамойили бўйича аниқланиши мумкин. Узоқ муддатли инвестициялар кредит учун фоиз ставкаси маълум бўлган ҳолларда юқори чегарани белгилловчи бошқа тамойилга эга: “фойда олув (минус) кредит фоизи” ҳозирги шароитда кредит фоизининг бир қисми Марказий банкнинг ҳисоб ставкаси чегарасида корхоналар маҳсулотларининг таннархига киритилади, яъни корхоналар кредитлар учун тўловнинг асосий қисмини истеъмолчиларнинг елкасига ағдаришади. Бироқ бу ҳол корхоналар ўртасидаги ҳисоб-китобларни ташкил қилиш учун марказлашган кредитларга зарурат тугдирувчи тўланмаганлик занжирига олиб келади.

Таъкидлаш лозимки, замонавий банк менежментининг асоси бўлиб, банк маҳсулотини яратиш тадбирини оптималлаштириш ва мижозлар учун сервис жозибдорлигини ошириш ҳисобланади. Ушбу мақсадлар учун банк маълумотларни қайта ишлаш электрон технологиясига муҳтождир. Банк менежменти, шунингдек, товар, фонд, валюта биржаларига хизмат кўрсатиш, уларнинг инфратузилмасини молиялаш, ҳисоб-китобларни тармоқларини барпо этиш билан ҳам боғлиқ. Банк учун биржа операцияларини кредитлаш фойдали, чунки бу ерда кредит ресурслари юқори дивидендлар келтирган ҳолда, катта тезликда айланади. Шунинг учун биржаларнинг банклар билан молиявий холдинг компанияларига бирлаштирилиши катта самара беради. Умуман, ҳозирги вақтда банк менежментининг энг кенг тарқалган талқини бўлиб, бир томондан, банк ваколатидаги иқтисодий жараёнларни ташкил қилиш ва бошқариш билан боғлиқ муаммоларнинг, иккинчи томондан эса, банк жамоасини ташкил қилиш ва бошқаришга тааллуқли муаммоларнинг ажратилишини назарда тутувчи талқин ҳисобланади²⁶. Банк менежментининг асосий соҳалари билан бир қаторда унинг энг муҳим йўналишлари ҳам ажратилади.

Биринчидан, стратегик режалаштириш, унинг ёрдамида истиқболли банк сиёсати ишлаб чиқилади. Бунда, тижорат банкни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш бўйича тактик вазибалар ва муайян чора-тадбирларни аниқлаш режалаштиришнинг муҳим таркибий қисмларидан ҳисобланади.

Иккинчидан, активларни бошқариш, унинг ёрдамида банкнинг кўзда тутилган вақтга мўлжалланган сиёсати бевосита амалга оширилади. Активларни

²⁶ Тимоти У. Кох. Управление банком: пер. с англ. В 5-ти книгах. - Уфа, 1993; Банковское дело / Под ред. О.И.Лаврушина. - М., 1997 ва б.

бошқариш, биринчи навбатда, банк балансининг ликвидлиги сақланиб қолинган ҳолда, унинг фойдали ишлашини таъминлашга йўналтирилган.

Учинчидан, пассивларни бошқариш, у менежментнинг банкда даромад келтирмайдиган маблағларнинг бўлишига йўл қўймайдиган (мажбурий захиралар бундан мустасно) йўналишини ўзида намоён қилади.

Тўртинчидан, банкнинг ўз маблағларини бошқариш, бу унинг ликвидлигини ва тўлов қобилиятини таъминлаш учун алоҳида аҳамиятга эга.

Бешинчидан, банк ишлашининг рентабеллигини бошқариш, у умумий даромад ва харажатлар устидан назорат қилинишини, жалб этилган маблағлар бўйича энг катта харажатлар ҳамда кредитлаш ва инвестициялардан кўриладиган энг катта даромадлар динамикаси таҳлилин назарда тутати.

Олтинчидан, банк фаолиятида учраб турадиган таваккалларни бошқариш, у кўпинча таваккал-менежмент деб номланади. Менежментнинг ушбу йўналиши ёрдамида таваккалнинг пайдо бўлиши мумкин бўлган ҳолатларини билиш, кўзда тутилаётган зарарлар кўламларини баҳолаш ва огоҳ этиш усулларини ёки уларни қоплаш манбаларини топиш мумкин бўлади.

Еттинчидан, банк менежменти тизимига ходимларни бошқариш ҳам киради. Шу жиҳатдан бошқарувнинг бутун тизимини “пухта ишлаб чиқиш” зарур, хусусан, қарорлар қабул қилиш, жавобгарлик, назоратни ташкил қилиш, раҳбариятнинг қўл остидагилар билан муносабатлари, меҳнатга ҳақ тўлаш, ушбу бошқарувнинг ўзини баҳолаш, менежер кадрларни тайёрлаш ва ҳ.к. соҳасида. Банк менежментига бундай қараш менежмент ва банк иши тарихий ривожланишининг маҳсули ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли «2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармонига 1-илова. (ҚХММБ, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон; 08.03.2019 й., 06/19/5687/2723-сон).*

2. *Родионова В.М., Федатова И.А., Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции – М; Изд-во Преспектива 2005-й Б-156*

3. *Қосимова М., Шамсиев А. Иқтисодийтимиз барқарорлигини таъминлашда банкларнинг ўрни. //Бозор, пул ва кредит. 2006 йил, №6.*

4. *Расулов Т. Ўзбекистонда пул бозорини ривожлантириши. //Бозор, пул ва кредит. 2006 йил, №2.*

5. *Тимоти У. Кох. Управление банком: пер. с англ. В 5-ти книгах. - Уфа, 1993; Банковское дело / Под ред. О.И.Лаврушина. - М., 1997 ва б.*

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ТАРМОҚЛАРАРО ТАҚСИМЛАШ

Б.Т.Байхонов, и.ф.д.,

“Менежмент ва маркетинг” кафедраси профессори, ТДИУ

У.А.Отажанов,

“Менежмент ва маркетинг” кафедраси, ТДИУ

О.ЎТургунов,

“Менежмент ва маркетинг” кафедраси, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада иқтисодий-статистик моделиштириши, иқтисодий кўрсаткичлар ва ишлаб чиқариши омиллари ўртасидаги алоқаларнинг моҳияти, иқтисодий-математик моделиштиришини қўллаш самарадорлиги, эконометрик усуллари ва ахборот технологияларининг миллий иқтисодиётни бошқаришида афзалликлари ҳақида маълумот берилган.

Таянч иборалар: иқтисодий-математик моделиштириши, инвестиция, эконометрик усуллар, модернизация, компьютер технологияси, жаҳон иқтисодиёти.

Аннотация: В статье представлена информация о важности экономико-статистического моделирования, взаимосвязи экономических показателей и факторов производства, эффективности экономико-математического моделирования, эконометрических методах и преимуществах информационных технологий в управлении народным хозяйством.

Abstract: The article provides information on the importance of economic and statistical modeling, the relationship between economic indicators and factors of production, the effectiveness of economic and mathematical modeling, econometric methods and the benefits of information technology in the management of the national economy.

Жаҳон иқтисодиётида ишлаб чиқаришни янги техника ва технологиялар билан таъминлаш, халқаро бозорда ўз ўрни, мавқеига эга бўлиши, рақобатбардош ҳамда сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун иқтисодиётга инвестициялар жалб қилиш, улардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Бирлашган миллатлар ташкилоти маълумотида кўра, «Жаҳон миқёсида халқаро компанияларда Америка Қўшма Штатлари (35,5 миллиард АҚШ доллари) бўйича энг йирик донор бўлиб қолмоқда, кейинги ўринларни Германия (28,4 миллиард АҚШ доллари), Буюк Британия (18,6 миллиард АҚШ доллари), Япония (16,3 миллиард АҚШ доллари) ва Франция (14,1 миллиард АҚШ доллари) эгаллади»²⁷. Бу эса ўз навбатида жаҳон бозорининг ўзгарувчанлиги ва номаълумлиги шароитида инвестиция қўйилмалари самарадорлигини баҳолаш усулларида таваккалчилик омилларининг ҳисобга олинишини, инвестициялашни тартибга

²⁷ UNDER EMBARGO UNTIL 13 APRIL 2021, 15:00 HOURS PARIS TIME <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/ODA-2020-detailed-summary.pdf>

солиш ҳамда ҳудудлар ва иқтисодий тармоқлар ўртасида тўғри тақсимланишини талаб этади.

Ҳозирги кунда жаҳон иқтисодиётига киритилган инвестицияларни фойдасиз туриб қолиши ёки инвестициядан самарали фойдаланишда юзага келадиган таваккалчилик ҳамда хатарлилик даражаларини аниқламаслик оқибатида ишлаб чиқариш жараёнини тўлиқ қувват билан ишлашини чегараланиб қолиши каби муаммоларни олдиндан кўра билиш ва илмий асосланган чора-тадбирлар ишлаб чиқиш, корхона фаолиятини барқарор ўсишини, глобал рақобатбардошликка эришишини таъминлаш – инвестиция самарадорлигига таъсир этувчи омилларни чуқур ва ҳар томонлама таҳлил қилишни, улар орасидаги миқдорий боғланишларни аниқлашни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини ривожлантириш учун 2020 йилда барча мулкчилик шаклларидаги корхона ва ташкилотларда 210195,1 млрд. сўм ёки 2019 йилга нисбатан 107,3 фоиз асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилди. «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»²⁸ да инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш, жалб қилинган хорижий инвестициялар ва кредитлардан самарали фойдаланиш каби вазифалар белгилаб берилади.

Ўшбу вазифалар ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган актив инвестиция сиёсатини олиб бориш, иқтисодий тармоқлараро инвестициялар йўналишини ва тақсимланишини эконометрик моделлаштириш услубиётини такомиллаштириш, инвестиция самарадорлиги, хатарлилик ва таваккалчилик даражаларини аниқлаш моделларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги кунда иқтисодиётнинг ривожланиш ҳамда барқарор ўсишини таъминлашда максимум ва минимум тушунчаларига эътибор қаратиш, яъни мамлакатда фаолият юритаётган иқтисодий тармоқларда харажатларни минималлаштириш, даромадни максималлаштиришга ҳаракат қилинаётганини эътиборга олсак, иқтисодиётни эконометрик моделлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳар қандай давлат жамиятнинг иқтисодий салоҳиятини максималлаштиришга ҳаракат қилади. Истеъмолчилар эса ўз маблағларини кам сарфлаб, ўз эҳтиёжларини максимал даражада қондиришга интилади.

Шу маънода танланган мақсадга эришиш учун ишлаб чиқилган адекват эконометрик моделлар яроқлигини текшириш, асосан, унинг амалиётга татбиғи қай даражада бўлишлиги, келгусидаги ҳолатларни ишончли акс эттириши билан белгиланади. Бу ўринда барча иқтисодий жараёнлар ҳамда ҳодисалар вақт давомида ўзгарувчан бўлиши ва иқтисодий жараёнларни иқтисодий-статистик моделлар орқали ўрганиш натижасида бирор - бир иқтисодий кўрсаткичнинг ҳозирги ҳолатини, келажакдаги ўзгаришини илмий асосда таҳлил қилиш ва ба-

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»-ги ПФ-4947-сонли Фармони. // «Халқ сўзи» 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сонни.

шоратлаш мумкин.

Иқтисодий-статистик моделлаштириш иқтисодий кўрсаткичлар ва ишлаб чиқариш омиллари ўртасидаги алоқаларнинг моҳиятига кўра, стохастик асосга таянади. Иқтисодий субъектлар фаолиятини статистик моделлаштириш замон ва маконда уларнинг ривожланиш жараёнини ўрганишда асосий ўрин эгаллайди, ҳамда бу моделлар ишлаб чиқариш тенденциялари ва қонуниятларини аниқлаш учун мослашгандир.

Одатда, иқтисодий-математик моделлаштиришни қўллаш самарадорлигининг асосий шартларидан бири унинг реал кўриниш ва жараёнга айнан мос келиши ҳисобланади. Шунингдек, эконометрик моделлаштириш бир қатор илмий йўналишлар мажмуасини ташкил этади.

Эконометрик усуллар оддий анъанавий усулларни инкор этмасдан, балки уларни янада ривожлантириш ва объектив ўзгарувчан натижа кўрсаткичларини бошқа кўрсаткичлар орқали муайян таҳлил қилишга ёрдам беради.

1-расм. Эконометрик моделлаштиришнинг илмий йўналишлар мажмуаси

1-расмда келтирилган маълумотлардан фойдаланиб, аниқланган моделлар ёрдамида компьютер технологияси дастурида иқтисодий жараёнлар ҳисоб-китобини тенглик ва тенгсизликлар орқали маълум бир шартлар асносида амалга оширилади. Эконометрик усулларнинг ва компьютерларнинг миллий иқтисодиётни бошқаришда афзалликларидан бири шундаки, улар ёрдамида моделлаштирувчи объектга омилларнинг таъсирини, натижа кўрсаткичига ресурсларнинг ўзаро муносабатларини сценарийлар асосида кузатиш мумкин. Бу эса ўнлаб тармоқлар ва минглаб корхоналарда ишлаб чиқариш натижалари ва миллий иқтисодиётнинг илмий асосда прогноزلантириш ва бошқаришга имкон беради.

Шу маънода муаллифлар томонидан ноаниқ тўпламлар назариясига асосан ишлаб чиқилган инвестициялар тақсимоти моделидан фойдаланиб, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тармоқларига тақсимланаётган инвестицияларни тақсимотига татбиқ этиб, ҳолатлар бўйича таҳлил қилиш мумкин. Аниқланган натижаларга кўра, 2000-2020 йилларда Ўзбекистон Республикасининг ялпи ички маҳсулот ҳажмининг киритилган инвестицияга нисбатан ўзгариши 5 йил (2000, 2006, 2008, 2012, ва 2015 йилларда) жуда ёмон ҳолатда бўлиб, жами танланган даврларга нисбатан 29 %ни ташкил этган. Бу ҳолатда танланган даврлар мобайнида ялпи ички маҳсулот, жами ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулотга нисбатан 35 %ни, асосий капиталига инвестиция тақсимоти эса 35 %га тенг бўл-

ган. Жуда ёмон ҳолатда тармоқларга тақсимланган инвестицияларнинг ўртача самарадорлиги 4,34 фоизни ташкил этган.

2000-2020 йилларда Республика тармоқлари бўйича саккиз йил (2001, 2002, 2003, 2004, 2007, 2009, 2013 ва 2014 йиллар) ёмон ҳолатда инвестиция тақсимоли бўлганлигини яъни, 2000-2020 йилларда тақсимланган жами инвестицияга нисбатан 37 % ни кўрсатмоқда. Бунинг натижасида ялпи ички маҳсулот жами ялпи ички маҳсулотга нисбатан ўзгариши 36 %га тенг бўлиб, самарадорлик кўрсаткичи 6,16 %ни кўрсатмоқда. Шуни таъкидлаш жоизки, танланган даврлар мобайнида меъёр бўйича тақсимот кузатилмади.

Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга инвестицияларнинг 2005, 2010 2011 ва 2020 йилларда ўрта ҳолат бўйича тақсимланганлиги аниқланиб, кузатув олиб борган йилларнинг 3,3 %ини ташкил этган, бу даврларда яратилган умумий ялпи ички маҳсулот 800644,0 млрд. сўмга тенг бўлиб, белгиланган давр учун жами ялпи ички маҳсулотни 3,9 қисмини ташкил этган. Яхши ҳолат бўйича тақсимланган инвестиция 249324,0 млрд. сўмга тенг бўлиб, кузатув олиб борилган йиллар бўйича жами асосий капиталга инвестицияларнинг 3,5 қисмини ташкил этган. Бу ҳолатда аниқланган инвестициялар самарадорлиги 18,73 %га тенглиги аниқланди.

Яхши ҳолат бўйича 2016, 2017, 2018 ва 2019 йиллар аниқланди. Унга кўра, бу даврларда ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулот ҳажми 1527018,4 млрд. сўмга тенг бўлиб, 2000-2020 йиллар учун кузатилган даврларнинг жами асосий капиталга инвестициялар ҳажмига нисбатан ўртача 2,0 қисмини ташкил этиб, самарадорлик кўрсаткичи 24,04 %га тенг бўлган. Тадқиқот натижаларига кўра инвестиция тақсимотининг ўрта ҳолати кузатилмади.

Хулоса қилиб айтганда, инвестиция киритилишида албатта биринчи навбатда эътибор қаратиладиган жиҳат унинг самарадорлиги бўлиб, даромад келмайдиган ҳолатда ҳеч ким инвестиция қилмайди. Киритилаётган инвестиция даромадга боғлиқ бўлиб, у таваккалчиликсиз амалга оширилмайди. Таваккалчилик кутилаётган даромаддан келажакдаги даромаднинг мумкин бўлган огишидир.

Демак, мамлакат иқтисодиётига киритилаётган инвестицияларнинг таваккалчилик омилларига, авваламбор, хомашё, энергия ресурсларини таъминоти, иқлими ҳамда маҳсулот логистикасини киритиш мумкин. Хатарлилик даражасига таъсир этувчи омиллар сифатида қонун, фармон, қарор ва фармойишларни киритиш мумкин, уларни ҳозирги ҳолатдан келиб чиқиб, баҳолаш керак, чунки унинг оқибатида кишиларнинг моддий фаровонлиги ҳамда ишлаб чиқаришга таъсир кўрсатиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. // «Халқ сўзи» 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сони.

2. Антохонова И.В. Методы прогнозирования социально-технических процессов. -У.: ВСГ-ТУ, 2007. - 368 с.

3. Гранберг И.Г. Моделирование и прогнозирование экономических процессов. -М.: Финансы и статистика, 2007. - 368 с.

4. www.Stat.uz

ТЕОРИЯ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

М.Х.Саидов, д.э.н., проф.
заведующий кафедры “Агроэкономика” ТГАУ,
Н.А.Ашурметова, к.э.н,
доцент кафедры “Агроэкономика” ТГАУ

Аннотация: Дунёнинг барча мамлакатларида аҳолини зарур озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, меҳнат бозори ва бандлик яратиш, қишлоқларда турмуш даражасини сақлаб қолишда қишлоқ хўжалиги асосий ўрин тутади.

Таянч иборалар: кластер, агрокластер, самарадорлик, озиқ-овқат, иқтисодий, молиявий, замонавий, технология, инновация, интенсификация, экспорт, импорт, маҳсулот.

Аннотация: Во всех странах мира агропродовольственный сектор играет ключевую роль в плане обеспечения населения необходимыми продуктами питания, формирования рынка труда и занятости, а также поддержании жизненного уровня в сельской местности.

Abstract: In all countries of the world, the agri-food sector plays a key role in providing the population with the necessary food, creating a labor market and employment, as well as maintaining living standards in rural areas.

Введение. Во всех странах мира агропродовольственный сектор играет ключевую роль в плане обеспечения населения необходимыми продуктами питания, формирования рынка труда и занятости, а также поддержании жизненного уровня в сельской местности. От состояния и темпов развития данного сектора зависит обеспечение продовольственной независимости, и как следствие, сохранение экономической, социальной и политической безопасности государства. В свою очередь, в современных условиях для устойчивого развития и повышения конкурентоспособности агропродовольственного сектора обществу необходима аграрная экономика нового типа, основанная на использовании передовых достижений науки и техники, цифровых технологий, необходимо осуществление государственной политики в сфере на основе новых подходов. С учетом всего этого, правительством Узбекистана уделяется особое внимание разработке целевых программ развития, направленных на улучшение условий развития аграрного сектора и эффективное использование его потенциала. Стратегия развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы служит основой для реализации данных задач. Стратегия включает девять приоритетных направлений, в числе которых создание благоприятного агробизнес-климата и цепочек добавленной стоимости. Добавленная стоимость является одним из важнейших показателей экономического разви-

тия, отражающего результаты хозяйственной деятельности, рациональность и эффективность использования средств производства.

Понятие цепочка добавленной стоимости впервые было использовано в 1985 году Майклом Портером, который считал, что при рассмотрении конкурентного преимущества “необходимо исследовать все осуществляемые компанией виды деятельности и разобраться в их взаимодействиях”. [Майкл Портер. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость, 1985] Для этого он использовал понятие цепочка создания стоимости, под которым подразумевается последовательность процессов по созданию продукта, начиная с момента возникновения концепции продукта до его реализации конечному потребителю на рынке. В цепочку создания стоимости входят такие виды деятельности, как разработка, производство, маркетинг, продажа, доставка, обслуживание. При этом, продукт проходит через все процессы в данной цепочке в определенном порядке и во время каждого процесса образуется дополнительная стоимость. По мнению М.Портера, различия в цепочках создания стоимости у компаний работающих в одной отрасли являются источником конкурентных преимуществ, которые получает компания, занимающаяся стратегически важным видом деятельности с меньшими затратами или более эффективно, чем конкуренты.

Методология исследования. Анализ в данной статье начинается с краткого обзора сельского хозяйства с использованием данных официальной статистики. В ходе исследования состояния развития аграрной отрасли были использованы экономико-статистический метод, а также общие методы научного познания: наблюдение, анализ, сравнение, обобщение.

Результаты и анализ исследования. Роль и место сельского хозяйства в экономике страны характеризует, прежде всего, такой показатель, как валовая добавленная стоимость сельского хозяйства, который определяется как разница между стоимостью произведенных товаров и услуг (выпуском) и стоимостью товаров и услуг, полностью потребленных в процессе производства (промежуточным потреблением). В свою очередь, валовой выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства включает в себя валовой выпуск продукции (услуг) растениеводства и животноводства, стоимость произведенной продукции (услуг) в охотничьем хозяйстве, лесоводстве и лесозаготовках, рыболовстве и аквакультуре. Так, по официальным данным Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан, общий объем продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства в январе - декабре 2020 года составил 260,3 трлн. сум, в том числе в растениеводстве и животноводстве, охоте и предоставлении услуг в этих областях – 251,8 трлн. сум, лесном хозяйстве – 6,7 трлн. сум, рыбном хозяйстве – 1,8 трлн. сум.

Но как уже было отмечено, ВДС сельского хозяйства исключает промежуточный продукт, то, естественно, что данный показатель ниже валового выпу-

ска на сумму всех материальных затрат (на сырье, материалы, топливо, энергию, покупные комплектующие изделия, полуфабрикаты и производственные услуги сторонних организаций, оказанные предприятию и оплаченные им), которые в 2020 году составили около 109 трлн. сум.

В целом, на протяжении прошедших 2016-2020 годов, несмотря на снижение доли сельского хозяйства в ВВП, валовая добавленная стоимость сельского хозяйства имеет динамику роста. Так, ВДС сельского хозяйства вырос с 74 779,0 млрд. сум в 2016 году до 151 251,0 млрд. сум в 2020 году, т.е. более чем в 1,7 раза (рис.1).

Рис. 1. ВВП, ВДС сельского хозяйства в Узбекистане

Говоря о тенденциях развития валовой добавленной стоимости сельского хозяйства следует отметить, что цепочка стоимостей сельского хозяйства образуется из таких элементов, как цепь издержек поставщиков, цепь издержек покупателя, цепь издержек распространения, цепь издержек отрасли. В сельском хозяйстве поставщики производят и поставляют сырьё и материалы (корма, семена, удобрения и средства защиты растений, сельскохозяйственная техника и др.), которые используются в цепочке ценностей отрасли и образуют их стоимость. Издержки покупателя связаны с затратами отрасли по производству и реализации готовой сельскохозяйственной продукции, которые формируют цену. Издержки распространения формируются на основе затрат работы дилеров и дистрибьюторов, от качества которой зависит степень удовлетворения спроса покупателя.

Цепь издержек отрасли состоит из затрат на первичные и вторичные операции. К первичным операциям относятся материально-техническое снабжение, производство сельскохозяйственного сырья (зерно, хлопок, свежие овощи и фрукты и т.д.), промежуточной продукции (семена, саженцы, корма, племенной скот и т.д.), производство готовой продовольственной продукции, реализация (оптовая и розничная торговля, переработка, общественное питание). Вторичные операции связаны с разработкой технологий, работой с персоналом, формированием инфраструктуры отрасли. При осуществлении названных действий (операций) в системе ценностей отрасли возникают вертикальные и

горизонтальные связи. При вертикальной интеграции осуществляются тесные взаимосвязи с поставщиками и покупателями в целях совместной разработки стратегий малых затрат или дифференциации для общей, но обычно непропорциональной выгоды, независимой от рыночной власти каждой стороны в системе ценностей. Цепочка добавленной стоимости в сельском хозяйстве характеризуется сложной структурой участников и является скорее горизонтальной, чем вертикальной. Горизонтальные связи в стоимостной цепочке отрасли направлены на взаимосвязанные действия на взаимовыгодных условиях, способствующие снижению затрат при создании стоимости.

Анализ цепочки стоимостей в сельском хозяйстве позволяет получить информацию о том, где в цепочке может быть увеличена ценность для потребителя и где может быть уменьшена себестоимость. К примеру, при выявлении высокой стоимости на стадии производства целесообразно оптимизировать производственные процессы путем применения инновационных ресурсосберегающих технологий (автоматизация, цифровизация). В цепи издержек поставщиков и реализации проблему высоких издержек можно решить путем внедрения новых технологий управления, организации взаимовыгодных связей (кооперативных, договорных) между поставщиками сырья и производителями, покупателями (дистрибьютерами) и производителями. Возможна организация внутри хозяйства подразделения, способного обеспечить необходимым сырьем и материалом или создание собственной сбытовой сети. Применение ИТ-технологий дадут возможность не только предопределять и контролировать природные факторы, непосредственно влияющие на результаты производства в сельском хозяйстве, но также проектировать точные бизнес-процессы и прогнозировать результаты с математической точностью.

Таким образом, для обеспечения высокой добавленной стоимости в сельском хозяйстве необходимо углубление интеграции и кооперации, развитие кластерной системы, усиление партнерских отношений участников цепи, а также активизация инновационных процессов, автоматизация и цифровизация деятельности всех предприятий (хозяйств, фирм), создающих добавленную стоимость.

Список использованной литературы

1. Брянских, С.П. Экономика сельского хозяйства / С.П. Брянских. – М.: Агропромиздат, 2017. – 326 с.

2. Бусел, И.П. Экономика сельского хозяйства: учебное пособие / И. П. Бусел, П. И. Малихтарович. – Минск: Республиканский институт профессионального образования, 2018. – 447 с.

3. Эркинхожиев.И.И “Экономический путь развития фермерского хозяйства Республики Узбекистан” //Донской государственный аграрный университет “Современное состояние и приоритетные направления развития аграрного образования и экономики предприятий” материалы Международной научно-практической конференции 10-февраля, пос. Персиановский-2021 г, 171-174-ст.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА КЛАСТЕРЛАР ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

**М.Х.Саидов, и.ф.д., профессор,
“Агроиқтисодиёт” кафедраси мудири, ТДАУ
И.С.Очилов, и.ф.н., доцент,
“Агроиқтисодиёт” кафедраси доценти, ТДАУ**

Аннотация. Мақолада янги Ўзбекистонда кластерлар фаолияти таҳлилини такомиллаштиришида хориж тажрибаларидан фойдаланиш масалалари келтирилган. Муаллифлар томонидан амалга оширилган тадқиқотлар натижалари асосида Ўзбекистонда кластерлар фаолияти самарадорлигини оширишга оид таклифлар тавсия этилган.

Таянч иборалар: кластер, агрокластер, самарадорлик, озиқ-овқат, иқтисодий, молиявий, замонавий, технология, инновация, интенсификация, экспорт, импорт, маҳсулот.

Аннотация. В статье рассматривается использование зарубежного опыта в совершенствовании анализа кластерной деятельности в новом Узбекистане. По результатам проведенного авторами исследования были предложены рекомендации по повышению эффективности кластеров в Узбекистане.

Abstract: The article discusses the use of foreign experience in improving the analysis of cluster activities in the new Uzbekistan. Based on the results of the research conducted by the authors, recommendations were made to improve the efficiency of clusters in Uzbekistan.

Дунё бўйича пандемия оқибатида очарчиликдан қийналаётган аҳоли сони ҳозиргидан 2 баробарга ошиб, 1 миллиард 600 миллионга етади. ФАО тадқиқотларига кўра, ер шарига 820 миллиондан ортиқ киши тўйиб овқатланмасликдан қийналади ва бу кўрсаткич 2050 йилга бориб 2 миллиардга етиши мумкин; дунё аҳолисининг ҳар учтадан биттаси тўлақонли рацион асосида овқатлана олмайди; дунё бўйича 5 ёшгача болалар ўлимининг 45 %и тўйиб овқатланмаслик натижасида юз беради ва ҳар йили 3,1 миллион бола шу сабабли оламдан ўтади²⁹.

Глобал иқтисодиёт шароитида маҳсулот ишлаб чиқариш самарали корпоратив бошқарув тизимини жорий этилиши ва уни такомиллашиб бориши эвазига ўсиб бормоқда. Дунё мамлакатлари ялпи ички маҳсулоти таркибий тузилишида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари турлича улуши кузатилаётганлигидан далолат бермоқда. Сўнгги беш йилликда дунё мамлакатлари ЯИМда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари улуши Сингапур, Швеция, Бельгия, Германия, АҚШ, Япония, Австрияда 1% агрофида, Швеция, Франция, Полша, Эстония, Италияда 1-2%, Россияда 3%, Қозоғистонда 5%, Хитойда 7%, Қирғизистонда 14%, Тожикистонда 19% бўлиб турган бир пайтда, Ўзбекистонда ўртача 28%ни ташкил этмоқда.

²⁹ <http://www.fao.org/sustainable-development-goals>

Бу шундан далолат берадики, мамлакатимизда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва ва аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни самарали ташкил этишга доир кенг кўламли имкониятлар ва иқтисодий масалалар мавжуд³⁰.

Тадқиқотларимиз кўрсатмоқдаки, Ғарбий Европада маҳсулот ишлаб чиқаришга кетадиган вақтнинг деярли 98 фоизи моддий-техник таъминот йўналишлари (хом-ашёни етказиб бериш, тайёр маҳсулотларни ташиш, уларни оморларга жойлаш ва сақлаш)га сарф бўлади. Умумий вақтдан ишлаб чиқаришга атиги 2 фоизгина, транспортировкага 50 фоиз сарфланади. Бундан ташқари Ғарбий Европа мамлакатларида барча фаолиятлар учун моддий-техник таъминот билан бўладиган харажатлар миллий ялпи маҳсулотнинг 13 фоиз қиймати миқдорини ташкил қилади. Бу қийматнинг тақсимоли куйидагича: транспортировкага 41 фоиз, маҳсулотни сақлашга 21 фоиз, моддий захираларга 23 фоиз, маъмурий харажатларга 15 фоиз сарфланади. Мамлакатимизда йилига ўртача 16 миллион тоннадан ортиқ мева-сабзавот, полиз ва дуккакли маҳсулотлар, 1,5 миллион тоннага яқин гўшт, 10 миллион тоннага яқин сут ишлаб чиқарилса-да, уларни саноат усулида қайта ишлаш даражаси ўртача 15-20 фоизни ташкил қилмоқда. Агросаноат тизими яхши ривожланмаган, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва саралаш хизматлари талаб даражасида эмаслиги ҳосилнинг қарийб 30 фоизи исроф бўлишига олиб келмоқда.

Мамлакатимизда етиштирилаётган сабзавот маҳсулотларининг бор-йўғи 3-4 фоизи, меванинг 11 фоизи экспорт қилинмоқда. Демак, бу борада ҳам ҳали ўрганилиши, жорий этилиши зарур бўлган жиҳатлар мавжуд. Мева маҳсулотлари экспорти бўйича юқори кўрчаткич АҚШ, Испания ва Мексика давлатларига тўғри келса, сабзавот маҳсулотлари бўйича Хитой, Голландия ва Испания давлатларига тўғри келмоқда. Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотларининг ички истеъмол билан экспортга чиқарилиши орасидаги фарқни таҳлил қиладиган бўлсак, сўнгги йилларда ўртача 52,8% дуккакли маҳсулотлар экспортга, қолгани ички истеъмолга, узум 13,2%, мева 9,6%, сабзавот 4,6%, полиз 1,7% экспортга, мос равишда қолгани ички истеъмолга йўналтирилмоқда³¹.

2017 йилдан бошлаб мамлакатимиз аграр тармоғида илғор технологияларга асосланган инфратузилмани яратиш учун ишлаб чиқаришнинг замонавий шакллари - кластер ва кооперация тизими жадаллик билан жорий этилмоқда.

Ўзбекистонда ҳам ҳудудий агрокластерларнинг муваффақиятли йўлга қўйилиши ва фаолияти жамиятда иқтисодий сиёсатга нисбатан ишонччи оширади. АҚШ ва Европада бу борадаги ишонч юқори эканлиги бежиз эмас. Чунки, ушбу ҳудудларда айнан давлат томонидан кичик ва ўрта бизнес учун “ишонч

³⁰ <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=6>, https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/share_of_agriculture/

³¹ Saidov M., Ochilov I., Khasanov N, Muratova M. Peculiarities of Organization of Modern Clusters In Field of Fruit and Vegetable Production // International Journal of Advanced Scientific and Technology, Volume 29 №8, 2020, Scopus. - PP 3244-3253.

ниҳоллари”ни экиб берадиган кластерлар шакллантирилади ҳамда ҳар томонлама қўллаб-қувватланади. Пировардида уларда кластерлар аллақачон ишонч манбаи ва ишбилармонлик инкубаторига айланиб улгурган. Бу фикрни уларда кластерга кириш учун тўсиқлар бошқа ҳамма жойлардагига нисбатан жуда кам, деярли йўқ эканлиги билан ҳам изоҳлаш мумкин.

2017-2021 йиллар давомида аграр соҳада бозор механизм-ларини жорий этиш ва соҳада самарали бошқарув тизимини яратиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 5 та фармони, 8 та қарори ва 9 та Ҳукумат қарорлари қабул қилинди. Пахта ва галла етиштиришда давлат буюртмаси бекор қилиниб, қишлоқ хўжалигида эркин рақобатни таъминлайдиган бозор тамойиллари жорий этилди.

Ўтган қисқа даврда ушбу тизим ўзини ҳар томонлама оқлаганлигини эришилаётган натижаларда кўришимиз мумкин. Хусусан, 2017 - 2021 йилларда барча соҳаларга кластерлар тизими кенг жорий этилиб, 463 та агрокластерларнинг (122 та пахта-тўқимачилик, 1 033,8 минг га (3 млн тонна 100%), 157 та галлачилик, 1 038,1 минг га (7,2 млн тонна, 100%), 146 та мева-сабзавотчилик, 116 минг га (1 млн 567 минг тонна, 9%), 29 та шолчилик 21,1 минг га (98,7 минг тонна 16,5 %) 9 та дориворчилик кластерларига 1 406 га ер майдонлари бириктирилган) фаолияти самарали йўлга қўйилди.

Ялпи қишлоқ хўжалигини маҳсулотларининг 18,5 фоизи агрокластерлар томонидан ишлаб чиқарилмоқда. Ушбу амалга оширилган ишлар натижасида сўнгги 5 йилда ҳудудларда 152 мингдан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Шунингдек, кластерлар табиий ва моддий ресурслардан оқилона фойдаланиб юқори ҳосил-дорликка эришган ҳолда ишлаб чиқарувчиларнинг даромадини яхшилашга алоҳида эътибор қаратилди.

2019-2021 йилларда кластерлар ва уларнинг ҳамкорлари (фермер хўжаликлари) томонидан 394,3 минг гектар майдонлар қайта фойдаланишга киритилди. 256 минг гектар ер майдонларида сув тежовчи технологиялар жорий этилди.

Хулоса ўрнида, Ўзбекистон иқтисодиётида аграр соҳа ва кластерлар фаолияти таҳлилини такомиллаштириш учун куйидаги-ларни тавсия этамиз:

кластерлар назариясини тадқиқ этиш асосида кластерлар фаолиятини таснифлаш ҳамда уни ташкил этиш ва илмий-услубий жиҳатдан такомиллаштириш;

кластерлар фаолиятининг ташкилий-иқтисодий ва молиявий механизмлари самарадорлигини баҳолаш тўғрисидаги қарашлар-ларни таҳлил қилиш;

кластерлар фаолиятини давлат томонидан мувофиқлаштириш-нинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш;

кластерлар фаолияти молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимини ҳамда уларни таҳлил қилиш услубиётини такомиллаштириш;

кластерлар томонидан кўрсатиладиган хизматлар самарадор-лигини баҳолаш усулларини такомиллаштириш;

кластерлар фаолияти самарадорлигини комплекс кўрсаткич асосида баҳолаш услубиётини ишлаб чиқиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 декабрдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармогини янада ривожлантириши, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратишига доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4549-сон Қарори.
2. Саидов М., Очилов И., Қўсанов Н, Муратова М. Песулиаритиес оф Организатион оф Модерн Слустерс Ин Фиелд оф Фруит анд Вегетабле Продустион // Интернационал Жоурнал оф Адвансед Ссиентифис анд Течнологй, Волуме 29 №8, 2020, Ссopus. - PP 3244-3253
3. Фролова О.А. Агропромышленные кластеры: российская модель/ Вестник НГИЭИ ҳт-тис://сйберленинка.ру/артисле/н/агропромйшленне-кластерй российская-модел.
4. Очилов И.С., Файзуллаев Ш. Ўзбекистон иқтисодиётида давлат хусусий шериклик ва маркетинг масалалари. Бизнес-Эксперт, №5.- Тошкент: 2019. –Б 23-29.
5. Саидов М., Очилов И., Янгибаев Х. Слустер - Ан Инновативе Струстуре Басед он Хигх Течнологис ин тхе Есономй оф Ўзбекистан // Солид Стате Течнологй Волуме: 63, Иссуе: 4, Публисатион Еар: 2020 Ссopus. - PP 205-212.

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА МЕХНАТ БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МЕХАНИЗМАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

М.И.Кутбитдинова,
и.ф.н., доцент, ТДИУ

Аннотация: Давлатнинг меҳнат бозорига таъсир қилувчи воситаларидан бири бюджет-солиқ асосида тартибга солиш ҳисобланади. Тўғридан-тўғри хўжалик юриштириш тартибга солиш бюджет ёрдамида амалга оширилади.

Таянч иборалар: Меҳнат бозори, ишсизлик, самара, давлат, аҳоли бандлиги.

Аннотация: Одним из инструментов воздействия государства на рынок труда является фискальное регулирование. Регулирование прямого управления осуществляется с помощью бюджета.

Abstract: One of the tools of state governance on the labor market is fiscal regulation. Регулирование прямого управления осуществляется с помощью бюджета.

Меҳнат бозорининг ижтимоий йўналтирилган тартибга солиниши тўлиқ иш билан бандлик ва ишсизликнинг имкон қадар паст даражасига эришишга йўналтирилган. Янги технологияларнинг қўлланиши ва ишлаб чиқаришни қайта ташкиллаштириш билан боғлиқ бўлган самарали иш билан бандликка эришиш меҳнат бозорини ривожлантириш дастурини ишлаб чиқишда давлат ва унинг институтларига кўмаклашишга корхоналарнинг қизиқиши ушбу турни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим хусусияти ҳисобланади. Ижтимоий-йўналтирилган тартибга солиш қўллана-диган мамлакатларда меҳнат бозорини молиялаштириш учун тартибга солиш фаол сиёсати маблағларининг ўртача 24%и касбий тайёргарликка, 18%и янги иш ўринларини яратишга, 7% субсидияларга, 10%и иш билан бандлик хизматларига, қолганлари бошқа ҳарajatларга ажратилади.

Давлат томонидан меҳнат бозорини тартибга солиш усуллари қўйидаги мезонлар бўйича таснифлаш мумкин: меҳнат бозорини тартибга солишнинг вазифалари бўйича усуллар ишсизлик даражаси пасайишига, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, ишчи кучига қониқмаган талабни бартараф қилиш, ишчи кучига талаб ва тақлифнинг энг мақбул нисбатига ва бошқаларга таъсир қилади. Меҳнат бозорида давлат фаолияти турли хил вазифаларни амалга ошириши, меҳнат бозори элементлари ва бошқа объектларни тартибга солишга йўналтирилган бўлиши мумкин. Тартибга солишнинг мақсадлари ва вазифаларига боғлиқ ҳолда, давлат меҳнат бозорига таъсир қилишнинг бошқа усуллари ва воситаларини танлайди.

Таъкидлаш лозимки, меҳнат бозорини тартибга солишнинг йўналишлари бўйича усуллар қуйидагиларга ажратлади: меҳнат бозорига тўғридан-тўғри таъсир усуллари (масалан, қонунчилик) ёки унга билвосита таъсир қилувчи усуллар (солиқ, бюджет, пул-кредит сиёсати; ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солиш ва давлат томонидан нарх шаклланишини тартибга солиш орқали даромадларни тартибга солиш сиёсати). Молиявий рағбатлар ва давлат капитал қўйилмалари ёрдамида шаклланган, алоҳида қишлоқ хўжалиги тармоқлари ва

худудлар учун нисбатан яхшироқ шароитларни таъминлаши мумкин. Айирим ҳолатларда узоқ чузилган инқироз ҳолатида бўлган ҳудуд ва хўжалик бирликларига ёрдам кўрсатилади; бошқа ҳолатда – ҳудуд ва тармоқ ичида прогрессив силжишларга олиб келувчи, ишлаб чиқариш турлари ва хўжаликнинг янги тармоқларини ривожлантириш маъқулланади. Бу эса уларда иш билан бандликнинг ўсишини рағбатлантиради. Шу билан бирга тескари мақсадда ишлаб чиқаришнинг ҳаддан зиёд концентрациясини пасайтириш бўйича ҳам чоралар қабул қилиниши мумкин.

Давлат томонидан тартибга солиш иқтисодий механизми меҳнат бозорини тартибга солишнинг энг муҳим қисми ҳисобланади. Бу механизмни ишлаб чиқиш иқтисодий тартибга солишнинг асосий вазифаларидан бири саналади. Меҳнат бозорини давлат томонидан тартибга солишнинг асосланган иқтисодий механизм бу бозорнинг турли хил параметрларига давлат таъсирини шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий усуллари асосида меҳнат муносабатлари шаклланиш тизимини ифодалайди. У меҳнат бозори элементлари ва омилларига уларга таъсир қилувчи турли хил шакллар, усуллар ва воситалар ёрдамида таъсир қилиш йўллари акс эттиради.

Меҳнат бозорини тартибга солишнинг кўлами бўйича усуллари миллий, ҳудудий ва ички меҳнат бозорини тартибга солишга йўналтирилган. Кўпгина усуллар меҳнат бозори турларининг бир нечасини тартибга солади. Масалан, мамлакат миқёсида амалга ошириладиган пул-кредит ва инвестицион сиёсат ҳудудий ва ички меҳнат бозорлари конъюнктурасига ўз таъсирини ўтказиши.

Давлат томонидан тартибга солишнинг субъектлари бўйича Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан марказлашган ҳолда ҳукуматнинг давлат органлари топшириғи асосида меҳнат бозоридаги ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилиши, иш берувчилар вакиллик органлари, касаба уюшмалар ва давлат бандлик хизмати ёрдамида бажариладиган усуллар ижтимоий ҳамкорлик механизми асосида амалга оширилади.

Меҳнат бозорини тартибга солишнинг кўпчилик усуллари бир неча мезонлар бўйича таснифлаш мумкин. Масалан, иқтисодий шаклларга тегишли бўлган кўпчилик усуллар миллий даражада қўлланилади ва меҳнат бозорига билвосита таъсир қилади. Булар иккита мезон бўйича ажралади: солиқ солишнинг юқори даражаси; айирим тармоқларда давлат мулкни ошиши (кўпайиши), бунинг натижасида ишчи кучига бўлган талабнинг ошиши ёки қисқариши, тармоқ бўйича ёки ҳудудда ўртача иш ҳақи ўзгариши мумкин. Тартибга солиш воситаси сифатида давлатнинг меҳнат бозорини тартибга солинувчи элементларига ўзига хос таъсир дастаги тарзида қўлланиши мумкин бўлган ижтимоий-иқтисодий тизим элементлари ёки элементлари йиғиндиси тушунилади. Меҳнат бозорини тартибга солиш воситалари асосан давлат қўлида бўлади. Меҳнат бозорини тартибга солишнинг асосий воситалари қуйидагилар ҳисобланади: ишчиларнинг минимал ва ўртача иш ҳақини тартибга солиш, бюджет-солиқ сиёсати асосида тартибга солиш, давлатнинг даромадлари ва ҳаражатларини ҳамда фуқораларнинг даромадларини тартибга солиш, давлат томонидан дастурлаш ва бошқалар.

Давлатнинг меҳнат бозорига таъсир қилувчи воситаларидан бири бюджет-солиқ асосида тартибга солиш ҳисобланади. Тўғридан-тўғри хўжалик юри-

тишни тартибга солиш бюджет ёрдамида амалга оширилади. меҳнат бозорини тартибга солишга давлат ҳаражат-ларини қоплаш учун молиявий маблағлар билан таъминловчи асосий восита солиқлар ҳисобланади. Улар меҳнат бозори субъектларининг фаолиятига таъсир қилиш учун кенг даражада қўлланилади. Солиқлар ёрдамида давлат томонидан тартибга солиш ҳал қилувчи даражада солиқ тизими танланишига, солиқ ставкалари юқори-лигига ҳамда солиқ имтиёзларининг тури ва ўлчовларига боғлиқ. Солиқлар давлат томонидан тартибга солишда иккита ролни ўйнайди: давлатнинг меҳнат бозоридаги ҳаражатлари асосий молиявий манбаи ҳамда тартибга солиш воситаси ҳам ҳисобланади. Бундан, давлат бюджет органлари вазифаси нафақат бюджетни даромад манбаларига солиқлар солишдан иборат бўлмай, балки меҳнат бозори субъектлари ҳуқуқига таъсир қилувчи нозик механизмни яратишдир.

Меҳнат бозорини тартибга солишнинг бошқа воситаси давлат томонидан дастурлаш ҳисобланади. Инқироз, оммавий ишсизлик шароитида меҳнат бозорини тартибга солиш воситаси сифатида давлат томонидан дастурлаш қўлланилади. Фавқулодда дастурлар оғир (критик) ҳолатларда ишлаб чиқилади ва улар маъмурий тартибга солиш усуллари орқали амалга оширилади. Амалда бозор иқтисодиётли барча давлатларда мақсадли дастурлар амалга оширилади. Дастурлар тузилишига, амалга оширилишига ва улар устидан назоратга жавобгар давлат муассасалари иқтисодий дастурлашнинг субъектлари ҳисобланади. Дастурлар давлат ҳукумати органлари томонидан ишлаб чиқилади, хусусан, Республикада Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан ишлаб чиқилади. Молия вазирлиги ҳам дастурларни молиялаштириш режасини ишлаб чиқади. Дастурларни ишлаб чиқишга касба уюшмалар вакиллари, тадбиркорлар уюшмаси, марказий банк, савдо-саноат палатаси ҳам кенг даражада жалб қилинади.

Умуман олганда, дастурлар керакли йўналишда меҳнат бозорининг иқтисодий ривожланишини таъминлайди. Дастурлаш давлатнинг барча усуллари қўллашга ва айирим давлат орган-ларининг тартибга солувчи тадбирларида қарама-қаршиликлар ва қелишмовчиликларга йўл қўймасликка имкон беради. Иқтисодий дастурлар доирасида давлат томонидан молиявий рағбатлантириш айрим ижтимоий гуруҳларнинг рақобатбардошлигига сезиларли ва нотекис таъсир кўрсатади ҳамда манфаатлари камситилганларнинг қаршиликларини келтириб чиқариши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//Халқ сўзи 25.01.2021 йил.
2. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.//
3. Рахимова Д.Н. Управление процессами развития и использования трудового потенциала Узбекистана в условиях осуществления радикальных рыночных реформ. – Т.: ТГТУ, 2000..
4. Чижова Л., Сергеева Г., Кулагина Н. Политика занятости в контексте макроэкономического регулирования // Человек и труд – 2012. – №8. С.32;
5. Экономика труда и социально-трудовые отношения / Под ред. Г.Г.Меликьяна, Р.П.Колосовой. – М.: Изд-во «ЧеРо», 2006. С.43.

ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ ТАРМОҚЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

**Н.И.Рустамов, и.ф.ф.д.,
“Иқтисодиёт” кафедраси доценти, ТДИУ**

Аннотация: Мазкур тезисда озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини инновацион ривожлантириш йўналишлари ёритиб берилган. Озиқ-овқат саноати корхоналарида маҳсулот сифатини ошириш, мавжуд техникавий салоҳиятдан фойдаланиш муаммолари келтирилган.

Таянч иборалар: Инновациялар, озиқ-овқат саноати, инновация фаолиятини бошқариш, маҳсулот сифати, техник салоҳиятдан фойдаланиш, маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш.

Abstract: This thesis highlights the direction of innovative development of the food industry enterprises. The problems of improving the quality of products and the use of technical potential in food industry enterprises are discussed.

Аннотация: В данном тезисе освещены направления инновационного развития деятельности предприятий пищевой промышленности. Проведены проблемы повышения качества продукции и использования технического потенциала в предприятиях пищевой промышленности.

Инновация фаолиятининг мақсади ва уни белгиловчи омиллар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ҳисобга олган ҳолда, озиқ-овқат саноати корхоналарида ташкил этиладиган инновация мақсадларининг моҳиятини кўриб чиқиш зарур. Бу мақсадларни стратегик ва тактик мақсадларга ажратилиш мумкин. Замонавий бозор шароитларида ўз мавқеини сақлаш, фойданинг ўсиши, рақобатбардошликни ошириш, экспансия, янги бозорларни эгаллаш кабилар стратегик мақсадлар ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, бозор иқтисодиёти шароитида фойдани максималлаштириш ва маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш мақсадлари бирламчи ва муҳим мақсадлар саналади.

Бугунги иқтисодий муносабатларнинг янги тизими шакланган даврда муҳим ва долзарб ижтимоий-иқтисодий вазифалардан бири озиқ-овқат саноати корхоналарида фан-техника тараққиёти ютуқларига асосланган янги, замон талаблари даражасидаги машина ва жиҳозлар, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, энергиянинг янги манбалари, хом ашё ва материалларнинг янги хилларини топиш ва улардан кенг фойдаланиш ҳамда шу асосда мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлигини ошириш ҳисобланади. Таркибий ўзгаришлар асосида озиқ-овқат саноати корхоналари ишлаб чиқариш-техник базасини тубдан янгилаш ишлаб чиқариш даражасининг ўсиши ва самарадор-

лигини ошишига таъсир кўрсатади. Фан-техника тараққиёти ютуқларидан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқариш технологик жараёнини механизациялаш ва автоматлаштириш, sanoat ишлаб чиқариш фондлари самарадорлигини ошириш иқтисодиётни ривожлантиришнинг асосий омилларидан бўлиб, бу соҳада республика озиқ-овқат sanoati олдига ҳам катта вазифалар турибди.

Замонавий озиқ-овқат sanoati корхоналари учун инновация фаолиятини бошқаришда корхонада инновацион муҳит ва янгиликларни қабул қилиш каби омилларни ҳисобга олиш муҳим саналади. Корхоналарнинг инновацион фаолиятига уларнинг тармоққа тааллуқли эканлиги алоҳида таъсир кўрсатади ҳамда бу маълум даражада хусусий, маҳаллий ва чет эл инвесторлари учун инновациялар жозибadorлигини оширади. Бошқа шароитларда тармоққа тааллуқлилиқ омили инвестицияларни жалб қилишни оширади.

Техникавий салоҳиятни ошириш мақсадида жалб қилинаётган инвестициялар орасида лизинг ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Лизингнинг афзал жиҳати шундан иборатки, бунда тадбиркорлар молиявий ресурслар билан эмас балки, тўғридан-тўғри бирор-бир маҳсулот ишлаб чиқариш учун зарур техник-иқтисодий хусусиятга эга ишлаб чиқариш воситалари билан таъминланади. Бу эса, бозорда харидоргир бўлган маҳсулотни қисқа муддатда ишлаб чиқариш ҳамда аҳолига лизинг хизматларини кўрсатиш эвазига тушадиган даромадлар ҳисобидан лизинг компаниялари билан ҳисоб-китоб қилиш имконини беради. Бутунги кунда лизинг жаҳон иқтисодиёти ишлаб чиқаришни молиялашнинг энг муҳим воситаларидан бири сифатида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Сифатли хом ашё, қўшимча компонентлар, электроэнергия ва бошқа ресурслар билан етарли даражада таъминламаслик, ишлаб чиқаришни ягона занжир кўринишида ташкил этилмаганлиги, ишчи-ходимларнинг ўз вазифаларига чуқур мутахассислик нуқтаи-назаридан ёндашмасликлари оқибатида техник номуносибликнинг келиб чиқиши, ишлаб чиқаришни бошқариш усулларининг бузилиши ҳам корхоналарнинг барқарор фаолият юритишига монетарлик қилади. Шуни қайд этиш керакки, бозор иқтисодиёти шароитида тармоқда макро-иқтисодий кўрсаткичларнинг таъминланиши, рақобатбардош маҳсулотларнинг яратилиши асосий воситалардан фойдаланиш муддатининг қисқаришини ва улардан олинадиган самарадорлик даражасининг ошишини тақозо этади. Бунини иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлардаги барча капитал кўйилмаларнинг 30 фоизи айнан лизинг орқали таъминланаётганлигидан кўриш мумкин. Бундан ташқари тармоқда ишга туширилган қувватлардан тўла фойдаланмаслик, моддий ва маънавий жиҳатдан эскирган, жаҳон андозаларига мос келмайдиган машина ва ускуналарнинг мавжудлиги, айланма маблағлар билан таъминланиш узлуксизлигига боғлиқ ҳолатларда асосий фондларнинг бўш қолиши тармоқ ишлаб чиқариш самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини ошириш ҳамда истеъмолчиларга кенг асортиментда тайёр маҳсулотларни таклиф этишда замонавий биотехнология-

лар катта аҳамиятга эга. Биотехнологияларнинг вужудга келиши озиқ-овқат саноати корхоналари ривожланишини таъминлайди. Биотехнологиялар салоҳияти ишлаб чиқариш унумдорлигини ошириш йўли орқали иқтисодий ўсишни тезлаштиради.

Озиқ-овқат саноати корхоналари фаолияти турли тармоқлар билан чамбарчас боғлиқ. Масалан, бугунги кунда озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини фармацевтика соҳаси билан мувофиқлаштириш ва зарур бўлса баъзи фармацевтика корхоналарини озиқ-овқат саноати корхоналари билан бирлаштириш зарур. Дунё тажрибасида бундай муваффақиятли бирлашишлар мавжуд. Озиқ-овқат маҳсулотларининг таркиби, инсон организмдаги турли минералларнинг етишмаслиги, инсон ҳаракатчанлиги ошириш ёки мия фаолиятини яхшилаш учун фармацевтика соҳасидаги баъзи дори-дармонларни озиқ-овқат маҳсулотлари таркибига қўшиш мақсадга мувофиқ.

Умуман олганда, кейинги йилларда озиқ-овқат саноатининг барча тармоқларида инновация жараёнларига эътибор кучаймоқда. Озиқ-овқат саноати корхоналарида инновация фаолиятининг ривожланиши уларнинг иқтисодий ўсиш суръатларига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарнинг асосий мақсади юқори фойда олиш бўлиб, бу ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатдошлигини таъминлашни тақозо этади. Маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлашда унинг сифат даражасини ошириш асосий омил бўлиб ҳисобланади. Бу учун асосан озиқ-овқат саноати корхоналарининг инновацион фаолиятини ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериш ва корхоналар инновациядан кенг фойдаланиш имкониятига эга бўлиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи. 29 декабрь. 2020 йил.*
2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. // Халқ сўзи. 8 февраль. 2017 йил.*
3. *Инновационный менеджмент. Учебник Под. ред. С.Д. Ильенковой. Москва 2007. с.42.*
4. *Shumpeter Y. Business Cycles. vol. 1,2. New York, 1989. p.71.*
5. *Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент. Учебник для вузов М.: “Интел Синтез” 1998. с.34.*
6. *Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент. М.: ЮНИТИ 2000. с.57.*

ОЗИҚ-ОВҚАТ ТАРМОҒИДА САНОАТ ЗАНЖИРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ УСТУВОР ЖИҲАТЛАРИ

**Н.И.Рустамов, и.ф.ф.д.,
“Иқтисодиёт” кафедраси доценти, ТДИУ**

Аннотация: Мақолада озиқ-овқат саноати тармоғида саноат занжирини ташкил этиши йўналишлари, тармоқ фаолиятини инновацион ривожлантириши масалалари ёритиб берилган. Озиқ-овқат саноати тармоғи корхоналарининг инновацион занжирининг самарадорлигини ошириши йўллари келтирилган.

Таянч иборатлар: Инновациялар, озиқ-овқат саноати, инновацион занжир, инновацион фаолиятини бошқариши, инновацион занжирдаги “тор жой”лар, инновацион занжир самарадорлигини ошириши.

Abstract: This article highlights the direction of organizing the industrial chain of food industry enterprises and the issues of innovative development of the industry. The ways of increasing the efficiency of the innovation chain of the food industry enterprises have been carried out.

Аннотация: В данной статье освещены направления организации промышленной цепочки предприятий пищевой промышленности и вопросы инновационной развития отрасли. Проведены пути повышения эффективности инновационной цепочки предприятий отрасли пищевой промышленности.

Аҳолини узлуксиз ва сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш муаммоси республика озиқ-овқат саноати тармоқларининг ривожланишига алоҳида эътибор қаратилишини талаб этади. Бугунги кунда Республикамиз анъаналарга бой, миллий иқтисодиётда муҳим мавқени эгаллайдиган замонавий озиқ-овқат саноатига эга. Бу саноат асосан маҳаллий хом ашёни қайта ишлашга асосланган. Озиқ-овқат саноати бир-бирига боғланган кўплаб тармоқларни ўз ичига олади. Уларнинг кўпчилиги қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлашга асосланган.

Хукуматимиз томонидан ресурслардан самарали фойдаланишга ҳамда минерал хом ашё ва ўсимлик дунёси ресурсларини чуқур қайта ишлаш катта эътибор берилмоқда. Жумладан, ички имконият ва захираларни ишга солишнинг энг муҳим йўналиши сифатида республикадаги бой минерал хом ашё ва ўсимлик дунёси ресурсларини чуқур қайта ишлашни босқичма - босқич ошириб бориши, шунингдек, юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва турини кенгайтиришга катта аҳамият берилмоқда. Озиқ-овқат саноатида ишлаб чиқариладиган маҳсулот сифати, иш унумдорлиги ва умуман тармоқнинг асосий техник-иқтисодий кўрсаткичлари бевосита хом ашё етказиб берувчи соҳанинг ишига боғлиқдир.

Мамлакатимизда хом ашёни жаҳон бозорида талаб катта бўлган маҳсулотга айлантириши учун қайта ишлашнинг 3-4 босқичли тизимига ўтиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Мазкур тизимнинг моҳияти шундан иборатки, у биринчи

босқичда хом ашёни дастлабки қайта ишлаш, яъни ярим фабрикатлар тайёрлаш, кейинги босқичда саноат асосида ишлаб чиқариш учун тайёр материалларга айлантириш, учинчи, якуний босқичда эса истеъмол учун тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни назарда тутати (1-расм).

1-расм. Мавжуд минерал - хом ашё ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш

Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишнинг муҳим омилларидан бири бу - хом ашё ресурсларидан фойдаланишда тежамкорлик тамойилига тўла - тўқис амал қилишдир.

Хом ашё ресурсларидан фойдаланишда тежамкорлик тамойилидан тўла - тўқис фойдаланиш ҳозирги даврнинг энг муҳим муаммоси ҳисобланади. Шу сабабли, хом ашёдан оқилона фойдаланиш мақсадида уни қайта ишлаш жараёнида тегишли саноат тармоғи учун мақсадга мувофиқлигини аниқлаш, хом ашё материалларини дастлабки қайта ишлаш ва бойитиш, хом ашёдан комплекс фойдаланиш, материаллардан иккинчи марта фойдаланиш бўйича тадбир - чоралар амалга оширилиши зарур. Бу тадбирларни амалга оширишда фан - техника тараққиёти, айниқса, кимёлаштириш ва янги технологияларни жорий этиш, ташкилотчилик, тежамкорлик ва уни рағбатлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда ишлаб чиқаришнинг барча ва айниқса, кўп материал истеъмол қилувчи тармоқларида моддий харажатларни тежаш катта аҳамиятга эга. Маҳсулот бирлигига кетадиган хом ашё ва материаллар миқдорини улар сифати, чидамлиги зарар етказмасдан камайтириш бир хил миқдордаги материаллар ва хом ашёдан кўпроқ маҳсулот олиш ва тармоқларро ишлаб чиқариш алоқаларини такомиллаштириш имконини беради.

Моддий ресурсларни тежаш учун кураш янги техникани жорий қилиш ва технологияни такомиллаштиришга шароит яратади, ишлаб чиқаришнинг техник даражасини ошириш эса, ўз навбатида, бошқа иқтисодий кўрсаткичларни яхшилашга шароит яратади. Маҳсулот бирлигига сарфланадиган хом ашё ва ма-

териаллар миқдорининг камайиши ижтимоий меҳнат унумдорлигини ошириш, демакдир.

Моддий ресурсларни тежаш маҳсулот таннархини камайтиришнинг энг асосий омилларидан биридир. Хом ашё ва материаллар сарфлаш жараёнини чуқур таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга. Таҳлил ишлаб чиқариш хусусиятига қараб ўзгарувчи моддий ресурслардан фойдаланиш кўрсаткичлари асосида олиб борилади.

Озиқ-овқат саноатида хом ашё ва материалларни тежашнинг асосий манбалари куйидагилардан иборат: машина ва бошқа маҳсулотлар сифати ошгани ҳолда оғирлигининг камайиши, ишлаб чиқариш йўқотишлари ва чиқиндиларини ҳар тарафлама камайтириш, хом ашё ва материаллардан комплекс фойдаланиш, хом ашёнинг қимматбаҳо камёб турлари ўрнига тежамли, ишлаб чиқаришни ташкил этишда инновацион усулларни қўллаш, янги материаллар қўллаш ҳамда хом ашёдан қайта фойдаланиш.

Саноат ишлаб чиқаришида хом ашё ва материалларни тежашнинг асосий йўллари: машина ва маҳсулотлар конструкциясини яхшилаш, янги техника ва прогрессив технологияни жорий этиш, технологик жараёнларни яхшилаш, хом ашёни комплекс қайта ишлаш усулларини ривожлантириш, ишлаб чиқаришни ташкил қилишни яхшилашдан иборат.

Саноат хом ашё базаси ривожининг асосий йўналишлари эса - янги хом ашё манбаларини аниқлаш бўйича геологик - қидирув ишларини кенгайтириш, ундирувчи саноат тармоқларини тезлик билан ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг саноат учун етарли даражада маҳсулот етиштиришини ва унинг товарлилик қобилиятини кучайтириш, сунъий материаллар ва улар ўрнини босувчи турли хил буюмларни яратиш ва ҳоказолар.

Ҳозирги кунда озиқ-овқат саноати корхоналарининг фаолияти самарадорлигини ошириш учун тармоқ корхоналарининг технологик занжирини тузиш муҳим ҳисобланади.

Технологик занжирнинг фаолияти Озиқ-овқат саноати уюшмасининг илмий муассасалар билан ишлаш бошқармаси томонидан назорат қилиб борилади. Технологик занжир таркибидаги ҳар бир корхонанинг фаолияти доимо назоратда бўлиши керак. Буни таъминлаш мақсадида ҳар бир корхона учун корпоратив самарадорлик кўрсаткичи аниқланди.

Технологик занжир таркибидаги ҳар бир корхонанинг корпоратив самарадорлиги куйидаги алгоритм бўйича ҳисобланди: Ҳар бир корхона харажатларининг ($ДЗ_{ки}$) бутун технологик занжир харажатларидаги ҳиссаси аниқланди. У куйидаги формула орқали топилди:

$$ДЗ_{ки} = \frac{З_{ки}}{З_{ТЗ}} \quad (1)$$

Бунда, $З_{ки}$ — i — корхонанинг харажатлари;
 $З_{ТЗ}$ — технологик занжир харажатлари.

2. Xar bir korxonaning butun texnologik zanjir foydasidagi ($ДП_{ки}$) хиссаси:

$$ДП_{ки} = \frac{П_{ки}}{П_{тэ}} \quad (2)$$

Бунда, $П_{ки}$ — i —корxonaning соф фойдаси;

$П_{тэ}$ — технологик зanjirning соф фойдаси.

3. Корпоратив самарадорлик коэффиценти ($К_{ки}$) xar bir korxona uchun alohida quyidagicha hisoblandi:

$$К_{ки} = \frac{ДП_{ки}}{ДЭ_{ки}} \quad (3)$$

4. Корпоратив самарадорлик коэффицентида келиб чиққан ҳолда корхоналарни табақалаш амалга оширилади.

Технологик зanjir фаолиятини назорат қилиш қуйидаги босқичлардан иборат бўлади: контрагентларнинг (иштирокчилар) ўзаро ҳамкорлигини назорат қилиш, ўзаро ҳамкорликни таҳлил қилиш ва технологик зanjirdaги «тор жой»ларни аниқлаш.

Контрагентларнинг ўзаро ҳамкорлигини назорат қилишда «Технологик зanjirга киритилган ҳамма корхоналарнинг ягона бирлик сифатидаги фаолияти xar bir korxonaning alohida фаолияти натижасига нисбатан самаралими ва бу бўлса, қанчалик?» деган саволга жавоб бериш лозим. Бунинг учун ўзаро ҳамкорликнинг самарадорлиги кўрсаткичи hisoblandi. У инновацион гуруҳ самарадорлигининг инновацион гуруҳ таркибидaги корхоналарнинг ўртача самарадорлигига бўлган нисбати билан аниқланди:

$$\checkmark X = \frac{\checkmark_3}{\checkmark_{\checkmark рт}} \quad (4)$$

Бунда, \checkmark_3 — технологик зanjirning интеграл самарадорлиги,

$\checkmark_{\checkmark рт}$ —технологик зanjir таркибидaги корхоналарнинг ўртача самарадорлиги.

Технологик зanjir таркибидaги корхоналарнинг ўртача самарадорлиги қуйидагича аниқланди:

$$\checkmark_{\checkmark рт} = \left(\frac{\checkmark_1}{2} + \sum_{и=2}^{н-1} \checkmark_{и} + \frac{\checkmark_{н}}{2} \right) * \frac{1}{н-1}; \quad (5)$$

Бунда, \checkmark_1 — технологик зanjirdaги биринчи корxonaning самарадорлиги;

$\checkmark_{и}$ — $и$ — корxonaning самарадорлиги;

$\checkmark_{н}$ — $н$ — корxonaning самарадорлиги;

$н$ — технологик зanjirdaги корxonalar сони.

Технологик зanjirning умумий самарадорлиги қуйидагича аниқланди:

$$\mathcal{E}_{\text{IT}} = \frac{\Pi_{\text{IT}}}{\text{VA}_{\text{IT}} + \mathcal{Z}_{\text{BOshK}}} \quad (6)$$

Бунда, Π_{IT} – технологик занжирнинг фойдаси.

$$\Pi_{\text{IT}} = (\text{ЧП}_i) + \text{ЧП}_{\text{BOshK}} \quad (7)$$

Бунда, ЧП_i – технологик занжирдаги i – корхонанинг соф фойдаси;

ЧП_{BOshK} – технологик занжирни бошқарувчи уюшманинг бўш маблағларни қўйишидан олинадиган соф фойда;

VA_{IT} – технологик занжирнинг жами маблағлари;

$\mathcal{Z}_{\text{BOshK}}$ – бошқариш харажатлари (технологик занжирнинг иш фаолиятини таъминлаш харажатлари).

Ўзаро ҳамкорлик таҳлилида ўзаро ҳамкорлик кўрсаткичи ўзгаришларига таъсир этувчи омиллар таҳлил қилинади. Бунда 2 та саволга жавоб берилади:

1. Ўзаро ҳамкорлик кўрсаткичи қайси омилларнинг таъсирида ўзгаради?

2. Қайси омиллар технологик самарадорлигига кўпроқ таъсир кўрсатади?

Ўзаро ҳамкорлик кўрсаткичига таъсир этувчи омилларга соф фойда, жами маблағлар самарадорлиги ва ўртача самарадорлик кабилар киради. Ҳар бир омилнинг режадаги кўрсаткичга таъсирини аниқлаш учун омилларнинг режали миқдори кетма-кет уларнинг ҳақиқий миқдори билан алмаштирилиб бориш усули қўлланилади.

Технологик занжирдаги «тор жой»лар технологик занжир фаолияти самарадорлигини пасайтирадиган корхоналардир. «Тор жой»лар икки сабабга кўра вужудга келади:

1. Алоҳида иштирокчи корхона ҳаддан ташқари юқори ёки жуда кам даромад олса. Бунинг натижасида технологик занжирнинг интеграл самарадорлиги пасаяди.

2. Алоҳида иштирокчи корхона нотўғри маълумотларни бериши натижасида лойиҳалаштиришда нотўғри маълумотлар аниқланади ва технологик занжирда маҳсулот етказиш бўйича номувофиқлик юзага келади.

Технологик занжирдаги «тор жой»ларни аниқлаш учун занжирнинг ҳар бир корхонаси учун ўзаро ҳамкорлик кўрсаткичи аниқланади:

$$\mathcal{E}X_i = \frac{\mathcal{E}_i}{\mathcal{E}_{\text{ўрт}}} \quad (8)$$

Бунда, \mathcal{E}_i – корхона бўйича тузатиш киритилган занжир самарадорлиги.

Ўзаро ҳамкорлик кўрсаткичи ҳисоблангандан кейин технологик занжирнинг ҳамма корхоналари учун ўзаро ҳамкорликнинг энг юқори ва энг қуйи миқдорлари аниқланади. Бундай миқдорга эга бўлган корхоналар технологик занжирдаги «тор жой»лар ҳисобланади.

Юқоридаги усул бўйича озиқ-овқат саноати корхоналарида технологик

занжир асосида хом ашёларни қайта ишлаш босқичларининг фаолияти баҳолаб борилса, бу уларнинг самарадорлиги янада ошишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи. 29 декабрь. 2020 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириши бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. // Халқ сўзи. 8 февраль. 2017 йил.
3. Инновационный менеджмент. Учебник Под. ред. С.Д. Ильенковой. Москва 2007. с.42.
4. Shumpeter Y. Business Cycles. vol. 1,2. New York, 1989. p.71.
5. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент. Учебник для вузов М.: “Интел Синтез” 1998. с.34.
6. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент. М.: ЮНИТИ 2000. с.57.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ УЗБЕКИСТАНА

**Р.Х.Ташиматов, к.э.н., ст.н.с.,
доцент кафедры “Экономика” ТГЭУ**

Аннотация. В данной статье обосновывается актуальность и необходимость направления исследований институциональных механизмов развития аграрного сектора и даются основные рекомендации по совершенствованию институциональных механизмов развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, институт, институциональный механизм, институциональные изменения, спецификация прав собственности, контракт, транзакционные издержки, инновация, инновационная деятельность, моделирование

Annotation. This article substantiates the relevance and necessity of the direction of research on institutional mechanisms for the development of the agricultural sector and provides basic recommendations for improving institutional mechanisms for the development of agriculture.

Аннотация. Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги секторини ривожлантиришнинг институционал механизмлари бўйича тадқиқотлар йўналишининг долзарблиги ва зарурати асосланган ва қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг институционал механизмларини такомиллаштириши бўйича асосий тавсиялар берилган.

В области совершенствования институциональной основы развития сельского хозяйства в мире достигнуто много научных результатов, которые проводились ведущими вузами и научными центрами мира, том числе исследования институциональные изменения, транзакционные издержки, управление природными ресурсами и другие вопросы, разработаны рекомендации для развивающихся стран и др.

В то же время в нашей республике проведено много научно-методических работ по развитию сельского хозяйства, в том числе вопросы собственности, договорные отношения, формирования организационно-правовых форм деятельности, поддержке и стимулированию сельхозтоваропроизводителей, но данные вопросы не были глубоко изучены с точки зрения развития их институциональных механизмов.

В нашей республике проведено много научно-методических работ по развитию сельского хозяйства, в том числе вопросы собственности, договорные отношения, формирования организационно-правовых форм деятельности, поддержке и стимулированию сельхозтоваропроизводителей, но данные вопросы не были глубоко изучены с точки зрения развития их институциональных механизмов.

Считается, что эффективность институциональных механизмов развития сельского хозяйства зависит от оптимального функционирования института собственности, института контрактов, а также от минимизации транзакционных издержек. Поэтому создание усовершенствованной системы институциональных механизмов развития сельскохозяйственных субъектов, оптимального размещения сельскохозяйственных культур и производительных сил, уточнения институциональных норм между хозяйствующими субъектами (нахождение собственников прав собственности на землю, продукцию, материальные и нематериальные средства), развития договорных институтов и дальнейшего совершенствования внутригосударственных экономических отношений в республике играет решающую роль.

Все это послужило основанием для выработки научно-обоснованных рекомендаций по совершенствованию институциональных механизмов развития сельского хозяйства, которые заключаются в следующем.

1. Мировой опыт аграрных отношений показывает, что в мире практикуются различные формы собственности на землю, однако сегодня важна не столько изменение формы собственности на землю, сколько формирование и обеспечение комплекса социально-экономических, правовых условий для целенаправленного и эффективного использования земельных ресурсов.

2. В процессе институциональных изменений в сельском хозяйстве эффективность институциональной среды, сформированной в этой отрасли, остается низкой. Это можно объяснить тем, неразвитостью таких институтов, как собственность, договор, конкуренция и ответственность, которые не соответствуют текущим преобразованиям. Это приводит к тому, что практика ведения бизнеса в завершенном состоянии приводит к целому ряду проблем и приводит к незначительному снижению производственных мощностей хозяйствующих субъектов.

3. По результатам исследования выявлены следующие проблемы с точки зрения институционального развития сельского хозяйства:

Во-первых, сельскохозяйственные субъекты (например, фермерские хозяйства) не рационально используют имеющиеся ресурсы (земельные, водные, людские, материальные и другие). А это негативно сказывается на росте валового сельскохозяйственного продукта;

Во-вторых, неусовершенствованное распределение прав собственности по отношению к собственности (например, землю, выращенную продукцию и т.д.). Это приводит к конфликту интересов;

В-третьих, договорные отношения желают ожидать лучшего, что приводит к невыполнению условий договора или же ущемления прав сторон;

В-четырех, при заключении договора и при обмене собственностью возникают транзакционные издержки, что приводит к тому, что сельхозтоваропроизводители получают меньшую прибыль (или заканчивают свою деятельность с убытком), либо реальная стоимость продукции увеличивается;

В-пятых, слабая институциональная база для инновационной деятельности в сельском хозяйстве, что свидетельствует о низкой инновационной активности в этой отрасли.

4. В результате институциональных изменений в сельском хозяйстве сформировались субъекты частной собственности (в основном дехканские и фермерские хозяйства). На протяжении ряда лет это положительно сказывалось на развитии сельского хозяйства. Однако статистика показывает, что в последние годы изменения в структуре валового продукта сельского хозяйства имеют тенденцию к снижению показателей производства основной сельскохозяйственной продукции. Для того, чтобы определить причины этой тенденции и выработать научно обоснованные предложения по извлечению сельского хозяйства из этого состояния, целесообразно проанализировать проблему с институциональной точки зрения, то есть провести углубленный анализ сельскохозяйственного производства по формам собственности и в разрезе территорий. Анализ производства сельскохозяйственной продукции в разрезе форм собственности показал, что основная сельскохозяйственная продукция (кроме зерна и хлопка), а также большая часть продукции животноводства (соответственно 71,2% и 93,4%) приходится на долю дехканских хозяйств. Кроме того, ежегодные темпы роста сельскохозяйственной продукции в дехканском хозяйстве выше, чем в других субъектах сельского хозяйства. Так. Например годовой темп прироста сельскохозяйственной продукции в дехканском хозяйстве за 2008-2020 годы составил в среднем 106,4%, а в фермерских хозяйствах - 102,4%. Помимо прочего, одним из основных причин такого положения, состоит в том, что дехканские хозяйства - это хозяйства, которые основаны на труде членов семьи, в котором действуют в основном неформальные институты (многие поручения главы хозяйства выполняются членами хозяйства без официальных документов).

Это приводит к снижению затрат (временных потерь) при распределении и выполнении задач между членами хозяйства. Учитывая это, целесообразно в внедрить этот механизм в другие хозяйствующие субъекты, т.е. в фермерские хозяйства. Для этого, в целях обеспечения трудоустройства в дальнейшем стремительно растущего числа сельских жителей, развития семейного бизнеса, конкуренции между хозяйствующими субъектами необходимо ввести в законодательном порядке новый институт «семейное фермерское хозяйство».

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947 "О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан".
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 26 февраля 2021 года № УП-5009 "О мерах по реализации в 2021 году задач, определенных в стратегии развития сельского хозяйства республики узбекистан на 2020 — 2030 годы".

3. Указ Президента Республики Узбекистан от 3 февраля 2021 года № УП-6159 “О дальнейшем совершенствовании системы знаний и инноваций, а также оказания современных услуг в сельском хозяйстве”.
4. Указ Президента Республики Узбекистан от 17 декабря 2020 года № УП-794 “О мерах по развитию системы цифровизации в агропромышленном комплексе и сельском хозяйстве Республики Узбекистан”
5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 20 октября 2018 года № 841 “О мерах по реализации Национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года”.
6. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 4 марта 2021 года № 121 “Об эффективном использовании имеющихся земельных участков и рациональном размещении сельскохозяйственных культур под урожаем 2021 года”
7. *Adjustment in OECD: Reforming Farmland Policies.* - Paris: OECD, 1998. - p. - 63.
8. Coase R. The Regulated Industries: Discussion / R. Coase // *American Economic Review.* 1964. Commons J. R. *Institutional Economics: Its Place in Political Economy.* — Madison: University of Wisconsin Press, 1934.
9. *Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 292 p.
10. *James Buchanan, The Logical Foundations of Constitutional Liberty, Volume 1, Liberty Fund, Indianapolis, 1999, p. 314.*
11. *Gerbens-Leenes, P.W. and Nonhebel, S. (2002) Consumption Patterns and Their Effects on Land Required for Food. Ecological Economics, 42, 185-199.*
12. *FAO Statistical Pocketbook 2015. World food and agriculture 2015.*
13. *Klein P.G. New Institutional Economics / P.G. Klein. MA: Edward Elgar, 2000. Vol. 1. P. 456-489.*
14. *North D.C. Integrating Institutional Change and Technical Change in Economic History. A Transaction Cost Approach / D. North, J. Wallis // Journal of Institutional and Theoretical Economics. 1994. № 4. Dec. – P. 609-624.*

РЕЗУЛЬТАТЫ АНАЛИЗА И ОЦЕНКА ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

**Р.Х.Ташматов, к.э.н., ст.н.с.,
доцент кафедры “Экономика” ТГЭУ**

Аннотация. В данной статье поставлена задача по решению вопроса совершенствования институциональных механизмов развития аграрного сектора, проведен анализ и оценка современного развития институтов в сельском хозяйстве, а также даны предложения по совершенствованию институциональных механизмов развития сельского хозяйства

Ключевые слова: институт, институциональный механизм, спецификация прав собственности, контракт, транзакционные издержки, инновация, инновационная деятельность

Annotation. In this article, the task is set to address the issue of improving institutional mechanisms for the development of the agricultural sector, an analysis and assessment of the modern development of institutions in agriculture, as well as proposals for improving institutional mechanisms for the development of agriculture.

Аннотация. Ушбу мақолада қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг институционал механизмларини такомиллаштириш, қишлоқ хўжалигида институтларнинг замонавий ривожланишини таҳлил қилиш ва баҳолаш, шунингдек, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг институционал механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифлар келтирилган.

Как известно, сельское хозяйство в нашей республике является одной из ведущих отраслей экономики. В этой отрасли занято 3,6 млн. сельского населения (27 процентов от числа занятых в экономике в целом). Доля сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте составляет 32 процента. Площадь земель, используемых для сельскохозяйственного производства, составляет 45 процентов территории республики, около 50 процентов населения проживает именно в сельской местности. На данный момент 99,0 процента субъектов предпринимательства работают в этой данной отрасли. Кроме того, около 20-25 процентов общей экспортной выручки в Республику Узбекистан приходится на долю сельскохозяйственной продукции, в основном хлопка, плодово-овощной продукции. В настоящее время более 180 видов сельскохозяйственной продукции экспортируется более чем в 80 стран. Учитывая это, сельское хозяйство в нашей стране считается одной из основных отраслей развития региона как в экономическом, так и в социальном плане. Эффективное функционирование аграрного сектора, в том числе институционального, определяет уровень

развития региона.

Развитие территории часто зависит от оптимального и рационального размещения на ней производительных сил. В нашем исследовании представлена методика размещения производственных сил в аграрном секторе. При экономическом обосновании оптимального размещения агропромышленных предприятий необходимо учитывать следующие факторы: состояние и развитие растениеводства и животноводства; развитие пищевой промышленности; рыночный спрос на сельскохозяйственную продукцию; возможность использования различных материалов при транспортировке сырья и готовой продукции; уровень развития агропромышленного комплекса. Кроме того, с учетом того, что развитие плодоовощной отрасли республики, а также повышение за счет этого экспортного потенциала, является одним из приоритетных направлений, представлен алгоритм оптимального размещения основных сельхозкультур с учетом урожайности, как основного фактора рационального использования земельных ресурсов, разбив территории республики на экономические зоны, территориально близких друг-другу, а также алгоритм расчета потребности в этих видах продукции, размещения перерабатывающих мощностей и оценены экспортные возможности регионов республики. Наши вычисления показали, что результате этих преобразований доля сельского хозяйства в ВВП увеличится в среднем в 2.1 раза.

Согласно экономической теории прав собственности, не ресурс (средства производства или рабочая сила) сам по себе является собственностью, а пучок или доля прав по использованию ресурса. Наиболее полное определение прав собственности, ставшее хрестоматийным, предложено английским юристом А. Оноре: полный «пучок прав» состоит из 11 элементов: 1) право владения, т.е. право исключительного физического контроля над благами; 2) право использования, т.е. право применения полезных свойств благ для себя; 3) право управления, т.е. право решать, кто и как будет обеспечивать использование благ; 4) право на доход, т.е. право обладать результатами от использования благ; 5) право суверена, т.е. право на отчуждение, потребление, изменение или уничтожение блага; 6) право на безопасность, т.е. право на защиту от экспроприации благ и от вреда со стороны внешней среды; 7) право на передачу благ в наследство; 8) право на бессрочность обладания благом; 9) запрет на пользование способом, наносящим вред внешней среде; 10) право на ответственность в виде взыскания, т.е. возможность взыскания блага в уплату долга; 11) право на остаточный характер, т.е. право на существование процедур и институтов, обеспечивающих восстановление нарушенных правомочий. Однако в действующем законодательстве республики четко определены только три права собственности (право пользования, право владения и право распоряжения). Поэтому в законодательство, регулирующее земельные отношения, требуется внести изменения с целью более широкого охвата, выяснения обстоятельств, защиты прав. В

этой связи разработаны предложения по внесению изменений и дополнений в действующий Земельный кодекс РУз по широкому распределению прав собственности с учетом национальных особенностей и вышеуказанного полного «пучка прав».

Анализ показал, что текущие контракты не выполняются, в силу того, что отсутствуют нормы, которые стимулируют выполнение условий договора и защищают интересы собственников. В связи с этим были разработаны предложения по совершенствованию института договора в нашей республике:

- на практике зарубежных стран, например в России в тексте договоров обычно используется выражение «наложение штрафов не освобождает сторону от исполнения полученных обязательств». В связи с этим, в целях обеспечения полного и эффективного исполнения договора, повышения ответственности участников, целесообразно внести в договор данное предложение и пересмотреть процентную ставку наложения штрафа.

- большинство договоров (в основном с субъектами инфраструктуры) заключаются в интересах одной стороны, часто без учета интересов фермерских хозяйств. Поэтому при подписании договоров необходимо также подпись юриста в целях учета и защиты интересов фермеров;

- глава фермерского хозяйства в год заключает множество договоров. На это он тратит много времени и денег. Это в конечном счете приводит к невидимым затратам, которые не входят в стоимость продукта. Чтобы этого избежать, необходимо заключить генеральный договор, по смежным направлениям (по поставке и снабжению) с участием трех и более сторон, причем в этих договорах необходимо подробно расписать конкретные обязательства и права каждой из сторон. А местом их встречи может стать Совет фермерских хозяйств, кооперация или же агрокластер. Здесь также должен участвовать юрист, который подтверждает учет всех интересов сторон своей подписью;

- также целесообразно в договорах указать балл-бонитеты земельного участка, арендуемого фермерскими хозяйствами, что позволит оптимально разместить сельскохозяйственную продукцию.

- в нашей республике приняты Законы «Об электронном документообороте» и «Об электронной цифровой подписи». Учитывая это, целесообразно заключать договора между фермерскими хозяйствами и инфраструктурой, а также другими обслуживающими их субъектами в электронном виде.

Одним из путей снижения транзакционных издержек в фермерских хозяйствах республики является развитие фермерской кооперации. Поэтому для снижения этих затрат целесообразно создание специализированных кооперативов и агрокластеров в регионах республики. Создание таких структур в регионах позволяет снизить потерю сельскохозяйственной продукции, выращенную фермерскими хозяйствами в период созревания, снизить транспортные и другие затраты на ее реализацию данной продукции, а также увеличить произ-

водство животноводческой продукции, ее переработку на самой территории, а затем реализацию на местном и внешнем рынках. Также ускорится продажа дешевой сельхозтехники, в определенной степени будет обеспечена потребность в сельхозтехнике.

Необходимо также совершенствовать институциональную основу для развития сельскохозяйственной кооперации. В связи с этим разработаны предложения внесению изменений и дополнений в действующие нормативные документы, регулирующие развитие кооперации в сельском хозяйстве:

- целесообразно разработать отдельный закон Республики Узбекистан «О сельскохозяйственной кооперации» и в нем указать формы сельскохозяйственной кооперации, включая порядок организации кластеров, расписать механизмы государственной поддержки, льготы и обязательства членов кооперации;

- в целях увеличения количества агрокластеров, расширения их правового и законодательного статуса необходимо разработать новый проект закона Республики Узбекистан «О кластерах и деятельности кластеров», в котором необходимо полностью и точно уточнить возможные виды кластеров, в том числе задачи, функции организации агрокластеров, их права, обязанности, права членов и участников. Это также дополнительная норма по кластерам, которая обеспечит более точную и стабильную их работу, а также поможет установить их права, возможности, результаты деятельности и т.д.

Проведенный анализ показал, что инновационная активность в сельском хозяйстве имеет низкий показатель по отношению к другим отраслям. Проведенный нами корреляционный анализ показал, что существует прямая зависимость между показателями инновационной активности и валовым ростом сельского хозяйства. Согласно результатам расчета, увеличение затрат на инновационную деятельность в сельском хозяйстве на 1%, приводит к увеличению ее объема в среднем на 1,14%, а увеличение производства (внедрения) инновационных технологий на 1% приводит к увеличению производства сельскохозяйственной продукции на 2,0%. В целом существует такая взаимосвязь, что увеличение расходов на инновационную технологию в сельском хозяйстве на 1% приводит к увеличению объема валовой продукции сельского хозяйства на 2,3%.

Вместе с тем, целесообразно осуществить следующие мероприятия по инновационному развитию аграрного сектора:

- создание цифровой платформы «Сельское хозяйство» на местах в целях обеспечения сбора, хранения, обработки и передачи больших объемов информации, полученной из различных источников сельского хозяйства в ходе осуществления инновационной деятельности;

- широкое применение современных технологий, в том числе мембранных, геоинформационных, гидропонических технологий при выращивании, производстве, хранении, транспортировке сельскохозяйственной продукции, а также лазерных методов планирования и других смарт-технологий при изучении

мелиорационного состояния земель и состава почв.

Результаты исследования показали, что увеличение численности населения в сельской местности, снижение качества земельных ресурсов, а также увеличение числа безработных требуют институционального преобразования в сельском хозяйстве. В исследовании представлены сценарии прогноза основных показателей развития сельского хозяйства республики с учетом институциональных изменений (т.е. И – сценарий - если сохранится текущая тенденция (экстраполяция); ИИ – сценарий - если на территориях, где ожидается сокращение земельных угодий, приходящее на одного работника, фермерские хозяйства преобразовать в дехканские хозяйства; ИИИ – сценарий – если широко будут применяться инновационных технологии в сельском хозяйстве, в том числе за счет внедрения института “умное фермерское хозяйство”. Для этого нами были составлены отдельные трендовые модели и выбраны наиболее оптимальные из них. И по этим выбранным моделям сделаны прогнозы. Согласно этим прогнозам, к 2030 году объем валовой продукции сельского хозяйства увеличится до 10383,6-114341,0 млрд.сумов, численность занятых в сельском хозяйстве - до 6991,2-9427,6 тыс. человек, объем доходов, приходящего на одного занятого в сельском хозяйстве до 15109,0-32904,9 тыс. сумов. Для этого целесообразно разработать соответствующие правительственные постановления и внести изменения и дополнения в действующую законодательную базу. Также целесообразно отдельно отразить этот вопрос в «Стратегии развития сельского хозяйства Узбекистана до 2030 года».

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947 “О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан”.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 26 февраля 2021 года № УП-5009 “О мерах по реализации в 2021 году задач, определенных в стратегии развития сельского хозяйства республики узбекистан на 2020 — 2030 годы”.
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 3 февраля 2021 года № УП-6159 “О дальнейшем совершенствовании системы знаний и инноваций, а также оказания современных услуг в сельском хозяйстве”.
4. Указ Президента Республики Узбекистан от 17 декабря 2020 года № УП-794 “О мерах по развитию системы цифровизации в агропромышленном комплексе и сельском хозяйстве Республики Узбекистан”.
5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 20 октября 2018 года № 841 “О мерах по реализации Национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года”.
6. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 4 марта 2021 года № 121 “Об эффективном использовании имеющихся земельных участков и рациональном размещении сельскохозяйственных культур под урожаем 2021 года”

7. Weber M., *The Agrarian History of the Ancient World* / Weber. - Moscow: Canon C-Press, 2001. S. 429.
8. Williamson O. E. *The economic institutions of capitalism: Firms markets, relational contracting* Oliver E. Williamson (The Free Press, New York, 1985).
9. Tucker, B., Haupt, F. & Stanley, L. (2015). *Institutions in the Agriculture Sector: Climate Focus*.
10. Roumasset, J. (2004). *Rural institutions, agricultural development, and pro-poor economic growth. Asian Journal of Agriculture and Development, Southeast Asian Regional Center for Graduate Study and Research in Agriculture (SEARCA), 1(1), 1-20.*
11. Jansson, K. H., Huisman, C. J., Lagerkvist, C. J. & Rabinowicz, E. (2013). *Agricultural Credit Market Institutions. A Comparison of Selected European Countries*, No. 33.
12. Lopatynskiy, Y. (2006). *The Transformation of the Agricultural Sector: Institutional Framework. Chernivtsi: Ruta, 344.*
13. Hubeni, Yu. (2010). *Development of the institutional environment of agrarian transformation. Agrarian Economy, 3 (1-2).*
14. Putsenteilo, P., Klapkiv, Y. & Kostetskiy, Y. (2018). *Modern challenges of agrarian business in Ukraine on the way to Europe. Proceedings of the 2018 International Scientific Conference Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy, 1, 250–258.*
15. Dalrymple, D. (2006). *Impure public goods and agricultural research: Toward a blend of theory and practice. Quarterly Journal of International Agriculture, 45 (1), 71–89.*
16. Hodgson, G. (2003). *The hidden persuaders: institutions and individuals in economic theory. Cambridge Journal of Economics, 27(2), 159-175. doi: 10.1093/cje/27.2.159*
17. Jessop, Bob & Nielsen, K. (2003). *Institutions and Rules. Research Papers, Network Institutional Theory, 11.*
18. Menard, C. (2004). *The economics of hybrid organizations. Journal of Institutional and Theoretical Economics, 160(3), 345-376.*
19. Wise, T. & Murphy, S. (2012). *Resolving the Food Crisis – Assessing Global Policy Reform Since 2007. Global Development and Environment Institute and Institute for Agriculture and Trade Policy. <http://www.ase.tufts.edu/gdae/pubs/rp/resolvingfoodcrisis.pdf>*
20. Witt, U. (2003). *Economic policymaking in evolutionary perspective. Journal of Evolutionary Economics, 13(2), 77-94.*

ТАЪЛИМ БЕРИШНИ ТАЪЛИМ ОЛУВЧИГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН МАРКЕТИНГ КОНЦЕПЦИЯСИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ

З.А.Хакимов, и.ф.н.,
“*Менежмент ва маркетинг*” кафедраси мудири, ТДИУ

Аннотация: Таълим беришни таълим олувчига йўналтирилган маркетинг концепциялари асосида ташкил этиш таълим муассасаларини рақобатбардошлигини ошириш ва янги имкониятлардан фойдаланишга қаратилган маркетинг стратегияларидан фойдаланишни тақозо этади.

Таянч иборалар: Таълим, маркетинг, менежмент, давлат, олий таълим.

Аннотация: Организация обучения на основе концепций маркетинга, ориентированного на студентов, требует использования маркетинговых стратегий, направленных на повышение конкурентоспособности учебных заведений и использование новых возможностей.

Abstract: The organization of education on the basis of student-centered marketing concepts requires the use of marketing strategies aimed at increasing the competitiveness of educational institutions and the use of new opportunities.

Хар қандай мураккабликдаги амалий муаммоларни ечишга қодир, ўз касбий билим ва кўникмаларини доимий равишда ошириб боришга йўналтирилган юқори малакали, рақобатбардош, билимдон, ижодкор ва инновацион фикрловчи мутахассисларни тайёрлаш олий таълим муассасаларининг асосий мақсади ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони билан қабул қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида: “...узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш”³² муҳим йўналишлардан бири сифатида белгилаб берилган.

Сўнги йилларда эса олий таълим тизимида таълим беришни таълим олувчига йўналтирилган шаффоф, мотивацион ва индивидуал таълим траекторияларига асосланган концепция асосида ташкил этиш борасида туб ҳам ислохатлар амал-

³² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони 1-илоvasи «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси» Lex.uz

га оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” таълим тизимида таълим беришни таълим олувчига йўналтирилган концепция асосида ташкил этишга қўйилган илк қадамдир.

Таълим беришни таълим олувчига йўналтирилган маркетинг концепциялари асосида ташкил этиш таълим муассасаларини рақобатбардошлигини ошириш ва янги имкониятлардан фойдаланишга қаратилган маркетинг стратегияларидан фойдаланишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг стратегик мақсадларига мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш, соҳада соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, унинг жозибадорлигини ошириш, жаҳон миқёсидаги рақобатбардошлигини таъминлаш, таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш каби йўналишлар кирadi.

Ўзбекистонда олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган талабалар сони 2020 йилда бакалавриатда 361739 нафарни, магистратурада 11734 нафарни ташкил этиб сўнги уч йилда 1,5 баробарга ошган. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари Классификаторига 329 та таълим йўналиши ва 582 та магистратура мутахассислиги киритилган. 2019/2020 ўқув йилида 59 та олий таълим муассасида сиртқи таълим, 10 та олий таълим муассасида кечки таълим шакли жорий этилган. Республиканинг кўплаб олий таълим муассасида хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда қўшма диплом дастури асосида кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилган. Соҳада таълим қамровини оширишга қаратилган стратегик йўналишлар туфайли таълим олувчилар салмоғи ҳам йиллар давомида ўсиб бормоқда. Амалга оширилаётган ишлар салмоғи ҳам йиллар давомида кенгайиб бормоқда.

Таълим тизимини ижтимоий-иқтисодий бошқариш мураккаб, зиддиятли бўлиб, иқтисодиётнинг реал сектори тармоқлари ёки хизматлар соҳасининг бозор тан оладиган кўпгина тармоқларини бошқаришга нисбатан қийинроқдир. Асосийси, таълимда нафақат бозор учун рақобатбардош кадрлар тайёрлаш билан чекланади, балки жамият ва давлатнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий ва бошқа эҳтиёжларини таъминлашда муҳим омил бўлган меҳнат ресурсларини тайёрлаш ва такомиллаштириб боришни амалга оширади. Шу

сабабли таълим тизимини бошқариш, таълим хизматлари бозорини тартибга солиш ва уни замонавий маркетинг концепциялари асосида ташкил этишда таълим олувчига йўналтирилган ва уларнинг эҳтиёжлари нуқтаи назаридан ёндошиш талаб этилади.

Таълим хизматлари бозори – маркетингнинг янги истиқболли соҳаси ҳисобланади. Шу муносабат билан таълим хизмати соҳасидаги маркетингшунослик ва мониторинг муҳим аҳамият касб этади. Фаолиятни айна мана шу томонини кучайтиришга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 28-январдаги 48-рақамли “Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги таълим хизмати ва маркетинг бозорини шакллантиришни жадаллаштириш бўйича тадбирлар тўғрисида” ги қарор йўналтирилган эди. Унда ҳар бир таълим муассасасида маркетинг хизматини барпо этиш кўзда тутилган. Айна мана шулар талаба ўқишни тугатгач ишга олувчи корхонанинг манфаатларини мувофиқлаштиришга даъват этилган. Таълим муассасаси буюртмачининг эҳтиёжи ва талабаларни қанчали қондиришга эришса, фаровоналиши учун унинг имкони шунчалик ошиши назарда тутилган эди.

Замонавий таълим хизматлари бозоридаги маркетинг қуйидаги вазифаларни амалга ошириши лозим:

- таълимнинг энг самарали вариантларини излаш;
- битирувчини касб билан таништиришни ўзгартириш;
- бозорни ўзганиш бўйича маркетинг тадқиқотларини амалга ошириш;
- иқтисоддаги тузилмавий силжишлар асосида мутахассисларга бўлган талабни шакллантириш;
- республика ижтимоий-иқтисодий ривож стратегик мақсадларига эришиш даражасини мунтазам кузатиб бориш;
- инвестиция сиёсати, корхоналарнинг ҳўжалик мустақиллиги, улар рейтинги ва бу жараёнларни ташаббускорлик тадбиркорлик фаолияти, ривожланаётган бозор ҳамда мунтазам ўзгартириб турувчи бизнес билан биргаликда идрок этиш;
- тўлақонли маркетингни амалга ошириш учун, кенг миқёсли ахборот ўта зарур.

Таълим муассасалари йилдан йилга таълим хизматлари бозорида фаолроқ ишламоқдалар, улар ўртасидаги рақобат эса кучаймоқда, бунда маркетинг фаолиятини йўлга қўйишда аниқ ва илмий ёндашиш таълим муассасаларини муваффақиятини белгиловчи омил бўлиб қолмоқда.

Бугун таълим муассасалари барқарор ривожланиши учун маркетинг услуларидан фойдаланишнинг зарурлигига ҳеч кимни ишонтиришга ҳожат йўқ. Ваҳоланки, таълим маркетингни тадбиқ этиш соҳаси кейинги йилларда таълим муассасалари мутахассислари учун асосий ўрганилувчи объект бўлмоқда. Улар орасида таълим муассасасининг товари ёки маҳсулоти бўлиб нима ҳисобланади, бу маҳсулотлар “қандай тарзда қайси бозорга чиқарилади”, “ким таълим муасса-

саларининг истеъмолчиси бўлади” деган фикрлар борасида ягона қараш мавжуд эмас. Сабаби, таълим муассасаси жамиятга бир вақтнинг ўзида таълим хизмати кўрсатади ва ўз фаолиятининг натижасини меҳнат бозорига чиқаради, унда корхона ва ташкилотлар истеъмолчи сифатида намоён бўлади.

Таълимни таълим олувчига йўналтирилган концепциялар асосида ташкил этиш борасида машхур маркетинг олим Ф.Котлернинг таълим маркетинги борасидаги фикрларини келтириб ўтиш лозим. Ф.Котлер таклиф этган таълим муассасаларидаги маркетингга муносабат эволюциясининг кўринишини таҳлил қилиш эса янада қизиқарлидир.

1-босқич (маркетинг шарт эмас); таълимнинг қадри маълум ва буни тушунганлар, таълим олишга ўзлари келадилар.

2-босқич (промоушн) таълим муассалари талаб пастлигига тўқнаш келадилар ёки уларга ўзлари ҳоҳлаган талабалар келмайди, таълим муассасалари истиқболли талабаларни излай бошлайдилар, уларга ахборот юборадилар, улар учун маълумотлар ва реклама материалларини тайёрлайдилар, қабул (саралаш) тизimini такомиллаштирадилар.

3-босқич (сегментлаш ва маркетинг бўйича тадқиқотлар); таълим муассасалар олға бориш учун ресурслар юқори даражада самарали фойдаланишни бошлайдилар, агар таълим муассасалари ўқишга ким кираётганини, кимни танлаш ҳақидаги қарор қандай ва ким томонидан қабул қилиниш тизimini қайта кўриб чиқади ва таълим олувчиларга йўналтирилган концепциялар асосида амалга оширади.

4-босқич (бозорда ўз ўрнини топиш); рақобат кучаяётган шароитларда таълим муассасалари ўртасида ўзининг маълум ўрнига эга бўлиши керак, абитуриентлар баҳолай олиши мумкин бўлган муайян кўрсаткичлар бўйича рақобат қилувчилар ичида ажралиб туриши лозим.

5-босқич (стратегик режалаштириш); таълим муассасалар узоқ муддатли режалаштириш ва башоратлаш, ривожланишнинг асосий йўналишини белгилаш билан шугуллана бошладилар.

6-босқич талабаларни жалб этиш, бу муаммони бир қисми эканлигини ҳамда уларни ушлаб қолиш кераклигини таълим муассасаларда асосий стратегик йўналишга айланади.

Ўзбекистон олий таълим тизимида шаклланаётган рақобат муҳити ва ҳар бир талабага ҳамкор сифатида муносабатда бўлиш сиёсатига мос бўлган тартиб-қоидалар, таълим олувчиларга мослаштирилган ўқитиш тизимларини босқичма-босқич жорий этиб бориш таълим муассаса хизматлари мажмуи жиддий ўзгаришларни юзага чиқаради, булар қабул, таълим жараёни, ётоқхона, карьера, ишга жойлашиш ва бошқа масалаларга бориб тақалади.

Мамлакатимиз олий таълим хизматлари бозорид мавжуд ҳолат ва ривожланиш тенденциялари таълим муассасаларининг юқорида келтириб ўтилган эволюция босқичлардан ўтиш учун етарлича вақт бергани йўқ. Вазият шундай

бўлдики, амалда бир вақтнинг ўзида барча айтилган концепцияларни тўлиғича тадбиқ қилиш зарур бўлиб қолди, бу эса мамлакатимиз Олий таълим муассасаларида куч-гайратни талаб қилди.

Ўз хизматини самарали сота олишни ўрганмаган таълим муассасалари бюджетдан ажратиладиган чекланган маблағ ҳисоби тегишли талабларни бажаришга мажбур бўлади. Маълумки, товарга бўлган талабнинг ҳажмини белгилаш маркетингнинг энг муҳим вазифаси ҳисобланади. Агар таълим муассасасининг маркетинглоглари таълим муассаса хизматига талабни, уни ўзгартиришга таъсир этувчи факторларни тўғри баҳолай олмасалар, бунда улар таълим хизматини сотишнинг зарур даражасини тўғри белгилай олмайдилар.

Ушбу ҳолатларни инобатга олган ҳолда 2019 йил 3 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш тўғрисида” ги 967-сон қарори тасдиқланди. Албатта, бюджетдан молияланишга таянувчи таълим муассасалар “умуман жамият” нинг мутахассисларга эҳтиёжини эътиборга олиши лозим, чунки, жамият, давлат сиймосида кўрсатилаётган таълим хизмати учун ҳақ тўлайди, бошқача айтганда меҳнат бозорининг талабига мослашади. Бироқ, тасаввур этайлик, келгусида ишга жойланиш борасида ўз мўлжалларида абитуриентлар ва уларнинг ота-оналари янглишдилар ва бозор талаби билан абитуриентларнинг талаби мос тушмайди. Аммо, абитуриентлар томонидан таълим муассаса хизматига талаб бўлмаса, талабалар ҳам бўлмайди. Келажакда демографик омил туфайли абитуриентлар миқдори пасайишлиги кутилаётган шароитда буни таълим муассасалари эътиборга олмаса, бу ҳол улар учун қаттиқ зарба бўлиши мумкин.

Маълумки ҳар қандай бозорда самарали фаолиятни таъминлаш эса маркетинг МИКС стратегияларидан самарали фойдаланишдир. Маркетинг-микс ишлатиладиган шаклда ўз ичига тўрт субмиксга олади. Булар-товар микси, коммуникация микси, шартномавий микс, тақсимот микси. Ҳар бир субмикс алоҳида тадбирларни ўз ичига олиб, таълим хизматлари кўрсатувчиларнинг маркетинг фаолиятида ўзига хос сиёсатни шакллантиради. Масалан, таълим хизматлари бўйича бренд сиёсатини олиб бориш - таълим олувчилар томонидан хизматларни тўлақонли тан олишини таъминлаш бўйича ўзаро мувофиқлаштирилган тадбирларни билдиради. Шунингдек, Маркетинг МИКСнинг замонавий шакли сифатида “4С” элементларидан фойдаланишни назарда четда қолдирмаслик лозим.

Роберт Лотерборннинг “4С” моделидаги маркетинг компонентлари, стратегик маркетинг концепциясида товарлар ва хизматлар етказиб берувчиларнинг маркетинг мақсадлари эмас, балки уларнинг истеъмолчиларининг талаб ва эҳтиёжларининг қондирилиши муҳим маркетинг мақсади сифатида қаралиши лозим. Мазкур концепция Ўзбекистон таълим тизими олдида турган бугунги муҳим вазифалар нуқтаи назаридан, шак-шубҳасиз ниҳоятда муҳим илмий-ама-

лий қарашдир.

Таълим беришни таълим олувчига йўналтирилган маркетинг концепцияси асосида ташкил этиш борасида олий таълим муассасаларига қуйидагилар тавсия этилади.

Масофавий таълим тизими бугунги кунда таълим хизматлар бозорига энг тез ривожланаётган соҳалардан биридир. Халқаро таърибадан маълумки таълим беришнинг маълум бўлган шакллари сифатида масофадан туриб ўқитиш худди кундузги, сиртқи ва кечки таълим билан бир хил шаклдаги таълим ҳисобаланад экан. Шу билан бирга, масофадан туриб ўқитишнинг ҳар-хил шакллари бўйича таълим хизматлари бозорини ривожлантиришда унинг маркетинг хусусиятларида муҳим рол ўйнайди.

Масофадан туриб ўқитишнинг маркетинг хусусиятлари қуйидаги имкониятларни таъминлайди:

Мослашувчанлик. Шахсга мўлжалланган таълим дастурларини шакллантириш, меҳнат бозори талабларига тезкор жавоб бериш, иш берувчиларнинг таҳсил олувчиларни касбий маҳоратига бўлган талабларини ҳисобга олиш.

Модуллиқ. Таълим бериш дастурларини модулли принцип асосида шакллантириш. Унда таълим олувчилар амалда ўзлари учун олдиндан уни акс эттирадиган индивидуал ўқув режаларини шакллантиради.

Мажмуавийлиқ. Таълим бериш асосий касбий фаолият билан уйғун ҳолда олиб борилиши мумкин, вақтдан қатъий назар таълим олувчи масофадан туриб ўқитиш технологиясини амалга ошириши, шунингдек, телекоммуникация тармоқлари орқали алоқада бўлиши мумкин.

Худудий қамров. Таълим олувчининг қайси худудда жойлашганлиги таълим жараёни самарасига тўсқинлик қилмайди, улар ҳар қандай ўқув ва ахборот маълумотларидан (электрон кутубхоналар, маълумот базалари, шу жумладан бутунжаҳон) фойдаланиш имкониятига эга.

Даромадлиқ. Таълим олиш учун кам харажатлар (бино ва қурилиш, фойдаланиш ва бошқалар), ОТМлар ва ўқитувчиларнинг даромадларини ошириш, таълим хизматларини экспорт қилиш имкониятларини ошириш, тақлиф этилаётган таълим хизматлари доирасини кенгайтириш имкониятини беради.

Рақамли технологиялар. Электрон шаклда таълим бериш муҳитини яратиш билан боғлиқ бўлган янги рақамли технологиялар (компьютерлар, компьютер тармоқлари, мультимедиа тизимлари ва бошқалар) қўлланилади.

Ижтимоий жиҳат. Яшаш жойи ва яшаш шароитидан (шу жумладан қишлоқ жойларида яшовчилар), оиланинг молиявий имкониятларидан ва имконияти чекланган фуқаро бўлишидан қатъий назар таълим олиши учун тенг имкониятлар яратилишини таъминлайди.

Масофавий таълимга асосланган ўқишни ташкил этиш асосида эришилиши мумкин бўлган асосий ютуқлар сифатида қуйидагиларни келтириб эти мумкин: индивидуал таълим траекторияларига асосланган ўқитиш шаклига тезкор-

лик билан ўтиш имкониятлари мавжуд;

нуфузли хорижий олимларни дарс жараёларига кенг жалб этиш ташкилий қийинчиликлар туғдирмаслиги;

хорижий талабалар сонини максимал даражада ошириш имкониятлари мавжудлиги;

хорижда яшовчи Ўзбекистонликлар учун ўзбек тилида тахсил олиб ўқиш имкониятлари мавжудлиги;

онлайн дарсларга ва маърузаларга талабалардан ташқари тегишли фан соҳасига қизиққанларни пулли курслар асосида иштирокини таъминлаш имконияти борлиги;

онлайн дарсларга мамлакатдаги барча соҳа вакиллари маълим мавзуларда вебинарлар ташкил этиш учун жалб қилиш имкониятлари кенглиги;

ҳар қандай каррупция ҳолатларини юзага чиқаришга имкон берувчи омилларни бартараф этиш ва шаффоф механизмлар яратиш имконияти мавжуд;

талабалар билимини баҳолашнинг талабалар билан профессор-ўқитувчиларни бевосита алоқасиз шаклига ўтиш имконияти мавжуд;

масофавий таълимда таъхсил олувчи талабалар реал сектор корхоналари билан самарали интеграциялашувга кенг имкониятлар яратади;

университетнинг моддий техник воситаларга қилинадиган харажатларни тежаш ҳисобига университет инфратузилмасини ривожлантириш ва профессор-ўқитувчилар иш ҳақини босқичма-босқич ошириб бориш имконияти мавжудлиги;

Кўрсатиб ўтилган маркетинг хусусиятлари масофадан туриб ўқитишнинг бошқа таълим шаклларига нисбатан афзалликларини аниқлаб беради. Бир вақтнинг ўзида, масофадан туриб ўқитиш ахборот-коммуникация технологиялари инфратузилмасига нисбатан маълум талабларни қўяди. Жумладан, Олий таълим муассасаларида онлайн дарсларни ташкил этиш учун техник жиҳозланган аудиторияларни ташкил этиш ва ушбу аудиторияларда фойдаланиладиган техникаларни онлайн таълим учун техник жиҳатдан мутаносиблигини таъминланаши;

олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилар томонидан тайёрланган ўқув-ўслубий материалларни электрон дарслик, видеомаърузалар, тақдиротларни маълум шаклларга ёки дастурий (мобил дастурий) тизимларга мос ҳолда тайёрлаш;

электрон ўқув-ўслубий материаллар яратишни “иСпринг”, “Моодле” дастурларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириш ва Олий таълим муассасалари учун марказлаштирилган ҳолда лицензияли дастурлар билан таъминланиши;

яратилган электрон ўқув-ўслубий материалларни патентлаш ва молиялаштириш учун соддалаштирилган ва марказлаштирилган тизимларини жорий этиш;

олий таълим муассасаларининг дастурий платформаларини халқаро андозаларга мослаштириш;

таълим олувчиларни баҳолашнинг шаффоф ва онлайн таълимга мослашти-

рилган шаклларини ишлаб чиқиш;

талабалар учун онлайн дарсларни ташкил этишда қулай вақт режимини таъминлаш чораларини кўриб чиқиш, онлайн дарсларни минимум вақт-максимал самара (маълумот) тамойили асосида ташкил этиш чораларини кўриш;

Хулоса қилганда, рақобатбардош олий таълим тизимини шакллантириш, таълим хизматларини кўрсатувчи олий таълим муассасаларининг стратегик йўналишларини “таълим беришни таълим олувчига йўналтирилган” замонавий маркетинг концепцияси асосида ташкил этиш ва халқаро стандартлар талабларига жавоб берувчи маркетинг стратегияларини жорий этиш Ўзбекистонда соҳадаги ислохотларнинг асосий устувор вазибалари сифатида қаралиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи 25.01.2021 йил.
2. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешик устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. //
3. Глухов В. В. Менеджмент: для экономических специальностей / В. В. Глухов. – Санкт-Петербург: Питер Пресс, 2017. – 600 с.
4. Гончаров В. И. Менеджмент: учебное пособие / В. И. Гончаров. – Минск : Современная школа, 2016. – 635 с.
5. Егоршин А.П. Основы менеджмента: Учебник для вузов / А.П. Егоршин. – Н.Новг.: НИМБ, 2018. – 320 с.

МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ХИСОБИ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

М.С.Тулаев, и.ф.н.,
кафедра доценти, ТДИУ

Аннотация: Мақолада акциядорлик жамиятлари ва масъулияти чекланган жамиятлари томонидан акция ва корпоратив облигацияларни муомалага чиқариш, уларнинг сотиш қиймати, облигациялар буйича дисконт ва мукофотларни ҳисобда акс эттириш амалиётини такомиллаштиришга доир таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч иборалар. Акциядорлик жамиятлари, акция, корпоратив облигациялар, облигацияларнинг дисконт ва мукофотлар амортизациясининг ҳисоби

Аннотация: В статье исследуется практика выпуска акций и корпоративных облигаций акционерными обществами и обществами с ограниченной ответственностью, предлагается усовершенствовать учет их продажную стоимость, дисконтирование и премии по облигациям.

Abstract: The article examines the practice of issuing shares and corporate bonds by joint stock companies and limited liability companies, it is proposed to improve the accounting of their selling value, discounting and bonuses.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида: “Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган. Шу сабабли ҳам инвестиция – бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболага бўлмайди. Биз фақат инвестицияларни фаол жалб қилиш, янги ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш ҳисобидан иқтисодиётимизни жадал ривожлантиришга эришамиз. Иқтисодиётдаги ижобий натижалар эса ижтимоий соҳада тўпланиб қолган муаммоларни тизимли ҳал этиш имконини яратади. Буни ҳаммамиз чуқур тушуниб олишимиз ва ишимизни шу асосда ташкил этишимиз шарт. Хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш учун мамлакатимизнинг инвестиция салоҳиятини тўла намоён этиш чораларини кўришимиз кундалик ҳаётимиздан жой олган энг долзарб масалалардан бири бўлмоғи лозим” [1], деб таъкидлаб, хорижий инвестицияларнинг иқтисодиётни ривожлантиришдаги ғоят муҳим аҳамиятини ва уни жалб қилишнинг долзарблигини эътироф этади. Қимматли қоғозлар бозори тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига мувофиқ қимматли қоғозлар бир неча турга бўлинади [2].

Қимматли қоғозлар куйидаги турларга ажратиш амалиёти қўлланилади 1) улушли қимматли қоғозлар (оддий ва имтиёзли акциялар); 2) қарз қимматли қоғозлар (облигациялар, газна мажбуриятлари, депозит сертификатлари, век-

сел); 3) қимматли қоғозларнинг ҳосилалари (опционлар, қимматли қоғозларга доир фьючерслар, депозитар тилхатлар).

Молиявий инвестицияларни амалга оширадиган шахс инвестор дейилади. Инвестор акциядорлик жамият томонидан муомалага чиқарилган акция ёки корпоратив облигацияларни сотиб олиш билан молиявий инвестицияни амалга оширади.

Амалга оширилган молиявий инвестицияларнинг муомалада бўлиш муддатига қараб улар иккига бўлинади: муомалада бўлиш муддати 12 ойдан кўп бўлса – улар узоқ муддатли молиявий инвестицияларга, агар муомалада бўлиш муддати 12 ойгача бўлса, улар қисқа муддатли инвестицияларга бўлинади. 21-сонли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартига (БҲМС) мувофиқ узоқ муддатли инвестицияларни 0600 счётада, қисқа муддатли инвестициялар эса 5810 счётада ҳисобга олиб борилади.

Акция — ўз эгасининг акциядорлик жамияти фойдасининг бир қисмини дивидендлар тарзида олишга, акциядорлик жамиятини бошқаришда иштирок этишга ва у тугатилганидан кейин қоладиган мол-мулкнинг бир қисмига бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи, амал қилиш муддати белгиланмаган, эгасининг номи ёзилган эмиссиявий қимматли қоғоздир [2].

Инвестор “Toshkent shahar dori-darmon” акциядорлик жамияти томонидан чиқарилган акцияларни сотиб олиш учун брокер билан шартнома имзолади. Акцияларнинг номинал қиймати 2400 сўм бўлган оддий акцияларнинг 10 000 донасини сотиб олиш, шартнома мувофиқ инвестор брокерга воситачилиги учун 3% миқдориди ҳақ тўлаб берилади. Шартномадаги ушбу хўжалик операцияларига бухгалтерия ўтказмаси берилади [3].:

1) Брокерга пул ўтказиб бериладанда (10 000 дона акция * 2400 сўм акциянинг номинал қиймати)

Дт 4890 “Бошқа дебиторлар қарзлари”

Кт 5110 “Ҳисоб-китоб счёти” 24 000 000 сўм

2) Брокерга воситачилик ҳақи тўланганда (шартнома суммаси * 3%)

Дт 4890 “Бошқа дебиторлар қарзлари”

Кт 5110 “Ҳисоб-китоб счёти” 720 000 сўм

3) Инвесторнинг банк билан тузилган шартномасига биноан банкка кўрсатилган хизматлари учун пул маблағлари тўлаб бериши керак. Банкларнинг ўз сиёсатидан келиб чиққан ҳолда турли фоиз ставкаси белгилаши мумкин. Одатда банклар миқдорларидан кўрсатилган хизматлари учун 0,5%дан 1%гача хизмат ҳақи ундириб олинади. Бизнинг мисолимизда 1% деб олсак, банк кўрсатган хизмати учун жами 247 200 сўм миқдориди пул маблағи тўлаб берилади. 21-сонли БҲМСга мувофиқ банк хизматлари бошқа операцион харажатлари 9430 счётига олиб борилиши лозим, бироқ 12-сонли БҲМСга мувофиқ қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларни ҳисобга олиш тартибга кўра, банкка тўланган хизмат ҳақи қимматли қоғозларнинг сотиб олиш қийматига қўшилади.

Дт 4890 “Бошқа дебиторлар қарзлари”

Кт 5110 “Ҳисоб-китоб счёти” 247 200 сўм

4) Брокердан қимматли қоғозларга эгалик ҳуқуқи инвесторга ўтганлиги тўғрисидаги ҳужжатлар берилганда (бугунги кунда акциядорлик жамиятлар реал акция кўринишида қимматли қоғозларни чиқармаяпти, фақат ҳужжатсиз акциялар кўринишида чиқарилмоқда), инвестор томонидан амалга оширилган хўжалик операциялардан келиб чиққан ҳолда, қимматли қоғозларни кирим қилиши лозим. Инвестор сотиб олинган акцияларнинг кейинчалик бозордаги қиймати ўзгариши билан сотиш мақсадида сотиб олинган бўлса, у ҳолда уларни қисқа муддатли инвестициялар шаклида ҳисобга олиши керак. Агар инвестор бу акциялардан дивиденд кўринишида даромад олиш мақсадида сотиб олинган бўлса, у ҳолда бу қимматли қоғозларни узок муддатли инвестициялар сифатида ҳисобга олиши лозим.

Дт 0610 “Қимматли қоғозлар” счёти

Кт 4890 “Бошқа дебиторлар қарзлари” 24 967 200 сўм

0610 “Қимматли қоғозлар” счётида акс эттирилган 10 000 дона акцияларнинг ҳар бир донаси қиймати 2 496,72 сўмдан ҳисобга олинганини кўриш мумкин.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ «Toshkent shahar dori-darmon» акциядорлик жамияти оралиқ ёки йил якуни бўйича дивиденд тўлаши ҳақида акциядорларнинг умумий қарори қабул қилинди. Ҳар бир дона оддий акциянинг номинал қийматидан белгиланган фоиз ставкасида ёки аниқ суммани эълон қилиши мумкин. Масалан, «Toshkent shahar dori-darmon» акциядорлик жамияти йил якуни бўйича ҳар бир дона оддий акцияга 1200 сўмдан дивиденд эълон қилди. Инвесторнинг бухгалтери акциядорлик жамиятнинг қарорини олгач, акциядорларнинг умумий йиғилиш ўтказилган санада тегишли бухгалтерия ўтказмаси берилади (10 000 дона оддий акция * акция бўйича эълон қилинган сумма 1200 сўм).

Дт 4840 “Олинадиган дивидендлар” счёти

Кт 9520 “Дивиденд кўринишидаги даромадлар” счёти 12 000 000 сўм

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига биноан дивиденд кўринишида олинган даромад фойда солиғи ёки бошқа солиққа тортилмайди, чунки дивиденд эълон қилинган манбадан дивиденд солиғи ушлаб қолинади ва бюджетга тўлаб берилади.

Қарз қимматли қоғозларни – корпоратив облигацияни сотиб олиш бўйича шартнома имзолади. Облигациянинг номинал баҳоси, унинг муомалада бўлиш муддати, белгиланган фоиз ставкаси, фоизларни тўлашнинг даврийлиги кўрсатилган бўлиши лозим.

Облигация — эмиссиявий қимматли қоғоз бўлиб, у облигацияни сақловчининг облигациянинг номинал қийматини ёки бошқа мулквий эквивалентини облигацияни чиқарган шахсдан облигацияда назарда тутилган муддатда олишга, облигациянинг номинал қийматидан қатъий белгиланган фоизни олишга бўлган ҳуқуқини ёхуд бошқа мулквий ҳуқуқларини тасдиқлайди. **Корпоратив**

облигациялар — акциядорлик жамиятлари, масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлар томонидан чиқариладиган облигациялардир [2].

Корпоратив облигациялар қуйидаги шартларга риоя этган ҳолда: 1) эмитентнинг бундай облигациялар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилинган санадаги хусусий капитали миқдори доирасида чиқарилиши мумкин. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонунига кўра хўжалик юритувчи субъектларнинг хусусий капиталига устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали ва тақсимланмаган фойдаси счётларидаги суммалар киритилади; 2) сўнги бир йилда рентабеллик, тўловга қобилиятлилик, молиявий барқарорлик ва ликвидиликнинг ижобий кўрсаткичларига эга бўлиши; 3) облигациялар чиқарилишидан олдинги бир йил учун молиявий ҳисобот бўйича аудиторлик хулосаси мавжуд бўлиши; 4) инвесторларга тегишли маблағларнинг эмитентлар томонидан тўланиши бўйича тўлов агентлари вазифасини бажарувчи тижорат банклари иштирокида чиқарилади [4].

Инвестор «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» акциядорлик жамияти томонидан чиқарилган корпоратив облигациясини сотиб олмақда. Номинал қиймати 100 000 сўм бўлган облигациянинг 1000 донасини сотиб олди. Облигацияларнинг муомалада бўлиш муддати 24 ой. Облигациялар бўйича эълон қилинган йиллик фоиз ставкаси 20%ни ташкил қилади. Ушбу хўжалик операцияларига қуйидаги бухгалтерия ўтказмалари берилади.

Корпоратив облигация сотиб олгандан

Дт 0610 “Қимматли қоғозлар” счёти

Кт 5110 “Ҳисоб-китоб счёти” 100 000 000 сўм

Инвестор бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ ҳар ойда фоизни ҳисоблаши лозим. Фоизлар облигациянинг номинал қийматидан келиб чиққан ҳолда ҳисобланади (облигациянинг номинал қиймати * фоиз ставкаси / 12 ой). Ҳисобланган фоиз суммаси инвесторнинг солиққа тортиладиган базасига қўшилади ва тегишли солиқ (фойда солиғи 15%, ягона солиқ 4%) тўлаб берилади.

Дт 4830 “Олинадиган фоизлар” счёти

Кт 9530 “Фоиз кўринишидаги даромадлар” счёти 2 000 000 сўм

Белгиланган муддатларда ҳисобланган фоиз суммаси инвесторнинг ҳисоб-китоб счётига келиб тушганда

Дт 5110 “Ҳисоб китоб” счёти

Кт 4830 “Олинадиган фоизлар” счёти 2 000 000 сўм

Облигациянинг муомалада бўлиш муддати тугагандан сўнг инвестор облигацияларни эмитентга қайтариб берилганда

Дт 5110 “Ҳисоб- китоб счёти”

Кт 0610 “Қимматли қоғозлар” счёти 100 000 000 сўм

Агар инвестор корпоратив облигацияларни номинал қийматидан паст баҳода сотиб олса, содир бўлган хўжалик операциялар юқоридаги мисол шаклида олиб борилади. Бироқ, унинг ўзига хос хусусиятлари борлигига бухгалтер эътибор қаратиши лозим.

Инвестор номинал қиймати 100 000 000 сўм бўлган облигацияларни 90 400 000 сўмга сотиб олди.

Дт 0610 “Қимматли қоғозлар” счёти

Кт 5110 “Ҳисоб-китоб счёти” 90 400 000 сўм

Бухгалтер ҳар ойда фоиз суммасини номинал қийматидан келиб чиққан ҳолда ҳисоблайди. Инвестор облигациянинг номинал қиймати билан сотиб олиш қиймати ўртасидаги фарқ суммасига амортизация ҳисоблаши шарт (облигациянинг номинал қиймати – сотиб олиш қиймати $100000000 - 90400000 = 9600000$ сўм. Умумий амортизация қилинадиган сумма / облигациянинг муомалада бўлиш муддати 24 ойга бўлинади $9600000 / 24 \text{ ой} = 400000$ сўм). Ҳисобланган амортизация суммаси облигациянинг номинал қийматини оширишга олиб борилади, чунки тўлаш вақтида облигациянинг номинал қиймати эмитент томонидан тўлаб берилади. Ҳисобланган амортизация суммаси инвесторнинг қўшимча олинган даромад ҳисобланади ва у солиққа тортиладиган базага қўшилади.

Дт 0610 “Қимматли қоғозлар” счёти

Кт 9530 “Фоиз кўринишдаги даромадлар” счёти 400 000 сўм

Давлат томонидан чиқарилган қимматли қоғозлар облигациялари бўйича ҳам худди шундай хўжалик операциялари амалга оширилади. Фақат унинг ўзига хос хусусияти номинал қиймати билан сотиб олиш қиймати ўртасидаги фарқ суммаси давлатнинг қисқа муддатли облигациялар бўйича олинган даромад ҳисобланади. Инвестор олинган фоиз кўринишдаги даромадидан ҳеч қандай солиқ тўлаб берилмайди, давлат томонидан инвесторларни рағбатлаштириш мақсадида амалга оширилади. Шунинг учун давлатнинг қисқа/узоқ муддатли облигациялари рисқи нолга тенг қимматли қоғозлар ҳисобланади.

Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, инвесторлар томонидан қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларни ҳисобга олишда ўзига хос хусусиятларига эътибор бериш лозим. Бухгалтерлар томонидан қимматли қоғозларга амортизация ҳисоблаш ва уни ҳисобда акс эттириш тартибини, қимматли қоғозларни сотиб олишда тўланган банк хизматлари қимматли қоғозларнинг сотиб олиш қийматига қўшиш тартибини билиш шарт. Бу ўз вақтида қимматли қоғозларга доир операциялар ҳисобда аниқ акс эттирилиши, молиявий натижалар тўғри шаклланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. «Халқ сўзи» газетаси, 2018 йил 29 декабрь № 271-272 (7229-7230) сони.

2. Қимматли қоғозлар бозори тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни ЎРҚ-387 2015 йил 3 июнь

3. Тулаев М.С. Молиявий ҳисоб. Ўқув қўлланма – Т.: «Salve NTM», 2019- 248 б.

4. Tulaev, M. (2019). Финансовая отчетность: на пути соответствия национальным и международным стандартам. Архив научных исследований, 1(1). извлечено от <https://tsie.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/723>

ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА УНИНГ МАМЛАКАТ ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ТАЪСИРИ

А.А. Абдувосиков, и.ф.н.,
Халқаро ҳамкорлик бўйича проректор, ТДАУ
Н.А. Ашурметова, и.ф.н.
“Агроиктисодиёт” кафедраси доценти, ТДАУ
М.Г. Муратова

Агроиктисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси, ТДАУ

Аннотация. Мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий омили бу қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишидир. Шундан келиб чиққан ҳолда, мақолада қишлоқ хўжалигини ривожланиши кўрсаткичлари таҳлил қилинган ва бу борадаги камчилик ва муаммоларни бартараф этиши учун амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирлар, механизмлар келтирилган.

Таянч иборалар: ишлаб чиқариши, озиқ-овқат маҳсулотлари, озиқ-овқат хавфсизлиги, қишлоқ хўжалиги, барқарор ривожланиши.

Аннотация. Ключевым фактором обеспечения продовольственной безопасности в стране является устойчивое развитие сельского хозяйства. Поэтому в статье анализируются показатели развития сельского хозяйства и намечаются меры и механизмы, которые необходимо предпринять для устранения недостатков и проблем в этой сфере.

Annotation: A key factor in ensuring food security in the country is the sustainable development of agriculture. Therefore, the article analyzes the indicators of agricultural development and outlines the measures and mechanisms that need to be taken to address the shortcomings and problems in this area.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида биринчи устувор йўналиш сифатида “Аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш” белгиланган бўлиб, бу йўналишнинг асосий мақсади республиканинг барча аҳолиси озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни самарали амалга ошириш ҳисобланади. Бу эса Ўзбекистон Республикасининг барқарор ривожланиш мақсадларига (БРМ), шу жумладан БМТнинг 2-БРМ «Очликка барҳам бериш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, истеъмолни яхшилаш ва барқарор қишлоқ хўжалигини тарғиб қилиш» да белгиланган мақсадларга эришишга хизмат қилади [1].

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ўзаро боғлиқ аграр ва иқтисодий соҳадаги ислохотлар натижасида қишлоқ хў-

жалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмларининг ортиб боришига ва натижада аҳоли жон бошига асосий озиқ-овқат маҳсулотлари, яъни дон, картошка, сут, тухум, гўшт ва мева-сабзавот маҳсулотлари билан тўлиқ таъминланишига эришилди. Хусусан, охириги 10 йилда аҳоли даромадлари 2,2 мартага кўпайиб, гўшт, парранда гўшти, тухум ва сут истеъмоли 6-10 мартага ортди. Мол гўшти истеъмоли эса тавсия этилган тиббий меъёрларга етди. Шунингдек, аҳоли жон бошига мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш 2012 йилдаги 417 кгдан 2020 йилда 609 кгга етиб, Халқаро соғлиқни сақлаш ташкилотининг меъёрий стандартларига тўлиқ жавоб бериш билан бирга мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш салоҳияти ортди. Табиий-иқлим шароитларига кўра республикада етиштирилиши мумкин бўлмаган маҳсулотлар бундан мустасно. Натижада, республикада ишлаб чиқариш ҳисобига озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи таъминлаш даражаси ғаллада 1,5 барабар, мева-сабзавотда – 2 барабар, гўшт-сутда – 1,5 барабарни ташкил қилди.

Сўнги йилларда қишлоқ хўжалигида эришилган ижобий натижалар билан биргаликда мавжуд имкониятларни юзага чиқаришда қатор муаммо ва камчиликлар мавжуд. Мамлакатда қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмларининг ошиб бораётганлигига қарамай, тўйиб овқат емайдиган аҳоли 1,9 ман ёки аҳолининг 6,3 фоизини ташкил этмоқда. Маълумот учун, бу кўрсаткич Европа давлатларида 1,8 фоизни, Туркияда 2,3 фоизни, Россияда эса 2,5 фоизни ташкил этади.

Қайд этилган ҳолат кечиктириб бўлмайдиган аниқ механизми озиқ-овқат тизимини таъсирчан ва манзилли ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишни талаб этади.

Тадқиқот методологияси. Мақолани тайёрлашда қиёсий таҳлил, абстракт фикрлаш, иқтисодий ҳисоб-китоб, эксперт баҳолаш ва монографик кузатиш усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқот натижалари. Ўзбекистон охириги йилларда тўйиб овқатланмаслик даражасини камайтириш юзасидан ижобий натижаларга эришди, хусусан, 2000-2002 йиллари умумий аҳоли сонидан 18,8 фоизни ташкил этган бўлса, 2017-2019 йилларда 2,6 фоизни ташкил этмоқда, шунга қарамасдан 800 минг киши тўйиб овқатланмайдиганлар тоифасига киритилмоқда. [4]

Озиқ-овқат таъминоти ва хавфсизлиги биринчи навбатда аграр секторнинг салоҳиятига таянади. Гарчи 2000-2019 йилларда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги салмоғи 34,4 дан 28,2 фоизга, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ўтган йилларга нисбатан йиллик ўсиш суръатлари 3,1 дан 3,0 фоизгача пасайган бўлсада, аграр сектор ҳамон мамлакат иқтисодиётининг йирик таянч тармоқларидан бири бўлиб қолмоқда (1-жадвал).

2020 йил якунларига кўра, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида 3,0 фоиз даражасидаги ижобий ўсиш суръатлари деҳқончилик маҳсулотларини

ишлаб чиқаришнинг 3,4 фоизга (2019 йилда – 4,8 фоизга ўсиш, 2018 йилда – 4,2 фоизга камайиш) ва чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг 2,1 фоизга ўсиши (2019 йилда – 1,6 фоизга ўсиш, 2018- йилда – 5,7 фоизга ўсиш) билан боғлиқ. [5]

1-расм. Ўзбекистонда тўйиб овқатланмайдиганлар сони (киши)

1-жадвал

Республикада аграр сектор ривожланишининг асосий макроектисодий кўрсаткичлари динамикаси, 2000-2020 йиллар, фоизда

Кўрсаткичлар	2000 йил	2005 йил	2010 йил	2015 йил	2020 йил
Ялпи ички маҳсулотда қишлоқ хўжалигининг салмоғи*	34,4	29,5	32,9	34,1	28,2
Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг йиллик ўсиш суръатлари, ўтган йилга нисбатан	103,1	105,4	106,3	106,1	103,0
Асосий капиталга киритилган инвестицияларда қишлоқ хўжалигининг салмоғи	5,7	4,4	3,5	3,3	8,9

*Ўрмон ва балиқчилик тармоқларини қўшган ҳолда

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси статистик тўпламлари ва пресс-релизлари асосида тузилган.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ҳам миқдор, ҳам сифат жиҳатдан мунтазам ошириб бориш ва шу асосда озик-овқат таъминотини мустаҳкамлаш борасида муайян натижалар қўлга киритилди. Натижада асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми йилдан-йилга ошиб борди (2-жадвал).

Республикада асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш динамикаси (барча тонфадаги хўжаликларда), минг тонна

Маҳсулот тури	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2015 й.	2020 й.	2020 йилда 2000 йилга нисбатан ўсиш суръати, фоизда
Дон ва дуккакли дон экинлари	4101,4	6540,9	7504,3	8173,5	7566,6	184,5
Бугдой	3684,2	6057,2	6745	6964,7	6016,3	163,3
Шоли	173,3	171,7	249,8	425,7	284,9	164,4
Дуккакли дон экинлари	9,2	21,8	38,7	76,4	330,9	3596,7
Картошка	731,1	924,2	1694,8	2586,8	3143,5	429,9
Сабзавотлар	2644,7	3517,5	6262,4	9390	10459,5	395,5
Полиз	451,4	615,3	1182,4	1853,6	2134,4	472,8
Мевалар ва резаворлар	790,9	949,3	1676,3	2467,9	2864	362,1
Узум	624,2	641,6	979,3	1518,2	1639,2	262,6
Гўшт (тирик вазнда)	841,8	1061,50	1 461,4	2 033,4	2 526,2	300,1
Сут	3 632,50	4 554,90	6 169,00	9 027,80	11 009,9	303,1
Тухум, млн. дона	1 254,4	1 966,7	3 061,2	5 535,40	7 825,0	623,8

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига қараганда 2000-2020 йиллар оралиғида мамлакатимиз доимий аҳолиси сони 1,4 мартага ошиб, жами экин майдонлари ҳажми 12,1 фоизга қисқарган бўлишига қарамай, озиқ-овқат маҳсулотларидан бугдой ишлаб чиқариш 1,63, картошка 4,29, сабзавотлар 3,5, полиз 4,72, мевалар 3,62, узум 2,62, гўшт (тирик вазнда) 3,0, сут 3,03 ва тухум 6,23 мартага ошди. Энг муҳими бу ўсиш экстенсив омиллар эмас, балки ҳосилдорлик ва маҳсулдорлик каби интенсив омиллар таъсирида юз берди.

Шу билан бирга, республикада ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланишга, соҳага инвестицияларни кенг жалб этишга, ишлаб чиқарувчиларнинг юқори даромад олишига ва маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга тўқинлик қилиб келаётган омиллар ҳам мавжуд.

Хулоса ва тақлифлар. Озиқ-овқат маҳсулотлари танқис бўлган мамлакатларда иқтисодий ўсиш секинлашгани ва аксинча, фуқаролари етарли рационда овқатланган давлатларда ривожланиш тезлашгани кузатишган.

Овқатланиш доираси ва иқтисодий ўсиш борасидаги изланишлар шуни кўрсатадики, 1 фоиз миқдордан кўпроқ оқсил моддасини истеъмол қилиш ялпи миллий маҳсулотнинг (ЯМХ) йилига 0,49 фоиз ўсишини таъминлайди.

Ялпи миллий маҳсулот йилига 1 фоизга ўсиб борса, аҳолининг даромади 72 йилда 2 бараварга, ялпи миллий маҳсулот 2 фойизга кўпайса одамларнинг пул маблағлари 36 йилда 4 бароварга ошади ва ҳоказо. Шу сабабли аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланиш даражаси мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини белгилаб берувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. [2]

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда қишлоқ хўжалиги муҳим ўрин тутади. Қуйидагилар озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари ҳисобланади:

- қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан унумли, самарали фойдаланишни таъминлашга қаратилган қонунчиликни янада мустаҳкамлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари улушининг юқори бўлишига эришиш;

- қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларининг зарур ҳажмларда етиштирилиши йўлида сувдан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш;

1. мулк ҳуқуқи ва ердан фойдаланиш дахлсизлигини давлат томонидан қатъий муҳофаза қилиш орқали аграр секторда меҳнат унумдорлигини ошириш механизmlарини ривожлантириш;

2. қишлоқ хўжалиги экинлари навларини районлаштириш ва илмий асосланган алмашлаб экиш тизимини йўлга қўйиш;

3. озиқ-овқат маҳсулотларини даладан дастурхонга етказиб беришдаги нобудгарчиликларни олдини олиш;

4. озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини жаҳон андозалари даражасига етказиш ва халқаро сифат стандартларини жорий этишни кенгайтириш;

5. рақамли ва инновацион, ресурс тежамкор технологияларни жорий этишни жадаллаштириш эвазига “ақлли қишлоқ хўжалиги”ни ривожлантириш;

6. органик деҳқончиликни ривожлантиришни давлат бюджетидан субсидиялар орқали қўллаб-қувватлаш ва бошқалар.

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш механизmlари белгиланган мақсадли мезонлар асосида қуйидаги тадбирлар уйғунлигида амалга ошириш орқали таъминлаш мақсадга мувофиқдир:

республиканинг барча ҳудудлари даражасида озиқ-овқат хавфсизлигини аниқлаш, баҳолаш ва кутилиши мумкин бўлган хавфни олдиндан билиш тизимини жорий қилиш;

озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича халқаро талабларга уйғунлашган меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими жорий қилиш;

республиканинг барча ҳудудлари даражасида белгиланган мақсадли мезонларни бажаришни таъминловчи агросаноат мажмуасини барқарор ривожлантириш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашни тартибга солиш ва бошқариш тизимини жорий қилиш.

Деҳқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлиги ва чорвачиликда маҳсулдорликни ошириш вазифаларини ҳал этиш учун замонавий агротехнологиялар жорий этилишини рағбатлантириш, қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилиш ва тайёрлаш, тақсимлаш, қайта ишлаш ва сотишнинг самарали тизimini яратиш ҳам муҳим. Хусусан, бутун йил мобайнида ҳам озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлайдиган, ҳам нархларнинг мавсумий ўзгариб туришини пасайтирадиган механизм яратиш лозим. Шу нуқтаи назардан янги ва қайта ишланган озиқ-овқат маҳсулотларини сақлашнинг самарали усулларини татбиқ этиш лозим.

2025 йилга бориб Ўзбекистон ўртача даражадан юқори даромад оладиган мамлакатлар гуруҳига ўтиши мақсад қилинган. Бу турмуш тарзи, хулқ-атвор андозалари, овқатланиш таркибини тегишли тарзда ўзгаришига олиб келади. Шуларни эътиборга олган ҳолда бир қанча товарлар бўйича қайта ишланадиган озиқ-овқат маҳсулотлари улуши ўсишини таъминлаш зарур бўлади. Қолаверса, овқатланиш стандартлари ва меъёрларини жорий этиш (шу жумладан, микро-элементлар ва зарур нутриентлар мавжуд бўлиши, зарарли моддалар, турли қўшимчалар, бўёқлар, таъм берувчилар, эмульгаторларни назорат қилиш, тайёрлаш, ташиш технологияларига риоя қилишни назорат қилиш), шунингдек, овқатланиш сифати устидан назорат қилиш механизминини янада ривожлантириш лозим. Аҳолининг овқатланиш моделини яхшилаш мақсадида соғлом овқатланиш тўғрисидаги зарур ахборотни тарқатиш, бу борада тиббиёт муассасалари фаоллигини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришининг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5853-сон Фармони.*
2. Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. *Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги. Ўқув қўлланма.* – Т.: ЎзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси нашриёти. 2016 й. – 260 б.
3. Юсупов М.С. *Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш.* // 08.00.02 - Макроиқтисодиёт ихтисослиги бўйича иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. ЎзР БМА. 2018 й.
4. www.fao.org/sustainable-development-goals.
5. www.stat.uz

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИ СТАТИСТИК ТАДҚИҚ ЭТИШ

Б.Х.Маматкулов, и.ф.н.,

“Статистика ва эконометрика” кафедраси доценти, ТМИ

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасида аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлигининг иқтисодий ва барқарорлигини таъминлашдаги ўрни, аграр сиёсат ҳамда ислохотларнинг моҳияти, мақсади ва тамойиллари, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда давлатнинг иқтисодий роли, озиқ-овқат хавфсизлигини статистик баҳолашнинг назарий-усlubий асослари, аграр ва озиқ-овқат соҳалари иқтисодий тартибга солиш даражаси ва усуллари ҳамда мамлакатимизнинг озиқ-овқат таъминоти бўйича муҳим масалалар ёритилган.

Таянч нушунчалар. Қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги, агросаноат, статистика, статистик баҳолаш, статистика маълумотлар.

Аннотация: В статье рассматриваются роль аграрной политики и продовольственной безопасности в обеспечении экономической стабильности в Республике Узбекистан, сущность, цели и принципы аграрной политики и реформ, экономическая роль государства в обеспечении продовольственной безопасности, теоретические и методологические основы статистической оценки продовольственной безопасности, аграрной и продовольственной безопасности, уровня и методов регулирования экономики пищевой промышленности, а также важные вопросы продовольственной безопасности в нашей стране.

Abstract: The article examines the role of agrarian policy and food security in ensuring economic stability in the Republic of Uzbekistan, the essence, goals and principles of agrarian policy and reforms, the economic role of the state in ensuring food security, theoretical and methodological foundations of the statistical assessment of food security, agrarian and food security, and methods of regulating the economy of the food industry, as well as important issues of food security in our country.

Кириш. Ўзбекистон аграр сиёсатида озиқ-овқат, қишлоқ хўжалиги, агросаноат ва ташқи савдо жиҳатларини тавсифловчи кўрсаткичларига эътиборни қаратиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида статистика маълумотларининг сифати ва ишончилигини ошириш ижтимоий-иқтисодий жараёнларни, шу жумладан, халқаро ташиқотларнинг махсус нашрлари ва маълумотлар базаларида ҳолис ва ишончли акс эттириш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Шу билан бирга, статистика маълумотлари сифатини яхшилаш, статистика кўрсаткичларининг маълумот базаларини яратиш, халқаро андозаларга

мослаштириш, ижтимоий-иқтисодий соҳаларда статистиканинг замонавий усулларини жорий этишни тақазо этади³³. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси аграр сиёсатининг мақсади озиқ-овқат хавфсизлигининг миқдорий ифодаси сифатини статистик ўрганишдан иборат. Шу сабабли, ички бозорда озиқ-овқат маҳсулотларига талабнинг физиологик ва тўловга қодир чегараларини аниқлаш, истеъмолнинг физиологик меъёрлари, истеъмолнинг мавжуд таркиби, мамлакатни шу жумладан ички ишлаб чиқариш ҳисобига озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланиши кўрсаткичларини статистик баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев: - “Пандемия оқибатларини юмшатиш ва бартараф этиш учун давлат томонидан жами 82 триллион сўмлик комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Инкирозга қарши жамғарма ташкил этилиб, коронавирусга қарши курашиш, аҳоли ва корхоналарни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ тадбирларга бюджетдан 16 триллион сўмдан ортиқ маблағ йўналтирилди. Шунингдек, давлат корхоналарига ва 500 мингдан зиёд тадбиркорлик субъекти ҳамда қарийб 8 миллион фуқарога жами 66 триллион сўмлик солиқ имтиёзлари, кредит муддатларини узайтириш ва молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича амалий ёрдамлар берилди”³⁴ деб, таъкидлаганлари беъжиз эмас.

Тадқиқот методологияси. Давлат ва давлатларо даражада озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий мақсади иқтисодиётнинг барқарор ривожлантириш ва озиқ-овқат маҳсулотлари бозорларини мувозанатлаштиришдан иборат. Минтақавий даражадаги асосий мақсад-аҳолининг барча гуруҳлари озиқ-овқатларни ўрнатилган меъёрларга мувофиқ истеъмол қилинишини кафолатлайдиган даражадаги даромадар билан таъминлашдир. Аҳолининг ижтимоий гуруҳлари (оилалар) даражасида озиқ-овқат маҳсулотларини уларнинг миқдори, ассортиментини, сифати бўйича рационал меъёрларга мувофиқ овқатланишини таъминлаш зарур. Мамлакатимиз аграр соҳасини статистик тадқиқ этиш озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий ҳолатини тавсифлайди, озиқ-овқат маҳсулотларини олишда аграр салоҳиятни аниқлайди.

Аграр соҳа моддий-техника базасини статистик таҳлил қилишни амалга ошириш маркетинг соҳаси самарадорлигини статистик баҳолашга имкон беради. Статистик баҳолаш учун муҳим кўрсаткичлар - сарф-харажатларнинг турли мақсадларда маҳсулотни ишлатишдан иборат.

Тадқиқот натижалари. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан иқтисодиётни барқарорлаштириш, аграр соҳани ривожлантириш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш, аҳолини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини тўлароқ қондириш, мамлакатни озиқ-овқат билан тўла

³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5853-сонли Фармони. 2019 йил 23 октябрь.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.// “Халқ сўзи” газетаси, 30 декабр 2020 йил № 275–276 (7746–7747)..

таъминлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган sanoat корхоналарини етарли хомашёга бўлган эҳтиёжини тўлақонли қондириш, аграр ресурслар салоҳиятидан мақсадли фойдаланишга эришиш орқали мамкатнинг иқтисодий қудратини янада ўстириш, аҳолини яшаш фаровонлигини яхшилаш энг муҳим масалалардан ҳисобланган.

Давлат статистика қўмитасининг уй хўжаликлари танланма кузатувлари натижасида 2021 йилда уй хўжалиги аъзоларининг ўртача 5,1 кишини сони ташкил этди. Худудлар бўйича таҳлил қилганда, энг юқори кўрсаткич Жиззах ва Сурхондарё вилоятларида (5,6 киши), энг қуйи кўрсаткич эса Тошкент шаҳрида (4,2 киши) қайд этилган³⁵.

Замонавий аграр иқтисодиёт мамлакати иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин тутди. Унинг ривожланиш ҳолати доимий эътиборга моликдир.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигининг иқтисодий инқирозга юз тутганлигининг бир қатор сабабларини кўриб чиқилади:

1. Кўп йиллар давомида ерга нисбатан давлат мулки муносабатлари ҳукмронлик қилгани иқтисодий ислоҳотларни амалга ошишига салбий таъсир кўрсатган.

2. Аграр соҳа ишлаб чиқаришига фан-техника ютуқларини амалга оширишнинг қийинлашиб қолган эди.

3. Аграр соҳа ишлаб чиқаришида ортикча меҳнат ресурсларининг иш билан таъминлаш ҳукумат олдига яна бир улкан муаммони қўйган эди.

4. Аграр соҳада механизациялаштириш даражасининг пасайиб кетганлиги, ишлаб чиқаришга жалб қилиш қимматлиги ва ишлаб чиқарувчиларда бунинг учун керакли маблағнинг етишмаган эди.

5. Аграр соҳа корхоналарини ривожлантириш учун керакли миқдордаги ссуда ва кредитларни олишнинг ҳаддан ташқари қийинлиги ҳам муҳим сабаблардан бири бўлган.

Ўзбекистон Республикаси аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқдир³⁶.

Мамлакатада аграр сиёсатнинг асосий вазифаси бу каби муаммоларга имкон қадар тезроқ барҳам бериш ва иқтисодий ислоҳотларнинг самарали амалга оширилишига эришишдир. Шу мақсадда кейинги йилларда мамлакат аграр тармоғини ривожлантириш учун бир қатор тадбирлар амалга оширилган.

Республика қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган институционал ўзгаришлар натижасида бозор институтларини шакллантиришга эришилган. Бироқ, ривожланган мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича аграр соҳада муҳим институционал ўзгаришларни амалга ошириш мураккаб ва давомли жараёндир.

Иқтисодий ислоҳотлар иқтисодиётда туб ўзгаришларни амалга оширишга қаратилган иқтисодий чора-тадбирлар мажмуи бўлиб, улардан кўзда тутилган

³⁵ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2020 йил якуналари бўйича статистик ахборотномаси маълумотлари

³⁶ Mamatqulov B.X., Utanov B.Q. Qishloq xo'jaligi statistikasi - (darslik) - T.: TDIU, 2019 – 242 bet

мақсад мамлакат аҳолиси учун яшаш ва фаолият қилишнинг энг яхши шароитларини яратиш, уларнинг маънавий-ахлоқий етуқлигига эришиш, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашдан иборат.

Ислохотларни амалга оширишдан олдин бозор иқтисодиётига ўтишнинг назарий модели яратилди. Бу моделда янги иқтисодиётга ўтишнинг умумий томонлари ва миллий хусусиятлари назарда тутилади, ислохотларнинг асосий йўналишлари белгиланади. Озиқ-овқат хавфсизлиги муаммосини глобал (жаҳон) миқёсда халқаро ташкилотлар ва махсус органлар томонидан (ФАО, Халқаро савдо ташкилоти, Озиқ-овқат хавфсизлиги кўмитаси) назорат қилинади.

Уларнинг асосий вазифаси инсоният ривожланишини таъминлаш мақсадида давлатлар иқтисодиётини барқарорлаштиришга кўмаклашидир. Мазкур вазифаларни амалга ошириш:

- ишлаб чиқариш ҳажмини ошириб боришга таъсир кўрсатувчи узоқ муддатли дастур ва лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва жорий этишга хизмат қилади;
- захираларни яратиш ва ноқулай иқтисодий ва экологик вазиятларда ёрдам ташкил қилиш орқали амалга оширилади.

Таҳлиллар. Аҳоли фаровонлигини ифодалашда жами аҳолининг, оилаларнинг, алоҳида шахсларнинг умумий даромадлари муҳим аҳамиятга эга. 2020 йилда аҳолининг умумий даромадлари 401,5 трлн. сўмни ташкил этган.

Аҳоли даромадлари бўйича реал ўсиш суръатларини ҳисоблашда нарх омиллари таъсирини чиқариб ташлаш мақсадида, инфляция кўрсаткичларининг асосий турларидан бири – истеъмол нархлари индексидан (ИНИ) фойдаланилади. Истеъмол нархларининг ўзгариши сабабли, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан аҳоли умумий даромадларининг реал ўсиш суръати 102,6 % ни ташкил этган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси ҳудудий-марказий деҳқон бозорларида, алоҳида турдаги озиқ-овқат маҳсулотларининг минимал-максимал нархлари ўрганиб борилган. Алоҳида турдаги озиқ-овқат маҳсулотларининг минимал ва максимал нархлари кузатуви, статистика органлари томонидан вилоятларнинг ҳудудий марказлари, Нукус ҳамда Тошкент шаҳарларида алоҳида танлаб олинган марказий деҳқон бозорлари кесимида амалга оширилган.

2020 йилда Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича аҳолининг реал умумий даромадлари 355,5 трлн. сўмни ташкил этди ва ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 102,6 % га ошди, аҳоли жон бошига эса 10385,9 минг сўмни ташкил этган. Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича аҳоли жон бошига ҳисобланган реал умумий даромадларининг энг юқори кўрсаткичи Тошкент шаҳрида (20367,4 минг сўм) кузатилди. Шунингдек, Навоий (17314,6 минг сўм), Бухоро (12742,3 минг сўм), Тошкент (11133,5 минг сўм) ва Хоразм (10693,7 минг сўм) вилоятларида республика даражасидан юқори кўрсаткич қайд этилган. Энг куйи кўрсаткичлар Фарғона вилоятлари (7734,3 минг сўм), Наманган (8063,9 минг сўм) вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида (8121,1 минг сўм) кузатилган (1-жадвал).

“Мустақиллик йилларида мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсиз-лигининг асосий таянчи бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш-

га қатга эътибор берилмоқда. Шу сабабли, экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, маҳсулот ишлаб чиқаришга янги ва илғор технологияларни жорий этиш, юқори унумли ва самарали техникалар паркини кенгайтириш, экин навлари ва чорва моллари зотини яхшилаш, уруғчилик-селекция ишларини тубдан яхшилаш борасида кенг қамровли, шу билан бирга пухта ўйланган ишлар амалга оширилди³⁷.

1-жадвал

2020 йилда Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича аҳолининг реал умумий даромадлари ва аҳоли жон бошига ўртача реал умумий даромадларининг ўзгариш динамикаси

№	Ҳудудлар номи	Жами, млрд. сўм	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан, % да	Аҳоли жон бошига ўртача, минг сўм	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан, % да
	Ўзбекистон Республикаси	355531,3	102,6	10 385,9	100,7
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	15 520,3	105,5	8 121,1	104,0
	вилоятлар:				
2.	Андижон	30 152,5	99,7	9 548,3	97,8
3.	Бухоро	24 661,5	101,9	12 742,3	100,5
4.	Жиззах	13 104,4	104,2	9 385,1	102,0
5.	Қашқадарё	28 773,4	101,0	8 699,4	99,2
6.	Навоий	17 409,8	107,9	17 314,6	106,0
7.	Наманган	22 894,1	102,6	8 063,9	100,5
8.	Самарқанд	36 478,3	105,8	9 323,8	103,7
9.	Сурхондарё	22 673,0	101,6	8 539,4	99,4
10.	Сирдарё	7 849,5	99,4	9 194,7	97,6
11.	Тошкент	33 043,2	105,1	11 133,5	103,4
12.	Фарғона	29 281,9	100,1	7 734,3	98,3
13.	Хоразм	20 102,1	100,4	10 693,7	98,9
14.	Тошкент ш	53 452,3	102,1	20 367,4	98,8

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Озиқ-овқат хавфсизлиги миллий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисмидир, чунки у асосий озиқ-овқат маҳсулотларининг барқарор ишлаб чиқарилиши ва аҳолининг ундан фойдалана олишини таъминлайди.

³⁷ В.Х. Mamatkulov. Statistical analysis of factors affecting the volume of groom production of farms // South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR) // ISSN: 2249-877X. Vol. 11, Issue 1, January 2021, Impact Factor: SJIF 2021= 7.642 <https://saarj.com>. 31-39 p.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш орқали озиқ-овқат соҳасини статистика идоралари томонидан статистик тадқиқ этиш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни тартибга солиш дастурлари ишлаб чиқишни ва амалиётга жорий этишни талаб этади.

Шу сабабли, қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- Давлат статистика қўмитаси ва бошқа расмий статистика ишлаб чиқарувчилар тизимида фойдаланишда бўлган ахборот-коммуникация инфратузилмаларини янгилаш сиёсати ва дастурини ишлаб чиқиш;

- қишлоқда ижтимоий ва бозор инфратузилмасини вужудга келтириш;

- қишлоқ хўжалиги ерларининг мелиоратив аҳолини яхшилаш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналари моддий-техника базасини яхшилаш ва мустаҳкамлаш, ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш бўйича корхоналар тармогини яратиш;

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастурига мувофиқ қишлоқда мулкдорлар синфини, фермер хўжалиklarини шакллантириш, тупроқ унумдорлигини ошириш, селекция ва уруғчиликни яхшилаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ҳажмларини ўстириш чора-тадбирлари кўрилади.

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳар бир даражасида мазкур жараёни бошқариш тегишли маъмурий органлар томонидан амалга оширилиши керак. Ушбу органларнинг вазибалари зарур маҳсулотларни самарали ишлаб чиқариш учун; уларга қарашли ҳудудларда яшовчи аҳолининг тавсия этилган миқдорда маҳсулотни сотиб олиш имконини берадиган даромадга эга бўлишлари учун; савдо тармоқларига озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб берилишини таъминлаш учун; маҳсулотларнинг сифати ва хавфсизлигини назорат қилиш учун шарт-шароитларни яратишдан иборат.

Ўзбекистонда аҳолининг озиқ-овқат ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларни тўла қондириш, озиқ-овқат бозоридаги барқарорликни таъминлаш йўлида фаолият юритадиган муҳим тармоқ – аграр соҳасида ислохотларни янада чуқурлаштириш масаласига катта эътибор қаратилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//“Халқ сўзи” газетаси, 30 декабр 2020 йил № 275–276 (7746–7747)

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5853-сонли Фармони. 2019 йил 23 октябрь.

3. Mamatqulov B.X., Utanov B.Q. Qishloq xo'jaligi statistikasi - (darslik) - T.: TDIU, 2019 – 242 bet.

4. B. X. Mamatkulov Statistical analysis of factors affecting the volume of groom production of farms // South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR)// ISSN: 2249-877X.Vol. 11, Issue 1, January 2021, Impact Factor: SJIF 2021= 7.642 <https://saarj.com>. 31-39 p.

5. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2020 йил якунлари бўйича статистик ахборотномаси маълумотлари

МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК СОҲАСИ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Н.А. Ашурметова, и.ф.н.,
Агроиқтисодийёт кафедраси доценти, ТДАУ
Н.Г. Тургунов,
магистр, ТДАУ

Аннотация: Мақолада мева-сабзавотчилик соҳаси таҳлил қилинган, соҳа инфра-тузилмасини шакллантириши ва экспорт салоҳиятини оширишда инвестицияларни ўрни асосланган. Мева-сабзавотчилик соҳаси инвестицион жозибадорлигини ошириши ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўллари кўрсатилган.

Таянч иборалар. Мева-сабзавотчилик мажмуаси, мева-сабзавотчиликда кооперация, интеграция ва инвестиция, инвестицион жозибадорлик, мева-сабзавотчилик инфратузилмаси.

Аннотация: В статье анализируется плодоовощная отрасль, исходя из роли инвестиций в формировании инфраструктуры отрасли и увеличении экспортного потенциала. Есть способы повысить инвестиционную привлекательность плодоовощной отрасли и государственную поддержку.

Abstract: The article analyzes the fruit and vegetable sector, based on the role of investment in shaping the infrastructure of the sector and increasing export potential. There are ways to increase the investment attractiveness of the fruit and vegetable sector and government support.

Кириш. Ўзбекистоннинг аграр соҳасида мева-сабзавотчилик мажмуаси муҳим ўрин тутди. Ушбу мажмуа нафақат аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, балки барқарор иш жойи, кафолатланган даромад, мустақкам ижтимоий ҳимоя билан таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, мева-сазавотчилик соҳасини қўллаб-қувватлаш доимо давлат ва ҳукумат диққат-эътиборида бўлиб келган.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси ва унда белгиланган вазифаларни амалга ошириш бўйича «Йўл харита»сида ушбу соҳани мажмуали ривожлантириш, иқтисодий ва ижтимоий самарадорлигини ошириш, соҳа инвестицион жозибадорлигини ошириш, инвестицияларни, айниқса хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш ҳамда мева-сабзавотчиликка ихтисослашган ҳудудлар экспорт салоҳитини ошириш устувор вазифалар сифатида белгиланган.

Бу борада салмоқли ва самарали чора-тадбирларнинг амалга оширилаётганлигига қарамасдан, соҳа иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ва экспорт салоҳиятини оширишни таъминловчи ҳамда ўз ечимини кутаётган қатор муаммо ва вазифалар мавжуд.

Сохадаги мавжуд муаммолар. Мева-сабзавотчилик мажмуи инвестицион жозибадоригини оширишда ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар сирасига куйидагиларни киритиш мумкин:

- Ўзбекистонда босқичма-босқич амалга оширилаётган мева маҳсулотлари етиштиришни қўллаб-қувватлаш давлат сиёсати ва дастурида белгиланган чора-тадбирларни барча ҳудудларда амалга оширилишини таъминлашга меъёрий-ҳуқуқий шароит ва молиявий имкониятлар суи яратилаётганлиги;

- мева-сабзавотчилик мажмуаси инфратузилмасини ривожлантириш, маҳсулотлар сифат ва стандартини таъминлаш ҳамда улар устидан мониторинг-назоратини кучайтириш, сохада юқори қўшилган қийматли мева-сабзавот маҳсулотлари етиштиришни таъминловчи қулай агро-тадбиркорлик муҳитини шаллантиришдаги молиялаштириш ва қўллаб-қувватлаш тизимларининг тез ўзгарувчанлиги;

- мева-сабзавотчилик мажмуаси тармоқ ва соҳаларини ЖСТ ва ЕОИИ талабларига мос маҳсулот етиштиришни кўзлаган ҳолда модернизациялаш, нафақат маҳсулотлар экспорти балки импорти соҳасини диверсификациялаш, бунда давлат-хусусий шерикчилик асосида сохага инвестицияларни жалб этишга устуворлик беришни қишлоқ ҳудудларига йўналтиришдаги масалаларнинг суи ҳал бўлаётганлиги (ҳудудларда инфратузилма соҳаси ҳолати инобатга олган ҳолда йирик корхоналар ва кластерларни шакллантириш ҳамда кооперацияни ривожлантириш);

- мева-сабзавотчилик маҳсулотлари етиштириш соҳасида ер ва сув ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминловчи тизимни молиялаштиришнинг барқарорлиги пастлиги, қўллаб-қувватлаш тугагандан кейин уларнинг иқтисодий имкониятининг чекланганлиги боис инновацион технологияларни жорий этишда имкониятининг мавжуд эмаслиги;

- мева-сабзавотчилик маҳсулотлари етиштириш соҳасида кластер тизимини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, кооперация ва интеграция муносабатлари суи даражада эканлиги, ягона мақсадни кўзлаган корпоратив бошқарув тизимини шакллантириш, бу тизимда меҳнат муносабатларини такомиллаштириш талаб даражасида эмаслиги;

- мева-сабзавотчилик соҳасига IT технологияларга асосланган рақамли иқтисодиёт тизимини жорий этиш суръати ва қўлами аксарият ҳудудларда суи стлиги ва бошқалар.

Тадқиқот натижалари. Маълумки сўнги йиллар давомида Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ҳажмларини кўпайтиришда инвестициялар асосан ушбу маҳсулотлар етиштиришга ихтисослашган ҳудудларга ажратишга устуворлик берилган. Шундай ҳудудлардан бири Тошкент вилоятининг Бўстонлик тумани ҳисобланиб, туман ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 35,7%ни деҳқончилик маҳсулотлари ташкил этади. Бугунги кунда туманда етиштирилаётган ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 82,5%, шу жумладан

деҳқончилик маҳсулотларининг 68,8% деҳқон хўжаликларида яратилмоқда. Шунингдек, сабзавотнинг 88,5%, мева ва резавор меванинг 67,1%, узумнинг 76,1% ва картошканинг 69,3% деҳқон хўжаликлари томонидан етказиб берилмоқда.

Туманнинг вилоят инвестиция ҳажмидаги улуши 7 фоиз тўғри келган бўлса, бу 2017 йилга нисбатан 6,1 мартадан кўпроқни ташкил этган. Шу йиллар мобайнида аҳоли жон бошига тўғри келаётган асосий капиталга инвестиция ҳажми 6 марта ошиб, ҳисобот йилида 8479,0 минг сўмни ташкил этган. Инвестицияларнинг 95,1 фоизи хусусий секторга йўналтирилган. Ушбу инвестицияларнинг 23,9 фоиз хорижий сармоя ҳисобланади. Асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг 67,5 фоизи қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги соҳасига йўналтирилган.

Туман экспорт товарлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари ва тирик ҳайвонлар 11,8 %ни ташкил этиб, унинг ҳажми охириги уч йил мобайнида 2,7 мартадан ошган. Экспорт қилинган озиқ-овқат маҳсулотлари таркибида мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари қиймати улуши (ХССТ - 6513, 0545, 0545, 0579 кодлар бўйича) 83,0 фоизни ташкил этган.

Этиборлиси шундаки, экспортга йўналтирилаётган мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари бевосита истеъмол қилиш учун, бирламчи ва иккиламчи қайта ишланмасдан, қўшимча қиймат яратилмасдан экспортга бевосита йўналтирилмоқда.

Шунингдек, туманда мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш соҳасида юқори қийматли қўшилган қиймат занжирини шакллантиришга шароит бўла туриб, бу соҳага инвестицияларнинг етарли ҳажмларда йўналтирилмаганлиги боис, вилоят бўйича қайта ишланган меванинг 3,8 фоизи, узумнинг 0,2 фоизи ва сабзавотнинг 4,9 фоиздан кўпроғи айнан ушбу туман ҳудудида қайта ишланмоқда.

Демак, мева-сабзавотчилик мажмуида соҳаси инвестицион жозибадорлигини ошириш, тармоқ самарадорлигини кўтариш, унинг асосий омили ҳисобланган қўшилган қиймат яратиш соҳасини ривожлантиришга инвестицияларни жалб этиш ҳам иқтисодий ҳам ижтимоий жиҳатдан муҳим вазифалардан ҳисобланиб, уни тадқиқ этиш ва асосий йўналишларини илмий-амалий жиҳатдан асослаш долзарб ҳисобланади.

Дарҳақиқат, маълумотларга биноан 2020 йил май ойи ҳолатида республика-миз божхона омборхоналарида ўз истеъмолчиларига етказилиши лозим бўлган қиймати 1,8 млрд. АҚШ доллари бўлган 1,2 млн. тонна товар маҳсулотлари, шу жумладан 40,1 млн. АҚШ дол. миқдоридаги 83,1 минг тонна озиқ-овқат маҳсулотлари тўпланиб қолган бўлиб, бу ҳол мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ва импорт, логистикаси, божхона хизматлари тизимини такомиллаштиришга, мева-сабзавотчилик мажмуи инфратузил-масини ривожлантириш, қўллаб-қувватлашга инвестицияларни жалб қилишга устуворлик беришни тақозо этади.

Хулоса ва тақлифлар. Мева-сабзавотчилик соҳаси инвестицион жозибадорлигини оширишнинг асосий йўллари:

- мева-сабзавот маҳсулотлари сифатини яхшилаш ва бозор стандартлари талабларида етиштиришни таъминлаш, бу Республикамиз ҳудудлари ва минтақалари ўртасида маҳсулотлар баҳоси бўйича рақобатбардошликни оширишни таъминлайди;

- мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш, соҳага хизмат кўрсатиш тизими иш тартиби ва хизмат механизмини такомиллаштириш, бу соҳада кооперацион алоқалар ва интеграцион муносабатларни кучайтиради;

- мева-сабзавотчиликда сифатли ва стандарт талабларига жавоб берадиган маҳсулот етиштиришни таъминлайдиган уруғчилик, кўчатчилик ва ниҳолчилик етказиб бериш тизимини жаҳон андозалари даражасида ташкил этишга инвестицияларни жалб этишга устуворлик бериш;

- мева-сабзавотчилик соҳаси инфратузилмасини ривожлантиришга инвестицияларни жалб этишни қўллаб-қувватлаш асосида мажмуа инвестицион жозибадорлигини таъминлаш;

- мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари етиштириш учун қулай табиий шарт-шароит мавжуд бўлган ҳудудларда ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқарувчиларни бошқа ҳудудларга нисбатан устувор қўллаб-қувватлаш, нисбатан қулай шартлардаги инвестициялар билан таъминлаш, нисбатан енгил ва имтиёзли солиқ ва молиявий юкламалар тизимини жорий этиш. Бу соҳа инвестицион жозибадорлигини оширади, инвестициялар ва айниқса хорижий инвестициялар оқимини кучайтиради, маҳсулот ҳажминини ошириш ва таннархини пасайтиришга имкон яратади, нафақат минтақавий ёки ҳудудий ва ташқи бозорларда етиштирилаётган маҳсулот рақобатбардошлигини оширишни таъминлайди. Пировард мева-сабзавотчилик ва узумчиликка ихтисослашган ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши таъминланади, тадбиркорлик равнақ топади, табиий ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланишга эришилади, аҳоли бандлиги таъминланиб барқарор даромадга эга бўлади;

- мева-сабзавотчилик соҳаси маҳсулотлари савдоси бўйича ҳудудлар ва минтақалар ўртасида кооперация ва интеграция муносабатларни тартибга солиш, соддалаштириш, енгиллаштиришга ва такомиллаштиришга йўналтирилган институционал ўзгаришларга инвестициялар ҳажминини ошириш. Бу ҳар бир ҳудуддаги мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари етиштирувчи тадбиркорлик субъектларнинг ушбу маҳсулотлар билан савдо қилишда унинг мавқени оширади, мустаҳкамлайди ва бозор иштирокчилари ўртасида рақобатбардошлигини кучайтириб, нуфузини оширади. Пировард натижада ушбу соҳа меъёрий-ҳуқуқий ва институционал базаси такомиллашади, соҳанинг ЖСТ ва ЕСЭСга босқича-босқич, силкиниш ва бўҳронларсиз кириб боришини таъминлайди;

- мева-сабзавот маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган ҳудудлараро ҳамда йирик шаҳар ва sanoat марказлари, шунингдек, қайта ишлаш ва сақлаш ҳамда логистик марказлар ўртасидаги транспорт инфратузилмасини ривожлантиришга инвестицияларни йўналтириш. Бу мева-сабзавот маҳсулотлари ети-

ширишга ихтисослашган ҳудудларда транспорт инфратузилмасини ривожлантиришга, пировард маҳсулотларнинг тез ва муддатида етказишни ҳамда янги иш жойларини шакллантиришни таъминлайди;

- мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган ҳудудларни муқобил электр қуввати (куёш батареяси ва шамол энергияси) билан таъминлашга йўналтирилган инвестицияларга устуворлик бериш;

- мева-сабзавотчилик соҳаси инфратузилмаси тизимида мева-сабзавотчилик логистика марказларини нафақат трансегаравий ҳудудларда, балки йирик шаҳарлар, шунингдек, географик-сиёсий жиҳатдан муҳим ҳисобланган ҳудудларда шакллантиришни давлат-хусусий шерикчилиги тизими асосида барпо этишга инвестицияларни йўналтиришга устуворлик бериш. Бунда ушбу йўналишдаги лойиҳаларни молиялаштиришда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимининг инклюзив (гео-сиёсий талабларга мос келадиган) тартиб ва механизмларини жорий этиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришининг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги 5853-сон қарори.

2. “Узумчиликни ривожлантиришда кластер тизимини жорий этиш, соҳага илгор технологияларни жалб қилишни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 июлдаги 5200-сон қарори.

3. <https://review.uz/post/skolko-prodovolstviya-xranitsya-na-tamojennx-skladax-uzbekistana>

ИСТЕЪМОЛ БОЗОРИДА БАЛИҚ САВДОСИНИ МАРКЕТИНГ ЁНДАШУВИ АСОСИДА ЙЎЛГА ҚЎЙИШ

**Б.А.Сарсенбаев, и.ф.ф.д.,
Қорақалпоқ давлат университети**

Анотация: Мақолада Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида балиқчилик соҳасини ривожлантириш, истеъмол бозорида балиқ савдосини маркетинг ёндашуви асосида йўлга қўйиш ва мулкчилик шаклидан қатъий назар маҳсулот ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш, хизмат кўрсатиш, сотиш ҳамда балиқ ишлаб чиқарувчи субъектларини ўзаро ҳамкорлик муносабатларини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар баён этилган.

Таянч иборалар: қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, маркетинг, ташқи иқтисодий фаолият, маркетинг тадқиқотлари

Анотация: В статье рассматривается развитие рыбной отрасли в процессе построения нового Узбекистана, налаживания торговли рыбой на потребительском рынке на основе маркетингового подхода и сотрудничества в сфере производства, подготовки, хранения, переработки, обслуживания, продажи и продажа рыбы, независимо от формы собственности, изложены предложения и рекомендации по улучшению.

Abstract: The article discusses the development of the fishing industry in the process of building a new Uzbekistan, the establishment of fish trade in the consumer market on the basis of marketing approaches and cooperation in the production, processing, storage, processing, service, sale and sale of fish, regardless of ownership. suggestions and recommendations for improvement are outlined.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида балиқчилик соҳасини ривожлантириш, балиқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш субъектларини янада такомиллаштириш, балиқчилик кластерларини ташкил этиш, табиий ва сунъий сув ҳавзаларида қафас усулида балиқ етиштириш каби масалаларга алоҳида аҳамият қаратишмоқда. Бу борада «... сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш, бу борада қафолатланган захирани яратиш ва уларни бозорга узлуксиз етказиб бериш ҳамда нарх-наво барқарорлигини таъминлаш ишларига устувор даражада эътибор қаратилади»³⁸. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 ноябрдаги ПҚ-4005-сон «Балиқчилик соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2020 йил 29 августдаги ПҚ-4816-сон «Балиқчилик тармоғини қўллаб-қувватлаш ва унинг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари мазкур соҳани янада ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлиса Мурожаатномаси. //Халқ сўзи, 2020 йил 30-декабрь.

Хўжаликларни эркинлаштириш шароитида маркетинг инсон фаолиятини аниқ мақсадларга эришиш ва ижобий натижаларга эга бўлиш учун амалга оширилувчи онгли равишдаги бошқариш воситаларидан бири сифатида юзага келади ва бозор шароитида корхоналар фаолиятининг барча жабҳаларида, жумладан, маҳсулот товар ассортиментини ишлаб чиқиш, товарнинг белгиси, сервис хизматлари соҳасини ривожлантиришга хизмат қилади. Балиқчилик соҳасини ривожлантиришнинг маркетинг ёндашувлар асосида мулкчилик шаклидан қатъий назар маҳсулот ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш, хизмат кўрсатиш, сотиш ва балиқ ишлаб чиқарувчи субъектларини ўзаро ҳамкорлик муносабатларини такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Дунёда балиқчилик соҳасига жуда катта эътибор берилиб, балиқ ва балиқ маҳсулотлари бозорида маркетинг ва сервис соҳасини ривожлантириш ва бунда аҳолини кундалик истеъмол маҳсулотлари рационалида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бозорни маркетинг тамойилларидан фойдаланган ҳолда тўлақонли шакллантириш ва унинг самарадорлигини ошириш энг муҳим масалалардан ҳисобланади.

Маркетинг фаолияти балиқчилик соҳаси хўжаликларини ривожлантириш натижасида унда етиштирилган маҳсулотларни аҳолига етказишда давлат ва ҳудуднинг ролини ошириш йўли билан балиқ хўжаликларида маркетинг ёндашуви негизида унинг имкониятларидан мақсадли фойдаланиш зарурилиги кўрсатиб берилган. Балиқ маҳсулотларини етиштириш, овлаш, сақлаш, тақсимлаш ва истеъмолчигача етказиб бериш балиқ хўжаликларининг энг муҳим вазифаларидан бўлиб, бу соҳага Ўзбекистоннинг балиққа мослашган ҳудуди – Қорақалпоғистон Республикасида алоҳида эътибор берилмоқда.

Маркетинг бозор субъектлари билан ишлаб чиқарувчилар ўртасида уларнинг фаолияти натижаси имкон даражасида юқори манфаатдорликка эга бўлишини таъминлаш мақсадида ўзаро алоқа ва ўзаро боғлиқликни йўлга қўйиш механизми бўлиб, бу биринчи навбатда, балиқ маҳсулотлари бозорида унинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини оширишга қаратилган тадбирлар йиғиндисини йўлга қўйиш билан белгиланади. Шунинг учун ҳам, балиқ маҳсулотлари бозоридаги маркетинг фаолиятининг энг муҳим вазифа бозорда иштирок этувчи балиқ маҳсулотларини етиштирувчи ва истеъмолчилар билан ишлашни йўлга қўйишдир.

Балиқ маҳсулотлари бозори аҳамиятини янада ортиб боришини назарда тутган ҳолда маркетинг фаолиятини амалда қўллаш учун жуда кўплаб хўжалик бирликлари ҳаракат қилиб, ундан мақсадли фойдаланиш учун йўл-йўриқ кидирмоқда. Аммо уни ҳамма жойда ҳам қўллаш осон кечмайди, айниқса аҳолининг ўзи етиштирган балиқ маҳсулотларининг турли савдо масканларида сотилиши билан боғлиқ жараёнларда маркетинг фаолиятини ташкил этиш катта қийинчиликларга сабаб бўлади.

Хўжалик бирликлари амалга ошираётган тажрибаларни ўрганган ҳолда балиқ маҳсулотлари бозорида маркетинг фаолиятининг шаклланиши, уни амалда

қўллаш имкониятлари ва ривожланиш истиқболларини ўрганиш шу кун талабларидан келиб чиқади. Бунга ундовчи энг муҳим омиллардан бири Қорақалпоғистон аҳолисининг 51 фоизи қишлоқ жойларда истиқомат қилиши, уларнинг аксарияти эса балиқ маҳсулотларини етиштирувчилар бўлиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириши ва унинг маълум қисмини товар сифатида сотиши учун ҳаракат қилишидир. Мана шундай шароитда маркетинг фаолиятдан фойдаланиб, балиқ маҳсулотлари бозорида балиқ етиштириш ва уни аҳолига етказишни давлат томонидан қўлаб-қувватлаш ёхуд тартиб-лаштириш лозим.

2007-2020 йилларда савдо корхоналари томонидан сотилган балиқ 2007 йилдаги 650,3 тоннадан 2020 йилда 12115,8 тоннага етган. Бунинг натижасида аҳолини балиқ истеъмол қилиш даражаси сезиларли даражада ошган. Балиқ бозорини мақсадли бозор сифатида ўрганиш учун қабул қилинган кўрсаткичлардан бири бу балиқ маҳсулотларига бозор талаби ҳисобланади. Балиқ бозорининг ҳисоб-китоб ишларида қийинчиликлар мавжудлигини ва ҳар доим ҳам унинг иштирокчилари ҳақида аниқ маълумотларга эга бўлмаслик натижасида табиийки, барча бозорлар учун бозор талабини билишда қийинчиликлар ва хатоликлар юзага келади. Талабнинг миқдорига рақобатчилар томонидан ташқи муҳитда назорат қилиниши қийин бўлган омиллар билан уларда маркетинг фаолиятини амалга ошириш натижасида содир бўладиган жараёнлар ҳам таъсир кўрсатади.

Балиқчилик соҳасида балиқ маҳсулотлари бозорини ўрганиш ва таҳлил қилишда маркетинг тамойилларидан фойдаланган ҳолда унинг чакана ва улгуржи бозорини янада ривожлантириш учун объектив зарурат юзага келиб, бозорни ўрганиш жараёни кенгайиб бормоқда, иқтисодиёт ва технология билан бир қаторда балиқ маҳсулотларини сотиб олиш ва сотиш, талаб ва таклифни аниқлаш, ахборот таъминоти, чакана савдо субъектларининг ҳудудлараро ва ташқи иқтисодий фаолиятига таъсир қилувчи шароит ва омилларни таҳлил қилишдан иборат.

Балиқчилик хўжалиги миллий иқтисодиёт ижтимоий инфратузилмаси элементи бўлиб, иқтисодиётнинг турдош тармоқларининг ривожланишига кўмаклашади. Бозор инфратузилмаси ривожланмаган ва озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб бериш, қайта ишлаш ва сақлаш тизимида замонавий таъминот занжирлари мавжуд бўлмаган жойларда балиқчилик бизнесининг тадбиркорлик тузилмалари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари билан тўғридан-тўғри узоқ муддатли иқтисодий алоқаларни ўрнатмоқда ва бу уларга қўшимча ўсиш имкониятларини яратмоқда. Бундан ташқари, балиқчилик тармоғида тадбиркорлик тузилмалари фаолияти улгуржи ва воситачилик алоқалари ва озиқ-овқат маҳсулотларининг кичик улгуржи савдоси тармоғини ривожлантиришни рағбатлантиради, бу эса савдо-сотиқ мажмуаси фаолиятида уларнинг аҳамиятини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 ноябрдаги «Балиқчилик соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4005-сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 августдаги «Балиқчилик тармогини қўллаб-қувватлаш ва унинг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4816-сонли қарори.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалик қондаси бўлиши керак.// Халқ сўзи. 2017 йил, 17 январь.
4. Кундиус П. Экономика агропромышленного комплекса. –М.: «Издательство КноРус», 2010. -570 с.
5. Чуев И.Н., Чуева А.Н. Комплексны анализ хозяйственной деятельности. –М.: ИТК «Дашков и Ко», 2010. – 420 с.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ АКТИВЛАРИ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШГА ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛААР

Ш.А. Абдусаттарова,
*Молия ва бухгалтерия ҳисоби кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ*

Аннотация: Ушбу мақолада тижорат банклари активларининг ривожланиш тенденциялари ва активлар ҳисобини юритиш масалалари тадқиқ этилган. Муаллиф томонидан тижорат банкларида активларнинг самарадорлик кўрсаткичларини шаклланиши ва ривожланишини таҳлил этилиб, Ўзбекистондаги тижорат банкларининг самарадорлигига таъсир этувчи асосий омиллар аниқлан, олиб борилган тадқиқотлар натижасида илмий хулосалар шакллантирилган.

Таянч иборалар: бухгалтерия, банк, кредит тизими, банк активлари самарадорлиги, активлар, омиллар.

Аннотация: В данной статье рассмотрены тенденции развития активов коммерческих банков нашей страны и вопросы учета активов. Автором проведен анализ формирования и развития показателей эффективности активов в коммерческих банках, определены основные факторы, влияющие на эффективность деятельности коммерческих банков в нашей стране, в результате проведенных исследований сформулированы научные выводы.

Abstract: In this article, the trends in the development of assets of commercial banks of our country and the issues of asset accounting are investigated. The author analyzed the formation and development of effectiveness indicators of assets in commercial banks and identified the main factors influencing the effectiveness of commercial banks in our country, scientific conclusions were formed as a result of the research carried out.

Кириш. Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида банк тизими, шу жумладан тижорат банклари фаолиятини янада ривожлантириш ва банк хизмат турларини такомиллаштиришга қаратилган чора тadbирларни амалга ошириш устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган. [1]

Миллий ва жаҳон молия бозорларидаги кескин рақобат шароитида банклар фаолиятидаги ўзгаришларни ҳар томонлама ўрганиб бориш, бошқариш қарорларини асосланган таҳлилий маълумотларга таяниб қабул қилишни тақозо этади. Бундай ҳолатда менежерлардан банк фаолиятини ҳар бир йўналишидаги тенденцияларни комплекс равишда баҳолаб бориш талаб қилинади. Баҳолаш жараёнида турли гуруҳларга ажратилган самарадорлик кўрсаткичларига таянилади.

Адабиётлар шархи. Илмий адабиётларни ўрганиш натижасида маълум бўладики, банк активлари самарадорлигини таъминлаш муаммолари доирасида республикаимизнинг бир қатор иқтисодчи олимлари ҳам илмий изланишларида ўз қарашларини билдиришган. Хусусан, банк активлари самарадорлигини ошириш борасида банкларда кредит тизими ва сиёсатини ривожлантириш бўйича Ш.Абдуллаева, Умарова З.С. [3], Мухамеджанов К.А. [4], Саидов Д.А. [5], Пулатов Д.Х., Тухтабаев У.А., Қуллиев И.Я., Жиянова Н.Э., Элмурадов М.Х., Тухсанов Х.А. [6], банкнинг валюта активлари бўйича амалиётларни ривожлантириш бўйича Бобакулов Т.И. [7], Максумов Э.М. [8], Рустамова А.Б.лар [9], банк актив амалиётлари билан боғлиқ банк хизматларини ривожлантириш бўйича Алиқориев О.Ф., Мустафоев З., Мирзамайдинов Б.К., Абдурахманова М.М.лар илмий изланишлар олиб боришган.

Тижорат банклари активлари самарадорлигини оширишнинг илмий-амалий жиҳатларини хорижий иқтисодчи олимлар Р.Нагле [10], Н. Йин [11], К.Омбаба [12], А.Кхалид [13], Ж.Мичаел [14] ва бошқалар томонидан банк активларини вазифалари, ликвидлиги, риск даражаси, жойлаштириш муддати ва субъектига қараб таснифлашни таклиф этилган.

Таъқиқот методологияси. Рақобат шароитида ҳар бир тижорат банкнинг бош стратегик мақсади актив амалиётлар ҳажмидан юқори фойда олишдир, шунингдек актив амалиётлар самарадорлиги активлар ҳисобига қанча фойда тўғри келиши билан белгиланади. И.А.Кетованинг таъкидлашича, «... актив амалиётлар банк ресурсларини жойлаштиришнинг бош инструменти сифатида даромад олишни рағбатлантиради ва банк ликвидлигини сақлаб туради». [15]

Аммо, бизнинг фикримизча, бу ерда банк активлари даромадлиги ва ликвидлигининг ўзаро қарама-қарши муносабатда эканлигига эътибор қаратиш зарур. Банк активларининг ликвидлик даражаси ортган сари риск даражаси пасаяди, шунга мутаносиб равишда даромадлик даражаси ҳам пасаяди. Ўз навбатида, актив амалиётларни тўғри бошқарилиши ликвидликни йўқотиш рискинни ҳам назорат қилишни талаб этади. Шу ўринда, А.И.Копытованинг «... муваффақиятли банк фаолиятини учта омил: юқори даромадлик, ликвидлик ва тўловга қобилиятликнинг ўзаро алоқадорлиги таъминлаб беради» деган фикри ниҳоятда ўринли, деб ҳисоблаймиз. [16]

Таҳлил ва натижалар. Мамлакатимизда бозор муносабатлари ривожланган сари турли мулк шаклига асосланган тижорат банклари шаклланди ва кўпайди. Тижорат банкларининг аксарияти акционер банклардир. Уларнинг устав сармояси таъсисчилар қўшган маблағлардан ташкил топган. Бундай тижорат банклари акция чиқарган бўлиб, таъсисчилар акциядорларнинг катта қисмини ташкил этади. Тижорат банкларининг хусусий капитали ўтган йилга нисбатан 10823961 млн. сўмга ошган. Бу тижорат банклари учун ижобий ҳолат ҳисобланади. Тижорат банклари хусусий капитали суммаси қонун йўли билан чегараланмаган, лекин банклар фаолиятини барқарор таъминлаш мақсадида унинг ми-

нимал миқдори белгилаб қўйилади. Банк капиталининг ўсиб бориши банкларни бозор иқтисодиётининг етакчи субъекти сифатида фаолият олиб боришга олиб келмоқда. Жаҳоннинг барча мамлакатларида банкларнинг ликвидлигини ошириш ва мижозлари орасида ишончилигини мустаҳкамлаш мақсадида Марказий банк томонидан устав капиталининг минимал ҳажми ўрнатилади.

1-жадвал

Ўзбекистон тижорат банкларининг устав капиталининг ўз маблағларига нисбати [17]

№	Кўрсаткичлар	Йиллар					
		2014	2015	2017	2018	2019	2020
1	Банклар устав капитали, млрд. сўм	2038,91	2974,22	3107,0	3602,9	4007,9	10427,3
2	Банкларнинг ўз маблағлари, млрд. сўм	3091,54	3787,57	4744,6	5799,8	7064,0	15869,5
3	Устав капиталининг банкларнинг ўз маблағларига нисбати, %	65,95%	65,93%	65,49%	62,12%	56,73%	65,71%

Юқоридаги 1-жадвал маълумотлари орқали шуни кўриш мумкинки, тижорат банклари устав капиталининг ўз маблағларига нисбати охириги йилларда пасайиш тенденцияни кўрсатмоқда эди. 2014 йилдан сўнг эса, бу кўрсаткич пасайиш тенденциясига эга бўлган. Тижорат банклари устав капитали ва ўз маблағлари миқдор жиҳатдан йиллар мобайнида ошиб борган. Устав капиталининг жами капитал ҳажмида юқори салмоқни эгаллаши ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки устав капитали юқори барқарорлик даражасига эга бўлган молиялаштириш манбаи ҳисобланади. Халқаро банк амалиётида банк балансининг пассивдаги устав капитали салмоғининг ижобий ўзгариши банкнинг тўловга қобиллигининг мустаҳкамлигини белгиловчи бирламчи омил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 майдаги ПҚ-2344-сонли қарорига асосан банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан тижорат банкларига нисбатан қўйиладиган меъёрий талабаларни янада такомиллаштиришни, жумладан, капиталнинг етарлилиги ва ликвидлилик кўрсаткичи бўйича янги талабларни назарда тутган янги стандартлар ва тавсиялар (Базель-III стандартлари) ишлаб чиқилган. Ундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки банк назорати бўйича Базель қўмитасининг стандарт ва тавсияларини (Базель-III стандартлари) 2015-2019 йилларда босқичма-босқич жорий этилишини таъминлаши эътироф этилган.

Валюта сиёсатининг либераллаштирилиши шароитида тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва ликвидлигини таъминлаш ҳамда иқтисоди-

ётнинг кредитга бўлган ўсиб бораётган эҳтиёжини қондириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг тегишли қарорларига мувофиқ давлат улушига эга банклар капиталига Ҳукумат томонидан 670 млн. АҚШ доллари миқдорида маблағлар йўналтирилган.

Мамлакатда бозор муносабатлари ривожланган сари турли мулк шаклига асосланган тижорат банклари шаклланди ва кўпаяди. Ўзбекистон тижорат банкларининг аксарияти акционер банклардир. Уларнинг устав сармояси таъсисчилар қўшган маблағлардан ташкил топган. Бундай тижорат банклари акция чиқарган бўлиб, таъсисчилар акциядорларнинг катта қисмини ташкил этади. Давлат-тижорат банклари устав фондининг асосий қисми давлат бюджетидан ажратилган бўлади. Хусусий банклар устав фондининг асосий қисмини бу банкни ташкил этган хусусий шахс маблағи ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги ПҚ-3270-сонли “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қароридан банк тизимининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган асосий вазифалардан бири сифатида 2017 йил 1 октябрдан бошлаб устав капиталининг энг кам миқдорига нисбатан талаб тижорат банклари учун 100 млрд. сўм қилиб белгиланди [2]. Республикада фаолият юритаётган тижорат банкларига 2019 йилнинг 1 январигача устав капиталларининг минимал миқдорларини белгиланган минимал талаблар даражасига келтирилиши таъминлаш вазифаси қўйилди. Аммо, ҳозирги пайтда барча тижорат банклар ҳам белгиланган устав капиталларининг минимал миқдорларини тўлиқ шакллантира олгани йўқ.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, тижорат банклари кредитлаш салоҳиятига ички (микроиқтисодий) ва ташқи (макроиқтисодий) омиллар таъсирининг юқорилиги банк фаолиятида сезиларли ўзгаришларга олиб келади. Айниқса, банк тизимини иқтисодиёт соҳалари билан параллел ривожланиши жараёнидаги ўзгаришлар банкни кредитлаш салоҳиятига муҳим таъсир кўрсатади.

Ички (микроиқтисодий) омиллар кредит салоҳияти шаклланишининг устувор жиҳатларини белгилаб беради. Улар қаторига банк менежментининг ташкил этилганлик даражаси, фоиз ва тариф сиёсати талаблари, корпоратив мижозлар сони, ресурсларнинг барқарорлиги, кредит портфелининг сифати кабилар киради.

Ташқи (макроиқтисодий) омиллар банк фаолиятига бошқариш имконияти чекланган жиҳатларни намоён қилади. Ташқи омиллар иқтисодий вазият ва ҳуқуқий асослардаги ўзгаришлар, банк мижозлари фаолиятидаги ўзгаришлар, молия бозоридаги конъюктуравий силжишлар кабиларни камраб олади. Банкларда кредит салоҳиятига омиллар таъсирини оптималлаштириш кредит ресурслари тақчиллигини юзага келиши билан боғлиқ рискларни назорат қилиш механизмларини такомиллаштиришни талаб қилади.

Рақобат шароитида банк тизимини ялпи ички маҳсулотдаги улушини ошириб бориши, кредит ресурсларига нисбатан эҳтиёжнинг ўсиши каби жараён кредит-

лаш салоҳияти билан боғлиқ бир қатор муаммолар ечимига алоҳида ёндашишни талаб этади.

Биринчи гуруҳдаги муаммолар бевосита банклар амалиётида кредитлаш салоҳиятини шаклланишининг барқарор манбаларини ривожлантириш борасидаги тадбирларнинг давр талабига мос келмаслиги билан боғлиқ ҳолатлардир. Бунда «узун пасивлар» сифатида узоқ муддатли депозитларни жалб этиш, маблағлар манбаларининг янги гуруҳларини топиш чораларини кўриш каби масалалар муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчи гуруҳдаги муаммолар эса, банкларда кредитлаш салоҳиятининг сифат жиҳатларини тўғри баҳолашнинг интеграл кўрсаткичлари ва усулларини такомиллаштириб бориш тадбирларига боғланган.

Учинчи гуруҳ муаммолари. Бу ҳолатда асосий масала банк активлари ва пасивлар ўртасидаги номутаносибликни минимал риск доирасида сақлаб туришдан иборат.

Активларнинг диверсификацияланганлик даражаси. Банк активларини диверсификацияланиш даражаси ҳам активларни самарали бошқаришга муҳим таъсир кўратади. Хусусан, тижорат банкларида активларни бошқаришда диверсификациялаш банк активлари бўйича таваккалчилик даражасини янада пасайтириш; хорижий валюталар, пластик карточкалар билан операцияларни амалга ошириш бўйича хизмат турларини кўпайтириш асосида даромадлар таркибини яхшилаш; банк учун мақбул бўлган кредитлашнинг янги турлари ва шакллари амалиётга тадбиқ этиб бориш; банк пасивларини максимал даражада даромад келтирувчи активларга жойлаштирилишини таъминлаш каби афзалликларга эга.

Активлар концентрацияси ўзига хос макроиқтисодий кўрсаткич ҳисобланиб, таҳлил жараёнида банк активларини географик ҳудудлар, йирик банклар ёки қарздорлар гуруҳида тўпланишини ифодалайди. Активлар концентрацияси активлар портфели диверсификацияланиш принципларига амал қилинган ҳолатда ҳам юзага келади. Мисол тариқасида, 01.01.2018 йил ҳолатига республикадаги банкларида активлар концентрациясининг йирик миқдорлари мос равишда: ТИФ Миллий банки – 24,59%, АТБ «Асакабанк» - 12,43%, АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» - 12,43%, АТБ «Ипотекабанк» - 6,84%, АТБ «Қишлоқ қурилиш банк» - 6,44%ни, жами кредит портфели бўйича эса, мос равишда: ТИФ Миллий банки – 24,73%, АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» - 16,26%, АТБ «Асакабанк» - 10,1%, АТБ «Қишлоқ қурилиш банк» - 8,98%, АТБ «Ипотекабанк» - 8,78%ни ташкил этади.

Активлар рентабеллиги тижорат банкларида активларни қай даражада самарали бошқарилаётганлигини ифодалайди. Шунингдек, бу кўрсаткич орқали активлар ҳиссасига тўғри келаётган соф фойда улушини таҳлил қилиш мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилганимизда, тижорат банкларида омилар таъсирини ўз вақтида ва зарур даражада баҳолашни активлар самарадорлиги-

ни таъминлашнинг муҳим кафолати ҳисобланади. Асосий масала банк активлари ва пасивлар ўртасидаги номутаносибликни минимал риск доирасида сақлаб туришдан иборат.

Бу борада банк активларини диверсификацияланиш даражаси ҳам активларни самарали бошқаришга муҳим таъсир кўрсатади. Хусусан, тижорат банкларида активларни бошқаришда диверсификациялаш банк активлари бўйича таваккалчилик даражасини янада пасайтириш; хорижий валюталар, пластик карточкалар билан операцияларни амалга ошириш бўйича хизмат турларини кўпайтириш асосида даромадлар таркибини яхшилаш; банк учун мақбул бўлган кредитлашнинг янги турлари ва шакллари амалиётга тадбиқ этиб бориш; банк пасивларини максимал даражада даромад келтирувчи активларга жойлаштирилишини таъминлаш каби афзалликларга эга.

Кейинги омил - активлар концентрациясидир, у ўзига хос макроиқтисодий кўрсаткич ҳисобланиб, таҳлил жараёнида банк активларини географик ҳудудлар, йирик банklar ёки қарздорлар гуруҳида тўпланишини ифодалайди. Навбатдаги омил - активлар рентабеллиги ҳисобланиб, тижорат банкларида активларни қай даражада самарали бошқарилаётганлигини ифодалайди. Шунингдек, бу кўрсаткич орқали активлар ҳиссасига тўғри келаётган соф фойда улушини таҳлил қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947 сонли Фармони"* 2017 йил, 7 февраль. gov.uz
2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги ПК-3270-сонли "Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори* – Тошкент, 2017.
3. *Умарова З.С. Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари кредит эмиссиясини тартибга солишни такомиллаштириш. Номзодлик диссертацияси.*-Т.: 2011.;
4. *Мухамеджанов К.А. Пути совершенствования управления кредитным портфелем и кредитными рисками коммерческого банка. Дис. канд. экон. наук.-2010.;*
5. *Саидов Д.А. Тижорат банкларининг қисқа муддатли кредитлаш амалиёти ва уни такомиллаштириш йўллари. Номзодлик диссертацияси.*-Т.: 2008.;
6. *Тухсанов Х.А. Процентная политика банков и вопросы её регулирования в условиях рыночной экономики (На примере Республики Узбекистан). Дис. канд. экон. наук.-2006.*
7. *Бобакулов Т.И. Ўзбекистон Республикасида миллий валюта курсининг барқарорлигини таъминлаш борасидаги муаммолар ва уларни ҳал қилиш йўллари. Докторлик диссертацияси.*-Т.: 2008. ;

BLOKCHEYN TEKNOLOGIYASI VA UNDA MOLIYA SOHASIDA FOYDALANISH

O.M.Azizov,

“Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrasida katta o'qituvchisi, TDAU

D.A. Sabirova,

“Menejment va marketing” kafedrasida katta o'qituvchisi, TDIU

Annotatsiya: Blokcheyn ma'lumotlarni tarqsimlangan holda saqlash texnologiyasidir. Bugungi kunda blokcheyn texnologiyasidan iqtisodiyotning turli sohalarida qo'llanilishi shaffoflik va yuqori samaradorlik asosi hisoblanadi. Ushbu maqolada blokcheyn texnologiyasi mazmun mohiyati va undan moliya sohasida foydalanish haqida ma'lumotlar berilgan.

Tayanch iboralar: blokcheyn texnologiyasi, kriptovalyuta, identifikatsiya, aqlli shartnomalar, avtomatlashtirish.

Аннотация: Блокчейн - это технология хранения распределенных данных. Сегодня применение технологии блокчейн в различных секторах экономики является основой прозрачности и высокой эффективности. В этой статье представлена информация о сути технологии блокчейн и ее использовании в финансовых сферах.

Abstract: Blockchain is a distributed data storage technology. Today, the use of blockchain technology in various sectors of the economy is the basis for transparency and high efficiency. This article provides information on the essence of blockchain technology and its use in financial spheres.

Jamiyat va iqtisodiyotning turli jabhalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish keng ommalashayotgan bugungi kunda blokcheyn texnologiyasi ham sohalar rivojida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Blokcheyn texnologiyada zanjirni qo'llab-quvvatlovchi har bir ishtirokchi teng huquqlidir. Bu yerda server yoki protsessing markazi yo'q. Qo'llanish sohaları cheksiz bo'lib, u ma'lum ma'lumotlarni yozib olish uchun ishlatiladi, masalan: shaxsiy kundalik yozuvlari, ko'chmas mulk egalari to'g'risidagi ma'lumotlar, moliyaviy operatsiyalar va boshqalar.

Blokcheynni faqatgina barcha ishtirok etuvchi serverlarning zanjirlarini yo'q qilish orqali yo'q qilish mumkin. Yana bir xususiyat - ochiq kod, ya'ni insonlar ma'lumotlar bazasidagi yozuvlarni ochiq ko'ra olishidir. Bundan tashqari, blokcheynning har bir blokida avvalgi bloklardagi ma'lumotlar mavjud bo'ladi. Bloklardagi yozuvlarni o'zgartirish imkoni bo'lmaydi. Aynan shu xususiyat, blokcheyn texnologiyasiga e'tiborni jalb qiladi.

Blokcheynning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, yozuvlarni tasdiqlash uchun vositachi kerak bo'lmaydi. Masalan, siz er uchastkasini sotib olayotganda, moliyaviy operatsiyalardan tashqari, sizning mulkingizga bo'lgan huquqingiz to'g'risidagi hujjatli dalillar ham kerak. Bu hujjatlarni rasmiylashtiradigan notarius

- vositachi tomonidan amalga oshiriladi, uning imzosi bilan sizning huquqingiz tasdiqlanadi va uni yagona reestrga kiritadi.

Yana bir misol: siz taniqli brenddan qimmatbaho dorilarni sotib olasiz, ammo bozorda soxta dorilar ham bor. Siz ularni aniqlash uchun markerlardan foydalanasiz. Agar ushbu mahsulotning haqiqiyligini aniqlashda blokcheyn texnologiyasi qo'llanilsa, mahsulotingizni tekshirishingizga hojat qolmaydi. Blokcheyn yordamida barcha etkazib beruvchilar o'z mahsulotlarini bir-birlaridan ishonchli va avtonom tarzda aniqlay olishadi (qayta ishlash, turli ishlab chiqaruvchilar mahsulotlarini birlashtirishi ham mumkin) va sotuvchilar tarmoqlari iste'molchilarga qaerdan va qaysi mahsulot etkazib berilganligini va ishlab chiqaruvchi kimligini aniq ayta oladi.

Blokcheyn texnologiyasi hujjatlarni tekshirish bilan shug'ullanadigan davlat idoralaridagi xodimlar armiyasini o'rnini bosadi va qisqartiradi. Blokcheyn raqamli imzo tushunchasini ham o'rnini bosadi: soxta veb-saytlar, virus dasturlari, soxta yangiliklar, onlayn qarochilikni yo'qqa chiqaradi. Blokcheyn material muallifligini tasdiqlashi mumkin. Jahonning nufuzli davlat va korporatsiyalari hozirdanoq o'zlarining tarkiblarida va faoliyatida blokcheyn texnologiyasini joriy qilishmoqda.

Bugungi kunda tobora ko'proq kompaniyalar blokcheyn texnologiyasidan foydalanishni e'lon qilmoqda va ba'zi mamlakatlarda ushbu texnologiyadan foydalanish bo'yicha hatto davlat dasturlari mavjud. Blokcheyn texnologiyasi atrofidagi umumiy shov-shuvga qaramay, bu faqat maxsus xususiyatlarga ega ma'lumotlar bazasi ekanligini tushunish muhimdir.

1-jadval

Blokcheynning ijobiy va salbiy tomonlari

Ijobiy tomonlari	Salbiy tomonlari
Markazlashmagan. tarmoq ishtirokchilari o'zaro teng huquqli va to'g'ridan-to'g'ri ma'lumotlarni uzatishlari mumkin.	Hajm murakkabligi. Agar Bitcoin blokcheyni Visa operatsiyalarining ulushiga to'g'ri kelsa, unda uning hajmi yuzlab terabaytga etadi.
Ishonchlilik. Ma'lumotlarni almashtirish va xakerlik hujumlari imkoniyati yo'q, chunki maxsus shifrlangan kalitlardan foydalaniladi	Firibgarlik faoliyati ehtimoli. Blokcheynda ma'lumotlar uzatish qaytarilmasdir. Shu munosabat bilan, hatto xato bilan amalga oshirilgan bo'lsa ham, operatsiyani bekor qilish imkoniyati yo'q.
Shaffoflik. Siz har qanday tranzaksiya uchun bosib o'tilgan yo'lni tekshirishingiz mumkin, chunki har qanday blok ommaviy ko'rish imkoniyatini beradi.	51% hujum. Agar hisoblash quvvatining 51% bitta qurilmaga tegishli bo'lsa, unda yaxlitlik buziladi.
Ko'p qirrali. blokcheyn turli sohalarda (moliya sektori, huquq, ko'chmas mulk va boshqalar) qo'llanilishi mumkin.	

Unda blokcheyn dunyoga qanday ta'sir qilishi mumkin, bu haqda qanaqa fikrlar mavjud?

Blokcheyn - bu markazlashmagan tarmoqlarda ma'lumotlarni to'plash, saqlash

va qayta ishlash usuli bo'lib, unda saqlangan ma'lumotlarning yuqori xavfsizligi va ishonchligini ta'minlaydi.

Blokcheyn kontseptsiyasi 1991 yilda taklif qilingan va sinovdan o'tgan, ammo bu texnologiya Satoshi Nakamoto tomonidan taqdim etilgan birinchi Bitcoin kriptovalyutasining to'lov tarmog'ida ishlatilgandan keyingina keng ommalashdi.

Bu, vositachi va nazorat qiluvchi tashkilot mavjud bo'lmagan va barcha foydalanuvchilarning huquqlari teng bo'lgan markazlashtirilmagan to'lov tarmog'idir.

Blokcheyn rivojlanishining navbatdagi bosqichi aqlli shartnomalar bo'ldi. Aqlli shartnomalar - o'z-o'zidan bajariladigan shartnomalarni tuzish va bajarish uchun dasturiy ta'minot algoritmi hisoblanadi. Ularning paydo bo'lishi bilan blok zanjiri nafaqat ma'lumotlarni saqlashni, balki ulardan foydalanishni ham o'rgandi.

Birinchi marta aqlli shartnomalarning to'liq kontseptsiyasi, yosh dasturchi Vitalik Buterin tomonidan ishlab chiqilgan Ethereum kriptovalyutasida namoyish etildi.

Blokcheynning bank tizimi uchun afzalliklari. Zamonaviy bank tizimi mukammal emas. Mijozlar banklarga yuqori komissiya to'laydilar va pullari qayerga ketayotganini aniq tushunmaydilar. Banklar ko'p sonli xodimlarni jalb qilishi va har doim ham ishonchli bo'lmagan SWIFT banklararo o'tkazmalar tizimidan foydalanishi shart. SWIFT uzilib qolsa, Eron va KXDRda bo'lgani kabi, davlatlar sanksiya va moliyaviy blokirovka qilish xavfini o'z zimmlariga oladilar.

Blokcheyndan foydalanish sizga bank operatsiyalarini bajarishda vositachilarni chiqarib tashlash va ko'plab jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Xarajatlarni kamaytirish hisobiga bank tizimining samaradorligi ham oshiriladi. Banklar yangi blokcheyn biznes modellari va mahsulotlarining paydo bo'lishi orqali qo'shimcha daromad manbalarini yaratishi mumkin.

Shunday qilib, 2019 yil mart oyida Germaniya Commerzbank va Landesbank Baden-Wuerttemberg banklari Marko Polo savdoni moliyalashtirish uchun yangi blokcheyn platformasida test operatsiyalarini o'tkazdilar, faktoring xizmatlari, debitorlik qarzlarni diskontlash va majburiyatlarni to'lashni taklif qilishdi. Hozir u savdo moliyalashtirish blokcheyn platformalari orasida yetakchilardan biri hisoblanadi: uning biznes modeli past kirish chegarasi va boshqa blokcheyn platformalar bilan birlashish qobiliyati tufayli tez kengayishga qaratilgan.

Bank sohasida blokcheynning qo'llashning asosiy yo'nalishlari. Tez va arzon transferlarni amalga oshirish. Bu, ayniqsa, transchegaraviy o'tkazmalar va mikro to'lovlar uchun to'g'ri keladi, bu erda bank to'lovlari o'tkazilgan summa bilan taqqoslanishi mumkin. Banklarda bo'lganida, bunday operatsiyalar uzoq davom etadi (3-5 ish kunigacha) va qimmat (summaning 1 foizi). Jahon miqyosida bu juda katta xarajatdir. Kriptovalyuta tarmoqlarida o'tkazmalar bir necha daqiqa davom etadi va sezilarli darajada arzonroq. Shunday qilib, blokcheynda 2018 yil yozida 45,5 ming bitkoin (taxminan 280 million dollar) bo'yicha bitim atigi 0,04 dollarga tushdi va bir necha daqiqa davom etdi. 2018 yilning bahorida Litecoin tarmog'ida 100 million dollarlik tranzaksiya shuncha mablag'ni talab qildi.

Jarayonlarni avtomatlashtirish va operatsiyalarni tezda qayta ishlash qobiliyati. Bu

xarajatlarni va xodimlarni kamaytirishga imkon beradi. blokcheyn murakkab hujjat aylanishidan xalos bo'lishga imkon beradi, chunki har qanday operatsiyani kuzatish mumkin. Texnologiyaning o'zi ma'lumotlar o'zgarimasligining kafilidir, inson omili chiqarib tashlangan. blokcheynda kredit berish, mijozlarni identifikatsiyalash, korporativ moliyalashtirish sohalarida allaqachon loyihalar mavjud.

Bitimlarning o'zgarimasligini ta'minlash. Ya'ni, o'zgarishlarni orqaga qaytarish va hisobotlarni qalbakilashtirishning iloji yo'qligi. Bank tizimi shaffof emas. blokcheyn barcha operatsiyalarni shaffof qiladi va barcha ishtirokchilar o'rtasida ishonch darajasini oshiradi.

Mutaxassislarining fikriga ko'ra, faqat G'arbda blokcheynni joriy qilish orqali banklar umumiy qiymati 30 milliard dollardan 8 milliardni tejashga qodir. 2012-2016 yillarda ko'plab banklar ushbu bo'shliqqa blokcheyn va moliyalashtirilgan ishlanmalarni kiritish imkoniyatini ko'rib chiqdilar. Ammo blokcheyn tufayli hali katta yutuqqa erishilmadi.

Sug'urta sohasida blokcheynni qo'llash. Sug'urta - bu aqli shartnomalar muhim rol o'ynagan blokcheyn sohalaridan biridir. Inson omili mavjudligi sababli sug'urta to'lovlarini berish jarayoni ayniqsa qiyin. Inson omili chiqarib tashlansa va blok zanjiridan foydalanilsa, ushbu soha yanada shaffof bo'lishi mumkin.

Buni qanday ishlashiga misol: Masalan, parvozlarning kechikishini sug'urtalash to'liq avtomatlashtirilishi mumkin. Tizimning o'zi rejalashtirilgan va haqiqiy jo'nab ketish vaqtini tekshiradi va sug'urta hodisasi yuz berganda, u avtomatik ravishda yo'lovchiga kompensatsiya yuboradi.

Ayni paytda, bozorda sug'urta sohasida o'z xizmatlarini taklif qiladigan bir nechta blokcheyn kompaniyalari mavjud. Masalan, InsureX (hayot va sog'liqni sug'urtalash), Etherisc (ijtimoiy sug'urta, qishloq xo'jaligi va havo transporti sohasida sug'urta), SafeShare (ko'chmas mulkni ijaraga berish sohasida sug'urta).

Blokcheyn texnologiyasining katta afzalliklardan biri shundaki, inson omilining ta'siri minimallashtiriladi, ammo shu bilan birga g'ayrioddiy vaziyatlarning yechimi ko'plab qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Hozirgi vaqtda aqli shartnoma texnologiyasi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarning barcha o'zgaruvchanligini qamrab olish darajasiga erishmagan, ammo ko'plab kompaniyalar ularni takomillashtirish ustida ishlamoqdalar. Bundan tashqari, sug'urta sohasiga blokcheynni qo'llashga qaratilgan ba'zi loyihalar aqli shartnomalarning funktsionalligini yaxshilash uchun qo'shimcha texnologiyalarni birlashtirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Макаров А.Ю., Макаров А.А. Цифровая экономика. Технология меняет менеджмент. Практика внедрения и результат.: учебник /А.Ю.Макаров, А.А. Макаров. — М : СОЛОН-Пресс, 2021. — 160 с. ISBN 978-5-91359-437-2
2. Lapidus L.V. Digital Economy (na angl. yz.): Учебное пособие для бакалавров и магистров по направлениям «Экономика» и «Менеджмент». – М.: РУТ (МИИТ), 2018. - 42 с.
3. С.С.Гуломов, О.М.Абдуллаев, Р.Аюпов. Рақамли иқтисодиёт (криптовалюта ва блокчейн). Ўқув қўлланма. Т.: Молия, 2020. – 354 б.

АҲОЛИ БЎШ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИ ИЧКИ ИНВЕСТИЦИЯ СИФАТИДА ИҚТИСОДИЁТГА ЖАЛБ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

А.К.Аймухаммедова,
“Корпоратив иқтисодиёт ва бизнес таҳлил”
кафедраси катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Мақолада иқтисодий тараққиётнинг замонавий босқичида аксарият ишлаб чиқариш тармоқлари ўз маблағлари ҳисобига инвестицион фаолиятни ташкил этиши, аҳоли томонидан киритиладиган инвестицияларнинг ўсиш суръатлари ва аҳоли бўш пул маблағларини иқтисодиёт соҳаларини ривожлантиришига инвестиция сифатида киритиши тўғрисида баён этилган.

Таянч иборалар: инвестиция, инвестицион фаолият, аҳоли жамғармалари, пул маблағлари

Аннотация: В статье утверждается, что на современном этапе экономического развития большинство отраслей промышленности организуют инвестиционную деятельность за счет собственных средств, темпов роста инвестиций, осуществляемых населением, и введения свободных денежных средств в население в качестве инвестиций в развитие экономических сфер.

Abstract: In the article, it is stated that at the modern stage of economic development, the majority of industrial sectors organize investment activities on the account of their own funds, the growth rate of investments made by the population and the introduction of free money into the population as an investment in the development of economic spheres.

Инвестицион фаолиятнинг муҳим шартларидан бири, уни қайси маблағлар ҳисобидан амалга оширилиши ҳисобланади. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки йилларида инвестициялар фақат давлат маблағлари ёки давлат капитал қўйилмаларини ўзлаштириш ҳисобига, чет эллардан давлат кафолати остида ёки бевосита корхоналар кафиллиги асосида жалб қилинди. Инвестиция фаолиятининг асосий манбалари давлат бюджети маблағлари бўлиб келди. Иқтисодий тараққиётнинг замонавий босқичида аксарият ишлаб чиқариш тармоқлари ўз маблағлари ҳисобига инвестицион фаолиятни ташкил этиши керак. Шунингдек, аҳолининг бўш пул маблағларини sanoat корхоналарига инвестиция сифатида киритишга эътибор қаратиш лозим.

Аҳоли жамғармалари бутун дунёда инвестициялашнинг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Ўтган асрнинг 60-80 йилларида аҳоли жамғармалари улуши энг юқори бўлган давлатлар, яъни Япония - 20 %, Германия, Франция, Италия - 11-12 % катта ўсиш суръатларига эришдилар.

Сўнги йилларда Ўзбекистон иқтисодиётининг реал секторига инвестициялаш мақсадида фуқароларнинг жамғармаларини жалб қилиш учун баъзи қадамлар ташланмоқда. Ана шу мақсадларда аҳоли даромадларини ошириш бўйича чоралар ишлаб чиқилмоқда. Аҳоли пул даромадларини ошириш, унинг таркибиде тадбиркорлик даромадларининг улушини кўпайтириш тадбирлари амалга ошириляпти.

Аҳоли томонидан киритиладиган инвестицияларнинг ўсиш суръатлари кўп омилларга боғлиқ. Авваламбор, инвестициялар ҳажми олинган даромаднинг истеъмол ва жамғармага тақсимланишига боғлиқ. Аҳолининг ўртача даромади паст бўлганда уларнинг асосий қисми (70-80%) истеъмолга сарфланади. Аҳоли даромадлари ўсиб бориши жамғаришга юбориладиган қисми ошиб боришига сабаб бўлади. Умумий даромадда жамғариш улуши ошиб бориши инвестициялар ҳажми ўсишига олиб келади ва аксинча. Аммо, бу шарт аҳолини давлатга ишончи юқори бўлганда, давлат фуқаролар инвестицион фаолигини таъминлаганда ва кафолатлаганда бажарилади.

Шўролар даврида аҳоли кўлида кўплаб пул маблағлари тўпланиб қолди ва аҳолининг бўш пул маблағлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришга киритилмай, банкларга жойлаштирилади. Аҳолининг даромадлари ўсиб бориши даври ишлаб чиқаришни пасайиб бориши билан тўғри келади. Шундай қилиб, халқ хўжалигида ишлаб чиқариш билан боғланмаган ҳолда турли хил пул даромадларининг ўсиб бориш жараёни намоён бўлди. Қимматбаҳо қоғозлар бозорида заёмларнинг чиқарилиши бу жараённи янада тезлаштирди. Давлат томонидан олиб борилаётган аҳолини иқтисодий муҳофаза қилиш сиёсати эса ушбу жараёнга кўшимча бўлди. Аҳоли пул маблағларини жамғаришни йўлга қўйишда рақобатдош муқобил усуллар жорий этилмади, бу эса аҳоли томонидан миллиард сўмлик молиявий капитални ҳамда ноишлаб чиқариш мулкни жамғаришга олиб келди. Инфляция асосида жамғарилган тижорат капитали ишлаб чиқаришга киритилмади, бу гиперинфляциянинг ривожланишига ҳамда мутлақ товар-пул номутаносиблигининг пайдо бўлишига олиб келди. Шунинг учун бугунги куннинг асосий вазифаси тадбиркорларни ўз тижорат капиталини ишлаб чиқаришни йўлга қўйишга, яъни бўш пул маблағларни ишлаб чиқариш инвестицияларига айланштиришга даъват этишдир.

Баъзи маълумотларга қараганда, дунё бўйича давлатдан яширилган хўжалик фаолияти улуши ялпи миллий даромаднинг учдан бир қисмидан то ярмигача бўлган миқдорни ташкил этаркан. Бутун хуфёна иқтисодиёт ўрганилаётган бир пайтда, аҳолининг кўлидаги бўш пул маблағлари яширин жамғарилиши ўрнига улар саноат корхоналарига ёки бошқа тармоқлардаги ишлаб чиқаришларга жалб этилиши лозим.

Аҳоли бўш пул маблағларини иқтисодиёт соҳаларини ривожлантиришга инвестиция сифатида киритиши тадбиркорликнинг бир тури - молиявий тадбиркорликдир, бунинг натижасида аҳоли кўшимча даромад олиб, турмуш да-

ражаси ошади. Аҳолининг қўлидаги бўш пул маблағлари йирик sanoat корхоналарига жалб этилибгина қолмай, бўш маблағларни sanoat соҳасидаги кичик бизнес ва тадбиркорликни, жумладан оилавий тадбиркорликни ташкил этиш учун ҳам йўналтириши мумкин. Бунинг учун бугунги кун талаблари асосида бўш пул маблағларига ва мулкка эга бўлган аҳолининг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қонунлар ишлаб чиқилиши лозим. Бугунги кунда кичик бизнес ва тадбиркорликни кенгайтириш учун бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида оилавий бизнесни янада такомиллаштириш даври келди, мамлакатимизда бизнесни ташкил этишнинг ушбу шакли бизнесни юритишда юзага келган миллий анъаналаримизга, хўжалик юритиш фаолиятининг мавжуд ҳолатига тўла мос келади, бундай бизнесни ташкил этишнинг қонунчилик базаси яратилса, оилавий бизнеснинг ҳуқуқий кафолатлари кучайтирилса, иқтисодиётнинг турли соҳаларида унинг жадал ва кенг ривожланиши ҳамда янги иш ўринлари очилишга шароит яратилади.

Ўзбекистонда инвестицион бозорларни ривожлантиришга эътиборни кучайтириш лозим. Инвестицион бозор деганда қимматли қоғозлар бозори ёки фонд бозори тушунилади, яъни ривожланган мамлакатларда акциялар, облигациялар ва бошқа қимматли қоғозларга маблағ сарфлаш инвестицияларнинг энг кўп тарқалган шакли ҳисобланади. Хорижда молия бозори доирасида инвестицион ресурслар мулкдорлари ва уларни истеъмол қилувчилар ўртасида молиявий воситачилар ҳаракат қилади. Молиявий воситачилар аҳоли ёки уй хўжаликларини ўрганиб чиқиб, уларнинг бўш турган пул маблағларини керакли соҳаларга йўналтириш билан шуғулланади.

Аҳоли уюшган (банк омонатлари, қимматбаҳо қоғозлар) ва уюшмаган (қўлда бўлган) жамғармаларга эга бўлади. Уюшган жамғармалар молия бозори қатнашчилари ёрдамида инвестицияларга айлантирилиши мумкин, аммо уюшмаган жамғармалар инвестициялар учун фақат салоҳиятли ресурс ҳисобланади. Молиявий воситачилар уюшмаган жамғармаларни жалб этиш билан шуғулланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Nagle R., 1991, *Bank Consolidation into the Twenty-first Century*, "The Bankers Magazine", 18-24.;
2. Yin, N. P. 1999. *Look at Taiwan's Banking Problems from Asia Financial Crisis*, *Banking Finance*.1.;
3. Ombaba K.B Mwengei, (2013). *Assessing the Factors Contributing to Non – Performance Loans in Kenyan Banks*, *European Journal of Business and Management* 5 (32), 2013.;
4. Khalid A., (2012). *The impact of Asset Quality on Profitability of Private Banks in India: A Case Study of JJK, ICICI, HDFC & YES Banks*. *African Macroeconomic Review*, 2 (1).;
5. Michael, JN. (2010). *Effect of Non-Performing Assets on Operational Efficiency of Central-Cooperative Banks*, *Indian Economic Panorama*, 16(3), 33-39.;
6. Кетова И.А. Анализ и оценка показателей активности банковского сектора региона // *Деньги и кредит*. - М.: 2014. - №11. 48-49-бетлар.

ПАНДЕМИЯ ДАВРИДА МАҲСУЛОТЛАР САВДОСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА РАҚАМЛИ МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ АҲАМИЯТИ

Т. Махмудов,
Наманган муҳандислик-технология
институтини докторанти

Аннотация: Жаҳонда вужудга келган пандемия вазиятда савдо корхоналар ўз товар ва хизматларини аҳолини хонадонларидан ташқарига чиқармасдан етказиб беришлари ҳамда ўз фаолиятларини самарали ташкил этишларида маркетинг стратегияларини ишлаб чиқишлари муҳим аҳамият касб этади. Мақолада пандемия ҳолатида савдони самарали ташкил этишининг маркетинг стратегиялари тўғрисида илмий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч иборалар: каронавирус, пандемия, савдо, маркетинг стратегиялари, маркетинг жараёнлари.

Аннотация: В случае глобальной пандемии важно, чтобы коммерческие предприятия поставляли свои товары и услуги, не выгоняя население из своих домов, и разрабатывали маркетинговые стратегии для эффективной организации своей деятельности. В статье развиваются научные выводы и рекомендации по маркетинговым стратегиям эффективной организации торговли в условиях пандемий.

Abstract: in the case of a global pandemic, it is important that commercial enterprises deliver their goods and services without expelling the population out of their homes and develop marketing strategies in the effective organization of their activities. The article develops scientific conclusions and recommendations on marketing strategies for effective organization of trade in a state of pandemics.

Коронавирус бутун дунёда инсонлар ҳаёти ва соғлиғига хавф солиши билан бир қаторда иқтисодийнинг турли соҳалари саноат, савдо ва хизмат кўрсатиш, соғлиқни сақлаш ҳамда туризмга катта салбий таъсир кўрсатмоқда. 2019 йилнинг охирида аниқланган коронавирус инфекцияси дастлаб Хитойда кенг тарқалиб аҳолисининг 82 мингга яқинига юқиб 3 мингдан ортиқ инсонларнинг ҳаётига зомин бўлди, натижада бу инфекция дунё миқёсида 200 дан ортиқ мамлакатга тарқалиб 1 млндан ортиқ инсонларга ҳаётига хавф солмоқда. [6] Бунинг натижасида дунё миқёсида Пандемия эълон қилиниб, мамлакатлар ўртасида чегаралар қатъий тартибда назоратга олинди ҳамда импорт экспорт амалиётлари қисқарди. Бутун дунё ишлаб чиқариш тизимига қиймат занжирига салбий таъсир қилди. Унинг оқибатлари эса бизнес вакиллари, истеъмолчилар ва халқаро иқтисодийга таъсир этмоқда.

Глобал иқтисодиёт тизимини бир қисми бўлган Ўзбекистон иқтисодиёти-нинг жадал ривожланаётган тармоқлари бўлмиш туризм, транспорт, фармацевтика ва тўқимачилик саноатига ҳам мазкур омиллар таъсир қилмоқда, бу эса ўз навбатида ушбу ҳолатнинг салбий таъсирларини юмшатиш бўйича самарали олдини олувчи чоралар кўришни талаб қилмоқда.

Мамлакатимизда коронавирус пандемиясининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини камайтириш бўйича зарур чора-тадбирлар кўрилмоқда. Мамлакатимиз Президентининг 2020 йил 19 мартдаги “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида” ва 2020 йил 3 апрелдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Фармонлари имзоланди. Мазкур ҳужжатлар билан пандемия натижасида йўқотишларни бошдан кечираётган субъектларга қатор солиқ имтиёзлари берилиши ҳамда бизнесни шартномаларни форс-мажор ҳолатига кўра олиб боришни кўзда тутилган. Унга кўра 2020 йилнинг 1 октябрига қадар тадбиркорларнинг фойдаланилмаётган объектларига нисбатан мол-мулк ва ер солигининг оширилган ставкалари қўлланилмаслиги, жорий йилнинг 1 апрелидан 1 июлигача туристик (меҳмонхона) йигим ҳисоблаш ва ундириш тўхтатилиши, ташқи савдо фаолиятини амалга оширувчи тадбиркорлик субъектлари транспорт харажатларининг бир қисмини компенсация қилиш белгиланган. Бундан ташқари, карантин даврида тадбиркорларнинг ҳисоб рақамини тўхтатиб қўйиш тақиқланади. Аҳолига товарларни етказиб бериш ҳамда ташиш хизматларини кўрсатиш учун лицензия олиш талаби вақтинчалик бекор қилинди. [1]

Пандемиянинг мамлакатимизга таъсири натижасида газ экспортдан келадиган тушум 765 миллион долларга камайиши, асосий савдо ҳамкорларимизнинг миллий валюталари қадрсизланиши ва тўлов қобилиятининг пасайиши валюта тушумини 500 миллион долларга камайтириши мумкин. Хорижий сайёҳлар сони 500 мингга, мос равишда тушим 150 миллион долларга камайиш эҳтимоли бор. Ялпи ички маҳсулот 1,8 фоизгача, экспорт ҳажми 1,1 миллиард долларгача қисқариши хавфи башорат қилинмоқда. [9] Юзага келган вазиятнинг ҳисобга олган ҳолда, иқтисодиётдаги йўқотишлар ўрнини қоплаш учун зарурий захира яратиш, барча захира ва қўшимча имкониятларни сафарбар этиш пировардида мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ҳукумат олдига қўйилган асосий вазифа бўлиб қолмоқда. Юқоридаги вазифаларни бажариш учун Фармон билан Молия вазирлиги ҳузурида 10 трлн. сўм миқдоридagi “Инқирозга қарши курашиш жамғармаси” ташкил этилди. [2]

Бугунги кундаги коронавирус сабаб жаҳон иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайиши ва глобал иқтисодий инқирозни келтириб чиқариши иқтисодчи олимлар томонидан прогноз қилинмоқда. (S&P Global Ratings халқаро рейтинг ҳисоботи). [6] Иқтисодчилар эса бу даврни буюк депрессия даврига

тенглаштирилди. Коронавирус пандемияси шароитида ривожланган давлатларнинг глобал иқтисодий ўсиш суръатлари пасаймоқда ва 2020 йил бошидан жаҳон иқтисодиётининг ўсиши 1-1.5% ни ташкил қилди.

Франциянинг иқтисодиёт ва молия вазири лавозимида фаолият юритаётган Брюно Ле Мэр “France Info” радиоси орқали ўзининг чиқишида “Гарбий мамлакатлар иқтисодиёти коронавирус пандемияси туфайли 1929 йилдан бери энг ёмон инқирозга дуч келди. Мамлакатда ишлаб чиқариш қувватини сақлаб туриш ва бизнесни қўллаб-қувватлаш кераклиги, Авиация ва автомобилсозлик соҳаларига ёрдам керак” деб таъкидлаб ўтди.[10]

Американинг йирик инвестицион банкларида бири “Bank of America” (BoFA) етакчи таҳлилчиси Мишель Мейернинг сўзларига кўра “Америка иқтисодиёти рецессиядан қочиб қутула олмайди, муаммоларнинг асосий сабаби эса коронавирус тарқалишидир. Унинг ҳисоб-китобича, яқин вақт ичида АҚШда ишсизлик даражаси икки бараварга ортиши, ишсизлар сони эса иккинчи чорак давомида ойига бир миллион кишига ўсиб боради.

Айни пайтда кўлаб корхона менежерлари бу вазиятда қандай қилиб ўз ишчилари иш ўринларини қисқартирмаган ҳолда сақлаб қолиш, хом ашё билан корхонани ўз вақтида таъминлаш ҳамда ишлаб чиқарилган товар ва маҳсулотларни ички ҳамда ташқи бозорларга сотиш, маркетинг ноаниқликларини тўғри аниқлай олиш каби муҳим масалаларни ҳал этиш чораларини излашмоқда.

Шунинг учун маркетинг, фирма(корхона)ни бозорда кўзлаган мақсадига эришиш йўлидаги доимий ташаббускорлик, ташкилотчилик, режалаштириш, жорий ҳамда стратегик бошқариш жараёнидир. Маркетинг жараёни Г.Л.Багиев ва бошқалар[3] фикрича эҳтиёжни ўрганиш, маҳсулот(хизмат)ни харидорлар ва бозор имкониятлари даражасида ишлаб чиқариш, тақсимлаш, сотиш билан боғлиқ бўлган ҳаракатлар ва босқичлар мажмуасидан иборат.

Савдо фаолияти бугунги кунга келиб қиёсий жиҳатдан олсак, мушкул аҳволга тушиб қолди. Мамлакатимизда вилоятлар аро транспорт қатновини чекланди, шаҳарларда жамоат транспортлари (автобус, метро, йўналишдаги транспорт) қатнови вақтинча тўхтатилди. Карантин даврида истеъмолчиларнинг катта қисми ноозиқ-овқат товарлар эмас, балки озиқ-овқат товарларни сотиб олишмоқда. Бу эса мамлакатимизда ноозиқ-овқат товарлар ишлаб чиқариш корхоналари олдида ўзига хос муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Пандемия ҳолатида ҳар бир мамлакат аҳолисини соғлигини асраш ва улар товар ҳамда хизматларга бўлган эҳтиёжларини қондиришда савдони телемаркетинг ва рақамли маркетинг стратегияларини қўллаш орқали таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада бизнинг мамлакатимизда ҳам бир қатор ишлар амалга оширилмоқда, мисол учун ошхоналар учун телевидениеда бериладиган рекламалар пул тўловсиз кўрсатилмоқда ҳамда бир қатор савдо корхоналарнинг телеграм каналлари ва интернет сайтларида товарлар савдосини йўлга қўйилди. Шу орқали бозорлардаги истеъмолчилар тўпланишини олдини олиш орқали

пандемия ҳолатидан ҳимоя қилиш имконияти яратилмоқда, лекин шундай бўлса ҳам харидорлар савдо шохобчаларида товар ва хизматларни харид қилмоқдалар. Савдо шохобчалари ва истеъмолчилар ўртасидаги алоқани рақамли маркетинг стратегияларини фойдаланган ҳолда ўрнатиш мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни шакллантиришда бош омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Рақамли маркетинг бу рақамли ресурслар бўлиши интернет, мобил телефонлари истеъмолчилар учун маҳсулотларнинг реклама қилиш ёки уларга бўлган мотивни шакллантириш мақсадида рақамли реклама дисплейларидан оқилона фойдаланишдир.[4] Рақамли маркетинг электрон медиа воситалари орқали маҳсулот ва брендларни намойиш қилишдир. У анъанавий маркетингдан фарқ қилиб, ўз ичига рақамли маркетинг каналлари ва методларини қамраб олади. Рақамли каналларнинг нарх самарадорлиги ва интерактивлиги истеъмолчи ҳамда корхоналар орасида тўғридан-тўғри мулоқотни амалга ошириб, маркетингларни ўзларининг истеъмолчилари билан тез-тез алоқада бўлиб туришни таъминлаш билан бирга, кам сарф-харажат орқали интерактивлик ва персоналикни оширади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, савдо шохобчалари томонидан истеъмолчиларга савдони амалга оширишда рақамли маркетинг стратегияларидан фойдаланиш ҳамда ўз товарларини худудларга етказиб бериш хизматини ташкил қилиш керак деб ўйлаймиз. Самарали веб-тармоқларни яратишдан фойдаланган ҳолда истеъмолчиларни ўзига жалб қилиш ва уларнинг муайян брендга содиқлигини ошириш бугунги куннинг долзарб масалалари бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Президентининг "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тadbirkorлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-таdbirlar тўғрисида" фармони 2020 йил 3 апрел
2. Ўзбекистон Президентининг "Коронавирус пандемиясининг аҳоли турмуши даражаси ва иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиши масалалари"га бағишланган видеоселектор <https://www.gazeta.uz/uz/2020/03/19/fond/>
3. Г.А.Бағиев и др. Маркетинг учебник, 2-е изд. М.Экономика 2001, 34
4. D. Ryan, C.Jones. Understanding digital marketing : marketing strategies for engaging the digital generation London and Philadelphia 2009. 18,19 б
5. А.Солдиев Маркетинг. Дарслик, Тошкент, 2010 й.
6. <https://corona-virus.uz/uz/>
7. <https://www.spglobal.com/ratings/en/>
8. <https://zamin.uz/iqtisodiyot/69730-koronavirus-pandemijasining-global-itisodietga-tasiri.html>
9. <https://www.adolat.uz/partiya/iqtisodij-asoratlarni-kamajtiruvchi-huzhzhath>

КАТТА ҲАЖМДАГИ МАЪЛУМОТЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Ш.Т. Нуруллаева,
ТДИУ “Маркетинг ва менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси
С.А. Сайдуллаева,
ТДИУ “Маркетинг ва менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси
О.Ў.Тургунов,
ТДИУ “Маркетинг ва менежмент” кафедраси ассистенти

Аннотация: Ушбу мақола рақамли иқтисодийётни янги билимлар ва катта даромадлар асоси бўлган катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш усулларига бағишланган.

Таянч иборалар: ахборот, рақамли технологиялар, катта маълумотлар, маълумотлар массивлари, самарали логистика, коммуникация, статистик баҳолаш.

Аннотация: Эта статья посвящена методам анализа больших объемов данных, которые являются основой новых знаний и больших доходов в цифровой экономике.

Abstract: This article is devoted to the methods of analyzing large amounts of data that are the basis of new knowledge and great income in the digital economy.

Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёевнинг рақамли технологиялар тўғрисида айтган қуйидаги гапларини келтириш ўринлидир:...“шу боис, рақамли иқтисодийётга фаол ўтиш-келгуси 5 йилдаги энг устувор вазифаларимиздан бири бўлади. Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, ортиқча харажатларни камайтиради. Шу билан бирга, мени жуда қаттиқ ташвишга соладиган ва безовта қиладиган энг оғир иллат - коррупция балосини йўқотишда ҳам улар самарали воситадир”.

«Рақамли Ўзбекистон - 2030» Стратегиясини амалга ошириш дастури доирасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 17.02.2021 йилда «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Президент томонидан бу қарорларни қабул қилиниши албатта республикамизда рақамли иқтисодийётни жадал суръатлар билан ривожлантириш вазифаларига ва уларни амалга оширишга қаратилганлиги билан катта аҳамиятга эгадир.

Катта ҳажмдаги маълумотлар (Big Data) рақамли иқтисодийётни ривожлантиришнинг асосий технологияларидан ҳисобланади. АКШ ҳукумати катта маълумотларни “келажакнинг янги нейти”, рақамли иқтисодийётнинг “валютаси”, ҳукумат учун яна бир муҳим манба эканлигига ишонч билдиришмоқда. Қишлоқ хўжалиги давридаги ер, ишчи кучи каби, sanoat давридаги технологиялар ва капитал каби, рақамли иқтисодийёт даврида маълумотлар ҳал қилувчи ишлаб

чиқариш омилига айланди. Иқтисодий ривожланиши учун маълумотлар талаб қилувчи инновациялар илмий ва технологик ишланмаларга, иқтисодий ҳамжамиятга ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларига кириб боради, мамлакатда инновацияларнинг асосий йуналишига айланади.

Катта ҳажмдаги маълумотлар (Big Data) - бу 2000-чи йилнинг охирларида пайдо бўлган ва анъанавий маълумотлар базасини бошқариш тизимлари ва Business Intelligence синфи ечимларига муқобил, ҳамда дастурий воситаалар билан самарали ишлов бериш мумкин бўлган улкан ҳажмдаги, хилма-хилликдаги, тузимали ва тузимасиз маълумотларнинг белгиланиши ҳисобланади.

IBS компанияси таҳлилчилари “бутун дунё маълумотлари ҳажми” ни қуйидаги миқдорлар билан баҳолашмоқда:

2003 йил - 5 эксабайт маълумотлар (1 эб = 1 млрд гигабайт)

2008 йил - 0,18 зеттабайт (1 зб = 1024 эксабайт)

2015 йил - 6,5 зеттабайтдан ортиқ

2020 йил - 40-44 зеттабайт (прогноз)

2025 йил - бу ҳажм яна 10 мартага ошади.

Катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилишнинг қуйидаги усуларини келтириш мумкин:

Data Mining (маълумотларни “қазиб олиш”, маълумотларни интеллектуал таҳлил қилиш) усуллари – маълумотлардаги қабул қилиш учун зарур бўлган, илгари номаълум бўлган, аҳамиятсиз, лекин амалий фойдали билимларни аниқлаш усуллари тўпламидир. Бундай усуллар тўплами, жумладан, ассоциатив қоидаларга ўқитиш (association rule learning), таснифлаш (тоифаларга бўлиш), кластерли таҳлил, регрессион таҳлил, хатоликларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва бошқаларни ўз ичига олади.

Big data – бу турли хилдаги маълумотларнинг катта тўплами ҳисобланади. Улардан фойдаланишда самара келтириши учун улардаги қандайдир фойдали қонуниятларни топиш керак, масалан ўхшашликлар, фарқлар, умумий тоифалар ва бошқалар. Бундай қонуниятларни излаш жараёни Data mining - маълумотларни “қазиб олиш” ёки маълумотларни интеллектуал таҳлил қилиш деб аталади.

Катта ҳажмдаги маълумотлардан турли технологиялар, масалан ечимлар дарахтини қўллашга асосланган таснифлаш, моделлаштириш ва прогнозлаш усуллари, нейрон тармоқлари, генетик алгоритмлар ва бошқа методлар ёрдамида янги фойдали маълумотларни “қазиб олиш” мумкин. Маълумотларни “қазиб олиш” усуллари статистик усуллар ҳам киради.

Компанияларнинг маълумотлар билан боғлиқ кўпгина вазифаларини ҳал қилишда Data mining дан фойдаланилади. Масалан, регрессион таҳли ёрдамида рискларни баҳолаш, кластерлаш ёрдамида мижозларни сегментлаш ҳамда, ассоциацияларни маълумотларга талабини аниқлашни башорат қилиш мумкин ва ҳоказо.

Краудсорсинг - меҳнат муносабатларига аъзо бўлмасдан ишни амалга оширадиган ноаниқ шахслар томонидан маълумотларни таснифлаш ва бойитиш ҳисобланади. Одатда катта ҳажмдаги маълумотлар (Big Data)нинг таҳлили билан

компьютерлар шугулланади, баъзида бу ишларни инсонларга ҳам юклатилади. Бу мақсадларни амалга ошириш учун краудсорсинг мавжуд, яъни қандайдир муаммоли масалаларни ечиш учун инсонлар гуруҳини жалб қилишдир. Фараз қилайлик, бизда катта ҳажмдаги қайта ишланмаган маълумотлар мавжуд. Масалан, дўконларнинг сотув тўғрисидаги ёзувлари, кўпинча товарлар тўғрисидаги маълумотлар хатолар билан ёки қисқача ёзилади. Агарда қўйилган масала бир марталик бўлса ва уни ечиш учун мураккаб сунъий интеллект тизимини яратиш маънога эга бўлмаса краудсорсингдан фойдаланиш макул ҳисобланади. Агар катта ҳажмдаги маълумотларни ҳар доим таҳлил қилиб туриш зарур бўлса, у ҳолда Data Mining ёки машинали ўқитишга асосланган тизим краудсорсингга қараганда арзонга тушади. Бундан ташқари математик усулларга, масалан статистика ёки имитацион моделлаштиришга асосланган мураккаб таҳлиллар билан компьютерларда иш бажариш осон амалга оширилади

Маълумотларни аралаштириш ва интеграция қилиш (data fusion and integration) - чуқур таҳлил ўтказиш мақсадида турли хил манбалардан олинган маълумотларни бирлаштиришга имкон берувчи техникалар тўплами (масалан, сигналларни рақамли қайта ишлаш, табиий тилларни қайта ишлаш ва бошқалар).

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Big data билан ишлаш турли манбалардан турли хилдаги маълумотларни йиғиш билан боғлиқ. Бу маълумотлар билан ишлаш учун уларни битта қилиб йиғиш керак. Уларни битта базага ташлаш мумкин эмас, яъни турли манбалар турли форматдаги ва турли параметрлар билан маълумотлар бериши мумкин. Бу пайтда маълумотларни аралаштириш ва интеграция қилиш, яъни турли хилдаги маълумотларни бир кўринишга олиб келиш кўл келади.

Статистик таҳлил - вақтли қаторларни таҳлил қилиш, A/B – тестдан ўтказиш (A/B testing, split testing - маркетинг тадқиқот усули; ундан фойдаланганда элементларнинг назорат гуруҳи бир ёки бир нечта кўрсаткичлари ўзгарган тест гуруҳлари тўплами билан таққосланади, яъни бу ўзгаришларнинг қайси бири мақсадли кўрсаткични яхшилаганини аниқлаш учун). Статистиканинг моҳияти шундаки, маълумотларни тўплаш, уни маълум бир мезонлар бўйича ҳисоблаш ва маълум бир натижага, одатда фоизларда эришишдир. Статистика муаммоларидан бири - кичик танлашлардаги ишончсиз натижалардир. Мисол учун, 20000 та инсонлардан 15000 таси компания хизмат кўрсатишидан норози бўлган, лекин компания фақат 100 тасини сўров қилган ва танловга 80 та содиқ мижозлар тушган. Бундан келиб чиқадики, сўров қилинганларнинг 80%и кўрсатилган хизматлардан қаноатланыпти, бу эса ҳақиқатга тўғри келмайди. Катта ҳажмдаги маълумотлар статистикани янада ишончли қилишга ёрдам беради. Қанча кўп маълумот йиғилган бўлса, натижа шунча аниқ бўлади. Агар 100 та мижоз ўрнига 10000 та сўров қилинса сўров натижаларини ишончли деб ҳисоблаш мумкин.

Аниқ статистик натижаларни олиш учун турли усуллардан фойдаланилади. Мана улардан баъзилари:

- оддий кўринишдаги фоиз муносабатларини ҳисоблаш.

- ma'lumotlarning ўrtacha qiymatlarini hisoblash.
- munosabatlarni aniqlashga va baʼzi ma'lumotlar ўzgaranda boʻshqalarga qanday taʼsir qiliшини ifodalab beruvchi korrelyatsion taʼhliil usuli.
- vaqt ўtishi bilan ma'lumotlar ўzgarishining intensivligi va chastotasini baholovchi dinamik qatorlar usuli.

Statistik taʼhliil kўpincha boʻshqa texnologiyalarning bir qismi sifatida ishlatiladi - masalan, u imitatsion modelashтириш ёки prognozla taʼhliil uchun zarur. Analitik ma'lumotlarni vizuallashtiriш- natijalarni olish, taʼhliil qiliш хамда дастлабки ma'lumotlar sifatida fойдаланиш uchun interaktiv imkoniyatlar va animatsiyalardan fойдаланган ҳолда ma'lumotlarni rasmlar, diagrammalar shaklida taқdim этишдир. Taʼhliilning muҳim natijalarini энг кулай shaklda taқdim этиш imkonini beruvchi katta ma'lumotlarni taʼhliil qiliшning жуда muҳim bosқичидир.

Taʼhliil natijalarini baholash va undan fойdalаниш осон бўлиши uchun Big data bilan ishlashda ma'lumotlarni vizuallashtiriшдан fойdalанилади. Яъни уларни графиклар, diagrammalar, гistogrammalar, 3D- моделлари, хариталар ва пиктограммалар кўринишида ifodalанади.

Одатда vizuallashtiriш - бу taʼhliil natijalarini namoyиш этишни boʻshqa кўринишда амалга оширишнинг якуний bosқичидир. Мисол uchun, narх ўzgarishi ga қараб savdoning ўzgarishini кўрсатадиган имитацион моделини куриш ва унинг natijasini график shaklida чиқариш. Ёки худудларни турли ranglarda ifodalab, худудлардаги savdoni солиштириш ва бу ma'lumotlarni харитада vizuallashtiriш. Айтиш mumkin, katta ma'lumotlar meҳnat va kapital resurslari bilan bir қаторда барча resurslarni samarali кўпайтириш манбаи бўлади. Katta ma'lumotlardan fойdalаниш korхона va kompaniyalarning raқobatda ustunlikka эришишига хамда ўсишига asos бўлади. Katta хажмдаги ma'lumotlarni taʼhliil qiliш meҳnat unumdorligi yangi tўlқinining asosi бўлади. Korxonalarda va kompaniyalarda katta хажмдаги ma'lumotlar texnologiyalaridan samarali fойdalаниш uchun axborot tizimining yagona raқamli platformaga ўtказиш зарур. Бу esa ma'lumotlarni йигиш, қайта ishlash va taʼhliil qiliш tezligini ошишига олиб келади, ma'lumotlar bazasidagi axborotlarni konfidentsialligini ta'minlash darajasi хамда ma'lumotlar bazasi хажми ортади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гулямов С.С., Шермухамедов А.Т., Хайитматов У.Т. *Статистический анализ цифровой экономики в Узбекистане. "Ўзбекистон транспорт тизимида рақамли ва инновацион технологияларни иқтисодий самарадорлигини баҳолашнинг долзарб масалалари"*. Республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман мақолалари тўплами. Тошкент, 2021, 6-11 б.

2. Бегалов Б.А., Гулямов С.С., Хайитматов Ў.Т. *Миллий статистика тизимини самарадорлигини оширишда катта хажмдаги маълумотлар (Big data) таҳлили технологияларидан фойдаланиши. Статистик маълумотларни йигиши, қайта ишлаши ва тарқатишида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ролини ошириши*. Республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. Т. 2020 йил.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK KORXONALARI MAHSULOTLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH MASALALARI.

Sh.M.Onorboev,
katta o'qituvchi, TDIU

Annotatsiya: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Shu bilan birga ular nafaqat milliy iqtisodiyotda balki, ijtimoiy sohada ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini oshirishning ayrim muammolari ko'rib chiqilgan va kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar bayon etilgan.

Tayanch iboralar: kichik biznes, Mahsulot raqobatbardoshligi, investitsiya, moliyaviy manbalar

Аннотация: Сфера малого бизнеса и частного предпринимательства является одной из важнейших составляющих национальной экономики. При этом они играют важную роль не только в национальной экономике, но и в социальной сфере. В статье рассмотрены некоторые проблемы повышения конкурентоспособности продукции на предприятиях малого бизнеса и частного предпринимательства, изложены предложения и рекомендации по повышению конкурентоспособности продукции на предприятиях малого бизнеса и частного предпринимательства.

Abstract: Small scale business and private entrepreneurship are important components of the national economy. At the same time, they are important not only in the national economy, but also in the social sphere. In the article, some problems of increasing product competitiveness in small business and private entrepreneurship enterprises are considered and proposals and recommendations on increasing product competitiveness in small business and private entrepreneurship enterprises are described.

Kirish. Mahsulotlar ortiqchaligi sezilayotgan hozirgi sharoitda Mahsulot raqobatbardoshligini oshirish kichik biznes korxonalarini barqaror faoliyat yuritishining muxim sharti bo'lib hisoblanadi. Mahsulot raqobatbardoshligi tushunchasi ostida mahsulotni bozor talablariga o'xshash Mahsulotga qaraganda ushbu davrda yaxshiroq mos kelishi tushuniladi. Raqobatbardosh Mahsulot iste'molchilarni ma'lum talablariga javob berishi va ushbu talablarini yaxshiroq qondira olishi lozim. Mahsulot raqobatbardoshligi tovarni amalda sotib olayotgan iste'molchini o'ziga torta olish qobiliyati bo'lib hisoblanadi. Mahsulot raqobatbardoshligi bilan ishlab chiqaruvchilar, tovarni sotuvchilar shug'ullanishadi.

Bugungi kunda ishlab chiqarish resurslari, kapital va innovatsiyalar, tovar va xizmatlarni keng tarqalishi yuz berayotgan bir sharoitda mahalliy ishlab

chiqaruvchilarni ichki va tashqi raqobatchilar bilan raqobatlashishlariga to'g'ri kelmoqda. Endigina rivojlanib oyoqqa turib kelayotgan milliy korxonalarimiz rivojlangan mamlakatlarning korxonalari bilan teng sharoitlarda raqobatlashish imkoniyatiga ega emaslar. Shu boisdan mahalliy ishlab chiqaruvchilarning bir qismini tashkil etayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari katta korxonalardan xam ko'ra ko'proq davlat yordamiga extiyoj sezadi.

Mamlakatni iqtisodiy qudrati, aholining ish bilan ta'minlanishi va ijtimoiy masalalar mamlakatni, hududlarni, tarmoqlarni va korxonalarining raqobatbardoshligining asosi bo'lgan mahsulot raqobatchiligiga bevosita bog'liqdir. Mahsulot raqobatbardoshligi omillari ta'sir doirasiga ko'ra korxonalar, tarmoq va mamlakat darajasidagi omillardan tashkil topadi. Mamlakat darajasidagi eng muhim omillardan biri bu davlatning roli bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston mustaqillikning birinchi kunidan boshlab davlat mustaqil iqtisodiyotimizni rivojlantirishga, milliy korxonalar qo'llab quvvatlashga katta e'tibor qaratdi. Ayniqsa keyingi yillarda sohada katta o'zgarishlar amalga oshirilmogda. Kichik biznesga sharoit yaratish va ularni qo'llab quvvatlash bo'yicha juda katta ko'lamdagi ishlar amalga oshirildi. Natijada mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari soni ortib ularni moliyaviy holati yaxshilanib, tovar va xizmatlarni yetkazib berish geografiyasi kengaydi. Hozirgi kunda mamlakatimiz kichik biznes vakillari nafaqat ichki bozorlarga balki tashqi bozorlarda ham faol ishtirok etmoqdalar va ularni soni kundan kunga ortib bormogda.

Ushbu holatni Namangan viloyati kichik korxonalari misolida ko'radigin bo'lsak unda quyidagi jadvalga murojat qilamiz.

1-jadval

Kichik tadbirkorlik subyektlarning iqtisodiy faoliyat turlari kesimida taqsimlanishi

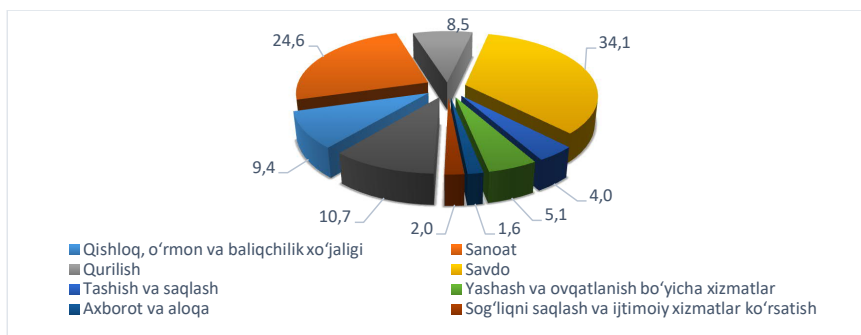
T/r	Faoliyat turlari	Jami ro'yxatga olingan	Shu jumladan		Faoliyat ko'rsatmayotganlar ulushi % da
			Faoliyat ko'rsatayotgani	Faoliyat ko'rsatmayotgani	
01.01.2019 yil holatiga					
	Jami	16 928	15 949	979	94,2
	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	1 514	1 445	69	95,4
	Sanoat	3 959	3 851	108	97,3
	Qurilish	1 563	1 432	131	91,6
	Savdo	5 261	4 811	450	91,4
01.01.2020 yil holatiga					
	Jami	17 944	16 975	969	94,6
	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	1 600	1 533	67	95,8

Sanoat	4 430	4 304	126	97,2
Qurilish	1 645	1 521	124	92,5
Savdo	5 379	4 967	412	92,3
01.01.2021 yil holatiga				
Jami	27 314	26 531	783	97,1
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	2 575	2 507	68	97,4
Sanoat	6 696	6 525	171	97,4
Qurilish	2 330	2261	69	97,0
Savdo	9 330	9 034	296	96,8

Manba: Namangan viloyat statistika boshqarmasi ma'lumoti

Jadval ma'lumotlaridan shu narsa ma'lum bo'lmoqdaki 2021 yil 1 yanvar holatiga 2019 yil 1 yanvar xolatiga nisbatan 10386 ta ko'proq kichik korxonalar ro'yxatga olingan. 2019 yil 1 yanvar holatiga ushbu 16928 ta korxonadan 15949 tasi yoki 94,2 foizi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 2021 yil 1 yanvar xolatiga 27314 korxonadan 26531 tasi yoki 97,1 foizi faoliyat ko'rsatgan. Bunday ijobiy o'sish holatini iqtisodiy faoliyatni barcha tarmoqlarida kuzatishimiz mumkin. Ayniqsa sanoatda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarining sonini ikki barobarga yaqin o'sganligi sanoatni tez sur'atlar bilan rivojlanayotganligidan dalolat bermoqda.

2021 yil 1 yanvar holatiga faoliyat ko'rsatayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalarning eng ko'p ulushi savdoda (34,1 foiz), sanoatda (24,6 foiz), qishloq o'rmon va baliqchilik xo'jaligida (9,4 foiz), qurilishda (8,5 foiz), yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlarda (5,1 foizni) tashkil etdi va shu sohalarini jadal rivojlanayotganligidan dalolat beradi. Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 5 471,3 mlrd. so'mni (jami sanoat ishlab chiqarishining 50,0 foizi)ni tashkil qildi.

2-rasm. Namangan viloyati iqtisodiyotida 2021 yil yanvar xolatiga faoliyat ko'rsatayotgan kichik korxonalarining faoliyati bo'yicha ulushi, %da. (Fermer va dexqon xo'jaliklaridan tashqari)

Yuqoridagi ma'lumotlardan shuni xulosa qilib aytish mumkinki viloyatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarining soni ortib, ularni viloyat iqtisodiyotidagi ulushi kundan – kunga oshib bormoqda. Bu o'z navbatida iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha mamlakatimiz Prezidenti va xukumatimiz olib borayotgan iqtisodiy islohotlar va o'zgartirishlar natijasi bo'lgan mahsulot, korxonalar, tarmoq va mamlakat iqtisodiyotini raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar natijasi bo'lib hisoblanadi. Ko'rinib turibdiki mahsulotni raqobatbardoshligining oshishi nafaqat korxonaning balki tarmoq hamda mamlakatni raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlaydi. Shu munosabat bilan biz yuqoridagilarga asoslanib kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda davlat usulidan foydalanish kengaytirish lozim deb hisoblaymiz va quyidagilarni tavsiya etamiz:

- mamlakat tabiiy boyliklaridan keng foydalanishni yo'lga qo'yish;
- investitsiyalarga keng yo'l ochish;
- moliyaviy manbalardan foydalanishni soddalashtirish;
- mamlakatni rivojlantirish strategiyasi;
- raqobat muxitini yaxshilash;
- kadrlar tayyorlash;
- axborot texnologiyalar va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Лифиц, И. М. Конкурентоспособность товаров и услуг : учеб. пособие / 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Высшее. Юрайт-Издательство, 2009. - 460с.
2. Namangan viloyatining 2018-2020 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida Axborotnoma.
3. Muallif ishlanmalari.

ЕНГИЛ САНОАТ ФАОЛИЯТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ

А.С.Арипов,

“Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти, ТДИУ

Аннотация: Мақолада мамлакатимизда енгил саноат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик асосида барқарор ривожланиб келаётганлиги, енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг инновацион фаолиятларини янада ривожлантириши ҳамда маркетинг тадқиқотларини олиб бориши тўғрисида баён этилган.

Таянч иборалар: енгил саноат, хусусий тадбиркорлик, хусусий мулк, маркетинг тадқиқотлари.

Аннотация: В статье описывается устойчивое развитие легкой промышленности в нашей стране на основе малого бизнеса и частного предпринимательства, дальнейшее развитие инновационной деятельности предприятий, производящих продукцию легкой промышленности, и проведение маркетинговых исследований.

Abstract: The article describes the sustainable development of light industry in our country on the basis of small business and private entrepreneurship, further development of innovative activities of enterprises producing light industry products and conducting marketing research.

Енгил саноатда тадбиркорликни ривожлантириш давлат томонидан берилган имтиёзлар, бизнесга таъсир этувчи ташкилий муҳит ва ҳуқуқий меъёрларнинг қай даражада такомиллашиб бориши билан узвий боғлиқ. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки кунлариданоқ тадбиркорликнинг ҳуқуқий базасини яратиш ва ташкилий асосларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Иқтисодиётда хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш мақсадида мамлакатимизда ишга солинмаган яна кўплаб резерв ҳамда имкониятлар мавжудлигини ва улардан самарали фойдаланиш лозимлиги муҳим масалалардан биридир. Шу борада Андижон вилояти тўқимачилик ва енгил саноати тизимида амалга оширилишини таъминлаш мақсадида маркетинг тадқиқотларини олиб борилиши шу кун талабларидан келиб чиқади.

Жаҳоннинг барча мамлакатларида кичик бизнес корхоналари миллий иқтисодиётнинг пойдевори ҳисобланади. ЯММ ўсиш суръатлари ҳал қилувчи даражада айнан уларга боғлиқ, аслида, аҳолининг фаровонлик даражаси ҳам унинг қанчалик ривожланганлиги билан белгиланади. Бозор иқтисодиётига йўналтирилган кўпгина мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик экспорт бозорлари фаолиятида фаол иштирок этиб, япй ички маҳсулотнинг кўпайишига кўмаклашиб ва аҳоли бандлигини таъминлаб, иқтисодиётнинг асосини ташкил қилади.

Мамлакатимизда енгил саноат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик асосида барқарор ривожланиб келаётган соҳалардан биридир. Мамлакатимизда енгил саноат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик асосида барқарор ривожланиб келаётган соҳалардан биридир. Енгил саноат катта капитал ҳажмини талаб этмаслиги янги иштирокчиларнинг тармоққа кириб келишига тўсиқ бўлмайди. Кичик корхоналарнинг кўплиги, бир томондан, рақобатнинг кескинлашуви асосида, маҳсулотларнинг юқори дифференциацияланиши, соҳа ривожланишини тақозо этса, иккинчи тарафдан, рақобат курашида «омон қолиш» мақсадида ишлаб чиқарувчилар нарх воситасида рақобат устунлигига эришишга уринишлари натижасида, тармоқнинг фойда нормаси тушиши ва унинг жозибдорлигини нисбатан пасайишига олиб келиши мумкин.

Республика енгил саноат маҳсулотлари бозорини ўрганиш жараёнида ишлаб чиқарувчи корхоналар ва савдо шахобчалари мутахассислари фикр – мулоҳазалари махсус ўрганилиб таҳлил қилинганда қуйидаги ечимини кутаётган масалалар борлиги аниқланди. Хусусан, тадбиркорлар ва кичик бизнес корхоналари раҳбарлари ва тижорат банклари, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш, метрология, божхона, архитектура – лойиҳалаш, ташқи иқтисодий фаолият бўйича ҳамда бошқа инфратузилмалар хизматидан фойдаланишда ҳалигача кўп вақт йўқотаётганлари маълум бўлди. Буларнинг тадбиркор корхоналарга кўрсатадиган хизматларини оммавий, содда ва тушунарли тилда, кенг маънода ёритилган услубий қўлланмалари ишлаб чиқилмаган, фаолиятларини кўп томонлари ҳалигача сирли бўлиб қолмоқда. Улар фаолиятини кўпроқ ҳаётий амалиётга яқинлаштириш ва малакаларини ошириш зарур деб ҳисобламоқдалар. Шунинг учун барча давлат ва нодавлат хизматини, вилоят миқёсидаги инфратузилмани Ўзбекистон Савдо – саноат палатаси ҳудудий бошқармаси бошчилигида “Ягона ойна” – принципи (қоидаси) асосида, умумлашган ҳолда бир манзилда ташкил этиш, уларнинг вакиллари – мутахассисларига буюртмалар бериш ва натижасини кутиб олишни туманларда ҳам йўлга қўйиш, электрон хизмат шаклидан кўпроқ фойдаланишни янада такомиллаштириш лозим бўлади.

Янги техника ва технологияларни ўрнатиш ва ишга тушириш, ишлатиш жараёнларини назорат қилувчи юқори даражадаги инжиниринг хизмати кераклиги, чет эл компаниялар хизмати жуда кўп харажат талаб қилиши қайд этилмоқда. Трикотаж ва барча тайёр кийимлар ишлаб чиқарувчиларга малакали дизайн ва мода хизмати кўрсатувчилар йўқлиги, мутахассисларни ҳам камлиги, бозор – маркетинг тадқиқотлари ўтказиш бўйича махсус консалтинг фирмаси зарурлиги таъкидланди. Шу сабабли ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошлиги юқори эмас.

Вилоятлар телерадио, матбуотларда берилаётган рекламаларда Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган маҳсулотга алоҳида ургу бериш ва имтиёзли нархларда жой ва вақт ажратилмаётгани, малакали реклама мутахассислари етишмаётгани, корхоналар томонидан бизнинг анкета сўровларимизга берилган жавобларда

қайд этилган. Ҳақиқатда, тадбиркорлар ва кичик корхоналарнинг ҳозирги рақобатли бозор шароитида самарали иш юритиб, кўзлаган фойдага эришишларини таъминлаш жуда сермеҳнат ва илмий фаолият талаб этувчи жараёндир.

Енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг инновацион фаолиятларини янада ривожлантириш, маркетинг тадқиқотларини олиб бориш, янги товар ишлаб чиқариш, уни бозорга киритиш, янги технологияни ўзлаштириш, Халқаро сифатни бошқариш тизимини жорий этиш масалаларини ҳал қилиш учун юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Самадов А.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. Ўқув қўлланма – Т.: ИҚТИСОД-МОЛИЯ, 2008,-224 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари (2015-2020йй) асосида муаллиф таҳлими.
3. Sraffa P. The Laws of Returns under Competitive Conditions. *The Economic Journal*, Vol. 36, No. 144. Dec., 1926, pp. 535-550.
4. Chamberlin E.H. *Theory of Monopolistic Competition*. 1933

ЕНГИЛ САНОАТ МАҲСУЛОТЛАРИ БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

А.С. Арипов,

“Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти, ТДИУ

Аннотация: Мақолада енгил саноат корхоналари фаолиятини ташиқ қилиши ва ривожлантиришига таъсир қилувчи омиллар ўрганилган, шунингдек, тўқимачилик маҳсулотлари бозор конъюнктурасидан мақсадли фойдаланиш ҳисобида корхоналар салоҳиятини ошириш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: тўқимачилик корхоналари, тўқимачилик маҳсулотлари, истеъмол бозори, бозор механизмлари, бозор конъюктураси, корхоналар салоҳияти.

Аннотация: В статье изучены факторы влияющие на организации и развитии деятельности предприятий легкой промышленности, а также рассмотрены вопросы увеличения потенциала предприятий на основе целевого использования конъюнктуры рынка текстильной продукции.

Abstract: The paper studied the factors affecting the organization and development of activities of textile enterprises, as well as the issues of increasing the capacity of the enterprise based on the targeted use of the textile product market conditions.

Иқтисодий ислохотларнинг стратегияси янги ҳўжалик муносабатларини мажмуавий ривожлантириш, бошқарувнинг эгилувчан ва мослашувчан тизимини шакллантириш, тадбиркорлик фаолияти учун зарур шарт-шароитларни яратиш, аҳолининг истеъмол товарлари ва хизматларига бўлган талабларини тўлароқ қондиришдан иборатдир. Истеъмолчиларнинг ишлаб чиқарилаётган ва тақлиф қилинаётган товарларга бўлган эҳтиёлларини қондира олиши, маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарф қилинган ҳаражатларнинг қопланиши ҳамда фойда олинишини таъмин этувчи жараён бозорда содир бўлади.

Бу жараёнлар Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим тармоқлардан ҳисобланган тўқимачилик маҳсулотлари корхоналари учун ҳам тегишли бўлиб, ишлаб чиқариш ва сотишни бозор талаблари асосида мувофиқлаштиришни талаб қилади. Бунинг асосий сабабларидан бири, бу ҳозирги шароитда тўқимачилик маҳсулотлари сифатига бўлган талаб ва бунда корхоналарнинг халқаро бозорларга чиқиш стратегияси ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлиги жуда ҳам муҳим бўлиб, кейинги йилларда Ўзбекистонда ҳам бу масалаларга катта эътибор билан қаралмоқда. Ўзбекистоннинг марказлаштирилган ва режалаштирилган иқтисодиётдан эркин ҳўжалик муносабатларига асосланган бозор иқтисодиётига ҳамда бошқаришнинг янги иқтисодий тизимига ўтиши шароитида иқтисоди-

ётнинг асосий субъектларидан бири бўлган корхоналарнинг мулк шакли, уларнинг таркиби ва фаолият олиб борадиган муҳити ҳам ўзгариб боради.

Истеъмолчиларнинг ишлаб чиқарилаётган ва таклиф қилинаётган товарларга бўлган эҳтиёжларини қондира олиши ва маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарф қилинган ҳаражатларни қопланиши ва фойда олинишини таъмин этиши сарф-ҳаражатлар асослигини аниқлаб берувчи асосий мезондир. Шунинг учун ҳам ҳар қандай корхона, тадбиркор ўз фаолиятини белгиланган мезон талабларига мувофиқ ҳолда ташкил этишга мажбур бўлиб, бу ерда бозор тамойилларини ҳисобга олиш ва ундан самарали фойдаланиш эвазига бозорнинг асосий субъекти ҳисобланган истеъмолчининг эҳтиёжларини қондириш шарт-шароитлари тугилади.

Демак истеъмол бозорини ўрганиш, аҳолининг истеъмол товарларига бўлган талаб ва эҳтиёжларини қондириш, кўшма корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқарувчиларни рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришга рағбатлантириш иқтисодиётда кенг қўлланилаётган маркетинг фаолияти, маркетинг тадқиқотлари жараёнларига боғлиқ бўлиб, бу борада ҳар бир хўжалик субъектида, мулк шаклидан қатъий назар ҳали кўп ишлар қилиниши зарур. Шунинг учун ҳам бу жараёнлар ҳозирги даврнинг энг муҳим масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, тўқимачилик саноати улар учун, биринчи навбатда, ривожланиши муҳим бўлган соҳалардан бири бўлиб келган. Буюк Британия, АҚШ, Жанубий Корея, Германия, Франция, Италия каби мамлакатларда тўқимачилик маҳсулотларини саноат ишлаб чиқариши тузилишидаги улуши 8 %дан 12 %гачани ташкил қилади. Бу эса ўз навбатида маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятини ҳам ривожлантирди. Ўзбекистон учун сифатли трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқаришни йўлга қўйишда юқорида қайд қилинган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш гоят долзарб бўлган масалалардан бири ҳисбланади. Шунинг учун ҳам тармоқда Германия, Италия, Жанубий Корея, Туркия, АҚШ, Хиндистон, Буюк Британия, Австрия ва бошқа мамлакатлар инвесторлари иштирокида яратилган корхоналар фаолиятига катта эътибор билан қаралмоқда. Айнан мана шу жараёнда Ўзбекистоннинг ҳиссаси камлиги, ҳали бизнинг шароитимизда кўп ишларни амалга ошириш зарурлигидан далолат беради. Бунинг учун Республиканинг тўқимачилик саноатини жаҳон бозоридаги рақобатли кураш шароитларида мавжуд бўлган муаммоларни ҳал қилиш мақсадида маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, инновацион маркетинг концепцияси асосида маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш Ўзбекистон тўқимачилик саноати салоҳиятини бутунлай янги поғонага кўтариши мумкин. Шунинг ҳисобига тўқимачилик тармоқларида маҳсулотнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини таъминлаш имкониятлари яратилади.

Ҳақиқатан ҳам, рақобат муносабатларининг кескин кучайиши шароитида тўқимачилик саноатини ривожлантириш муҳим бир таркибий бўгин эканлигини республика иқтисодиёти ривожланишида ҳам кўриш мумкин. Ўзбекистон

саноатида ишлаб чиқаришда банд бўлганларнинг 30 %дан кўпроғи тўқимачилик корхоналарида фаолият кўрсатади, жами саноат ишлаб чиқаришдаги улуши 22 %дан ортиқ, истеъмол товарлари ҳажмидаги улуши 55 % дан кўпдир.

Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган пахта толасининг ички истеъмолда, шу жумладан, енгил саноат корхоналари томонидан фойдаланиш ҳажмлари ортиб бормоқда. Тўқимачилик корхоналарида кейинги йилларда ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот навлари кўпайиши ва сифати яхшиланиши ҳисобига тайёр маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятлари сезиларли даражада ортиди.

Тайёр кийим шаклида товар маҳсулотлари тайёрлаш ёпиқ циклини ўз амалиётларига жорий қилиш орқали тўқимачилик корхонасида йигирув ишлаб чиқариш, трикотаж ишлаб чиқариш, пардозлаш, тикув ишлаб чиқариш, ҳамда омбор хўжалиги фаолиятини янада ривожлантириш имкониятларидан кенг фойдаланилмоқда. Ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар ички бозорни тўлдириш билан бирга 75-80 %дан ортиғи ривожланган хориж мамлакат-ларига экспорт қилинмоқда. Корхоналарнинг халқаро бозорларга чиқиш стратегиясини ривожлантириш шарт-шароитларини аниқлаш ва уларни таъминлаш йўлларини ўрганиш унинг ижобий таъсирлари самарасини ошириш имконини бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида қайта куриш жараёнларининг кенгайиши ва иқтисодий ислохотларнинг амалга оширилиши шуни кўрсатадики, ҳозирги давр ишлаб чиқаришини интернационаллаштириш жараёни жуда муҳимдир. Юқори даражада диверсификация қилинган иқтисодиёт ўзининг энг юқори самарадорлигига фақатгина, умумжаҳон ишлаб чиқариш жараёнига қўшилган ҳолдагина эришиши мумкин. Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмини ўсиши бир текис бўлмай, тебранишларга эга бўлиб, маҳсулот сотиш ҳажми уни ишлаб чиқариш ҳажмидан каттароқдир. Корхона фаолияти маҳсулотлар ассортиментини кўпайтиришга ва шу билан бир вақтда чакана савдонинг турли шаклли хизматлардан ҳам фойдаланишга катта эътибор берилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида қайта куриш жараёнларининг кенгайиши ва иқтисодий ислохотларнинг амалга оширилиши шуни кўрсатадики, юқори даражада диверсификация қилинган иқтисодиёт ўзининг энг юқори самарадорлигига фақатгина, умумжаҳон ишлаб чиқариш жараёнига қўшилган ҳолдагина эришиши мумкин. Ташқи иқтисодий алоқаларнинг барча шакллари ривожлантириш тақсимлашнинг объектив қонуниятларидан, хорижий мамлакатлар билан ўзаро манфаатдор иқтисодий алоқаларни кенгайтириш ва уларни янги босқичга олиб чиқиш заруриятидан келиб чиқади.

Тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш жараёни бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб уларнинг ўзаро таъсири юқоридир. Шу туфайли ҳам брендни маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига таъсири жараёнлари корхоналар фаолиятида муҳим аҳамиятга эга. Бу жараён тўқимачилик маҳсулотларини савдо маркасини яратишда жуда ҳам долзарб масала ҳисобланади.

Ислохотларни янада чуқурлаштириш, саноат корхоналарида экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ривожлантириш, корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва экспорт қилиш, мавжуд захиралардан тежамкорлик билан фойдаланиш асосида сифатли ҳамда арзон халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариб, халқ турмуш фаровонлигини ошириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Истеъмол бозорини фаоллаштириш, уни мамлакатимизда ишлаб чиқарилган товарлар билан тўлдириш республика товар ишлаб чиқарувчиларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, рағбатлантиришни талаб этади.

Ушбу соҳани келажакда жадал ривожлантириш учун, инвестиция сиёсатини такомиллаштириш, бу борада хорижий ҳамкорларга бериладиган имтиёзлар миқёсини кенгайтириш ва унда маркетинг тадқиқотларини такомиллаштириш, ихтисослашган ахборот марказларини ташкил этиш чора-тадбирларини тезлаштириш мақсадга мувофиқ.

Юксак даражада ривожланган хорижий мамлакатларидаги саноат корхоналарида экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқариш тажрибасини, алоҳида эътибор билан ўрганиш ҳамда уларни бизнинг мамлакатимиз амалиётида қўллаш алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, улардаги саноат корхоналарида экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқаришни шакллантириш ҳамда ривожлантириш тажрибасини ўрганиб, уни бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш даврида бизнинг мамлакатимиз хўжалик юритувчи субъектларида ҳам қўллаш ва ёйиш келажакда уларнинг иш фаолияти самарадорлиги ошишига олиб келади.

Республикамизга хорижий сармоядорларни жалб қилишда иқтисодиётни ривожлантириш учун улар билан шериклик асосида корхоналар ташкил этишда ва уларнинг технологияларидан унумли фойдаланиб, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш учун валюта конвертацияси муаммосини ҳал этиш керак.

Демак, юқоридагилардан шунини хулоса қилиш мумкинки, мамлакатимизда ислохотларни чуқурлаштириш, корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва экспортни кенгайтириш, мавжуд захиралардан тежамкорлик билан фойдаланиш асосида сифатли ва арзон халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш ҳамда халқнинг турмуш фаровонлигини ошириш бугунги куннинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Эванс Дж., Берман Б. Маркетинг. Сокр. пер. с англ. – М.: Экономика, 1990. С. 114-115.
2. Ерёмин В.Н. Маркетинг: основы и маркетинг информации. – М.: КНОРУС, 2006. С.83.
3. Терешенко В.М. Маркетинг: Новые технологии в России. – СПб.: Питер 2004. С.315.
4. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. – СПб. 1998. С.319.
5. Ерёмин В.Н. Маркетинг: основы и маркетинг информации. – М.: КНОРУС, 2006. С.165.

ЎЗБЕКИСТОНДА КИЧИК БИЗНЕСНИ СУГУРТАЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЗАРУРАТИ

А.Ж.Жалолiddинов,

“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизда тадбиркорлик субъектларини сугурталаш ва сугурта компаниялар улуши таҳлил қилиниб, тегишли хулосалар қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон ва хориж мамлакатлари сугурта бозори турлари таққосланган. Мамлакатимизда кичик бизнес субъектларини сугурталаш зарурати ҳақида фикрлар берилган.

Таянч иборалар: кичик бизнес, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, сугурта компаниялари, таваккалчиликни сугурталаш, чора-тадбирлар, Ўзбекистон сугурта бозори.

Аннотация: В статье анализируется доля страховых компаний и страховых компаний в нашей стране и делаются соответствующие выводы. Также сравниваются виды страховых рынков Узбекистана и зарубежных стран. Высказывались мнения о необходимости страховать малый бизнес в нашей стране.

Abstract: This article analyzes the share of insurance companies and insurance companies in our country and draws appropriate conclusions. Also, the types of insurance markets of Uzbekistan and foreign countries are compared. Opinions were expressed on the need to insure small businesses in our country.

Ҳаммамизга маълумки кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётни ривожлантириш, аҳоли бандлиги ҳамда даромадларини ошириш, яғни маҳсулотнинг ўсиши, солиқ тушумларини ошиши, иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий тараққиётни кучайтиши, иқтисодий модернизация жараянларининг жадаллашишида муҳим омиллардан биридир. Ушбу соҳада фаолият олиб бораётган вакилларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида охириги йилларда Ўзбекистон республикаси президентининг эликдан ортиқ фармон ва қарорлари қабул қилинди.

Жумладан, охириги вақтларда тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтказиш, турли рухсатномалар олиш ва бошқа қўллаб-қувватлаш хизматлар тартиб-қоидалари соддалаштирилди. Бу борада қулайлик яратиш учун Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги ва унинг жойлардаги марказлари ташкил этилди. Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (Бизнес-омбудсман) лавозими жорий қилинди. Барча ҳудудларда тадбиркорлар мурожаатларини қабул қилиб, ҳал этишга кўмаклашадиган Бош вазир қабулхоналари ташкил этилди. Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси фаолияти йўлга қўйилиб, унга 200 миллиард сўм ва 50 миллион доллар маблағ ажратилди. Тижорат банклари томонидан тадбиркорларга ажратилаётган кредитлар ҳажми ошди. Қабул қилинган қарорлар натижасида республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларни янги босқичларга олиб чиқиш,

миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш ва макроиқтисодий барқарорликни таълимлаш, Ўзбекистонни бутун жаҳон ривожланган мамлакатлари қаторига олиб чиқиш мақсадлари ётмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти 2018 йилнинг 28 декабрида Олий Мажлисга мурожаатномасида шундай деган эди: “Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз” каби дастурлар доирасида 2 триллион сўмга яқин маблағ ажратилиб, жойларда 2 минг 600 дан ортиқ бизнес лойиҳалари амалга оширилди. Бу йилдан бошлаб, солиқларнинг прогноздан ошириб бажарилган қисми ҳисобидан ҳудудларда 5,5 триллион сўм қўшимча маблағ қолдирилди. Бу, ўтган йилга нисбатан 6 баробар, 2016 йилга нисбатан эса – шунга эътибор беришингизни сўрайман – 32 баробар кўпдир”. Зеро президентимиз таъкидлаганларидек: – Бизнинг яна бир муҳим вазифамиз – кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳасини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, мамлакатимиз иқтисодий қудратини, юртимизда тинчлик ва барқарорлик, ижтимоий тотувликни мустаҳкамлашдан, бу соҳа улушини янада ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиб беришдан иборат. Нега деганда, тадбиркор нафақат ўзини ва оиласини, балки халқни ҳам, давлатни ҳам боқади. Мен такрор бўлса ҳам, айтишдан ҳеч қачон чарчамайман, яъни “Халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва қудратли бўлади”.

Мамлакатимизда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича тасдиқланган Ҳаракатлар стратегиясининг «Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари» деб номланган йўналишида: сугурга, лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш, сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш, шунингдек капитални жалб қилиш ҳамда корхона, молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида фонд бозорини ривожлантириш; каби чора-тадбирлар белгиланган.

Ҳозирги замонавий шароитда кичик бизнес давлат сиёсатининг ҳақиқий устуворлигига айланди. Кичик бизнес корхоналарининг бозор рақобатида фаол иштироки ва мавқеи қанчалик барқарор бўлса, бозорни монополашишига қаршилик кучаяди. Кичик бизнес субъекларининг камчиликларидан бири - юқори таваккалчиликга асосланган ва уларнинг ресурс базаси чекланганлигидир. Улар учун доим хатарлар, йўқотиш ёки даромадлари эҳтимоллик билан боғлиқ. Бозордаги ҳар қандай ўзгаришлардан таъсирланадиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида таваккалчиликни сугурталаш жуда зарурдир. Чунки, бундай ташкилотларда, юқорида айтганимиздек катта активлар ва захира фондлари йўқ.

Таваккалчиликларни ўрганмаган ҳолда кичик бизнес юритиш жуда хавфлидир. Кичик бизнес, айниқса, ўз фаолиятини бошлаганда катта хавфларга дуч келади. Статистик маълумотларга кўра, бир қарашда муваффақиятга фаолият юритаётган 50 фоиз корхоналар дастлабки 18 ой ичида ўз фаолиятини тўхтади ва 10 йилдан сўнг ташкил этилган корхоналарнинг атиги 10 фоизи қолади. Бу ҳолатнинг пайдо бўлишига кичик бизнес субъектларининг барқарор ишлашини таъминлашга мўлжалланган инфратузилма ташкилотларининг ривожланмаганлиги ёки етишмаслиги билан боғлиқ бўлади. Аммо иқтисодиётнинг ушбу сектори бутун дунёда иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий фаровонлик учун

жуда муҳимдир. Масалан, АҚШ сингари дунёдаги энг катта иқтисодиётда эга мамлакатда, кичик бизнес корхоналари – 500 ишчидан кам бўлганлар, асосий янги иш ўринларни яратувчилар, шунингдек хусусий сектор ишчи кучларининг ярмига иш берувчилардир ва соҳага инновацияларнинг катта қисмини жорий этадиганлар ҳисобланишади.

Хавфларни минималлаштиришнинг энг кенг тарқалган усулларидан бири сугурта. Сугурта - бу иқтисодий тизимнинг энг муҳим бўгинларидан бири ҳисобланади. Бутун иқтисодий ислохотлар бу бўгиннинг истиқболлари ривожланиши билан узвий боғлиқдир. Сугурта бизга сугурта ҳодисаси натижасида шикастланган объектни тезкорлик билан тиклаш имкони беради.

Кичик ва ўрта бизнесда хавфларни минималлаштириш усули сифатида сугурта - бу икки томонлама шартнома тузиш орқали таваккалчиликни ўтказиш бўйича битим. Хавфларни сугурталаш - маълум ҳодисалар (ишларни сугурталаш) содир бўлган тақдирда, тадбиркорнинг мулкий манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Демак, кичик бизнес корхоналари ва тадбиркорлик субъектларини ўзларининг тасарруфидаги мол-мулк ва бошқа мулкий манфаатларини сугурталашга эҳтиёж катта. Бироқ, одатда сугурта компаниялари кичик бизнес субъектлари учун номақбул бўлган сугурта хизматларини таклиф қилишади. Компаниялар томонидан белгаланган сугурта тариф ставкалари жуда юқорилиги ва провардида эса кичик бизнес тадбиркорлари сугурта қилиш эътиборидан четда қолиб кетмоқда. Муаммо шундаки, сугурта компаниялари билан муносабатлар стратегиясини белгилувчи корхона сугурта бозорини яхши билиши ва ҳар бир қабул қилинаётган қарорига мос муқобил сугурта шартномасини танлаши керак. Замонавий бизнес юритиш ҳар хил рисклар билан чамбарчас боғлиқ, бу юридик шахслар учун ҳам, якка тартибдаги тадбиркорлар учун ҳам бир хил амал қилади. Юридик шахслар – ташкилот ва корхоналар, якка тартибдаги тадбиркорлар ва бошқалар ўз фаолиятини ҳар қандай соҳада амалга ошириш имкониятига эга. У эса ўз навбатида табиий офатлар ва бахтсиз ҳодисалардан тортиб тадбиркорлик рискаригача ҳар хил рисклар билан боғлиқдир. Тадбиркорлик фаолиятида ҳеч қачон рискларни тўлиқ бартараф эта олмаймиз, аммо салбий омилларни тегишли тўғри белгиланган чора-тадбирлар натижасида камайитиришимиз мумкин бўлади.

Масалан, рискларнинг салбий оқибатларини камайитиришга диверсификациялаш, рискларни тақсимлаш ва сугурталаш орқали эришим мумкин. Рискларни бошқариш муаммоси бу ҳар қандай компаниянинг иқтисодий ҳаётининг барча соҳаларидаги фаолиятининг энг муҳим жиҳати, шунингдек бу муаммо тадбиркорнинг кундалик вазифаси ҳисобланади. Баъзида корхона раҳбарияти ходимлардан рискни тўлиқ йўқ қилиш, риск зонасидан ташқарида фаолият юритиш ва рискни ногла теглаштиришни талаб қилади. Афсуски, рискни бутунлай йўқ қилишнинг иложи йўқ. Юқорида рискни тадбиркорликнинг ажралмас қисми ва фаолиятнинг асоси эканлигини таъкидланди. Агар тадбиркорликда савдо, молиявий ва иқтисодий муносабатлар мавжуд бўлса, унда иқтисодий рисклар албатта юзага келади.

Масалан, Россияда тадбиркорларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида кичик бизнес субъектлари учун имтиёзли сугурта дастурлари ишлаб чиқилган, яъни тадбиркорлик субъектларини сугурта қилиш имтиёзли шартлар

асосида амалга оширилади. Кичик бизнесни сугурталовчи сугурта компаниялари эса мамлакатнинг амалдаги қонунчилигида белгиланган тартибда имтиёзларга эга бўладилар.

Европа мамлакатларида эса кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг камида учдан бири яъни 30 % ўз бизнесининг жавобгарлигини сугурталасалар унда ҳар қандай профессионал хатолар уларни кўплаб суд жараёнларига домига тортиб кетади деб ўйлашади. Бундай хулоса Hiscox сугурта компанияси томонидан ўтказилган биринчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг жавобгарлигини сугурталаш бўйича тадқиқотлари натижасида юза келган. Hiscox сугурта компанияси мутахассислари томонидан ўтказилган иккинчи тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, Буюк Британия, Германия, Франция ва Голландиядаги 1000 та кичик бизнес эгаларининг атиги 22 % мавжуд сугурта турлари ва қандай рискларни сугурталаш мумкинлиги тўғрисида маълумотларга эга эдилар. Сугурталаш тўғрисидаги ва унинг имкониятларини яхшироқ тушинадиган Германия кичик бизнесининг 33 фоизига нисбатан Буюк Британиянинг кичик бизнеси учун бу рақамлар энг паст (19 %) эди. Бундан ташқари олиб борилган таҳлиллар натижасига кўра Европа Иттифоқининг кам сонли кичик бизнес корхоналари (9 %) сугуртани уларга бизнесда кўпроқ рискларни олиш имкониятини беришнинг бир усули деб билишади, чунки тадбиркорликнинг моҳияти рискли фаолиятдир шу сабабдан тўғри танланган сугурта уларга рискларни бошқаришга ёрдам беради.

Ўзбекистонда 2019 йил якуни бўйича ҳисобот маълумотларига кўра, 40 та сугурта компанияси томонидан 7 401 287 та шартнома тузилган ёки 2018 йилнинг шу даврига нисбатан солиштирилганда 112,0 фоизни ташкил этган. 2020 йил 1 январь ҳолатига кўра, сугурта фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи жами 41 та лицензия берилган. Шулардан республикада 36 нафар сугурта компаниялари фаолият юритган. Буюк Британиянинг New Frontier ташкилотининг берган маълумотларига кўра, жами сугурта мукофотларининг ялпи ички маҳсулотга нисбати орқали аниқланадиган “Сугуртанинг кириб келиш даражаси” (Insurance Penetration Rate) кўрсаткичи дунё миқёсида 6,35 % ни, Ўзбекистонда эса бу кўрсаткич бор-йўғи 0,35% ни ташкил этади. Дунёда аҳоли жон бошига сугурта мукофотлари 847 еврони ташкил этган бўлса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич 5,1 еврога тенг бўлган. Бу эса мазкур хизматнинг паст даражада эканлигини аниқлатади. Сугурталаш ишлари бўйича давлатлар ичида етакчилик Гонконгга тегишли бўлиб, сугурта мукофоти жон бошига 7,5 минг еврони, энг кам кўрсаткич эса 5 еврони ташкил қилиб, Нигерия давлатига тўғри келади.

Ўзбекистонда сугурта хизматлари бозорининг ҳозирги ҳолатининг хусусиятларидан бири бу ҳўжалик юритувчи субъектларнинг сугурта соҳасининг мавжуд имкониятлари тўғрисидаги маълумотлардан хабардор эмасликлари. Кичик бизнесни сугурталашга бўлган талабнинг йўқлигини асосан сугурта орқали рискларни бошқариш имкониятлари ва усуллари тўғрисида маълумотларнинг етишмаслиги ва мамлакатда кичик бизнесни рискларини сугурталаш бўйича мавжуд 41 та сугурта компанияларида тақлифлар йўқлиги билан боғлиқдир. Ўзбекистон сугурта бозорида кўплаб сугурта компанияларининг мавжудлигига қарамасдан кўплаб тадбиркорлар сугурта хизматларидан фойдаланишга шошиламаптилар. Хусусий ва кичик бизнес фаолиятидаги рискларни сугурталаш

турлари ривожланишининг муҳим омили сифатида сугурта бозори инфратузилмасининг паст даражада ривожланиши ҳисобланади. Сугурта субъектларининг сугурта жараёнлари, яъни сугуртага қабул қилинаётган объектларни баҳолаш, сугурта даъволарини кўриб чиқиш ва ҳал қилишдаги иштирок этиши республикада қониқарли даражада эмас. Бироқ, халқаро тажрибаларда шуни кўришимиз мумкинки сугурта институтлари хўжалик юритувчи субъектларнинг сугурта бозорини ривожланишида ва фаолият кўрсатишида муҳим роль ўйнайди.

2021 йилнинг 2-4 сентябрида Тошкент шаҳрида Ислом тараққиёт банки Бошқарувчилар кенгашининг 46-йиллик йиғилиши бўлиб ўтди. Ушбу анжуманга Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2- сентябрь куни ташриф буюрди.

Давлатимиз раҳбари меҳмонларни қутлаб, Ўзбекистоннинг мазкур банк билан ҳамкорлиги, истиқболдаги муҳим масалалар ҳақида нутқ сўзлади ва нутқ давомида: “Халқаро ислом савдо-молия корпорацияси ҳамда Инвестициялар ва экспорт кредитларини сугурталаш ислом корпорацияси томонидан молиявий инструментларни кенгайтириш лозимлиги қайд этилди. Бу эркин савдони рағбатлантириш, инвестициявий хатарларни сугурталаш, транспорт ва логистика инфратузилмаларини ривожлантиришга ҳисса қўшади” деган фикрларни айтиб ўтди.

Юқоридагилардан хулоса қиладиган бўлсақ, сугурта хизматлари бутун жаҳон тадбиркорлик субъектлари учун жуда аҳамиятли омиллардан эканлиги маълум бўлди. Мамлакатимизда сугурта бозориши шакллантириш, сугурта турларини кўпайтириш, мавжуд сугурта компаниялари томонидан тадбиркорлик фаолиятларини сугурталашнинг жаҳон стандартларига мос келувчи хизматларини ташкил этилиши ва ривожланган мамлакатлар сугурта хизматлари бозорини ўрганган ҳолда миллий сугурта тизимини шакллантириш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. М. – Буюк келажакимизни мард ва олимжон халқимиз билан бирга қураимиз – Т.: – Ўзбекистон НМИУ, 2017. – 488 б. 2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги – Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги 4947-сонли Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармониغا 1-ИЛОВА 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришининг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга мурожаатномаси/ uza.uz.
4. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. №2, Каримова К.Д. – ТМИ, и.ф.н.

ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ

Ф.Р.Турдиқулов,

“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Халқаро миқёсда фонд бозорларининг фаолияти ва инвестиция механизмлари ёритилган. Иқтисодиётни эркинлаштиришида чет эл инвестицияларининг роли ва инвестиция фондларининг аҳамияти кўрсатилган.

Таянч иборалар: қимматли қозғалар, инвестиция, инвестиция фондлари, пай фондлари, депозитарийлар.

Аннотация: Рассматривается деятельность фондовых рынков и инвестиционных механизмов на международном уровне. Подчеркивается роль иностранных инвестиций и важность инвестиционных фондов в либерализации экономики.

Abstract: The article deals with the activities of stock markets and investment mechanisms at the international level. The role of foreign investment and the importance of investment funds in the liberalization of the economy are emphasized.

Ишлаб чиқариш жараёнларини модернизациялаш шароитида инвестиция муносабатларида ҳам давлатнинг, ҳам ўз манфаатларини амалга оширадиган субъектлар иштирок этиши сабабли улар мулкчилик хусусидаги муносабатлар мажмуидан иборат бўлади. Халқаро инвестиция муносабатлари айрим мамлакатлар, корпорациялар, компаниялар, халқаро молия ва кредит муассасалари, яқка инвесторлар ва шу қабилар манфаатларининг рўёбга чиқишини ифода этади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш ва чет эл инвестицияларини жалб қилишнинг кенгайиб бориши даражасига қараб инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ТХИни янги лойиҳаларга ва қўшма корхоналарга жалб этишга қаратилиши лозим. Шунингдек, тартибга солиш хусусий тадбиркорлик субъектларининг катта қисмини инвестиция фаолиятига жалб қилишни ҳам назарда тутди. Бунда чет эл инвестициялари, шу жумладан тўғридан-тўғри хусусий сармоялар оқиб киришини рағбатлантириш, шунингдек миллий иқтисодиёт субъектларининг бу фаолиятда иштирок этишини тақдирлаш муҳим ўринда туради. Шундай қилиб, тартибга солишнинг вазифаси, бир томондан, ТХИ оқимини оширишдан, иккинчи томондан, миллий иқтисодиётдаги хусусий мулкчилик субъектларининг қўйилмаларини кенгайтиришдан иборат бўлади ва бу жараёнда инвестиция фондларини шаклланиши ҳамда ривожланиши гоят муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳонда инвестиция фондларининг ривожланиш тарихи XIX асрнинг биринчи ярмига тўғри келади. Биринчи инвестиция фондлари 1822 йида Белгияда, 1849 йида Швейцарияда ва 1852 йида эса Францияда ташкил этилган. 1950 йилгача ўзаро фондларнинг фаолияти сезиларли даражада ривожланмаган. Ҳаттоки, АҚШ ҳукумати томонидан 1940 йида қабул қилинган инвестициялар тўғрисидаги ҳамда 1939 йида қабул қилинган трастлар тўғрисидаги қонунлар

хам ёрдам бермаган. Ўзаро фондлар сонининг жуда тез ўсиши фақат 1950 йилдан бошланди. 1951 йилга келиб АҚШда уларнинг миқдори 100 тадан ошиб кетди, мазкур фондларнинг акциядорлари сони эса 1 миллиондан ортган³⁹.

Инвестиция фондлари дунёнинг ривожланган мамлакатлари иқтисодийётида алоҳида роль ўйнадилар ҳамда уй хўжаликлари жамғармаларини инвестициялашнинг асосий субъектлари сифатида намоён бўлдилар. Ҳозирги вақтда дунёда инвестиция фондлари активларининг асосий қисмига очик фондлар эгаллик қилади. Инвестиция компанияларининг барча турларидан энг таниқлиси ўзаро фондлар бўлиб, 94,1 фоизни ташкил этади. Уларнинг Россия пай фондлари билан ўхшашлиги шундаки, ўзларининг акцияларини пул тўлаб қайтиб олишда ва акцияларининг қиймати соф активлар асосида аниқланади. Бироқ, улар фаолият тамойили жиҳатидан Россиянинг пай фондларидан фарқ қилишдади.

Ўзаро фондларнинг фаолияти Қимматли қоғозлар ва биржалар бўйича Комиссия (Securities and Exchange Commission (SEC)) томонидан 1933 йилдаги қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонунга асосан тартибга солинади. Ўзаро фондлар фақат оддий акциялар чиқариш ҳуқуқига эга, у бўйича инвестор учун даромадни олдиндан аниқлаш мумкин эмас. У фонд капиталини бошқаришнинг муваффақиятли бўлишига боғлиқдир. Ғарбий Европа мамлакатларида инвестиция фондлари фаолиятининг хусусияти ушбу минтақанинг ўзига хос шарт-шароитларидан келиб чиқади. Шундай экан Европа Иттифоқида (20.12.1985 Кенгаш Директиваси) "UCITS" – "Undertaking for Collective Investment in Transferable Securities" концепцияси киритилган. Ушбу ҳужжатга мувофиқ UCITSга инвестиция ресурсларини оммавий жалб этиш, таваккалчилик диверсификацияси тамойилига риоя қилиш, инвесторлар талаблари бўйича фонд қимматли қоғозларини пул тўлаб қайтиб олиш талабларини қўяди. Бунда инвестиция фондининг ҳуқуқий шакли шартномавий, шунингдек, траст ёки корпоратив каби бўлиши мумкин. Шундай қилиб, UCITS моҳияти бўйича кўпроқ АҚШнинг ўзаро фондларига ўхшайди. Ҳозирги вақтда UCITSнинг активлари улуши Европа Иттифоқи мамлакатларидаги барча инвестиция фондлари активларида қарийб 80 фоизни ташкил этади.

Германияда инвестиция механизмлари бошқа мамлакатлар билан солиштирганда янада ўзига хос хусусиятга эга. Бу банкларнинг алоҳида роли билан боғлиқдир. Немис қонунлари бўйича инвестиция компаниялари кредит ташкилотлари бўлиб ҳисобланади ҳамда уларга кредит ташкилотларига тегишли барча қонуний меъёрлар татбиқ этилади. Немис инвестиция фондларининг яна бир ўзига хос муҳим хусусияти бўлиб, улар депозитарийлари тузилиши ҳисобланади, бунда, фондларни бошқариш компаниясига назорат қилиш ва қимматли қоғозларни сақлаш масъулияти юклатилган.

Фондларнинг депозитарийлари фақат банклардан иборат бўлиши мумкин. Нагжида, Германияда акциялар чиқариш ҳисобига молиялаштириш бошқа мамлакатлар билан солиштирганда капитал қўйилмаларнинг бирмунча кам улушини ташкил этади. ЯИМда капиталлашув даражасининг солиштирма оғирлиги (20-25 фоиз) бўйича Германия АҚШдан икки марта Буюк Британиядан эса беш марта ортик бўлади. Йирик корхоналарнинг узок муддатли капиталга бўлган эҳтиёжларнинг катта қисмини банклар қондиради. Германияда банк қонунчилиги ва банкларнинг етакчилиги роли немис инвестиция компанияларини

³⁹ <http://www.pif-news.ru/articl/1572>.

тартибга солишда дунёдаги энг мустаҳкамлардан бири ҳисобланади.

Европа бозори инвестиция фондлари фаолиятини кенгайтириш учун анчагина катта салоҳиятга эгаллик қилади. 2010 йил ҳисоб-китоблари бўйича фондлар томонидан бошқариладиган активлар ҳажми икки марта ошган. Европа Иттифоқи доирасидаги молиявий бозорларнинг унификацияланиши ва евро жиорий қилиниши билан боғлиқ салбий натижаларга қарамадан, бундай ўсишга омилларнинг қуйидаги учта гуруҳи имкон яратган:

- ташқи (экзоген) омиллар: жамғарма меъёрларини юқори даражада сақлаш, банк омонатлари ва қисқа муддатли қўйилмалар ролининг пасайиши, пенсия фондларини ташкил этиш ва пенсия ислоҳотларини ўтказиш;

- ички (эндоген) омиллар: Европа ва дунё даражасида рақобатлашувнинг кучайиши, молиявий бошқарув усуллариининг диверсификацияси ва унинг сифатини ошиши, янги ахборот-коммуникация технологияларининг тарқалиши муқаррар равишда инвестиция фондлари миқдорининг қисқаришига ва улар даромадлигини ошишига олиб келади;

- инвестиция фондлари фаолиятини тартибга солиш усуллариини такомиллаштириш ва Европа Иттифоқи даражасида талабга жавоб берадиган маҳсулотлар сотиш.

Япония ва Осиёнинг бошқа давлатларида инвестиция фондлари заиф ривожланган, чунки, бу мамлакатларнинг аҳолиси АҚШ ёки Ғарбий Европа мамлакатларидаги каби инвестиция жараёнининг унчалик фаол иштирокчиси ҳисобланмайди.

АҚШ ва Европа ўртасида фонд турлари бўйича активларни солиштирганда яна бир ўзига хос хусусиятни ажратиш мумкин. Агар АҚШда барча очиқ фондларнинг ярмидан ортиғи акция фондлари ҳисобланса, Европада эса акция фондларининг миқдори пул бозори фондлари ва облигация фондлари миқдоридан анчагина ортиқдир.

Очиқ турдаги инвестиция фондларидан фарқли равишда, ёпиқ турдаги инвестиция фондлари қайта сотиб олинмаган акцияларни (redeemable shares) муомалага чиқармайди. Бошқача айтганда, ёпиқ турдаги инвестиция фондларининг акциялари бевосита фонд томонидан қайта сотиб олинмайди, балки унинг акциялари очиқ бозорда инвесторлар томонидан олди-сотди қилинади. Ёпиқ турдаги фондлар қатъий белгиланган миқдорга эга бўлган кундалик равишда фонд биржасида бозор баҳосида савдо қилинадиган акцияларни муомалага чиқаради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ–4947-сонли фармони.* //Халқ сўзи, 2017 йил 8-февраль.
2. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.* / Халқ сўзи, 2020 йил, 30-декабрь.
3. <https://www.world.bank.com> - жаҳон банкининг расмий веб сайти, 2020 й.

ИҚТИСОДИЁТДА САНОАТ РИВОЖЛАНИШИНИ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗ БОШҚАРИШ

М.М.Уразов,

“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизнинг барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга таъсир этувчи омиллар ўрганиб чиқилган. Саноат корхоналари миллий иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Шу билан бирга улар нафақат миллий иқтисодиётда балки, ижтимоий соҳада ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мақолада саноат корхоналарида маҳсулот рақобатбардошлигини оширишнинг айрим муаммолари кўриб чиқилган ва саноат корхоналарида маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш бўйича таклиф ва тавсиялар баён этилган.

Таянч иборалар: рақамли технологиялар, янги иқтисодиёт, рақамлаштириши, онлайн бозорлар рақобатбардошлик, сифат, иқтисодий омил, технологик омил, халқаро бозор, солиқ юки, унумдорлик, ички бозор.

Аннотация: В статье исследуются факторы, влияющие на устойчивый экономический рост нашей страны. Промышленные предприятия - одна из важнейших отраслей народного хозяйства. При этом они играют важную роль не только в народном хозяйстве, но и в социальной сфере. В статье рассматриваются некоторые проблемы повышения конкурентоспособности продукции на промышленных предприятиях и предлагаются предложения и рекомендации по повышению конкурентоспособности продукции на промышленных предприятиях.

Abstract: The article examines the factors influencing the sustainable economic growth of our country. Industrial enterprises are one of the most important sectors of the national economy. Moreover, they play an important role not only in the national economy, but also in the social sphere. The article discusses some of the problems of increasing the competitiveness of products at industrial enterprises and offers suggestions and recommendations for increasing the competitiveness of products at industrial enterprises.

Саноат республикаимиз иқтисодиётининг етакчи тармоғи ҳисобланиб, ўзининг юқори кўшимча қиймат яратиши, аҳоли ва иқтисодиётнинг турли соҳалари эҳтиёжини қондиришдаги ўрни ҳамда юксак даражага эга бўлган ишлаб чиқариш локомотиви бўлганлиги туфайли ўз афзаллиги билан бошқа тармоқлардан тубдан фарқ қилади. Саноат моддий неъмат ишлаб чиқарадиган тармоқ бўлиб, унинг ривожланиши миллий иқтисодиётнинг барқарор суръатлар билан юксалишига олиб келади. Саноат соҳасида табиий бойликларни қазиб олиш ва ресурсларни қайта ишлаш, улардан янгидан-янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш, ассортимент ҳамда номенклатуранинг кўпайиши ҳисобига диверсификациялашув жараёнлари такомиллашади.

Коронавирус пандемиясига қарши курашишда иқтисодийнинг жойлардаги ишлар натижадорлиги таҳлили ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, аҳоли бандлиги ва даромадини оширишнинг муҳим манбаи бўлган саноатни ривожлантиришга бағишлаб 2020 йил 8 апрель куни ўтказилган видеоселектор йиғилишида Муҳтарам Президентимиз бу масалага алоҳида тўхталиб, аҳолини асосий озиқ-овқат турларига бўлган эҳтиёжларини қондириш бўйича аниқ вазифаларни белгилаб берди. Мазкур йиғилишда белгилаб берилган топшириқлар ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 216-сонли қарори қабул қилинди.

2020 йилнинг 24 январида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида бу ҳақида тўхталиб "...санотнинг 12 та етакчи тармоғида модернизациялаш ва рақобатдошликни кучайтириш дастурлари жадал амалга оширилмоқда. Натижада ўтган йили иқтисодий ўсиш 5,6 фоизни ташкил этди. Санот маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми 6,6 фоизга, экспорт – 28 фоизга кўпайди. Олтин-валюта захираларимиз 2019 йил давомида 2,2 миллиард долларга ортиб, 28,6 миллиард долларга етди"[1] ҳисобот йилида ҳам мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларида мутаносибликка эришилгани, модернизация ҳамда диверсификация туфайли юқори суръатлар таъминланганини алоҳида қайд этгани бунинг яққол тасдиғидир.

Санотда маҳсулот ишлаб чиқариш даражаси ва самарадорлигини ўсишини тўхтовсиз таъминлаб туриш лозим. Бу биринчидан, республикамизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш қўламини кенгайтиришга, иккинчидан аҳолининг турмуш шароитини яхшиланишига, учинчидан республиканинг саноат маҳсулотлари бўйича экспорт салоҳиятини оширишга имкон беради. Ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, саноат мамлакатларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишида муҳим ўрин тутмоқда. Ҳақиқатдан ҳам, саноатни ривожланиши: аҳолини иш билан таъминлайди; қишлоқ хўжалиги, ўрмончилик ва балиқчилик соҳасини, озиқ-овқат, енгил саноат тармоқларини ва бошқа тармоқларни ривожланишига туртки беради; аҳоли даромадларини оширади, ҳудуднинг табиати, қишлоқ хўжалиги, меҳнат, молия ва бошқа ресурсларни ишлаб чиқаришдан тортиб, мамлакатимизнинг иқтисодий потенциалини оширади.

Мамлакатимизда ва ҳудудларда ишлаб чиқариладиган саноат маҳсулоти ҳажмини ҳудудлараро ҳамда ҳудудларни мамлакатимиз кўрсаткичлари билан таққослаш орқали таҳлил қилиш, саноат маҳсулотини аҳоли жон бошига тўғри келадиган миқдори динамикасини таҳлил этиш ва ҳудудлардаги устувор вазифаларни ва ўсиш нуқталарини белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Санот соҳалари ишлаб чиқаришни доимий равишда модернизация қилиш ва илм-фан ютуқларидан кенг фойдаланишни тақозо этади. Шу боис саноат корхоналарига энг замонавий техника ва технологияларни жалб этиш бугунги кундаги устувор вазифаларидан бири сифатида долзарблигича қолмоқда.

Саноат корхоналари моливий-хўжалик фаолиятини тартибга солиш тизими шакллантириш ва босқичма-босқич такомиллаштириш натижасида соҳада бир қатор силжишларга эришилди. Таҳлил натижаларига кўра, 1-жадвалда ҳудудлар кесимида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари миқдори ва уларнинг 2014-2018 йилларда, номинал қиймати бўйича саноат маҳсулоти миқдорининг ўсиш динамикаси берилган. Жадвалдаги маълумотларга кўра, республикада ушбу кўрсаткич, қайд этилган йиллар давомида ўсиш тенденциясига эга. 2014 йилда республикада 84011,6 млрд сўмлик саноат маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлса, 2017 йилга келиб, у 235340,7 млрд сўмни ташкил этган, яъни у 3 баробарга ўсган. 2018 йилда саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш Тошкент шаҳрида (43274,1 млрд сўм), Тошкент вилоятида (37724,4 млрд сўм), Андижон (27454,7 млрд сўм), Навоий (22892,4 млрд сўм), Қашқадарё (14529,5 млрд сўм) ва Фарғона (13613,8 млрд сўм) вилоятларида, нисбатан, кўп бўлган. Паст даражада ишлаб чиқариш Сурхондарё (3234,7 млрд сўм), Жиззах (3581,8 млрд сўм), Сирдарё (5163,1 млрд сўм), Хоразм (6457,2 млрд сўм) вилоятларида кузатилади. Қолган вилоятларда бу кўрсаткичлар ўртача бўлиб, 8601,2-13488,1 млрд сўм оралиғида бўлганлигини кўришимиз мумкин.

Ҳудудларда саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни 2018 йил кўрсаткичларини 2014 йил кўрсаткичларига нисбатан ўсиш суръат кўрадиган бўлсак, энг юқори ўсиш Қорақалпоғистон Республикасида (123,5%), Хоразм вилоятида (121,8%), Жиззах (116,2%), Самарқанд (111,68%) вилоятларида содир бўлган. Ўсиш суръати юқори бўлишига қарамасдан Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Жиззах вилоятлари саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича охириги ўринларда қолмоқда.

Энг паст ўсиш Сурхондарё (107,9%), Қашқадарё (102,4%) ва Сирдарё (105,22%) вилоятларида содир бўлган. Қолган вилоятларда ўсиш ўртача даражада бўлиб, у 110,6-116,2% оралиғида бўлган [18]. 2018 йилга келиб қўшган улуши бўйича энг кўп улуш Тошкент шаҳрига (18,4%), Тошкент вилояти (16,0%), Андижон (11,7%), Навоий (9,7%), Қашқадарё (6,2%) вилоятларига тўғри келади. Энг паст улушга эга ҳудудларга Наманган вилояти (2,8%), Хоразм (2,7%), Сирдарё (2,2%), Жиззах (1,5%), Сурхондарё (1,4%) вилоятларини киритиш мумкин. Қолган ҳудудларни улуши ўртача даражада бўлиб, у 3,7% - 5,8% оралиғида бўлганлигини кўришимиз мумкин.

Паст кўрсаткич Фарғона (1240,5 минг сўм), Қашқадарё (909,2 минг сўм), Жиззах (1360,6 минг сўм), Сурхондарё (479,1 минг сўм) вилоятларига ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси (977,9 минг сўм) тўғри келади.

Бу вилоятларда саноат соҳаси бўйича, меҳнатга лаёқатли аҳоли малакасининг пастлиги, уларда саноат корхоналарини ривожлантиришдаги асосий тўсиқлардан бири ҳисобланади.

Саноати ўртача ривожланишга эга ҳудудлар: Самарқанд, Бухоро ва Фарғона вилоятлари паст ривожланишга эга бўлган ҳудудлар: Қорақалпоғистон Рес-

публикаси, Жиззах, Наманган, Сурхандарё, Сирдарё ва Хоразм вилоятлари. Бундай ҳолат ҳудудлар ўртасидаги бир қатор тафовутларнинг келиб чиқишига олиб келиши мумкин. Ушбу ривожланиш тенденцияси сақланиб қоладиган бўлса, ҳудудлардаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари ўртасидаги фарқ янада кескинлашиб боришига олиб келади.

Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиши соҳа корхоналари маблағлари ва ресурслари кўпайганлигини англатади. Давлат томонидан солиқ юкини қисқартириш, бюджет-солиқ сиёсатини эркинлаштириш, солиққа тортиш тизимини соддалаштириш борасида олиб борилаётган мақсадли ва узок муддатли барқарор ривожланишни таъминловчи сиёсат ЯИМнинг ошиши ва унда саноат маҳсулотлари улушининг ортишига сабаб бўлди.

Ўзбекистон саноат мажмуида қайта ишлаш тармоқларини ривожлантириш мақсадида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётдаги улушини ошириш учун ишлаб чиқилган дастурлар самараси ҳамда жаҳон бозорида саноат маҳсулотларига, жумладан, озиқ-овқат, енгил ва машинасозлик саноатлари маҳсулотларига бўлган талабнинг ошиши пировард – натижада саноат ишлаб чиқаришининг қўшимча ўсишига олиб келади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Республикада амалга оширилган ва оширилаётган ислоҳотларнинг барчаси мамлакат макроиқтисодий барқарорлигининг ошиши билан бирга, аҳоли турмуш фаровонлигига ижобий таъсир этмоқда ва улارнинг давом эттирилишини даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи 25 январь 2020 й. <http://uza.uz>*
2. *Ғойибназаров Б.К. Саноат тармогининг миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва ўзига хос хусусиятлари. Статистика департаменти – 2018.*
3. *Ҳамидова Ф. А., Ядгаров А. А. Ҳудудлар иқтисодиётини комплекс ва мутаносиб ривожлантиришнинг устувор йўналишлари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. №3, июнь, 2017 йил.*
4. *www.stat.uz.*

САНОАТ КОРХОНАЛАРИ ИҚТИСОДИЙ ЭРКИНЛИГИ ШАРОИТИДА БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ

М.М.Уразов,

“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада саноат корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ муаммолар кўрсатилган. Шунингдек, мақолада, корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги таъсир этувчи омиллар таҳлил этилган ҳамда, корхонанинг иқтисодий хавфсизлигига ўрганган олимларнинг илмий-назарий қарашлари ўрганилган. Рақамли иқтисодиёт ривожланиши шароитида, саноат корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш масаласини муҳим аҳамияти очиб берилган ва саноат корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича таклифлар берилган.

Таянч иборалар: хавфсизлик, иқтисодий хавфсизлик, хавфсизликни таъминлаш, корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги, саноат корхоналари, муаммолар, хавф-хатарлар, таҳдидлар.

Аннотация: В статье освещены проблемы, связанные с обеспечением экономической безопасности промышленных предприятий. В статье также анализируются факторы, влияющие на экономическую безопасность предприятия, а также научно-теоретические взгляды ученых, изучавших экономическую безопасность предприятия. Кроме того, в контексте развития цифровой экономики была подчеркнута важность обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий и даны рекомендации по обеспечению экономической безопасности промышленных предприятий. Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, безопасность, экономическая безопасность предприятия, промышленные предприятия, проблемы, риски, угрозы.

Abstract: This article highlights the problems associated with ensuring the economic security of industrial enterprises. The article also analyzes the factors influencing the economic security of the enterprise, as well as the scientific and theoretical views of scientists who have studied the economic security of the enterprise. In addition, in the context of the development of the digital economy, the importance of ensuring the economic security of industrial enterprises was highlighted and recommendations were made to ensure the economic security of industrial enterprises.

Миллий иқтисодиётни мустаҳкамлаш, ҳаққимиз ҳаётини фаровонлаштириш йўлидаги кенг кўламли яратувчилик ишлари изчил давом эттирилиб, иқтисодиёт барқарор ривожланиш йўлига ўтмоқда ва мулкдорлар сафи борган сари кенгаймоқда. Бу ўзгаришларда иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида ишлаб чиқаришни ҳамда хизматлар кўрсатишни бир маромда ривожлантиришдек эзгу сазъ-ҳаракатлар мужассамлашган. Республика Президенти Ш.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Ҳозирги вақтда давлат

иштирокидаги корхоналарнинг аксарияти молиявий барқарор бўлмаганлиги учун давлатга оғир юк бўлиб қолмоқда. Шунинг учун жорий йилдан барча давлат корхоналарини ислоҳ қилиш дастури амалга оширилмоқда”⁴⁰.

Умумжаҳон тенденциясига мос ҳолда мамлакатимизда ҳам инновацион иқтисодиётга мос меҳнат бозорининг ривожланиш жараёни шаклланиб бормоқда. Лекин мазкур жараён алоҳида қисм ҳолатида, стихияли характер касб этмоқда, меҳнат бозори инновацион ривожланишининг ижтимоий-иқтисодий, институционал асосларини такомиллаштириш ва рағбатлантиришнинг ўзига хос механизмини шакллантириш заруратини юзага келтирмоқда. Инновацион йўналишда меҳнат бозорининг ривожланиш стратегияси нафақат неоклассик йўналиш жараёнларини англашни ва замонавий ижтимоий-иқтисодий ходисаларни назарий-услубий жиҳатдан таҳлил этиш ҳамда бир тизимга солишни, балки иш билан бандликни тартибга солиш тизимидан, унинг анъанавий йўналишларининг сифат кўрсаткичларини ўзгартиришни назарда тутувчи янги талабларни белгилайди. Саноат корхоналари мамлакат ресурс - хомашё базасининг асосий харидори бўлиб, ишлаб чиқариш жараёни натижасида уларни тайёр маҳсулот ҳолатига келтиради. Саноат корхоналарида ресурслардан фойдаланиш даражасини ўрганиш, олинган натижалар асосида улардан фойдаланиш энг мақбул вариантини ишлаб чиқиш, улардан фойдаланишда тежамкор йўللарни излаб топиш ва амалиётга тадбиқ этиш мақсади ҳар бир саноат корхонасининг олдида турган пировард мақсаддир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги № ПҚ-4477 сонли “2019-2030 йилларда Ўзбекистон Республикасининг “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарори жадаллашаётган саноатлаштириш ва аҳоли сонининг ортиши иқтисодиётнинг ресурсларга бўлган эҳтиёжини сезиларли даражада оширмоқда, шунингдек, атроф – муҳитга салбий антропоген таъсирни кучайтирмоқда ва зарарли газларни ортишига олиб келмоқда. Узоқ муддатли стратегиянинг мавжуд эмаслиги “яшил” технологияларни жорий этиш ва “яшил” иқтисодиётга ўтиш бўйича тизимли чоралар кўришни таъминлашга имкон бермаяпти. Ушбу қарорда белгиланган вазифалардан энг асосийлари сифатида технологик модернизациялаш ва молиявий механизмларни ривожлантириш орқали иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини ошириш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва бошқалар кўрсатиб ўтилган. Бироқ ҳозирги кунда олдимизда турган энг устувор вазифа шуки, ресурслардан фойдаланишда ресурс тежамкор технологияларни қўллаш давомида маҳсулотнинг сифати тушмаслиги, унинг аввалги хусусиятлари йўқолмаслиги, ташқи кўриниши ёмонлашмаслиги лозим. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида Ўзбекистон маҳаллий саноат корхоналаринитизимини ислоҳ қилиш бу тизимнинг ташқилий-иқтисодий механизмини жамиятнинг ресурс имкониятлари билан замонавий талабларига мослаштиришни кўзда тутади.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.// Г. Халқ сўзи, 2020 йил, 30 декабрь.

Бугунги кунда ҳар бир корхона фаолиятида бозорга қандай товарлар олиб чиқиш ёки товарни қайси бозорда сотиш, сотиш жараёнларини такомиллаштириш ва савдо хизматлари маданиятини ошириш каби масалаларнинг оқилона ечимини топиш маркетинг-нинг асосий вазифалари ҳисобланади. Демак, республикаимиз корхона ва ташкилотлари экспорт салоҳиятини ошириши ҳамда жаҳон бозорида ўзларининг муносиб ўринларини эгаллашида товар сиёсатини самарали ташкил этиш, уни шакллантириш йўналишларини аниқлаш ва такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг сабаби шундаки, замонавий рақобат нафақат мақсадли бозорни топиш, балки потенциал харидорни аниқлаш, уларнинг ҳоҳиш ва талабларини қондириш, унинг шаклланиши ва кўламини орттириш борасидаги уринишлар билан ажралиб туради.

Инновацион жараёнларда муваффақиятли фаолият учун замонавий малака ва билимларни шакллантириш зарур. Бунинг учун:

- касбий тайёргарлик ва таълимнинг кўп кирралаи дастурларни кенгайтириш;
- барқарор ривожланаётган мамлакатларнинг инновацион сиёсатларини аниқлаш ва баҳолаш;
- мамлакатлараро инновацион сиёсат борасидаги илғор тажрибаларни алмашиш жараёнларини шакллантириш лозим.

Саноат корхонада инновацион ва интеграцион тадбиқ этиш бўйича чора-тадбирлар кенг қамровли бўлганлиги учун корхонанинг инновацион ва интрограцион ривожланишини бўйича стратегиясини ишлаб чиқиш корхонанинг фаолиятидаги асосий заруриятлардан бири деб ҳисоблаймиз. Иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг ҳозирги босқичида макроиқтисодий параметрларнинг ижобий ўзгариши билан бир қаторда, ишлаб чиқаришни саноат корхонасининг меҳнат унумдорлиги даражасининг пастлиги, худудий меҳнат бозорларида ишчи кучига бўлган талаб ва унинг таклифи ўртасидаги номутаносибликлар каби меҳнат соҳасидаги жиддий жараён ҳисобланади.

2029 йилгача бўлган даврда саноатни минтақавий узоқ муддатли ривожлантириш нуқтаи назаридан тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш, илғор технологиялар, имтиёзли кредитлар, келгусида хорижий шериклар билан эришилган келишувлар асосида соҳани ривожлантириш истиқболларига тегишли тузатишлар киритиш кўзда тутилган.

Стратегик жиҳатдан корхона товар сиёсати товарнинг ҳаётийлик даври (ТХД) концепциясидан келиб чиқиши, яъни ҳар бир товар унинг маълум вақтда сотилиш ҳажми билан тавсифланадиган бозорда барқарорликнинг маълум даврига эга бўлишини ҳисобга олиши керак. ТХД нинг бир босқичидан бошқасига ўтиши силлиқ, кескин сакрашларсиз кечади, шунинг учун маркетинг хизмати босқичлар чегарасини ўз вақтида сезиш ҳамда корхона раҳбариятига маркетинг ресурслари ва ҳаракатларини қайта тақсим-лаш, товар сиёсатига ўзгартишлар киритиш бўйича тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш мақсадида товар сотилиш ҳажмларидаги ўзгаришларни кузатиб бориши керак. Айниқса, тўйиниш ва па-

сайиш босқичини ўз вақтида пайқаб олиш муҳим чунки, бозорда “касал” товарни ушлаб туриш зарар келтиради ва обрўсизлантиради.

Бозор улушини сақлаб қолиш ёки уни оширишга йўналтирилган товар сиёсатини амалга оширишда янги стратегик ёндашув, мазкур корхона учун хос бўлган технологик жараёнларда сезиларли ўзгаришларсиз ўз ҳаётий циклини тугатган товарлар ўрнига янги товарларни яратиш ва бозорга чиқаришдан иборат. Бундай сиёсат бозорнинг маълум сегментига, фирманинг савдо белгисига ҳамда умуман фирмага ишонадиган харидорларнинг шаклланган даврасига мўлжалланган. Бунда бозор сегментининг сонли ва сифатли таърифларини белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса ўрнида шунини айтиш мумкинки, республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим муаммоларини энг кам харажатлар билан ҳал қилишда қатнашиши учун қулай шароитларни яратиш, энергетика тизимида тартибга соладиган қувватларни яратиш, республикада ишлаб чиқаришни локализация қилиш билан замонавий технологиядан фойдаланиш муҳим рол ўйнайди.

Умуман олганда, бизнинг фикримизча, корхона товар сиёсатининг моҳияти куйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- маҳсулотнинг самарали товар ассортиментни, белгиси, қадоқланиши ва сервис хизматларини режалаштириш;

- корхонанинг товар сиёсатини бошқариш жараёнини ташкил қилиш;

- корхонанинг товар сиёсатини бошқариш соҳасида маркетинг хизматлари фаолиятини мувофиқлаштириш;

- маҳсулотнинг оптимал товар ассортиментини шакллантириш бўйича ишларнинг мотивацияси;

- корхонанинг товар сиёсатини шакллантириш соҳасида бошқарув қарорларини таҳлили ҳамда мунтазам назоратини олиб бориш.

Товар сиёсатини амалга оширишнинг муҳим элементи сифатида ФҚТни ўтказиш натижаси бўлиб фойдали самаранинг бирлигига харажатлар пасайиши ҳисобланади. Бунинг учун маҳсулотнинг истеъмол хусусиятларини ошириш билан бирга харажатларни камайтириш ва харажатлар даражаси сақланган ҳолда маҳсулот сифати оширилиши билан барча харажатлар камайиши қўлланилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.// Г.Халқ сўзи, 2020 йил, 30 декабрь.

2. “Ўзбекгидроэнерго” АЖни ривожлантириш бўйича 2020-2024 йилларга мўлжалланган Концепцияси 15.02.2018

3. Бурханов А.У Саноат корхоналари молиявий барқарорлигини баҳолаш усули “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2018 йил

4. uzgidro.uz

ҚОРАМОЛЧИЛИК ТАРМОҒИ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Ў.Э.Худайбердиев

“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: мақолада республикада қорамолчилик тармоғи ривожланишига таъсир этувчи омиллар гуруҳларга ажратилган ҳамда иқлим ўзгаришининг тармоққа кўрсатадиган таъсири, унинг таъсири камайтириш бўйича хулосалар берилган.

Таянч иборалар: қорамолчилик тармоғи, ташкилий омиллар, иқтисодий омиллар, маҳсулот ишлаб чиқариши, ветеринария хизмати, ихтисослаштириши, озуқа базаси.

Аннотация: В статье разбиты факторы, влияющие на развитие животноводческой отрасли страны, на группы и сделаны выводы о влиянии изменения климата на отрасль, снижении его воздействия.

Abstract: The article breaks down the factors influencing the development of the country's livestock industry into groups and draws conclusions about the impact of climate change on the industry, reducing its impact.

Корхона ёхуд тармоқ (унинг маҳсулот турларини) ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш, самарадорлигини шакллантириш ва ошириш ҳақида сўз юритиладиган бўлса, омиллар гуруҳи, биринчи навбатда, таркибан ишлаб чиқариш воситалари ва жонли меҳнатдан иборат бўлиб, улардан фойдаланишнинг якуний пировард натижаси самаранинг жами қўйилмаларга нисбатан ўзгариш даражаси, суръатини ифодалайди.

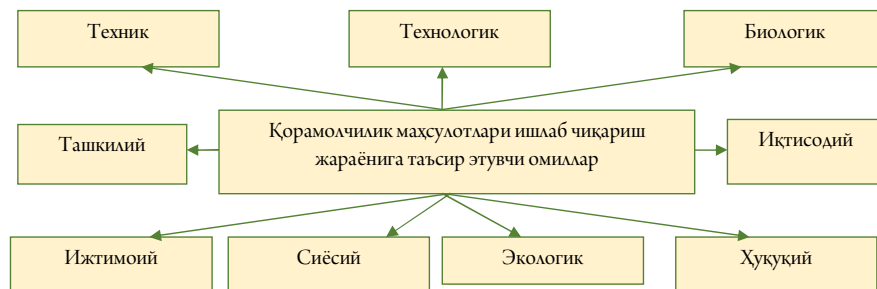
Қорамолчилик билан шуғулланадиган турли мулкчилик шаклидаги хўжаликларнинг кўп йиллик амалиёт тажрибаларини таҳлил қилиш натижаларининг кўрсатишича, қайси хўжалиқда мавжуд ташкилий-иқтисодий омиллар, чекланган табиий ресурслар ҳамда ички ва ташқи имкониятлардан унумли фойдаланиб, бозор қонуният ва талаблари асосида ихтисослашувга амал қилиб фаолият юритаётган бўлса чорвачилик тармоғи фойда кўрувчи соҳа сифатида ўз самарасини бермоқда. Жумладан, ривожлантириш нуқтаи назардан ўзига хос хусусият ва талаблар мажмуига эга қорамолчилик тармоғини оқилона ташкил қилиш, жойлаштириш ва ихтисослаштиришга таъсир этувчи омилларни макро ва микро даражага бўлиб ўрганишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бунда макродаражада муайян ҳудуднинг чорвачилик тармоғига таъсир этувчи табиий-иқлим ва экологик шароитларини белгиловчи ва характерловчи омилларни ўрганиш, микродаражада эса чорвачиликка ихтисослашган хўжаликлар фаолиятига таъсир этувчи омилларни (улар ўз навбатида ички ва ташқи омиллар бўлиши мумкин) ўрганиш зарурати вужудга келади.

Амалиётда иқтисодчи олимлар орасида ишлаб чиқариш жараёнида қатнашувчи ва унинг самарадорлигига таъсир этувчи омилларни туркумлаштиришда турлича фикр ва ёндашишлар мавжуд. Масалан, Ш. Шодмонов иқти-

содиётнинг тизими ва шаклидан қатъий назар учта омил: ишчи кучи, меҳнат қуроллари ва меҳнат предметлари бўлиши шартлигини эътиборга олган ҳолда уларнинг ўзаро боғлиқ қуйидаги таркибий классификациясини тавсия қилади⁴¹. Шунга асосан куйида келтирилган классификациядан фарқи равишда А. Ўлмасов, А.Вахобовлар ишлаб чиқариш омиллари туркумлари ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини куйидагича акс эттиришади⁴².

Қорамолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёни аниқ, бир-биридан сезиларли фарқланувчи, шунинг билан бирга ўзаро мустақкам боғлиқ босқичлардан иборат бўлиб, бу тармоқни самарали ривожлантириш учун кенг қамровли омиллар тизимини яратиш ва ўзаро мувофиқлаштиришни талаб этади. Мазкур соҳа ўзида илмий-техник тараққиётнинг техникавий, технологик, биологик, ташкилий, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва ҳуқуқий йўналишларини мужассамлаштирувчи, ишлаб чиқариш жараёнининг турли босқичларида қорамолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш самарадорлиги ва сифатининг ошишига хизмат қиладиган ўзаро боғлиқ ва тўлдирувчи муҳим омиллар таъсири ва улардан оқилана фойдаланиш натижасида ривожланиш тенденциясига эга бўлади.

Шу боисдан ҳам, юқорида асослаб берилган илмий-назарий худосага кўра қорамолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнида қатнашувчи ва унга таъсир кўрсатувчи омилларни 1-расмдаги тартиб ва тизим кўринишида эътиборга олиш тавсия қилинади.

1-расм. Қорамолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнларига таъсир этувчи омиллар⁴³

Юқоридаги талабларни ҳисобга олган ҳолда шуни таъкидлаш лозимки, бизнингча, чорвачилик ҳўжаликларида молларнинг зотдорлигини яхшилаб бориш, ҳар бир ҳудуд шароитига мос насли моллар гуруҳини шакллантириш ва кўпайтириш, ем-хашак таъминотини мустақкамлаш ва зооветеринария хизмати тизимини ривожлантиришни ўз ичига олган ташкилий омиллар; чорва маҳсулотларини ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта ишлаш ва сотиш тизимидаги мавжуд ўзаро ишлаб чиқариш-шартномавий-молиявий муносабатлардан иборат иқтисодий ва ҳуқуқий омиллар; ер-сув ресурслари шўрланиш даражасининг кучайиши натижасида озуқа экинларининг таркиби ва сифати ёмонлашгани оқибатида

⁴¹ Ш.Шодмонов. Иқтисодиёт назарияси дарсаниги. - Тошкент: ТДИУ, 2013 й. -579б.

⁴² А.Ўлмасов, А. Вахобов Иқтисодиёт назарияси. -Т.: "Иқтисод ва молия", 2014. – 424 б.

⁴³ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

юзага келаётган экологик омиллар; ишлаб чиқаришни механизациялаштириш ва қўл меҳнатини камайтириш ҳисобига соҳани интенсив ривожлантиришни ўз ичига олган техник-технологик тадбирларнинг амалиётга етарли даражада қўлланилмаслиги; аҳолини тоза ичимлик суви, табиий газ, электр энергия ва бошқа йўналишлардаги истеъмол тизимини ўз ичига олган ижтимоий омиллардан тўлиқ фойдаланмаслик, чорва молларини табиий ем-хашак билан таъминлашнинг кескин ёмонлашиб бораётганлиги каби долзарб масалалар юзага чиқмоқда.

Бозор рақобатлари кучаяётган ҳозирги ва кейинги даврларда қорамолчилик тармоғини ривожлантириш ва самарали ташкил этишда технологик омилларга алоҳида эътибор қаратиш шарт. Қорамолчилик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш, моллар маҳсулдорлигини ошириш кўп жиҳатдан молларни парваришlash технологиясининг энг муҳим ва ҳал қилувчи элементи ҳисобланган омихта ем билан таъминлашга боғлиқ. Шунинг учун ҳам, бизнинг фикримизча, вилоятларда хорижий сармоядорлар иштирокида чорва молларини етарли, меъёр даражасида омихта емлар билан таъминлайдиган қувватга эга заводлар қуриш мақсадга мувофиқ. Маълумки, бозор муносабатлари шароитида маҳсулот ишлаб чиқариш, унинг турлари ва ҳажми бозордаги талаб ва тақлифдан келиб чиққан ҳолда шаклланади. Шу нуқтаи назардан, маркетинг фаолиятини ривожлантириш қорамолчилик маҳсулотларини истеъмолчилар талабларига мос миқдор ва сифатда ишлаб чиқаришда муҳим ташкилий омиллардан бири сифатида қара-лиши ва амалга оширилиши лозим ҳисобланади. Қорамолчиликда маркетингни ташкил қилиш бозордаги нарх-наво, маҳсулот тури ва истеъмолчиларнинг мақсад ва истаклари тўғрисидаги маълумотларни йиғиш, тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи қайта ишлаш корхоналарининг хом-ашёга бўлган талабини ўрганиш, маҳсулот стратегиясини ишлаб чиқиш, яъни маҳсулот турларини кўпайтириш, ишлаб чиқариш жараёнларига инновацияларни жорий қилиш, маҳсулот сотишни режалаштириш, башорат қилиш ва бошқа истеъмол бозори билан боғлиқ жараёнларни ўрганишга қаратилиши лозим.

Бугунги кунда сайёрамизда содир бўлаётган глобал иқлим ўзгариши, экспертлар хулосасига асосан, инсоният ривожланишининг барча соҳа ва йўналишларида сифат ва миқдор жиҳатдан янгича ёндашишни талаб қилмоқда. Зотан, иқлим ўзгаришининг қорамолчилик соҳаси ва унинг маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнларига таъсир этиш йўналишларини 2-расмда келтирилган тизимда акс эттириш мақсадга мувофиқ.

Демак, иқлимнинг ўзгариши нафақат чорва молларининг маҳсулдорлиги, балки тармоқнинг озуқа базаси ва ем-хашаклар сифатиغا, улар таркибидаги турли микро ва биоэлементлар миқдорига ҳам таъсир кўрсатади. Иқлимнинг ўзгариши қорамолчилик тармоғининг ривожланиши ва маҳсулотларининг сифат кўрсаткичларига ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, ҳавонинг исиб кетиши соғин сигирлар маҳсулдорлигининг камайишига, сутнинг эса ёғлилик даражасининг ошишига сабаб бўлади.

Иқлим ўзгаришининг салбий таъсирини камайитиришда бир қатор тад-бирларни, жумладан, хўжаликларни ихтисослаштириш, касалликларга чи-дамли янги нав ва зотларни яратиш, табиий омиллар келтиридаган зарарлар ва шунга ўхшаш нохуш ҳолатларга барҳам бериш учун замонавий техника ва технологияларни жорий этиш муҳим аҳамиятга эга.

2-расм. Иқлим ўзгаришининг қорамолчилик тармоғи ва маҳсулотларига кўрсатадиган салбий таъсир йўналишлари⁴⁴

Қорамолчиликда иқлим ўзгаришининг таъсирини камайтириш мақсадида биринчи навбатда қорамолчилик соҳасига тегишли бўрдоқчилик ва сут-товар комплексларини ҳудудларнинг табиий-иқлим шароитидан келиб чиқиб ихтисослаштириш ва жойлаштириш ҳамда уларни ушбу ҳудудга мос келадиган қорамол зотлари билан таъминлаш зарур бўлади.

Кейинги навбатда қорамолларнинг иссиққа, касалликларга чидамли ва юқори маҳсулдор зотларини яратиш ҳамда табиий салбий таъсирларни енгиш мақсадида дунё олимлари томонидан яратилган инновацион техника ва технологиялардан фойдаланишни йўлга қўйиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуганиев А., Абдуганиев А.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодийети/ Олий ўқув юртлари учун дарслик.-Тошкент, ТДИУ,2011 й.
2. Бычкова А.Н. Экономический механизм: определение, классификация и применение. Омский ГУ путей сообщения.- 2010 г.
3. Шодмонов Ш. Иқтисодийёт назарияси дарслиги Тошкент.: ТДИУ, 2013 й. -579 б
4. Ўлмасов А., Вахобов А. Иқтисодийёт назарияси. Т.: "Иқтисод ва молия", 2014. – 424 бет

⁴⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

КОРХОНАЛАРДА РЕЙТИНГ ТУШУНЧАСИ ВА УНИ АНИҚЛАШДА ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ УСУЛЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

К. А. Махкамбоев,
мустақил изланувчи, ТДИУ
О. Р. Бозорова,

“Молия ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Мақолада корхоналар рейтинги бўйича олимларнинг қараишлари, унинг иқтисодий мазмуни, рейтинг тушунчаси бўйича муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган. Шу билан бирга рейтинг баҳолаида қўлланиладиган усуллар кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: рейтинг, корхоналар рейтинги, ҳудудлар рейтинги, рейтинг баҳолаиш, кўрсаткичлар, усуллар, ўринларни қўйиши усули.

Аннотация: В статье подробно излагаются взгляды ученых на рейтинг предприятий, его экономическое содержание, авторское определение понятия рейтинга. В то же время были рассмотрены методы, использованные при рейтинговой оценке.

Abstract: The article describes in detail the views of scientists on the rating of enterprises, its economic content, the author's definition of the concept of rating. At the same time, the methods used in the rating assessment were considered.

Ҳозирги кунда янги Ўзбекистон шакланмоқда. Мамлакатимиз нуфузи жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузи борган сари ортиб бормоқда. Албатта бунга ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, тармоқлар фаолиятида халқаро стандарт ва механизмларини кенг жорий қилиниши, шаффофлик принципларига амал қилиниши туртки бўлмоқда.

Бугунги ривожланиш жараёнида дунё миқёсида мамлакатимизнинг, ундаги ҳар бир ҳудуднинг, ҳудудларда эса ҳар бир хўжалик юритувчи субъектларнинг, ушбу субъектларда ҳар бир ходимнинг рейтингини аниқлаш муҳим масалалардан бирига айланди. Мазкур масалага ҳукуратимиз томонидан ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, 2019 йил 7 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга оид чора-тадбирларни тизимлаштириш тўғрисида” ги, 2020 йил 2 июнида “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида” ги Фармонлари қабул қилинди. Фармонда “Халқаро майдонда мамлакатимиз мавқеини янада юксалтириш, хорижий рейтинг агентликлари билан ҳамкорликни тизимли равишда амалга ошириш, масъул давлат органлари раҳбарларига юклатилган вазифаларни ўз вақтида ва сифатли бажарилишида уларнинг шахсий жавобгарлигини кучайтириш мақсадида: Устувор халқаро рейтинг ва

индексларни комплекс равишда кўриб чиқиш ва яхшилаш борасида ижро самардорлигини ошириш ҳамда мутасадди вазирлик ва идоралар томонидан олиб борилган тегишли чора-тадбирларни тизимли мувофиқлаштириш лозимлигини инобатга олган ҳолда устувор халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлашни мувофиқлаштириш бўйича комиссия⁴⁵ тузилди. Мазкур комиссияга бир қанча вазифалар юклатилган. Кўрииб турибдики, ҳар бир субъектнинг рейтингни аниқлаш бугунги кунда ўта долзарб масалалардан бирига айланмоқда. Чунки, давлатларнинг умумий рейтинги, уларнинг алоҳида йўналишлари бўйича баҳо-си, корхоналар ва бошқа хўжалик юритувчи турли субъектлар рейтинглари ҳам аниқланмоқда. Буларни инобатга олиб, бугунги кунда иқтисодий таҳминнинг таркибига корхоналар рейтингини баҳолаш масаласини ҳам киритиш лозим бўлмоқда.

Тадқиқот методологияси

Илмий тадқиқотни амалга оширишда билиш назариясининг индукция ва дедукция, таҳлил ва синтез, миқдор ва сифат, сабаб ва оқибат категорияларидан, статистик ва иқтисодий таҳлил, мантиқий таҳлил каби усуллардан фойдаланилган. Адабиётларни таҳлил қилишда Ўзбекистон Республикасининг расмий статистик маълумотларидан фойдаланилган.

Таҳлиллар

Масаланинг моҳиятини тўлиқ англаш учун рейтинг сўзининг маъносига эътиборни қаратамиз. 7000 дан зиёд атамалар ва тушунчалар жамланган “Большая экономическая энциклопедия” да рейтинг атамасига қуйидагича изоҳ берилган: “Рейтинг – бирорта нарсанинг қайси категорияга, табақага, синфга киришини баҳолайди. Бозор муносабатларига асосланган мамлакатларда тижорат ташкилотларининг кредитга лаёқатлилик даражаси мунтазам равишда таҳлил қилиниб ва баҳолаб борилади. Мутахассислар корхоналар рейтингини аниқлашда бир қанча кўрсаткичлардан ва бошқа ахборотлардан фойдаланади...”⁴⁶, дейилган.

Қайд этиш жоизки, режали иқтисодиёт шароитида корхоналар фаолиятига баҳо беришда рейтинг атамасидан фойдаланилмаган. Унда социалистик мусобақа натижаларига кўра мусобақа голиблари аниқланган. Бунга далил 1980 йилда Москванинг “Советская энциклопедия” нашриётида 1600 бетдан иборат “Советский энциклопедический словарь”⁴⁷ нашр қилинган. Ушбу энциклопедик лугатда ушбу рейтинг атамаси ўз аксини топмаган. Шу сингари бошқа бир қанча лугатларда, хусусан “Русча-ўзбекча лугатда”⁴⁸ ҳам, ўзида 14 мингдан ортқ сўзни жамлаган “Ўзбек тилининг кирилл ва лотин алифболаридаги имло лугати” да⁴⁹ ҳам рейтинг атамаси киритилмаган. Булардан ҳам кўрииб турибдики, ушбу атама мамлақтимизнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётида янги атама бўлиб ҳисобланади.

Беш жиллик “Ўзбек тилининг изоҳли лугати” га рейтинг атамаси киритил-

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартда “Халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга оид чора-тадбирларни тизимлаштириш тўғрисида” ги Фармони.

⁴⁶ Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – С. 540.

⁴⁷ Советский энциклопедический словарь. – М.: “Советская энциклопедия”, 1979. 1600 с.

⁴⁸ Русско-узбекский словарь. В 2-х томах. – Т.: “Главная редакция УзЭ”, 1983. (1-томида 808 бет. 34650 та сўз, 2-томида 800 бет. 32170 та сўз.).

⁴⁹ Ўзбек тилининг кирилл ва лотин алифболаридаги имло лугати. 14 мингдан ортқ сўз. – Т.: “Sharq”,

ган ва унга қуйидагича изоҳ берилган. Рейтинг инглизча “rating” сўздан келиб чиқиб, “баҳо, даража” маъноларини англатиши қайд этилган ва унга учта изоҳ берилган.¹⁾ Ўқитувчилар ва талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш усули ҳамда тизими. ²⁾ Спортнинг баъзи турларида (мас. шахматда) эришилган ютуқларнинг самарадорлиги ва нуфузини баҳолашда рақамлар билан ифодаланган шахсий кўрсаткич. ³⁾ Сиёсат, маданият ва бошқа соҳалардаги таниқли арбобларнинг жамоатчилик фикрини ўрганиш йўли билан аниқланадиган машхурлик даражаси. Худди шундай изоҳ “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” да ҳам келтирилган⁵⁰. Аммо ушбу лугат ва энциклопедияларда корхоналар рейтингини аниқлаш ҳақида ҳеч қандай изоҳ берилмаган.

Интернетнинг Википедия номи билан юритиладиган “Эркин энциклопедия” сида ҳам рейтинг сўзига изоҳ берилган. Бунда айтилишича ҳам мазкур сўз инглиз тилидаги “rating” дан олинган бўлиб, “маълум ҳодиса ёки объектнинг муҳимлигини ёки аҳамиятлигини сон билан ифодаладиган кўрсаткичи ҳисобланади”. Ушбу атамани корхоналарда қўллаш учун айнан шу субъектлар нуқтаи назаридан қараш лозим деб ўйлаймиз. Агар бунга амал қилинадиган бўлса, корхоналар рейтингини уларнинг илғорлик даражасига мос келади. Уларнинг рейтингини қанча юқори бўлса, ўша корхона шунча илғор бўлиб ҳисобланади. Шу жиҳатдан рейтингини баҳолашга, унинг таърифини ишлаб чиқишга ҳам бугунги кун нуқтаи назаридан ёндошиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Бу борада Х.М. Маматкулов ишлаб чиққан лугатда “Рейтинг – маълум ва машхурлик даражаси, фирманинг ўзини, товар ва хизматлар категорияси, сифатини баҳолаш”⁵¹ деган изоҳни берган. Уни аниқлаш борасида қуйидагиларни таъкидлайди: “Рейтинг махсус органлар ёки фирманинг ўзи томонидан жамоатчилик фикрини сўраш йўли билан белгиланади. Мақбул товар ёки аниқ фирма типини аниқлашга ёрдам беради”⁵². Ушбу муаллифнинг берган изоҳида асосий эътибор фирманинг “машхурлик даражаси” га қаратилган ва “сифатини баҳолаш” га урғу берилган. Аммо қандай баҳолаш, қандай ўлчамлардан фойдаланиш масалалари қараб чиқилмаган.

Ушбу атама бўйича Каландарова Н.Н. шундай фикрларни билдириб ўтади. “Рейтинг – хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига комплекс баҳо беришнинг индивидуал миқдорий кўрсаткичи, корхоналар бизнесининг нуфузи, ташкилотнинг имиджи ҳақида ахборот олишнинг, молиявий ишончлигини баҳолашнинг муҳим усулидир”⁵³.

Рейтинг атамасига Е.В.Голишева, Н.В.Иванина, И.С.Тухлиев ва А.П.Темирходжаевлар ҳам ўзларининг таърифларини берган. Ушбу олимларнинг фикрича

2012. 432 бет.

⁵⁰ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. Парчин – Солиқ. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давайт илмий нашри, 2004. – 298 бет.

⁵¹ Маматкулов Х.М. Хизмат кўрсатиш соҳасига оид атамалар ва иборалар изоҳли лугати. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010. – 212 бет.

⁵² Маматкулов Х.М. Хизмат кўрсатиш соҳасига оид атамалар ва иборалар изоҳли лугати. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010. – 212 бет.

⁵³ Каландарова Н.Н. Корхоналар молиявий ҳолатини рейтинг баҳолашда таҳлил методикасини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. –Т.: ТМИ, 2019. – 11 б.

“Рейтинг – маълум объект ёки жараёнларнинг муҳимлигини ифодалайдиган сон ёки тартибли кўрсаткич (таржима бизники – К.М.)”⁵⁴. Ушбу таърифда ҳам рейтингга хос барча жиҳатлар ўрин олган. Бу ерда фақат “объект ёки жараёнлар” олинган. Объект шунчаки бир бирлик бўлиб ҳисобланади. У катта ёки кичик бўлиши мумкин. Бироқ рейтинг баҳолашда натижа олинади. Шу тўғрисида фақат “объект” ни қабул қилиш биров мунозарали. Жараёнлар бўйича ҳам худди шундай фикрларни айтиш мумкин. Чунки куруқ жараён ҳали ҳеч нарсага англаб беришмайди. У иқтисодий, табиий, ижтимоий каби жараёнлардан иборат бўлиши мумкин. Буларнинг қайси бирини қайси мезон асосида олиш мумкинлиги ушбу таърифда мавҳум бўлиб қолган.

Тадқиқот натижалари

Ўқоридаги олимлар томонидан илгари сурилган таърифларни инобатга олиб, корхоналар рейтингини тушунчасига қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Корхоналар рейтингини деганда, хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти натижаларининг муҳимлиги ёки аҳамиятлигини сон билан ифодалайдиган кўрсаткичларнинг тизимлаштирилган ҳолати тушунилади. Ушбу таърифнинг назарий жиҳатдан асосланганлигини қуйидагича изоҳлаш мумкин:

1. Бу ерда гап корхоналар (фирма, компания, ташкилот, муассаса каби) рейтингини ҳақида кетганлиги учун умумий қилиб хўжалик юритувчи субъектлар олиниши белгилади.

2. Рейтинг учун фаолият натижаларининг олиниши ҳам масалага ойдинлик киритади. Чунки фаолият натижаси бўйича баҳоланадиган бўлса, ушбу фаолиятини жадаллаштириш ва самарадорлигини оширишга ҳаракат қилади.

3. Масаланинг муҳимлигини сон билан ифодалайдиган кўрсаткичлар тизимининг олиниши ҳам аҳамиятли. Чунки кўрсаткичлар бирор натижани билдирса, унга берилган аниқ сонлар унинг даражасини белгилайди. Шу тўғрисида ушбу ҳолатлар ҳам таърифда инобатга олинган.

Ўқоридаги таърифдан ҳам кўриниб турибдики, корхоналар рейтингини битта кўрсаткич ёки йўналиш билан баҳолаб бўлмайди. Унинг бир қанча йўналишлари мавжуд. Ҳар қандай даражада рейтингни аниқлашда кўрсаткичлардан фойдаланилади. Кўрсаткичлар эса иқтисодий-ижтимоий жараён ва ҳодисаларнинг мазмунига қараб турли йўналишларда бўлиши мумкин. Масалан, ижтимоий соҳанинг ўзига хос кўрсаткичлари, иқтисодий соҳада – иқтисодий кўрсаткичлар, математикада – даражалар, сон билан ифодаланадиган турли модуллар, табиатда – иқлим ўзгаришлари, офатлар, об-ҳаво маълумотлари ва бошқалар. Булардан ҳам кўриниб турибдики, корхоналар рейтингини аниқлашда, бошқа соҳалар сингари аниқ рақамларда ифодаланган кўрсаткичлар тизимидан фойдаланамиз. Буларнинг ўзaro боғлиқлиги бевосита уларнинг бир-бирини тўлдирishi билан ифодаланадиган шаклланиш жараёнида кўриш мумкин.

Рейтингни аниқлашда ўринларни кўшиш усули ҳам мавжуд. Бу ҳар бир корхонани ҳар бир кўрсаткич бўйича ўринларини аниқлаб, ўринларини кўшиш усули бўлиб ҳисобланади. Бу усул асосан кўрсаткичларнинг йўналиши

⁵⁴ Голишева Е.В., Иванина Н.В., Тухлиев И.С. ва Темирходжаев А.П. Словарь современных терминов в сфере туризма. – Самарқанд, ГП Издательство «Зарафшон», 2018. – 295 с.

бир хил бўлиб, ўлчами ҳар хил бўлганда қўлланилади. Ушбу усул орқали ҳар хил ўлчамга эга бўлган кўрсаткичларни ҳар бирининг ўринларини белгилаш орқали, бир хил ўлчамга келтириб олиш мумкин. Масалан, корхона активлари сони ўсиш суръати, харажатлар суммаси, маҳсулот умумий ҳажми каби кўрсаткичлар бир хил ўлчамга келтирилиши лозим. Аслида уларнинг ўлчамлари турлича бири сўмда ифодаланса, иккинчиси фоизда, учинчиси коэффициентда бўлиши ҳам мумкин. Агар улар турли ўлчамларда ифодаланганда уларни қўшиб ёки солиштириб бўлмайди. Бундай ҳолларда ҳар хил ўлчамдаги кўрсаткичлар миқдорини ўринларни қўшиш йўли билан бир хил ўлчамга келтириб олинади.

Шуни эътиборга олиш лозимки, рейтингни аниқлашда ўринларни қўшиш усулининг ҳам жуда кўп йўналишлари мавжуд. Масалан, кўрсаткичларнинг моҳиятига қараб табақаланган ўринларни қўшиш, ҳар бир кўрсаткичга маълум балларни бериш усулидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Рейтинг тизими баҳолаш амалиётида ўринларни қўшишда субъектив ёндашишлар бўлиши мумкин. Бунга йўл қўймаслик учун ҳар бир кўрсаткичга балл беришда иш натижасининг реал ҳолатидан келиб чиқиб, ушбу балларни ҳамма корхоналарга бир хил даражада тасдиқлаб, улардан фойдаланиш бўйича тегишли низомлارни ишлаб чиқиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлар эди. Биз бунга эришиш учун унинг оддий йўлидан, яъни ҳар бир кўрсаткич бўйича корхоналар эгаллаган ўринларини аниқлашни тавсия этамиз. Шунга асосан рейтинг кўрсаткични аниқлашда ҳар бир корхонанинг, ҳар бир кўрсаткич бўйича ўринлар жамлаб чиқилди. Бу ҳолда қайси корхона энг кичик натижага эришган бўлса ўша корхона юқори ўрин эгаллаган бўлиб ҳисобланадиган бўлди. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланишни тавсия қиламиз:

$$P_{\text{ўр}} = \sum_{i=1}^n K_{\text{ў}_i};$$

Бунда: $P_{\text{ўр}}$ – корхоналарнинг алоҳида кўрсаткичлари бўйича жамланган рейтинг миқдори;

Σ - барча кўрсаткичларнинг эгаллаган ўринларини қўшиш белгиси;

i – рейтинг тизимига киритилган i - кўрсаткичнинг тартиб рақами;

n – рейтинг тизимига киритилган кўрсаткичларнинг умумий сони;

$K_{\text{ў}_i}$ – рейтингни аниқлашда иштирок этадиган i – кўрсаткичнинг номи.

Мамакатимиз олимлари ва хорижий олимлар адабиётларида рейтинг кўрсаткичи бўйича эгаллаган ўринларни қўшиш усули ҳам алоҳида усул сифатида кўрсатилган. Аммо бу усулларнинг методологик асоси рейтинг балларини қўшишда бир хил бўлганлиги учун уларни умумлаштирган ҳолда ифодалаш ҳам мақсадга мувофиқдир. Юқорида таъкидланганидек, кўрсаткичлар қиёсланадиган ҳолатга келтириб, ўринларни қўшиш усулини қўлаб, моҳиятлилик коэффициентини ҳам инобатга олган ҳолда, рейтинг кўрсаткични аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланишни тавсия қиламиз:

$$K_{\text{к}_j} = \sum_{i=1}^n B_{ij} * K_{\text{м}_i}; \quad (3)$$

Бунда B_{ij} - i -кўрсаткичнинг j -объектдаги бали, яъни ҳар бир объектнинг ҳар бир кўрсаткич бўйича эгаллаган ўринлари.

K_m – i -кўрсаткичнинг моҳиятлилик коэффициенти.

Таҳлил натижасида шу кўрсаткични яхшилаш чора-тадбирлари ишлаб чиқиши керак бўлади. Рейтинг кўрсаткичларидан фойдаланиб қилинадиган таҳлил илғор тажрибани аниқлаш ва уни жорий қилиш учун ҳам тегишли хулоса чиқариш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар

Корхоналар рейтинг даражаси шаклланиши учун албатта рейтингга киририлган субъектларда содир бўлган жараёнлар натижаси лозим бўлади ва ушбу жараёнлар аниқ рақамларда ифодаланган кўрсаткичларда ҳам ўз тасдиғини топиши лозим.

Рейтинг тизимида баҳолашнинг ўринларни кўшиш усули, кўриб ўтганимиздек, маълум қулайликларга эга. Чунки, ушбу ҳолатда ҳар бир кўрсаткич бўйича автотранспорт корхоналарининг эгаллаган ўринларини аниқлаш кифоя. Бу ҳеч қанақа қўшимча ҳисоб-китобларни талаб қилмайди. Бироқ шуни инобатга олиш лозимки, бу усулнинг айрим камчиликлари ҳам мавжуд. Хусусан, кўрсаткичларнинг ўринлар ўртасидаги миқдори ҳар хил даражада бўлиши мумкин. Рейтингни баҳолашнинг ушбу усули соддалиги, амалиётда қўллаш осонлиги ва аниқлиги билан фарқ қилади. Шу туфайли мазкур рейтинг кўрсаткичидан ҳам бемалол амалиётда фойдаланиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартида “Халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга оид чора-тадбирларни тизимлаштириш тўғрисида”ги Фармони.

2. Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – С. 540.

3. Советский энциклопедический словарь. – М.: “Советская энциклопедия”, 1979. 1600 с.

4. Русско-узбекский словарь. В 2-х томах. – Т.: “Главная редакция УЗЭ”, 1983. (1-томида 808 бет. 34650 та сўз, 2-томида 800 бет. 32170 та сўз.)

5. Ўзбек тилининг кирилл ва лотин алифболаридаги имло лугати. 14 мингдан ортиқ сўз. – Т.: “Sharq”, 2012. 432 бет.

6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. Парчин – Солиқ. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашри, 2004. – 298 бет.

7. Wikipedia® — зарегистрированный товарный знак некоммерческой организации Wikimedia Foundation, Inc.

8. Маматқулов Х.М. Хизмат кўрсатиши соҳасига оид атамалар ва иборалар изоҳли лугати. – Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010. – 212 бет.

9. Каландарова Н.Н. Корхоналар молиявий ҳолатини рейтинг баҳолаида таҳлил методикасини такомиллаштириши. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. -Т.: ТМИ, 2019. – 11 б.

10. Голишева Е.В., Иванина Н.В., Тухлиев И.С. ва Темирходжаев А.П. Словарь современных терминов в сфере туризма. – Самарканд, ГП Издательство «Зарафион», 2018. – 295 с.

АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ СТАТИСТИКА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ

Д.А.Ибрагимов,
“*Менежмент ва маркетинг*” кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ
Б.И.Хидирова,
“*Менежмент ва маркетинг*” кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Мақолада аҳоли турмуш даражаси ва сифатини намоён этувчи ижтимоий тавсифдаги кўрсаткичларнинг ўрни, аҳоли бандлиги ва у билан боғлиқ муносабатларнинг аҳамияти ўз аксини топган. Мамлакат иқтисодийтида бандликка таъсир этувчи омиллар, аҳоли бандлиги ҳолати таҳлил қилинган.

Таянч иборалар: аҳоли бандлиги, муносабатларнинг аҳамияти, бандликка таъсир этувчи омиллар, постиндустриал модел, меҳнат бозори.

Аннотация: В статье отражена роль показателей в социальном описании, указывающих на уровень и качество жизни населения, важность занятости и отношений с ней. Были проанализированы факторы, влияющие на занятость в климате страны, статус занятости.

Abstract: The article reflects the role of indicators in the social description, indicating the level and quality of life of the population, the importance of employment and relations with it. The factors affecting employment in the country's climate, employment status were analyzed.

Жаҳон иқтисодийти ривожланишининг бутунги босқичида мамлакатлар тараққийти даражасини баҳолашда нафақат узоқ давр устувор аҳамият касб этган иқтисодий кўрсаткичларнинг, балки устун равишда аҳоли турмуш даражаси ва сифатини намоён этувчи ижтимоий тавсифдаги кўрсаткичларнинг ҳам ўрни ортиб бормоқда. Мазкур кўрсаткичларнинг асосий қисми аҳоли бандлиги билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлардан таркиб топганлиги, ривожланган мамлакатларда бугунги кунда иқтисодий ўсишнинг асосий омили сифатида “инсон капитали” га ургу берилётганлиги инобатга олинса, аҳоли бандлиги ва у билан боғлиқ муносабатларнинг аҳамияти янада яққолроқ намоён бўлади.

Халқаро меҳнат ташкилотининг прогнозларига кўра, 2023 йилга бориб дунё аҳолисидан 3,7 млрд. киши меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолини, шундан иш билан банд аҳоли сони 3,5 млрд. кишини ва ишсизлар сони 0,2 млрд. кишини ташкил этади. Агар ушбу даврга келиб дунё бўйича банд аҳолининг 55 %га яқини норасмий бандларни ташкил этишини ҳисобга олинадиган бўлса, халқа-

ро меҳнат бозоридаги бандлик ҳолатини кўп омили таҳлил асосида тартибга солиш ҳамда бандлик даражасини оптималлаштиришда унинг замонавий хусусиятларини етарли даражада ҳисобга олиш лозим⁵⁵. Ушбу маълумотлар меҳнат бозоридаги бандлик ҳолатини ўрганиш ва таҳлил этиш асосида уни тартибга солиш ҳамда бошқариш жараёнларида бандликнинг замонавий хусусиятларини етарли даражада ҳисобга олиш лозимлигини кўрсатмоқда. Бутунги кунда мамлакатларнинг ривожланиш ҳолатини баҳоловчи халқаро баҳолаш тузилмаларининг кўрсаткичлари таркибида фақатгина иқтисодий кўрсаткичларнинг ўзигагина таяниб қолмасдан, жамиятнинг ижтимоий ривожланиш кўрсаткичлари олдинги ўринларга чиқмоқда. Чунки ижтимоий ривожланиш кўрсаткичлари ҳам мамлакатнинг иқтисодий тараққиёти натижасидаги сифат ўзгаришларини ўзида акс эттиради ва бу кўрсаткичлар орқали унинг умумий ривожланиш ҳолатига баҳо бериш мумкин бўлади.

Ана шундай кўрсаткичларнинг аксарияти аҳоли турмуш фаровонлиги билан боғлиқ кўрсаткичлар бўлиб, уларнинг даражаси мамлакат фуқароларининг самарали бандлиги ҳамда бандлик натижаси ҳисобланган турмуш фаровонлиги даражаси билан тўғридан-тўғри боғлиқдир. Бандликнинг янги модели постиндустриал моделга ўхшаш бўлиб, унда ишлаб чиқариш анъанавий омилларининг роли ўзгаради, бунда ахборот ва билим алоҳида ўрин эгаллайди, асосий ривожланиш интеллектуал фаолиятга қаратилади (1-расм).

Ушбу моделда ишлаб чиқариш хизматлари учун янги, юқори малакали иш ўринларини ва аҳолига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ паст малакали иш ўринларини шакллантириш функциясини ўз ичига оладиган хизмат кўрсатиш соҳаси алоҳида ўрин тутади.

Шундай қилиб, бандликнинг замонавий модели қуйидаги ўзига хос асосий тенденциялар билан тавсифланади:

1. Ривожланган мамлакатларда иш билан бандликнинг асосий тенденцияси сифатида иқтисодий фаол аҳоли таркибининг моддий ишлаб чиқариш тармоқларидан хизмат кўрсатиш соҳасига ўтишини кўрсатиш мумкин⁵⁶.

2. Хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланиши билан вақтинчалик ёлланувчи ишчиларни ишлатиш кенг тарқалмоқда. Шу муносабат билан, бандликнинг янги модели вақтинча меҳнатдан фойдаланишни кенгайтириш билан тавсифланади.

3. Меҳнат ресурслари умумий таркибидаги аёллар улушининг ортиши.

4. Бандлик моделида меҳнат интенсивлиги даражасига қараб, ишчилар икки гуруҳга ажратилади: меҳнат сигими паст, аммо ишчиларнинг касбий тайёргарлиги (телекоммуникация, компьютер технологиялари, молиявий хизматлар ва бошқалар) юқори бўлган гуруҳ; меҳнат сигими юқори ва касбий тайёргар-

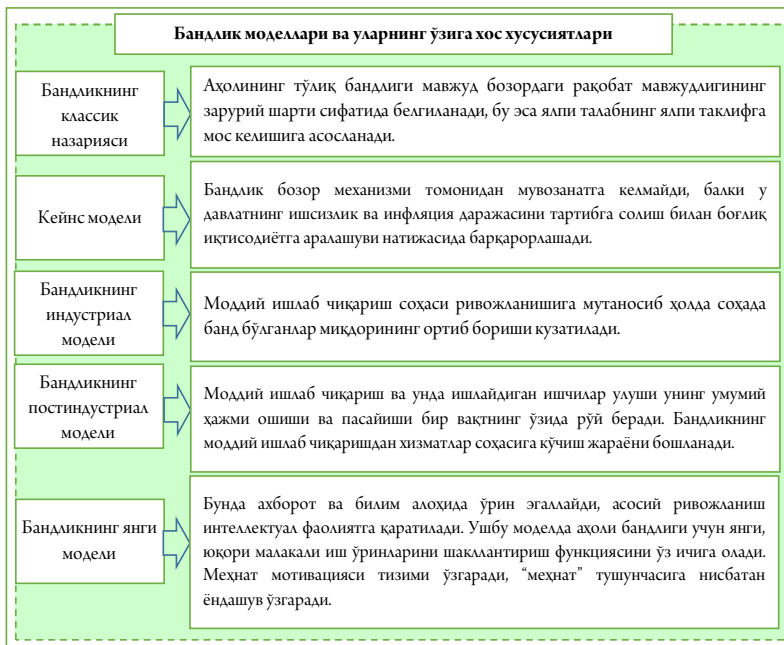
⁵⁵ World Employment and Social Outlook: Trends 2019. International Labour Office. – Geneva: ILO, 2019. pp. 11–12, 84–85.

⁵⁶ Седаак М. Тенденции развития секторальной структуры экономики // Проблемы теории и практики управления. – 1998. №2. – С. 31–32.

лик даражасига талаблар паст (савдо, умумий овқатланиш, хизмат кўрсатиш ва бошқалар) бўлган гуруҳ⁵⁷.

5. Меҳнат муносабатларининг қонунийлик ҳолатига кўра, янги бандлик моделида бандлик расмий ва норасмий, шунингдек, ўз-ўзини иш билан таъминлаш (ўз бизнесини йўлга қўйиш, ўзини-ўзи бошқариш) шакллари бўйича фарқланади.

1-расм. Бандлик моделлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Эркин бозор муносабатларини шакллантириш жараёни юз бераётган мамлакатимизда меҳнат бозорини такомиллаштиришда юқорида кўриб ўтилган бандлик моделлари моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ташкилий-иқтисодий ўзгаришларни амалга ошириш миллий меҳнат бозорининг халқаро меҳнат бозорига интеграциясини тезлаштириш, бандликка таъсир этувчи омилларни бошқариш ҳамда аҳоли самарали бандлигини таъминлаш имконини кенгайтиради.

Меҳнат бозорида юзага келаётган ўзгаришларни баҳолашда уларнинг трендларини аниқлаш ва трендлар асосида баҳолаш муҳим ҳисобланади. Аҳоли бандлигидаги тенденциялар ўзгаришини таҳлил қилиш учун расмий статистик маълумотларни ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг меҳнат бозори бўйича 2011–2020 йиллардаги асосий кўрсаткичлари ўрганиб чиқилди (1-жадвал).

⁵⁷ Алексеев А.Н. Концептуальные подходы к исследованию модели занятости // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 7, №3 (2015) <http://naukovedenie.ru/PDF/177EVN315.pdf>

Ўзбекистонда 2011–2020 йилларда меҳнат бозорида аҳоли бандлиги
кўрсаткичларининг ўзгариши⁵⁸

Кўрсаткичлар	Йиллар										2020 йилда 2011 йилдагига нисбатан ўзгариш (+, -)
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Доимий аҳоли сони (минг киши)	2955,4	2999,5	3049,8	3102,5	3157,3	32120,5	32656,7	33255,5	33905,2	34558,9	5003,5
Меҳнат ресурслари сони (минг киши)	17286,4	17564,3	17814,1	18048,0	18276,1	18488,9	18666,3	18829,6	18949,0	19142,3	1855,9
Иқтисодий фаол аҳоли сони (минг киши)	12541,5	12850,1	13163,0	13505,4	13767,7	14022,4	14357,3	14641,7	14876,4	14797,9	2256,4
Иқтисодиётда бандлар сони (минг киши)	11919,1	12223,8	12523,3	12818,4	13058,3	13298,4	13520,3	13273,1	13541,1	13239,6	1320,5

Жадвалдан кўринадикки, мамлакатимизда доимий аҳоли сони 2011 йилда 2955,4 минг кишини ташкил этган бўлса, 2020 йилда 34558,9 минг нафарга етган ва ўтган 10 йил давомида 16,9 %га ортган (ўсиш – 5003,5 минг киши). Меҳнат ресурслари сони эса 2011 йилдаги 17286,4 минг кишидан 2020 йилда 19142,3 минг кишига етган ва ўтган даврда 10,7 %га ортган (ўсиш – 1855,9 минг киши).

Меҳнат ресурслари сонидagi иқтисодий фаол аҳоли сони 2011–2020 йиллар давомида 18,0 %га ортиб (ўсиш – 2256,4 минг киши), 12541,5 минг кишидан 14797,9 минг кишига етган. Иқтисодий фаол аҳоли таркибидagi иқтисодиётда банд аҳоли сони ҳам барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2011–2020 йилларда ушбу кўрсаткич 11919,1 минг кишидан 13239,6 минг кишига етган ва 11,1 %га ўсган (ўсиш – 1320,5 минг киши).

Меҳнат бозори кўрсаткичларининг таркибий ўзгариши бўйича статистик таҳлил кейинги 10 йил давомида алоҳида кўрсаткичлар бўйича ўзига хос ўзгаришлар юз берганлигини кўрсатади.

Жумладан, иқтисодий фаол аҳоли сонининг доимий аҳоли сонидagi (0,4 %) ва меҳнат ресурслари сонидagi (4,8 %) улуши, иқтисодиётда бандлар сонининг меҳнат ресурслари сонидagi улуши (0,2 %) барқарор ўсиб бориши билан бирга, меҳнат ресурслари сонининг доимий аҳоли сонидagi улуши (-3,1 %), иқтисо-

⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

диётда бандлар сонининг доимий аҳоли сонигаги (-2,0 %) ва иқтисодий фаол аҳоли сонигаги улуши (-5,6 %) пасайганлигини кўрсатади.

Юқоридаги таҳлилларда кўрилган умумлашган кўрсаткичлар бандлик ҳолатида юзага келаётган муаммоларнинг илдинини етарли даражада очиб бера олмадлигини эътиборга олган ҳолда аҳоли бандлиги ҳолатини мамлакат ҳудудлари ҳамда миллий иқтисодиёт тармоқ ва соҳалари кесимида таҳлил қилишга ҳаракат қилинди. Умуман олганда, таҳлиллар шуни кўрсатадики, миллий меҳнат бозорида самарали бандликни таъминлаш, тармоқ ва ҳудудлар кесимида бандларни энг мақбул ҳолда тақсимлаш ҳамда бандлик жараёнларига таъсир этувчи омилларни самарали бошқаришда юқорида ажратиб кўрсатилган ўзгариш тенденцияларини ҳисобга олиш муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//“Халқ сўзи” газетаси, 30 декабр 2020 йил № 275–276 (7746–7747)
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947 сонли Фармони” 2017 йил, 7 февраль. gov.uz
3. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2020 йил яқунлари бўйича статистик ахборотномаси маълумотлари
4. Седлак М. Тенденции развития секторальной структуры экономики // Проблемы теории и практики управления. – 1998. №2. –С. 31–32
5. Алексеев А.Н. Концептуальные подходы к исследованию модели занятости // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 7, №3 (2015) <http://naukovedenie.ru/PDF/177EVN315.pdf>
6. *World Employment and Social Outlook: Trends 2019. International Labour Office.* – Geneva: ILO, 2019. pp. 11–12, 84–85.

КОРХОНАЛАР БРЕНДИНГ ФАОЛИЯТИДА РАҚАМЛИ МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Д.Б.Мейлиева,

“Менежмент ва маркетинг” кафедраси ассистенти, ТДИУ

Д.Ю.Матризаева,

“Менежмент ва маркетинг” кафедраси доценти, ТДИУ

Аннотация: Рақамли медиа аънаввий ва оммавий ахборот воситаларига нисбатан аудитория билан сифат жиҳатидан янги коммуникацияни таъминлаб, глобал ва маҳаллий брендлар учун стратегик аҳамиятга эга бўлган воситага айланган. Биз рақамли муҳитда реклама коммуникацияларини стратегик режалаштиришнинг асосий босқичларини кўриб чиқдик, интернет реклама каналлари ва воситаларига алоҳида эътибор қаратдик. Рақамли муҳитнинг ўзига хос хусусиятлари туфайли босқичларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга. Мақола илмий тадқиқотларга, шунингдек муаллифнинг реклама тажрибасига асосланган.

Таянч иборалар: рақамли медиа; янги оммавий ахборот воситалари; стратегик режалаштириш; коммуникация стратегияси; реклама; бренд коммуникацияси; интернет; интернет коммуникацияси; рақамли воситалар; рақамли коммуникация.

Аннотация: Цифровые медиа стали инструментом, имеющим стратегическое значение для мировых и локальных брендов, обеспечивая качественно новое общение с аудиторией по сравнению с традиционными и масс-медиа. Мы рассмотрели основные этапы стратегического планирования рекламных коммуникаций в цифровой среде, уделив особое внимание каналам и инструментам интернет-рекламы. Благодаря уникальным характеристикам цифровой среды каждый из этапов имеет свои особенности. Статья основана на научных исследованиях, а также на рекламном опыте автора.

Annotation: Digital media has become a tool of strategic importance for global and local brands, providing a qualitatively new communication with the audience compared to traditional and mass media. We have reviewed the main stages of strategic planning of advertising communications in the digital environment, paying special attention to Internet advertising channels and tools. Due to the unique characteristics of the digital environment, each of the stages has its own characteristics. The article is based on scientific research as well as the author's advertising experience.

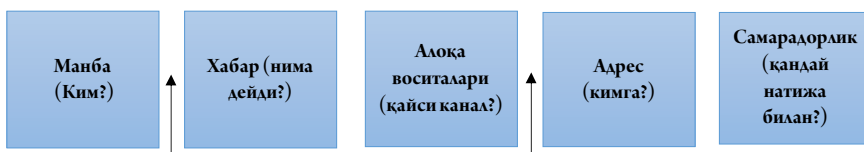
Қириш. Дунё бўйлаб интернетдан фойдаланувчилар сони йил сайин ўсиб бормоқда ва интернет аудиториясининг ўсиши билан бир қаторда, глобал электрон тармоқда реклама бозори тезлашмоқда. Интернет рекламанинг янги шакллари пайдо бўлиши ва ривожланиши компанияларга сифат жиҳатидан янги босқичга ўтишга ҳамда кўшимча рақобатдош устунликларга эга бўлишга имкон беради. Шу билан бирга корхоналар фаолиятида маркетингда фойдаланишда турли стратегиялар ишлаб чиқиш, корхонанинг келгусидаги ривожига ҳисса қўшади. Ҳар бир корхона ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотини бозорга тақдим этиш, намоён қилишида албатта рекламага мурожат қилади. Бу эса корхона фаолиятини юқори чўққиларга олиб боришида бевосита хизмат қилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Корхоналар брендинг фаолиятида

рақамли маркетинг стратегияларидан фойдаланиш доирасидаги кенг қўламли илмий тадқиқотлар хорижлик иқтисодчи олимлар Lasswell Н, Моисеева А.П., Шарков Ф. И., Уразова С. А, Харитоновна В. Н [1] ва бошқалар томонидан амалга оширилган.

Мамлакатимиз корхоналарининг бозор фаолиятини тадқиқ этишда бозор иштирокчилари ва харидорлар билан боғлиқ муносабатлар, корхоналар брендинг фаолиятида рақамли маркетинг стратегиясини шакллантиришда ички ва ташқи маркетинг муҳитининг ўрни билан боғлиқ муносабатларнинг илмий-назарий асослари иқтисодчи олимлардан Ш.Эргашходжаева, М.Икрамов, А.Абдухалилова, Ш.Мустафакулов, З.Хакимов [2] ва бошқалар томонидан ўрганилган.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда фойдаланувчиларнинг эътиборини жалб қилиш учун рақобат жуда юқори, шунинг учун компаниялар маҳсулот ёки хизматни илгари суриш учун муваффақиятли интеграциялашган алоқа стратегиясини ишлаб чиқиш учун махсус ҳаракатларни амалга оширишга мажбур. Коммуникация жараёни схематик равишда америкалик тадқиқотчи Г. Лассуэлл томонидан тақлиф қилинган ҳаракатларнинг универсал кетма-кетлиги шаклида ифодаланиши мумкин (1-расм).

Кодлаш Қайта кодлаш

1-расм. Гарольд Лассуэллнинг коммуникация модели

Ушбу модел коммуникацияни маълум бир алоқа воситалари ёрдамида қабул қилувчига етказадиган ва шу билан аниқ таъсирга эришадиган жараён сифатида тушунтиради. Реклама мулоқотида воқеликни ифодалашнинг турли шакллари восита сифатида ҳаракат қилади.

Таърифларни таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, “коммуникация” атамаси учта асосий талқинга эга:

- ахборот, билимларни бир шахсдан бошқасига ўтказиш жараёни, маълумот манбасидан қабул қилувчига бўладиган жараён;
- ушбу жараённинг таркибий асоси бўлган алоқалар ва муносабатлар тўплами (коммуникация таъсир қилиш воситаси сифатида қаралади);
- жамият ва унинг таркибий қисмларига таъсир ўтказиш мақсадида маълумотларни узатиш ва алмашиш.

Демак, коммуникация - бу турли хил маълумотларни яратиш, узатиш ва қабул қилиш имконини берадиган ўзаро таъсир жараёни ва алоқа усуллари ҳисобланади. Реклама нуқтани назардан коммуникация - ахборотни узатиш жараёни бўлиб, унинг мақсади жўнатувчи томонидан берилган жавоб бўлиб, хабарни қабул қилувчини хабар манбаи сифатида ишлайдиган реклама берувчига фойдали ҳаракатларни қилишга ундайди.

Реклама амалиётида коммуникация стратегиясининг асосий вазифаси брендни ривожлантириш учун ахборотни қўллаб-қувватлашдир. Коммуника-

ция стратегияси жойлашишни аниқлаш, ижодий стратегия ва медиа стратегиясига асосланган бўлиб, у мақсадли аудиторияга таъсир ўтказиш учун энг самарали воситалар тўплами ва ушбу воситалардан фойдаланишнинг аниқ дастуридир. Коммуникация стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадли аудиториянинг афзалликлари ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда бозорнинг ҳақиқий эҳтиёжлари асосида амалга оширилади. Коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишнинг мақсади истеъмолчи ва бренд ўртасидаги ўзаро алоқаларни бошқариш, истеъмолчи ва бренд ўртасида самарали ҳамда башорат қилинадиган алоқани шакллантириш ва истеъмолчининг фикри, вақт ва бозор талабларига мувофиқ брендни такомиллаштиришдир. Коммуникация стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнида вазифалар таҳлиа қилинади, асосий хабар (key message) ва алоқа мақсади шаклланади, асосий элементлар аниқланади, уларнинг ёрдамида мақсадли аудитория вакилларига самарали хабар етказилади. Реклама нафақат ушбу асосий хабарни мақсадли аудиторияга етказиши, балки харидорни ушбу маҳсулот ноёб ва сотиб олишга арзийдиганлигига ишонтириши керак.

Демак, коммуникация стратегияси - бу бозорни таҳлил қилиш, жойлашишни аниқлаш, самарали воситалар ва реклама каналларини танлаш ва ниҳоят, ёрқин ижодий ечимларни ўз ичига олган брендни илгари суриш бўйича пухта ўйланган ва режалаштирилган ҳаракатлар режасидир. Ҳар қандай коммуникация стратегиясининг ўзгармас элементлари мавжуд - бу алоқа мақсадлар, мақсадади аудитория, алоқа хабари, реклама воситалари ва манбалари.

Интернетда коммуникация стратегиясини режалаштиришнинг ўзига хос хусусияти интернетнинг коммуникатив муҳити билан белгиланади. Биз интернетни жойлаштириш учун қўшимча канал сифатида эмас, балки ноёб восита сифатида кўриб чиқамиз, шунинг учун интернетда стратегияни режалаштириш - бу онлайн майдонда имконият ва ресурсларни бирлаштиришдир. Шундай қилиб, биз интернетда коммуникация стратегиясини режалаштиришнинг ўзига хос хусусиятларининг мавжудлиги ёки йўқлиги тўғрисида хулоса қилишимиз мумкин, бу нафақат режалаштириш жараёнининг босқичларидан ўтиш, балки ушбу стратегияни яратишга умумий ёндашиш ва параметрлар асосида мутахассис уни ишлаб чиқади.

Шунингдек, реклама компаниясининг натижаларини билвосита медиа кўрсаткичлари бўйича текшириш мумкин. Классик аналитикада оммавий ахборот воситалари билан алоқалар сони ва фойдаланувчининг ҳаракатлари (ёқтиришлар, изоҳлар, репостлар, қарашлар ва бошқалар) учун рақамлар келтирилган. Бу ерда ҳамма нарса оддий туюлиши мумкин, аммо фақат тажрибаи медиа жамоаси ушбу маълумотларнинг ҳажмини шарҳлай олади, чунки улар ўзлари ҳеч нарса бермайдилар. Қайси кўрсаткичлар билан таққослашни билмасангиз, видеоларни кўриш сони ҳеч нарсани аниқламайди. Масалан, биз 5 марта томоша қилинганда видео хабарни етказа бошлайди ва тўғри идрокни шакллантиради. Ушбу тахмин бизни алақачон кўриш сони маълумотларини изоҳлашга яқинлаштирмоқда.

Муаммо фойдаланувчиларни рақамли ҳаракатларга ундаш бўлиши мумкин. Бундай ҳолда, уларнинг ҳаракатларини таҳлилий воситалар ёрдамида кузатиб бориш мумкин: сайтдаги ҳаракатлар (шу жумладан кўнғироқларни кузатиб бориш технологиялари ёрдамида кўнғироқлар), жамоатчилик, мобил дастур ва ҳатто баннер ичида. Бундай ҳолда сиз аналитик воситаларни олдиндан ўр-

натишингиз ва натижада олинган миқдорий қийматларни sanoat, mijoz va ўзингизнинг тажрибангиз маълумотлари асосида шарҳлашингиз керак. Самардорликни баҳолаш кўплаб заиф томонларга эга. Масалан, рақамли ва бошқа каналларнинг умумий натижага кўшган ҳиссасини қандай аниқлаш мумкин ёки турли хил рақамли воситаарнинг ҳиссасини қандай баҳолаш мумкин? Бунинг бир неча усуллари мавжуд:

- эконометрик моделлар;
- тадқиқот техникаси;
- билвосита кўрсаткичлар бўйича;
- эксперт-субъектив модел;
- аналитик кўрсаткичларда атрибут моделлари.

Рақамли рекламада алоқа стратегиясини қўллашнинг юқоридаги йўналишлари асосида сиз самарали реклама компаниясини ўтказишингиз мумкин:

- тўғридан-тўғри рақобатчилар орасида ҳам, умуман бутун тоифада ҳам маҳсулотни осон ва тезкор идентификациясини таъминлаш. Қоида тариқасида, ушбу босқичда товарнинг ташқи кўринишига, унинг қадоқлаш ва реклама материалларига катта эътибор қаратилади, уларнинг ёрдамида бренд ўз аудиториясига асосий хабарни етказишга интилади;

- рационал ёки ҳиссий мотивлар орқали истеъмолчига маълум бир маҳсулотга бўлган эҳтиёжни тез ва аниқ етказиш. Баъзи ҳолларда, бундай «аргументация» сўзма-сўз маънога эга бўлиши ва маҳсулотнинг ҳақиқий тасвири бўлиши мумкин (масалан, унинг энг катта ва энг жозибали қиёфаси); бошқа ҳолатларда истеъмолчи онгида мавжуд бўлган тасвирлар ва стереотиплар тили ишлатилади (масалан, премиум парфюмерия учун қадоқлаш дизайни);

- тўғри танлов туйғусини яратиш. Товар дунёсига кириб (қадоқлаш ёки реклама билан шуғулланиш) истеъмолчи ўзи учун танланганлиги тўғрилигига ишонтирадиган янги, кўшимча реклама далилларини топиши керак, бу маълум реклама элементлари (сифат белгилари, профессионал тавсиялар ва бошқалар) мавжудлигида ифодаланган;

- қарор қабул қилиш, маҳсулотни сотиб олиш ёки уни тузатиш босқичида истеъмолчини қўлаб-қувватлаш. Ҳар қандай самарали қабул қилинадиган ва яхши эсда сақланадиган ҳар қандай ахборот блоклари (масалан, кўшимча фойда ва имтиёзлар ҳақида хабар) бундай аргументал «қўлаб-қувватлаш» вазифасини ўташи мумкин.

Тадқиқот натижалари:

1. Ахборот технологияларининг ривожланиши умуман реклама коммуникациялари соҳасида қўллаш учун катта имкониятларга эга. Бу ҳар бир босқичда эҳтиёткорлик билан стратегик режалаштиришни талаб қилади.

2. Реклама соҳаси истеъмолчиларга самарали таъсир ўтказиш учун реклама алоқаларининг барча имкониятларидан фойдаланишга интилади. Бугунги кунда тижорат мақсадларида турли хил реклама воситаларидан фойдаланиш одатий ҳолга айланиб бормоқда, чунки бу тингловчилар билан алоқа ўрнатишда юқори натижаларга эришишга имкон беради.

3. Турли аудиторияларда рақамли реклама учун турли хил каналлар ва воситалар турли хил ишлайди, бу стратегик режалаштириш босқичида ҳисобга олиниши керак.

4. Воситалар тўпламини танлаш мақсадли аудитория параметрлари ва айрим интернет сайтларидаги фаолиятни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Ушбу хусусиятлар асосан рақамли муҳитнинг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ бўлиб, уларни чуқур ўрганиш ва улардан фойдаланишда реклама мутахассиси учун зарурдир, чунки «рақамли технологияларни ўзлаштириш - бу ахборот жамиятининг белгисидир».

Хулоса қиламизки, коммуникация стратегиясини амалга ошириш асосан технологиялар ва медиа ташувчилар арсеналини ривожлантириш билан белгиланади. Мавжуд хилма-хиллик, шунингдек, янги реклама форматларининг пайдо бўлиши реклама материални янада кўринадиган, сифатли ва шу сабабли самаралироқ қилишга имкон беради. Замонавий технологиялар бир қатор ўзгача воситаларга эга, шунинг учун улар реклама алоқаларида қўлланилади. Шундай қилиб, бутунги технологиялар реклама расмларини журнал ва газеталарда босма реклама доирасидан ташқарига чиқиб, виртуал муҳитга ўтишга имкон берди ва шу билан таъсирнинг коммуникация муҳитини кенгайтди. Умуман ахборот технологиялари ва хусусан мултимедиа технологияларининг ривожланиши стратегик фаолиятда реклама коммуникацияларидан фойдаланиш учун катта имкониятларга эга. Замонавий реклама технологиялари ахборотни етказишнинг энг ифодали воситаларидан фойдаланган ҳолда маҳсулот қиёфасини очиб беришга имкон беради. Шундай қилиб, реклама соҳаси истеъмолчига самарали таъсир ўтказиш учун реклама алоқаларининг барча имкониятларидан фойдаланишга интилади. Қийёсий таҳлил шуни кўрсатадики, умуман интернетдаги умумий коммуникация стратегияси ва стратегиясини режалаштириш босқичлари бир-бирига тўғри келади.

Хулоса қилиш мумкинки, режалаштириш босқичларини амалга ошириш учун турли хил техника ва усуллардан фойдаланилганига қарамай, коммуникация стратегиясини қуриш умумий қонуниятларга эга, аммо медиа муҳитнинг ўзи туфайли бир қатор фарқлар мавжуд. Биринчидан, брендни иғари суриш учун мақсад ва вазифаларни белгилашда рақамли муҳитнинг ноёб имкониятлари билан боғлиқ фарқлар мавжуд. Иккинчидан, рақамли муҳитдаги ноёб сотиш таклифи (НСТ) товар ёки маҳсулотнинг умумий НСТдан фарқ қилиши мумкин. Бу бутун дунё сайтида фойдаланувчиларнинг ҳатти-ҳаракатларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг интернетда реклама қилишларига бўлган талаблари ва тахминлари билан боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Lasswell H. *The Structure and Function of Communication in Society // The Process and Effects of Mass Communication. Chicago, 1971. P. 40.*
2. Моисеева А. П. *Коммуникационный менеджмент : учеб. пособие / Ин-т культуры и глобализации Ольборгского ун-та, 2011.*
3. Шарков Ф. И. *Основы теории коммуникации. М., 2002.*
4. Харитонов В. Н. *Управление знаниями как инструмент обеспечения стратегической конкурентоспособности // Финансы и кредит. 2016. № 31. С. 43–44.*
5. Уразова С. А. *Реклама в цифровой среде // Техника кино и телевидения. 2004. С. 59.*
6. Ш.Эргашходжаева. *Инновацион маркетинг. Т-2014., М.Икрамов, А.Абдухалимова маркетинг тадқиқотлари. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2017. -145 б.,*
7. Ш.Мустафоқулов, З.Хакимов. *Кичик бизнес учун маркетинг бўйича қўлланма. Т-2019. – 38 б.*

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ҚАЙТА ИШЛАШ КЛАСТЕРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АСОСИДА ИШ БИЛАН БАНДЛИКНИ ОШИРИШ

А.Х.Баев,
катта ўқитувчи, ТДИУ

Аннотация: Мақолада қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашда қишлоқ маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашни ташкил этишни аҳамияти ёритилган, давлат-хусусий шерикчилиги асосида кадрларни тайёрлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда яратиладиган иш ўринлари йўналишлари таклиф этилган.

Таянч иборалар: кластер, агрокластер, самарадорлик, озиқ-овқат, иқтисодий, молиявий, замонавий, технология, инновация, интенсив, экспорт, импорт, маҳсулот.

Аннотация: В статье подчеркивается важность организации производства и переработки сельскохозяйственной продукции в обеспечении занятости сельского населения, предлагаются направления обучения на основе государственно-частного партнерства и рабочих мест, создаваемых в сфере производства и переработки сельскохозяйственной продукции.

Abstract: The article highlights the importance of organizing the production and processing of agricultural products in the employment of the rural population, offers areas for training on the basis of public-private partnership and jobs created in the production and processing of agricultural products.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерлари, аввало шу тармоқ ичидаги рақобатга маҳаллий ва жаҳон бозорларида бардош беради. Шунинг учун иқтисодиётни инновацион тараққий эттиришда, айниқса иқтисодий ривожланишнинг анъанавий усуллари етарли даражада фойда бера олмаётган ҳозирги даврда, кластер назариясини амалиётга тадбиқ этиш мақбул йўл ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларда иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш усулларида бири сифатида кластер усулидан кенг фойдаланилади. Кластер стратегияси Европа Иттифоқи томонидан кенг тарғиб қилинади. Еврокомиссия иттифоқ ҳудудида кластер ривожланишини янада қўллаб-қувватламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 декабрдаги “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони билан пахта-тўқимачилик кластерларини ўрта муддатли истиқболда ривожлантириш концепцияси ишлаб чиқилган. 2018 йил 25 январда эса Вазирлар Маҳкамасининг “Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг замонавий шакллари жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги

қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга мувофиқ республика ҳудудларида 16 та пахта-тўқимачилик кластери ташкил қилиниб, уларга фермер хўжаликларининг қарийб 159 минг гектардан ортиқ экин майдони бириктирилди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерининг шаклланишида давлатнинг роли муҳим ўрин тутди. Агар дастлаб кластерлар фақат бозорнинг кўринмас қўли туфайли аввало, трансмилий компанияларни замонавийлаштиришда ташкил этилган бўлса, кейинги вақтда кўпгина мамлакатларнинг ҳукуматлари бу жараёнга сезиларли даражада таъсир этгани ҳолда уларга ёрдам бермоқда. Кластер стратегияси жозибадорлиги, йўналишларнинг турли-туманлиги боис инновацион кластерларни давлатнинг ўзи шакллантиришини тақозо этмоқда. Дунё бўйича пандемия оқибатида очарчиликдан қийналаётган аҳоли сони ҳозиргидан 2 баробарга ошиб, 1 миллиард 600 миллионга етади. FAO тадқиқотларига кўра, ер шарида 820 миллиондан ортиқ киши тўйиб овқатланмасликдан қийналади ва бу кўрсаткич 2050 йилга бориб 2 миллиардга етиши мумкин; дунё аҳолисининг ҳар учтадан биттаси тўлақонли рацион асосида овқатлана олмайди; дунё бўйича 5 ёшгача болалар ўлимининг 45 %и тўйиб овқатланмаслик натижасида юз беради ва ҳар йили 3,1 миллион бола шу сабабли оламдан ўтади⁵⁹.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерларини шакллантириш масаласи мамлакат миқёсида эмас, балки минтақалардаги аниқ иқтисодий-ижтимоий шарт-шароитлар асосида, кластер назариясининг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилаётган энг оқилона йўللاردан биридир.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерининг яратилиши куйидаги мақсадларга қаратилаган:

- таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш ва давлатнинг қишлоқ хўжалигида иштирокини камайтириш;

- агросаноат комплексини инновацион усулда ривожлантиришнинг интеграциялашган кластер тизимини яратиш учун хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш;

- пахта хомашёсини етиштиришга самарали усулларни жорий этиш ва қишлоқ хўжалик хомашёсини чуқур қайта ишлашни ташкил этиш асосида янги иш жойларини яратиш;

- аграр соҳада ишлаб чиқариш самарадорлигини ва меҳнатга ҳақ тўлашни ошириш асосида қишлоқ аҳолисининг меҳнат даромадларини ошириш.

Ушбу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерининг пировард мақсади – юқори қўшимча қийматга эга, рақобатбардош ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқариш ва шу асосида ҳудудлардаги кўпгина муаммолар – меҳнат ва моддий ресурслардан самарали фойдаланиш, бюджетни тўлдириш, экспорт имкониятларини кенгайтириш, ижтимоий масалаларни ҳал этишдан иборатдир.

⁵⁹ <http://www.fao.org/sustainable-development-goals>

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластери нафақат енгил саноатни, балки ўз йўлида қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат саноати, фармацевтика, қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқариш каби ўнлаб тармоқларни ҳам қамраб олади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг самарадор усуллари излаш зарурати яна шу билан изоҳланадики, Ўзбекистон шароитида ернинг маҳсулдорлиги имкониятларидан тўлиқ фойдаланмаган.

Ўзбекистон ва ривожланган хорижий мамлакатларнинг қишлоқ хўжалигидаги айрим кўрсаткичлар таққосланса, бу яна бир бор ўз тасдиғини топади. Масалан, 16 миллион киши истиқомат қилувчи ва 1,038 миллион гектар экин майдонлари бўлган Голландияда 131 миллиард долларлик қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарилгани ҳолда, 35 миллионлик аҳолиси ва 4,4 миллион гектарлик экин майдонларига эга Ўзбекистонда эса, бу кўрсаткич бор-йўғи 13,2 миллиард долларни ташкил қилади.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш саноатида вертикал интеграциялашган тизим самарали ва рақобатбардош бўла олади, бу тизим пахта хомашёсини етиштириш ва дастлабки ишлов беришдан бошлаб, то уни корхоналарда кейинги қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотга айлантиришгача бўлган жараёнларни ўз ичига олади. Мамлакатимизда етиштирилаётган сабзавот маҳсулотларининг бор-йўғи 3-4 фоизи, меванинг 11 фоизи экспорт қилинмоқда. Демак, бу борада ҳам ҳали ўрганилиши, жорий этилиши зарур бўлган жиҳатлар мавжуд. Мева маҳсулотлари экспорти бўйича юқори кўрчаткич АҚШ, Испания ва Мексика давлатларига тўғри келса, сабзавот маҳсулотлари бўйича Хитой, Голландия ва Испания давлатларига тўғри келмоқда. Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотларининг ички истеъмол билан экспортга чиқарилиши орасидаги фарқни таҳлил қиладиган бўлсак, сўнгги йилларда ўртача 52,8% дуккакли маҳсулотлар экспортга, қолгани ички истеъмолга, узум 13,2%, мева 9,6%, сабзавот 4,6%, полиз 1,7% экспортга, мос равишда қолгани ички истеъмолга йўналтирилмоқда⁶⁰.

Иқтисодиётда янгича, замонавий ёндашувларни жорий этмасдан туриб, юқори қўшимча қийматга эга рақобатбардош маҳсулот яратишни тасаввур қилиб бўлмайди.

Миллий иқтисодиётимиз учун янги бўлган, саноатнинг илғор турли кластер схемасини яратиш ва жорий этиш асосида “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш – қайта ишлаш – тайёр маҳсулот” шаклидаги ёпиқ занжирдан иборат, юз фоиз чиқитсиз ишлаб чиқариш объектини ташкил этиш кўзда тутилган. Бу ерда сўз нафақат қишлоқ хўжалигида анъанавий тарзда хомашё етиштириш ҳақида, балки уни қайта ишловчи, ёғ-экстракция ва бошқа корхоналарда бирламчи хомашёни қайта ишлаб, юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар яратиш ҳақида бормоқда. Бунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи

⁶⁰ Saidov M., Ochilov I., Khasanov N, Muratova M. Peculiarities of Organization of Modern Clusters In Field of Fruit and Vegetable Production // International Journal of Advanced Scientific and Technology, Volume 29 №8, 2020, Scopus. - PP 3244-3253.

ва ёғ-экстракция корхоналарида ҳосил бўладиган иккиламчи маҳсулот кейинчалик чорвачилик комплексида ишлатилади, чорвачилик комплексининг чиқитлари эса – биогаз қурилмасида иссиқлик ва электр энергияси ишлаб чиқаришга сарфланиб, кейинчалик сабзавот ва кўкатлар етиштиришга мўлжалланган замонавий иссиқхоналарга узатилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерларини яратиш олим ва иқтисодчилар, қишлоқ хўжалиги, sanoat ходимлари, дизайнерлар салоҳияти, илғор тажрибасини ягона мақсад йўлида бирлаштиришни тақозо қилади. Шу боис янги лойиҳани ишлаб чиқишда нафақат Ўзбекистонлик, балки хорижлик етакчи олимлар, илмий-тадқиқот марказлари ходимлари, мутахассислари ҳамда тадбиркорлар билан маслаҳатлашиш зарур. Шу ернинг ўзиде илмий-техник кенгаш, илмий марказ ва кадрлар тайёрлаш бўйича кенгаш тузиш мақсадга мувофиқ.

2019-2021 йилларда кластерлар ва уларнинг ҳамкорлари (фермер хўжаликлари) томонидан 394,3 минг гектар майдонлар қайта фойдаланишга киритилди. 256 минг гектар ер майдонларида сув тежовчи технологиялар жорий этилди.

Хулоса ўрнида, Ўзбекистон иқтисодиётида аграр соҳа ва кластерлар фаолияти таҳдидлини такомиллаштириш учун қуйидагиларни тавсия этамиз:

кластерлар назариясини тадқиқ этиш асосида кластерлар фаолиятини таснифлаш ҳамда уни ташкил этиш ва илмий-услубий жиҳатдан такомиллаштириш; кластерлар фаолиятининг ташкилий-иқтисодий ва молиявий механизмлари самарадорлигини баҳолаш тўғрисидаги қарашларларни таҳлил қилиш;

кластерлар фаолиятини давлат томонидан мувофиқлаштиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш;

кластерлар фаолияти молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимини ҳамда уларни таҳлил қилиш услубиётини такомиллаштириш;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 декабрдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармогини янада ривожлантириш, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4549-сон Қарори.*

2. Saidov M., Ochilov I., Khasanov N, Muratova M. Peculiarities of Organization of Modern Clusters In Field of Fruit and Vegetable Production // *International Journal of Advanced Scientific and Technology, Volume 29 №8, 2020, Scopus. - PP 3244-3253*

3. Фролова О.А. Агрпромышленные кластеры: российская модель/ *Вестник НГИЭИ* <https://cyberleninka.ru/article/n/agropromyshlennye-klastery-rossiyskaya-model>.

4. Очилов И.С., Файзуллаев Ш. *Ўзбекистон иқтисодиётида давлат хусусий шериклик ва маркетинг масалалари. Biznes-Эксперт, №5.- Тошкент: 2019. –Б 23-29.*

5. Saidov M., Ochilov I., Yangibaev H. Cluster - An Innovative Structure Based on High Technologies in the Economy of Uzbekistan // *Solid State Technology Volume: 63, Issue: 4, Publication Year: 2020 Scopus. - PP 205-212.*

ҚўШИЛГАН ҚИЙМАТ ЯРАТИШНИ РАВБАТЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР ВА УЛАРДАН ДЕХҚОН ХЎЖАЛИКЛАРИДА ФОЙДАЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ш.Ю.Азизов,
Ассистент, ТДАУ

Аннотация: Майда товар маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектлар у ёки бу мамлакатнинг миллий иқтисодиётида ўзига хос муҳим ўрин тутади. Бироқ, уларнинг таркиби, ташкилий-ҳуқуқий мақоми ва номланишининг бир-биридан фарқ қилишини эътиборга олган ҳолда мазкур хўжалик юритиши субъектларида қўшилган қиймат яратиши босқичлари, манбалари ва уни занжир иштирокчилари улушига мос равишда ҳисоблаш ва тақсимлаш усулларига оид хорижий тажрибаларни ўрганиши мақсадга мувофиқ.

Таянч иборалар: Деҳқон хўжаликлари, қўшилган қиймат, хорижий тажриба, бозор конъюктураси, рақобат, кооператив, кооперация, инфратузилма.

Аннотация: Мелкие товаропроизводители играют важную роль в национальной экономике страны. Однако, учитывая различия в их составе, организационно-правовом статусе и номенклатуре, целесообразно изучить зарубежный опыт этапов создания стоимости в этих бизнесах, источники и методы ее расчета и распределения в соответствии с долей цепочки. участников.

Abstract: Small commodity producers play an important role in the national economy of a country. However, taking into account the differences in their composition, organizational and legal status and nomenclature, it is advisable to study foreign experience in the stages of value creation in these entities, sources and methods of calculating and distributing it in proportion to the share of chain participants.

Кириш.

Маълумки, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш даставвал натурал хусусият касб этиб, уларни асл ҳолда бирламчи нарҳда харид қилиш қўшимча қиймат, яъни оддий қилиб айтганда ишлаб чиқариш харажатлари чегириб ташлангандан кейин қолган қиймат (фойда)ни вужудга келтиради. Қўшилган қиймат эса қўшимча қийматдан фарқли равишда асл (натурал) ҳолдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотларини фақат кейинги технологик босқичларда истеъмол товарлари сифатида истеъмолчи гуруҳларга етказиш занжирида қатнашувчи субъектлар ўртасида содир бўладиган муносабатлар жараёнида шаклланади. Шу жараёнга мос равишда қишлоқ хўжалик корхоналарининг ҳажми ва фаолият йўналиши бозор конъюктураси ҳамда истеъмолчилар талабларига мос равишда ўзгариш тенденциясига мойил бўлади. Яъни, бозор иқтисодиёти шароитида миқдор ва сифат жиҳатдан истеъмолчи (харидор)лар учун ҳаётий зарур бўлган товарлар ишлаб чиқариш қўшилган қиймат яратиладиган занжир ҳар бир иштирокчи субъекти олдидаги асосий мақсадга айланади.

Таъкидлаш жоизки, турли мамлакатларда ишлаб чиқариш кучлари ва муносабатларининг ривожланиш даражасига мос равишда хўжалик юритиш шакллари танланган бўлиб, улар бозор иқтисодиёти ва рақобатлари шароитида маҳсулот (товар, хизмат) ишлаб чиқариш жараёнларидаги ўзаро муносабатлар занжирида биринчи навбатда ўз манфаатлари доирасида фаолият ташкил этишга асосий эътибор қаратади. Таҳлилларнинг кўрсатишича, ҳозирги даврда деярли барча давлатларда асосан майда товар ишлаб чиқарувчи субъектлар, яъни, фермер, деҳқон хўжаликлари (крестьянские хозяйства) ва бошқа уй хўжалиги субъектлари ҳамда уларнинг ихтиёрий равишда ўзаро келишган ҳолда ташкил этаётган турли шаклдаги кооперативлар фаолият юритмоқда.

Масалан, Украина давлатида сўнги йилларда бошқа хўжалик юритиш шакллари билан бир қаторда ҳажм жиҳатдан кичик, тарқоқ ва молиявий заиф деҳқон (крестьян) хўжаликларини ривожлантиришга доир қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва тасарруф этиш бўйича уларга ҳам эркин ва мустақил фаолият юритишларига замин яратди. Жумладан, уларда ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишдаги қийинчиликларни бартараф этишга қисман бўлсада эришилди. Лекин, шу билан бирга ишлаб чиқариш жараёнида уруғлик, техника, ўғит ва бошқа турдаги зарурий моддий-техника ресурслари билан таъминлаш тизимида иқтисодий алоқаларнинг номукаммаллиги ва ишлаб чиқарувчиларда бозор иқтисодиёти билан боғлиқ билим ва кўникмаларнинг етишмаслиги айрим муаммоларни келтириб чиқарди.

Буларни ҳал қилишда ҳукумат томонидан олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар билан бир қаторда, энг эътиборли томони шундаки, майда товар ишлаб чиқарувчилар шахсий ташаббуси ва оқилона ёндашишлари туфайли ўз иқтисодий ҳолатларини яхшилаш мақсадида ихтиёрийлик тамойилига асосланган ҳолда ҳамкорликда фаолиятни ташкил қилишга асосий эътибор қаратаётганликларини алоҳида эътироф этиш лозим. Украинанинг Полтава областидаги Глобино қишлоғи ҳудудида ўзаро яқин жойлашган крестьян хўжаликлари кооператив тузиш орқали мавжуд муаммоларни тезкор ва оқилона ҳал қилиш имкониятларини яратдилар. Мазкур ҳудудда фаолият юритаётган крестьян хўжаликлари асосан дон ишлаб чиқаришга ихтисослашган бўлиб, бундаги асосий муаммолардан бири етиштирилган ҳосилни ўз вақтида йиғиб олиш, сақлаш, қайта ишлаш ва мақбул нархларда сотиш орқали қўшилган қийматни кўпайтиришдир.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, олдинги жамоа хўжаликлари ўзларида етиштирган маҳсулотларни сақлаш учун ўз омборлари, бошқа инфратузилма объектлари ва шартнома асосида кафолатланган, ишончли, доимий сотиб олувчи харидорларига эга эди. Бироқ, крестьян хўжаликларида бундай шароитнинг йўқлиги сабабли улар жамоа хўжалиги омборларида ўзлари учун қийин шартларда сақлашга, ишончсиз қўлларга топширишга ёки бўлмаса маҳсулотни ҳосил йиғилган даврда номақбул нархларда сотишга мажбур эдилар. Шу боисдан, майда товар ишлаб чиқарувчилар тоифасига кирувчи крестьян хўжаликлари

ушбу муаммоларни кооперативлар ташкил этиш орқали ҳал эта бошладилар. Ушбу кооперативлар даставвал крестьян хўжаликларида етиштирилган ҳосилни сақлаш масаласини ҳал этиш мақсадида шу ҳудуддаги ишламаётган омукта ем ишлаб чиқарувчи заводни ижарага олиб, кооператив ишини йўлга қўйди. Кооперативнинг бошланғич устав жамғармаси ташкилий босқичда аъзолик бадаллари, яъни, ҳар бир таъсисчи аъзо томонидан киритилган 1000 гривен. миқдордаги бадаллар ҳисобига шакллантирилди ва фаолият бошлаш учун штат жадавали асосида мутахассис ва ишчи ходимлар жалб этилди. Шуниси диққатга сазоворки, масалан, илгари ҳосилни сақлаш имконияти йўқ крестьянлар ўрим-йигим пайтида бугдойнинг ҳар бир тоннаси 260 гривенга сотган бўлсалар, кооператив таркибида улар кейинги йилларда бир тонна бугдойни ўртача олганда ноябр ойида 500 гривендан, навбатдаги ишлаб чиқариш йилидан олдин, масалан, март ойида эса 900 гривендан, яъни, ноябр ойида кооперативдан олдинги нархларга нисбатан 240 ва март ойида эса 640 гривен юқори баҳоларда сотишган. Демак, ташкил этилган кооперативлар маҳсулотни бирга тайёрлаш, сақлаш, ташиш, сотиш, ҳаттоки экспорт қилиш ишларини комплекс тарзда ва яхлит технологик тизим доирасида амалга ошириш орқали маҳаллий бозорлардаги нарх ўзгаришига ҳам ўз таъсирини кўрсатган ва кооператив аъзоларига катта даромад олиш, демак, қўшилган қиймат яратиш имконини берган.

Бундан ташқари, чуқур таҳлилга ўрин ажратмаган ҳолда ушбу жараён ва кооперация ҳаракати, шунингдек, Львовдаги сутчилик соҳасига ҳам бевосита тааллуқли эканлигини таъкидлаш жоиздир. Зотан, Украинада ўтган асрнинг 90 йиллари охириларида сутнинг 65 фоиздан ортиқроғи крестьян хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилган, сутни қайта ишловчи заводлар фақатгина 10 фоиз сутни қайта ишлаш қувватига эга бўлган. Марказдан узоқ масофада жойлашган хўжаликлар эса сутни сақлаш, қайта ишлаш ёки истеъмолчиларга етказиб бериш билан боғлиқ қийинчиликларга учраган. Шунингдек, мазкур ҳудудда кадрлар етишмаслиги, уларда малака, билим ва кўникмаларнинг пастлиги, кооперация аҳамиятини чуқур билмаслиги, унинг ташкилий яхши йўлга қўйилмаганлиги каби муаммолар кооперативлар ташкил қилиш учун салбий таъсир кўрсатган.

Фақатгина Европа Иттифоқининг ТАСИС лойиҳаси ва бошқа маслаҳат-консалтинг марказлари ёрдамида Львов областида кооператив ҳаракатини ривожлантириш бўйича аҳоли орасида олиб борилган тарғибот-ташвиқот ва тўшунтириш ишлари натижасида Городок районидаги Блаженское қишлоқ аҳолисидан сайланган вакиллар ташаббуси асосида 1999 йил 7-июлда 88 та крестьян хўжаликлари муассислигида сутчилик кооперативи ташкил этилган бўлса, 2015 йилга келиб ушбу кооперативга аъзо бўлган хўжаликлар сони 150 тадан ортган. Энг диққатга молик ва ҳар қандай мамлакат, жумладан Ўзбекистон шароитида ҳам амалиётга тадбиқ этиш мақсада мувофиқ бўлган жиҳати шундаки, ушбу кооператив таъсисчилари ўз маблағлари ҳисобига сутни қайта ишлаш цехлари ташкил этишган. Уларда ишлаб чиқарилган тайёр истеъмол сут маҳсулотлари ҳисобидан яратилган қўшилган қиймат, таҳлиллар кўрсатишича, кооператив аъ-

золари даромадининг 50 фоизидан ортигини ташкил этиб, сутни натурал ҳолда сотишдан олинган даромадга нисбатан икки баробар юқори бўлмоқда.

Маълумки, маҳсулот етиштиришдан тортиб то уларни истеъмол товар кўринишида истеъмолчи харидорларга етказиш занжири бўғинларида жорий операцион харажатларни камайтириш қўшилган қийматни оширишда муҳим ўрин тутаети. Зотан, масалан, деҳқон хўжаликлари ўзаро кооперация асосида зарурий ресурслар (уруғлик, кўчатлар, минерал ўғитлар, ёнилғи-мойлаш материаллари, кимёвий препаратлар ва бошқ.)ни биргаликда бевосита ишлаб чиқарувчидан харид қилган ҳолда харажатларни қисқартириш ва маҳсулот ишлаб чиқариш таннархини камайтириш имкониятларига эгалигини эътироф этиш лозим. Бунда кўп миқдорда (катта партияде) ресурсларни харид қилиш орқали товар қийматининг 10-15 %и миқдорига тенг келадиган маблағларни тежаш мумкин. Чунки, ресурсларни катта ҳажмда харид қилишда бевосита ишлаб чиқарувчининг ўзидан улгуржи нархларда (шаҳобча ва дўконлардаги чакана нархларга нисбатан арзон) сотиб олинади. Шу боис, ушбу тизим бир қатор давлатларда кенг ва самарали йўлга қўйилган.

Жумладан, Япониянинг Хоккайдо префектурасидаги Хокурэн қишлоқ хўжалиги кооперативи ўзининг аъзолари бўлган фермер хўжаликларига (ер майдонлари ўртача ўлчами 1,5-2 га) талаб этиладиган минерал ўғитларни бевосита ишлаб чиқарувчи заводлардан арзон нархларда етказиб бериш механизми жорий этилган. Ушбу кооперативга ўз эҳтиёжи учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи уй хўжаликлари (Households) ҳам аъзо бўлган ва кооператив уларга ҳам зарурий ишлаб чиқариш ресурслари етказиб бериш хизматларини йўлга қўйган. Кооператив ўз аъзоси бўлган фермер хўжаликлари ва уй хўжаликларига сифатли уруғлик, минерал ўғит, мини- техникалар (қўл билан ишлатиладиган фрезер ва бошқ.), ўсимликларни касаллик ва зарақунандалардан ҳимоя қилиш, бегона ўтларга қарши ишлов бериш хизматларини 15-20 фоиз арзон нархларда амалга оширади ва, демак, қўшилган қиймат яратиш занжири субъектлари, айниқса қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирувчилар учун қўшимча даромад (қўшилган қиймат)ни кўпайтириш имконини беради. Шунингдек, жаҳон тажрибасида якуний даромад ва қўшилган қийматни кўпайтиришда муайян турдаги маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ўзлари ташкил қилган кооперативлар ёрдамида товар маҳсулотларини бир хил дизайнли қадоқларда турли гуруҳ истеъмолчиларининг тўлов имкониятларини ҳисобга олган ҳолда мақбул миқдор ва оғирликда бренд мақомида биргаликда сотишни ташкил этиш орқали ҳам эришишлари исботлаб берилган. Бунга Канаданинг сабзавот ва чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи алоҳида фермерлар гуруҳини мисол сифатида келтириш мумкин. Улар томонидан ташкил этилган кооперативлар ўзаро келишган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ҳамда ихтисослашган истеъмол бозорига асл ҳолдаги ва қайта ишланган сабзавот ҳамда гўшт маҳсулотларини ягона савдо белгиси (маркаси) орқали етказиб бериш хизматларини ҳар бир мавсум хусусият ва талаблари асосида комплекс равишда амалга оширишни ташкил этган.

Энг муҳими, кооперативнинг муайян ишлаб чиқариш йилидаги якуний молиявий натижалари, жумладан, қўшилган қиймат у яратилган занжирдаги технологик жараёнларда вужудга келадиган умумий миқдор (сумма) ҳар бир аъзонинг қўшган улушига мос тақсимланади. Қўшилган қийматни тақсимлаш тизимида қўлланиладиган бу механизм пировардида нафақат таъсисчи аъзолар йиллик даромадаларини оширибгина қолмай, балки бевосита ҳам уларнинг, ҳам умум кооператив фаолиятини кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш талабларига мос ривожлантириш учун катта иқтисодий-молиявий салоҳият яратади.

Фикримизча, ушбу истиқболли тажрибани республикамизда фермер ва деҳқон хўжаликлари таъсисчилигида қўллаш йўли билан харидорларни ўзига жалб этувчи савдо белгиси туширилган идишларда маҳсулот (товар)лар сотиш орқали қўшилган қийматни кўпайтириш имкониятини яратиш лозим.

Умуман, тор бир таҳлил доирасида дунё мамлакатларида турли типдаги ва ихтисосликдаги кооперативлар ташкил этиш асосида қишлоқ хўжалиги корхоналари (фермер ва деҳқон хўжаликлари, томорқа ер эгалари ва ш.ў.) ва кейинги технологик босқич субъектлари ўртасидаги муносабатлар занжирида қўшилган қийматни яратиш, кўпайтириш, баҳолаш ва улуши тақсимлаш билан боғлиқ тажрибаларни тўлиқ қамраб олиш имконияти чекланган. Бироқ, таъкидлаш лозимки, индустриал ривожланган мамлакатлар, масалан, АҚШ, Германия, Исроил, Канада, Япония, Франция каби давлатлар қишлоқ хўжалигида юқоридаги ташкилий-иқтисодий муаммолар бевосита майда товар маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар, яъни, фермер, деҳқон ва бошқа уй хўжалиги субъектларини мақбуллаштириш, ихтисослаштириш чора-тадбирлари билан бир қаторда уларнинг ўзаро ҳамкорлигида турли шакл ва йўналишдаги кооперативларни тузиш ҳамда ривожлантириш йўли билан ҳал этилмоқда. Масалан, Дания, Швеция, Нидерландия, Норвегия, Финландия, Франция, Япония сингари давлатларда фермер хўжаликларидан ташқари қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи барча уй хўжалиги субъектлари ҳам тўлигича (100%) турли типдаги кооперативлар аъзоси эканлиги, шунингдек, Германия ва Францияда эса кооперативлар 80 % дан ортиқ қишлоқ хўжалик корхоналарини ўз ичига олганлиги бунга яққол далилдир⁶¹.

Умумий хулоса қилиб айтганда, хорижий давлатларда кичик ҳажмдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи хўжаликларни ривожлантириш ва қўшилган қиймат занжири бўғинларида уларнинг даромадаларини ошириш бўйича илғор тажрибаларни жорий қилиш республикамиз қишлоқ хўжалиги ва унинг хўжалик юритиш субъектлари фаолиятида қўшилган қийматни янада кўпайтиришга пухта замин яратади, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мировой опыт развития сельскохозяйственной кооперации. <http://www.kaicc.ru/node/1206>

⁶¹ Мировой опыт развития сельскохозяйственной кооперации. - <http://www.kaicc.ru/node/1206>

ЎЗБЕКИСТОНДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ АМАЛИЁТИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ

Ш.Т.Нуруллаева,

**ТДИУ Маркетинг ва менежмент
кафедраси катта ўқитувчиси**

С.А. Сайдуллаева,

**ТДИУ Маркетинг ва менежмент
кафедраси катта ўқитувчиси**

Аннотация: Мақола хизмат кўрсатиши соҳаси тармоқларини ҳамда уларнинг истиқболли ва юқори технологияларга асосланган механизмларини, комплекс моделлаштиришнинг илмий-методологик асосларини такомиллаштириши, хизмат кўрсатиши жараёнларини жадаллаштириши ва самарадорлигини ошириши, борасида илмий тадқиқотлар олиб бориши йўллари кўрсатилган.

Таянч иборалар: хизмат кўрсатиши соҳаси, хизмат кўрсатиши тармоқлари, ижтимоий-иқтисодий омиларнинг таъсири, энергетик, телекоммуникацион, логистик хизматлари

Аннотация: В статье показаны способы проведения исследований сферы услуг и их механизмов на основе перспективных и высоких технологий, совершенствования научно-методической базы комплексного моделирования, ускорения и повышения эффективности процессов обслуживания.

Abstract: The article shows the ways of conducting research in the service sector and their mechanisms based on promising and high technologies, improving the scientific and methodological base of complex modeling, accelerating and improving the efficiency of service processes.

Жаҳон амалиётида хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларини ҳамда уларнинг истиқболли ва юқори технологияларга асосланган механизмларини, комплекс моделлаштиришнинг илмий-методологик асосларини такомиллаштириш, хизмат кўрсатиш жараёнларини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш, борасида илмий тадқиқотлар олиб бориш муҳим аҳамият касб этмоқда [1]. Мазкур ҳолатлар танланган тадқиқот мавзуси доирасида ҳал этилиши зарур бўлган мақсадли йўналишларни белгилаб беради.

Бозор иқтисодиёт шароитида Ўзбекистонда аҳолига хизмат кўрсатиш тармоқлари сифатини оширишнинг янги ижтимоий-иқтисодий шароитларга мос концепциясини яратишга зарурат туғилди. Мазкур концепцияни шакллантиришда сўнги йилларда жаҳон амалиётида кенг қўлланилаётган «Турмуш сифати» концепциясининг айрим қоидаларидан фойдаланиш мумкин. «Турмуш сифати» концепцияси инсоннинг жисмоний, ақлий ва ижтимоий баркамоллигини белгиловчи шартларни шакллантиради.

Бу ўринда гап фақат турмуш сифатини (овқатланиш, уй-жой, иш билан бандлик, таълим даражаси) баҳоловчи объектив омиллар ҳақида эмас, балки инсон томонидан «ўз фаровонлиги», «бахт», «қониқиш», «роҳат» каби тушунчаларни субъектив ҳис қилиш тўғрисида ҳам бормоқда. Бу борада, аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш учун коммуникация хизматларини такомиллаштириш, маиший хизматлар, коммунал хўжаликлар интеллектуал хизматларни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Ривожланаётган мамлакатлар тажрибасида хизматлар соҳасини ривожлантириш аҳолининг турмуш даражасини оширишнинг самарали усулларида 13 ҳисобланади. Асосий масала нафақат хизматлар соҳасининг ЯИИМдаги улушини ошириш, балки унинг таркибини кенгайтириш, аҳоли бандлигини ошириш, хизмат кўрсатишнинг аҳоли эҳтиёжларини тўлароқ қондирадиган замонавий шакллари ва технологияларини ривожлантиришдан иборатдир.

Жаҳон иқтисодиётида хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли бандлигини таъминлашдаги роли ошиб бормоқда [3]. Иқтисодиёти ривожланган Ғарб мамлакатларида иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг 70 фоизи хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатади⁶². Ривожланган давлатларда банд аҳолининг асосий қисми, жумладан, «АҚШда 80 фоизи, Японияда 70 фоиздан кўпроғи хизмат кўрсатиш соҳасининг ҳиссасига тўғри келади»⁶³. Жаҳон илм-фанида ҳам эътироф этилаётганидек, бугунги кунда халқимизнинг ўсиб бораётган кундалик эҳтиёжларини қондиришда хизматлар соҳасининг ўрни юқорилиги бу соҳани янада ривожлантиришни талаб этади (1-жадвал).

1-жадвал

Республикамиз вилоятлари, Тошкент шаҳри ва Қорақалпоғистон Республикаси аҳолиси жон бошига жами хизмат кўрсатиш ҳажми (минг сўм ҳисобида)

	2010 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Ўзбекистон Республикаси	949,7	2509,0	3047,3	3668,3	4578,5	5768,2	6426,1
Қорақалпоғистон Республикаси	405,1	1435,1	1718,4	1973,5	2478,6	3010,4	3412,0
Андижон	506,3	1624,4	1963,5	2218,6	2636,0	3165,3	3614,1
Бухоро	650,8	2083,6	2599,8	2919,4	3522,8	4406,3	5085,5
Жиззах	384,8	1367,3	1672,7	1927,5	2452,6	3148,8	3598,6
Қашқадарё	425,8	1356,4	1680,5	1879,0	2220,9	2710,7	3128,7

⁶² Пастухов А.А. Ускорение развития сферы услуг как необходимое условие модернизации экономики // Экономика и экономические науки, 2012, №20. – С. 80–85.

⁶³ <http://www.statista.com/statistics/270072/distribution-of-the-workforce>.

Навоий	743,0	2245,8	2773,2	3228,5	4052,0	5115,9	5809,1
Наманган	418,3	1287,7	1677,4	1868,2	2225,7	2785,0	3144,9
Самарқанд	563,2	1643,4	1990,3	2263,5	2671,5	3331,5	3600,3
Сурхондарё	374,7	1286,3	1577,9	1802,6	2391,6	2685,8	3018,4
Сирдарё	481,5	1407,4	1701,4	1981,2	2 468,6	3253,6	3869,4
Тошкент	861,6	2321,8	2885,4	3285,3	3921,3	4988,8	5572,3
Фаргона	466,8	1512,5	1887,1	2116,1	2529,7	3142,9	3617,1
Хоразм	545,7	1472,2	1770,3	2035,7	2506,6	3113,5	3437,0
Тошкент ш.	3887,0	9700,5	12235,9	15815,0	20172,2	25881,1	30234,4

Жадвал маълумотларидан кўринадик, Ўзбекистонда ҳам мустақиллик йилларида хизмат кўрсатиш соҳаси жадал суръатлар билан ривожланиб, унинг миллий иқтисодий ёта юксалтиришдаги, янги иш ўринларини яратиш, мамлакат аҳолисини ҳаёт фаровонлигини ошириш ва бошқа ижтимоий муаммоларни ҳал этишнинг ҳаракатлантирувчи омили сифатидаги роли тобора ўсиб бормоқда [4].

Ўзбекистон Республикасида аҳолиси жон бошига жами хизмат кўрсатиш ҳажми 2010 йилда 949,7 минг сўмга тенг бўлган бўлса, 2020 йилга келиб бу кўрсаткич 5 476,4 минг сўмга ошиб, 6426,1 минг сўмни ташкил этди. Худудлар кесими бўйича ушбу кўрсаткичга эътибор қаратадиган бўлсак энг юқори даражага Тошкент шаҳри (2020 йилда 30234,4 минг сўм)га, Тошкент вилояти (5572,3 минг сўм) ва Бухоро вилояти (5085,5 минг сўм)га тўғри келганини ҳамда энг паст қийматлар Сурхондарё (3018,4 минг сўм), Қашқадарё (3128,7 минг сўм) ва Наманган (3144,9 минг сўм) вилоятларига тўғри келди.

Таъкидлаб ўтиш керакки, хизмат кўрсатиш тармоқлар самарадорлиги ўсишига ижтимоий-иқтисодий омилларнинг таъсири ҳар доим ҳам бир хил бўлавермайди. Жамиятда у ёки бу омилларнинг таъсири камайиши ёки кучайиши мумкин. Таҳлил натижаларидан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, худудларда табақаланиш даражаси мавжуд бўлиб, ҳозирги кунда уни бартараф этиш чора тадбирларини ишлаб чиқиш ва айниқса, паст кўрсаткичга эга бўлган вилоятларда ўзига хос инфратузилмалар фаолиятини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Таҳлиллар кўрсатишича, ўтган йилларда мамлакатимизда амалга оширилган ислохотлар натижалари иқтисодий тармоқлари ва соҳалари барқарор ривожланганидан, худудлар тараққиётида ижобий ўзгаришлар юз берганидан далолат беради. Мамлакатимизнинг ҳар бир минтақаси ўзига хос табиий-иқтисодий ва захира салоҳиятига эга. Бу, ўз навбатида, асосий иқтисодий устуворликларни аниқлашда иқтисодийнинг оқилона худудий тузилмасини яратишга қодир бўлган маҳсус ва конкрет ёндашувни талаб этади.

Худудий ижтимоий-иқтисодий номуаносибликларнинг кўпинча объектив сабабларга боғлиқлигига қарамасдан уларни юмшатиш зарур. Марказлар ва чек-

ка жойлар, минтақалар аҳолисининг турмуш даражасидаги фарқлар ижтимоий адолат тамойилларининг бузилиши деб қабул қилинади. Буларнинг барчаси ижтимоий-иқтисодий қайта қуришда ягона минтақавий сиёсат олиб боришни сезиларли даражада мураккаблаштиради. Шу боис иқтисодиётда зарур ҳудудий ва тузилмавий мутоносибликларнинг қўллаб-қувватланиши, минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси бўйича керагидан ортиқ табақаланишига йўл қўймаслик, умуммамлакат бозорининг самарали фаолиятини таъминлаш иқтисодиётни модернизациялаш ва унинг барқарор ривожланишида муҳим қирралар ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда замонавий шароитларда ҳудудлар ривожланишини модернизациялашнинг асосий ички муаммолари қуйидагилар ҳисобланаши мумкин: иқтисодий ҳудудларнинг реал интеграциясини таъминловчи янги замонавий техник базада транспорт, энергетик, телекоммуникацион, логистик хизматларни ривожлантириш; мамлакат ҳудудлари орасида ресурсларнинг мутаносиб равишда тақсимланишини таъминлаш; ҳудудлар хўжалик тузилмаларининг бозор иқтисодиёти ва барқарор ривожланиш талабларига молашувчанлиги, хизмат кўрсатиш тармоқларини ривожлантириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 26 февралдаги 55-сонли "2016-2020 йилларда хизмат кўрсатиши ва сервис соҳасини ривожлантириши дастури тўғрисида" ги қарори.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Пер. с англ; Под ред. В.А. Иноземцева. М.: Академия, 1993.
3. Казаков С.П. Тенденции развития сферы услуг в инновационной постиндустриальной экономике // Механизация строительства. 2012. № 6. с. 14-18.
4. Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитасининг расмий вебсайти <https://stat.uz/uploads/doklad/2018/yanvar-mart/uz/10.pdf>

ЛАЛМИ ЕРЛАРГА РЕСУРС ТЕЖАМКОР ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРАЛИГИ

Д.Ғ.Янғибоев,

таянч докторант, Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат соҳаси иқтисодиёти илмий-тадқиқот институти

Аннотация: ақолада глобал иқлим ўзгаришининг лалми ерларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириши самарадорлигига ва мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигига салбий таъсири ҳақида фикр-мулоҳазалар келтирилган. Шунингдек, лалмикор ерларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришида ресурстежамкор технологиялардан фойдаланиши орқали самарадорликка эришиши ҳақида таклифлар баён этилган.

Таянч иборалар: иқтисодий ресурс, иқлим ўзгариши, озиқ-овқат хавфсизлиги, ресурс тежамкор технологиялар, иқтисодий самарадорлик.

Аннотация: В статье рассматривается негативное влияние глобального изменения климата на эффективность сельскохозяйственного производства на засушливых землях и продовольственную безопасность страны. Также есть предложения по достижению эффективности за счет использования ресурсосберегающих технологий при выращивании сельхозпродукции на пашнях.

Abstract: The article examines the negative impact of global climate change on the efficiency of agricultural production in drylands and food security of the country. There are also proposals for achieving efficiency through the use of resource-saving technologies when growing agricultural products on arable land.

Қирриш. 2050 йилга бориб дунё аҳолиси 9 миллиарддан ошиши кутилиши ҳамда бугунги кунда 1 миллиардга яқин аҳоли тўйиб овқатланмаслик муаммосини бошидан кечирмоқда. Бу кўрсаткич Африка қитъасида 239 миллион ва Осиёда 578 миллион кишини ташкил этмоқда. 2050 йилга бориб қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини икки баробарга кўпайтирган тақдирда ҳам ҳар йигирма кишидан биттаси (370 миллион киши) қорни тўйиб овқатланмаслик хавфи борлигидан далолат бермоқда. Уларнинг аксарияти Африка ва Осиё қитъаси ҳиссасига тўғри келиши тахмин қилинмоқда. Шунинг учун 2050 йилгача ҳар йили қўшимча 1 миллиард тонна дон ва 200 миллион тоннага яқин чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш талаб этилади [3]. Шу боисдан, лалмикор ерларга ресурстежамкор технологияларни қўллаш орқали маҳсулот етиштириши самарадорлигини ошириш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида индукция ва дедукция, иқтисодий, статистик, қиёсий таҳлил усулларидадан фойдаланилди.

Тадқиқот натижалари. Бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам лалми ерлардан фойдаланиш самарадорлиги пастлигини кўрсатмоқда. Жумладан, Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги мавжуд 700 минг гектардан ортиқ лалми ернинг бор-йўғи 300 минг гектарига галла ва мойли экинлар экилмоқда [2]. Кетирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, мамлакатимизда лалми ерлардан фойдаланиш самарадорлиги пастлигини кўрсатмоқда. Шу боисдан, мамлакатимизда ер ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича давлатимиз нахбари томонидан алоҳида эътибор қаратилиб, қарор ва фармонлар ишлаб чиқишмоқда ва амалиётга жорий этилмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742-сонли “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди [1]. Ушбу Фармонда яйловлардан самарали фойдаланиш тартибини белгилаш, яйлов ва лалми ерлардан фойдаланишнинг илмий асосланган самарали технологияларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш [1] масалаларига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар — сугориладиган ва сугорилмайдиган (лалмикор) ерлар, ҳайдаладиган ерлар, пичанзорлар, яйловлар, кўп йиллик мевали (мевасиз) дарахтзорлар, токзорлар ва бошқа экинлар билан банд ерлардан иборат. Шундан, лалми ерлар Республикаимизнинг 6 та вилоятида жойлашган бўлиб, нам билан таъминланганлик даражасига, денгиз сатҳидан баландликда жойлашганлигига ва бошқаларга кўра 4 та минтақага бўлинади. Улар, текислик (нам билан кам таъминланган), қир-адирлик (нам билан ярим таъминланган), тоғолди (нам билан таъминланган) ҳамда тоғли (нам билан тўлиқ таъминланган) минтақалардан иборат (1-жадвал).

1-жадвал.

Ўзбекистон лалмикор минтақалари майдонлари [5]

Минтақалар	Денгиз сатҳидан баландлиги, (м)	Йиллик ёғин миқдори, (мм)	Ўртача ҳарорат, °С	Қорли кунлар, (кун)
Текислик (нам билан кам таъминланган)	200-350	200-300	+13,4+14,2	21-26
Қир-адирлик (нам билан ярим таъминланган)	350-450	280-350	11,6+13,0	28-37
Тоғолди (нам билан таъминланган)	600-900	350-450	+12,0+12,9	39-48
Тоғли (нам билан тўлиқ таъминланган)	900-2000	450 ва ундан кўп	+10,1+11,8	55-65

Биринчи минтақага кирувчи текислик (нам билан кам таъминланган) ерлар денгиз сатҳидан 200-350 метр баландликда жойлашган бўлиб, йиллик ёғин

280 мм.дан кам бўлган ерлар, ўртача ҳарорат $+13,4+14,2^{\circ}\text{C}$ ни, қорли кунлар эса 21-26 кунни ташкил этади. Таъминланмаган ерлар тупроқлари асосан, типик бўз тупроқлар бўлиб, бундай лалмикор худудга донли экинлар турларининг 65 фоиз жойлашган. Бу зона учун бугдойнинг қизил шарқ ва арпанинг унумли арпа навларини экиш яхши самара беради. Шунингдек, мойли экинларнинг махсар, ундов ва бошқа турларини экиш ҳам самаралидир.

Иккинчи минтақага кирувчи қир-адирлик (нам билан ярим таъминланган) худудлар денгиз сатҳидан 350-450 м. баландликда жойлашган бўлиб, ўртача ҳарорат $+12,0+12,9^{\circ}\text{C}$ ни, қорли кунлар эса 28-37 кунни ташкил этади. Тупроқлари - тўқ тусли бўз ва жигарранг тупроқлар бўлиб, чиринди миқдори – 4 фоиз иборат.

Бу худудларда 20-25 фоиз дон ва мойли экинлар жойлашган ҳамда бу ерлар яхши яйловлар ҳисобланади. Ярим таъминланган ерларга асосан бугдой, арпа, тарвуз, зигир ва кунжут каби экинлар етиштирилади.

Бу худудда 30-35 фоиз лалми ерларга бугдой экилади. Шунингдек, 80-85 фоиз майдониларга бевосита қишлоқ хўжалик техникалари билан ишлов бериш имконияти мавжуд. Қолган қисми рельефининг нотекислиги сабабли техника билан ишлов бериш ноқулайликларни келтириб чиқаради.

Учинчи минтақага кирувчи тоғолди минтақаси (нам билан таъминланган) худудлар денгиз сатҳидан 600-900 м. баландликда жойлашган бўлиб, ўртача ҳарорат $+12,0+12,9^{\circ}\text{C}$ ни, қорли кунлар эса 39-48 кунни ташкил этади. Тупроқлари - тўқ тусли жигарранг тупроқлардан иборат.

Бу худудларда асосан, юмшоқ бугдой, нўхат, мевали боғ ва тоқлар жойлашган ҳамда чорвачилик учун яйловлардан иборат.

Тўртинчи минтақада эса, яъни тоғ минтақаси (нам билан тўлиқ таъминланган) худудлар денгиз сатҳидан 900-2000 м. баландликда жойлашган бўлиб, ўртача ҳарорат $+10,1+11,8^{\circ}\text{C}$ ни, қорли кунлар эса 55-65 кунни ташкил этади. Тупроқлари – асосан тўқ тусли жигарранг тупроқлардан иборат.

Таҳлиллар. Кейинги йилларда иқлим ўзгариши оқибатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш самарадорлигига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Ўзгидромед маълумотларига кўра (2020), сўнгги икки ўн йиллик давомида Ўзбекистон кескин гидрологик қурғоқчилик ҳодисасини тўрт мартаба бошдан кечирди (2000-2001, 2006, 2008 ва 2010-2011 йилларда). 2000-2001 йилларда юз берган, ҳар 100 йилда кузатиладиган энг ёмон қурғоқчиликлардан бири оқибатида энг кўп зарар кўрган худудларда ҳосилнинг 45-75 фоизи бой берилди (ФАО, 2017). Бу қурғоқчиликлар аҳолининг турмуш даражасига ва озиқ-овқат хавфсизлигига катта салбий таъсир кўрсатди. 2000-2001 йилларда юз берган қурғоқчилик даврида мамлакатда дон етиштириш ўртача 10 фоизга, пахта етиштириш 17 фоизга, гуруч етиштириш эса 60 фоизга камайгани, натижада 130 млн. АҚШ доллари миқдорида зарар кўрилгани маълум бўлди (Жаҳон банки, 2006) [6].

Маълумки, лалмикор ерлар шароитида ёгингарчилик миқдори ҳосил тақдирини белгилайди. Бу ҳудудларда ёгингарчилик миқдори бир меъёрда тақсимланмаган. Чўл минтақаларида, одатда, йилига 100 миллиметрдан 200 миллиметргача ёгин тушади. Тоғ олди ва тоғ минтақаларида эса йиллик ёгин 900 миллиметрга етади [7]. Иқлимнинг кескин ўзгариши қишлоқ хўжалигига, айниқса, лалми ерларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришга салбий таъсир кўрсатмоқда. Шу боисдан, лалми ерларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан, тупроқ намлигини сақлаш ва унумдорлигини ошириш, харажатлар миқдорини камайтиришга алоҳида эътибор бериш лозим. Бунинг учун аввало, фермер хўжалигига фаолиятига замонавий, ресурстежамкор технологиялар ва инновацион усуллардан кенг фойдаланишни тақозо этмоқда. Жумладан, бутунги кунда лалми ерлар учун мос бўлган минимал ишлов бериш, “Нуль” (No till) ва томчилатиб сугориш технологияларини қўллаш кераклигини тақозо этмоқда.

Ресурстежамкор қишлоқ хўжалиги дунё бўйлаб деҳқончилик стратегияси сифатида ресурслардан иқтисодий ва экологик жиҳатдан барқарор фойдаланишни таъминлайди. Ҳозирда ресурстежамкор қишлоқ хўжалиги дунё бўйича 105 млн. гектар майдонда тадбиқ қилинган ва аксарияти лалми деҳқончилик қилинадиган майдонларда амалга оширилган [4].

Анъанавий технология асосида лалми ерларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда сарф харажатлар миқдори юқорилигини кўрсатмоқда. Минимал ишлов ва нолинчи (No Till) технологияларидан фойдаланишда эса харажатлар миқдори камайтириши билан биргаликда ва тупроқда намлик миқдорини сақлаш эвазига яхши самарадорликка эришиш имкониятини яратади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилар асосида қуйидаги таклифларни келтириш мумкин:

- лалми ерларга ресурстежамкор технологияларни жорий этиш;
- лалми ерларга ресурстежамкор технологияларни жорий этишни давлат-томонидан қўллаб-қувватлаш;
- лалми ерларда юқори самарадорликка эришган фермер хўжаликларига имтиёзлар бериш ва бошқалар.

Лалми ерлардан самарали фойдаланиш орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини кўпайтириш имконияти яратилади. Натижада мамлакат аҳолисини тиббий меъёрлар асосида озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш имконияти яратилади. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи субъектларнинг молиявий имкониятлари яхшиланиши оқибатида замонавий техника ва технологиялар билан таъминланиш имконияти яратилади, лалмикор минтақаларда яшаётган аҳолини доимий иш билан бандлиги тахминланиб, уларнинг турмуш фаровонлиги яхшиланишига олиб келади. Бундан ташқари лалми ерлар тупроқларининг таназзулга учрашини олди олинадиган ва экологик мувозанат бузилишларини камайтиришга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 шондаги ПФ-5742-сонли “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. *Lex.uz*.
2. Ш.Мирзиёев. “Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баходир”. 2-жилд. Тошкент-“Ўзбекистон”-нашриёти-2018 йил. 51-бет.
3. Сайдалим Ғайбуллаев, Маматқул Жўраев. “Лалмикор ерларда юмишқ бугдой етиштириш бўйича тавсиялар”. “Тафаккур”-нашриёти. Тошкент-2020 йил. 5-7 бетлар.
4. Бирлашган Миллатлар Ташкилитининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти “Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида табиий офатлар хавфини камайтириш тизимининг батафсил таҳлили” мавзусидаги ҳисоботи. 7-бет. 2021 йил
5. https://www.zef.de/fileadmin/webfiles/downloads/projects/khorezm/downloads/Publications/ZUR/ZUR18_uzb.pdf
6. <http://www.fao.org/3/i1688e/i1688e01.pdf>

ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

И.Данабоев,
Давлат активларини бошқариш
агентлиги мутахассиси

Аннотация: мақолада давлат активларини хусусийлашнинг моҳияти, уни зарурияти ва хорижий мамлакатлар тажрибалари келтирилган. Шу билан бир қаторда давлат секторини хусусийлаштиришни муҳим bosқичлари, шакллари, уни мезонларини очиб берилган.

Таянч иборалар: давлат активлари, аукцион, очик ва чекланган тендер, сотиши, хусусийлаштириш шакллари.

Аннотация: в статье представлена склонность к приватизации государственных активов, ее необходимость и опыт зарубежных стран. Наряду с этим, важны этапы приватизации государственного сектора, в формах которых были выявлены критерии.

Abstract: the article presents the propensity for privatization of state assets, its necessity and experiences of foreign countries. Along with this, important stages of privatization of the public sector, the forms of which have been revealed criteria.

Мамлакатимизда сўнги йилларда хусусийлаштириш жараёнини жадаллашуви натижасида иқтисодийнинг хусусий секторлари ва тармоқларида жиддий ўсишга эришилди. Хусусан, 2020 йил 27 октябрда “Давлат иштирокидаги корхоналарни ислоҳ қилишни жадаллаштириш ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6096-сон ҳамда 2021 йил 11 февралдаги ПФ-6167-сон “Давлат активларини хусусийлаштириш жараёнларини янада жадаллаштириш тўғрисида”ги Фармонларининг қабул қилиниши хусусийлаштириш жараёнларини сифат жиҳатдан янги bosқичга олиб чиққанлиги ҳеч биримизга сир эмас. Бунда, иқтисодийнинг соҳа ва тармоқларида амалга оширилаётган хусусийлаштириш жараёнларида корхона ва объектларнинг ҳақиқий эгасига яъни тадбиркорга етказилиши, ушбу объектларни бозор нархида сотиш тизимини шакллантирилиши ва объектларни сотувидан тушган пул маблағларини жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлари учун юқори самарадорликда фойдаланилишида ўз аксини топмоқда.

Мамлакатда хусусийлаштириш жараёнларини жадал ташкил этишда давлат ташкилотлари ва бошқа давлат иштирокидаги корхоналарнинг носоҳавий йўналишлари ҳамда объектларини хусусий секторга сотиш орқали давлат активларини қисқартириб бораётганлигимиз, нисбатан эскирган ишлаб чиқариш йўналишларини инвестиция мажбуриятлари орқали хусусий секторга сотиш орқали соҳа ва тармоқларни модернизациялашга интилаётганлигимиз бу борада хори-

жий тажрибаларни ўрганаётганлигимизни ҳамда уларнинг қиёсий таҳлилларини олиб бораётганлигимиздан далолат беради.

Бизга маълумки, хусусийлаштириш – бу давлат ва муниципал корхоналарни хусусий корхоналарга айлантиришга қаратилган мулккий муносабатларни ислоҳ қилиш, яъни ишлаб чиқариш воситаларига мулкчилик шаклининг ўзгариши муносабати билан юзага келадиган иқтисодий муносабатларнинг махсус тизимидир.

Хусусийлаштириш жараёни турли давлатларда турлича амалга оширилган бўлсада, бунинг асосий сабаблари деярли бир хил эди: корхоналарнинг самарасиз эканлиги, капиталнинг юқори интенсивлиги ҳамда меҳнат унумдорлигининг пастлиги.

Ғарб давлатларида давлат секторини ислоҳ қилиш ва бунда хусусийлаштиришни жадаллаштириш йирик молиявий ва саноат монополиялари мавжуд бўлган шароитда бошланди. Биргина Буюк Британияда корхоналарда оммавий хусусийлаштириш амалга оширилиб, юқори натижага эришилган. Аммо Буюк Британия тажрибаси иқтисодий жиҳатдан бир мунча хавфлидир. Ғарбий Европанинг бошқа давлатларини мисол қилиб оладиган бўлсак, ушбу давлатлар иқтисодиётида хусусий сектор энг катта улушга эга бўлсада, давлат сектори ҳам ўз позициясига эга эди. Бунда энг муҳим жиҳат, давлат сектори оптималлаштирилганлигидадир. Давлат секторини оптималлаштириш жараёнида хусусийлаштиришни муҳим учта босқичда амалга оширилганлигини кўришимиз мумкин:

Биринчи босқичда – корхоналарни акционерлик жамиятларига айлантириш орқали корпоратив шаклига ўтиш бошланди. Бу жараён корхоналар мулкига эгалликни акциядорлик жамиятининг ўзига бериш билан олиб борилди. Шунингдек, компанияларнинг зарарини қоплаш учун субсидиялар бериш бекор қилинди.

Иккинчи босқичда – йирик корхоналарни қайта қуриш амалга оширилди. Бунда, корхоналарнинг шўъба корхоналари ва филиаллари таркибидан ажратилди.

Учинчи босқичда – корхона акцияларининг бир қисмини хусусий шахсларга сотиш амалиёти бошланди.

Ушбу босқичларни амалга оширишда асосий меъзон сифатида:

хусусийлаштирилаётган корхоналарда адолат тамойили ва меҳнат жамоаси манфаатларининг устуворлиги;

хусусийлаштирилаётган корхона профилини ва унинг ишлаб чиқариш салоҳиятини сақлаб қолиниши;

корхонанинг рентабеллигини ошириб борилиши;

хусусийлаштирилаётган корхонага инвестицияларни жалб этиш шарти.

Хусусийлаштиришни амалга оширишда бир қатор қўшимча чора-тадбирлар олиб борилган. Хусусан, корхоналар ажратилган, реструктуризация қилинган, салоҳиятли инвестерлар қидирилган, қолаверса монополияга қарши қонунлар ўзгартирилган.

Ушбу жараёни амалга оширишда ва давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштириш бир нечта шаклларда амалга оширилган.

Очиқ ва чекланган тендер. Бунда потенциал инвесторларнинг кенг доирасига эришилган. Инвесторни танлашда эса нарх биринчи даражали аҳамиятга эга бўлмаган.

Аукцион. Бунда корхона энг юқори нархда сотиш асосий мақсад бўлган бўлиб, инвесторларнинг ўзига хос хусусиятлари ёки профили ҳисобга олинмаган.

Тўғридан – тўғри сотиш. Бунда индивидуал инвесторлар билан тўғридан-тўғри музокаралар олиб борилган, энг муҳим жиҳат сифатида эса корхонанинг ҳақиқий бозор қийматини аниқлаб олиш муҳим бўлган.

Management-Buy-Out. Бунда корхона ёки унинг бир қисми бошқарув гуруҳининг мулкига айланади.

Management-Buy-In. Бунда корхона учинчи томон раҳбарияти томонидан сотиб олинишини ифодалайди.

Давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштиришда дастлаб:

1. Сотувдан олинги таҳлил ва корхона баҳолан жараёни бошланган. Бунда:

-корхона стратегик таҳлил қилинган ва баҳоланган;

-корхона реструктуризация қилиш чоралари белгилаб олинган;

-корхонанинг инвестиция ва янги авлод технологияларига бўлган эҳтиёжи аниқлаб олинган;

- потенциал инвесторлар таҳлил қилинган;

-сотиш усуллари аниқлаб олинган;

-танлов ўтказиш мезонлари белгиланган;

-билдириладиган таклифларни баҳоловчи комиссия тузилган.

2. Корхона сотувга тайёрлаш бошланган.

-потенциал инвестор қизиқишини уйғотиш учун мўлжалланган реклама компаниясини олиб бориш;

-миллий ёки халқаро даражада тендерлар ўтказиш;

- тендер комиссияси томонидан келган таклифларни баҳолаш;

-бир ёки бир нечта потенциал инвесторлар билан музокаралар олиб бориш;

-шартнома тузиш амалга оширилган.

Хулоса ўрнида шунини айтишимиз мумкинки, бугунги кунда хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш жараёнлари замонавий бозор иқтисодиётининг энг муҳим элементларидан бири бўлиб, ушбу жараённинг муваффақиятли амалга оширилиши орқали хусусий мулк ва хусусий сектор ривожланиши кафолатланади. Шу жиҳатдан эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакатимизда ҳам иқтисодиётда давлат улушини қисқартириш чоралари кўрилмақда.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 октябрда “Давлат шитирокидаги корхоналарни ислох қилишни жадаллаштириши ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришига оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6096-сон Фармони. Lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 11 февралдаги ПФ-6167-сон “Давлат активларини хусусийлаштириши жараёнларини янада жадаллаштириши тўғрисида”ги Фармони. Lex.uz.
3. Ш.Мирзиёев. “Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир”. 2-жилд. Тошкент-“Ўзбекистон”-нашриёти-2018 йил. 51-бет.
4. Ortiqov A, Karabaeva G. SH. «Sanoat iqtisodiyoti» fani bo`yicha ta`lim texnologiyasi / «Iqtisodiy ta`limda o`qitish texnologiyasi» seriyasidan. -T.: TDIU, 2010 – 160 bet.
5. Ortiqov A, Karabaeva G. SH. «Sanoat iqtisodiyoti» fani bo`yicha o`quv-uslubiy majmua – T.: TDIU, 20100 – 160 bet.
6. Akromov E.A Korxonalarining moliyaviy xolati taxlili. – T.: Moliya, 2003, -223 b.
7. Maxmudov E.X. Korxonona iqtisodiyoti. O`quv qo`llanma. –T.: O`zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi nashriyoti, 2004, – 208 b.

RAQAMLI BOZOR

D.A.Sabirova,

“Menejment va marketing” kafedrası
katta o`qituvchisi, TDIU

O.M.Azizov,

“Buxgalteriya hisobi, audit va tahlil” kafedrası
katta o`qituvchisi,

TDAU

Annotatsiya: Internet texnologiyasining rivojlanishi bozor munosabatlarining yangi shakli-raqamli bozor munosabatlarining shakllanishiga sabab bo`ldi. Ushbu maqolada dunyoda raqamli bozorning rivojlanish tahlillari keltirilgan va raqamli bozorning o`ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

Tayanch iboralar: raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, raqamli bozor, elektron tijorat.

Аннотация: Развитие интернет-технологий привело к формированию новой формы рыночных отношений - цифровых рыночных отношений. В данной статье представлен анализ развития цифрового рынка в мире и освещены особенности цифрового рынка.

Abstract: The development of Internet technologies has led to the formation of a new form of market relations - digital market relations. This article presents an analysis of the development of the digital market in the world and highlights the features of the digital market.

Zamonaviy dunyoda Internet orqali savdo aloqalari, ya'ni elektron tijorat asta-sekin kundalik hayotning atributiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda ko'pchiligimiz o'zimizga kerak bo'lgan tovarlarni masofadan turib sotib olamiz, etkazib berish xizmatidan foydalanamiz. Tezligi va narxiga ko'ra, elektron tijorat an'anaviy usuldan ko'ra samaraliroq savdo vositasiga aylandi, chunki endi barcha operatsiyalar onlayn tarzda amalga oshirilishi mumkin.

Internetning tobora ommaviylashib borishi hamda korxonalarni boshqarishni avtomatlashtirish tizimlarining rivojlanishi tufayli iste'molchi, tovar va xizmatlar to'g'risida juda ko'p ma'lumotlarga ega bo'lish, ulardan eng afzalini tanlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Iste'molchi bilan interaktiv aloqani ta'minlaydigan ishlab chiqaruvchilar, mijozlarning ehtiyojlariga muvofiq ishlab chiqarishni tezda qayta tuzishga muvaffaq bo'lishdi. Iste'molchilar va etkazib beruvchilarning Internetdagi o'zaro aloqasi interaktiv raqamli bozorning ishlashini belgilaydi.

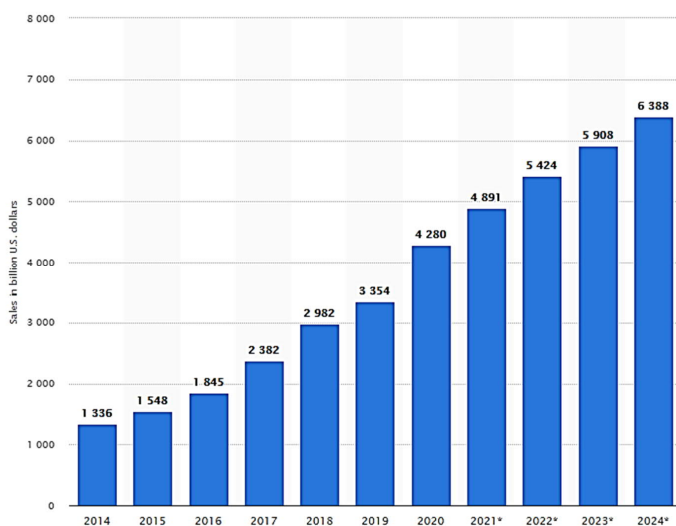
Raqamli bozor bu Internetdagi raqobatbardosh muhit bo'lib, unda operatsiyalar tovarlarni, xizmatlarni va ma'lumotlarni sotib olish va sotish shaklida amalga

oshiriladi. Raqamli bozor bu axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari va tizimlarining rivojlangan tuzilishi sharoitida ma'lum qonuniyatlar bilan tavsiflanadigan ishtirokchilari, mahsulotlari va ularning o'zaro ta'sir jarayonlari to'plamidir. Dunyoda chakana savdoning 14,1 foiz elektron tijorat hissasiga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich 2023-yilga borib 22 foiz bo'lishi taxmin qilinmoqda.⁶⁴

2020-yilda onlayn sotuvlar 4,280 trillion dollarni tashkil etdi. 2024-yilda sotuvlar 6,388 trillion dollariga o'shishi kutilmoqda.

1-diagramma

2014 yildan 2024 yilgacha butun dunyo bo'ylab chakana elektron tijorat savdosi (milliard AQSh dollarida)⁶⁵

Bozor ishtirokchilari - xaridorlar, sotuvchilar va vositachilar, shuningdek infratuzilma va bozor qoidalarini ta'minlovchi tashkilotlardir. Mahsulotlar – bu xaridorlar va sotuvchilarning bozorga kirishiga sabab bo'lgan omillar, ya'ni tovarlar va xizmatlardir.

Jarayonlar deganda bozor mahsulotlarini sotish va sotib olish, shuningdek yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish, marketing tadqiqotlari, mahsulotlarni qidirish, buyurtma qilish, etkazib berish va iste'mol qilish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri harakatlarni o'z ichiga oladigan bozor ishtirokchilarining o'zaro aloqasi tushuniladi. Raqamli bozorning barcha elementlari real, jismoniy ko'rinishda ham, axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari yaratgan muhit orqali ham mavjud.

⁶⁴ <https://xs.uz/uz/post/dunyo-raqamlashmoqda>

⁶⁵ <https://www.statista.com/topics/871/online-shopping/#dossier-chapter1>

Raqamli bozor an'anaviy bozorga qaraganda ancha takomillashgan raqobat muhitidir. Raqamli bozorda xaridorlar va sotuvchilar soni ancha ko'proq, yangi ishtirokchilarning bozorga kirishi uchun deyarli hech qanday to'siqlar deyarli mavjud emas, axborotdan erkin foydalanish imkoniyati mavjud.

Sotuvchilar turli xil korxonalar va tashkilotlar, ham katta, ham kichik va o'rta biznes vakillari bo'lishi mumkin. Sotuvchilar turli xil geografik joylarda joylashgan bo'lishi mumkin, axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini amalga oshirishning turli darajalarida bo'lishi mumkin. An'anaviy bozorda yirik korxonalar odatda afzalliklarga ega, ular ko'proq bozor ulushini egallashi mumkin. Raqamli bozorda kichik biznes yirik korxonalar bilan teng sharoitlarda raqobatlasha oladi. Zamonaviy bozorda ishlaydigan barcha korxonalarni raqamli bozorda qanday namoyish etilishiga qarab tasniflash mumkin:

- An'anaviy korxonalar an'anaviy bozorda amal qiladilar va faqat zarur bo'lgandagina raqamli bozorga murojaat qiladilar,
- Aralash korxonalari o'z bizneslarining bir qismini Internet orqali amalga oshiradilar;
- To'liq raqamli korxonalar faqat Internetda mavjud bo'ladilar.

Raqamli bozorda xaridorlar an'anaviy bozorlardagi xaridorlardan yuqoriroq daromad hamda axborot texnologiyalaridan foydalanish jihatidan ko'nikma bilan farq qiladilar. Bu xususiyat Internetga kirish uchun siz uskunalar sotib olishingiz va ma'lum bir bilim darajasiga ega bo'lishingiz bilan bog'liq.

Turli mamlakatlarda xaridorlarning hatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud. Bu shaxsiy kompyuterlarning ommaviylashgani darajasiga, tarmoqning tarqalishi va ishonchligiga, aloqa liniyalarining rivojlanish darajasiga, iste'molchilar xulq atvorining milliy xususiyatlariga va boshqa ko'plab omillarga bog'liq.

Tashkiliy jihatdan raqamli bozorlarni bir nechta turlarga bo'lish mumkin.

1. **Business-to-business** (B2B) - biznes biznes uchun. Ushbu turdagi raqamli bozorlarda tashkilotlar bir-birlariga raqamli vertikal bozorlar (ma'lum bir hududdagi o'ziga xos savdo jamoalari), turli etkazib beruvchilarning raqamli savdo maydonchalari, tarmoqlararo portallar, kim oshdi savdolari, raqamli birjalar yordamida sotadilar. B2B yo'nalishi bugungi kunda eng rivojlangan raqamli bozor turidir.

2. **Business-to-Consumer** (B2C) - biznes iste'molchi uchun. Tashkilotlar tovar va xizmatlarni alohida olingan iste'molchilarga vitrina saytlari, chakana savdo, virtual savdo markazlari, onlayn xizmatlar (transport, sug'urta, sayohat, bank, ta'lim va boshqalar) shuningdek raqamli kataloglar asosida sotadilar. Bu, oxirgi iste'molchiga yo'naltirilgan biznesdir.

3. **Business-to-Government** (B2G) - davlat uchun biznes. Biznes, hukumat va ma'muriy tuzilmalar o'rtasida davlat (munitsipal) xaridlari bo'yicha o'zaro munosabatlar amalga oshadi.

4. **Consumer-to-Consumer** (C2C) - iste'molchi iste'molchi uchun. Iste'molchilar tovar va xizmatlarni bir-birlariga alohida raqamli auksionlar orqali sotadilar.

5. **Government-to-Everybody** (G2E) - davlat hamma uchun. Davlat idoralari fuqarolarga kerakli xizmatlarni taqdim etadilar.

6. **Government-to-Consumer** (G2C) - hukumat iste'molchi uchun. Ushbu turdagi bozorlar aholining davlat organlari bilan o'zaro aloqasi uchun mo'ljallangan (masalan, raqamli hukumat).

Raqamli bozorga munosabat jihatidan xaridorlarni uch guruhga bo'lish mumkin.

1. An'anaviylar tovarlarga qo'llari bilan "tegishni", sotuvchi bilan shaxsan muloqot qilishni afzal ko'rishadi. Ammo ba'zi bir holatlar ularni raqamli bozorga "tashrif buyurishga" majbur qilishi mumkin: pulni tejash imkoniyati, "an'anaviy" do'konning ish vaqtining noqulayligi, do'konning hududiy uzoqligi, do'stlarning tavsiyalari va boshqa omillar.

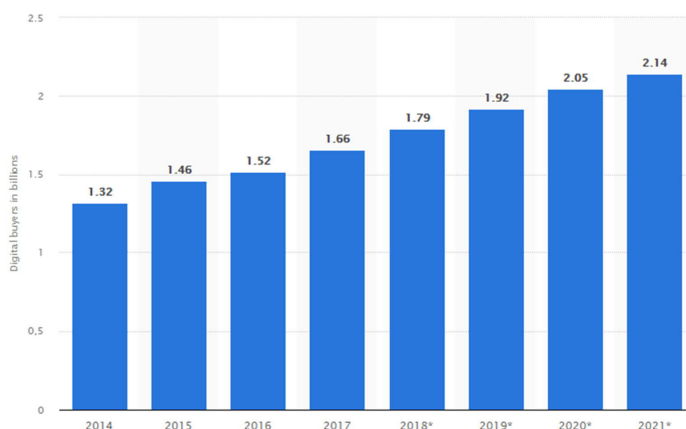
2. Xaridlarning bir qismini Internet orqali amalga oshiradigan iste'molchilar. Ular Internetdan tovarlarning iste'mol sifatlari, narxlari, boshqa iste'molchilar fikri to'g'risida ma'lumot to'plash uchun foydalanishlari mumkin. Shu bilan birga, ular xaridlarning bir qismini Internet orqali, ba'zilari esa an'anaviy do'konlarda tarmoqqa olingan ma'lumotlar asosida amalga oshiradilar.

3. Barcha xaridlarini raqamli bozorda amalga oshiradigan iste'molchilar. Ular odatda professional ravishda axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq.

Dunyo bo'ylab Internetga kirish va qabul qilish tez sur'atlar bilan o'sib borayotganligi sababli, raqamli xaridorlar soni har yili ortib bormoqda. 2020-yilda ikki milliarddan ortiq odam tovar yoki xizmatlarni onlayn xarid qildi.

2-diagramma

2014 yildan 2021 yilgacha butun dunyo bo'ylab raqamli xaridorlar soni (milliardlarda)⁶⁶

⁶⁶ <https://www.statista.com/statistics/251666/number-of-digital-buyers-worldwide/>

Bugungi kunda raqamli bozor ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro ta'sir modelarining yagona qabul qilingan umumiy tizimi mavjud emas.

Agar biz raqamli bozor ishtirokchilarini ularning ishbilarmonlik faoliyatining modeliga qarab tasniflasak, unda quyidagilarni ta'kidlashimiz mumkin:

- **Vositachilik operatsiyalari.** Brokerlar xaridorlar va etkazib beruvchilar o'rtasidagi vositachidir, ular o'zaro bitimlarning tashkilotchilari bo'lishi mumkin. Ular B2B, B2C, C2C operatsiyalari amalga oshiriladigan bozorlarni yaratadilar. Brokerlarning daromadi operatsiyalar bo'yicha ajratmalardan iborat;

- **Reklama.** Reklama agentligi bo'lgan sayt raqamli pochta, chatlar va forumlar shaklida xizmatlarni taqdim etadi. Asosiy daromad bannerlarni joylashtirishdan olinadi;

- **Axborot agentliklari** xaridorlar va sotuvchilar haqida ma'lumot beradi, xaridorlarga tovar va xizmatlarning sifati, ma'lum bir mahsulotni sotib olish tajribasi va boshqalar to'g'risida ma'lumot almashish imkoniyatini beradi;

- **Savdo modeli.** Tovarlar va xizmatlar ulgurji va chakana savdosining klassik modeli. Mahsulotga (auksion) talabga qarab narx belgilanishi yoki o'zgarishi mumkin;

- **Ishlab chiqarish modeli** ishlab chiqaruvchi va xaridorlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqani nazarda tutadi. Masalan, sut, gullar va boshqa tez buziladigan mahsulotlar bilan savdo qilishda moliyaviy va vaqt xarajatlarini kamaytirishga imkon beradi;

- **Virtual hamjamiyat modeli.** Virtual jamoalar jamiyat a'zolari o'rtasidagi aloqa muhimligiga asoslanadi. Daromad badallar va reklamalardan kelib chiqadi;

- **Obuna modeli.** Bunday saytlarda ba'zi ma'lumotlar barcha foydalanuvchilarga, ba'zilari esa faqat abonentlarga haq evaziga taqdim etiladi.

Tijorat operatsiyalarini o'tkazish uchun raqamli texnologiyalarni joriy qilish zamonaviy ish dunyosini tubdan o'zgartirdi.

Raqamli bozorlar Internetda tovarlar va xizmatlarning elektron tijorat savdosini osonlashtirmoqda. Faoliyat sohaslarining globallasuvi natijasida har bir bozor sub'yekti global miqyosda biznes va biznes uchun imkoniyatga ega bo'lib bormoqda. Raqamli bozorlarda tovarlarni tarqatish kanallarining qisqarishiga, raqobatning globallasuvi va tranzaktsiya xarajatlarining kamayishiga hamda har bir mijozga individual yondashish imkoniyatini yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Digital economy: impacts, influences, and challenges / Harbhajan Kehal, editor, Varinder P. Singh, editor. Includes bibliographical references and index. ISBN 1-59140-363-4 (hardcover) -- ISBN 1-59140-364-2 (pbk.) -- ISBN 1-59140-365-0 (ebook).

2. Липидус Л.В. Цифровая экономика. Управление электронным бизнесом и электронной коммерцией. Учебник. М.: Инфра – М. 2021. - 479 стр.

3. Хусанишин И.А., Кудряшов А.А., Кузьмин Е.В., Крюкова А.А. Цифровая экономика. Учебник для высших учебных заведений. М.: Горячая линия-Телеком. 2021, - 288 стр.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРДАН Фойдаланишнинг Иқтисодий Таҳлили

И.И.Эркинхожиев
ТДИУ, ассистент

Аннотация: Мамлакатиз қишлоқ хўжалигида техника воситалари билан таъминлаш бугунги агросаноат мажмуасининг асосий вазифаларидан биридир.

Таянч иборалар. Агросаноат мажмуи, техника, иқтисод, таҳлил, қишлоқ хўжалиги, экономика.

Аннотация: Обеспечение сельхозтехникой страны одна из основных задач современного агропромышленного комплекса.

Abstract: Providing the country with agricultural machinery is one of the main tasks of the modern agro-industrial complex.

Жаҳон банки ҳам ўз ҳисоботида 2020 йил Европа ва Марказий Осиёда иқтисодий ўсишнинг асосий манбалари қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлишини қайд этиб, Ўзбекистоннинг бу соҳада катта имкониятлари мавжудлигига алоҳида эътибор қаратди – Ўзбекистон аҳолисининг ярми қишлоқ жойларида яшайди, ЯИМнинг учдан бири қишлоқ хўжалигидан ташкил топади.

Қишлоқ хўжалигида техника воситалардан фойдаланишнинг иқтисодий таҳлилардан келиб чиқан ҳолда қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминланганлик даражаси паст даражада сақланиб қолмоқда. Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноатини 2020-2024 йиллар даврида янада ривожлантириш концепциясига асосан Республикада 200 мингга яқин қишлоқ хўжалиги техникаси мавжуд (шундан 2/3 қисми техник эскирган), қўшимча 200 мингдан ортиқ техникага эҳтиёж бор.

Бунинг асосий сабаби сифатида қишлоқ техникаси нархи, фермерлар молиявий имконияти ва техниканинг рентабеллиги орасидаги номутаносибликни кўрсатиш мумкин. Ишлаб чиқарилаётган техниканинг 70-75% импортга боғликлиги, ишлаб чиқариш харажатларининг юқорилиги, юқори малакали инженер ва бошқа мутахассислар етишмаслиги сабабли Белорус ва Хитой маҳсулотлари билан рақобатлашиш тобора қийинлашиб бормоқда.

Масалани ечими бутун дунёда бир хил – маҳсулот таннархини пасайтириш, локализация даражасини ошириш, техник хизмат тизимини кенгайтириш ва сифатини яхшилаш, инженер ва бошқа мутахассисларнинг сонига эмас сифатига эътибор бериш.

Бу йўналишда 21 август куни ҳудудларда саноат кооперацияси ва маҳаллийлаштиришни кенгайтириш масаласи бўйича йиғилишда Президент томонидан қуйидаги ишлар қилиниши белгиланди:

- миллий “бренд” остида максимал даражада миллий эҳтиёт қисмлардан ясалган, арзон, кичикроқ, содда қишлоқ техникасини ишлаб чиқариш. Бунинг учун хорижий етакчи инжиниринг компаниялари, малакали конструкторлар ва олимларни жалб қилиш таклиф этилган.

- вилоятларда тўлиқ иш қуввати билан ишламаётган 5та техника заводида 120дан ортиқ турдаги импорт ўрнини босувчи эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйилиши лозим.

- ишлаб чиқаришга хусусий тадбиркорлик субъектлари жалб қилиниши керак, бунинг учун жойлардаги “Агросервис МТП” ларнинг моддий-техника базасидан унумли фойдаланиб, қишлоқ хўжалиги учун зарур бўлган эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқарилади.

- маҳаллийлаштириш даражасини ошириш мақсадида субсидия ва кредит фоизи ставкаларини қисман қоплаш тартибини сақлаб қолиш таъкидланди.

Қишлоқ хўжалигида унумдорликни ошириш ва қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминланганлик даражасини ошириш борасида қуйидагиларни таклиф этамиз:

- қишлоқ хўжалиги экинларини етиштиришда иқтисодий самарадорлик бошқа барча мақсадлардан устун қўйилиши керак. Хусусан, ер майдонлари бўш қолса ҳам, унумдорлиги жуда паст, харажатларни қопламайдиган ҳолатлардан бутунлай воз кечиш; фермер ва кластерлар фаолиятларидаги эркинликни янада қўллаб қувватлаш;

- ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги техникаси ва ускуналар номенклатурасини содда, арзон ва кичик турдаги техника ҳисобига камида икки мартага кўпайтириш. Масалан, ҳозирги кунда қишлоқ хўжалиги техникасини ривожлантириш стратегияси ва йул хариталарида фақатгина 4-5 турдаги қишлоқ хўжалиги техникаси назарда тутилган. Лекин қишлоқ хўжалигида ўнлаб турдаги техникага талаб бор. Мисол тариқасида сут соғиш ускунаси, шоли экиш ва ўриш энгил ускуналари, энгил турдаги сомон пресслаш машиналари, инкубаторда фойдаланадиган ускуналар каби нисбатан содда ва нархи юқори бўлмаган қишлоқ хўжалиги техникаларига талаб катта. Буларнинг барчаси ҳозирги кунда импорт қилиниб келмоқда.

- қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминланганлик даражасини ошириш; арзон, содда, локализация даражаси 75 фоиздан юқори бўлган миллий бренддаги қишлоқ хўжалиги техникасини ишлаб чиқариш, уларни лизинг ва кредит асосида қишлоқ хўжалиги субъектларига беришни таъминлаш таклиф этилади.

- лизинг шартлари банк ёки лизинг берувчи ташкилот учунгина қулай эмас, биринчи навбатда лизинг олувчи учун иқтисодий жиҳатдан «қизиқарли» ва имкониятларига мос ҳолда ишлаб чиқиши лозим. Хусусан, лизинг ёки кредит тўлов жадвалини қишлоқ хўжалигидаги мавсумийликни ва лизинг олувчини таклифини эътиборга олган ҳолда, мустақил танлаш ҳуқуқи берилиши лозим. Кредит еки лизинг тўловлари шартнома имзолангандан мuddатдан сўнг эмас,

балки техника ёки ускуна қабул гувоҳномасини имзолангандан сўнг ҳисобланиши лозим.

- аванс тўлови бир неча вариантларда таклиф этилиши ва лизинг еки кредит олувчи томонидан мустақил танланиши мақсадга мувофиқ. Лизинг ёки кредит берувчи ташкилот авансининг фақат энг кам миқдорини белгилайди, масалан 15-20 фоиз даражасида.

Шунингдек, техникадан фойдаланиш самарадорлигини режалаштириш ва аниқлашда қуйидагиларни ҳисобга олиш керак:

- ✓ машина ва агрегатлардаги ишлар, механизациялашган ишларнинг ҳажми;
- ✓ иш вақти фонди, ундан фойдаланиш, меҳнат муддатлари;
- ✓ механизаторлар ва ёрдамчи ходимларнинг меҳнат харажатлари;
- ✓ операцион харажатлар;
- ✓ ёқилғи-мойлаш материалларига харажатлар.

Юқорида санаб ўтилган тадбирлар қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминланганлик даражасини ортиради, натижада соҳада унумдорлик, даромад ортиши кузатилади, бу эса яна қишлоқ хўжалиги техникасини янгилаш имкониятини яратиб, “ривожланиш занжирини” ишга тушириши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази расмий канали <https://review.uz/>.
2. Эркинхожиев.И.И “Пути решения проблем в сфере сельскохозяйственного машиностроения Республики Узбекистан” // Вестник аграрной науки Узбекистана.3(77) 2019. 171-174 ст.
3. Эркинхожиев.И.И “Инновацион иқтисодиёт шароитида қишлоқ хўжалиги техникаларидан фойдаланишининг иқтисодий асослари ” // Тошкент молия институти “Замонавий бизнесни бошқариш, иқтисодиёт, инновацион технологиялар ва ижтимоий фанларни ривожлантириш: назария ва амалиёт уйғунлиги” мавзусидаги олий ўқув юртлариаро халқаро конференция Ўзбекистон, Тошкент 2021 йил 24 май,274-276 б.
4. Анализ производства (локализации) сельскохозяйственной техники в Евразийском экономическом союзе по видам производства. Москва – 2017 г.

ВИДЫ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Ф.Г.Аскарлов,
Ассистент, ТГЭУ

Аннотация. *Сегодняшний день сельское хозяйство является одной из наиболее значимых отраслей народного хозяйства, основной задачей которого является обеспечение продовольственной безопасности страны.*

Таянч иборалар: кластер, агрокластер, самарадорлик, озиқ-овқат, иқтисодий, молиявий, замонавий, технология, инновация, интенсификация, экспорт, импорт, маҳсулот.

Аннотация. *Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги миллий иқтисодиётнинг энг муҳим тармоқларидан бири бўлиб, унинг асосий вазифаси мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашдан иборат.*

Аннотация. *Today, agriculture is one of the most significant sectors of the national economy, the main task of which is to ensure the country's food security.*

В аграрном секторе производство продукции и ее реализация тесно взаимосвязаны, поэтому их необходимо анализировать совместно, так же для обеспечения высокой рентабельности и конкурентоспособности производимой продукции необходимо правильно учитывать ее себестоимость.

Себестоимость сельхоз продукции — это стоимостная оценка используемых в производстве продукции сельского хозяйства природных ресурсов, сырья, материалов, топлива, энергии, основных фондов, трудовых ресурсов и других затрат на её производство, а также сбыт.

В настоящее время в современной экономике выделяется несколько видов себестоимости:

- **Полная себестоимость (средняя)** — совокупность полных издержек (с включением коммерческих затрат);
- **Предельная себестоимость** — это себестоимость каждой последующей произведенной единицы продукции;

Себестоимость производимой продукции можно разделить на следующие виды:

- **Цеховая.** Подразумевает общий объем всех расходов фирмы, понесенных всеми ее производственными структурами, имеющими непосредственно влияние на создание продукта.
- **Производственная.** Учитываются расходы компании, произведенные всеми задействованными структурами фирмы, а также общие и целевые растраты.

▪ **Полная** себестоимость подразумевает, что помимо расходов предприятия на организацию всего производственного процесса выпуска продукта либо услуги, в строку растрат вписываются деньги, предназначенные для конечной реализации выпущенной продукции. Другими словами, к производственной себестоимости растрат плюсятся расходы, необходимые для построения логистики, доставки товара к конечному потребителю [1].

Основными задачами оценки производства продукции сельского хозяйства являются:

- оценка показателей динамики производства и продаж сельхоз продукции, так же их взаимосвязи;
- сравнение плановых показателей производства и реализации сельхоз продукции с фактическими;
- сравнение показателей производства и реализации сельхоз продукции со среднеотраслевыми, а также с показателями основных или ближайших конкурентов;
- выявление факторов, влияющих на производство и реализацию сельхоз продукции, а также оценка степени их влияния;
- расчет необходимых объемов производства и продаж сельхоз продукции, а также их обоснование;
- выявление имеющихся резервов повышения эффективности производства и реализации сельхоз продукции;
- выявление резервов производства и реализации продукции, включая ассортимент, качество и др [2].

В аграрном секторе для анализа производства и реализации продукции используются следующие основные показатели:

- натуральные, которые используются при анализе объемов производства и реализации продукции, — единицами измерения являются тонны, метры, штуки ит. п.;
- условно-натуральные, которые используются для обобщенных характеристик объемов производства продукции, особенно, когда приходится сравнивать однородную продукцию, выпускаемую в различной фасовке ит. п., - единицами измерения являются условные банки, погонные метры, условные ремонты ит. п.;
- трудоемкости, которые позволяют характеризовать объем производства и продаж, пользуясь показателями затрат труда или заработной платы;
- стоимостные, которые являются универсальными, поскольку оценивают показатели производства и реализации продукции в обобщенном виде и основаны на денежной оценке и такой экономической функции денег, как всеобщий эквивалент.

Производства продукции как в аграрном секторе, так и в других секторах народного хозяйства можно разделить на два вида:

Товарная продукция, в отличие от валовой, не включает остатки незавершенного производства и внутрихозяйственный оборот. Также как и валовая, она может быть оценена в плановых ценах, затратным способом или по ценам реализации (продажным ценам) [3].

Чистая продукция (валовый доход) — это валовая или товарная продукция за вычетом т.н. материальных затрат, т. е. затрат на предметы и средства труда, причем последние представлены амортизацией. Этот показатель полезно использовать для сравнения темпов роста производительности труда и расходов на оплату труда; уровня фондоотдачи.

Список использованной литературы:

1. Экономика сельского хозяйства: Учебник / под ред. Добрынина. -- М.: Агропромиздат, 1991 г. - 540 с.
2. Экономика сельского хозяйства. С основами аграрных рынков.: Курс лекции. - М.: ЭКМОС, 1998 г. - 448 с.
3. Рафикова Н. Об анализе себестоимости сельскохозяйственной продукции // Экономист. - 1996. - №5. - с. 92-94.

ДАВЛАТ, ЖАМИЯТ ВА БИЗНЕС ТАРАҚҚИЁТИДА GR-МЕНЕЖМЕНТ МЕХАНИЗМИ: МОҲИЯТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Д.Джуроев,
“Менежмент ва маркетинг” кафедраси
мустақил тадқиқотчиси, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада давлат, жамият ва бизнес тараққиётида gr-менежмент механизми: моҳияти ва вазифалари билан боғлиқлик масалалари ўрганиб чиқилган. Ўйрик хорижий ва миллий корпорациялар ва нотижорат ташкилотлари таркибида GR-департаментларининг фаол ривожланиши корхоналарнинг давлат ҳокимияти билан ўзаро ҳаракатларини бошқаришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқишини, улар фаолиятини таҳлил қилиши ва тизимлаштириши масалалари баён қилинган.

Таянч иборалар: GR-менежмент, GR-департамент, самарали бошқариши, маъсулият мезонлари

Аннотация: В данной статье исследуется механизм GR-менеджмента в развитии государства, общества и бизнеса: сущность и задачи, вопросы взаимосвязи. Активное развитие GR-отделов в структуре крупных зарубежных и национальных корпораций и некоммерческих организаций характеризует развитие эффективного управления взаимодействием предприятий с государственной властью, анализ и систематизацию их деятельности.

Abstract: In this article, the mechanism of GR-management in the development of the state, society and business: the essence and objectives of the linkage issues are studied. The active development of GR departments in the structure of large foreign and national corporations and non-profit organizations describes the development of effective management of interaction of enterprises with the state power, the analysis and systematization of their activities.

Иқтисодий реалликнинг динамик ўзгариши, глобаллашув ва ахборотлашув жараёнлари аҳамиятининг ўсиб бориши бизнес ва ижтимоий секторнинг давлат билан ўзаро муносабатларининг трансформациялашувига олиб келди. Мазкур шароитда нафақат жамият, бизнес ва давлат ўртасидаги чегара, балки шу билан бирга уларнинг ўзаро ҳаракатларининг шартлари, манфаатдорлик ва маъсулият мезонлари ва шартлари ҳам ўзгармоқда. Ижтимоий ва иқтисодий муносабатларнинг оғирлашиши ва мураккаблашuvi бизнес-тузиммалари ва нотижорат ташкилотларининг Ҳукумат органлари билан ўзаро ҳаракатларини бошқаришнинг янги механизмлари ва технологияларини қидириб топиш ва яратишга олиб келмоқдаки, ушбу масала ҳозирги кунда илмий ҳамжамият томонидан етарлича ўрганилмаган.

Давлат муассасанинг барча стейкхолдер (ингл. stakeholder – манфаатдор томон, шунингдек, иштирокчи, иш иштирокчиси, лойиҳадаги роли – ҳуқуқларга эга шахс, ташкилот) ларидан энг муҳими ҳисобланади, яъни унинг фаолиятига кўпроқ қизиқувчи ва унинг натижасидан манфаатдор шахс ҳисобланади. Ҳар қандай муассаса ҳуқуқий макон доирасида ҳокимият органлари билан давлат белгилаб берган икки томонлама ўзаро ҳаракатни амалга оширади ва унинг бошқарув таъсири синовидан ўтади. Бундан ташқари, ҳокимият органлари кўпинча муассасаларнинг иқтисодий контрагентлари ҳисобланишади, тижорат компаниялари эса давлат ташкилотларига ўзининг товарлари етказиб берадилар ва хизматлар кўрсатадилар. Шундай қилиб, ташкилот фаолиятининг муваффақияти давлат билан ўзаро ҳаракат жараёнларини бошқариш самарадорлигига боғлиқ.

Тижорат ва нотижорат ташкилотларининг давлат билан ўзаро ҳаракатларини бошқариш муаммоларини ўрганишнинг зарурлиги менежмент назарияси ва амалиётидаги янги воқелик - GR-менежмент (инглизча Government relations management – «давлат ҳокимияти органлари билан алоқаларни бошқариш») нинг пайдо бўлиши билан боғлиқдир.

Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш даражасининг ўсиб бориши шароитида корхонанинг давлат билан ўзаро ҳаракатларини бошқариш жараёнини назарий жиҳатдан қайта кўриб чиқишнинг аҳамияти ошади. Бундан ташқари, ҳозирги шароитда GR-менежментни ўрганишнинг долзарблиги шу билан боғлиқки, йирик хорижий ва миллий корпорациялар ва нотижорат ташкилотлари таркибида GR-департаментларининг фаол ривожланиши корхоналарнинг давлат ҳокимияти билан ўзаро ҳаракатларини бошқаришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқишни, улар фаолиятини таҳлил қилиш ва тизимлаштиришга эҳтиёж сезаётир.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда корхонанинг давлат билан ўзаро ҳаракатларини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлаш соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар, хусусан, GR-менежмент механизми самарали усуллари, моделлари ва технологияларини қўллаш, корхонанинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, эркинлиги ва давлат-хусусий шериклиги шароитида давлат билан ўзаро ҳаракатларни самарали ташкил этиш ва бошқариш, бу жараённинг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш давлат сиёсати даражасидаги муҳим масалалардан бирига айланди.

Умуман, Ўзбекистон Республикасида корхонанинг давлат билан ўзаро ҳаракатларини бошқариш қуроли сифатида GR-менежмент механизмнинг назарий, методологик ва амалий жиҳатлари махсус, мустақил тадқиқот объекти сифатида етарли даражада ўрганилмаганлиги мазкур илмий тезис мавзусининг долзарблигини ва илмий-амалий аҳамиятга эга эканлигини белгилаб беради. Мамлакатимизда рақамли иқтисодиёт шароитида корхонанинг давлат билан ўзаро ҳаракатларини самарали бошқариш муаммолари тўла ҳолида ҳал қилин-

маган, айниқса, бу жараёнда GR-менежмент механизми комплекс равишда ўрганилмаган. Шу муносабат билан ушбу муаммони тадқиқ этишни такомиллаштириш ва умуман, корхонанинг давлат билан ўзаро ҳаракатларини бошқариш курали сифатида GR-менежмент механизмининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлаш бўйича таклифлар ҳамда тавсиялар ишлаб чиқиш зарур ва муҳим масалалардан ҳисобланади.

GR-менежментининг мақсади - маъмурий муҳитни қулайлаштириш ва давлат органлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорликни таъминлаш, ташкилот фаолиятининг самарадорлиги ва иқтисодий рентабеллигини ошириш ва ҳукумат томонидан юзага келадиган хатарларни минималлаштириш.

Ушбу мақсадга эришиш учун GR-менежментининг қуйидаги вазифалари бажарилишини таъминлаш керак:

- ташкилот ва ҳокимият ўртасида ягона ахборот муҳитини яратиш;
- ҳокимият фаолияти тўғрисида ташкилот раҳбариятини ахборот билан таъминлаш;
- ҳокимият вакиллари билан бевосита алоқалар ва алоқа тизимларини ўрнатиш;
- жамоат ташкилотлари, ишлаб чиқариш ва сиёсий бирлашмалар билан ўзаро муносабатлар;
- давлат-хусусий шериклик дастурларида иштирок этиш;
- ҳокимият органлари қарорларини ишлаб чиқишда иштирок этиш;
- ташкилотнинг мавқеини яхшилашга қаратилган қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш ва бошқалар;
- давлат томонидан қўллаб-қувватланишини таъминлаш (шу жумладан субсидиялар, грантлар);
- ташкилот томонидан маълум бир фаолият турини амалга ошириш учун рұхсатномалар, лицензиялар олишда давлат ҳокимиятидан ёрдам олиш;
- давлат буюртмаларини олишни таъминлаш;
- тартибга солувчи хавфларни бошқариш.

Ташкилотда GR-менежменти ахборот, таҳлилий, коммуникатив функцияларни ва давлат органларида ташкилот манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш функциясини бажаради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. B.Xasanov, K.Nurmanov, R. Xasanova. *Zamonaviy boshqaruv hisobi*. T.: LESSON PRESS MCHJ nashriyoti, 2021. - 413 b. ISBN: 978-9943-7638-6
2. Karimov N.G', Xo'jimatov R.X., Investitsiya.: *O'quv qo'llanma-2019.*; TDIU-494 b.
3. Хўжамқулов Д.Ю., Исмаилов Д.А. *Инвестиция лойиҳаларини бошқариш. Ўқув қўлланма. ТДИУ. 2019.* – 268 б.
4. Собирова Л.Ш., Хўжамқулов Д.Ю. *Инвестиция. Ўқув қўлланма. ТОШКЕНТ-МОЛИЯ. 2019.* -254 б.

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЁТГА ТАЪСИРИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ АМАЛИЁТИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ

Н.И.Исакова,

Кадрлар малакасини ошириш ва статистик тадқиқотлар институти таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада миллий иқтисодиётни таянч бўғини ҳисобланган корхоналар фаолиятини самарали олиб боришда уларга жалб этиладиган инвестицияларнинг салмоғини ҳисоблаб бориш ҳамда уни самарадорлигини аниқлаш статистик жиҳатдан янги ёндашувларни талаб этади ва юқоридаги фикр - мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда капитал инвестицияларни бизнес фаолиятга давлат кафолати остида олиб киришда иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш масалалари баён қилинган.

Таянч иборалар: Инвестиция самарадорлиги, рақобатбардош экспорт, самарали бошқариш, маъсулият мезонлари

Аннотация: В данной статье утверждается, что расчет влияния инвестиций на эффективную деятельность предприятий, которые считаются основой национальной экономики, а также определение ее эффективности требуют статистически новых подходов и, исходя из приведенных выше замечаний, вопросов использования опыта развитых стран при внедрении капитальных вложений в экономику.

Abstract: In this article, it is stated that the calculation of the impact of investments on the effective performance of enterprises, which are considered the backbone of the national economy, as well as the determination of its effectiveness, requires statistically new approaches and, proceeding from the above comments, the issues of using the experience of developed countries in the introduction of capital investments into.

Бугунги кунда мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш уни қайта куриш ва янги техника-технологиялар билан таъминлаш учун инвестициялар зарур. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг Давлат ўз мулкани шахсий қўлларга бериб, мамлакат ичида моддий ва пул ресурсларини тарқатиш бўйича аввалги буйруқбозлик функцияларидан воз кечди. Иқтисодиётнинг реал секторидаги корхоналар захирасида ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришга маблағ киритиш учун ўзининг етарли даражада сармоясининг йўқлиги миллий иқтисодиётни ривожланишига тўсқинлик қиламоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикасида иқтисодий бошқарувнинг бозор тизимига ўтиши инвестиция жараёнининг янги моделини шакллантириш билан боғлиқ бўлиб, қулай инвестиция муҳити турли давлат, хусусий ва хорижий

манбалардан фойдаланган ҳолда инвестициялар ўсишини рағбатлантиради. Глобаллашув шароитида инвестициялар ўсиши илмий ва технологик салоҳиятга боғлиқ бўлиб, у ҳар қандай мамлакат учун иқтисодий ўсишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Инвестиция жараёни бу жуда кўп қиррали жараён бўлиб, кўплаб омилар таъсирида бўлади ва уларни билиш катта илмий ҳамда амалий аҳамиятга эга. “Ушбу омиларни билиш, уларнинг инвестиция фаолияти ва инвестиция самарадорлигига таъсири механизми илмий асосланган инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш ҳамда инвестиция жараёнини янада самарали бошқариш учун асосдир”⁶⁷.

Ҳозирги замонавий иқтисодиёт шароитида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти биринчи навбатда юқори технологиялар ва илм-фанни талаб қиладиган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга йўналтирилган ривожланиш моделига муҳтож. Бу миллий иқтисодиётни жаҳон иқтисодиётига тўлиқ интеграциялашувига, рақобатбардошлигини оширишга ва ривожланган мамлакатлар ўртасида тенг ҳуқуқли ҳамкорликни таъминлашга имкон беради (1-расм).

1-расмда келтирилган маълумотларга асосланган бўлса, 2010 йилда Ўзбекистон Республикасида инновацияларга қилинган ҳаражатлар ҳажми ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 0,36 %ини ташкил қилган бўлса, 2020 йилда дастлабки маълумотларга кўра, 1,5 %ни ташкил этиб 31010,2 млрд. сўмга етди. Бу эса ўз навбатида Ўзбекистон Республикасида ялпи ички маҳсулотда инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш улушининг 2010 йил (2,5 фоиз)га нисбатан 2020 йилдаги дастлабки маълумотлар бўйича 5,4 фоизга тенг бўлиб 31010,2 млрд. сўмни ташкил этди.

1-расм. Ўзбекистон Республикасида инновацияларга қилинган ҳаражатлар ва ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулотлар динамикаси

Иқтисодчиларнинг инвестиция масалаларига катта эътибор қаратишлари миллий иқтисодиётнинг инвестиция соҳасида юқори натижаларга эришишдаги қийин аҳволи билан боғлиқ бўлиб, бу бевосита мамлакатдаги умумий ижтимоий-иқтисодий вазият билан бирга келади ва унга қуйидаги омилар сабаб бўлади:

⁶⁷ Игонина, Л.А. Инвестиции / Л.А. Игонина.-М.: Юрист, 2002. - 478с.

корхоналарда молиявий ресурсларнинг етишмаслиги ва ноқулай ҳамда самарасиз солиққа тортиш тизими;

асосий воситаларнинг ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан сезиларли даражада эскириши ҳамда ишлаб чиқаришнинг мутлақ ҳажмининг пасайиши;

фонд бозорининг ривожланмаганлиги ва сиёсий беқарорлик ҳамда инфляциясион жараёнларнинг кучайиши.

Мамлакатимизда иқтисодий ислоҳотларни соzлашнинг энг муҳим йўналишларидан бири бу инвестиция фаолияти самарадорлигини ривожлантириш ва такомиллаштиришдан иборат бўлиб, бу, биринчи навбатда, мустақилликнинг дастлабки даври ва амалга оширилмайд қолган иқтисодий ислоҳотларга, миллий иқтисодиётнинг барқарор ҳолатига ҳамда унинг фаолияти самарадорлигининг ошишига олиб келмаганлиги билан боғлиқ. Бу эса ўз навбатида ҳар қандай ривожланиш ва ҳалқаро интеграциялашув кенг миқёсли инвестицияларсиз иқтисодий тикланиш мумкин эмаслигини тасдиқлади (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ялпи ички маҳсулот ҳажми ва асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар динамикаси

Кўрсаткичлар	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2015 й.	2020 й.	2020 йилнинг 2000 йилга нисбатан ўзгариши (+, -)
ЯИМ, млрд. сўм	3255,6	15923,4	78936,6	221350,9	602551,4	599295,8
Асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар, млрд. сўм	744,5	3165,2	16463,7	44810,4	210195,1	209450,6
Аҳоли жон бошига умумий даромад, минг сўм	96,4	371,8	2192,8	5410,6	12279,1	12182,7

Жадвал маълумотларидан кўринадики, Ўзбекистон Республикасининг ялпи ички маҳсулот ҳажми 2020 йилда 2000 йилга нисбатан 599295,8 млрд. сўмга ошиб, 602551,4 млрд. сўмга тенг бўлган. Бу даврда асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми мос равишда 209450,6 млрд. сўмга ўсиб, 210195,1 млрд. сўмга етган. Юқорида таъкидланганидек, мамлакат иқтисодиётига киритилган инвестиция ишлаб чиқаришни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромадини оширишга олиб келади. Шундан келиб чиқадиган бўлса, аҳоли жон бошига умумий даромад 2020 йилда 2000 йилга нисбатан 12182,7 минг сўмга ошиб 12279,1 минг сўмга тенг бўлган.

Таҳлил натижаларидан келиб чиққан ҳолда, иқтисодий таърифга кўра, инвестициялар - бу “саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларининг бошқа тармоқларига узок муддатли капитал қўйилмалар кўринишида амалга ошириладиган харажатлар мажмуи”-деб тавсифлаш мумкин. Давлат сармояларининг бир қисми умумий иқтисодий жараёни, экологик вазиятни, ижтимоий барқарорликни таъминлашга ёки иқтисодий самарадорлиги олдиндан номаълум бўлган техника ва технологиянинг тубдан янги соҳаларини яратишга қаратилган. Бироқ, кучли корхоналар ҳам, трансмилий корпорациялар ҳам технологик ютуқларнинг харажатларини қоплай оладилар. Кенг маънода, инвестиция мамлакат иқтисодиётининг ўсиши ва ривожланишини молиялаштириш учун зарур бўлган механизмни беради.

Ҳозирги кунда корхоналарда инвестицион фаолиятни самарали амалга ошириш, хусусан хорижий ва маҳаллий инвесторларни кенг жалб қилиш орқали йирик лойиҳаларни самарали ташкил этишга кенг аҳамият берилмоқда. Ушбу йўналишда, Ўзбекистон Республикасида “инвестиция дастурлари ва тармоқлар йўналиши доирасида инвестицияларнинг ўзлаштирилиши ва лойиҳаларнинг амалга оширилиши ҳолатини ўрганиш ҳамда вужудга келатган муаммоларни, шу жумладан жойида бартараф этиш чораларини кўриш”⁶⁸ бўйича тадбирлар, “рақобатбардош экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш мақсадида маҳаллий ва хорижий тадбиркорларга Ўзбекистоннинг устувор соҳа, тармоқ ва ҳудудларига инвестиция киритиш учун қулай инвестиция иқлими ва рағбатларни яратиш, шунингдек, ҳар бир давлат органи томонидан инвестицияларни фаол жалб қилиш ва савдони ривожлантиришга кўмаклашиш борасидаги вазифаларнинг сўзсиз бажарилиши”⁶⁹ бўйича тизимли ишлар ва вазифалар белгилаб олинган.

Инвестицияларнинг корхона фаолиятига таъсирини статистик баҳолашда авваламбор, инвестициялар таркибини кўриб чиқишимиз лозимдир. Тижорат амалиётида инвестицияларнинг физик активларга қилинган инвестициялар, пул активларига қилинган инвестициялар ва номоддий активларга қилинган инвестициялар шакли ўзаро фарқланади.

Физик активлар деганда асосий ишлаб чиқариш воситалари, яъни ишлаб чиқариш бинолари ва иншоотлари ҳамда хизмат муддати бир йилдан ортиқ бўлган ҳар қандай машина ва ускуналар тушунилади. Пул активлари деганда бошқа жисмоний ва юридик шахслардан пул маблағларини олиш ҳуқуқи, масалан, банкдаги депозитлар, акциялар, облигациялар ва бошқалар англашилади.

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 августдаги ПФ-6042-сон “Республикада экспорт ва инвестиция салоҳиятини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Фармони Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.08.2020 й., 06/20/6042/1190-сон

⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 январдаги ПФ-5643-сон “Инвестиция ва ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2019 й., 06/19/5643/2545-сон; 11.10.2019 й., 06/19/5848/3901-сон

Номоддий активлар — ходимларни қайта тайёрлаш ёки малакасини ошириш дастурларини амалга ошириш, лицензиялар сотиб олиш, савдо белгиларини ишлаб чиқариш натижасида фирма эга бўладиган бойликлардир. Қимматбаҳо қоғозларга қилинадиган инвестициялар портфель инвестициялар, физик активларига қилинадиган инвестициялар эса реал инвестициялар, деб аталиб, реал активларга қилинаётган инвестицияларни тайёрлаш ва таҳлил қилиш асосан фирманинг мақсадларига, яъни инвестиция ёрдамида корхона нимага эришмоқчилигига боғлиқ бўлади.

Хулоса қилганда, миллий иқтисодийetni таянч бўгини ҳисобланган корхоналар фаолиятини самарали олиб боришда уларга жалб этиладиган инвестицияларнинг салмоғини ҳисоблаб бориш ҳамда уни самарадорлигини аниқлаш статистик жиҳатдан янги ёндашувларни талаб этади ва юқоридаги фикр - мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда капитал инвестицияларни бизнес фаолиятга давлат кафолати остида олиб киришда иқтисодийети ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А. У. Бурханов, Х. Х. Худойқулов. Молия бозори ва инвестициялар. Дарслик. Тошкент: Маънавият, 2021. - 528 б. ISBN 978-9943-04-405-0
2. Karimov N.G., Xojimatov R.X., Investitsiya.: O'quv qo'llanma-2019.; TDIU-494 b.
3. Хўжамқулов Д.Ю., Исмаилов Д.А. Инвестиция лойиҳаларини бошқариши. Ўқув қўлланма. ТДИУ. 2019. – 268 б.
4. Собирова А.Ш., Хўжамқулов Д.Ю. Инвестиция. Ўқув қўлланма. ТОШКЕНТ-МОЛИЯ. 2019. -254 б.
5. Тухлиев Б. К. Инвестициялар ва уларни молиялаштириши тизимини такомиллаштириши масалалари. Тошкент. Инновацион ривожланиш нацириёт-матбаа уйи. 2021 й. ISBN (ISSN): 978-9943-7136-7-3, 224 б.
6. Инвестиции и инвестиционная деятельность организаций : учебное пособие / Т. К. Руткаускас [и др.] ; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Т. К. Руткаускас. — Екатеринбург : Изд-во Урал. 2019. — 316 с.

КРІ ТИЗИМИ АСОСИДА МОДДИЙ РАҒБАТЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Б.П.Қличев,

**“Молия ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ**

Аннотация: Ушбу мақолада КРІ тизими қисман тавсифланган, фирма ва компания ходимлари фаолияти самарадорлигини баҳолаш асосида КРІ тизими орқали моддий рағбатлантириши, мотивация назариялари ва КРІ тизими ўртасидаги боғлиқлик масалалари ўрганиб чиқилган.

Таянч иборалар: КРІ тизими, мотивация назариялари, Management by Objectives тизими, самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари

Аннотация: В данной статье изучаются вопросы материальной мотивации через систему КРІ, теории мотивации и связи между системой КРІ на основе оценки эффективности деятельности фирмы и сотрудников компании, которые частично описываются системой КРІ.

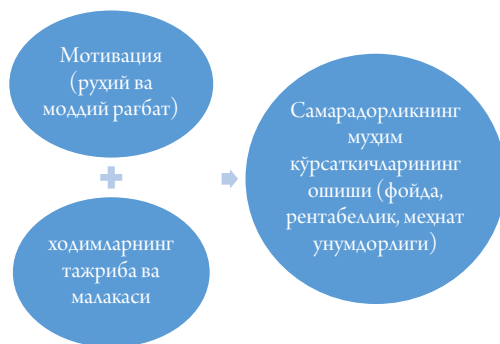
Abstract: This article describes the issues of material motivation through the KPI system, the theory of motivation and the relationship between the KPI system based on assessing the performance of the firm and the company's employees, which are partially described by the KPI system.

Қирриш. Бугунги кунда кўпгина ривожланган ва ривожланаётган давлатларда фирма ва компанияларнинг фаолияти ва мазкур компаниялар ходимларининг иш фаолияти натижавийлигини баҳолаш самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари (ингл. КРІ- Key Performance Indicators) тизими орқали амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда ҳам акционерлик жамиятлари ва бошқа иқтисодий субъектларнинг фаолият натижаларини эълон қилишда, ходимлар иш ҳақини тўлаш, моддий рағбатлантириш КРІ тизими асосида ташкил этилмоқда ҳамда бунинг ҳуқуқий асослари ҳам белгилаб қўйилган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 28.07.2015 йилдаги “Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида” ги 207-сон ҳамда 09.12.2020 йилдаги “Давлат иштирокидаги корхоналар ижро этувчи органи фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 775-сон қарорларига мувофиқ, устав фондида давлат улуши мавжуд бўлган акциядорлик жамиятларига, масъулияти чекланган жамиятларга ва давлат корхоналарига ижро этувчи органининг самарадорлик муҳим кўрсаткичлари мажбурий тарзда жорий этилиши белгиланган.

Тадқиқот методологияси. Фирма ва компанияларнинг муҳим самарадорлик кўрсаткичларининг шаклланиши, уларнинг ижобий интервалларда динамик ўсишига эришиши мазкур компанияларда фаолият олиб бораётган ишчи ва ходимларнинг малакаси ва меҳнат унумдорлигига узвий боғлиқ ҳисобланади. Қўл остидаги ходимларнинг меҳнат унумдорлигининг ошиб бориши фирма ва компанияларнинг муҳим самарадорлик кўрсаткичлари ўзгаришига ижобий таъсир этадиган асосий омил ҳисобланади. Ходимларнинг меҳнат унумдорлигини ошириб боришда эса мотивация муҳим аҳамият касб этади. Мотивация бу самарадорликни оширишнинг инсон руҳий ҳолати билан боғлиқ омили бўлиб, иқтисодий таҳлилда мотивация ходимларни жонли меҳнат фаолиятига рағбатлантирувчи восита сифатида ўрганилади. Барча инсонлар каби ўзимизга маълумки, ҳеч бир восита моддий рағбатлантириб боришдек мотивациямизни оширолмайди. Меҳнат унумдорлигини ошириш ва шунга мос равишда моддий рағбатлантириш, айнан КРІ тизимини қўллаб-қувватловчи асосий дастаклар ҳисобланади (1-расм).

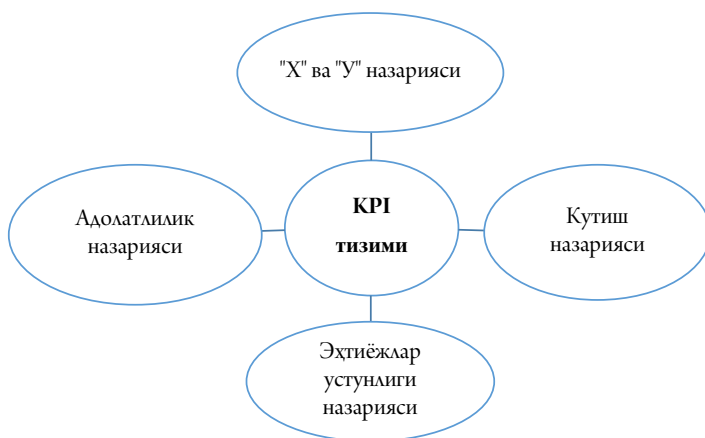

1-расм. КРІ тизимини қўллаб-қувватловчи асосий дастаклар.

КРІ тизимининг тарихий шаклланиши АҚШнинг Гарвард бизнес мактаби профессорлари томонидан ўтган асрнинг 80-90-йилларида яратилган **Management by Objectives** тизимига боғланади. Management by Objectives – мақсадни бошқариш, яъни, “фаолиятнинг келгусидаги натижаларини олдиндан кўра билиш орқали ва уларга эришиш йўлларини белгилаб олиш методикаси” асосида ўз миссияси ва стратегик вазифаларини бажариш учун мақсадли кўрсаткичларни белгилаш ҳамда уларнинг бажарилиш ҳолати тўғрисидаги маълумотларни манфаатдор шахсларга ошкор қилиш бўйича “Мувозанатлашган кўрсаткичлар тизими” ишлаб чиқилган. КРІ тизими – ушбу тизимнинг замонавий кўриниши бўлиб, ривожланган давлатларда деярли 40 йилдан буён ҳамда Россия ва МДХ давлатларида 15 йилдан буён самарали фойдаланилиб келинмоқда⁷⁰.

⁷⁰ Кубатиева Ф.Б. КРІ – каждому по способностям // Кадровая служба и управление персоналом предприятия. 2019. № 10. ст 34-35

Тадқиқот натижалари ва таҳлил. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, КРІ тизимида фақатгина моддий рағбатлантириш орқали қўйилган мақсадларга, муваффақиятга эришиш мумкин, деган хулоса бериш нотўғри, албатта. Замонавий менежментнинг асосчиси Питер Фердинанд Дракер “Кучли лидерларнинг самарали бошқаруви ва муваффақияти асосини ходимларнинг самарали ишлашга бўлган мустақил истаги ташкил этади”, деб таъкидлаган⁷¹. Меҳнат жамоасида ўз касбидан мамнун ва раҳбар билан дўстона муносабатни сақлаб қолган ходимларнинг қолган ҳамкасбларига нисбатан меҳнат унумдорлигини юқори бўлиши ҳақиқатан ҳам IBM ва Жанубий Кореянинг “Lotte” корпорацияси мутахассислари томонидан ҳам исботланган бўлиб, улар ходимларнинг фаоллиги ва иш самарадорлиги ўртасидаги тўғридан-тўғри боғлиқликни аниқладилар.

2-расм. КРІ тизими асосини ташкил қилувчи назариялар

Бу борада «Harvard Business Review» илмий-оммабоп журнали томонидан олиб борилган тадқиқот ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мазкур ташкилот томонидан 1996-2003 йиллар давомида мингдан ортиқ компания ходимлари ва раҳбарлари иштирокида уларни натижавийлигини аниқлаш ва рағбатлантиришни самарали услубларини ўрганиб чиқди ва 2004 йилда бу изланишларни эълон қилди. Унга мувофиқ компания ходимлари 5% доимо яхши ишлаши, 5-7% ҳар қачон ёмон ишлаши, қолган 88% самарали ишлаши учун доимо тўғри мақсадлар ўрнатиш, мақсадга эришиш йўллари кўрсатиб бериш ва ходимларни унга йўналтириш ҳамда уларни бажарилиши бўйича назорат талабларини ўрнатиш лозимлиги уларни ишлатишга сабаб бўлар экан⁷².

⁷¹ Питер Дракер. Классические работы по менеджменту = Classic Drucker. — М.: «Альпина Бизнес Букс», 2008. — С. 220.

⁷² А. А. Мамажонов, П. Т. Бердимуратов, С. Х. Махмудова. КРІ асосида рағбатлантириш тизими. АСТА. ТПРУ. 3-2019. 51-58 б.

Демак, КРІ тизими ходимларни меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларига кўра моддий рағбатлантириш орқали мотивациясини оширишга асосланган бўлсада, меҳнат унумдорлигини оширувчи бошқа назариялар билан ҳам узвий боғлиқ ҳисобланади (2-расм).

Хулоса ва тақлифлар. Хулоса сифатида айтиш мумкинки, мотивация жараёни инсоннинг қандайдир этишмовчиликдан ёки қониқишнинг умуман йўқлигидан бўлган эҳтиёждан бошланади. Эҳтиёжнинг қондирилиш даражасига қараб мотивация тури, ходимнинг келажакдаги ҳаракати ва самарадорлиги таҳлил қилинади. Инсон эҳтиёжлари чексиз. Айнан мана шу омил мотивациянинг турли даражаларини ифодалайди. КРІ тизими бу иш берувчи ва ходим ўртасидаги муносабатлар тизими бўлиб, бу ерда иш берувчи ходимларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун энг яхши шароитларни яратиши, ютуқ ва муваффақиятларни ўз вақтида моддий ва маънавий рағбатлантириши кераклиги, жавоб тариқасида эса ходимлар раҳбар эътиборини ва рағбатни ҳис қилиб, ўз ютуқларини компания фаолияти билан боғлаши ва унинг самарадорлигини оширадиган ташаббусларни қабул қилишга тайёр бўлиши талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А.К. Клочков. КРІ и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов. Москва 2010.
2. Parmenter, David. Key performance indicators: developing, implementing, and using winning KPIs. USA 2007.
3. Н.И. Архипова, И.М. Поморцева, Н.А. Татарина. Алгоритм оценки качества персонала на базе показателей эффективности КРІ. Статья 2014.
4. Архипова Н.И., Поморцева И.М., Седова О.А. Кадровая политика как фактор стратегического развития университета // Вестник РГГУ. 2013. № 6 (107). С. 43.
5. Кубатиева Ф.Б. КРІ – каждому по способностям // Кадровая служба и управление персоналом предприятия. 2019. № 10.
6. Питер Драйкер. Классические работы по менеджменту = Classic Drucker. - М.: «Альпина Бизнес Букс», 2008. — С. 220.
7. А. А. Мамажонов, П. Т. Бердимуратов, С. Х. Махмудова. КРІ асосида рағбатлантириши тизими. АСТА. ТПРУ. 3-2019. 51-58 б.

ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ш.О.Темиров,
ТДИУ докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада стратегиялар фақатгина бозорда катта мавқе ва ресурслар тўпламига эга, йирик корхоналар фаолиятининг бир қисми сифатида кўрилади. Ушбу мақолада стратегияларни тадбиркорлик фаолиятида ҳам энг катта қуроолардан бири бўлиши мумкинлигини кўрсатиб берамиз.

Таянч иборалар: Бизнес стратегия, тадбиркорлик чегаралари, кичик бизнес, самарадорлик кўрсаткичлари

Аннотация: В данной статье стратегии рассматриваются только как часть деятельности крупных предприятий, обладающих большим положением на рынке и набором ресурсов. В этой статье мы покажем вам, как стратегии также могут быть одним из величайших инструментов в предпринимательской деятельности.

Abstract: In this article, strategies are seen only as part of the activities of large enterprises, with a large position in the market and a set of resources. In this article, we will show you how strategies can be one of the greatest tools in entrepreneurial activity as well.

Кўп ҳолларда стратегияларни катта бизнес элементи деб тушунишади. Одатда стратегиялар фақатгина бозорда катта мавқе ва ресурслар тўпламига эга, йирик корхоналар фаолиятининг бир қисми сифатида кўрилади. Ушбу мақолада стратегияларни тадбиркорлик фаолиятида ҳам энг катта қуроолардан бири бўлиши мумкинлигини кўрсатиб берамиз.

Бугунги кунда, тадбиркорлик нималиги ва унинг чегараларини белгилаб берадиган таърифлар кўплаб учрайди. Айримлар ҳар қандай янги бизнес ташкил этишни тадбиркорлик деб таърифласа, бошқалар тадбиркорликни даромад топишнинг альтернатив йўли, яъни бошқаларга тобеъ бўлмаган ҳолда даромад топиш деб тушунади. Тадбиркорлик фаолиятига таъриф берилганда кўпчилик, инноватив, журъатли ва таваккалчи каби сифатларни қўллайди. Шу билан бир қаторда тадбиркорликка одатда кичик бизнес деб қарайдилар. Биз тадбиркорликни, алоҳида шахсларнинг қўл остидаги ресурслардан қатъий назар, талаб ва истакларни инновациялар (янги маҳсулот ёки хизмат) воситасида қондириш имкониятларини излаб қўлаш жараёни деб таърифлаймиз. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ўртасида фарқ бор. Кичик бизнес раҳбарларининг барчасини тадбиркор деб билмаймиз, чунки аксарияти янги маҳсулот ёки хизматлар ишлаб чиқармайди. Кичик бизнеслар асосан бозорда мавжуд хизмат ва маҳсулотларни ишлаб чиқаради ёки савдогарлик фаолияти билан шугулланади.

Катта, ўзини ўнглаб олган ташкилотларда тадбиркорлик мавжуд бўлиши мумкин. Мисол учун, менежмент соҳасида таниқли бўлган Петер Дракер тадбиркор раҳбарни ўз қобилиятига ишонган, инновацион гоёларни татбиқ этишда имкониятни қўлдан бой бермайдиган, кутилмаган ўзгаришларга тайёр бўлибгина қолмай, улардан фойдалана оладиган деб тасвирлайди.

Бироқ бугунги кун амалиётидан келиб чиққан ҳолда ҳақиқий тадбиркор бошқарувчи деб ўзи раҳбарлик қилаётган ташкилотга тадбиркорлик руҳияти, кайфиятини сингдира олган раҳбарга айтилади. Дракернинг тушунчаси қайсидир маънода тўғри, ammo унинг таърифи кўпроқ тадбиркор ишчи-ходимларга таълуқли. Бошқарувчи раҳбар сифатида ўзи тадбиркор бўлибгина қолмай, тадбиркорликни бутун ташкилот миқёсида сингдириши лозим.

Тадбиркор шахсиятини тушунишда шарқ ҳамда ғарб маданиятида тафовутлар мавжуд бўлиб, ғарбда тадбиркорни тасвирлашда асосан учта омил биринчи ўринда келади:

- тадбиркорнинг мақсадга эришишга бўлган эҳтиёжлари юқори бўлади;
- тадбиркор ўз тақдирини ўзининг қўлида эканлигига қаттиқ ишонади;
- тадбиркорлар таваккал қилишга эҳтиёт бўладилар.

Шарқ маданиятида тадбиркор фаолиятининг негизида жамиятга хизмат қилиш туради. Тадбиркорнинг барча фаолияти ана шу гоё атрофида қурилади. Бундан куйидаги хулосалар келиб чиқадики, тадбиркор ўз фаолиятдан кўзлаган мақсади молиявий мукофот эмас балки жамият фаровонлигидир, турли мақсадларга эга бўлган шарқ ва ғарбдаги тадбиркорларнинг интилувчанлиги ҳам турлича бўлади. Ғарб маданиятида ҳар ким ўз тақдири ўз қўлида эканлигига ишонади ammo, шарқда тадбиркорлик муваффақиятининг асосий гарови ҳалоллик ҳисобланади. Ҳар иккала маданиятда ҳам таваккал қилинсада, Европа, Шимолий Америка тадбиркорлари муваффақиятга эришиш учун таваккал қилишга мажбур эканликларига ишонадилар. Бироқ шарқ маданиятида муҳитдаги барча кучларни бошқариб бўлмайди деган ишонч борлиги туфайли таваккал қилинади.

Ҳар иккала маданият тадбиркорлари ўртасида ўхшашликлар ҳам йўқ эмас. Тадбиркорлар ўз муаммоларини ўзлари ечишни, ўзлари қўйган мақсадга ўз меҳнатлари билан эришишни истаган мустақил шахс бўладилар. Биров томонидан назорат қилинишларини ёқтирмайдилар, қадриятларида ўзларининг озодликлари энг муҳим ўринни эгаллайди. Тадбиркор натижани назорат қилиб бўладиган даражада таваккал қилади. Тадбиркорлик фаолияти уни қўллаб-қувватлайдиган муҳитда ривожланади. Ота-оналар тадбиркор бўлган оилада фарзандларнинг тадбиркорлик билан шугулланиш эҳтимолиги катта бўлади. Одатда тадбиркорларнинг ўз ҳаракатларига жавоб беришга, мустақил бўлишга, ҳаётда бир нимага эришишга ундайдиган ота-оналари бўлади.

Тадбиркорларнинг анъанавий менежерлардан фарқли шахсиятлари бўлади. Тадбиркорларнинг ўзлари ишонган қаҳрамонлари бўлади. Бир кишининг

тадбиркорлик фаолияти билан муваффақиятга эришиши тадбиркорликни осон қилиб кўрсатади. Сўнги фактор аввалги тадбиркорлик фаолияти бўлади. Иккинчи, учинчи, тўртинчи марта тадбиркорлик фаолиятини бошлаш осонлашиб кетиши туфайли одатда тадбиркорлик қайта тақрорланадиган фаолият ҳисобланади.

Тадбиркорлар стратегияни оддий бюрократик менежердан ўзгача тушунади ва амалга оширади. Тадбиркор стратегиясининг асосида мавжуд ресурслар эмас, балки имкониятлар ётади. Тадбиркор муҳитни бирор бир имконият топиш учун яқиндан кузатади. Бунда ресурслар иккинчи даражали масала бўлиб қолади. Имконият топилган заҳоти ундан фойдаланиш йўллари кидиради. Тадбиркор муваффақиятга эришиш учун шахсий ҳаётдан воз кечиши кераклигини билади. Статистика 10 дан кам ишчилари бўлган ташкилотни бир йил яшашининг 75 фоиз эҳтимолиги бор, уларнинг атиги учдан бири тўрт йилгача яшаш мумкинлигин кўрсатишига қарамай, тадбиркорлар бундай статистикага эътибор бермайдилар. Имкониятни топган ўзига ишонган ва интилувчан тадбиркор бундай статистикани четлаб ўта олишига ишонади. Имконият ва уни амалга ошириш йўли топилгандан кейингина, тадбиркор ресурслар ҳақида ўйлай бошлайди. Биринчи бўлиб қандай ресурслар кераклиги аниқланиб, ундан кейин уларни қаердан топиш мумкинлиги тўғрисида бош қотирилади. Охир оқибатда, тадбиркор ресурслар муаммосини ечгандан сўнг ички таркиб, маркетинг дастур ва бошқа умумий стратегиянинг керакли элементларни шакллантиради.

ТУРИЗМ БОЗОРИДА ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

М.Ж.Тожиева,

**Ўз.Р. Давлат Статистика қўмитаси ҳузуридаги
Кадрлар малакасини ошириш ва статистик
тадқиқотлар институти таянч докторанти**

Аннотация: Ушбу мақолада Республикада туристик-рекреацион ресурслардан самарали фойдаланиш асосида миллий туристик хизматлар бозорининг ҳудудий структурасини янада такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган. Ўзбекистон минтақаларида туристик кластерларнинг шакллантирилиши туристик-рекреацион ресурслардан тўлиқ фойдаланиш замирида янги туристик фирмалар очилишига ва мавжудларининг ишини янада фаоллаштириш орқали янги турдаги туристик маҳсулотларнинг яратилиши очиб берилган.

Таянч иборалар: Туризм хизматлари, инновацион туризм, интензивлик коэффициенти, ягона туристик бренд

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы дальнейшего совершенствования территориальной структуры национального рынка туристических услуг на основе эффективного использования туристско-рекреационных ресурсов Республики. Формирование туристических кластеров в регионах Узбекистана в эпоху полного использования туристско-рекреационных ресурсов, создания новых видов туристских продуктов было открыто путем открытия новых туристических фирм и дальнейшей активизации работы существующих.

Abstract: In this article, the issues of further improvement of the territorial structure of the National Tourist Services Market on the basis of effective use of tourist-recreational resources in the Republic are considered. Formation of tourist clusters in the regions of Uzbekistan in the era of full use of tourist-recreational resources, the creation of new types of tourist products has been opened by opening new tourist firms and further activating the work of existing ones.

Туризм хизмат бозорининг моҳияти ва таркибини аниқлашда инновацион шароитдаги туристик хизматларнинг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш мақсадга мувофиқ бўлди. Туристик хизматларнинг анъанавий моддий материал кўринишда бўлмаслиги, бевосита сезилмаслиги, истеъмолчининг бевосита сервис жараёнида иштирок этиши, ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш амалларининг ажралмаслиги каби белгилар бу турдаги хизматларни тўлалигича ифодалайди. Туристик хизматларнинг хусусиятларини тадқиқ қилишнинг янги инновацион имкониятларини излаш уларнинг жамиятга фойда келтириши кўламини белгилаш ва ташқи таъсири концепциясини қўллаш билан боғлиқ бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон фармонида кўрсатилганидек, республикамизда туризм индустриясини жадал ривожлантириш, иқтисодиётда унинг роли ва улушини ошириш, туристик хизматларни диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш, туризм инфратузилмасини кенгайтиришга олиб келадиган ўрта муддатли истиқболда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш концепциясига асосан, шунингдек 2017-2021 йилларда концепцияни амалга оширишга доир аниқ чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш режаштирилган. Мазкур вазифаларни амалга оширилиши туризм соҳасининг иқтисодиётдаги улушининг ортishi, унинг тезкор ривожланиши ҳамда туристик хизматлар сифатининг ошишига олиб келади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги «Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони асосида соҳада қатор саъй-ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Кейинги йилларда Ўзбекистонда туризм тармогини ривожлантириш, шу жумладан, имкон қадар қулайлик яратиш, тармоқнинг рақобатбардошлигини янада ошириш, кўрсатиладиган хизматлар сифатини яхшилаш ва жаҳон бозорида миллий туристик маҳсулотни фаол танитиб бориш бўйича қатор тадбирлар амалга оширилмоқда.

Инновацион жараёнлар туризм бозорида глобаллашув тенденцияларини чуқурлаштириб, жаҳонда бизнеснинг янги фалсафасини – инновацион ривожланиш заруриятини келтириб чиқарди. Бугунги кунда туристик ташкилотларнинг инновацион фаолиятига давлатнинг таъсир кўрсатиш механизмлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин: инновацион жиҳатдан фаол бўлган ташкилотларга солиқ имтиёзларини тақдим этиш; махсус илмий-техникавий, солиқ ва молия-кредит сиёсатини амалга ошириш; туризм соҳасига маҳаллий ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун қулай шарт-

Туризм соҳасидаги инновацион фаолият туристик маҳсулотнинг янгисини яратиш ёки мавжуд маҳсулотни ўзгартиришга, транспорт, меҳмонхонага оид ва бошқа турдош хизматларни такомиллаштиришга, янги бозорларни ўзлаштиришга, илгор ахборот ва телекоммуникация технологияларини ҳамда ташкилий-бошқарув фаолиятининг замонавий шакллари амалиётга татбиқ этишга йўналтирилган бўлади. Туристик хизматлар бозори бир қанча ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улардан тўғри фойдаланиши инновацион фаолият учун қулай имкониятларни тақдим этади. Туризмнинг мақсади ва қўринишларини эътиборга олиб таклиф қилинган модел тўртта асосий омилнинг алоҳида акс топишини тақоза қилади: туристнинг хордиқ чиқариши ва янги таассуротларга эга бўлиши, соғломлаштирувчи ва рекреацион, саёҳат пайтидаги ижтимоий мулоқотлар, малакавий-бизнес.

Соҳада инновацион фаолиятни ривожлантириш омилларининг таклиф этилган модели туристларнинг талаб ва эҳтиёжини қондириш манбаси сифати-

да туризм хизматлар бозорини ривожлантиришга замин тайёрлайди ва айнан шу омиллар туризм соҳасида инновацион фаолиятнинг янги турларини, гоя ва имкониятларнинг очилишини раҳбатлантиради. Республикада туристик-рекреацион ресурслардан самарали фойдаланиш асосида миллий туристик хизматлар бозорининг ҳудудий структурасини янада такомиллаштиришни талаб қилади. Ўзбекистон минтақаларида туристик кластерларнинг шакллантирилиши туристик-рекреацион ресурслардан тўлиқ фойдаланиш замирида янги туристик фирмалар очилишига ва мавжудларининг ишини янада фаоллаштиришга туртки беради ва янги турдаги туристик маҳсулотларнинг яратилишига асос бўлади. Инновацион жараён туристик маҳсулотнинг хизматлар бозоридаги ривожланиш фаолиятига таъсир этувчи зарурий омил ҳисобланиши ҳамда, бугунги кунда ҳар қандай туристик фирманинг асосий мақсади рақобат шароитида истеъмолчини ўз хизмат турларига жалб қилишдан иборат.

Ҳудудларнинг ўзига хос туристик имкониятларини эътиборга олган ҳолда туристик-рекреацион кластерни шакллантириш ва уни инновацион омиллар асосида мунтазам ривожлантиришга йўналтирилган муаллифлик моделини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмига эътиборни қаратиш лозим бўлади. Бу ҳудудлардаги бетақрор туристик ресурслардан самарали фойдаланиш имконини яратиш, туризм хизматлар бозорини инновацион ривожлантириш натижасида туристлар сонини изчил равишда ошириб, мамлакатимиз иқтисодий-ижтимоий ривожига катта ҳисса қўшишини таъминлайди. Туристик хизматлар бозорини ривожлантиришдаги кейинги тенденция сифатида туризм индустриясига давлат томонидан қўмаклашиш даражасининг оширилишини қайд қилишимиз лозим. Кўпгина давлатларда минтақаларнинг ягона туристик бренди шакллантирилмоқда ва бу ўз мамлакатининг турмаҳсулотини бутунжаҳон туризм бозорига силжитишга қўмак бермоқда. Ўзбекистон туристик маҳсулотини халқаро бозорга силжитиш учун жозибадор номдаги «Ўзбекистон» ягона миллий брендини яратиш бўйича мутахассис ва олимлар билан ҳамкорликда илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш ва амалиётга жорий қилиш ҳаракатини зудлаштириш лозим.

Туристик хизматлар бозорининг инновацион ривожланишини аниқлашда қўлланилаётган усуллар қаторига «туризм интенсивлиги коэффиценти» кўрсаткичи асосида баҳолаш муҳим аҳамиятга эга эканлиги исботланган. Ушбу коэффицент мамлакат аҳолисининг умумий сонидан бир йилда ҳеч бўлмаганда бир марта туристик саёҳатга чиқиши мумкин бўлган аҳолининг улушини белгилайди. **Ўзбекистон** ҳудудларида туризм тараққиётининг интенсивлик коэффицентини электрон ҳисоблаш учун компьютер дастури ҳам ишлаб чиқилди. Дастурдаги ҳисоб-китоблар бўйича, 2010-2014 йилларда Ўзбекистонда туризм интенсивлиги коэффицентининг ўсиш тенденцияси кузатилиб, бугунги кунда мамлакатимиз фуқароларининг камида ҳар ўнинчиси йил давомида саёҳатга чиққанлиги кузатиламоқда.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги статистик маълумотларига қўра, мамлакатда 548 та меҳмонхона ва муқобил жойлаштирув воситалари фаолият кўрсатиб, улардаги хоналар сони 17 705 тани ва жойлар сони 29 324 тани ташкил қилган. Ўзбекистондаги меҳмонхоналар йилига 2 500 000 - 3 000 000 туристни қабул қилиш имкониятига эга. Ҳар мингта меҳмонга хизмат кўрсатишга 20-30 кишининг меҳнати тўғри келишини ҳисобга олсак, ҳозирги кунда қўшимча равишда яратилиши мумкин бўлган иш жойлар 61405 ўринни ташкил қилади. Республикада 60 мингдан ортиқ янги иш ўринларини ташкил этиш имконияти пайдо бўлмоқда.

Ўзбекистоннинг туризм соҳасида фаолият кўрсатиб турган дастурий таъминот воситаларининг таҳлили уларнинг уч йўналишдан иборат эканлигини кўрсатмоқда, яъни улар умумий дастурлар, туризм фаолиятига йўналтирилган дастурлар ва қўшимча дастурлар кўринишига эга. Туристлик фирмалар фойдаланаётган дастурий таъминот воситалари таҳлилида туристик фирмалар сайтларини фақатгина тижорат воситаси сифатида қараб бўлмайди, зеро улар, энг аввало, бутунжаҳон интернет тармоғида минтақани намойиш этади ҳамда унинг мақбул имижни шаклланишига ҳар томонлама кўмаклашади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”*. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 18 июлдаги “Туризм тўғрисида”ги 549-сонли Қонуни.

3. Макаров М.Ю. *Построение модели устойчивого развития туристских территорий (на примере Краснодарского края)*. Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Сочи 2016 – 33,34 стр.

4. <http://www.stat.uz/>

YENGIL SANOAT KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI ANIQLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

S.To'xtaboyev,

Toshkent moliya instituti magistranti

Annotasiya: Ushbu maqolada yengil sanoat korxonalarida buxgalteriya hisobini yuritilishi va mahsulot tannarxini aniqlashni takomillashtirish asoslari keltirib o'tilgan.

Tayanch iboralar: yengil sanoat korxonasi, tannarx, modernizatsiya, kalkulyatsiya.

Аннотация: В данной статье представлены основы совершенствования бухгалтерского учета и калькуляции затрат на предприятиях легкой промышленности.

Abstract: This article provides a framework for improving the accounting and costing of light industry enterprises.

Tannarx ko'rsatkichi korxonada faoliyatida muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. U qancha past bo'lsa, ishlab chiqarish rentabelligi shuncha yuqori bo'ladi. Yuqorida ishlab chiqarish xarajatlariga berilgan tushunchadan ma'lumki, tannarxga korxonaning xamma xarajatlari qo'shilmaydi, ba'zi xarajatlari boshqa manbalar hisobidan qoplanadi. Mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari xarajat kalkulyatsiya moddalariga bo'yicha ishlab chiqarish turlari (asosiy, qo'shimcha), xarajatning vujudga kelish joylari, mahsulot turlari bo'yicha buxgalteriya hisobida aks ettiriladi. Xarajatlarni ana shunday umumlashtirish va guruhlash uchun bir nechta sintetik buxgalteriya schyotlari qo'llaniladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini aniqlash sanoat korxonalaridagi buxgalteriya hisobining eng asosiy qismlaridan biridir. Bizning mamlakatimizda buxgalteriya hisobida «xarajatlar» tushunchasi o'rniga «tannarx» tushunchasi ishlatilib kelingan.

Mahsulot tannarxiga qo'shiladigan xarajatlar quyidagi moddalar bo'yicha hisobga olinadi:

1. Moddiy xarajatlar
2. Elektr energiya xarajatlari
3. Mehnatga haq to'lash xarajatlari
4. Ijtimoiy sug'urtaga ajratma
5. Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi
6. 2310 «YOrdamchi ishlab chiqarish» xarajatlari
7. 2500 «Umumiy xo'jalik xarajatlari»

Mahsulot ishlab chiqarish va sotish xarajatlari to'g'risidagi axborotni shakllantirishning yagona tamoyillarini ta'minlash uchun davlat tomonidan mahsulot tannarxiga kiritiladigan xarajatlarni belgilash, daromad va xarajatlarni guruhlarga ajratish, korxonalar faoliyati turli, mulkchilik shakli va idoraviy bo'syunishidan

qat'iy nazar ularni buxgalteriya hisobida aks ettirishning umumiy tartibi belgilangan.

Ana shu maqsadlarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Mahsulot (ishlar, xizmatlar) ni ishlab chiqarish va sotish bo'yicha xarajatlar tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi xaqidagi Nizom» (keyingi o'zgartirishlar bilan) ishlab chiqildi. Mazkur Nizom xo'jalik yurituvchi sub'ektlar-yuridik shaxslarning, shuningdek, yuridik shaxs bo'lmagan holda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarning mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarni aniqlashning yagona metodologik asoslarini belgilaydi.

Mamlakatda korxonalar ishlab chiqarish faoliyatini tubdan takomillashtirish, bozorlarda mavjud raqobat kurashida ustunlikga erishishlarida buxgalteriya hisobini samarali yo'lga qo'yish O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasi hamda O'zbekiston Respublikasi buxgalterlari va auditorlari milliy assotsiatsiyasi tomonidan rivojlantirish maqsadida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi qonunlar qabul qilinishi va boshqa me'yoriy hujjatlar yaratilishi, hisob milliy standartlarining xalqaro standartlariga moslashishi, vatanimizning jahon iqtisodiyotiga integrallashuvida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda tannarxni xar bir faoliyat va mahsulot turlari, sotish bozorlari, mintaqalar hamda haridorlar didlari bo'yicha kalkulyatsiya qilinishi bugungi kunning dolzarb masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini aks ettiradigan ko'rsatkichlarning umumiy tizimida mahsulot tannarxi ko'rsatkichi asosiy o'rinni egallaydi. Yengil sanoat korxonalarida buxgalteriyani hisobi va mahsulot tannarxni kalkulyatsiya xarajatlari xisobini to'g'ri tashkil qilish va mahsulot tannarxini kalkulyatsiyasi ilmiy asoslangani ularning nazariy jihatlari qay darajada ishlab chiqilganligiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev o'z ma'ruzalarida quyidagilarni ta'kidlagan: "Birinchisi – islohotlarning qay darajada samara berayotganini ko'rsatadigan maqsadli dasturlarni amalga oshirish natijadorligi. Bular qatorida sanoat va boshqa tarmoqlarni rivojlantirishning quyidagi iqtisodiy va moliyaviy ko'rsatkichlarini keltirish mumkin: ishlab chiqarish quvvatlarining ahvoli, xarajatlarni va tannarxni pasaytirish, mahalliyashtirish va rentabellik darajasini, mahsulot raqobatdoshligini so'zsiz oshirish"

Yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan, asosiy fondlardan to'liq foydalanishda, mehnat samaradorligini oshirishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar mahsulotlar tannarxining asossiz ravishda o'sib ketishiga olib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqilgan mahsulot, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar tannarxini hisoblashnin uslubiy asosi bo'lip 1995-yil 5-fevraldagi 54-sonli qarori bilan qayta ko'rip chiqilgan "mahsulot (ish, xizmatlar)

ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida”gi Nizom hisoblanadi

Bunga ko'ra mahsulot (ishlar, xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxini xosil qiluvchi xarajatlar ularning iqtisodiy mazmuniga ko'ra quyidagi elementlar bilan guruhlariga ajratiladi:

- ishlab chiqarish moddiy xarajatlar (qaytariladigan chiqitqilar qiymati chiqarib tashlangan holda);

- ishlab chiqarish xususiyatiga ega bo'lgan mehnatga haq to'lash xarajatlari;

- ishlab chiqarishga tegishli bo'lgan ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar;

- asosiy fondlar va ishlab chiqarish axamiyatiga ega bo'lgan nomodiy aktivlar amortizatsiyasi;

- ishlab chiqarish ahamiyatga ega bo'lgan boshqa xarajatlar.

Bu mavzuni yoritish jarayonida olingan bilim va ko'nikmalar asosida ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va auditini takomillashtirishga doir quyidagilarni amalga oshirishni taklif etaman:

➤ Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va mahsulot tannarxini shakllantirishda kalkulyasiyaning ilg'or usullaridan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish;

➤ Ishlab chiqarish xarajatlari hisobini yuritishda tegishli boshlang'ich xujjatlar va registrlar aylanishini o'rganish hamda ularni takomillashtirish yo'nalishlarini izlash;

Mahsulot tannarxini pasaytirish maqsadida iloji boricha mahalliy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish va ularning qat'iy hisobini yo'lga qo'yish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risidagi nizomni

2. Boshqaruv hisobi: A.V Vahobov. A. Abdullayev

3. Internetning <https://qalampir.uz/uz/saytidan>

МОЛИЯ БОЗОРИНИНГ МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ ВА ЖАҲОН МОЛИЯ БОЗОРИГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

С.У.Холдоров,

*Молия ва бухгалтерия ҳисоби
кафедраси ассистенти, ТДИУ*

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон молия бозорининг иқтисодийдаги ўрни ва тизимдаги ислохатлар натижасида Ўзбекистонинг замонавий жаҳон молия бозоридаги нуфузини яхшилашга қаратилган ислохатлар ёритилган.

Таяч сўзлар: молия бозори, инвестиция, банк-молия тизими, қимматли қозғозлар, евробондлар, акциялар.

Аннотация: В данной статье описывается роль финансового рынка Узбекистана в экономике и реформы, направленные на улучшение имиджа Узбекистана на современном мировом финансовом рынке в результате системных реформ.

Abstract: This article describes the role of the financial market of Uzbekistan in the economy and reforms aimed at improving the image of Uzbekistan in the modern world financial market as a result of systemic reforms.

Жаҳондаги молиявий глобаллашув шароитида муҳтарам Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган ривожланишнинг ҳаракатлар стратегияси асосида амалга оширилаётган прогрессив макроиқтисодий ва фаол инвестиция сиёсатини амалга ошириш, шунингдек Ўзбекистон молия бозорининг иқтисодийдаги ролини янада ошириш натижасида, жаҳон иқтисодийида юз бераётган эпидемик инқироз ҳолатларига қарамасдан, мамлакатимиз иқтисодийининг юқори барқарор ўсиш суръатлари ва макроиқтисодий мутаносиблик таъминланмоқда.

Мустақил мамлакатимиз молия бозорида, шу жумладан банк-молия тизимида ўтказилаётган ислохотлар натижасида замонавий жаҳон андозаларига ва талабларига мос келадиган молия-банк тизими ҳамда бозор инфратузилмаси босқичма-босқич шакллантирилмоқда, молия-банк соҳасини янада эркинлаштиришга қаратилган қатор қонунчилик ташаббуслари ва улардан келиб чиқувчи муҳим чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Республикаимизда банк-молия тизими барқарорлигини таъминлашга катта эътибор берилаётганлиги туфайли мамлакатимизда барпо этилган банк-молия тизимининг барқарор ва ишончли фаолият юритиши, унинг жаҳон молия бозоридаги нуфузи ортиб бориши, шунингдек мамлакатимизни модернизация қилиш йўлидаги дадил қадамларимиз дунё жамоатчилиги, шунингдек, қатор нуфузли халқаро молия ташкилотлари томонидан эътироф этилмоқда.

Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш учун катта ҳажмдаги инвестициялар зарур бўлади. Инвестицияларни эса молия бозори ва қимматли қоғозлар бозори орқали олиб келиш мумкин.

Молия бозори ҳамда замонавий молиявий инфратузилманинг ривожланиши инновацион ривожланиш йўлига ўтишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Фақат шундай шароитдагина инвестиция фаолиятини фаоллаштириш ва инвестиция оқимларини ишлаб чиқариш, сўнгра эса юқори технологиялар соҳасига қайта йўналтириш мумкин бўлади. Замонавий молия бозорларининг асосий унсурларини яратмасдан туриб, иқтисодий ўсиш асосий омилларидан бири ҳисобланган тўғридан-тўғри инвестицияларнинг киришига эришиб бўлмайди.

Молия бозори ёрдамида иқтисодиётда пул маблағлари ҳаракати таъминланади, шунингдек, молия ресурсларини бетўхтов шакллантириш, улардан самарали фойдаланиш ва сармоялаш амалга оширилади. У инвестицияга айланаётган пулнинг ҳўжаликнинг турли соҳалари ўртасида эркин кўчиб юриши, молия ресурсларидан эркин ва оқилона фойдаланишни таъминлайди. Ўз навбатида, пулнинг капитал сифатида ишлаб чиқаришга сафарбар этилиши иқтисодий салоҳиятни кучайтиради, инновациялар, фан-техника тараққиётини жадаллаштиради ва шу асосда халқ фаровонлигини янада оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон молия тизимининг асосий кўрсаткичлари: 2018-2020 йилларда кредит ташкилотлари сони 55 тага этди, шу жумладан 4 тижорат банки (Пойтахт банк, Тенге банк, ТБС банк, Анор банк), 33 микрокредит ташкилоти ва 18 ломбард. 2021 йил 1 январ ҳолатига кўра, тижорат банклари активлари 366,1 триллион сўмни ташкил этди ва 2017 йилга нисбатан 120% га ошди. Бу даврда ўртача йиллик реал ўсиш (девалвацияни ҳисобга олмаганда) 24,1% ни ташкил этди.

2019 йил феврал ойида ҳукумат Ўзбекистон тарихида биринчи марта 1 млрд. АҚШ доллари қийматидаги суверен евробондлар муваффақиятли жойлаштирилгандан сўнг, бир неча тижорат банклари узоқ муддатли капитални жалб қилиш мақсадида халқаро капитал бозорига киришди. Хусусан, 2019 йил ноябр ойида “Ўзсаноатқурилишбанк” тижорат банклари орасида биринчи қадмни Лондон фонд биржасида 300 миллион евро облигатсияларни чиқариш орқали олди. 2020 йил октябр ойида Ташқи иқтисодий алоқалар миллий банки Лондон фонд биржасидан 300 млн. Ноябрь ойида Ипотека банки ҳам 300 миллион доллар евробондларни чиқарди ва евробондлар билан халқаро капитал бозорининг иштирокчисига айланди.

Бундан ташқари, кенг кўламли ишлар хорижий инвесторларнинг банк секторига бўлган қизиқишини оширишга ёрдам берди: 2018 йилда Швейтсариянинг ResponsAbility Investments компанияси томонидан бошқариладиган ва ривожланиш сармояларига ихтисослашган акциядорлик жамияти Ҳамкорбанкнинг 7,66% акцияларини сотиб олди.

2019 йилда Қозоғистон Халқ банки Тошкентда Тенге Банкнинг шўба корхонасини ташкил этди. Пайме-ни 2019 -йил апрелида сотиб олган ТБС Банк

(Грузия) бир йил ўтгач, Ўзбекистондаги биринчи рақамли банк сифатида Тошкентдаги филиалини очди. 2020 йилда Германия Молиявий Ривожланиш Институту (Deutsche Investitions- und EntwicklungsGESellschaft mbH, DEG) ва Triodos Investment Management Ипак Юли Банкининг устав капиталига 25 миллион долларлик янги чиқарилган акцияларни сотиб олди.

Ўтган йилнинг бошида бошланган коронавирус пандемияси ҳозирги глобаллашув ҳақиқатини тасдиқлади - бу дунёдаги ҳеч бир мамлакат ташқарида ёлғиз қолмаслигидан далолатдир. Коронавирус инқирози банк-молия тизимида инновацион технологияларни жорий этишни тезлаштириш, банк бўлмаган молиялаштириш манбаларини кенгайтириш, аҳоли ўртасида молиявий саводхонликни ошириш, шунингдек, муҳтожларни ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг янада шаффоф механизмларини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатди.

Хулоса ва таклифлар

Ўзбекистон молия бозорини янада ривожлантириш ва барқарорлигини ошириш учун куйидаги ишларни олиб бориш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- жаҳон амалиёти талабларига мувофиқ Ўзбекистон молия бозори фаолиятини тартибга солиш, назорат қилиш ва барқарор ривожланишини таъминлаш, шунингдек, молиявий хизматлар бозори иштирокчилари ва инвесторларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қонунчилик асосларини янада такомиллаштириш;

- жаҳон стандартлари талабларига мувофиқ молия бозорини янада эркинлаштириш, унинг барқарорлиги ва капиталлашув даражасини ошириш;

- молия бозорига хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, миллий иқтисодийга хорижий валюта тушумларини кўпайтириш мақсадида мамлакатнинг халқаро молия бозорлари билан интеграциясини таъминловчи самарали воситаларни ривожлантириш;

- тижорат банклари ва нобанк молия институтларининг инвестицион фаолигини янада кучайтириш ҳамда иқтисодийни модернизация қилиш ва инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришдаги иштирокини янада кенгайтириш;

- молия бозорини янада ривожлантириш ҳамда маблағлардан самарали фойдаланиш мақсадида молия бозорида ҳисоб-китоб, клиринг тизими барқарорлигини ошириш ва унга замонавий халқаро тажрибаларни жорий этиш;

- миллий иқтисодийни модернизация қилишда мамлакатимизда шаклланиб бораётган қимматли қоғозлар бозори салоҳиятидан ички ва ташқи инвестицияларни жалб этишнинг ишончли воситасига айлантириш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада, куйидагиларни таклиф этамиз:

– тижорат банклари томонидан облигациялар ва депозит сертификатларни муомалага чиқариш билан боғлиқ бўлган жараёнларни янада соддалаштириш ва уларнинг эмитентлар ҳамда инвесторлар учун жозибadorлигини ошириш;

– чақириб олинмайдиган депозит сертификатлари муомаласини йўлга қўйишни ташкиллаштириш, унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш;

- банк капитали таркибида барқарор элементлар, яъни оддий акциялар салмогини ортириш;
- қимматли қоғозлар иккиламчи бозорини фаоллаштириш, субординар қарзнинг ҳажмларини кенгайтириш;
- прогрессив фонд дастакларини, шу жумладан коммунатив акциялар, конвертацияланадиган облигациялар, ипотека сертификатлари, ҳосилавий ва гаров қимматли қоғозларни эмиссия қилиш ва муомалага чиқариш кўламини кенгайтириш;
- банкларнинг узоқ муддатли ресурсларини кўпайтириш борасида банк депозитлари, депозит сертификатлари ва корпоратив облигацияларининг янги турларини жорий этиш ва амалдаги турларини уларнинг муддатлари, суммаси, валюта турлари ва тўлаш усуллари бўйича янада такомиллаштириш;
- гаров объекти ҳисобланган қимматли қоғозлар рўйхатини кенгайтириш ва бу рўйхатни мунтазам эълон қилиб бориш;

Бу соҳадаги ислохотларнинг ижобий таъсирини Жаҳон банкининг ҳисоб-китоблари ҳам тасдиқлайди, унга кўра инфляциянинг пасайиши Марказий банкга базавий ставкани 16% дан 14% гача пасайтиришга имкон берди. Иқтисодиётга кредитларнинг ўсиши 2019 йилдаги 52% дан 2020 йилда 34% гача секинлашди. Капитал етарлилик коэффициентиларининг пасайиши ва муаммоли кредитларнинг кўпайишига қарамай, Ўзбекистон молия тизими потентсиал кредит шокларини бартараф этиш учун етарли капиталга эга.

Пул-кредит сиёсатининг 2021 йилги ва 2022-2023 йиллардаги асосий ёъна-лишларига мувофиқ, 2021 йилда инфляцияни 10% гача ва 2023 йилдан 5% гача доимий инфляцияни пасайтириш бўйича мақсадли вазифалар белгиланди. Ҳозирги “нисбатан қаттиқ” пул-кредит сиёсати шартлар 2021 йил охиригача сақланиб қолади. Консолидацияланган бюджет тақчиллиги 2022 йилда ЎИМнинг 2,5 фоизигача камайиши кутилмоқда. Структуравий ислохотлар давом этади ва 2022-2023 йилларда тартибга солинадиган нархлар эркинлаштирилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А. У. Бурханов, Х. Х. Худойқулов. Молия бозори ва инвестициялар. Дарслик. Тошкент: Маънавият, 2021. - 528 б. ISBN 978-9943-04-405-0
2. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya: Darslik. Toshkent, "Iqtisod-moliya", 2019. -969b.
3. Ахунова Е.А. Финансы: Учебник. Ташкент, Иқтисод-молия, 2019. -322 стр.
4. Malikov T.S. Moliya: Darslik. Toshkent, "Iqtisod-moliya", 2018. - 268b.
5. С. К. Худойқулов. Молия ва солиқлар. Дарслик. Тошкент: Иқтисодиёт, 2020. - 554 б. ISBN: 978-9943-6363-5-4

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА БАНКЛАРНИ БОШҚАРИШ ВА УНДА ХОДИМЛАР ФАОЛИЯТИНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШИ

А.А.Абдуллаев,
Андижон давлат университети, тадқиқотчи

Аннотация: Ушбу мақолада банкнинг ходимларга бўлган эҳтиёжини истиқболли ва жорий режалаштириши, кадрларни танлаш ва жамлаш, банк ходимлари фаолиятини баҳолаш, самарали меҳнатни мотивациялаш тизимини ишлаб чиқиши, ходимларни ривожлантиришининг турли шаклларини қўллаш ва уларнинг ижодий салоҳиятини такомиллаштириши масалалари кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: ходимларни бошқариш, банк талаблари, банк менежменти, меҳнат салоҳияти.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы перспективного и текущего планирования кадровой потребности банка, отбора и найма, оценки сотрудников банка, разработки эффективной системы мотивации труда, использования различных форм развития персонала и повышения их творческого потенциала.

Abstract: This article discusses the issues of prospective and current planning of the bank's staff needs, selection and recruitment, evaluation of bank employees, development of an effective work motivation system, the use of various forms of staff development and improving their creative potential.

Миллий иқтисодий эркинлаштириш ва уни барқарор ривожлантиришда инновацияларнинг ўрни беқиёсдир. Инновацияларни жалб этиш орқали мамлакатимиз иқтисодий ривожлантириш ҳозирги даврдаги иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишларидан ҳисобланади. Инновацион ресурсларни жалб этишнинг бозор механизмлари ҳудудлар учун потенциал инвесторларни жалб қилишнинг турли хил йўллари таъминлаш имконини беради. Молия хизматлари соҳасида амал қилаётган Ўзбекистон Республикасидаги катта ёки кичик тижорат банклари учун инсонларни бошқариш муҳим аҳамиятга эгадир. Инсонларсиз банklar ҳам бўлмайди, керакли инсонларсиз ҳеч қайси банк ўз мақсадига эриша олмайди. Менежмент тижорат банklarининг барқарор ва самарали ишлаши учун асосий қурол бўлиб хизмат қилади. Бунда бозор ислохотлари шароитида банklarни бошқариш назарияси ва амалиётида кадрлар менежменти алоҳида ўрин эгаллайди.

Ходимларни бошқариш деганда, кадрлар таркибидан самарали фойдаланиш бўйича кадрлар сиёсатини ишлаб чиқишга йўналтирилган замонавий менежментнинг муҳим йўналиши тушунилади. Менежмент тизимининг асосий хусусиятларидан бири у ёки бу соҳада ходимларни бошқариш жараёнидир.

Банк соҳасида ходимларни бошқариш объекти бўлиб алоҳида ходимлар ёки банкнинг бутун ходимлари хизмат қилади. Ходимларни бошқариш субъекти эса кадрлар хизмати ходимлари, шунингдек, қўл остидагиларга нисбатан бошқарув функциясини бажарувчи, яъни кадрлар бўйича қарорлар қабул қилувчи барча бўғимдаги раҳбарлар тушунилади.

Ходимларни бошқариш ва уни такомиллаштириш бошқарув тушунчаси ва тамойиллари, бошқарув мақсади ва стратегияси, кадрлар сиёсати, банк хизмати фаолияти самарадорлигига баҳо бериш билан аниқланади. Банк ичидаги ўқитиш банкнинг ўқув дастурлари бўйича иш ўринларида, қисқа муддатли тематик семинарларда, хусусий ўқув марказларида олиб борилади. Ўқитишнинг бу шакли анча мослашувчан бўлиб, ходимларни ўқитишга оид баъзи бир жорий талабларни қондириш имконини беради, чекланган тусга эга ҳисобланади.

Ходимларни ривожлантиришнинг аниқ дастури банк томонидан қабул қилинган “Узлуксиз таълим концепцияси” асосида ишлаб чиқилади, унда банкнинг ходимлар таълим даражасини ошириш ва уларнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш борасида ишлари, вазифалари ва мақсадлари белгиланади.

Банк ходимлари малакасини ошириш мунтазам тусга эга бўлгандагина самара беради. Хорижий тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, олий ва ўрта бўғин раҳбарлари учун малака ошириш даврийлиги уч йил, қуйи бўғин учун эса беш йилни, етакчи мутахассислар учун – икки йил, техник ижрочилар учун – олти-етти йилни ташкил қилади.

Ходимларни ўқитиш зарурати, авваламбор, банкнинг ўз талабларидан келиб чиқади. Чунки банк бозорда вазиятнинг доим ўзгариб туриши шароитида фаолиятини олиб боради, бу эса янги банк маҳсулотлари ва хизматларини, мижозларга хизмат кўрсатишнинг янги технологияларини, янги фаолият йўналишларини жорий этишни, янги таркибий бўлинмалар ва хизматларни яратишни тақозо этади. Банк ходимларини ўқитишнинг асосий шакллари банк ичида ўқитиш ҳамда ихтисослаштирилган ўқув муассасаларида ва ўқув марказларида ўқитишдир.

Ҳозирги замон банк менежменти ходимлар меҳнат салоҳиятини энг юқори даражада ишга солишни рағбатлантиришдангина эмас, балки уни ривожлантириш учун шарт-шароит яратишга ҳам қаратилган бўлиши лозим. Шу боис кадрлар хизматлари фаолиятининг муҳим йўналиши ходимларни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқишни талаб этади. Банк ходимларини бошқариш ўз олдига қўйилган хизмат кўрсатиш вазифаларини муваффақиятли ҳал қила оладиган жипс жамоани шакллантиришга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар тизимидан иборатдир. Ходимларни бошқариш тизими банк фаолиятининг стратегик ва тактик мақсадларини ҳисобга олган ҳолда ҳамда кадрлар сиёсатини ишлаб чиқиш асосида амалга ошириш кераклигини билдиради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб банк ходимларини бошқариш жараёни қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим. Бу банкнинг ходимларга бўлган эҳтиё-

жини истиқболли ва жорий режалаштириш, кадрларни танлаш ва жамлаш, банк ходимлари фаолиятини баҳолаш, самарали меҳнатни мотивациялаш тизимини ишлаб чиқиш, ходимларни ривожлантиришнинг турли шакллари қўллаш ва уларнинг ижодий салоҳиятини такомиллаштиришдан иборат.

Тижорат банкларининг амалиёти моддий рағбатлантиришдаги кўп масалаларни яхши томонга ўзгартириш мумкинлигидан далолат бермоқда. Одатда моддий рағбатлар барқарор қисмга (базавий тўлов, ставка) ва ўзгарувчан қисмга эга. Ўзгарувчан қисмга бўлинма ишидаги юқори натижалар, муайян ходимнинг яхши ишлаши учун мукофотлар, касбий ўсиш, билимлар ва ишда хорижий тиллардан фойдаланганлик учун, компьютерда ишлаши учун устамалар, ташаббускор лойиҳаларни амалга оширганлик учун тақдирловлар, янги фаолият йўналишларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш учун қўшимча маош, ўриндошлик учун тўловлар кирди.

Банкда белгиланган иш ҳақи доирасида ҳар бир ходим учун маошни ҳақиқий қўлга киритилган натижаларга қараб ҳисоблаш ва уни уйғун ўзгартириб туриш амалиёти ўз самарадорлигини намойиш этди.

Бироқ меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини ходимларни бошқаришнинг бошқа воситаларидан алоҳида қўлаб бўлмайдди. Банк меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини ходимларни танлаш, уларнинг ривожланиш имкониятлари, уларни ўқитиш, раҳбарлик ва меҳнатни ташкил қилиш каби воситалар билан мувофиқлаштириш керак. Булардан меҳнатни ташкил қилиш ходимларни бошқаришдаги энг муҳим жиҳатдир.

Ходимлар ишининг раҳбарият томонидан адолатли баҳолаши уларни самарали ишлашга энг юқори даражада рағбатлантиради. Агар бундай рағбатлантириш анча кечиктирилса, агар барча ходимларнинг ишига маош стандартлар бўйича бир хил берилса, ҳар бир ходимнинг шахсий натижалари (унинг касбий ўсиши) ҳисобга олинмаса, муваффақиятни ҳам, ҳамма учун бир хил даражада маошнинг кўтарилишини ҳам кутиш бефойда. Ҳар бир банк ўз хусусиятларига, имкониятларига ва у ерда қарор топган анъаналарга мос ҳолда ходимларнинг ҳам, умуман банкнинг ҳам манфаатларини тўлиқ таъминлайдиган рағбатлар тизимини ишлаб чиқиши, жорий этиши ва доим такомиллаштириб туриши керак.

Кўпгина тижорат банкларида сўнги пайтларда менежмент соҳасида муайян ижобий силжишлар кузатилмоқда – банкларнинг фаолияти ташқи муҳит ўзгаришларига мослашиб бормоқда. Бозор конъюнктураси ўзгаришларига муносиб таъсир кўрсатилмоқда, бизнеснинг янги йўналишлари ва воситалари ўзлаштирилмоқда. Кўпчилик банкларда бошқарув усуллари ва услублари яхшиланмоқда, ходимлар билан ишлашнинг янада мукамал усуллари жорий этилмоқда, кадрларга оид сиёсат даражаси ошмоқда.

Республикамиз амалиётида, айти пайтда, ходимларни бошқаришнинг самарали тизимини қарор топтириш ва ушбу тизимни изчиллик билан умумий жаҳон интеграциясига жорий этиш бўйича қатъий қадамлар кузатилмоқда. Мамлакат

банк тизими ривожланиши ва миллий иқтисодиётда тутган ўрни ҳамда самарали фаолиятини ташкил этиш тижорат банкларида персонал менежментини такомиллаштиришни тақозо этади. Бунда бошқариш стратегияси, банк ходимларидан фойдаланиш мақсадлари ва етарли даражадаги шарт-шароитлар яратиш тизими, банкларда бошқаришнинг замонавий вазифаларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш ишларини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, тижорат банки ходимларини бошқариш концепциясининг асосини хизматчиларнинг шахс сифатида ролининг ортиб бориши, унинг мотивацион мақсадларини билиш, уларни банк олдида турган вазифаларга мос ҳолда шакллантириш ва йўналтириш ташкил этади.

Мамлакат банк тизими ривожланиши ва миллий иқтисодиётда тутган ўрни ҳамда самарали фаолиятини ташкил этиш тижорат банкларида персонал менежментини такомиллаштиришни тақозо этади. Бунда бошқариш стратегияси, банк ходимларидан фойдаланиш мақсадлари ва етарли даражадаги шарт-шароитлар яратиш тизими, банкларда бошқаришнинг замонавий вазифаларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш ишларини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Таймуҳамедов И. Банк иши. –Т.: ТДИУ, 2005.
2. Свиридов О.Ю. Деньги, кредит, банки. –М.: ИКЦ Март Ростов, 2004.
3. Омонов А.А., Қоралиев Т.М “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: - “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2019 й
4. Кинг Бретт, Головяницина Е., Рузавин Р. Банк 4.0 Москва. Олимп-Бизнес. 2020 й. ISBN (ISSN): 978-5-9693-0398-0
5. Киреев В. А., Гаврилук Т. М., Гудкова А. А. Банковское дело. СПб. Лань. 2020 й. ISBN (ISSN): 978-5-8114-6369-5

ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Ҳ.Х. Ашурова,

**Тошкент давлат транспорт университети
академик лицейи катта ўқитувчиси**

Аннотация: Ушбу мақолада озиқ-овқат саноати тармоғини янада ривожлантириш, корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва корхоналар экспорт қилиш салоҳиятини ошириш орқали халқнинг турмуш фаровонлигини ошириш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: замонавий истеъмолчи, озиқ-овқат саноати, озиқ-овқат маҳсулотлари, меҳнат салоҳияти.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы дальнейшего развития пищевой промышленности, повышения эффективности предприятий, развития производства и повышения благосостояния населения за счет увеличения экспортного потенциала предприятий.

Abstract: This article discusses the issues of further development of the food industry, improving the efficiency of enterprises, development of production and improving the welfare of the population through increasing the export potential of enterprises.

Бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири озиқ-овқат саноати тармоғини янада ривожлантириш, корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва корхоналар экспорт қилиш салоҳиятини оширишдир. Шу билан биргаликда мавжуд захиралардан тежамкорлик билан фойдаланиш асосида сифатли ва арзон озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариб, уларни исрофгарчиликсиз истеъмолчиларга етказиб бериш орқали халқнинг турмуш фаровонлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Шунини таъкидлаш жоизки, озиқ-овқат саноатининг тез суръатлар билан ривожланишини таъминламасдан барқарор иқтисодий ўсиш ва ижтимоий соҳа муаммоларини ҳал этиш мумкин эмас. Бу жараёнда маҳсулотлар рақобатбардошлигини таъминлаш ва унинг талабларига амал қилиш ўта муҳим вазифалардан бири бўлиб, озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш гоят долзарбдир.

Дунё аҳолиси сонининг тўхтовсиз ортиб бориши, кескин рақобатчилик ва иқтисодиётнинг глобаллашуви, хусусан, «2050 йилга бориб жаҳон аҳолиси 10 миллиард кишига етиши натижасида аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги соҳасида интенсив тарзда хомашё етиштириш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи тармоқларни ҳудудий таркибинини такомиллаштириш, янги ишлаб чиқариш шаклларида фойдаланишни тақозо

қилмоқда».⁷³ Бунга асосан, озиқ-овқат саноати тармоқларининг жойлаштириш ўрни ва усулини тўғри танлашни ҳамда рақобатбардош истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш, инновацион иқтисодий шакллантириш ва бошқаришда кластер тизимидан самарали фойдаланишни талаб этади. Шунингдек, бутун жаҳонда озиқ-овқат маҳсулотларини сотиш ўртасидаги ўзаро оптимал нисбатини таъминлашда, ишлаб чиқариш тизимлари ва ишлаб чиқариш ресурсларини бошқаришда тармоқ кластерларини яратиш муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Замонавий истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи озиқ-овқат саноати тармоқларини ривожлантириш, тармоқ учун маҳаллий хомашё етиштириш, хомашёни технологик жиҳатдан чуқур қайта ишлаш, экспорт салоҳиятини оширишда тармоқ кластерлари, халқаро стандартлаштириш тизимини ва логистик марказларни ташкил қилиш ҳамда шакллантириш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Республикамиз мустақилликка эришгач, аҳолини хавфсиз, экологик тоза ва сифатли озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда озиқ-овқат саноати тармоқларини ривожлантириш, унинг хомашё базасини янада мустаҳкамлаш, озиқ-овқат хавфсизлиги тизимларини сертификатлаштириш, қайта ишлаш соҳасини модернизация қилиш, озиқ-овқат маҳсулотларини диверсификациялаш, мамлакатимизнинг экспорт имкониятларини ошириш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилди. Натижада маҳаллий хомашё асосида ички истеъмол талаблари таъминланиб, аҳоли эҳтиёжларидан ортган маҳсулотларнинг бир қисmini жаҳон бозорига экспорт қилиш орқали муҳим иқтисодий самарага эришилди. Шунини таъкидлаш керакки, аҳолининг сифатли ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда ички ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда тўлиқ даврли озиқ-овқат саноати тармоқлари технологик занжирини ҳудудий ташкил этишининг илмий таъминотиغا етарлича эътибор қаратилмаган.

2017 -2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «... қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоқлаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини куриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш, юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатдан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилишга...»⁷⁴ қаратилган муҳим вазифалар белгилаб берилган. Бу ўз навбатида хавфсиз ва сифатли озиқ-овқат маҳ-

⁷³ БМТ ФАО ташкилотининг барқарор озиқ-овқат ишлаб чиқаришни ошириш бўйича стратегик ишлари <http://www.fao.org>.

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»-ги Фармони.

сулотларини ишлаб чиқариш, мазкур тармоқни ривожлантириш, озиқ-овқат хавфсизлиги тизимларини сертификатлаштириш ва ҳудудий таркибини такомиллаштиришда кластер тизимидан самарали фойдаланишни тақозо этади.

Охириги йилларда озиқ-овқат саноатига инвестиция жалб этган ҳолда, замонавий технологияларни мева - сабзавот, гўшт ва сут маҳсулотларини қайта ишлаш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиниши, ишлаб чиқариш технологик базасининг янгилиниши эвазига ички бозорни сифатли маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш имконияти яратилиб, саноатда мазкур тармоқ улушининг тобора ошишига замин яратди.

Маълумки, Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ўсиш суръати йилига ўртача 9-10 фоизни ташкил этмоқда. Шунингдек, маҳсулотнинг экспорт ҳажми ҳам йилдан-йилга ортмоқда. Озиқ-овқат саноати миқдори ортиши билан бир қаторда озиқ-овқат маҳсулотларининг импорт кўрсаткичлари ҳам ортиб бормоқда. Иқтисодий ислохотларнинг 2000 йилида Ўзбекистонга импорт қилинган озиқ-овқат маҳсулотларининг миқдори 361,1 млн. АҚШ долларни ташкил қилган бўлса, 2020 йилга келиб эса бу кўрсаткич 2581,6 млн. АҚШ долларга етган ва юқори суъатларда ўсишга эришилган.

Демак, озиқ-овқат саноатида кейинги йилларда ижобий ўзгаришлар рўй бериб, мазкур тармоқнинг жадал ривожланиши аҳолининг турмуш даражаси ва фаровонлигини ошириш йўлида хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи. 2020 йил 30 декабрь.*
2. *Фазилов Ф.М. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида Ўзбекистон озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш. Номзодлик диссертацияси автореферати, 2008.*
3. *FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2020. The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/ca9692en>*
4. *Туробжонов С.М ва бошқалар. "Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат саноати: қисқача тарихи; ривожланиш истиқболлари; муаммолари" – Т.: "Фан ва технология", 2014, 410б.*

БАЛАНС ЛИКВИДЛИГИНИ ТАҲЛИЛИ

О.Бозорова,

“Молия ва бухгалтерия ҳисоби”
кафедраси ассистенти, ТДИУ

Аннотация: Мазкур мақолада саноат тармоқларини модернизациялашни изчил давом эттириши эвазига барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашдек долзарб вазифа қўйилган ва иқтисодиётни эркинлаштириши шароитида корхонанинг тўлов қобилияти энг муҳим кўрсаткич ҳисобланиши ҳамда у корхонанинг молиявий ҳолатининг барқарорлигини ифодалаши ҳақида фикр ва мулоҳазалар берилган.

Таянч иборалар: модернизация, диверсификация, ликвидлик, тўлов қобилияти, баланс ликвидлиги, активи ва пасиви, жорий мажбуриятлар, барқарор иқтисодий ўсиши, реал сектор, молиявий қўйилмалар, баҳолаш ва таҳлил.

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы и задача обеспечения устойчивого экономического роста за счет постепенной модернизации отраслей промышленности, а также дается обратная связь о том, что платежеспособность предприятия является важнейшим показателем в условиях либерализации экономики и отражает финансовую устойчивость предприятия.

Abstract: This article discusses the issues and the task of ensuring sustainable economic growth through the gradual modernization of industries, and also provides feedback that the solvency of an enterprise is the most important indicator in the context of economic liberalization and reflects the financial stability of an enterprise.

Мамакатимизда саноат тармоқларини модернизациялашни изчил давом эттириш эвазига барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашдек долзарб вазифа қўйилган. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхонанинг тўлов қобилияти энг муҳим кўрсаткич ҳисобланади. Зеро, у корхонанинг молиявий ҳолатининг барқарорлигини ифодалайди. Тўлов қобилияти корхонанинг ўз айланма маблағларининг сақланувчанлиги, тез пулга айланадиган (ликвид) айланма активларнинг ҳолатига ва улардан самарали фойдаланишга боғлиқ. Ликвидлик корхонанинг ўз жорий активлари ҳисобига ўзининг жорий мажбуриятларини бажаришга қодирлигини кўрсатади. Баланс активининг моддалари йўқ бўлиб кетмай балки бир шаклдан бошқа шаклга ўтади. Баланс пасивининг моддалари “узиладиган”, яъни улар қарздорлик узилиши туфайли “йўқ бўлиши” хусусиятига эга.

Баланс ликвидлигини аниқлаш долзарблиги корхоналарни банкротлик оқибатида тугатиш муаммоси юзага келадиган бозор шароитида алоҳида аҳамият касб этади. Баланснинг ликвидлик даражасини аниқлаш учун активнинг маълум муддатга реализация қилинадиган қисми пасивнинг шу

муддатга тўланиши лозим бўлган қисмига таққосланади. Агар актив моддалари реализацияси жорий мажбуриятларни тўлаш учун етарли суммани бериб, бу маънода баланс ликвид, яъни корхона тўловга лаёқатли бўлади. Молиявий бошқариш маҳорати ҳисоб – китоб ечимида минимал суммани сақлаган ҳолда қолган қисмини тез сотиладиган активларда сақлашда намоён бўлади.

Жорий мажбуриятларни тўлашда активларнинг ҳар хил турларидан фойдаланса бўлади, бу уларнинг айланувчанлиги, яъни уларни нақд пулга айланиш тезлигига боғлиқ. Ликвидлик, яъни нақд пулга айланиш тезлигига кўра корхона активлари тўрт гуруҳга ажралади:

1. Буларга пул маблағлари ва қисқа муддатли молиявий қўйилмалар киради. (1-шакл. Бухгалтерия баланси, актив 2-бўлими, 320-сатр, 370-сатр)

2. Тез сотиладиган активлар. Улар ўз таркибига дебиторлик қарзларини ва бошқа активлар. (1-шакл. Актив 2-бўлим. 210-сатр. 211-сатр. 380-сатр)

3. Секин сотиладиган активлар. Бунда баланс активи 2-бўлимининг моддалари: “Товар – моддий захиралари”, “Келгуси давр харажатлари”, “Кечиктирилган харажатлар”, “Узоқ муддатли инвестициялар моддаси”, (1-шакл. Актив 1-бўлими, 140 сатр + 190 сатр+200 сатр+030 сатр).

4. Қийин сотиладиган активлар. Асосий воситалар, номоддий активлар, капитал қўйилмалар, ўрнатиладиган асбоб – ускуналар, муддати ўтган узоқ муддатли дебиторлик қарзлари, узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар 1-шакл, актив 1-бўлими, 012+022+090+100+110+120 сатрлар киритилади.

Қарздорлик тўлов даражасига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

1. Тез муддатга тўланадиган мажбуриятлар (кредиторлик қарзлари), (1-шакл, пасивнинг 2-бўлими, 601-сатр - 602-сатр).

2. Қисқа муддатли пасивлар қисқа муддатли кредитлар ва қарз маблағлари айирув муддатида тўланмаганлари (1-шакл. Пассив 2-бўлими, 730-сатр+740сатр).

3. Узоқ муддатли пасивлар – узоқ муддатли мажбуриятлар (1-шакл, пасив 2-бўлими 490-сатр).

4. Доимий пасивлар – “ўз маблағлари манбалари” – баланс пасиви 1 – бўлими якуни 480 – сатр.

Корхона балансини ликвидлиги деганда, балансдаги ликвид бўлган маблағларнинг балансда кўрсатилган мажбуриятларни қоплаш даражаси тушунилади. Ушбу кўрсаткичлар корхоналарнинг банкротлик ҳолатига тушиш ва синиш хафидан сақланиш мақсадида қўлланилади.

Активларнинг ликвидлиги эса, баланс ликвидлигининг акси бўлиб, вақт бўйича активларнинг пул маблағларига айланиши тушунилади. Баланс ликвидлигини таҳлилини Шофиркон пахта тозалаш корхонасининг 2013 йилдаги молиявий ҳисоботи асосида кўриб чиқамиз (1-жадвал).

1 – жадал.

Корхона баланси ликвидлигини таҳмин.
(Шофиркон пахта тозалаш корхонаси мисолида)

Гурӯҳлар	Актив	Йил бо-шига	Йил охи-рига	Гурӯҳлар	Пассив	Йил бо-шига	Йил охи-рига	Тўлов манбаларининг	
								Йил бо-шига	Йил охи-рига
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A1	Ўта тез пулга айланмаган активлар 2 ойгача 320 + 370 сатрлар	40453	402288	П1	Зудлик билан тўланадиган мажбуриятлар 2 ойгача 601 сатр	2658714	5722749	-2618261	-5320461
A2	Тез сотиладиган активлар 2 ойдан 6 ойгача 210 – 211	1892376	3588660	П2		-	1000000	-1892376	2588660
A3	Секин сотиладиган активлар 6 ойдан 1 йилгача 030 + 140 + 190 + 200 + 380	16766817	19283013	П3		0	0	16766817	19283013
A4	Қийин сотиладиган активлар 2 йилдан 012+022+090+100+110+120.	5213173	7031435	П4		21254105	23582647	-16040932	-16551212
	Баланс	23912819	30305396		Баланс	23912819	30305396	-	-

Балансинг мутлоқ ликвидлигини таъминлаш учун бир йўла куйидаги холатга эришиш лозим:

$$A1 \geq П1 ; A2 \geq П2; A3 \geq П3 ; A4 \leq П4 .$$

1-жадвал маълумотларидан кўринишича, ўта тез айланадиган активлар ва тез сотиладиган активлар билан (A1; A2) зудлик билан тўланадиган ва қисқа муддатли мажбуриятлар (П1; П2) таққослаганда йил охирига келиб тўлов манбаларининг етишмаслиги 2731801 минг сўм (3990948 – 6722749) ташкил этди. Демак, Шофиркон пахта тозалаш корхонаси баланси жорий ликвидлигига эга эмас деган хулоса чиқариш мумкин. Бу эса, ўз рабватида, унинг тўлов қобилиятига эга эмаслигидан далолат беради. Хусусан, корхонанинг мутлоқ тўлов қобилияти коэффиценти фақат 0.06 ни ташкил этди. Меъёр буйича ушбу коэффицентни ахамияти 0.2 дан кичик бўлмаслиги ёки 20 % дан кам бўлмаслиги лозим.

Секин сотиладиган активлар (A3) билан узоқ муддатли пассивларни (П3) таққослаганда йил охирида тўлов манбаларининг ортиқчилиги 19283013 минг сўмни ташкил этди. Демак, корхона балансининг истиқболли ликвидлигига эга деган хулоса чиқариш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Shoalimov A.X. Tojiboyeva Sh.A. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik. –Т.: Iqtisodiyot, 2019. -235 b.
2. V.Xasanov, K.Nurmanov, R. Xasanova. Zamonaviy boshqaruv hisobi. T.: LESSON PRESS MCHJ nashriyoti, 2021. - 413 b. ISBN: 978-9943-7638-6
3. Шоалимов А.Х., Илхамов Ш.И., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. – Т.: Сано-Стандарт нашриёти, 2017. – 347 б.
4. Ҳамдамов Б.К. Аудитнинг халқаро стандартлари. Дарслик. –Т.: ТМИ. 2020 йил. 281 бет.
5. V.Xasanov, M.Raximovlarning umumiy tahriri ostida. Moliyaviy tahlil. Darslik. –Т.: “Iqtisodiyot” 2019.-736 b.
6. Vahobov A.V., Ishonqulov N.F., Ibroximov A.T. “Moliyaviy va boshqaruv tahlili”. Darslik. T.; Iqtisod-Moliya, 2013. -600 b.

ИҚТИСОДИЁТИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ф.Ғ.Бузруков,
Андижон, тадқиқотчи

Аннотация: Ушбу мақолада жаҳонда юз берган коронавирус пандемияси шароитида молиявий-иқтисодий инқироз таъсирини камайтириши, аҳолини қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларига талабини тўлароқ қондириши ҳамда мулкдорларнинг манфаатдорлигини ошириши мақсадида хўжаликлар фаолиятини интенсив диверсификациялаш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: меҳнат ресурслари, интенсив диверсификациялаш, меҳнат мазмуни, қишлоқ хўжалиги.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы интенсивной диверсификации хозяйств с целью снижения воздействия финансово-экономического кризиса в условиях глобальной пандемии коронавируса, полного удовлетворения спроса населения на сельскохозяйственные и продовольственные товары и повышения заинтересованности собственников.

Abstract: This article discusses the issues of intensive diversification of farms in order to reduce the impact of the financial and economic crisis in the context of the global coronavirus pandemic, to fully meet the demand of the population for agricultural and food products and increase the interest of owners.

Қишлоқларда жойлашган меҳнат ресурсларининг асосий қисми аграр соҳада банд ва табиийки уларнинг меҳнат фаолиятига ва унинг самарадорлигига қишлоқ хўжалиги ўз таъсирини кўрсатади. Жумладан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги, ўз навбатида, қишлоқ меҳнат бозорига ва ишчи кучига бўлган талабга, демак, аҳоли бандлиги ва даромадлари даражасига катта таъсир кўрсатади. Ерга ишлов бериш, маҳсулотни экиш ва ҳосилни йиғиштириб олиш пайтларида ишчи кучига талаб ниҳоятда ошиб кетади ёки қишқи мавсумда эса, аксинча, пасаяди. Ишчи кучининг меҳнат бозоридаги тақлифи деярли ўзгармас бўлиб турган пайтда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг мавсумийлиги билан боғлиқ бўлган ишчи кучига талабнинг юқори ўзгарувчанлиги аграр секторда банд бўлганлар меҳнати мазмунига, уларнинг даромадларига салбий таъсир кўрсатади.

Жаҳонда юз берган коронавирус пандемияси шароитида молиявий-иқтисодий инқироз таъсирини камайтириш, аҳолини қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларига талабини тўлароқ қондириш ҳамда мулкдорларнинг манфаатдорлигини ошириш мақсадида хўжаликлар фаолиятини интенсив диверсификациялаш мақсадга мувофиқ. Интенсив диверсификациялаш хўжаликларнинг бор имкониятларидан тўла, самарали фойдаланиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ассортиментини кўпайтиришдир. Диверсификациялаш натижасида хўжаликларнинг самарадорлик кўрсаткичлари: асосий воситалардан фойдаланиш, иш билан бан-

длик, ҳосилдорлик, аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига талабини қондириш даражаси оширилишига эришилади.

Мамлакат қишлоқ хўжалиги фермер хўжаликлари тараққиёти билан узвий боғлиқ экан, уларнинг ривожланишига имкон берадиган барча масалаларнинг илмий-методологик асосларини такомиллаштириш ва мавжуд муаммоларни амалий ҳал қилиш бугунги кунда долзарблик касб этади. Имконияти ва салоҳияти нисбатан паст бўлган фермер хўжаликлари ўз-ўзини зарур техника, айланма маблағлар билан таъминлаш, кредит қобилиятига эга бўлиш, энг асосийси, ўз харажатларини қоплаш ва фойда кўриб ишлаш, даромадни оширишнинг ишончли асосига айлана олмаслигини бутун уларнинг амалиёти кўрсатмоқда.

Мамлакат қишлоқ хўжалиги иқтисодиётини модернизациялаш ва ислохотлар кўламини кенгайтириш ҳамда изчил амалга ошириш бўйича амалга оширилаётган ташкилий, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва ҳуқуқий ислохотлар қишлоқ ҳудудларини обод ва фаровон этиш, ўз ерига ва даромадига эга бўлган мулкдорлар қатламини шакллантириш ҳамда уларнинг сонини кўпайтириш, қишлоқ аҳолисининг турмуш маданиятини юксалтиришга йўналтирилган.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида хусусий мулкчилик ва тадбиркорлик эркинлигига асосланган фермер хўжаликлари шаклланмоқда, уларнинг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни тобора мустақамланиб бормоқда. Мамлакатимиз аҳолиси ҳаётининг фаравонлиги, қишлоқ хўжалигининг истиқболдаги тараққиёти фермер хўжаликларининг ҳар томонлама ривожланиши билан боғлиқ. Зеро, хўжалик юритишнинг бу шакли ривожланган мамлакатларнинг узоқ даврли тажрибасида ўз самарадорлиги, рақобатбардошлиги, бозор конъюктурасига тез мослаша олиши каби хусусиятларини намоён эта олди.

Мамлакат қишлоқ хўжалиги фермер хўжаликлари тараққиёти билан узвий боғлиқ экан, уларнинг ривожланиши учун тўсиқ бўлаётган барча муаммоларни амалий ҳал этиш бугунги кунда энг долзарб масала ҳисобланади. Фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шугулланишида кооперация демократик асосда барча аъзоларининг ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш ҳамда бошқаришдаги иштирокини таъминловчи ишлаб чиқаришнинг асосий ташкилий ва ҳуқуқий шакли ҳисобланади.

Кооперациялар доирасида фермер хўжаликлари учун сервис хизматлари кўрсатиш бозорини шакллантириш, агросаноат ва озиқ-овқат ишлаб чиқариш мажмуасининг индустриал-инновацион йўналишда ривожлантириш зарурати ҳам таъкидланмоқда. Кооперация жараёнини ривожлантиришда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизмини ривожлантириш, бунинг учун озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ва қайта ишлаш тизимида кооперация ҳаракатини ривожлантириш амалиёти олиб борилмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалигида кооперация муносабатлари соҳадаги сиёсий, ижтимоий ва демографик ўзгаришлар жараёнида ишлаб чиқаришни реал демократик асосларга ўтказишнинг муҳим омили ҳисобланади. Агросаноат мажмуи, унинг асосий таркибий қисми бўлган қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишини таъминлашда истиқбол ривожланиши йўналишларини белгилашда хусусий ва жамоа манфаатлари уйғунлигига эришишида кўп тармоқли кооперацияни ривожлантириш муҳим аҳмиятга эга.

Қайта ишловчи корхоналарнинг агрофирма таъсисчилари бўлган фермер

хўжаликларидан сотиб олган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари миқдорига мутаносиб равишда олинган фойданинг 10 %ини фермерларга қайтариш механизминини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бу, ўз навбатида, фермер хўжаликларининг моддий манфаатдорлигини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Чунки ҳозирги кунда республикамиз, шу жумладан, Тошкент вилоятида аксарият винобоп узум етиштирувчи фермер хўжаликлари нархларнинг жуда пастлиги ва виночилик заводлари ҳамон монопол имкониятларидан “самарали” фойдаланаётганлиги туфайли винобоп узум майдонларини қисқартиришга мажбур бўлмоқда.

Фермер хўжаликларида моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш аграр меҳнатнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишни талаб қилади. Бу моддий рағбатлантириш амалиётида энг қийин ва оғир муаммолардан ҳисобланади.

Таъқиқот натижалари кўрсатганидек, меҳнатга ҳақ тўлаш амалиётидаги энг катта муаммо – иш ҳақининг меҳнат натижалари билан боғлиқлигининг сустлигидир. Меҳнатга ҳақ тўлашдаги бу муаммонинг келиб чиқиш сабаби фермер хўжалиги фаолияти натижалари жамоа меҳнатининг натижалари сифатида шаклланиши, иш ҳақини эса индивидуал бўлиши ҳисобланади. Бу қарама-қаршиликни бартараф этиш учун қўйидаги йўللardan бирини танлаш керак: ёки меҳнат натижаларини индивидуаллаштириш лозим ёки меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини жамоалаштириш керак.

Биринчи йўлни қўлаш яхши самара бермайди, чунки натижаларни уларнинг жамоавий характеридан ажратиш анча мушкул. Хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатдики, жамоа манфаатларини кўлаб хусусий манфаатларга ажратишга уринган корхоналар барқарорликни йўқотдилар ва жамоавий рағбатлантиришнинг у ёки бу шаклини тиклашга мажбур бўлдилар. Шу сабабли бугунги кунда корхона ва хўжалик бошқарувчилари ўртасида келажакда меҳнатни рағбатлантиришнинг жамоа тизимларини ривожлантириш лозим деган фикр қарор топмоқда.

Этакчи мутахассисларнинг фикрига кўра, иш ҳақининг меҳнат натижалари билан боғлиқлигини кучайтириш учун даромадларни тақсимлашга асосланган меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини жорий қилиш мос келади. Даромадларни тақсимлаш тизими мукофот тўловларини унумдорлик, сифат, материалларни тежаш каби кўрсаткичлардан боғлиқлигини назарда тутди. Натижада, ходим ўз меҳнатининг натижаси билан олинган ялпи даромад миқдори ўртасидаги чамбарчас боғлиқликни ҳис қила олади.

Бу тизим ишчиларни жалб қилиш ва кадрлар қўнимсизлигини камайитиришга ижобий таъсир кўрсатади ва меҳнат унумдорлигини ҳамда сифатининг ошишини таъминлайди, харажатларнинг камайишини рағбатлантиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // *Халқ сўзи*. 2020 йил 30 декабрь.
2. Фазилов Ф.М. *Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида Ўзбекистон озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш. Номзодлик диссертацияси автореферати*, 2008.
3. Фармонов Т.Х. *Фермер хўжаликларини ривожлантириш истиқболлари*. // *Янги аср авлоди*. – Т., 2004. - 143б.

ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ ВА УСТУВОР ЖИҲАТЛАРИ

Ғ.Ғ.Ибрагимов,
ТДИУ таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада озиқ-овқат саноати корхоналари фаолияти иқтисодий самарадорлигини ошириши бир қатор ижтимоий, иқтисодий, тармоқ, техник ва меҳнат хусусиятлари билан боғлиқ бўлган муаммоларни ечиши масалалари кўриб чиқилган. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариши жараёнида тармоқ йўқотишларни камайтириши йўли орқали озиқ-овқат хавфсизлиги вазибалари бажарилишини ва кейинчалик унинг самарали фаолият юритишини таъминлаши асосланган.

Таянч иборалар: замонавий истеъмолчи, озиқ-овқат саноати, озиқ-овқат маҳсулотлари, меҳнат салоҳияти.

Аннотация: В статье рассматривается ряд социальных, экономических, отраслевых, технических и трудовых вопросов, связанных с повышением экономической эффективности предприятий пищевой промышленности.

Abstract: This article discusses a number of social, economic, sectoral, technical and labor issues related to improving the cost-effectiveness of food industry enterprises.

Инсон ҳаётининг ривожланиши, унинг саломатлиги, унумли меҳнат қилиш қобилияти аввало, истеъмол қилинаётган озиқ-овқат маҳсулотларига, унинг тўйимлилиги ва турли хил минералларга бой эканига чамбарчас боғлиқ. Ушбу боғлиқлик мамлакатда доимий равишда озиқ-овқат маҳсулотлари таъминоти масаласининг бирламчи аҳамиятини назарда тутган ҳолда халқнинг кундан-кунга ошиб бораётган эҳтиёжларини мунтазам қондириб боришни тақозо қилади. Жамият тараққиётининг ҳар бир босқичида давлат иқтисодий тараққиёт шарт-шароитларидан келиб чиқиб ўзининг озиқ-овқат сиёсатини олиб боради.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, инсон саломатлиги ва умрининг узоқлиги 70 фоизи унинг овқатланиш ва ҳаёт тарзига, 20 % и тиббий хизмат ҳолатига ва 10 % и унинг ҳаётий тугма кўрсаткичларига боғлиқ. Таъкидланган маълумотлар инсон умрини узайтиришда ва саломатлиги ҳолатини яхшилашда озиқ-овқат маҳсулотлари ва уни ишлаб чиқарувчи саноатнинг аҳамияти юқори эканлиги ҳақида аниқ тасаввур беради.

Хорижлик олимларининг башоратига кўра озиқ-овқат маҳсулотлари етишмаслиги муаммоси яқин келажақда дунёда биринчи навбатдаги долзарб масалага айланиши мумкин. Бирлашган миллатлар ташкилотининг прогнозида таъкидланишича, очликдан ташқари, тўхтовсиз ўсиб бораётган одамлар сони истеъмол қилаётган озиқ-овқат миқдори ва сифатини пасайтиришига олиб келмоқда. 2 миллиард киши ёки дунё аҳолисининг 25,9 фоизи очликни бошдан кечирдилар

ёки 2019 йилда тўйимли ва етарлича озиқ-овқат олиш имконига эга бўлмаганлар. Агар биз зудлик ва жасорат билан ҳаракат қилмасак, бу вазият ёмонлашиши мумкин ва бу эса истиқболда озиқ – овқат танқислигининг кучайишига олиб келади.⁷⁵

Аҳолини озиқ-овқат билан таъминланганлигининг энг умумлашган кўрсаткичи, Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалик ташкилоти (ФАО) тавсияси бўйича ҳар бир киши суткалик овқатланиш рационининг калория миқдори ҳисобланади. Ҳозирги даврда озиқ-овқат маҳсулотларини ўртача суткалик истеъмол қилиш Европа Иттифоқи мамлакатларида 3390, АҚШда – 3650, Лотин Америкасида – 2790, ривожланаётган Осиёда – 2650 ккални ташкил этади. Суткалик овқатланиш рационини Ўзбекистонда ўртача 2700 – 2800 ккал. Суткалик овқатланиш калориялиги даражасини ошириш, биринчи навбатда, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш ва халқ фаровонлигини юксалтириш билан боғлиқ.⁷⁶

Жаҳондаги тараққий этган мамлакатлар тажрибасидан шуни кўриш мумкинки, озиқ-овқат саноатини қишлоқ хўжалигисиз ривожлантириб бўлмайди. Бу икки тармоқ ўртасидаги алоқа вертикал интеграция ёки агросаноат интеграцияси жараёни бўлиб, борган сари чуқурлашиб бораверади. Гўшт, сут, сабзавот ва бошқа маҳсулотлар истеъмолчи дастурхонига тушишдан олдин саноатда ишловдан ўтади. Бу объектив жараён.

Озиқ-овқат саноати миллий иқтисодиётнинг барча тармоқлари билан бирга ривожланади. Яъни, барча тармоқлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Озиқ-овқат саноати ривожланиш даражасининг ошиши қишлоқ хўжалиги ривожланиши учун имконият яратади, бошқа томондан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўпайиши бошқа тармоқлар сингари озиқ-овқат саноати учун ҳам қулай имкониятларни яратади ва аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Озиқ-овқат саноатининг аҳамияти кўпгина давлатларда унинг янги иш ўринлари яратилиши ва қўшимча даромад манбалари пайдо бўлиши бўйича катта салоҳиятга эгаллиги билан баҳоланади. Ўтиш даври иқтисодиётида бўлган кўпгина давлатларда иқтисодий фаол аҳолининг 60 фоизи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кичик корхоналарда фаолият юритади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кичик корхоналар ишлаб чиқариш ўсишини самарали таъминловчиси саналади, бундай корхоналар арзон ишчи кучидан (махсус квалификацияга эга бўлмаган) фойдаланиш имкониятига эга бўлади ҳамда бундай ишлаб чиқаришга катта миқдордаги молиявий ресурсларни жалб қилиш талаб этилмайди.

Озиқ-овқат саноати корхоналари фаолияти иқтисодий самарадорлигини ошириш бир қатор ижтимоий, иқтисодий, тармоқ, техник ва меҳнат хусусиятлари билан боғлиқ бўлган муаммоларни ечишда муҳим аҳамият касб этади.

⁷⁵ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2020. The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/ca9692en>

⁷⁶ Туробжонов С.М ва бошқалар. "Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат саноати: қисқача тарихи; ривожланиш истиқболлари; муаммолари" – Т.: "Фан ва технология", 2014, 410б.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнида тармоқ йўқотишларни камайтириш йўли орқали озиқ-овқат хавфсизлиги вазифалари бажарилишини ва кейинчалик унинг самарали фаолият юритишини таъминлаши мумкин.

Озиқ-овқат саноати тармоғи таркибида гўшт-сут, ёғ-мой, балиқ маҳсулотлари, ун-ёрма, нон, макарон, мева-сабзавот консервалари, қандолат, чой қадоқлаш, узум ва шампан виноси, спирт, ароқ, тамаки, пиво, чанқовбосар ичимликлар, совун ишлаб чиқарувчи ва бошқа саноат корхоналари бор. Мазкур корхоналарда ўнлаб тур хом ашёлар қайта ишланади ва тайёр маҳсулот ҳолига келтирилади. Озиқ-овқат саноати корхоналари таркибида ёғ-мой комбинатлари, ёғ-экстракция заводлари, ҳар бир вилоят ҳудудида донни қайта ишлаш корхоналари, нон заводлари, консерва заводлари, макарон ишлаб чиқариш корхоналари, қандолатчилик фабрикаси, сут комбинатлари, гўшт комбинатлари, ичимликлар ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолият кўрсатмоқда. Озиқ-овқат саноати корхоналари бир томондан инсонларнинг озиқ-овқат маҳсулотларига ҳамда истеъмол буюмларига бўлган шахсий эҳтиёжларини қондирса, иккинчи томондан саноат тармоқларининг ва чорвачиликнинг ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // *Халқ сўзи*. 2020 йил 30 декабрь.
2. Фазилов Ф.М. Жаҳон иқтисодийнинг глобаллашуви шароитида Ўзбекистон озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш. Номзодлик диссертацияси автореферати, 2008.
3. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2020. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets*. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/ca9692en>
4. Туробжонов С.М ва бошқалар. “Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат саноати: қисқача тарихи; ривожланиш истиқболлари; муаммолари” – Т.: “Фан ва технология”, 2014, 410б.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАХСУЛОТЛАРИНИ ЭКСПОРТ ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

А.Р.Ирматова,
Иқтисодиёт кафедраси, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш фаолияти турларини тўғри ташкиллаштириш билан боғлиқ масалалар ўрганиб чиқилган.

Таянч иборалар: маркетинг, экспорт, мева-сабзавот маҳсулотлари, қишлоқ хўжалиги, реклама.

Аннотация: В статье исследуются вопросы, связанные с правильной организацией видов экспортной сельскохозяйственной деятельности.

Abstract: This article examines issues related to the proper organization of the types of agricultural export activities.

Хозирги кунда асосий бартараф этилиши лозим бўлган куйидаги муаммолар, яъни қишлоқ хўжаликни ривожлантиришда озиқ-овқат маҳсулотларини хавфсизлигини таъминлаш бугунги куннинг муҳим ва долзарб масала бўлиб, унинг ечимида замонавий ёндашув, мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги рентабеллиги кўтариш, экспорт салоҳиятини юксалтиришда маркетинг фаолиятини тўғри ташкиллаштириш, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда сотишда экспорт қилиш муаммоларини комплекс, тузилмавий ечиш услублари, жаҳон бозорида вужудга келадиган ўзгаришларга тезда мослашиш, рақобатбардош қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш, конъюнктурани ўрганиш ва башорат қилиш ҳамда таъсирчан рекламани ривожлантириш масалаларини ўрганишдан, иборатдир.

Қишлоқ хўжалигида маркетинг тадқиқотларини тўғри ташкил этиб, уни ривожлантиришнинг аҳамияти, унинг экспорт сиёсатидаги роли масалалари ҳисобга олиш муҳимдир.

Жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, тўғри ташкил қилиш бўйича ишлаб чиқилган илмий хулосалар, чора-тадбирларни тадқиқ этилиши муҳим аҳамият касб этади.

Биз бу муаммоларни бартараф қилиш учун экспорт қилинадиган мева-сабзавот маҳсулотлари турларини доимий равишда кўпайтириб бориш, етиштириш технологияларини ҳамда селекция ва уруғчилиги тизимини такомиллаштириш, қайта ишлаш ҳажмларини мақбул даражага етказиш, сақлаш инфратузилмасини ривожлантириш муҳимдир. Ўзбекистон шароитида мавсумийликни текислаш, табиий омиллар таъсирини камайитиришда ва пировард натижада мева-сабза-

вот маҳсулотларининг барқарор экспорти ҳажмларини таъминлашда давлат томонидан имкониятларни кенгайтириб бериш лозим. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бир қатор мутахассислар мева-сабзавот маҳсулотларининг қайта ишлаш ҳажмларини максимал даражада ошириши мақсадга мувофиқдир.

Бир томондан, маҳсулотни қайта ишлаш унга қўшимча қиймат яратиш орқали фойдали бўлиши мумкин. Иккинчи томондан, бу ерда мева-сабзавот маҳсулотлари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари ва жаҳон бозоридаги ушбу маҳсулотларга бўлган талаб, бозор конъюнктураси каби омилларни ҳисобга олиш керак. Яъни, бугунги кунда жаҳон бозорида қайта ишланган эмас, балки янги узилган ҳолдаги мева-сабзавот маҳсулотларига бўлган талаб ошиб бормоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, келгусидаги устуворлик ва амалга ошириладиган чора-тадбирлар янги узилган ҳолдаги мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажмларини кўпайтиришга қаратилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти Ўзбекистоннинг асосий экспорт позицияларидан бири бўлиб қолиши учун етарли даражада имконият ва салоҳият мавжуд бўлиб, келгусида ушбу салоҳиятдан оқилона фойдаланиш яқин ва узоқ истиқболда мамлакатнинг жаҳон мева-сабзавот маҳсулотлари бозорида мустаҳкам ўринга эга бўлишини таъминлайди.

Хулоса қилиб айтганда қишлоқ хўжалигини ва озиқ-овқат мажмуаси таркибидаги маҳсулотни қайта ишлаш саноат тармоғини оптималлаштириш орқали, энг юқори самарага эришиш аграр иқтисодиёти ривожланган европа мамлакатлари тажрибасидан унумли фойланган ҳолда мева-сабзавот ва узумчилик маҳсулотларининг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш, тармоқнинг экспорт имкониятларини кенгайтириш куйидаги йўналишлардаги тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади:

Экспорт жараёнининг ташкилий механизмларини такомиллаштириш йўналишида:

- тармоқнинг экспортга йўналтирилган ривожланиш йўналишларини белгилаш ва амалга оширишда мавжуд чиқариш технологиялари, тажрибаларга таянган ҳолда экспортбоп маҳсулотлар етиштириш агротехно-логияларини жорий этишни (мева-сабзавот ва узумнинг янги навларини яратиш, жойлаштириш; кўчат етказиб беришни ташкил қилиш; моддий-техник таъминот тизимини йўлга қўйиш кабилар) ташкил қилиш;

- ҳамкор давлатлар билан биржалараро савдо майдони доирасида узумчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш, сотиш ва харид қилиш юзасидан фьючерс шартномаларини имзоланишнинг соддалаштирилган шакллари жорий этиш;

- экспорт операцияларини амалга оширишда турли давлатлардаги бозор иштирокчилари ўртасидаги ҳисоб-китобларни амалга ошириш, электрон савдо тизимини жаҳон андозалари даражасида такомиллаштириб бориш;

- миллий экспортёрларни имтиёзли асосда экспорт кредитлари билан таъмин этиш тизимини шакллантириш.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш уни ташқи бозорда сотиш тизимини ташкилий-иқтисодий механизмни такомиллаштириш бўйича йўқоридаги хулоса ва таклифлар шакллантирилди.

Бугунги кунда мавжуд имкониятлардан самарали ва оқилона фойдаланиш натижасида республикамизнинг куч ва қудратини, иқтисодий салоҳиятини ошириш, халқаро меҳнат тақсимотида ўз ўрнини эгаллашида иқтисодиётнинг устувор йўналишларини ривожлантириш, импорт ўрнини босадиган ва экспортга мўлжалланган маҳсулотлар ассортиментни, ҳажмини кенгайтириш бугунги куннинг асосий вазифасидир.

Ташқи бозорга ўз маҳсулотлари билан чиқаётган мамлакатлар экспорт қилиш орқали барқарор валюта захираларига эга бўладилар. Шу билан биргаликда, ишлаб чиқарувчилар ўз эҳтиёжидан келиб чиқиб ишлаб чиқаришни кенгайтириш мақсадида техника ва технологияларни харид қилиш имкониятига эга бўлади. Шунингдек, ташқи бозорларни маркетинг мониторинг қилиш орқали ички ва ташқи бозорларда талабгор бўлган импорт ҳамда экспорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган янги корхоналарни куриш янги иш ўринларини шакллантириш имконини беради. Миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш амалга ошади ва миллий sanoat ишлаб чиқаришига янги техника ва замонавий ускуналар олиб келинади ва натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ҳажми кенгая боради. Бундан ташқари, мамлакат ўз халқаро маркетинг савдо-иқтисодий алоқаларини ривожлантириши орқали миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви мустаҳкамланади.

Умуман олганда, мамлакат иқтисодиёти учун экспортнинг аҳамияти қуйидагиларда ифодаланади:

1. ЯИМнинг ошишига олиб келади ва ишлаб чиқариш субъектларида янги иш ўринларини яратиш имкониятини беради. Экспорт ҳажми ортиб бориши билан давлат бюджетига тушадиган тушумлар ҳажми ҳам ортиб боради. Бошқа томондан, бу янада кўп маҳсулот ишлаб чиқариш заруриятини келтириб чиқаради. Демак, экспорт нафақат иқтисодиётни ривожлантириш усули, балки ишсизликни олдини олишнинг энг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади.

2. Мамлакатга чет эл валютаси оқимининг ошишига ёрдам беради. Экспорт мамлакатга чет эл валютасини жалб этишнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Экспортнинг ўсиши, миллий валютани мустаҳкамлаш имконини беради ва давлатнинг мувозанатлашган савдо балансини ушлаб туришига ёрдам беради.

Ўзбекистон ўзининг географик жойлашуви, табиий-иқлим ва тупроқ шароити, қишлоқ хўжалиги тармоғида шакланган узоқ йиллик анъаналар ва бошқа омиллар туфайли кўпгина турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, шу жумладан, мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва экспорт қилиш бўйича бир қатор қийин афзалликларга эга. Ўзбекистонда етиштириладиган мева-сабзавотлар саломатлик учун фойдали микроэлементлар, озиқ-овқат рационидан ўрнини ал-

маштириб бўлмайдиган турли биологик моддаларга бойлиги туфайли ноёбдир. Ўзбекистоннинг ноёб тупроқ-иқлим шароити, мамлакатимизда қуёшли кунлар бир йилда ўртача 320 кун бўлиши, тўрт фаслнинг изчил алмашинуви кенг турдаги юқори сифатли мева ва сабзавотларнинг асосий навларини етиштириш учун қулай имкониятлар яратади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда етиштириладиган мева ва сабзавотлар юқори нуфузга эга бўлган ҳақиқий брендга – товар белгисига айланиб, бу маҳсулотларни сотиб оладиган мамлакатларда улар юксак рақобатбардошлиги билан ажралиб туради.

Нуфузли халқаро ташкилотлар ҳамда хорижий мутахассисларнинг эътироф этишича, Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш орқали нафақат ўзининг балки дунёдаги бошқа мамлакатларнинг ҳам озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ўз ҳиссасини қўшмоқда.

Бугунги кунда маркетингда барча турдаги маҳсулотлар бозорида кучли рақобат муҳити мавжуд бўлиб, бундай шароитда ушбу бозорларга кириш ва ўринга эга бўлиш ўта мураккаб вазифа ҳисобланади. Юқори технологик маҳсулотлар бозори ривожланган мамлакатлар томонидан деярли тўлиқ эгалланган бўлса, энергия ташувчи хомашёлар бозори бундай маҳсулотларнинг табиий захираларига бой бўлган мамлакатлар томонидан забт этилган. Бундай шароитда Ўзбекистон ва шу каби бошқа ривожланаётган мамлакатлар маълум бир маҳсулот позициялари бўйича жаҳон бозорида ўз ўрнига эга бўлиш учун ҳаракат қиладилар.

Айнан шундай шароитда мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш ва экспорт қилиш бўйича мавжуд салоҳият ҳамда қиёсий афзалликдан тўғри ва самарали фойдаланиш Ўзбекистоннинг жаҳон бозорида ўз сегментига эга бўлиши ҳамда мамлакатнинг умумий экспорт ҳажмини оширишда, барқарор валюта тушумини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бир вақтда дунёдаги бир қатор давлатлар ўзининг географик жойлашуви, ноқулай табиий-иқлим шароитлари туфайли ўз аҳолисини витамин ва бошқа ҳаётий зарур унсурларнинг табиий манбаи бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари билан таъминлай олмайдилар. Шу сабабли бундай мамлакатлар томонидан мева-сабзавот маҳсулотларига доимий талаб шакланган. Ўзбекистон худди шу доимий талабни қондириш учун қулай шарт-шароит ҳамда етарли салоҳиятга эга.

Ўзбекистон ўрик, олхўри, узум, ёнғоқ, карам ва бошқа кўплаб мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш бўйича дунёдаги ўнта етакчи давлат қаторида туради.

Шунингдек, Ўзбекистон гилос экспорти бўйича дунёда бешинчи ўринни эгаллайди. Бугунги кунда 180 турдан зиёд мева-сабзавот ва уларни қайта ишлаш асосида тайёрланган маҳсулотлар АҚШ, Бразилия, Вьетнам, Индонезия, Кипр, Македония, Малайзия, Мўғулистон, Норвегия, Россия, Саудия Арабистони, Словакия, Таиланд, Хитой, Япония каби эллиқдан ортиқ мамлакатга экспорт

қилинмоқда. Сўнги ўн йил ичида Ўзбекистон куруқ мевалари ва ёнғоқлари экспортти ҳажми 5 марта ортган.

“Ўзбекизоқовқатхолдинг” ХК маълумотларига кўра Ўзбекистон етита турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бўйича жаҳондаги етакчи 10 та давлат қаторига киради. Яъни, Ўзбекистон ушбу турдаги маҳсулотларнинг жаҳон бозоридаги регулятори ҳисобланади. Ўзбекистон 2016 йил якунларига кўра ўрик экспортти бўйича иккинчи ўринни, гилос, қорағат ва бош бўйича бешинчи ўринни, хурмо ва майиз экспортти бўйича учинчи ўринни, қуритилган ўрик экспортти бўйича эса тўртинчи ўринни эгаллаган.

Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотлари бўйича жаҳон бозоридаги ўз ўринини янада мустаҳкамлаш, маҳсулот турларини янада диверсификация қилиш бўйича етарли салоҳиятга эга бўлиб, ундан самарали фойдаланиш мамлакатга валюта тушумининг кўпайтириш орқали унинг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

Экспорт қилинаётган мева-сабзавот маҳсулотлари турларининг чекланганлиги экспорт тушумларини мавсумий ҳамда табиий омилларга боғлиқлигини кучайтиради. Яъни, ҳар бир турдаги мева-сабзавот маҳсулотларининг пишиб-етилиш муддатларидан келиб чиққан ҳолда экспорт қилиниши, ушбу турдаги маҳсулотларнинг пишиш муддатидан бошқа даврларда экспорт имкониятларини чеклайди. Шу билан биргаликда, турли хил табиий омиллар (ноқулай об-ҳаво шароити, қурғоқчилик ва ҳ.к.) ҳам экспорт ҳажмининг чекланишига олиб келиши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистонда мева-сабзаот маҳсулотларини экспорт қилишга таъсир кўрсатадиган мавсумий ҳамда табиий омилларни бошқаришнинг самарали усулларини топиш ва амалиётга жорий қилиш муҳим аҳамият касб этади.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМДА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Ж.К.Мусаева,
«**Менеджмент**» кафедраси катта ўқитувчиси,
Бухоро муҳандислик – технология институтини

Аннотация: Ушбу мақолада рақамли иқтисодиётда таълим соҳасидаги устувор йўналишлар, белгиланган ва амалга оширилган ишлар, 2021 йилда таълим тизимидаги янгилликлар, замонавий дастурлаш технологияларини йўналиши бўйича кадрларни тайёрлаш шарт-шароитлари, янги мутахассисликларга талабнинг ошиши, самарали макроиқтисодий сиёсатни юритиши, барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш орқали мамлакатда камбағалликни қисқартириши борасида мақбул давлат сиёсатини амалга ошириши тизимининг мазмун моҳияти, шунингдек амалда юзага келаятган муаммолар ва тақлифлар ўз ифодасини топган.

Таянч иборалар: Рақамли иқтисодиёт, таълим, билим, интеллект, “Ақли” таълим, макроиқтисодий сиёсат, дастур, рақамли платформа, мультимедиа, медиамаданият, смартфон, планшет, лойиҳа, самарадорлик, Blended learning, бошқарув, тизим.

Аннотация: В статье рассматриваются приоритеты в области образования в условиях цифровой экономики, выявленные и реализованные работы, инновации в системе образования в 2021 году, условия обучения современным технологиям программирования, повышение спроса на новые специальности, эффективная макроэкономическая политика, устойчивый экономический рост, бизнес-среда. Суть системы реализации оптимальной государственной политики по сокращению бедности в стране за счет ее улучшения, а также проблемы и предложения, которые возникают на практике.

Abstract: This article discusses the priorities in the field of education in the digital economy, identified and implemented work, innovations in the education system in 2021, conditions for training in modern programming technologies, increasing demand for new specialties, effective macroeconomic policy, sustainable economic growth, business environment. The essence of the system of implementation of an optimal public policy to reduce poverty in the country through improvement, as well as the problems and proposals that arise in practice.

Рақамли Ўзбекистон келажаги ҳозирда ёшларимиз қўлидадир. Албатта, улар рақамли иқтисодиётни бошқара оладиган, тараққий эттирадиган даражада сифатли ва замонавий билимга эга бўлса, келажагимиз буюк бўлади, рақамли Ўзбекистон хавфсизлиги таъминланади. Бунда нафақат аниқ ва табиий фанлар, балки барча фанлар ҳамда улар учун “остона” саналадиган она тили таълимига ҳам эътибор кучайтиришни талаб қилади. Ваҳоланки, информатика тилидан ташқари, ҳам хорижий тиллардан, ҳам она тилидан саводхон дастурчилар тайёр-

лаш масаласи долзарблигича қолмоқда. Шунингдек, давлат бошқарувиغا, давлат ва жамиятнинг барча соҳаларига саводли, лаёқатли кадрлар тайёрлашдек муҳим вазифа тўла адо этилмаётганлиги сир эмас.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга навбатдаги Мурожаатномасида иқтисодиётнинг барча соҳаларини рақамли технологиялар асосида янгилашни назарда тутадиган Рақамли иқтисодиёт миллий концепциясини ишлаб чиқиш, шу асосда “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурини ҳаётга татбиқ этиш масаласи қўйилди. Мурожаатномани тинглар эканмиз, мазкур дастур бир қарашда иқтисодиёт соҳасига таалуқли эканлиги кундай равшан бўлиб турса ҳам, таълим соҳасида фаолият юритаётган биз – ўқитувчилар зиммасига ҳам улкан вазифалар юкланаётганлигини ҳис қиламиз. Чунки мамлакатнинг иқтисодий ҳаёти, барча соҳаларга рақамли технологияларни тадбиқ қилиш бўйича ислохотлар ва илғор технологиялар, табиийки, таълим соҳасига ҳам таалуқли. Аксинча рақамли иқтисодиёт асосини кадрлар ва таълим ташкил қилади.

Президентимиз илгари сурган Рақамли иқтисодиёт миллий концепцияси ўзбек халқи учун, кўп миллатли Ўзбекистон учун. Демак, унинг бунёд қилиниши, амалга оширилишида барча манфаатдор бўлгани каби барчанинг ҳиссаси кўшилиши керак. 2021 йилда таълим тизимида қандай янгиликлар кутиляпти?

Мактабгача таълим:

• 2021 йилда мактабгача таълим қамрови 65 фоизга, 2023 йил охирида эса 75 фоизга етказилади. 600 миллиард сўм субсидия берилиб, 2 мингта хусусий болча очилади; хусусий сектор улуши 25 фоизга етади.

6 ёшли болаларни мактабга мажбурий тайёрлаш тизими йўлга қўйилади. 2021 йилда 6 ёшли болаларнинг 82 фоизи (560 минг нафар) мактабга бепул тайёрловга жалб этилади.

• Узоқ қишлоқларда мактабгача таълимни уйда бериш модели йўлга қўйилади. ЮНЕСКО ва Жаҳон банки билан ҳамкорликда

Мактаблар:

• Боланинг таҳлилий ва креатив фикрлаш қобилиятини ўстиришга мўлжалланган янги дарсликлар тайёрлаш бошланади.

• Бошланғич синфларда ДТС ўрнига болага ортиқча юклама бермайдиган «Миллий ўқув дастури» жорий этилади.

• Бошқа тумандаги олис мактабга бориб, дарс берадиган ўқитувчилар ойлигига 50 фоиз, бошқа вилоятга бориб ишласа 100 фоиз устама тўланади.

• Худудларда хусусий мактаблар фаолиятини рағбатлантириш учун бюджетдан субсидиялар ажратилади.

• 10 та Президент мактаби, кимё-биология, математика ва АТга ихтисослашган 197 та мактаб очилади.

Олий таълим:

• ОТМларда давлат грантлари сони камида 25 фоизга оширилади.

• Хотин-қизлар учун грантлар сони 2 баробарга оширилиб, 2 мингтага ет-

казилади. Аъло ўқиётган эҳтиёжманд қизлар учун стипендиялар таъсис этилади.

- Давлат кадрлар тайёрлаш бўйича хусусий ОТМларга ҳам буюртма бера бошлайди.

- 30 та ОТМга ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, қабул квотаси ва молиявий масалаларни мустақил ҳал қилиш ҳуқуқи берилади.

Олий таълимдан кейинги таълим:

- 2021 йилда «Эл-юрт умиди» жамғармаси орқали етакчи хорижий ОТМларга магистратура ва докторантурага ўқишга юбориладиган ёшлар сони 5 баробарга оширилади.

- 2021 йилда илм-фан соҳасида олийгоҳлар ва илмий ташкилотлардаги докторантлар сони 2017 йилга нисбатан 3 баробарга оширилади (4,5 минг нафарга етади).

- Илмий унвонлар ва даражалар бериш ваколати олийгоҳларнинг илмий кенгашларига ўтказилади.

- Физика ва чет тиллари кейинги йилга илм-фаннинг устувор йўналишлари этиб белгиланди.

Мамлакатимизда замонавий дастурлаш технологияларини ўзлаштирган кадрларни тайёрлаш мақсадида “Бир миллион дастурчи” лойиҳаси амалга оширилмоқда.

Мазкур лойиҳада асосий шарт рақамлаштириш иқтисодий тараққиётнинг мезони, жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашув, барча соҳаларни комплекс ривожлантиришдир. Бугун дунёда рақамлашув, мобиллашув, сунъий интеллектни жорий эта оладиган кадрлар - дастурчиларга талаб юқори. Рақамли иқтисодиётни йўлга қўйиш ва унинг самарали фаолиятини таъминловчи бир миллион дастурчини тайёрлашга қаратилган лойиҳа доирасидаги машғулотлар айна кунда uzbekcoders.uz ўқув портали орқали олиб борилмоқда. Видеодарслар ўзбек тилидаги субтитрлар билан тақдим этилади. Истаган инсон рўйхатдан ўтиб, онлайн сабоқларда қатнашиши мумкин. Машғулотлар масофавий тарзда бепул олиб борилади.

Лойиҳани ишга туширишнинг биринчи босқичида аҳолига лойиҳани танитиш ва рақамли кўникмаларни эгаллашга ёрдам берувчи дарсларни тарғиб қилиш мақсадида реклама кампанияси иш олиб борди. “Бир миллион дастурчи” лойиҳасининг дастлабки босқичида 62 мингдан зиёд ўқувчи қамраб олиниб, уларнинг 5 минг 400 нафарига малака сертификати берилди. Лойиҳа ZIYONET таълим портали, UZMOBILE мобиль алоқа оператори ва UZONLINE интернет-провайдерларининг бепул хизматларига киритилди. Рақамли технологиялар ўқув марказларида ушбу лойиҳа доирасида дастурлаш кўникмаларига ўқитиш жорий этилмоқда.

Лойиҳа доирасида тўртта йўналишда дастурчилар тайёрланади. Булар Android (Google билан ҳамкорликда), Frontend ва Full-stack дастурлаш ҳамда маълумотларни таҳлил қилишда. Уларнинг ҳар бири бошланғич 120 соатлик,

яъни 12 ҳафталик курсдан иборат. Дарсларни бошлаш учун махсус билим талаб этилмайди. Машгулотларда Udacity ахборот технологиялари ихтисосликларига йўналтирилган етакчи онлайн платформа ўқув материалларидан фойдаланилади. Мазкур платформа ўқув дастурлари ва курслар мазмуни Google, Facebook, Amazon, Autodesk ва бошқа шу каби етакчи компаниялар билан биргаликда ишлаб чиқилган. Барча курслар ҳаққоний маълумотлар тўплами асосидаги лойиҳалар билан ишлаш орқали амалий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган.

Рақамли иқтисодиётда: "Ақлли" таълим камайиб бораётган ресурсларимизни аҳолини (оилани) ўсишига пропорционал сифатли кўпайтиришга ўргатиши керак.

Инноватор дастурчиликка ўргатишда ҳар ишни бошлашдан олдин:

1. Камида 7 марта ўйлаш (7 ўлчашдан олдин).

2. Камида 7 та камчилик топиш ва уларни тузатиб инновациялар ёрдамида сифатини яхшилаш ва ресурсларни кўпайтириш.

3. Камчилик топиб тузатиш – келажак меваси!

4. Кўпчилик ишни ўйламасдан қилиб, кейин 7 марта афсусланади!

БМТнинг маълумотлари: сайёрамиз аҳолисининг 33% зиёди (2,5млрд) энг асосий микроэлемент (Са, J, Mg...) ва витаминлар етишмаслигидан (яширинч очликдан) интеллектни пастлигидан азият чекмоқда (160 млн. бола). Ўқигани эсида қолмайди, бизнес қила олмайди, инновация ярата олмайди. Бунда ақл-заковатни ўсиш омиллари (инновация яратиш қобилияти, IQ, EQ) ва рақамли иқтисодиёт хизмат қилади:

Инновацион илм-фан, ақлли соғломлаштирадиган таълим, ақлли тиббиёт (соғлиқни яхшилаш: фаол умрни узайтириш 7-10 йилга ва мия қобилиятини ривожлантириш ҳар йил 10% га), ақлли физкультура (200та), ақлли оила, ақлли маҳалла ва Дин обрўсидан фойдаланиш, ақлли бизнесда хомийлик самарадорлиги.

Самарали макроиқтисодий сиёсатни юритиш, барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш орқали мамлакатда камбағалликни қисқартириш борасида мақбул давлат сиёсатини амалга ошириш тизимини жорий этиш мақсадида:

ЎзР Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги ЎзР Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги қайта ташкил этилиб, унинг куйидаги асосий вазифалари белгиланди:

-ЎзР Мактабгача таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги ҳамда Маданият вазирлиги билан биргаликда инсон (ақлий) капиталини ривожлантириш бўйича дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- Оила, маҳалла, таълим-тарбия ва ақлли Динни обрўсидан фойдаланиб камбағалликни қисқартириш:

1. Боқимандалик (камбағалчили к- мияни самарали ишлашмаслик) йўқотиш;

2. ота-боболардан қолган ақлий меъросни сифатли;
3. инновация ва техникага муҳаббат ўйғотиш;
4. рақамли технологиялар орқали эҳтиёжларни сифатли қондириш ва турмуш даражасини кўтариш;
5. тежамкорлик ва экологияни яхшилаш;
6. оиласини ақлий меҳнат билан боқиш;
7. 7 ўйлаб, 7 камчилик топиб, тузатиб сифатни яхшилаш ва ресурсларни кўпайтириш;
8. ақл-заковатни ўстириш ва фаол умрни узайтириш;
9. ўз оиласидан ташқари бошқаларни ҳам бегараз боқишга (илм-фан, таълим, соғлиқни сақлаш, бизнесга хомийлик)
10. Юқсак маънавиятини ривожлантириш.

Рақамли иқтисодийётда Мия капитали роли қуйидагиларда намоён бўлади:

- «Билимлар иқтисодийёти» бу ақлий таълим, АКТ, нано ва биотехнологиялар, ақлли тиббиёт ва ақлли оила;
- Машиналар ва жихозлар, иншоотлар ва бинолар – буларнинг барчаси инсоннинг ақлий меҳнатисиз жонсиздир.

Дунёда Рақамли (билимлар) иқтисодийёти пирамидаси (АҚШ ва ЕИ модели) қуйидагича:

- Табiiй ресурслар капитали
- Моддий ресурслар капитали (бино, инфраструктура)
- Ишлаб чиқариш воситалари (технологиялар)
- Ахборот капитали (BIG DATA)
- Рақамли иқтисодийёт технологиялари
- Инсон-Интеллектуал (ақл-заковат) капитали

АҚШ, Европа Иттифоки, Япония, Хитой ва хаттоки Индонезия миядан самарали фойдаланишдан юкори даромад оладилар (дастур муҳандислари).

Клаус Шваб Давос, 4 саноат революцияси) «4 К тизимини таклиф этган.

- Критик (танкидий) фикрлаш (Critical Thinking);
- Креативлик-ижодкорлик (Creativity);
- Коммуникатив кўникма (Communication);
- Кооперативлик (ҳамкорлик) (Coordinating With Others).

Рақамли иқтисодийёт дастурини ишлаб чиқишда рақамли таълимни амалга оширишга урғу бериш мазкур дастур амалга оширилаётган кўпгина ривожланган давлатлар тажрибасида кузатилмоқда. Хусусан, Россия Федерациясида ҳам шу жиҳат алоҳида эътибордадир. Айниқса умумтаълим мактабларида таълимни рақамли технологиялар билан уйғунлаштириш келажақда ўз самарасини беришини, албатта, ҳисобга олиш тақозо қилинади.

Мутахассислар таъкидлаётганидек, нафақат информатика, балки умумтаълим мактаблари ўқув режасидаги барча фанларни ўқитишда рақамли технологияларни татбиқ қилишни жадаллаштириш узоқни кўзлаб амалга оширилаётган

режаларнинг рўёбга чиқиш суръатини оширади. Бироқ маърифатнинг, тараққиётнинг муҳолифлари бўлгани, ҳар қандай янгиликни жорий қилишда қаршиликлар, зиддиятларга дуч келингани каби рақамли технологияларни таълимга олиб киришда ҳам бир-бирини истисно қилаётган ҳолатлар кўзга ташланади. Жумладан, рақамли таълимни жорий қилишда бу яққол намоён бўлмоқда:

1. Рақамли технологияларни таълимнинг куйи бўғинларидан бошлаб татиқ қилишга таълим муассасалари, хусусан, мактабларнинг моддий таъминоти жавоб бера олмаслиги.

2. Фан ўқитувчиларининг рақамли технологияларни таълим жараёнига олиб киришдан кўра анъанавийликни қулай ва осон деб ҳисоблаши.

3. Умумтаълим фанларидан электрон адабиётларнинг етарли эмаслиги.

4. Компьютер ва турли гажетларнинг инсон саломатлиги, руҳиятига салбий таъсири, ўқувчиларнинг медиамаданияти, “телеавлод” тушунчаси кабилар.

Бугун мультимедиа воситалари билан мактабларни тўлиқ жиҳозлашни тўла якуналаш имконсиз чунки, компьютер технологиялари ва рақамли технологиялар кун сайин янгилашмоқда, такомиллашмоқда. Шунинг учун аксарият мамлакатларда қўлланилаётганлиги каби ўқувчиларнинг гажетларидан фойдаланиш тажрибасини қўллаш мумкин. Жумладан, ўқувчиларнинг қўл телефонларидан фойдаланиш таълим муассасаси ҳудудида, айниқса, дарс жараёнида ўқувчиларнинг мобиль телефонлари ва турли гажетлардан мақсадли фойдаланишига эришиш бўйича ишларни жонлантириш ва кўникмаларни шакллантириш зарур.

Бир пайтлар хорижий тилларни магнитофон ва кассеталар воситасида аудиоматериалларни тинглаш орқали ўрганиш урф бўлиб, компьютер технологиялари имкониятларининг кенгайиши сабабли уларнинг сиқиб чиқарилганлигини ҳисобга олсак, смартфонлар ва планшетларнинг шахсий компьютерлар ўрнини эгаллаб олаётганлигини назарда тутсак, таълим контентларини мобиль иловалар тарзида тайёрлаш масаласи кун тартибига чиқаётганлигини сезиш қийин эмас. Бинобарин, аксарият ҳолларда анъанавий методиканинг ўзи ноўрин фойдаланилганлиги, бу ҳолат эса деярли “занглаган” ўқитиш методикасини пайдо қилганлигини ҳам тан олиш керак.

Аввало, “занглаган” методикани “ярқиратиш, жилолантириш”, унинг афзалликларини қайта намоён қилиш, иккинчидан, педагогик ва рақамли технологияларга мурожаат қилиш, сўнгра анъанавий таълимнинг афзалликлари ва электрон таълимни биргалиқда фойдаланиш ҳамда аралаш таълимни (смешанное обучение, Blended learning) жорий қилишни жадаллаштириш зарурлигини ҳар бир ўқитувчи, ҳар бир раҳбар чуқур англаши зарур.

Рақамли Ўзбекистонни бунёд қилиш учун ҳар бир фан ўқитувчиси ўзининг бу ишга дахлдор эканлигини англаб етиши тақозо қилинмоқда. Ўзимиз ҳам, шогирдларимиз ҳам, ўқувчиларимиз ҳам рақамли технологиялар инқилоби даврида уйғонишимиз керак.

Узлуксиз таълим тизими таълимнинг сифат даражасини юқори кўтаришдек

машаққатли даврни бошидан кечирмоқда. Буни амалга оширишда анъанавий таълим ва рақамли технологияларни аралаш қўллаш ўз ҳаётини буйруқ ва кўрсатмалар асосида эмас, балки ўз тафаккури ва юрак амрига кўра кура оладиган ёшларга таълим-тарбия бериш воситасига айланиши муқаррар. Демак, рақамли таълим технологиялари билан рақамли иқтисодиёт пойдеворини бунёд қилишга биз – педагоглар масъулмиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Иқтисодиётни ривожлантириши ва камбағалликни қисқартиришига оид давлат сиёсатини тубдан янгилashi чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони (ПФ-5975-сон) Тошкент ш., 2020 йил 26 март.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
3. Постановление Кабинета Министров «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию и внедрению цифровой экономики в Республике Узбекистан от 31 августа 2018 года.
4. ЎзР Президентининг Қарори «ЎзР рақамли иқтисодиётни ривожлантириши чора-тадбирлари тўғрисида», 03.07.2018 й. № ПҚ-3832.
5. ЎзР Президентининг Қарори “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиши чора-тадбирлари тўғрисида». 28.04. 2020 й ПҚ-4699.
6. Гулямов С.С. Рақамли иқтисодиётда ақли таълим ва ақли тиббиётни роли. ШИФО-инфо №26, 23-30 бет.
7. Гулямов С.С. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: “Iqtisod Molia” nashriyoti, 2019. 396 bet.
8. Musayeva J. K. Raqamli iqtisodiyot kelajak ravnaqi garovi sifatida.
9. Рақамли иқтисодиёт: Янги Ўзбекистонни янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлар орқали ривожлантиришининг янги босқичи” мавзусидаги халқаро илмий амалий конференция материаллари- Тошкент: Тадқиқот, 2020.
10. 10.Мусаева Ж. К., Шарипова М. М. Информационная безопасность – важное условие цифровой экономики. ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В XXI ВЕКЕ Материалы III Международной научной конференции Минск, 1 марта 2021 г., 323-стр.
11. 11.Мусаева Ж. К. Роль цифровой трансформации в развитии экономики Узбекистана. ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В XXI ВЕКЕ Материалы III Международной научной конференции Минск, 1 марта 2021 г., 952-стр.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ИҚТИСОДИЙ ҶСИШНИ ТАЪМИНЛАШ ШАРТ ШАРОИТЛАРИ

С.Ю.Норова,

Бухоро муҳандислик – технология
институтини таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада қишлоқ хўжалигини ривожлантириши ва иқтисодий ўсишни таъминлаш муаммолари акс эттирилган. Бунда аҳоли даромадларини ва турмуш даражасини ошириши, озиқ овқат хавфсизлигини таъминлашда ҳудудлардаги мавжуд салоҳиятдан келиб чиқиб, қишлоқ жойларида мева сабзавотчилик ва гўшт-сут кластерларини шакллантириши модели, дехқон ва фермер хўжаликларининг йирик савдо-воситачилик ҳамда қайта ишлаш корхоналари билан кооперацияси йўлга қўйиши шарт шароитлари кўрсатиб ўтилган.

Таянч иборалар: Қишлоқ хўжалиги, агросаноат комплекси, агросаноат кластерлари, иқтисодий ўсиши, озиқ-овқат хавфсизлиги.

Аннотация: В этой статье рассматриваются проблемы развития сельского хозяйства и экономического роста. В нем обозначены условия повышения доходов и уровня жизни населения, модель формирования плодоовощных и мясомолочных кластеров в сельской местности, налаживание кооперации фермеров с крупными торгово-перерабатывающими предприятиями на основе имеющегося потенциала. для обеспечения продовольственной безопасности регионов.

Abstract: This article addresses the challenges of agricultural development and economic growth. It outlines the conditions for increasing the income and living standards of the population, the model of formation of fruit and vegetable and meat and dairy clusters in rural areas, the establishment of cooperation between farmers and large trade and processing enterprises, based on the existing potential for food security in the regions.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ҳар доим мамлакат иқтисодиёти олдида турган асосий вазифалардан бири бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Чунки, қишлоқ хўжалиги мамлакатимизнинг иқтисодий ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, нафақат қишлоқ аҳолиси, балки мамлакатимиз аҳолисининг турмуш даражасини ошириш, камбағалликни камайтириш, озиқ-овқат импортини камайтиришда бениҳоя катта аҳамият касб этади.

Ҳеч кимга сир эмаски, ҳар қайси мамлакатнинг асосий мақсади иқтисодий ўсишни таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Иқтисодий ўсишни таъминлашга қаратилган ижтимоий иқтисодий сиёсат эса асосан аҳоли турмуш даражасини ошириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, камбағалликни камайтиришга қаратилган. Лекин иқтисодий ўсишга реал секторга қўшимча инвестицион ресурслар-

ни жалб этмасдан, қўшилган қиймат ҳажмини оширмасдан эришиб бўлмайди. Ваҳоланки, бундай оғир шароитда инвесторларни жалб қилишнинг ўзи ҳам осон кечмайди, чунки инвестор хавф хатар даражаси юқори бўлган ноаниқлик шароитида ўз маблағларини сафарбар қилмайди. Демак, бундай шароитда ҳар бир минтақа ўзининг ички имкониятларидан, мавжуд салоҳиятдан самарали фойдаланиши лозим, яъни бунда уй хўжаликларининг иқтисодий ресурслари кўзда тутиляпти. Уй хўжаликларининг жамғармалари ҳар бир минтақада мавжуд бўлган реал молиявий салоҳиятдир. Кўпгина ривожланган мамлакатларда уй хўжаликлари активларини ривожланишнинг асосий салоҳияти, деб билишади. Жаҳон банкининг олиб борган тадқиқотлари “аҳоли жамғариш нормасининг ҳатто оз миқдорда кўпайиши хорижий инвестор маблағларининг бир неча марта ошишидан кўра иқтисодиётга кўпроқ самара бериши” ни кўрсатади⁷⁷.

Уй хўжаликлари инвестицион жараёнларга маблағ йўналтиришлари учун аввало даромадларини ошириб, жамғармани шакллантиришлари лозим бўлади. Аммо ҳозирги кунда уларнинг аксарияти жамғармани шакллантириш, инфляция шароитида уни сақлаб қолиш ва қийматини ошириш тўғрисида етарли билимларга эга эмас. Шу билан бирга 1 январ 2021 йил ҳолатида Бухоро вилояти аҳолисининг 63 % қисми қишлоқ ҳудудларида истиқомат қилишини инobatта олсак, уй хўжаликларининг асосий даромад манбаи қишлоқ хўжалигига бевоcита боғлиқ бўлиб қолмоқда. Бунда қишлоқ хўжалиги самарадорлиги ва унмдорлигини ошириш аҳоли бандлигини таъминлаш, даромадларини ошириш ва камбағалликни камайтиришда муҳим омил эканлигини тушуниш мумкин. Биз бу билан қишлоқ хўжалигини иқтисодий ўсишнинг асосий омил деб эмас, биринчи навбатда, қишлоқ жойларида камбағалликни камайтириш, озиқ овқат хавфсизлиги омил сифатида тавсифлаймиз. Чунки, қишлоқ хўжалигининг ўсиши озиқ-овқат маҳсулотлари нархининг ошишини чеклаб, шаҳар аҳолисининг ҳам харид қобилиятини оширади. Давлат статистика қўмитасининг маълумотига асосан, 2021 йил 2-чорак якуни билан ялпи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш кўрсаткичларининг 101,8 фоизга ўсиши таъминланди. Жумладан: сабзавотлар – 104,4 фоиз, гўшт – 104,4 фоиз, сут – 104,5 фоиз ва тухум - 100,1 фоиз. Шу билан бирга, 2050 йилга бориб озиқ-овқат маҳсулотларига талабнинг 60 %га ошиши кутилмоқда. Бу эса, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тизимларига чекланган табиий ресурслар шароитида катта масъулият юклайди. Ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги қайта ишланадиган хом-ашё, ресурсларнинг асосий манбаи эканлиги боис иқтисодиётнинг бошқа соҳа ва тармоқларини ривожланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Шу мақсадда мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йилнинг 11 августида «Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки ҳамда Халқаро тараққиёт уюшмаси иштирокида “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш” лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирла-

⁷⁷ Глухов В.В. Сбережения домашних хозяйств как источник инвестиций // Азиатско-тихоокеанский регион: экономика, политика, право. – 2008. – № 2 (18). – с. 55–59.

ри тўғрисида» ги қарорни имзолади. Ушбу лойиҳанинг умумий қиймати 659,3 млн АҚШ долларига тенг бўлиб, 2020–2026 йилларга мўлжалланган. Мазкур маблағлар қишлоқ хўжалигида илмий-тадқиқот, таълим ва маслаҳат хизматларининг ишлаб чиқариш билан интеграциялаш, рақамлаштириш, озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда «Даладан истеъмолгача» тамойили асосида сифат назоратини кучайтириш, агрологистика, йўл ва бошқа зарур инфратузилмани яратиш, экспортни рағбатлантириш, агробизнес муҳитини ва қўшилган қиймат занжирини яратиш, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғини диверсификациялаш, соҳада давлат иштирокини камайтириш, кооперация тизимини ривожлантириш, ер ва сув ресурслари, ўрмон фондидан оқилона фойдаланишга сарфланиши кўзда тутилган. Мазкур Президент қарори, минтақанинг мавжуд иқтисодий салоҳиятидан келиб чиқиб, ҳудудларда мева-сабзавотчилик ва гўшт–сут кластерларини ташкил этиш орқали уларни комплекс ижтимоий иқтисодий ривожлантириш, камбағалликни камайтириб иқтисодий ўсишни таъминлаш мумкин. Кластерларни яратиш бўйича мамлакатимизда тажриба мавжуд бўлиб, 2019 йилда пахта тўқимачилик кластерларида етиштирилган пахта ҳосилдорлиги кластер ташкил этмаган майдонлардан олинган ҳосилдорликка нисбатан гектарига 4,1 центнер ёки 20-30% юқори бўлди.⁷⁸ Пахта тўқимачилик кластерларида эришилган натижалар ушбу усулни гўшт-сут ва мева сабзавотчиликда ҳам қўллаб самарадорликка эришиш, экспорт ҳажмини ошириш мумкинлигидан далолат беради.

Минтақада агросаноат кластерларини ташкил қилиш ва ривожлантиришдаги асосий афзалликлар ва камчиликлар

Афзалликлар	Камчиликлар
Нисбатан арзон ишчи кучи.	Ҳудудлар ижтимоий иқтисодий ривожланишидаги мутаносибликлар
Доимий ошиб борувчи аҳоли ва меҳнат салоҳиятининг мавжудлиги	Хўжаликлар моддий техник базасининг эскирганлиги ҳамда асосий фондлар эскириш даражасининг юқорилиги
Илмий салоҳият	Ишлаб чиқариш кучларининг ҳудуд бўйича асимметрик жойлаштирилганлиги
Табиий ресурс салоҳияти (минерал хом ашё ресурслар)	Даромадлар тақсимланишидаги тенгсизликлар ва камбағаллик даражаси
Қулай бўлган табиий иқлим шароити	Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сақлаш ва қайта ишлаш қувватларининг етишмовчилиги
Ривожланган қишлоқ хўжалиги	Диверсификация, кооперациянинг мавжуд эмаслиги.

*Муаллиф ишланмаси асосида тузилган.

⁷⁸ Б.Ҳамидов, М. Жуманиёзова, ЦЭИР, Экономическое обозрение №6 (246) 2020

2019 йилда Бухоро вилоятининг ЯХМ таркибида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғининг улуши - 46 % ни ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан ўсиш суръати 104,3 % ни кўрсатди. Шунингдек, етиштирилган 19222,9 млрд. сўмлик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 47,5 фоизи деҳқончилик қолган 52,5 фоизи эса чорвачилик соҳасига тўғри келади. Маҳсулотлар умумий ҳажми ҳудудлар кесимида тақсимланиши таҳлил қилинганда Қоровулбозор, Бухоро, Пешкў туманларида асосан деҳқончилик соҳасининг анча ривожланганлигини кўрсатди. Ушбу туманларда жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг 61,4 – 51,8 фоизини деҳқончилик маҳсулотлари ташкил этади. Шунингдек, Когон, Ромитан, Ёиждувон, Шофиркон туманларида эса асосан чорвачилик соҳасининг анча ривожланганлигини кузатиш мумкин. Ушбу ҳудудларда жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг 69,0 – 55,2 фоизини чорвачилик маҳсулотлари ташкил этади.

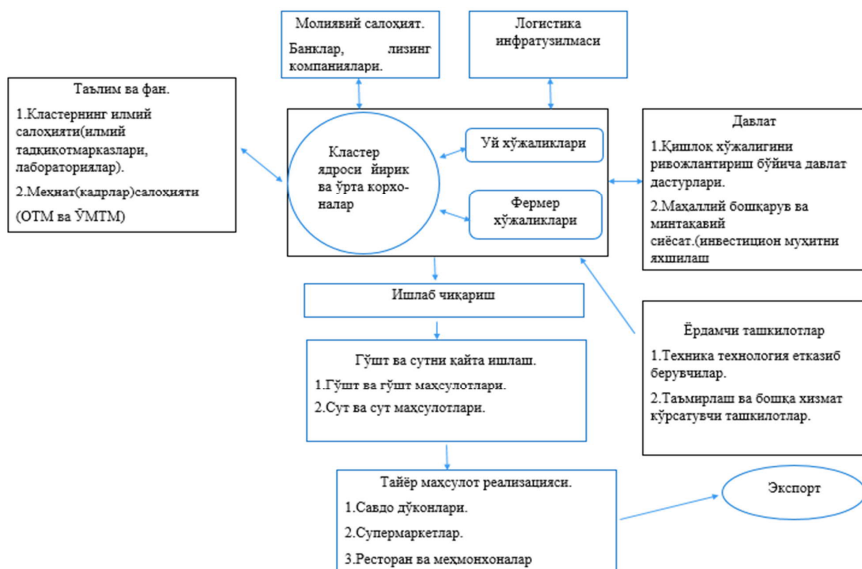

1-расм. Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг хўжаликлар тоифалари бўйича тақсимланиши, %

Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг хўжаликлар тоифалари бўйича таҳлиллари, умумий маҳсулот ҳажмининг 72,3 фоизи - деҳқон (уй) хўжаликлари, 26,1 фоизи - фермер хўжаликлари, 1,6 фоизи - қишлоқ хўжалигини амалга оширувчи ташкилотлар ҳиссасига тўғри келганлиги уй хўжаликлари, фермер хўжаликлари ва йирик саноат корхоналари ўртасида интеграция алоқаларини ўрнатиш лозим. Бунда кооперацион алоқалар тизими яратилиб, фермер ва уй хўжаликлари ушбу алоқаларни бошқариш фаолиятини амалга оширувчи - кластер ядроси бўлган йирик компания атрофида шакллантирилади. Бунда уй хўжаликлари ва фермер хўжаликлари ҳимояга эга бўлишса, майда ишлаб чиқарувчилар маҳсулотини сотиб оладиган йирик компания эса марказий майдонга эга бўлади. Бухоро вилояти ҳудудларининг мавжуд салоҳиятини ўрганиб чиққан ҳолда иқтисодий ўсишни таъминлашнинг қуйидаги имкониятлари мавжудлиги аниқланди:

1. Мева-сабзавотчилик кластерларини ташкил этиш.
2. Гўшт-сут кластерларини ташкил этиш.

Ҳудуд иқтисодий салоҳияти экстенсив усулда эмас, балки уй хўжаликлар, фермер хўжаликлари ҳамда ўрта ва йирик корхоналарни бирлаштириш орқали оширилади. Гўшт-сут кластерларини шакллантириш моделини 2 расмда келтирилган.

2 расм. Гўшт-сут кластерларини шакллантириш модели

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда дехқон ва фермер хўжалиқларининг йирик савдо-воситачилик ҳамда қайта ишлаш корхоналари билан кооперацияси асосида қўшилган қиймати юқори ва экспортбон мева, сабзавотлар етиштиришнинг ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш, қишлоқ ҳудудларини ихтисослашувини таъминлаш, унинг афзаллик ва хавф хатарларини ўрганиш қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, озиқ овқат хавфсизлигини таъминлаб минтақа (ҳудуд) иқтисодий ўсишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони.
2. Суворова А.В. Государственное регулирование сельского хозяйства и управление его устойчивым развитием / А.В.Суворова, Н.С.Тимофеева// Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции «Современные исследования в области предпринимательства, экономики и бизнеса».- 2020.- С. 57-60.
3. Эргашев Р.Х., Хамраева С.Н. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма, -Т.: Янги авлод, 2012 –332 бет.
4. Хамраева С.Н. Қишлоқ инфратузилмасини инновацион ривожлантириши. Монография - Тошкент: 2017 – 73 бет.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

ПОЙАБЗАЛ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ХАЛҚАРО БОЗОРГА ЧИҚИШ СТРАТЕГИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

**Н.Н.Расулов, и.ф.ф.д.,
Фаргона политехника институти**

Аннотация: Ушбу мақолада пойабзал маҳсулотларини халқаро бозорга чиқиш стратегиясини ривожлантириш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч иборалар: пойабзал маҳсулотлари, лойиҳа, самарадорлик, бошқарув, тизим, маҳсулот нархи.

Аннотация: В данной статье обсуждается разработка стратегии выхода на международный рынок обувной продукции.

Abstract: This article discusses the development of a strategy for the international market of footwear products.

Корхоналарнинг халқаро бозорларга чиқиш стратегиясининг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ва амал қилишининг объектив асосларини чуқур англаб етиш, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида корхоналарнинг халқаро бозорларга чиқиш стратегиясини ривожлантириш шарт-шароитларини аниқлаш ва уларни таъминлаш йўлларини ўрганиш мазкур механизмдан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, унинг ижобий таъсирлари самарасини ошириш имконини беради.

Мамлакат иқтисодиёти олдига экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳисобига барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, аҳоли бандлигини ва даромадларини ошириш муаммоларини изчиллик билан ҳал қилиш вазифаларини кўяди. Ушбу муаммони ҳал этишда пойабзал саноатини ривожлантириш муҳим бир таркибий бўгин эканлигини жаҳон иқтисодиёти ривожланишида ҳам кўриш мумкин. Ўзбекистон саноат соҳасида ишлаб чиқаришда банд бўлганларнинг 4,1 % пойабзал тармоғида фаолият кўрсатади, уни саноат ишлаб чиқаришдаги улуши 8 %дан ортиқ, истеъмол товарлари ҳажмидаги улуши эса, 18%ни ташкил этади.

Ўзбекистондаги барча пойабзал корхоналари замонавий кўринишда бўлиб, чармни қайта ишлашдан бошлаб, тайёр пойабзал тикишгача бўлган ёпиқ ишлаб чиқариш жараёнини ўзида мужассамлаштиради. Бунинг натижасида, ушбу соҳа агар хорижга 1995 йилда 3,5 млн. АҚШ долларга тенг маҳсулотларини экспорт қилган бўлса, 2018 йилда 382,9 млн. долларга маҳсулот экспорт қилинган. Бунинг учун 12,9 минг.тонна чармдан 3,2 млн дона эркаклар пойабзали, 7,8 млн. дона аёллар пойабзали ва 3,65 млн. дона болалар пойабзалини ишлаб чиқара оладиган қўшимча қувватли технология киритилган. Натижада Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган чармнинг ички истеъмолда, шу жумладан, “Ўзбекенгилсаноат” АК корхоналари томонидан фойдаланиш ҳажмлари ортиб борган.

Кейинги йилларда Ўзбекистон пойабзал саноатида сезиларли ижодий силжишлар содир бўлди. Ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот навлари кўпайиши ва сифати яхшиланиши ҳисобига тайёр

маҳсулотларни ҳорижга экспорт қилиш ҳажми ошиб борган. Республикада фаолият юритаётган пойабзал маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарининг салмоғи ва имконияти юқори бўлиб, уларнинг ривожланишига катта эътибор берилмоқда.

Ўзбекистондаги барча пойабзал корхоналари замонавий кўринишда бўлиб, чармни қайта ишлашдан бошлаб, тайёр пойабзал тикишгача бўлган тизимга асосланган ишлаб чиқариш жараёнини ўзида мужассамлаштирган. Бунинг натижасида, ушбу соҳанинг мамлакат саноат соҳасида банд бўлганларнинг 4,1 фоизи, ишлаб чиқаришдаги улуши 8 фоизни ташкил қилади. 2019 йилнинг биринчи янван ҳолатига Ўзбекистонда пойабзал маҳсулотлари ишлаб чиқариш фаолияти билан шугулланувчи корхоналар сони 870 тани ташкил этиб, 2010 йилга нисбатан қарийб 5 мартага, ишлаб чиқарилаётган пойабзаллар эса 3,8 марта ўсган.

Ўзбекистон пойабзал саноатида мустақилликдан кейинги йилларда ижодий силжишлар содир бўлган. Ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ассортиментини кўпайиши ва сифати яхшиланиши ҳисобига тайёр маҳсулотларни экспорти ривожланган. Ўзбекистонда 2017 йилда пойабзаллар экспорти (ТИФ ТН 64 код бўйича) 11,9 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, жаҳон экспортидаги ҳиссаси 0,009 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда 3 марта ошиб, 35,6 минг АҚШ долларни ташкил этиб, экспорт ҳиссаси 0,024 фоизни ташкил этган.

Ўзбекистон пойабзаллар бозорини ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсати корхоналарнинг бозор фаолитини ривожланишига ижобий таъсир этиб, ички бозорда маҳаллий маҳсулотлар улуши ошиб боришига эришилган. Ўзбекистонда энг йирик пойабзал ишлаб чиқарувчи корхона сифатида ўз маҳаллий брендига эга бўлган Фарғона вилоятидаги "UzSalaman" қўшма корхонаси ом ашёни қайта ишлашдан тортиб, тайёр пойабзал шаклида товар маҳсулотлари тайёрлаш ёпиқ циклини ўз амалиётларига жорий қилган йирик корхона ҳисобланади. Корхона 1998 йилдан бошлаб ички бозорни сифатли пойабзаллар билан таъминлашга қаратилган маркетинг стратегияси асосида фаолият юритиб келган. Корхонада жами 354 ишчи-хизматчи ходимлар, шу жумладан 25 маъмурий аппарат ходимлари иш билан банд. Корхона 2018 йилда "UzSalaman" масъулияти чекланган жамият кўринишидаги Ўзбек-Чехия хорижий корхонаси сифатида қайтадан фаолият бошлаган. Унинг асосий фаолияти тайёр пойабзал маҳсулотларини тикиш, ишлов бериш, пойабзал маҳсулотларига ранг беришдан иборат бўлиб, корхона чарм маҳсулотини қайта ишлаш ва ундан тайёр пойабзал маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи мажмуа ҳисобланади.

Маҳсулот нархи нисбатан юқорилиги ва уни сотиш қийинлигини эътироф этиш маҳсулот рақобатбардошлиги сустигидан дарак беради. Бунинг олдини олиш истеъмолчилар талаб-истакларини чуқур ўрганиш, уларнинг талабини тўла қондирадиган маҳсулот таклиф этиш ва оқибатда доимий истеъмолчилар доирасига, яъни аниқ бозор сегментларига эга бўлиш учун буларнинг ҳаммаси корхона тез орада маҳсулот ишлаб чиқариш-сотиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишнинг маркетинг концепциясига ўтиши, уни самарали қўллашни ўзлаштириб олиши ва ўзининг аниқ бозорини топиб, уни мустаҳкам эгаллаб олиши зарурлигини тақозо этади. Бу мураккаб вазифани бажаришда дастлабки жиддий қадам бозорни чуқурроқ ўрганиш ва сегментлаш ҳисобланади.

Бунинг учун қуйидагиларни амалга ошириш талаб этилади:

- фаолиятни бозор муносабатлари асосида тубдан ўзгартириш;
- хўжалик юритиш маркетингини ташкил этиш ва сегментлаш асосида амалга ошириш;
- фаолиятни янги технология асосида уюштириш;
- хом ашё ва материаллар таъминоти базасини яратиш;
- бошқаришни бозор механизмларини қўллаш асосида тубдан янгилаш;
- фаолият ҳудудини кенгайтириб, янги бозорларни ўзлаштириш;
- маҳсулот экспортини амалга ошириш учун зарур чора-тадбирларни қўллаш;
- рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш;

Корхона маркетинг фаолиятини изчиллик билан амалга оширилиши натижасида корхона фаолиятида муҳим аҳамиятга бўлган молиявий кўрсаткич, яъни рентабеллик даражаларида ижобий ўзгаришлар содир бўлмоқда.

Мустақил товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобат товарларни қулай шароитда ишлаб чиқариш ва яхши фойда келтирадиган нархда сотиш, умуман иқтисодиётда ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашдан иборат бўлиб, улар керакли ишлаб чиқариш воситалари, хом ашё ва материалларни сотиб олиши, ишчи кучини ёллаш учун зарур маблағларни сарфлайди. Ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобат охир-оқибатда, бозорда истеъмолчиларни ўзига жалб қилиш билан белгиланади.

Истеъмолчилар ўртасида рақобатни юз бериши ҳақида тўхталиб, шуни таъкидлашимизки, улар товарларни қулай ва арзон баҳоларда сотиб олишга ҳаракат қиладилар, яъни харидор ҳар бир сарфланган пул бирлиги эвазига кўпроқ нафтлиқка эга бўлишга ҳаракат қилиб, арзон ва сифатли товарни тезроқ сотиб олиш учун интилади.

Чарм-пойабзал саноатини ривожлантириш йўналишлари тармоқни ресурс билан таъминлаш; корхоналарни техник қайта жиҳозлаш; кадрлар салоҳиятини яхшилаш; товарнинг ҳаёт циклига инновацион ёндашув; ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш мақсадида пойабзал тармоғининг маркетинг тадқиқотлари натижалари асосида мақсадли стратегик вазифаларни белгилашдир. Ушбу вазифаларни ҳал қилиш орқали пойабзал саноатининг рақобатбардошлигини оширишга ва маҳсулотлар рентабеллигини кўтаришга, айланма маблағларнинг ҳаракат тезлигини кучайтиришга, Ўзбекистонда пойабзал истеъмол бозори улушини оширишга эришиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Иватов И. *Савдо фаолиятида маркетинг. Монография.* –Т.:ДДИУ, 2004.;
2. Солиев А., Усманов А. *Маркетинг. Тадбирқорлик. Бизнес.Бозоришунослик. Ўқув қўлланма.* –Т.: Ўқитувчи, 1997.-167 б.
3. Аакер Д.А. *Стратегия управления портфелем брендов: [пер.с англ.]* - М.: Эксмо, 2018. - 318с.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРИЗМ ТАДБИРКОРЛИГИДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА УНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИШ

С.Н.Тошмаматов,
Фаргона политехника институтини
тадқиқотчиси

Аннотация: *Хизмат кўрсатиши соҳасини ривожлантиришида туризм тадбиркорлигидан фойдаланиши ва уни йўлга қўйиши масалалари кўриб чиқилган.*

Таянч иборалар: *туризм, кичик ва ўрта корхоналар, инфратузилма, туризм соҳаси, хизмат кўрсатиши.*

Аннотация: *Рассмотрены вопросы использования и создания туристического бизнеса в развитии сферы услуг.*

Abstract: *The issues of using and establishing tourism business in the development of the service sector were considered.*

Ўзбекистонда туризм ривожланган ҳудудлар ичида энг ажралиб тургани Тошкент шаҳри ҳисобланади. 2019 йилда Тошкент шаҳрига мамлакатга ташриф буюрган туристлардан тушадиган даромад 45 %ни ташкил этган ҳолда, Самарқандда бу кўрсаткич 26 %ни, Бухорада 18 %ни, Хоразмда 11 %ни ташкил этган. Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида туризмнинг ривожланиши бўйича жуда паст кўрсаткичларга эга. манбани кўрсатиш керак Хусусан, Фаргона водийси вилоятларида ички ва ташқи туристларни бу ерларга ташрифи деярли сезилмайди кўрсаткич бериши лозим.

Умуман олганда, ички туризм ривожланиши даражасининг етарли даражада эмаслиги сабаблари қуйидагилардан иборат: мавжуд моддий базанинг маънавий ва моддий жиҳатдан сезиларли эскириши; вилоятлар томонидан туризм соҳасига инвестициялар учун қулай шарт-шароитлар яратиш амалиётининг паст даражадалиги; чет элда мамлакат туризм имкониятлари давлат нотижорат рекламасининг деярли тўлиқ мавжуд эмаслиги; кадрлар тайёрлаш даражасининг пастлиги ва бозор иқтисодиёти шароитида ишлаш тажрибаси йўқлиги туфайли туризм саноатининг барча секторларида хизмат кўрсатиш сифатининг юқори эмаслиги билан изоҳланади. Ўзбекистонда хусусийлаштириш жараёни 1994 йилдан бошлансада, ҳали ҳам Фаргона водийсида туризм хусусий тармоқ сифатида катта салоҳиятга эга эмас. Водийга туристларни жалб қилиш жараёни секин кечмоқда. Халқаро амалиётда кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш усуллари жуда ҳам кўп бўлиб, бу жараёндан туризм тармоғи учун яхши фойдаланиш зарурияти туғилмоқда ва бунинг учун имкониятлар етарличадир.

Ҳақиқатдан ҳам бу ҳудудларга туристларни жалб қилиш учун ҳали жуда кат-

та ишларни амалга ошириш зарурдир. Агар алоҳида олинган шаҳарлар бўйича меҳмонхоналардаги бандлик даражасига эътиборни қаратадиган бўлсак уҳолда фақат Фарғона шаҳрида бандлик даражаси 0,5 коэффицентдан юқори бўлиб, бу ерга иш юзасидан, шахсий ташаббус билан келувчилар кўпчиликни ташкил этади манба. Меҳмонхоналарда мавжуд жойларни банд қилиш даражаси жуда ҳам паст. Бу шундан далолат берадики, айрим меҳмонхоналарда жойлар узоқ даврда туристлар билан банд бўлмайди. Айниқса, бу ҳолат мавсумий бўлиб, вақтида, хусусан, куз, киш ҳамда баҳор ойининг дастлабки ойларида кўпроқ кузатилган. Бундан ташқари, халқаро туризм учун мўлжалланган меҳмонхоналардан туристлар бўлмаган пайтда маҳаллий туристларни, фуқароларни арзон нарҳда жойлаштириш масалаларига умуман эътибор берилмаган. Бошқача айтганда, меҳмонхоналар, нарх-наво ва бошқа шарт-шароитларни тез мослаштириш механизми яратилмаган.

Туризм соҳасининг энг муҳим хусусиятларидан бири, бу юридик жиҳатдан мустақил бўлган корхоналар ўртасидаги фаолиятни жаҳон андозалари даражасига етказиш ҳисобланади. Бу шу нарсада намоён бўладиги, транспорт, экскурсовод, меҳмонхона, ресторан ва шу каби бошқа инфратуризмлар ўртасида иш фаолиятлари бир-бири билан боғланиб, уйғунлашиб кетиши лозим.

Ҳозирги пайтда водий шаҳарларида туристларга хизмат кўрсатадиган меҳмонхона, турбаза, кемпинг, мотеллар сони 40 дан ошиб кетди ва уларда 1800дан кўп ўринлар мавжуд. Шундан фақат 10-15% халқаро стандартларга жавоб бера олади. Булардан ташқари ҳар шаҳарда, ҳатто йирик туман марказларида турли мулк шаклига эга бўлган меҳмонхоналар мавжуд бўлиб, улар асосан Ўзбекистон фуқаролари учун хизмат кўрсатади. Меҳмонхона хўжалигидан фойдаланиш самарадорлиги мавжуд хоналар фондини қанчалик даражада фойдаланилиши билан боғлиқдир. Бу кўрсаткич -гармоқ бўйича 1982 йилда 67,8 %, 1992 йилда 58 %, 1998 йилда 35 %, 1999 йилда 48 %, 2000 йилда 49 %, 2002 йилда 47 % ва 2010 йилда 48 %ни ташкил қилган манба кўрсатиш керак.

Фарғона ҳудудида туризмни ривожлантириб боришда тадбиркорликни йўлга қўйиш ва буни амалга ошириш натижасида:

- тизимнинг ислоҳ қилиниши туфайли ишсиз қоладиган ходимлар учун янги иш ўринларини яратиш;
- бозор муносабатлари ва бозор инфратузилмасининг жадал ривожланиши учун шароит яратиш;
- хизмат турлари, шу жумладан, банк, аудиторлик, консалтинг фаолияти билан боғлиқ хизмат ҳажмини ошириш;
- кўп маблағ талаб қилмайдиган хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш, кичик ва хусусий фирмаларни ишга тушириш кўзда тутилади.

Шу билан бир вақтда халқаро миқёсда қаул қилинган йўналишлар бўйича туризмни ривожлантириш ҳам муҳим масалаладир.

Фарғона вилояти туризмида бу фақат иқтисодий ходиса бўлиб қолмасдан, балки, бир вақтнинг ўзида ижтимоий, маданий, экологик ва сиёсий ҳодиса бў-

либ, унинг ривожланиши қуйидаги ижобий самараларни беради:

а) меҳмонхона, ресторан, чакана савдо корхоналари, транспорт ва бошқа соҳаларда янги иш ўринларини шакллантиради;

б) янги тармоқлар ва касбларни (маслаҳатчилар, ўқитувчилар, агентлар ва ҳақозалар) ривожланиши учун шароит яратади;

в) туризм харажатлари маҳаллий иқсодиётда ўзлаштирилиши туфайли мультипликаторли самара юз беради;

г) республика ва маҳаллий бюджетлар даромadini кўпайтиради;

д) маҳаллий товарлар ва хизматлар экспортини рағбатлантиради.

Ҳозирги кунда Фарғона, Наманган, Андижон, Қўқон, Марғилон ва бошқа туристик ҳудудларини кесиб ўтувчи йўналишлар «Буюк Ипак йўли» йўналишининг тармоқлари ҳисобланишини эътиборга олсак, Фарғона водийси бўйлаб йўналиш ёки Фарғона олтин ҳалқаси Қўқон - Фарғона - Андижон - Наманганни ўз ичига оладиган туристик маконни ташкил этиш мумкин.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОХОТЛАР ДАВРИДА САЙЁҲЛИК ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА КОРОНОВИРУС ПАНДЕМИЯСИНИНГ САЛБИЙ ТАЪСИРИНИ КАМАЙТИРИШ ЧОРА- ТАДБИРЛАРИ

Н.Р.Халмиева,
БухМТИ докторанти

Аннотация: Туризм соҳасидаги ўзгаришлар миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг стратегик йўналишларидан бири бўлиб, у ҳудудларнинг жадал ривожланишини таъминлай олади. Сайёҳлар сонининг кескин ўсиши натижасида юзага келган талабни қондириш мақсадида давлат томонидан жойлаштириш масканларини кўпайтириш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Таъкидлаш лозимки, коронавирус пандемияси фонида жорий этилган чекловлар ва уларнинг натижасида юзага келган глобал инқироз оқибатлари туфайли туризм соҳаси катта талофатларга юз тутди.

Таянч иборалар: туризм соҳаси, миллий иқтисодиёт, пандемия, инқироз, жаҳон стандартлари, туризм жамғармаси, визасиз режим

Аннотация: Изменения в туризме - одно из стратегических направлений развития национальной экономики, которое может обеспечить быстрое развитие регионов. Чтобы удовлетворить спрос, вызванный резким увеличением количества туристов, правительство приняло комплексные меры по увеличению количества мест для проживания. Следует отметить, что из-за ограничений, введенных на фоне пандемии коронавируса и последствий возникшего глобального кризиса, туристическая отрасль понесла огромные убытки.

Abstract: Changes in the field of tourism are one of the strategic directions of development of the national economy, which can ensure the rapid development of the regions. In order to meet the demand caused by the sharp increase in the number of tourists, the state has taken comprehensive measures to increase the number of accommodation. It should be noted that due to the restrictions imposed against the background of the coronavirus pandemic and the consequences of the resulting global crisis, the tourism industry has suffered huge losses.

2016 йилда Ўзбекистон туризм соҳасини тубдан ислоҳ қилиш жараёни бошланди. Туризм соҳасидаги ўзгаришлар миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг стратегик йўналишларидан бири бўлиб, у ҳудудларнинг жадал ривожланишини таъминлай олади.

Таҳлиллар соҳага тегишли асосий кўрсаткичларнинг ижобий динамикасини кўрсатди. Хусусан, 2016-2019 йиллар оралиғида Ўзбекистонга ташриф буюрган халқаро сайёҳларнинг сонидан сезиларли ўсиш кузатилади. Солиштириш учун, 2016 йилда мамлакатга 2 миллион чет эллик сайёҳлар ташриф буюрган

бўлса, 2019 йилда уларнинг сони 3,3 баробарга кўпайиб, 6,7 миллионга етди. 2018 йилда чет эллик сайёҳлар сони 2017 йилга нисбатан 98%га, сайёҳлик фаолияти билан шуғулланувчи корхона ва ташкилотлар сони эса 131%га кўпайди манба кўрсатилиши керак.

Эътиборли жиҳати шундаки, сайёҳлар сонининг ошиши турли ҳудудларда турлича рўй бермоқда. Мисол учун, Марказий Осиё мамлакатларидан ташриф буюрганлар сони йиллик ўртача 22-25 фоиз атрофида кўпайган бўлса, узоқ хорижий мамлакатлар фуқаролари орасида йиллик ўсиш 50 фоизни ташкил этди. манба кўрсатилиши керак.

Шу билан бир қаторда ички туризм кўрсаткичларида ҳам ижобий натижалар қайд этилди. 2016 йил билан солиштирганда 2019 йилда маҳаллий сайёҳларнинг сони деярли 2 баробарга кўпайиб, 14,7 миллионга етди. манба кўрсатилиши керак. Пандемиянинг туризмга таъсири техник тўғриланиши манба кўрсатилиши керак. Жаҳон туризм ва сайёҳлик кенгаши маълумотларига кўра, 2019 йилда туризм ва сайёҳлик соҳасининг жаҳон ялпи ички маҳсулотига бевосита ва билвосита қўшган ҳиссаси 8,9 триллион (жаҳон ЯИМнинг 10,9 фоизи) долларга тенг бўлган. Дунё бўйлаб ҳар ўн киши туризмга алоқадор соҳаларда фаолият олиб борган.

Таъкидлаш лозимки, коронавирус пандемияси фониди жорий этилган чекловлар ва уларнинг натижасида юзага келган глобал инқироз оқибатлари туфайли туризм соҳаси катта талофатларга юз тутди. Хусусан, 2020 йилда Ўзбекистонга ташриф буюрган чет эллик сайёҳларнинг сони 96% фоизга камайиб, 1,5 млн. нафарга тушиб кетди. Кўрсатилган сайёҳлик хизматларининг ҳажми эса 261 млн. долларни ташкил этди.

Хусусан, пандемиянинг бошланиш нуқтаси 2019 йилда кўрсатилган туристик хизматларнинг умумий ҳажми 1,5 млрд. доллардан ошган бўлса, экспорт кўрсаткичлари 1,3 миллиардга етиб, умумий хизматлар экспортининг 38,2 фоизини ташкил этди.

Туризм соҳасининг қайта тикланиши техник тўғриланиши керак. коронавирус пандемияси сабабли юзага келган вазиятни ҳисобга олган ҳолда, «Ўзбекистон Сафетравел» гуарантеед («Ўзбекистон. Хавфсиз сёҳат кафолатланган») лойиҳаси ишлаб чиқилди. Лойиҳа сайёҳларга мўлжалланган бўлиб, жаҳон стандартларига асосланган санитария-эпидемиологик хавфсизликнинг янги тизими ҳисобланади. Туризм объектлари ва тегишли инфратузилмани, туристик хизматларни янги санитария-гигиена талаблари асосида сертификатлаш қуйидагилар учун мажбурий бўлди:

- барча давлат чегара пунктлари;
- ҳаво, темир йўл ва автобус бекатлари;
- моддий-маданий мерос объектлари, музейлар, театрлар ва бошқалар.

Ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 19.06.2020 йилдаги №4755-сонли Қарори билан Хавфсиз ту-

ризм жамғармаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Инқирозга қарши курашиш жамғармасининг 20 миллиард сўм миқдордаги дастлабки тўлови, шунингдек, «Uzbekistan. Safe travel GUARANTEED» тизими доирасида жорий этилаётган ихтиёрий сертификатлаштиришдан ўтиш учун тўланадиган базавий ҳисоблаш миқдорининг икки баравари миқдоридаги тўлов ҳисобидан шакллантирилди.

Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун Ўзбекистон туризм соҳаси иштирокчилари бир қатор имтиёз ва имтиёزلарга эга бўлдилар. Шундай қилиб:

- туроператорлар, турагентлар ва жойлаштириш воситаларининг даромадларидан олинадиган белгиланган солиқ ставкаси 50%га камайтирилди;

- туроператорлар, турагентлар ва жойлаштириш воситалари юридик шахслардан олинадиган ер солиғи ва мол-мулк солиғини тўлашдан озод этилади;

- ижтимоий солиқ ставкаси 1% миқдорида белгиланди;

- туроператорлар, турагентлар, шунингдек, жойлаштириш воситалари учун туристик фаолият билан шугулланганлик йиғимини ҳисоблаш ва тўлаш вақтинчалик тўхтатилди;

- жойлаштириш воситаларини қуриш учун тижорат банкларидан илгари берилган кредитлар бўйича туристик ташкилотларнинг фойз харажатлари қисман қопланди;

- меҳмонхоналарни таснифлаш ёки модернизация қилиш учун моддий-техник базани янгилаш, реконструкция қилиш ва мустаҳкамлаш харажатлари қисман қопланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 майдаги “Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириш учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонида 2020 йил 1 июндан 2021 йил 1 мартга қадар жойлаштириш бўйича хизматлар (меҳмонхона хизматлари) нархининг 10 фоизи миқдорида жойлаштириш воситаларини субсидиялаш кўзда тутилган.

Умуман олганда, давлат раҳбарининг видеоселектор йиғилишида қайд этишига кўра, 1750 та субъектга мол-мулк солиғи, ер ва ижтимоий солиқлар бўйича қарийб 60 миллиард сўм миқдорида имтиёзлар берилди.

Туризм тўғрисидаги қонун ҳужжатларига шарҳ техник тўғриланиши ва манбалар кўрсатилиши керак. куйидаги барча жумлаларда ҳам тегишли

Мазкур давр мобайнида маҳаллий ва хорижий ташриф буюрувчилар учун қулай шарт-шароитлар яратиш, туристик маҳсулотлар турини диверсификация қилиш ва энг муҳими соҳанинг ҳуқуқий асосини такомиллаштириш орқали унинг инвестицион жозибадорлигини ошириш йўлида қуйидаги йўналишларда 60 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиш орқали аниқ натижаларга эришилди:

- Виза талабларини соддалаштириш

Мамлакатлар орасида виза режимини соддалаштириш фуқароларнинг мобиллигини таъминлаш билан бир қаторда расмийлаштириш харажатларни камайтиради ва чет эллик сайёҳлар оқимини кўпайтиради.

2018 йилда 9 та давлат фуқаролари учун Ўзбекистонда визасиз режим жорий қилинган бўлса, 2019 йилда 47 та, 2020 йилда 20 та ва 2021 йилда яна 5 та мамлакат фуқаролари учун виза талаблари турли муддат доирасида бекор қилинди. 2021 йилнинг 15 апрел ҳолатига кўра, фуқаролари учун Ўзбекистон Республикасида визасиз режим жорий қилинган мамлакатлар сони 90 тани ташкил қилади.

Бундан ташқари 80га яқин мамлакат фуқаролари соддалаштирилган тартибга кўра электрон виза расмийлаштириш имконияти эга бўлди. Хорижий давлат фуқароларининг алоҳида турлари учун «Ватандош», «Талаба», «Академик», «Тиббиёт» ва «Зиёрат» каби янги 5 хил виза турлари жорий қилинди. Ўзбекистон Республикаси Туризм ва Спорт вазирлиги маълумотларига кўра виза режимини соддалаштириш ўзининг ижобий натижаларини кўрсатди. 2019 йилда чет эллик сайёҳлар сонининг ўсиши ўртача 26 фоизни ташкил қилган бўлса, визасиз режим жорий қилинган мамлакатлар ўртасида ўсиш кўрсаткичи 58 фоизга етган.

Сайёҳлик инфратузилмасини ривожлантириш

Сайёҳлар сонининг кескин ўсиши натижасида юзага келган талабни қондириш мақсадида давлат томонидан жойлаштириш масканларини кўпайтириш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди.

Биринчидан, ҳамёнбоп жойлаштириш масканлари турига мансуб хостеллар фаолиятини тартибга солувчи 22 турдаги ортикча талаблар бекор қилинди. Шу жумладан, хостеллар томонидан кўрсатиладиган меҳмонхона хизматларини мажбурий сертификациялаш тартиби бекор қилиниб, меҳмон уйлари ва хостеллар ягона реестридан рўйхатдан ўтган ҳолда фаолият олиб бориш амалиёти йўлга қўйилди.

Иккинчидан, мамлакатда кичик турдаги меҳмонхоналар сонини кўпайтириш мақсадида Туркия ва Жанубий Корея тажрибасига асосланган 50 номергача бўлган кичик меҳмонхоналарнинг 8 турдаги намунавий лойиҳалари тадбиркорларга бепул тақдим этилди. Ҳисоб-китобларга кўра, тарқатилган лойиҳаларнинг умумий қиймати 60 млрд. сўмдан ошиқни ташкил этади.

Учинчидан, туризм соҳасига хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш мақсадида, давлат хусусий шерикчилик шартлари асосида меҳмонхоналар қуришга қатор имтиёзлар жорий қилинди. Унга кўра, қурилган 3 юлдузли меҳмонхоналарнинг ҳар бир хонаси учун давлат бюджети маблағлари ҳисобига 30 млн., 4 юлдузли меҳмонхоналар учун 40 млн. сўм компенсация ажратиш белгиланди. Шу билан бирга, жаҳонга машҳур меҳмонхона бренларини жалб қилган меҳмонхоналарнинг роялти харажатларини қисман компенсация қилиш амалиёти йўлга қўйилди. Унга кўра, 3 юлдузли меҳмонхоналарнинг ҳар бир хонаси учун 200 АҚШ долл., 4 юлдузли меҳмонхоналар учун 400 долл ажратилади.

Натижада, жойлаштириш воситаларининг сони кескин кўпайди. Хусусан, 2016-2020 йиллар оралигида уларнинг сони 750 тадан 1308 тага, мавжуд ўринлар сони эса 34 мингдан 62 мингга ошди. Шунингдек, 2018-2020 йиллар давомида меҳмон уйлариининг сони 13 баробарга ошиб, 1386 тага етди.

Сайёҳлик хизматлари таркибини кенгайтириш

МИСЕ-туризм. Жаҳон Сайёҳлик Ташкилотининг ҳисоб-китобларига кўра, иш туфайли сафар қилаётган сайёҳ сафари давомида дам олиш мақсадидаги сайёҳга қараганда 3-4 баробар кўпроқ сарф харажат қилади. Бундан ташқари, дам олиш туризми мавсумий характерга эга бўлса, иш туризми йил давомида даромад келтириш имконияти мавжуд.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда туризм хизматлари таркибини диверсификация қилиш ва туризмнинг янги турларини ривожлантириш бўйича амалий чора-тадбирлар олиб борилди. Хусусан, МИСЕ туризм яъни, Ўзбекистонда турли учрашув, конференция ва кўرғазмаларни ташкил этиш орқали сайёҳлар оқимини кўпайтиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Хоразмда анъанавий тарзда ўтказиладиган «Баҳоқирлар ўйини» спорт турнири, Сурхондарёда «Бахшичилик санъати» фестивали, Қорақалпоғистонда «Муйнак-2019» авторалли мусобақалари ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистонда МИСЕ-туризмни ривожлантириш бўйича Вазирлар Маҳкамаси томонидан чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилиб тасдиқланди.

Кино туризм. Кино туризм мамлакатнинг имиджини шакллантириш учун муҳим восита ҳисобланади. Бундан ташқари, потенциал сайёҳлар орасида мамлакат ҳақида маълумот берувчи пассив реклама вазифасини ҳам ўтайди.

Мисол учун, Шерюрак (Бравеҳеарт) филмининг намоёйишидан бир йил ўтиб, кино суратга олинган Шотландиянинг Уоллесе монументига ташриф буюрувчилар сони 300 фоизга ошган. Шунга ўхшаш бошқа бир филмининг намоёйишидан сўнг филм тасвирга олинган меҳмонхона хоналари кейинги 3 йил учун банд қилинган.

Ўзбекистонда ҳам кино туризмни ривожлантириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида кинотуризмни жадал ривожлантириш ва мамлакат кино жозибдорлигини кенг тарғиб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарори қабул қилинди. Уларга кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида аудиовизуал маҳсулотларни яратишда чет эл кинокомпанияларига харажатларининг бир қисмини қайтариш («rebate») тартиби тўғрисидаги низомни ишлаб чиқиш назарда тутилган бўлиб, ҳозирги кунга қадар хорижий кино-компаниялар томонидан «Базил», «Khuda Naafiz», «Ал Сафар» каби аудиовизуал маҳсулотлар тайёрланди.

Зиёрат туризм. 2019 йилда чоп этилган Глобал мусулмон туризми индекси ҳисоботида кўра, 2018 йилда зиёрат мақсадларида сафар қилган мусулмонлар

нинг сони 140 миллион кишини ташкил қилган ва 2026 йилга келиб бу рақам 230 миллионга етиши кутилмоқда.

Ўткан давр мобайнида Ўзбекистонда туризмнинг Зиёрат турини ривожлантириш ва унинг туристик хизматлар экспортидаги улушини ошириш бўйича қатор ишлар амалга оширилди. Бухорода 34 мамлакатдан ташриф буюрган 120 хорижий меҳмонлар иштирокида биринчи Зиёрат туризми Форуми ўтказилди. Зиёрат туризми билан ташриф буюрган сайёҳларга алоҳида қулайлик яратиш мақсадида меҳмонхоналарда янги талаблар жорий этилди, республика ҳудудидаги масжидларнинг харитаси ишлаб чиқилиб, мобил дастурга жойлаштирилди.

Амалга оширилган ишлар натижасида, «Sressentrating» ташкилоти томонидан тузиладиган Глобал мусулмон туризми индексида Ўзбекистон 10 поғонага кўтарилиб 22-ўринни эгаллади.

Тиббий туризм. Техас университети профессори Ҳамид Белади томонидан олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра, тиббий туризмдан олинган даромадларнинг 1%га ўсиши реал ЯИМнинг йиллик ўсиш суръатларини 0,0019%га оширади. Таиланд ва Малайзия мисолларида Наранонг, Клижж каби кўплаб бошқа тадқиқотчилар тиббий туризмнинг қабул қилувчи мамлакат иқтисодиётига бевосита ижобий таъсирини тасдиқлайди.

Шунингдек, Ўзбекистонда тиббий туризмни ривожлантириш ва тиббиёт масканларига кўпроқ сайёҳларни жалб қилиш бўйича турли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, мамлакатнинг энг йирик давлат ва хусусий тиббиёт муассасалари билан ҳамкорликда конференциялар, ўқув семинарлари ўтказилмоқда. Бунда, сайёҳларга тиббий хизмат кўрсатишда хусусий тиббий клиникаларнинг ўрни катта.

Маълумотларга кўра, 2019 йилда Ўзбекистонга тиббий мақсадларда ташриф буюрган чет эллик фуқаролар сони 50 мингдан ошди. Аслида, бу рақам бир неча баробар кўпроқ бўлиши мумкин, чунки хусусий тиббиёт клиникаларига ташриф буюрадиган сайёҳлар сонини аниқлаш ҳали ҳануз мукамал вазифа сифатида қолмоқда. 10 дан ортиқ нуфузли хорижий нашрлар Ўзбекистонни энг жозибадор сайёҳлик йўналишларидан бири сифатида эътироф этди.

Ўзбекистонда туризмни иқтисодиётнинг стратегик соҳаларидан бирига айлантириш бўйича қилинган ишлар турли рейтинг ва номинацияларда ҳам ўз аксини топди.

Хусусан, сўнги йилларда Ўзбекистон «The Guardian» нашри томонидан дунёнинг энг яхши сайёҳлик йўналиши, «Wanderlust» наздида энг тез ривожланаётган давлат, «грандвоёге» ҳисоб-китобига кўра энг яхши ривожланаётган сайёҳлик йўналиши деб топилди. Ундан ташқари БМТ ҳузуридаги энг тез ривожланаётган давлат, «грандвоёге» ҳисоб-китобига кўра энг яхши ривожланаётган сайрўйхатида 4-ўрин билан баҳолади.

Аммо, соҳада ўз ечимини кутиб турган муаммолар ҳам кам эмас. Транспорт харажатларининг кўшни давлатлар билан солиштириганда каррасига юқори

эканлиги, авиайўналишларнинг диверсификация қилинмаганлиги шунингдек, йўл, санитар ва инфор­мация ин­фра­тузилма объек­тлари сифатининг пастлиги, гид ва экскурсовод хизматларининг талабга нисбатан кескин етишмовчилиги сайёҳлар наздида Ўзбекистоннинг туристик жозибадорлигига путр етказувчи омиллардан ҳисобланади. Мавжуд муаммоларни тез ва сифатли ҳал қилиш пандемиядан кейинги даврда Ўзбекистоннинг туризм имкониятларини «дав­олашда» катта аҳамият касб этади. Муаммолар кириш қисмида кўрсатилиши, охирида ечими бўйича хулоса берилиши керак. Мазмунан тўғри­лаш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida Turizmni Jadallantirishga Oid Qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'rida"gi Farmoni 1-Ilovasi*
2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 майдаги "Коронавирус пандемиясининг салбий таъсирини камайтириши учун туризм соҳасини қўллаб-қувватлашга доир кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони*
3. *International Labour Office (2010), Developments and challenges in the hospitality and tourism sector, issues paper for discussion at the Global Dialogue Forum for the Hotels, Catering, Tourism Sector (23–24 November 2010), ILO, Geneva.*
4. *For information on measuring employment in tourism establishments of informal sector and informal employment in the tourism industries see: World Tourism Organization and United Nations (2014), chapter 7, section D.2.1.*

КОРХОНА МОЛИЯВИЙ СИЁСАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ НАЗАРИЯСИ ВА УСЛУБИЁТИ ХУСУСИДА

С.Хамдамов,

ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида иқтисодиёт эркинлашуви ва модернизациясининг ҳозирги босқичида корхона молиявий сиёсатини шакллантириш назарияси ва услубиётини такомиллаштириш масалалари тадқиқ этилган. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш истиқболларида корхона молиявий сиёсатини шакллантириш назарияси ва услубиётини такомиллаштириш устунликлари ҳамда ўзига хос хусусиятлари илмий асослаб берилган.

Таянч иборалар: корхона молиявий сиёсати, Корхона молиявий барқарорлигини бошқаришга креатив ёндошув

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования теории и методологии формирования финансовой политики предприятия на современном этапе экономической либерализации и модернизации в Республике Узбекистан. Научно обоснованы преимущества и особенности совершенствования теории и методологии формирования финансовой политики предприятия в перспективе социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: финансовая политика предприятия, творческий подход к управлению финансовой устойчивостью предприятия

Abstract: The article examines the issues of improving the theory and methodology of formation of financial policy of the enterprise at the current stage of economic liberalization and modernization in the Republic of Uzbekistan. The advantages and peculiarities of improving the theory and methodology of formation of financial policy of the enterprise in the perspectives of socio-economic development of the country are scientifically substantiated.

Keywords: enterprise financial policy, a creative approach to managing the financial stability of the enterprise

Иқтисодиёт модернизацияси ва либераллашуви жараёни, фискал сиёсат ва корхоналар молиявий салоҳиятини ошириш муаммоларининг кескинлашуви ва корпоратив молиявий менежмент тараққиётининг самарали механизмларини қўллаш кўп жиҳатдан корхона молиявий сиёсатини самарали шакллантиришга ҳам бевосита боғлиқдир.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб корхоналар молиясини самарали бошқаришга қаратилган молия-солиқ сиёсати олиб борилмоқда. Чуқур институционал ўзгаришлар амалга оширилди, корпоратив бошқарув тизимини комплекс ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинди, мақсадли комплекс дастурлар амалга оширилмоқда. Бунда «корхона-

ларда корпоратив молиявий менежмент тизимини такомиллаштириш фойдаланилмаётган ресурслар ва молиявий имкониятлардан юқори даражада ва самарали фойдаланиш, корхоналар молиявий сиёсати соҳасида шаклланиб қолган тизимли муаммоларни бартараф этиш ҳамда ҳозирги кундаги энг муҳим масалалардан бири – корхоналар миқёсида молиявий менежмент самарадорлигини ошириш имконини беради»⁷⁹.

Ривожланган ва изчил тараққий этаётган давлатлар (Япония, АҚШ, Германия, Буюк Британия, Хитой ва бошқалар) тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, корхона рақобатбардошлиги, барқарор ривожланиши корхона молиявий сиёсатини шакллантиришнинг самарали воситаларини қўллашга тўлалигича боғлиқдир. Бунда ташқи муҳитнинг таъсири ва рақобат корхоналарни ўзларининг молиявий салоҳиятидан янада самарали фойдаланишга ундамоқда.

Шу сабабли, корхона молиявий сиёсатини шакллантириш назарияси ва услубиётини такомиллаштириш йўналишларини ўрганиш ҳозирги замон молия фанининг янги ва мураккаб тадқиқ предмети сифатида намоеён бўлмоқда. Шу билан бирга корхона молиявий сиёсатини шакллантириш жараёнини тадқиқ қилишнинг назарий-методологик базаси ҳали етарли даражада тизимлаштирилмаган ва у асосан корпоратив молия, корпоратив бошқарув концепцияларига асосланиб қолмоқда.

Бу корхона молиявий сиёсатини шакллантириш бўйича стратегик қараш ва дастурий чора-тадбирлар ишлаб чиқиш нуқтаи-назаридан ушбу масаланинг методологик ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилишнинг зарурлигини кўрсатмоқда.

Жаҳон иқтисодиётида содир бўлаётган жараёнлар ҳамда мамлакатни иштиқболда иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш борасида айтилганидек: «Жаҳон бозорларида рақобат тобора кучайиб бораётган бутунги шароитда иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини тубдан ошириш, экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарни қўллаб-қувватлашни кучайтириш, корхоналарда корпоратив бошқарув афзалликлари асосида улар молиясини самарали бошқариш устувор аҳамият касб этади»⁸⁰. Бу соҳада «иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, энг аввало, импорт ўрнини босувчи ва экспорт салоҳиятини оширишни таъминловчи ишлаб чиқаришни ўстиришга эришиш, корхоналарда корпоратив бошқарув асосида жадал ривожлантириш ҳисобига улар молиявий салоҳиятини ошириш»⁸¹ бўйича устувор вазибалар белгиланган.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлаш тизимида

⁷⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида” ги 29 июнь 2018 йилдаги ПФ-5468-сонли Фармони.

⁸⁰ Мирзиёев Ш.М. 2017-йил шиддатли ислохотлар йили. Т.: «Ўзбекистон», 2018, - 76 б.

⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича харакатлар стратегияси тўғрисида” ги 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сонли Фармони

амалга ошириладиган ислохотлар, хусусан, корпоратив молиявий менежмент самарали усулларини қўллаш, корхона маблагларининг мақсадли сарфланиши устидан корпоратив назорат ўрнатиш ва уни кучайтириш, бу жараённинг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш давлат сиёсати даражасидаги муҳим масалалардан бирига айланди.

Шундан келиб чиқиб, ушбу масаланинг тадқиқ мақсади - корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлашнинг замонавий тенденцияларини ёритишга қаратилган илмий-амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат. Бунда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратилиши зарур:

- молиявий барқарорлик юзасидан ҳозирги замон назарий қарашлар ва корхона молиявий барқарорлигини бошқаришга тизимли ёндашувни илмий асослаш;
- корхона молиявий барқарорлигига ва уни бошқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар тавсифини ёритиш;
- молиявий менежмент назарияси асосида корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимини тадқиқ этиш;
- корхона молиявий барқарорлигини баҳолаш амалдаги услубиётларининг танқидий таҳлилини амалга ошириш;
- корхона молиявий барқарорлигини баҳолашнинг мукамал тизими услубиётини ишлаб чиқиш;
- корхона молиявий барқарорлигини бошқариш самарали тизимини шакллантириш;
- корхона молиявий барқарорлигини баҳолаш ва самарали бошқаришга оид замонавий қарашлар ижобий тавсияларидан фойдаланиш йўлларини ёритиш;
- корхона молиявий барқарорлиги даражаси ва унинг кўрсаткичларини баҳолаш услубиётини такомиллаштириш;
- корхона молиявий барқарорлигини оширишга қаратилган тавсиялар комплексини ишлаб чиқиш.

Корхона молиявий барқарорлигини бошқаришга креатив ёндашув шунда намён бўладики, унда Ўзбекистон Республикаси ривожланиш истиқболларини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий модернизацияси ва либераллашуви шароитидаги янги молия сиёсати доирасида ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг долзарб вазифаларини ҳисобга олган ҳолда корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлашнинг замонавий тенденцияларини тизимли тарзда тадқиқ этиш асосий масала қилиб қўйилиши ва унинг диққат марказида “корхона молиявий барқарорлиги”, “корпоратив молиявий менежмент самарали йўналишларида молиявий барқарорликни таъминлаш омиллари ва воситалари”, “иқтисодий очиқлиги ва бизнес муҳити” каби ҳаётий белгиловчи омиллар мутаносибликларини ўзаро мувофиқлаштириш ҳамда уйғунлаштириш орқали унинг такомиллашган механизминини ишлаб чиқиш ётади.

Корхона молиявий барқарорлигини бошқаришга *креатив ёндошув вазифалари* сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

- тизимли ёндошув асосида “корхона молиявий барқарорлиги”, “корпоратив молиявий менежмент самарали йўналишларида молиявий барқарорликни таъминлаш омиллари ва воситалари” тушунчаларининг янгича талқини бериледи ва унда корхона молиявий барқарорлигининг улар иқтисодий ўсишига таъсири самараларини баҳолаш ва таҳлил қилиш масалаларини ҳам қамраб олувчи такомиллашган терминологик аппарати ишлаб чиқилади;

- Ўзбекистон Республикасида корпоратив молияни ташкил этишнинг замонавий тенденцияларини ўрганишга янгича ёндошиш зарурлигини белгилувчи омиллар илмий таҳлил қилинади ва уларни самарали бошқариш тадбирлари асослаб бериледи;

- корхона молиявий барқарорлигининг иқтисодий ўсишга ижобий таъсирини аниқлашнинг амалдаги услубиёти тахлили асосида корпоратив молия хизмати самарали фаолияти каби омиллар билан белгиланувчи имкониятлардан самарали фойдаланишни аниқлаш мақсадида корхона молиявий барқарорлигининг иқтисодий ўсишга ижобий таъсири самараларини рағбатлантиришда корпоратив молиянинг омилли ва натижавий жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш услубиёти ишлаб чиқилади;

- корхоналар молияси ҳолати, солиқ, бюджет, иқтисодий ўсиш, модернизация ва диверсификация даражаси, ишбилармонлик муҳити, иқтисодиётнинг очиқлигини комплекс ҳисобга олувчи коэффициентлар билан айрим ҳолда баҳолаш ва омилларни тизимли тадқиқ қилиш орқали корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлаш бўйича услубий тавсиялар бериледи;

- давлатнинг бюджет-солиқ, инвестицион салоҳиятлари ва инновацион ривожланиш қонуниятларидан келиб чиқиб, корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлашнинг замонавий тенденциялари ва устувор омилларини аниқлаш имконини берувчи корпоратив молиянинг ривожланиш истиқболлари ва корпоратив молиявий менежменти самарадорлигини баҳолаш услубиёти ишлаб чиқилади;

- корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлашнинг замонавий тенденциялари борасидаги илгор хорижий тажрибалардан Ўзбекистон шароитида фойдаланиш истиқболлари илмий асослаб бериледи;

- турли омилларнинг ўзаро алоқадорлигини тадқиқ этишнинг янги концептуал схемаси асосида корхона молиявий барқарорлигини бошқариш тизимининг шаклланиши ва самарали фаолиятини таъминлашнинг замонавий тенденцияларини такомиллаштиришнинг ўрта ва узоқ муддатли вазифаларини амалга оширишга қаратилган комплекс тадбирлари тизими ишлаб чиқилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштириши концепцияси тўғрисида” ги 29 июнь 2018 йилдаги ПФ-5468-сонли Фармони.
2. Мирзиёев Ш.М. 2017-йил шиддатли ислохотлар йили. Т.: «Ўзбекистон», 2018, - 76 б.
3. Гранберг А.Г. О программе фундаментальных исследований корпоративного налогового планирования. //Налоги и налогообложение, №2, 2016. с.166-178;
4. Гаджиев Ю.А. Зарубежные теории налогового менеджмента // Финансовый менеджмент, выпуск 2-й, 2016. с.45-62;
5. Лисоволик Я.Д. Налоги акционерных обществ: особенности и проблемы современного развития // Российский журнал, 2017, №1, с.52-56
6. Джамалов Х.Н. Кичик бизнес корхоналарида молиявий менежмент ташкилий асосларини такомиллаштириши хусусида// «Science and Education» Scientific Journal, March 2021 / Volume 2 Issue 3, pp.436-453.
7. Dzhamalov Kh.N. On the question of methods for assessing the financial stability of small businesses and its factors // International scientific journal “Scientist of the XXI century” No. 3-2 (62), March 2020, pp. 50-59

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЁШЛАР ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ОМИЛЛАРИ

Н.Х.Ҳакимов, ф.ф.д., проф.,
«Умимий ва аниқ фанлар» кафедраси профессори, ТДИУ

Аннотация: Мамлакатимизнинг янги тараққиёт босқичида табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, атроф муҳит хавфсизлиги ва аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш муҳим амалий аҳамият касб этмоқда. Шунингдек ер, сув ресурсларининг тежамли сарфланиши, уларни исроф қилмаслик ижтимоий-иқтисодий жараёнлардаги асосий вазифалар қаторига киради. Юқоридаги экологик масалалар ечими бевосита инсон омилига боғлиқ бўлиб, ушбу жараёнда фаол иштирок этаётган ёшларда экологик маданиятнинг шаклланганлиги муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун ҳам мақолада ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг инновацион омиллари тадқиқ қилинган.

Таянч иборалар. Янги тараққиёт, экология, маданият, ёшлар, ислохотлар, жамият, ер, сув, атмосфера.

Аннотация: На новом этапе развития нашей страны большое практическое значение приобретают рациональное использование природных ресурсов, экологическая безопасность и обеспечение населения качественными продуктами питания. Также экономное использование земельных и водных ресурсов, чтобы не тратить их зря, является одной из основных задач в социально-экономических процессах. Решение вышеперечисленных экологических проблем напрямую зависит от человеческого фактора, и формирование экологической культуры у молодых людей, которые активно вовлечены в этот процесс, играет важную роль. Таким образом, в статье исследуются инновационные факторы повышения экологической культуры молодежи.

Abstract: At the new stage of development of our country, the rational use of natural resources, environmental safety and provision of the population with high-quality food are acquiring great practical importance. Also, the economical use of land and water resources, so as not to waste them, is one of the main tasks in socio-economic processes. The solution of the above environmental problems directly depends on the human factor, and the formation of an ecological culture among young people who are actively involved in this process plays an important role. Thus, the article examines the innovative factors of improving the ecological culture of young people.

Қирши. Ёшлар янги тараққиёт босқичида ислохотларни амалга оширувчи асосий ижтимоий қатлам ҳисобланади. Демократик ислохотларнинг жадаллашувни таъминлайдиган, интеллектуал кучдир. Ушбу сабабни ҳисобга олиб ёшларнинг экологик маданиятини юксалтириш учун мавжуд институционал

тизимнинг фаолиятини янада такомиллаштириш жараёни билан боғлиқдир. Бунинг учун институционал тизимда, ижтимоий, иқтисодий соҳада фаолият олиб борадиган ёш кадрларни рақобатбардош, малакали мутахассис сифатида тайёрлашни рақамли иқтисодиёт талабларига мослаштириш ва улар малакасини инновацион ривожланиш талаблари асосида ошириш зарур. Шунингдек жамиятда таълим тизимининг барча бўгинларида тарбияланаётган, ислохотларда иштирок этаётган ёшларни экологик маданиятини шакллантириш ва юксалтириш жараёнини янги тараққиёт даври талабларига мос равишда, илмий асосланган механизмларини такомиллаштириш лозим. Ушбу жараён илмий далиллар билан бойитилса ва амалиётда такомиллашган фойдаланиш методикаси, экологик маданият юксалтириш жараёнига оид инновацион хулосалар ва амалий тавсиялар таклиф қилиниши илмий амалий вазифадир.

Ёшлар экологик маданиятини шакллантириш ва юксалтириш жараёни ҳуқуқий асосларининг мунтазам, тизимли такомиллашувини ҳам талаб қилади. Ушбу тизимли жараён давомида фуқоралик жамияти институтлари томонидан ёшлар экологик маданиятни шакллантириш ва юксалтиришга доир қонунчиликни янгилашга оид илмий асосланган фикр ва мулоҳазалар, хулосалар таклиф қилинади.

Ёшлар экологик маданиятини шакллантириш ва юксалтириш комплекс ёндошувни талаб қилади ва ўз навбатида ижтимоий соҳа, таълим, соғлиқни сақлаш, нодавлат ташкилотларнинг жамиятдаги ўрни, уларнинг фаолиги, инсон экологиясидаги, ушбу жараённи бозор иқтисодиёти мунособатлари чуқурлашган, рақамли иқтисодиёт даври жараёнига, халқаро стандартларга мос бўлган механизмларини ишлаб чиқишни талаб қилади.

Ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг назарий методологик, яъни янги тараққиёт босқичи давридаги ижтимоий фалсафий жиҳатлари тадқиқ қилиниши зарурияти мавжуд. Ушбу жараённи такомиллаштиришнинг илмий асоси ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларидаги экологик маданиятга оид хулосаларга, методологик гоялар, фикрларга, Ўзбекистон Республикаси қонунарида ифодаланган концептуал қоидаларга таянилиб, унинг институционал жиҳатлари, давлат ва нодавлат ташкилотлар фаолиятига оид янги, инновацион таклифлар яратилади. Бундай кенг қамровли фаолият давомида Ўзбекистон Республикаси экология ва атроф муҳит муҳофазаси давлат қўмитаси ташкилотлари учун зарур бўлган, яъни давлат ташкилотларининг, ёшлар экологик маданиятини юксалтириш билан боғлиқ амалий таклифлар тайёрланишига асос бўлади.

Янги тараққиёт босқичида ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг Ўзбекистон тажрибасини умумлаштириш, илмий асосланган хулосалар чиқариш ва жаҳондаги ва республикадаги нуфузли журналларда мақолалар чоп этиш орқали илмий жамоатчиликга тақдим қилиш лозим. Шу мунособат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлайдики, “Бутун дунёда бўлгани каби

мамлакатимизда ҳам экологик муаммоларни ҳал этишга жиддий эътибор берилмоқда. Қўшни давлатлар ва жаҳон жамоатчилиги билан биргаликда Орол денгизи ҳалокати оқибатида юзага келган экологик фожиалар таъсирини юмшатишга қаратилган ҳаракатларни қатъий давом эттиряпмиз. Денгизнинг қуриган тубида юз минглаб гектар ўрмон ва бутазорлар ташкил этилмоқда, Оролбўйи ҳудудларида улкан қурилиш ва ободончилик ишлари амалга оширилмоқда. Бу борада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорликда тузилган Оролбўйи минтақасида инсон хавфсизлигини таъминлаш бўйича кўп томонлама Траст фонди фаолияти муҳим роль ўйнамоқда.⁸² Ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг янгиланаётган жамиятда олиб борилаётган ислохотлар натижасига ижобий таъсирида нодавлат нотижорат ташкилотлар, фуқоралик жамияти институтлари фаолиятининг уйғунлиги, таълим жараёнидаги ислохотларнинг ёшлар ижтимоий манфаатига мослиги ва жаҳон мамлакатлари учун намуна сифатида тарғиботини амалга оширишга ҳисса қўшилади.

Тадқиқот методологияси. Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жамиятини ривожлантириш даврида ва янги тараққиёт босқичида миллий қадриятлар, бой маданий меросга асосланган миллий маънавиятнинг юксалишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу жараёнда таълим мазмунига ҳам миллий қадриятлар мазмунини сингдириш асосида ёш авлодни тарбиялаш таълим жараёнининг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Ушбу муаммолар орасида ёшларни глобаллашув даврининг энг муҳим масалаларидан бири – экологик хавфни бартараф этишда иштирок этишга имкон берувчи интегратив билимлар билан қуроллантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Узлуксиз педагогик таълим жараёнида ёшларда интеграциялашган экологик маданиятни шакллантиришда “Ўрта Осиё алломаларининг экологик ғояларидан фойдаланиш бўйича икки муҳим ҳолат юзага келади: 1) Улар экологик ғояларни ифода этувчи миллий қадриятлар намуналари билан танишадилар; 2) Талабалар атроф-муҳит экологик ҳолатини яхшилашга масъулиятли бўлиш, табиатни асраб-авайлаш тўғрисидаги билим ва кўникмаларни ўзлаштирадилар; 3) Бўлажак иқтисодчиларда ер, сув ресурсларидан рационал фойдаланиш тўғрисидаги фундаментал билимлар мажмуаси шаклланади.”⁸³

Ёшларда экологик онг ва маданиятни юксалтиришда хулқ-атвор сифатларининг шаклланиши ва мустаҳкамланишида муҳим ўрин тутувчи имкониятларга, илмий манбаларга эътибор қаратиш лозим. Шу муносабат билан инсон экологиясининг моҳияти ва унинг аҳамиятини англашда Ўрта Осиё алломаларининг экологик қарашлари ижобий натижаларни беради. Ўрта Осиёлик буюк алломаларнинг экологик қарашларига асосланган назарий билимларни ҳосил қилиш

⁸² Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Саим Дониёровнинг саволарига жавоблари.16 август 20215518.<https://yuzuz.com/news/yangi-ozbekiston-demokratik-ozgarishlar-keng-imkoniyatlar-va-amaliy-ishlar-mamlakatiga-aylanmoqda>

⁸³ Ҳақимов Н.Ҳ. Инсон экологияси. Монография. Тошкент, Иқтисодиёт, 2021, 13 -бет.

уларда атроф-муҳитга, табиатга масъулиятли муносабатда бўлиш кўникмаларини тарбиялайди.

Ўрта Осиё алломаларининг экологияга оид фикрларини ёшлар онгига сингдириш орқали миллий го'янинг шаклланишига ҳам эришилади. Шунинг учун ҳам тадқиқотни олиб боришда эътибор танланган муаммонинг назарий жиҳатдан ишланганлик даражасини баҳолашга қаратилади. Ўрганиш натижаларининг кўрсатишича, ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб жаҳон миқёсида атроф-муҳит ва табиат ҳолати, ижтимоий-маиший тараққиётнинг экотизимга салбий таъсири, уларнинг олдини олиш ва юзага келган экологик хавфни бар-тараф этиш масаласи ўта долзарб муаммолардан бири сифатида кун тартибига қўйила бошланди. Шу боис бугунги кунга қадар бевосита инсон фаолияти, унинг ижтимоий, иқтисодий қирралари билан боғлиқ бўлган, жамиятда экологик барқарорликни таъминлаш, табиий ресурсларини асраш, атроф-муҳит мусаффолигини сақлаб қолиш йўлида фалсафа, биология, тиббиёт йўналишларида ижтимоий фанлар, хусусан, ижтимоий фалсафий йўналишдаги тадқиқотлар олиб борилди ва ижобий натижаларга эришилди.

Ёшларда инсон экологиясининг мазмуни ҳақида тушунчаларни шакллантиришда мутафаккир Абу Али ибн Сино асарларининг аҳамияти катта. Аллома томонидан яратилган асарларнинг 80 дан ортиги табиат ва инсон муносабатлари масаласига бағишланган. Улардаги асосий фикрлардан бири, инсон табиатнинг бир бўлаги, онгли мавжудот вакили сифатида, ундан фойдаланишга юксак масъулият, хурмат, оқилона ёндоашуви лозим.

Аллома ёшлар соғлигини сақлашнинг энг муҳим омиллари сифатида куйидагиларни эътироф этган:

- 1) Бадантарбия;
- 2) Тўғри овқатланиш ва дам олиш;
- 3) Етарли ва самарали бўлган уйқу.

У бадантарбияни кишининг ёшига, саломатлигига ва касаллигига қараб, турли усулларда ўтказиш кераклигини таъкидлайди. Айниқса, болалик, ўсмирлик, йигитлик ва қарилик даврида киши жисмоний машғулотларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиши керак. Мутафаккир Абу Али ибн Сино: “Жисмоний машқ кишини кетма-кет чуқур нафас олишига мажбур қиладиган ихтиёрий ҳаракат” эканлигини қайд этган ҳолда, мунтазам равишда бадантарбия билан шуғулланган кишига дард яқин йўламаслиги, табибга ҳам, дори-дармонга ҳам муҳтожлик сезмаслигини таъкидлайди.

Буюк аллома Абу Али ибн Сино жисмоний тарбиянинг турли кўринишлари ва улардан қандай фойдаланиш кераклигини ҳам илмий асослаган. Мутафаккир жисмоний машқларни куйидаги гуруҳларга бўлади: “Кичиги ва каттаси, жуда кучли ва кучсиз, тез ва суст ёки тез ва шиддатли ҳаракатлардан иборат ёхуд суст тури”. Аллома болаларнинг бадантарбия билан шуғулланишлари учун кулай бўлган вақтларни ҳам тавсифлаган. Чунончи, бадантарбия учун баҳор фаслида

тушга яқин вақт қулай бўлиб, машқ ўртача ҳароратли уйда бажарилиши, ёзда эрталаб, қишда эса кечкурун жисмоний машқлар билан шуғулланиш мақсадга мувофиқдир. Мутафаккирнинг фикрича, бадантарбия билан шуғулланишда яна қуйидаги шартларга ҳам риоя қилиш зарур: қишда уйни ўртача ҳароратда иситиш, машқларни овқат ҳазм бўлгач амалга ошириш тиббий жиҳатдан тўғри саналади.

Аллома болалар томонидан бадантарбия бажарилаётганда қуйидаги уч ҳолатга алоҳида эътибор бериш зарурлигини таъкидлайди:

1. Терининг рангига - агар у яхшилана борса, машқларни давом эттириш мумкин, агар тер чиқа бошласа, ҳаракатни тўхтатиш лозим.

2. Машқларнинг энгиллигига - жисмоний машгулот давомида киши танаси энгил бўлиб турса, машқни давом эттириш мумкин.

3. Аъзоларнинг ҳолатига – агар уларнинг кўпчиши давом этса, машқни давом эттириш мумкин, агар кўрсатилган белгилар йўқола борса, машқни дарҳол тўхтатиш керак.⁸⁴

Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда ёшлар экологик маданиятини юксалтиришга доир методологик аҳамият касб этувчи гоёлар Ўзбекистон Республикаси Президент асарлари, Қарорлари ва Фармонларида илмий асосланган.⁸⁵

Тадқиқот натижалари. Ўзбекистон Республикаси янги тараққиёти босқичида инсон манфаатлари, ҳар бир шахснинг жамиятда муносиб ўрин эгаллаши, фаровон турмуш кечириши ўтказилаётган демократик ислохотларнинг бош мақсадидир. Шу муносабат билан инсон экологиясига алоҳида эътибор берилмоқда. Табиат, инсон ва жамият орасидаги ўзаро муносабатларни илмий, ижтимоий фалсафий жиҳатларининг фундаментал ва ижтимоий фанлар вакиллари томонидан тадқиқ қилиниши долзарб, назарий ва амалий аҳамият касб этадиган масалардан бирига айланди. Унинг долзарблиги жаҳонда кечаётган ижтимоий ва иқтисодий, муайян ҳолатларда сиёсий жараянларнинг экологик вазият, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, инсон манфаатларининг, унинг соғлиги, яшаш шароитининг такомиллашуви, узоқ умр кечириши, меҳнат шароити, хўжалигининг бутлиги, санитария талабларига жавоб бериши, озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари билан узвий боғлиқдир. Муаммонинг умум-планетар аҳамияти ва долзарблиги Ер юзининг турли бурчакларида вужудга келаётган экологик инқирозлар ва ҳалокатлар, табиий характерга эга бўлган катаклизмларнинг инсон фаолиятига боғлиқлиги ва таъсирида намоён бўлмоқда. Муаммонинг долзарблиги Марказий Осиё мамлакатларида ҳам сезилмоқда. Ушбу ҳудудда ер ва сув ресурсларидан самарали, рационал фойдаланиш,

⁸⁴ Сино Абу Али ибн. Тиб қонунлари. I жилдалик сайланма /Тузувчилар: У.Каримов, Х.Хикматуллаев. - Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 1996. – 542 б.

⁸⁵ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан даом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Жилд 1. Тошкент, “Ўзбекистон НМИУ”, 2017.,592 бет.Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Жилд 2., Тошкент “Ўзбекистон”НМИУ, 2018.,508 бет.

Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажяги фаровон бўлади. Жилд 3., Тошкент “Ўзбекистон НМИУ”, 2019.,397 бет.

атроф-муҳитни ифлослантормаслик тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Шунингдек, юқори бонитетга эга бўлган ер ресурсларининг камайиши ҳолатлари, чўлланишга дахлдор бўлган ҳудудларнинг кенгайиб бораётганлиги, флора ва фауна вакиллари асраб-авайлаш, келажак авлодга етказиш зарурияти, экологик муаммолар ечимида ҳар бир инсоннинг маъсуллигини оширишни тақозо қилмоқда. Мамлакатимиз ҳудудида глобал, минтақавий, регионал, локал даражадаги экологик хатарларни учратиш мумкин. Бундай вазият инсон экологияси муаммоси тадқиқикининг долзарблиги, унинг бевосита демократик ислохотларга боғлиқлигини, шунингдек, алоҳида қўриқланадиган ҳудудлар майдонини кенгайтириш заруриятини ҳам вужудга келтирмоқда. Марказий Осиёда энг катта масштабдаги экологик бўҳрон марказиларидан бири Орол денгизидир. Инсон экологиясининг долзарблиги ҳар бир шахсда табиий ресурслардан фойдаланиш маданиятини, урбанизация шароитида сувдан, ердан, фойдаланишда тежамкорлик сифатларини, ҳавони ифлослантормаслик тушунчасини ҳар бир ватандошимимиз онгида ёшлик давридан шакллантиришнинг ижтимоий механизмларини янада такомиллаштириш заруриятини вужудга келтирди. Муаммонинг ижтимоий-фалсафий жиҳатлари, бевосита жамиятнинг янги ривожланиш босқичида ҳар бир инсон фаолияти учун шаффоф, хавфсиз экологик муҳит яратиш лозимлиги билан боғлиқдир. Бундай вазият унинг ҳуқуқий, институционал асосларини вужудга келтириш, мунтазам такомиллаштириш билан биргаликда, олий таълим тизимида тайёрланаётган кадрлар сифатини ошириш, шахс экологик маданиятини шакллантириш ва юксалтириш жараёнига эътиборни кучайтириш, ушбу соҳадаги халқаро ҳамкорликни тобора кенгайтириш вазифасини ҳам илгари суради. Шу билан бирга, экологик хавфсизлик инсоннинг демократик ислохотлардаги фаоллигини оширади, мамлакатимизда янги тараққиёт босқичида амалга оширилаётган яратувчанлик, илгарилаш, рақамлаштириш, ижтимоий, иқтисодий жараёнлар жадаллашувида иштирок этишга, инновацион гояларни илгари суришга ундайди. Муаммонинг амалий жиҳатларидан яна бири, инсон маънавий, ахлоқий камолотини, меҳнатсеварлигини таъминлайдиган омиллар қаторига киради. Инсон экологиясининг таъминланиши ҳар бир шахснинг она заминга, юртга муҳаббатини оширади, унинг ҳар бир қарич ерини қадрайди, ундан самарали фойдаланишнинг ижтимоий имкониятларини яратади. Янги тараққиёт босқичида, инсон экологиясига илмий, фалсафий муносабатнинг кучайиши амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлиги учун инсон фаолияти такомил механизмининг муҳим қисми ҳисобланади.

Таҳсиллар. Янги тараққиёт босқичида ёшлар экологик маданиятини юксалтириш жараёнининг илмий методологик ва ҳуқуқий асослари яратилди. Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасида ҳар бир инсоннинг атроф-муҳитни сақлашга жавобгар эканлиги белгилаб қўйилган.⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 апрелда-

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон. 2018 йил, 50-модда.

ги “Экология ва атроф-муҳит соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш тўғрисида” Фармони мувофиқ ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси фаолиятини ташки этишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Ўзбекистон Республикасининг экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасига айлантирилди.⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги қарори қабул қилинди⁸⁸. 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларга эришишни таъминлаш мақсадида: 2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси тасдиқланди. Юқоридаги ҳужжатларда белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб ёшлар экологик маданиятини юксалтириш соҳасида амалга оширилаётган ислохотларни яна бир поғонага кўтаришга асос бўлади.

Хулоса. Ўзбекистонда ўтказилаётган ислохотлар қўламида ёшлар экологик маданиятини юксалтириш масаласи бевосита жамиятда инсон омилини таъминлашдан иборат. Ёшлар экологик маданиятининг юксалиши ислохотларнинг жадаллашувини, атроф муҳит яхшиланиши, сув, ер ресурсларидан самарали фойдаланиш маданиятини шакллантириш ва кўзлаган вазифаларни ҳал қилиш имкониятини вужудга келтиради. Шунинг учун ёшлар экологик маданиятини юксалтириш механизмларни тизимли такомиллаштириш зарурияти мавжуд. Шунингдек ушбу жараён мунтазам суратда, яъни жамиятдаги мунтазам ўзгаришларни, янгилашларни, ёшлар атроф муҳитга бўлган талабларининг ўсиб боришини ҳисобга олиб, унинг ижтимоий аҳамият касб этадиган инновацион методларини топишни, ҳуқуқий асослари, қоидаларини кенгайтириш заруриятини илгари суради. Ушбу мавзу ислохотлар қўлами концептуал аҳамият касб этишига эътибор қаратиб, муаммонинг илмий фалсафий, тарихий жиҳатларининг методологик асосларини тадқиқ қилиш зарур ва бундай ёндошув унинг амалиётдаги ечимига бевосита ёрдам берадиган омилдир.

Тақлифлар. Ёшлар экологик маданиятининг юксалиши табиий ресурслардан фойдаланиш жараёни, биринчи навбатда, ижтимоий воқелиқдир. Янги таъқиқот босқичида бу аксиомани барча фанлар вакиллари тушунади. Шунинг учун ҳам экологик тадқиқотлар нафақат экотизимлар модели, шу билан биргаликда, инсон фаолиятининг табиий жараёнларига аралашуви ва унинг натижаларига баҳо бериши лозим. Натижада табиий жараёнларга таъсир қилишга мўлжалланган кўп вариантлик дастур сифатида шаклланади, табиат қонунлари

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасининг тарихи <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>. <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>

⁸⁸ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.

ва инсон имкониятларини чуқур билишга ёрдам беради. Бундай дастурнинг амалиётга татбиқ қилиниши натижасида, биринчидан, инсон ва табиат тизими ҳолатини баҳолаш, иккинчидан, ушбу ҳаракатлар стратегияси келажагини белгилашга ёрдам беради. Шундай қилиб, ёшлар экологик маданиятини юксалтириш жараёни инсон экологияси фақат табиий тизим, инсон антропоген фаолияти билан чегараланмайди. Бу жараён ижтимоий, иқтисодий ривожланиш шароитида атроф-муҳитни асраш, табиий ресурсларни ривожлантириш бўйича инсон фаолияти тадқиқини тақазо қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон. 2018 йил, 50-модда.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Жилд 1. Тошкент, "Ўзбекистон НМИУ", 2017.,592 бет.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Жилд 2., Тошкент "Ўзбекистон"НМИУ, 2018.,508 бет.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Жилд 3, Тошкент "Ўзбекистон НМИУ", 2019.,397 бет.
5. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Янги Ўзбекистон" газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари.16 август 20215518.<https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-demokratik-ozgarishlar-keng-imkoniyatlar-va-amaliy-ishlar-mamlakatiga-aylanmoqda>
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиши соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириши бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги Қарори.
7. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиши қўмитасининг тарихи.<http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>. <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>
9. Сино Абу Али ибн. Тиб қонунлари. I жилдик сайланма /Тузувчилар: У.Каримов, Х.Хикматуллаев. - Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 1996. – 542 б.
10. Ҳакимов Н.Ҳ. Инсон экологияси. Монография. Тошкент, Иқтисодиёт, 2021, 13 -бет.

УЛКАН ОРЗУЛАР РЎЎБИ

Г.Х.Ибрагимова, п.ф.д.,
“Умумий ва аниқ фанлар” кафедраси
профессори, ТДИУ

Аннотация: Мазкур мақолада беш муҳим ташаббус асосида ёшларни касбга йўналтириши, ёшларга муносиб шарт-шароитларни яратиши, китобга бўлган эътиборни кучайтириши, беш ташаббус доирасида ёшларнинг мутолаа маданиятини ошириши, хотин-қизларнинг манфаатларини таъминлаши, ёшлар орзулари рўёби ва ўтказилган кўплаб илмий-тадқиқот ишларининг натижалари рақамларда акс эттирилган.

Таянч иборалар: Беш муҳим ташаббус, китобхонлик, истеъдод, касбга йўналтириши, маданият, санъат, адабиёт, улкан режалар, Ҳаракатлар стратегияси, театр, ибратхона.

Abstract: This article is based on five important initiatives: career guidance, creating favorable conditions for young people, increasing attention to books, improving the reading culture of young people, ensuring the interests of women, realizing the dreams of young people and the results of many research reflected.

Аннотация: Эта статья основана на пяти важных инициативах: профориентация, создание благоприятных условий для молодежи, повышение внимания к книгам, повышение культуры чтения молодежи, обеспечение интересов женщин, реализация мечтаний молодежи и результаты отражены многие исследования.

Кириш. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев дунёнинг энг улкан минбарларидан бири — БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида “Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз — ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик гоёси “вируси” тарқалишининг олдини олишдир”, дея миллат давомчиларининг эртаси ёруғ бўлиши давлат сиёсати даражасидаги масала эканига алоҳида урғу берган эди.

Ёшлар бу — орзу. Бу — ишонч. Бу — жасоратга интилиш. Бу — келажакка тузилган улкан режалар. Бу — истиқболнинг бошланишидир. Дарҳақиқат, умрининг муҳим палласи бу — ёшлик. Шунинг баробарида жамият келажиги, миллатнинг давомчиси ҳам ёшлардир.

Шу боис Президентимиз юрт раҳбари сифатида фаолиятга киришиши биланок ёшларга муносиб шарт-шароитларни яратиш, уларнинг орзу-истакларини рўёбга чиқариш учун кенг кўламли ислохотларни амалга оширишга эътибор қаратди. 2016 йил 14 сентябрда “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонун имзоланди. Шундан сўнг, 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республика-

сини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам бу масала алоҳида ўз аксини топди. Бир оилада ота-она фарзандини улғайтириб, катта ҳаётда ўзи мустақил оёққа туриб олишига қанчалик шароит яратилса, давлатимиз ҳам ёшларимизнинг ҳар бирига мана шундай эътибор кўрсатмоқда.

Ёшларни касбга йўналтириш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш бўйича муҳим ташаббусларга 2019 йилнинг 19 март куни тамал тоши қўйилди. Ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишларни янги тизим асосида олиб бориш мақсадида эртамик эгалари ҳаёти учун муҳим бўлган беш ташаббус илгари сурилиб, ёшларга эътиборни кучайтириш, навқирон авлодни маданият, санъат, жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш, уларда ахборот технологияларидан тўғри фойдаланиш кўникмасини шакллантириш, ёшлар ўртасида китобхонликни тарғиб қилиш, хотин-қизлар бандлигини таъминлаш масалалари кун тартибига қўйилди. Бинобарин, мазкур ташаббуслар аҳолисининг ярмидан кўпроги ёшлардан иборат бўлган мамакатимизда келажак воришларини ҳар томонлама етук ва баркамол, интеллектуал салоҳиятли, ўз қатъий позициясига эга, амалга оширилаётган ислоҳотларга дахлдор, Ватан келажиги учун қайгурадиган авлод сифатида камолга етказишда айна муддао бўлмоқда. Ўтган йилнинг охири чорагида олинган ҳисоботга кўра, биринчи ташаббус йўналиши бўйича юртимизда 800 дан ортиқ маданият марказларида 4 минг 522 та тўғарак фаолияти йўлга қўйилиб, уларга 1 минг 762 та мусиқа жиҳози етказиб берилган. Умумтаълим мактабларида йўлга қўйилган 36 минг 503 та тўғаракка қарийб 1 миллион 100 минг нафар ўғил-қиз мусиқа, рассомлик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига кенг жалб қилиниб, истеъодлар кашф этилмоқда. Адабиёт ҳамда санъатнинг ёпиқ эшиклари очилмоқда. Бу гаплар шунчаки балан-парвоз жумлалар эмас.

Ёшларни мусиқанинг сирли оламига ошно тутиш, уларни ҳақиқий ижод маҳсулини англаш ва қадрлашга ўргатиш, ихтисослаштирилган мусиқа муассасаларида ёш истеъод соҳибларини тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Янгидан-янги болалар мусиқа ҳамда санъат мактаблари, бадий ижодиёт марказлари, маданият кошоналарининг бунёд этилаётгани, уларда ўғил-қизларнинг мусиқа билан эркин шуғулланиши, миллий ва жаҳон санъатининг дурдона намуналаридан баҳраманд бўлиши учун қулай шароитлар яратилаётгани, эртамик эгаларининг эстетик дидини ўстириш, қалбларида юксак фазилатларни камол топтиришга хизмат қилмоқда.

Мусиқанинг инсон руҳий оламини ривожлантиришдаги роли беқиёс. Улут аждодимиз Абу Али ибн Сино мусиқа инсон маънавий қиёфасини янада мукамаллаштиришини таъкидлагани бежиз эмас. Дарҳақиқат, наво жозибасини сўз билан ифодалаш қийин. Мумтоз мусиқаларимиз киши руҳияти, маънавиятига ижобий таъсир ўтказувчи қудратга эга. Улар инсонни эзгуликка даъват этади, тингловчини борлик, ҳаётнинг мазмун-моҳиятини англаб етишга, фалсафий му-

шоҳадага ундайди. Бу турли ахборот хуружлари ҳамда ғайриинсоний маданият унсурулари жамиятга хавф солаётган бугунги глобаллашув даврида жуда муҳим.

Техника-технологиянинг тараққий топиши ҳаётимизга, онгу шууримизга енгил-елпи куй-қўшиқлар, менталитетимизга мос бўлмаган ажнабий тароналарнинг суқилиб киришига имкон яратди. Санъатнинг ҳеч қандай талаб ва мезонларига жавоб бермайдиган “асарлар” ёш тингловчиларнинг эстетик диди ҳамда савияси ўтмаслашишига сабаб бўлаётган бир пайтда, ёшларни болалигидан мусиқага ошно қилиш уларнинг эстетик дидини оширади, ҳар қандай енгил-елпи нарсани ҳам ижод маҳсули сифатида қабул қилмасликка ўргатади. Улар миллий санъатимизнинг ноёб дурдоналарини қадрлай бошлайди, керак бўлса, бетакроп асарларни ўзлари яратишади, ўзбек мусиқа санъати ривожига ҳисса қўшишади.

Тасвирий санъат бўёқлар ёрдамида яратиладиган бадиий асар, воқеликни бадиий тасвирлаш ва талқин қилиш, томошабин фикри ҳамда туйғуларига таъсир этишининг забардаст воситаси, муҳим ижтимоий мазмун ва ранг-баранг го-явий вазибаларга эга. Рассом ранг воситасида борлиқ ёки хаёлий дунёни кўри-нарли шаклларда тасвирлайди. Маконнинг чексизлигини, ундаги нарсаларнинг ранг-баранглигини кўрсатиш билан бирга, инсон руҳиятидаги ўзгаришларни, мураккаб ҳиссий кечинмалар, ўй-хаёлларни акс эттиради.

Бугунги кунда таълим муассасаларида ўқувчилар, талабалар театрга кенг жалб қилинмоқда, шу билан бирга, айрим ёшларнинг ўзлари ҳам турли асарлар асосида сахна кўрунишларида роль ижро этишмоқда. Бу эса истеъдоди бор навқирон авлоднинг яна бир қиррасини юзага чиқаришга туртки бўлади. Бу билан йигит-қизларнинг келажакда актёр ва актриса бўлиши эмас, бу жараёнда ҳам билим олишлари, ҳам катта ҳаётда ўзларига хулоса чиқаришлари учун замин яратилади. Яъни театр ибрат ҳамда маънавият маскани, бошқа санъатларда бўлганидек, халқ ҳаёти, тарихи, дунёқараш акс этиб, жамият тараққиёти, маънавияти, маданияти билан боғлиқ ҳолда ўзгариб, такомиллашиб боради. Театр томошабинларнинг маънавий ва эстетик тарбиясида муҳим ўрин тутати. Унда драматургия, мусиқа, тасвирий санъат, рақс, меъморлик ажралмас бирликни ташкил этади.

Театрнинг муҳим воситаларидан бири сахна нутқидир. Актёр қахрамоннинг пьесадаги сўзларини ўзлаштириб олар экан, қахрамон қиёфасида, ҳолатларда туриб, унинг нутқий тавсифини яратади, бошқа персонажлар билан мулоқотга киришади. Мана шундай маҳорат дарсларини мактабданоқ ўзлаштириб, сахнада роль ижро этган йигит-қиз келажакда бошқа соҳани танласа-да, жамоада ўз фикрини билдириш, нотикдик санъатига ҳам эга бўлади. Зеро, санъат инсоннинг эзгуликка, ҳақиқатга, комилликка ғайриихтиёрий ҳамда азалий интилишининг энг гўзал, энг қатъий, энг қувончли ва эзгу тимсолига эриштиради. Маърифат-парвар Махмудхўжа Беҳбудий айтганидек, “Театр, бу — ибратхонадир”. Бугун эса мана шундай юксак туйғу соҳиби бўлган шахслар сафи кўпайиб, истеъодлар юзага чиқмоқда.

Маълумки, иккинчи ташаббус спортга бағишланган бўлиб, бугунги кунда

ёшларни жисмоний чиниқтириш ва спорт соҳасидаги қобилиятларини намоён қилиш учун зарур шароитлар яратиб берилмоқда. Жумладан, умумтаълим мактабларида 7 минг 64 та спорт тўгараги ташкил этилган. Спорт, энг аввало, соғлиқ гарови. Спорт билан шугулланиш нафақат жисмоний ҳолатни яхшилайти, балки мия учун ҳам фойдали — тез қарорлар қабул қилиш қобилиятини оширади. Жисмоний тарбиядан фойда руҳий саломатликда намоён бўлади: зарарли одатларни тарк этишга ундайти, характерни чиниқтиради, уйқусизликдан, стресс ва ҳатто депрессиядан халос бўлишга ёрдам беради. Шунингдек, у руҳий кучни, чидамликни тоблайти. Биргина сувда сузиш спортини олайлик, у бир дақиқада стрессдан халос этади. Сувга тушган инсоннинг бўғимлари илк дақиқаданок равон ишлайти. Инсон ҳеч қандай ноқулайлик сезмайди. Бутун танасида энгилик ҳис этади. Танглик, тигизлик йўқолади. Бу эса танамизни қанчадан-қанча касалликдан фориғ қилади. Қисқача айтганда, “Соғлом танда соғлом ақл” — ҳаётий ҳикмат.

Учинчи ташаббус аҳоли ва ёшлар ўртасида компьютер технологиялари ҳамда интернетдан самарали фойдаланишни ташкил этиш билан боғлиқ бўлиб, бу борада Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги томонидан 52 та рақамли технологиялар ўқув маркази очилган. Умумтаълим мактабларидаги компьютер синфхоналари сони 14 минг 972 та бўлиб, тўгарақларга 510 минг 340 нафар ўқувчи қамраб олинган. Рақамли технологиялар ўқув марказларининг тўлақонли фаолият кўрсатиши учун улар зарур технологик воситалар билан жиҳозланмоқда. Маърузалар заллари ва компьютерлаштирилган ўқув хоналарида телекоммуникация корхоналари ходимларининг малакаси ҳамда янги технологияларни жорий этиш бўйича кўникмаларини ошириш, ёшларга ахборот технологиялари ва электрон тижорат соҳасида инновацион тадбиркорлик асосларини ўргатиш, соҳада стартап лойиҳаларни қўллаб-қувватлашнинг замонавий ҳамда самарали механизмларини яратиш, компьютер технологиялари, дастурлаш, робототехника ва киберспорт асосларини ўргатиш учун барча шароит яратилиб берилмоқда. Мазкур марказларда ўқишларни самарали ташкил этиш мақсадида 14 — 30 ёшдагилар учун дастурлаш асослари, компьютер графикаси, робототехника, веб ҳамда мобиль илова-лар яратишга оид жами 19 та фан дастури ишлаб чиқилди. Бутун юртимизнинг ҳар бир ҳудудида фаолияти йўлга қўйилаётган ИТ-паркларда мана шундай марказларда таълим олган мутахассислар фаолият олиб бориб, юртимиз равнақиға ўз ҳиссаларини қўшади.

Тўртинчи ташаббус бу ҳаммамиз учун сув ва ҳаводек зарур бўлгани китобхоналикни юксалтиришдир. Охириги 4 йил ичида китобга бўлган эътибор юқори даражада ўсди. Буни рақамларда ҳам кўришимиз мумкин. Беш ташаббус доирасида ҳам кўплаб ишлар амалга ошириломоқда. 2020 йилнинг сўнги ойидаги ҳолатга кўра, 201 та ахборот-кутубхона марказидаги жами китоблар сони 16 миллион 319 минг 587 тани ташкил этган. Ушбу кутубхоналар аъзоларининг сони 1

миллион 196 минг 233 нафардан иборат. Кутубхоналарга 150 минг 724 та китоб етказиб берилган.

Китобга бўлган эътиборни қанчалик кучайтирсак, шунчалик жамият ижобий маънода ўсиб боради. Китоб — руҳиятимиз озукаси, у билан дўстлашиш нафақат бизни маънан юксалтиради, балки жаҳонга танитади, эзгуликка етказиладди. Форс-тожик шоири, нақшбандийлик тариқатининг йирик вакили Абдурахмон Жомий айтганидек, “Китобдан яхшироқ дўст йўқ жаҳонда”.

Хулоса. Китобдан яхши дўст, маслакдош йўқ. Китоб фикрлаш курали, хазиналар қалити, тафаккур манбаи бўлгани учун ҳам халқимиз уни нондай азиз, мўътабар ва муқаддас деб ҳисоблайди. Шунинг учун китобга муҳаббат, уни қадрлаш, ўқишга иштиёқ юртдошларимизнинг қон-қонига сингиб кетган. Атоқли адибимиз Ойбек таърифича, “Китоб — тафаккурнинг толмас қанотларидир”. Шу маънода айтиш мумкинки, китоб — инсоннинг қалб гавҳари, тафаккур хазинасидир.

Беш ташаббус доирасида ёшларнинг мутолаа маданиятини оширишга қаратилган турли танловлар жорий қилинганини алоҳида эътироф этиш жоиз. Улардан бири “Ёш китобхон” танлови. Жорий йил ҳам ушбу тафаккур беллашувида 300 минг нафарга яқин ёшлар иштирок этди. Ҳар бир худуддан 3 та ёш тоифаси бўйича бир нафардан, жами 42 нафар ғолиб республика финал босқичида иштирок этиш ҳуқуқини қўлга киритди.

Танловда ҳар бир ёш тоифаси бўйича 1-ўринга сазовор бўлган ёш китобхонга “Спарк” автомашинаси, 2-ўринга 30 миллион сўм, 3-ўрин учун эса 15 миллион сўмдан пул мукофоти топширилаётгани уларнинг ўқиш ва изланишлари муносиб рағбатлантирилаётганидан далолат.

Бешинчи ташаббус — хотин-қизларни иш билан таъминлаш доирасида ҳам эътиборга лойиқ чора-тадбирлар амалга оширилаётган бўлиб, бугунги кунда юртимизда 18 ёшдан 30 ёшгача бўлган хотин-қизлар сони 3 миллион 596 минг 406 нафарни ташкил этади.

Аёл нафақат она, келажак авлодни дунёга келтириб, тарбиялаб, вояга етказувчи инсон, балки жамият ҳаётида ҳам ўз ўрнига эга шахс сифатида қадрланган мамлакатнинг бахти ҳамиша кулган. Бугунги жамиятимизда юқоридаги фикрлар тўла ўз тасдиғини топиб, аёлларга бўлган эътибор тобора кучайиб бормоқда.

Кейинги тўрт йилда хотин-қизларнинг манфаатларини таъминлаш, жамият ҳаётидаги ўрнини мустаҳкамлашга қаратилган 2 та қонун, Президентнинг 6 та Фармон ва қарори қабул қилинди. Эндиликда беш муҳим ташаббус доирасида мунтазам иш олиб борилмоқда. Ўтган йили 76 минг 198 нафар ёш хотин-қиз иш билан таъминланган, 15 минг 935 нафари касб-хунарга ўқитилган. Мазкур мақсадлар учун 76,2 миллиард сўм сарфланган. Яна 30 минг 451 нафар хотин-қиз касб-хунарга ўқитилиши белгиланган. Аёллар бандлигини таъминлаш, уларнинг турмуш даражасини юксалтиришга қаратилган саъй-ҳаракатларнинг барчаси

келажакка берилаётган эътибордир.

...Апрель ойининг сўнги кунларида Жанубий Кореянинг энг таниқли нашрларидан бири — “The Korea Times” ахборот агентлиги Ўзбекистондаги ислохотларга бағишланган материал эълон қилди. Унда асосий ургу Президентимизнинг беш муҳим ташаббуси ҳаётга изчил жорий этилаётганига қаратилгани бежиз эмас. Зеро, ана шу ташаббуслар доирасида амалга оширилаётган ишларнинг ёшлар орзулари рўёби, аҳолимиз фаравонлиги учун қанчалик муҳимлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди. Олиб борилаётган ишларнинг ҳаётбахш самаралари ҳақида эса ҳали кўплаб мақолалар, жилд-жилд китоблар ёзиш мумкин...

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2020 йил 24 январь Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. <http://president.uz>
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Жилд 2, Тошкент “Ўзбекистон” НМИУ, 2018, 508 бет.
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Жилд 3, Тошкент “Ўзбекистон НМИУ”, 2019, 397 бет.
4. И.А.Каримов “Юксак маънавият-енгилмас куч” Т; “Маънавият” нацириёти 2008 й. 39-бет
5. Тохир Малик “Одамийлик мулки” Т; “Маънавият” нацириёти 2011 й. 49-бет
6. Гулнора Ибрагимова “Янрок илдиждан қувват олади” 2018 й. Мақола. Симпозум Жиззах

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАР ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ТАРИХИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

**Н.Н.Қодиров, т.ф.н., доцент,
«Умий ва аниқ фанлар» кафедраси мудири, ТДИУ**

Аннотация: Мақолада мамлакатимизда демократик ислохотлар давомида ва янги тараққиёт босқичида ёшларда экологик маданиятни юксалтириши масаласининг ечими учун жамиятда вужудга келтирилган, такомиллашяётган институционал тизимдаги туб ўзгаришларнинг тарихий ва ҳуқуқий масалалари ўрганилган. Муаллиф мамлакатимизнинг экологик муаммолари ечимида муҳим аҳамият касб этадиган ёшлар экологик маданиятининг илмий методологик томонларини ёритган. Тадқиқотда жамиятда экологик муаммоларнинг вужудга келиши, шаклланиши, тўпланиши ва ёшлар ижтимоий, иқтисодий ҳаётига салбий таъсири жиҳатлари жараёни ва уларни бартараф қилиш учун олиб борилаётган самарали фаолият таҳлил қилинган.

Таянч иборалар. Янги Ўзбекистон, ёшлар, экология, маданият, тарих, ҳуқуқ, ресурс, жамият, фаолият, юксалиши.

Abstract: The article examines the historical and legal issues of radical changes in the improving institutional system, created in society to address the issue of raising environmental culture among young people during the democratic reforms and the new stage of development in our country. The author highlights the scientific and methodological aspects of the ecological culture of young people, which play an important role in solving environmental problems of our country. The study analyzes the process of emergence, formation, accumulation of environmental problems in society and the negative impact on the social and economic life of young people and the effective work being done to address them.

Аннотация: В статье исследуются историко-правовые вопросы кардинальных изменений в совершенствующейся институциональной системе, созданной в обществе для решения проблемы повышения экологической культуры молодежи в период демократических реформ и нового этапа развития нашей страны. Автор выделяет научно-методические аспекты экологической культуры молодежи, играющие важную роль в решении экологических проблем нашей страны. В исследовании анализируется процесс возникновения, формирования, накопления экологических проблем в обществе и их негативное влияние на социально-экономическую жизнь молодежи и эффективную работу, проводимую для их решения.

Қириш. Ўзбекистонда янги тараққиёт босқичи даврида, Ўзбекистоннинг янги тарихи ва ҳуқуқшунослик фанларида ёшлар экологик маданиятини юксалтириш масаласининг тадқиқ қилиниш трансформацияси ўрганилиши долзарб аҳамият касб этади. Шу мунособат билан таъкидлаш лозимки, муаммонинг ил-

мий тадқиқот марказлари мутахасислари томонидан, унинг муайян жиҳатларини таҳил қилинганлиги масаласи ўрганилиши ва ушбу тадқиқотларнинг ютуқлари, камчиликлари таҳлил қилиниши мақсадга мувофиқ. Ушбу жараёнда диссертацион тадқиқотлар, монографиялар ва хорижий журналларда эълон қилинган мақолалар шарҳига эътибор қаратилиши зарур. Мақола мавзусига мувофиқ жамиятда фуқаролик институлари фаолияти кенгайиб бораётганлигини эътиборга олиб, нодалат нотижорат ташкилотларнинг ёшлар ижтимоий ҳаётидаги ўрни социологик сўров натижалари асосида баҳолашни тадқиқот натижасини бойитади.

Мамлакатимизда янги тараққиёт босқичи даврида ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг институтчионал, тарихий, ҳукукий, ижтимоий механизмларини такомиллаштириш жараёнини тарғиб қилиш ва оммалаштиришда книнг тарихий илдишлари, асосларига эътибор қаратиш лозим. Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлайдики, “бутун дунёда бўлгани каби мамлакатимизда ҳам экологик муаммоларни ҳал этишга жиддий эътибор берилмоқда”⁸⁹.

Юқорида билдирилган концептуал гояга асосланиб, мавзу доирасида хорижий мамлакатлар жамиятшунослари билан илмий алоқаларни кенгайтириш, Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида ёшларнинг экологик маданиятини юксалтиришнинг инновацион механизлари мазмуни, моҳияти ва мақсадлари билан умумжаҳон ҳамжамиятини таништириш ва унга нисбатан қизиқиш уйғотиш зарур.

Ўзбекистондаги ижтимоий фанларга оид илмий мактабларининг фаолиятини жадаллаштириш, жаҳон жамиятшунос олимлари учун илмий базани бойитиш ва шу асосида илмий-тадқиқот ишлари доирасини кенгайтириш учун имкон яратиш бериш асосий вазифалардан биридир. Ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг тарихий, ҳукукий, ижтимоий механизмларини такомиллаштириш муаммосига бағишланган Ўзбекистонлик олимлар жамиятшунос асарлари жойлаштирилган ягона электрон платформа ва мобиль илова яратиш, ушбу маълумотларни умумжаҳон интернет тизимига халқаро тилларда жойлаштириш орқали кенг оммага тақдим қилиш каби тадқиқотлар мақолада илгари сурилаётган концептуал гояларнинг янгиллигини далиллайди. Шу жиҳати билан ушбу тадқиқот Ўзбекистон миқёсда илк бор амалга оширилган.

Тадқиқот методологияси. Режадаги белгиланган вазифаларни амалга оширишнинг методологик ва назарий асосини қуйидагилар ташкил қилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасида ҳар бир инсоннинг атроф-муҳитни сақлашга жавобгар эканлиги белгилаб қўйилган.⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 20 октябрдаги қарорига мувофиқ “1999 - 2005 йилларда йилларда Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича ҳаракатлар дастури” амалга оширилди.

⁸⁹ Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Саим Дониёровнинг саволига жавоблари. 16 август 2021 йил. <https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-demokratik-ozgarishlar-keng-imkoniyatlar-va-amaliy-ishlar-mamlakatiga-aylanmoqda>

⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон. 2018 йил, 50-модда.

Шунинdek, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2013 йил 27 майда “2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури тўғрисида” қарорини қабул қилди.⁹¹ Янги тараққиёт босқичида экологик мувозонатни сақлашда Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларга мўлжалланган янада ривожлантириш Ҳаракатлар стратегияси муҳим роль ўйнайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 апрелдаги “Экология ва атроф-муҳит соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш тўғрисида” Фармониға мувофиқ ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси фаолиятини ташқи этишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори Ўзбекистон Республикаси Табиғатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Ўзбекистон Республикасининг экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасига айлантирилди.⁹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги қарори қабул қилинди⁹³. 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларға эришишни таъминлаш мақсадида: 2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси тасдиқланди.

Юқорида келтирилган ҳужжатларда белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб ёшлар экологик маданиятини юксалтириш соҳасида амалға оширилаётган ислоҳотларни яна бир поғонаға кўтаришға асос бўлади.

Тадқиқотда илгари сурилаётган асосий мақсалардан бири мавзунинг тарихий ва ҳуқуқий жиҳатлари ижтимоий фанлар вакиллари томонидан тадқиқ қилинмаганлигини ҳисобға олиб, ушбу мавзу тадқиқот объекти сифатида танланди. Ўзбекистонда ўтказилаётган ислоҳотлар кўламида ёшлар экологик маданиятини юксалтириш масаласи бевосита жамиятда инсон омилини таминлашдан иборат. Ёшлар экологик маданиятининг юксалиши ислоҳотларнинг жадаллашувини, атроф муҳит яхшиланиши, сув, ер ресурсларидан самарали фойдаланиш маданиятини шакллантириш ва кўзлаган вазифаларни ҳал қилиш имкониятини вужудға келтиради. Шунинг учун ёшлар экологик маданиятини юксалтириш механизмларни тизимли такомиллаштириш зарурияти мавжуд. Шунингдек ушбу жараён мунтазам суратда, яъни жамиятдаги мунтазам ўзгаришларни, янгилинашларни, ёшлар атроф муҳитға бўлган талабларининг ўсиб боришини ҳисобға олиб, унинг ижтимоий аҳамият қасб этадиган инновацион методларини топишни, ҳуқуқий асослари, қоидаларини кенгайтириш заруриятини илгари су-

⁹¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2013 йил 27 майда “2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури тўғрисида” қарори. <http://news.mail.ru/28мая2013>

⁹² Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасининг тарихи. <http://www.uznature.uz/yz/site/page?number=103>. <http://www.uznature.uz/yz/site/page?number=103>

⁹³ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.

ради. Ушбу мавзу ислохотлар кўлами концептуал аҳамият касб этишига эътибор қаратиб, муаммонинг илмий фалсафий, тарихий жиҳатларининг методологик асосларини тадқиқ қилиш зарур ва бундай ёндошув унинг амалиётдаги ечимига бевосита ёрдам берадиган омилдир.

Ўзбекистонда ёшлар экологик маданиятини оширишнинг тарихий, ҳуқуқий, ижтимоий механизмларига мансуб тадқиқотлар асосида электрон китоб рус ва инглиз тилларида интетнетга жойлаштирилиши, шунингдек, мунтазам ўтказиладиган онлайн конференциялар интерактив рункида эса мамлакатимизда ёшлар экологик маданиятини юксалтириш мавзусига бағишланган мақолалар онлайн тарзда мунтазам чоп этиб бориш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, ушбу платформанинг мобиль иловаси яратилиб, унда кенгайтирилган фильтр орқали керакли маълумотлар тез ва осон топиш, маълумотларни юклаб олиш ёки онлайн ўқиш мумкин. Илованинг яна бир афзаллиги хush-хабар хизматининг имконияти ҳисобланади. Бу хизмат янги экологик маданиятга оид маълумотлар ва чоп этилган мақолалар тўғрисида автоматик равишда хабар бериб туради. Мобиль илова фойдаланувчиларнинг барча эҳтиёжларини инobatга олган ҳолда юритилади. Тадқиқот мавзусининг долзарблиги шундан иборатки, хорижлик ва Ўзбекистонлик ёшларга экологияга доир илмий назарий, методологик ва амалий жиҳатларига доир маълумотлар тақдим қилиш имконини беради.

Ундан ташқари, мазкур тадқиқот муаммонинг тарихий, фалсафий, ҳуқуқий жиҳатларини фанлараро мунособатлар асосида очиб беришга ёрдам беради. Шу мунособат билан давлат ва нодавлат ташкилотлар, жамиятда мунтазам ривожланиб сони ортиб бораётган, демократик ислохотлар кесимида, янги йўналишдаги тадқиқотлар ҳақида атрофлича илмий асосланган маълумотлар тўпланишига асос бўлади. Бу эса, ўз ўрнида, Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида ёшлар экологик маданиятини юксалтиришга доир инновацион ёндашувларни ривожлантиради, ушбу жараён ҳақида объектив, илмий асосланган хулосалар чиқариш имконини яратади.

Тадқиқот ўз олдига ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг институционал, тарихий, ҳуқуқий, ижтимоий механизмларини такомиллаштириш борасидаги илмий фактларини Ўзбекистон Республикаси ҳудудларига кесимида йиғиш; ушбу маълумотларни таҳрир қилиш; ёшларнинг ислохотлардаги фаолигини тўпланган материалларни қиёсий таҳлил қилиш натижасида янги тараққиёт босқичида ёшларнинг экологик жараёнларга мунособати тенденцияларини аниқлаш, ушбу жараёнда давлат ва нодавлат ташкилотлар орасидаги ўзаро мунособатлар уйғунлигини таъкидловчи, моҳиятини очиб беришига ёрдам берадиган мустақил хулосаларга эришиш имкониятини яратади.

Тадқиқот натижалари. Бу илмий тадқиқот жараёни орқали кўлга киритиладиган илмий натижалар куйидагилардан иборат:

- ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг институционал, ҳуқуқий, ижтимоий механизмларини в рус ва инглиз тиллари орқали жаҳон ҳамжамиятига кенг тарғиб қилиш зарур;

- ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг ижтимоий механизмлари ва ушбу мавзудаги илмий ишлар мазмуни ва унинг назарий, амалий жиҳатлари жаҳон олимларига тақдим этилиши мақсадга мувофиқ;

- мақола мавзусини тадқиқ қилиш жараёнида дунёдаги ривожланган мамлакатларнинг, тарихчи, ҳуқуқшунос олимлари билан илмий ҳамкорлик ўрнатилиши ишнинг илмий аҳамиятини оширади;

- илмий диалог ва ҳамкорликлар орқали ўзбекистонлик жамиятшунос олимларнинг экологик маданиятга оид асарлари хорижлик олимлар томонидан илмий таҳлил қилиш имконияти яратилади ҳамда қиёсий тадқиқ қилинади;

- жаҳоннинг ва республиканизмнинг нуфузли журналларида олиб борилган тадқиқотлар натижалари бўйича илмий мақолалар, тезислар мунтазам эълон қилиб бориш амалий аҳамият касб этади.

- мавзуга оид илмий муаммоларнинг муаллиф томонидан мунтазам суратда ижтимоий фанлар бўйича республика ва хорижий мамлакатлар университетлари ва илмий тадқиқот марказлари томонидан ўтказиладиган илмий назарий ва амалий анжуманларда докладлар билан қатнашади, мавзуга доир илмий мунозаралар, семинарлар, думолоқ стол атрофидаги фикр алмашувларда фаол иштирок этаиши зарур;

- жамиятда ёшлар экологик маданиятини юксалтириш натижасида ёшлар орасида ватанга муҳаббат, ахлоқий, маънавий маданият, атроф муҳитни асраш қирралари шаклланиш жараёни кучайди;

- Олий таълим муасасаларида талабалар томонидан Ўзбекистоннинг мустақиллик тарихи, фалсафа, ҳуқуқшунослик фанларини ўзлаштириш жараёнидаги экологияга оид муаммоларга маълум маънода барҳам берилади, лойиҳа натижасида яратилган монография, ўқув қўлланмаси талабаларга янги ривожланиш босқичида экологик сийosatнинг мазмуни, мақсади ва моҳиятини ўрганишига методик ёрдам кўрсатади.

Шу билан бир қаторда қўлга киритилиши назарда тутилган муҳим илмий натижалардан тарих ва ҳуқуқшунослик соҳасида тадқиқот олиб бораётган хорижлик олимлар билан илмий-ижодий ҳамкорликни йўлга қўйиш мумкинлиги, юқори малакали кадрлар тайёрлашда Ўзбекистон техникумлари, касб ҳунар коллежлари ва университетларининг жозибадорлигини ошириш ва бунда олий таълим муасасаларида яратилган илмий, салоҳият, моддий техникавий имконият, хорижий талабалар оқимини оширишда асос бўлиб хизмат қилиши, тадқиқотлар асосида мамлакатимиз янги тараққиёт босқичида таълим муасасаларида яратилган шароитни комплекс натижаларини китоб, рисола, электрон ресурслар шаклида тайёрлаш ва қизиқувчиларга тақдим этиш муҳим амалий аҳамият есаб этади.

Таҳсиллар. Демократик ислоҳотлар даврида Ўзбекистонда экологияга оид қатор янги қонунлар қабул қилинди. Жумладан, “Барқарор интеграллашган сув таъминоти концепцияси”, “Сугоришни ривожлантиришнинг 2000–2005 йилларга мўлжалланган миллий дастури”, “2010 йилгача мўлжалланган

электр ишлаб чиқариш дастури”, “Энергетика самарадорлиги дастури”, “2008–2012 йилларга мўлжалланган табиатни муҳофаза қилиш дастури”, “2000-2010 йилларга мўлжалланган қишлоқ аҳолисини ичимлик суви ва табиий газ билан таъминлаш давлат дастури”, “Сугориш ва дренаж тизимини ривожлантириш стратегияси”, “2008-2010 йилларга мўлжалланган фаровонликни ошириш стратегияси” ва бошқалар⁹⁴.

“Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги” 1992 йилда қабул қилинган қонунга, 10 та қўшимча ва ўзгартишлар киритилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йилдаги Табиий атроф-муҳитни ифлослантириш ва чиқиндиларни жойлаштириш учун тўловлар тизимини такомиллаштириш тўғрисидаги қароридан атроф-муҳитни ифлослаш ва чиқинди учун тўланадиган товон миқдори белгиланади. 1993 йилдаги Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида Қонун 2004 йилда, жумладан, қонунни Биохилмахилик, Рамсар1 ва Бонн 2 конвенцияларига мос келтирган “Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисидаги қонун” билан алмаштирилди. Унда муҳофаза қилинган табиий ҳудудларнинг етти тоифаси белгилаб берилган ва ҳар бирида рухсат этилган фаолият турлари батафсил таърифланади. Биринчидан, Сувда сузувчи кушларнинг яшаш муҳити сифатида халқаро аҳамиятга эга бўлган сув-ботқоқ муҳитлари тўғрисидаги (Рамсар) конвенцияси. Иккинчидан, Ёввойи ҳайвонларнинг кўчманчи турларини сақлаш бўйича конвенция.

Ўзбекистон 2002 йилда 1994 йилдаги “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилди. Бу Қонунда атроф-муҳит учун муҳим қондалар талайгина. Масалан, қазиб олиш саноати атроф-муҳитни муҳофаза қилиши ва шикастланган ер ва бошқа табиий жойларни тиклаши зарур; фаолияти лицензияланган бўлиши ва экологик экспертизадан ўтиши шарт; чиқинди билан ишлаш ва чиқиндини чиқариб ташлаш жараёнларига амал қилиш шарт. Ушбу янги Қонунда биринчи марта чиқинди корхонага тегишли эканлиги ва корхона атроф-муҳитга кўрсатилган таъсир ва рекультивация учун тўла жавобгар эканлиги таъкидланади. 1997 йилдаги “Энергиядан оқилонга фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун охириги марта 2007 йил 26 сентябрь куни ўзгартирилди. Қонунда бир қатор чоралар, жумладан, стандарт ва кўрсаткичлар киритиш, энергия самарадорлиги назоратини олиб бориш, энергия жиҳатидан самарали жараёнларни ривожлантириш ва энергия жиҳатидан самарадор маҳсулот ишлаб чиқариш ва юқори самарали лойиҳаларни намойиш қилиш зоналарини барпо этиш орқали энергиядан оқилонга фойдаланишни жорий этишга ҳаракат қилинди. 2002 йилдаги “Чиқиндилар тўғрисида”ги Қонунда эмиссия ва ҳаво ва сув ифлосланишидан ташқари, чиқиндини чиқариш ва қайта ишлаш масалалари кўриб чиқилади, инспекция ўтказиш, мувофиқлаштириш, чиқиндини қайта ишлашга рухсат этиладиган жойларга нисбатан экологик экспертиза ўтказиш белгиланди.

Хулоса ва таклифлар. Янги тараққиёт босқичида ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг тарихий, ҳукукий асосларини ёритиш ва ижтимоий

⁹⁴ Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. БМТ. Женева, Нью Йорк, 2010, Бет. 24.

иктисодий механизмларини такомиллаштириш, Ўзбекистон тажрибасида ўтмишда мавжуд бўлган ёшлар экологик маданияти, моҳияти ва мақсадига мавзусига доир тадқиқотларнинг яхлит бир тизим сифатида янги тараққиёт босқичи нуқтаи-назаридан электрон платформасини яратиш лозим.

Биринчидан, тадқиқотнинг янгилigi шундаки, мамлакатимизда ёшлар экологик маданиятини юксалтиришнинг тарихий, ҳуқуқий, ижтимоий механизмларини методологик асослари тадқиқи ва ушбу йўналишда фуқаролик институтлари фаолиятини такомиллаштириш, унинг методологик асослари таҳлили муҳим амалий аҳамият касб этади.

Иккинчидан, мазкур шаклдаги комплекс тадқиқотлар мустақиллик тарихи, унинг суверен ривожланиш даври нуқтаи назаридан, миллий маънавиятнинг тиклаш, уни янги тараққиёт даражасига олиб чиқиш, фуқаролик жамияти ривожланиши ва ушбу жараёнда ёшлар экологик маданиятини юксалтириш лозимлиги ва ушбу жараён механизмларини такомиллаштириш заруриятининг муттасил ошиб бориши билан боғлиқлигига эътибор қаратиш лозим.

Учинчидан ўтказилаётган демократик ислоҳотлар тажрибаси ва унинг таҳлили кўрсатадики, ислоҳотларнинг провард натижаси, яъни Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичини инновацион, жадал, рақамли иқтисодий талаблари асосида ривожланишни таъминлашда инсон фактори, ёшларнинг экологик маданиятини юксалтиришнинг муҳим амалий аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам ушбу муаммонинг тарихий, ҳуқуқий жиҳатларини тадқиқ қилиш, яъни инсон факторининг мазмуни, моҳияти ва фаоллашувига таъсир қиладиган омилларни аниқлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон. 2018 йил, 50-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари. 16 август 2021, №5518. <https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-demokratik-ozgarishlar-keng-imkoniyatlar-va-amaliy-ishlarmamlakatiga-aylanmoqda>
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2013 йил 27 майда “2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури тўғрисида” қарори
4. Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасининг тарихи. <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>. <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чоратadbirlar тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.
6. Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. БМТ. Женева, Нью Йорк, 2010, Бет. 24.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA DUNYOVIY VA DINIY MAFKURALARNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

D.K.Bayaliyev, f.f.n.,

“Umumiy va aniq fanlar” kafedrası dotsenti, TDIU

Annotatsiya: Maqolada dunyoviylik va diniylik uyg'unligi turli tarixiy davrlar misolida o'zganilib, falsafiy tahlil etilgan. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi davri bu jihatdan yanada murakkab bo'lib, o'zaro munosabat, sharoitlari, imkoniyatlari, shakl va vositalari, zaruriyat va oqibatlarini oldingi davrlardagi holatdan tubdan farq qiladi. Postindustrial jamiyatning shakllanishi, butun dunyoda, barcha sohada tobora chuqurlashib borayotgan globallashuv jarayoni, mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy hayotida shunday muammolarni keltirib chiqarmoqdaki, ular diniy va dunyoviy mafkuralar o'rtasidagi munosabatning, kurashning shakllariga, yo'nalishlariga hal qiluvchi ta'sir o'tkazmoqda, jamiyat istiqboli nuqtai nazardan ular o'rtasidagi munosabatning samarali yo'nalish va shakllarini tanlab olishni zaruriyatga aylantirmoqda.

Tayanch iboralar: jamiyat, globallashuv, din, dunyoviylik, mafkura, dunyoqarash, diniy bilim, diniy mafkura, dunyoviy mafkura, g'oyaviy tarbiya, postindustrial jamiyat, diniylik va dunyoviylikning o'zaro munosabati.

Abstract: The article provides a philosophical analysis of the combination of secularism and religion in different historical periods. The current stage of development of society is more complex in this respect, and the relationship, conditions, possibilities, forms and means, necessities and consequences are radically different from the situation in previous periods. The formation of post-industrial society, the process of deepening globalization in the world, in all spheres, creates problems in the socio-economic and spiritual life of countries that have a decisive impact on the forms and directions of the struggle between religious and secular ideologies. makes it necessary to choose effective directions and forms of relations between them in terms of the future of society.

Keywords: society, globalization, religion, secularism, ideology, worldview, religious education, religious ideology, secular ideology, ideological upbringing, postindustrial society, the relationship between religion and secularism.

Аннотация: В статье дается философский анализ сочетания секуляризма и религии в разные исторические периоды. Нынешний этап развития общества в этом отношении более сложен, а отношения, условия, возможности, формы и средства, потребности и последствия радикально отличаются от ситуации в предыдущие периоды. Становление постиндустриального общества, процесс углубления глобализации в мире, во всех сферах, создает проблемы в социально-экономической и духовной жизни стран, которые решающим образом влияют на формы и направления борьбы между религиозным и светским. идеологии. заставляет выбирать эффективные направления и формы отношений между ними с точки зрения будущего общества.

Ключевые слова: общество, глобализация, религия, секуляризм, идеология, мировоззрение, религиозное образование, религиозная идеология, светская идеология, идеологическое воспитание, постиндустриальное общество, соотношение религии и секуляризма.

Kirish. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida insoniyatning dunyoqarashi yangi mazmunga ega bo'lganligini diniy dunyoqarashning mohiyatida dunyoviy bilimlarning ahamiyati oshganligida ko'rishimiz mumkin. Bu davrda ayniqsa, fanning rivojlanishi, uning yutuqlarining keng tarqalishi, dunyo ilmiy manzarasining shubhasizligiga ishonchning ortib borishi, ishlab chiqarishning rivojlanishi, aholining iqtisodiy va ma'naviy hayotidagi ijobiy o'zgarishlar dunyoviy mafkuralarning jamiyat hayotida mavqei oshishiga, aksincha, din va diniy mafkuralarning yanada jadal chekinishlariga olib keldi. Bu holat dunyoviy va diniy dunyoqarash namoyondalarining qarashlarida ham o'z ifodasini topdi.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotning maqsadi globallashuv sharoitida diniy va dunyoviy mafkuralarning o'zaro rivojlanish xususiyatlari asoslash. Ushbu tadqiqotda asosiy metodologiyani qiyosiy tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, o'zaro uyg'unlik tahlili va rivojlanish xususiyatlari tahlili tashkil qiladi. Nazariy asos globallashuv sharoitida diniy va dunyoviy mafkuralarning o'zaro rivojlanish xususiyatlarini shakllantirish bo'yicha tadqiqot olib borgan S.M. Arifxanova, P.J. Abdullaxonov, B.M. Bobojanov, Z. Alimova, T. Karim, V.M. Mejeuev, Sh. Evkachev kabi mualliflarni ilmiy ishlariga murojaat qilingan. Xususan, Maxmud Xotamiy: "Shubhasiz, ilohiy xushxabar makon va zamon chegarasidan tashqaridadir, lekin biz makon va zamonda mavjudmiz. Demak, bizning tushunishimiz va tasavvurlarimiz makon va zamondan tashqariga chiqa olmaydi. Bizning ilohiy qonunlarni tushunishimiz yaratilish kitobi (книга творения) haqidagi tasavvurlarimiz makon va zamon bilan chegaralangan. Bilim quyidagicha o'zgaradi: kishilar, olimlar bir vaqt mobaynida bir tasavvurga egalar, boshqa vaqtda ularning tasavvurlari o'zgaradi va hatto ilgari ideallarini inkor qilib, yangilari keladi"⁹⁵ deb asoslaydi. Shu nuqtai nazardan ushbu maqolalarda globallashuv sharoitida dunyoviydik va diniylikning o'zaro ta'siri haqida tahlil etilgan.

Muhokama va natijalar. Din va diniy mafkura fan va dunyoviy mafkuralar bilan aloqadorlik jarayonida hech qachon bir joyda to'xtab qolgan emas. Fan taraqqiyoti inson ma'naviyatida keskin o'zgarishlarni hisobga olgan holda rivojlanib kelgan, jamiyat taraqqiyotiga moslashishga urinib kelgan. Ammo, bu o'zgarishlar sharoitga ko'ra fan va din aloqadorligi turlicha kechgan chunki din o'ta murakkab hodisa, u ijtimoiy hayotning bir qismi bo'lib, undan ajratish mumkin emas, u ijtimoiy munosabatlarning hujayrasiga mahkam o'rnatilgan. Dinning jamiyatda bajaradigan u yoki bu vazifasi saqlanib qolar ekan, uning batamom barham topishi to'g'risida aniq fikr aytish qiyin. Inson dunyoqarashi, ongi, psixologiyasining murakkabligi,

⁹⁵ Хотомий. М. 2001 с 242

dinning mazmunan ham o'zgarib borishi, hayot va uning kelajagi muammolarining abadiy mavjudligi din va diniy mafkuralar uchun o'rin qoldiradi. Din har doim inson hayotini ma'lum nuqtai nazardan anglatadi, unga mazmun beradi.

Globallashuv jarayonida ko'p jihatdan an'anaviy ijtimoiy institutlar, qadriyatlar va an'anaviy dunyoqarash bilan bog'liq bo'lgan dinlar hal qiluvchi ahamiyatga ega omillardan hisoblanadi. Ko'p asrlar davomida davlat eng ibtidoiy jamiyatdagi oqsoqollar boshqaruvidan, hozirgi zamon davlat organlarining turli sohalarini nazorat qilishini ta'minlaydigan institutlarga ega bo'lgan murakkab shakllarda boshqarildi. Masalan, Evropada Cherkovning ikki ming yillik tarixining asosiy qismini davlat bilan, ya'ni Rim imperatorlari, o'rta asr qirollari va yangi davr demokratik davlatlarining munosabatlari tashkil etadi. Shunday ekan makon va vaqt o'zgarishi dunyoviylik va diniylik o'rtasida uyg'unlikka ta'sir etadi.

Falsafiy bilimlar rivojida biz Sharq falsafasini butun bir yo'nalish sifatida tasniflashimiz mumkin. Bu yo'nalish Sharq falsafasidagi hali fan yetib bormagan sirlil, mistik tasavvurlarning mohiyatini, ularni inson psixologiyasi, inson aqlining cheksiz imkoniyatlaridan darak beruvchi hodisalar bilan bog'liqligini o'rganadi, Sharq falsafasining o'ziga xosligi, olamni tasavvur qilishning bir shakli ekanligi tahlil qilinadi.

Umuman Sharq dunyoqarashida diniylik va dunyoviylik keskin ajralib, o'zaro qarama-qarshi turmaydi. Ularning qarashlarida diniy, falsafiy qarashlar o'zaro bog'lanib ketgan. Masalan, buddizm va uning turli ko'rinishlari, qadimgi Hind falsafiy maktablariga borib taqaluvchi hozirgi zamon Sharq falsafasida ishlab chiqilayotgan falsafiy g'oyalar diniy mohiyatga ega bo'lsa-da, insonning falsafiy dunyoqarashini kengaytiradi. Jonning o'lmasligi, qayta tug'ilish, o'limdan keyingi hayot haqidagi diniy, mistik, falsafiy tasavvurlar hozirgi zamon odamini qiziqtirib qo'ydi. Bunday qiziqishning sabablari bizning fan doirasiga hozircha kirmagan qarashlar ekanligi, insonning xilma-xil, o'zi uchun yangi nuqtai nazarlarga intilishi, boshqa xalqlar dunyosini chuqurroq o'rganishga qiziqish javob izlashdir.

Dinning o'ta murakkab hodisa ekanligini taniqli dinshunos S.A.Tokarev shunday ifodalaydi: "Turli xalqlarning va davrlarning oldimizda kechgan din tarixi manzaralari nimaga o'rgatdi? Insoniyat o'tmishida uning o'rni qanday bo'lgan, kishilar hayotidagi uning roli hozir qanday? Birinchi va eng shubhasiz xulosa: din tarixi – inson aqli yanglishishlarining oddiy tarixi emas. Agar din faqat dunyo haqida xato tasavvurlarining yig'indisi bo'lganida edi, uning insoniyat tarixidagi roli sezilmasligi mumkin edi. Kishilar taraqqiyot sari o'z yo'llarida ko'pgina yolg'on qarashlarni bartaraf qilganlar. Bu yolg'on qarashlar, albatta olg'a harakatga xalaqit bergan, lekin ular insonning dunyoni bilishi bilan bog'langan. Dinning taqdiri esa boshqacha hayratlanarli darajada mustahkam va tajribaga asoslangan bilimlarga asoslangandir"⁹⁶.

Taniqli olim N.N.Moiseyev ham uni qo'llab – quvvatlab quyidagi fikrni bildirgan: "...Bu ehtiyoj, bu dunyoni sezish mazkur odamda bo'lish yoki bo'lmasligi

⁹⁶ Tokarev C.A. 1986: c.537

– boshqa masaladir. Lekin diniy hissiyot hech qanday bilim to'ldira olmaydigan insonning ma'naviy dunyosidagi ma'lum bo'shliqni to'ldiradi" [Моисеев. Н.Н. 1998: с.17]. Bunday fikrlarni yana ko'plab keltirish mumkin. Biz diniy va dunyoviy mafkuralarning hozirgi zamon jamiyatidagi o'rnini, rolini tushunib olish uchun postindustrial jamiyat va globallashuv jarayonining mohiyati va oqibatlaridan kelib chiqmog'imiz kerak.

Industrial jamiyatning davri o'tib borayotganligi, jamiyat yangi davrga qadam qo'yayotgani hammaga ma'lum. Yangi davrni Amerika sotsiologi Daniel Bell "Postindustrial jamiyat" deb atadi va uning bosh belgilarini xarakterlab berdi. Ular quyidagilar:

1) texnologik innovatsiyalarning asosi bo'ladigan nazariy bilimning markaziy roli;

2) iqtisodiy, texnologik va hatto ijtimoiy muammolarga eng samarali yondoshuvga imkon beradigan yangi integral texnologiyaning yaratilishi;

3) eng ko'p sonli ijtimoiy guruh sifatida, bilim tashuvchilar (texnik mutaxassislar va professionallar) sinfining o'sishi;

4) tovar ishlab chiqarishdan xizmat ko'rsatish sohasiga o'tish, avvalo gumanitar sohalarida (sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy xizmat ko'rsatish), shuningdek tadqiqotlar o'tkazish, kompyuterlar bilan ishlash va shu kabi sohalarida xizmatlar;

5) mehnat xarakteridagi o'zgarishlar – mehnat kishilar o'rtasida o'zaro ta'sirga aylanadi, tabiat va sun'iy yaratilgan materiallar mehnat jarayonidan bartaraf etiladi;

6) ayollar iqtisodiy mustaqillik uchun ishonchli asosga ega bo'lib, roli o'zgaradi;

7) fan o'zining yetuk holatiga yetadi, fan va texnologiyalarning aloqasi postindustrial jamiyatning asosiy belgisini tashkil qiladi;

8) Situslar siyosiy birlik sifatida rivojlanadi. Situs deganda D.Bell vertikal joylashgan ijtimoiy birliklarni tushunib, unda to'rt funksional situsni (ilmiy, texnik, ma'muriy va madaniy) va besh institutsional situsni (iqtisodiy korxonalar, davlat tashkilotlari, universitetlar va ilmiy tadqiqot markazlari, ijtimoiy komplekslar, armiya) farqlaydi;

9) meritokratiya: o'z xarakteriga ko'ra asosan texnologik jamiyat bo'lgan postindustrial jamiyatda inson ta'lim va malaka natijasida istiqbolli holatni egallay oladi;

10) sharoit cheklanganligining, tovar va resurslar kamchiligidan tugashi (yangi kamchiliklar – axborot va vaqt etishmasligini tug'dirib);

11) axborotlarning iqtisodiy nazariyasi: "postindustrial jamiyat mehnatning qiymat nazariyasi bilan emas, bilimlarga asoslangan qiymat nazariyasi bilan xarakterlanadi"⁹⁷, - deb yozadi D.Bell. Postindustrial jamiyatning shakllanishi globallashuv jarayonining tezlashuvi bilan birga kechmoqda. Globallashuv ma'lum chegaralangan sohada (makonda) paydo bo'lgan qadriyatlarining "chegarasiz" dunyoga o'tishi, ularning butun yer yuzida masofa va vaqt to'siqlari bilan to'sib

⁹⁷ Кузнецов В. 2005: с.316-320

bo'lmashligidir. Globallashuv hozirgi davrning taraqqiyot usuli, jamiyat rivojining asosiy omiliga, sharoitiga aylanoqda. U ko'p darajali jarayon sifatida siyosiy, iqtisodiy, madaniy, sotsiologik va psixologik oqibatlariga ega.

Globallashuv sivilizatsiyalarning sotsiomadaniy qiyofasiga, fan va din, diniy va dunyoviy mafkuralariga qanday ta'sir ko'rsatmoqda? Avvalo global sotsiomadaniy makon shakllanmoqda, o'zaro ta'sir, o'zaro aralashuv, o'zaro bog'liqlik kuchaymoqda. Ammo boshqa tomondan, madaniyatlarining o'ziga xosligini, dinlarning qarama-qarshiligini ta'kidlovchi o'z-o'zini anglash jarayoni rivojlanmoqda. Sotsiomadaniy sohaning turli unsurlari uchun bu jarayonlar turlicha tezlikda kechmoqda⁹⁸.

Avvalo fanda sivilizatsiya va sotsiomadaniy tuzum almashadigan davrda kechadigan og'ir va uzoq krizis vujudga keldi. Eng ishonchli, barqaror hisoblangan, dunyoqarashimizning mustahkam asosini tashkil qilgan paradigmalar to'satdan yemirila boshladi, fan jamiyat va tabiat dinamikasidagi kutilmagan o'zgarishlar oldida ojiz bo'lib qoldi. Hatto olimlar va mutaxassislar o'rtasida ham kelajak oldida qo'rqish hodisasi paydo bo'ldi. Fan insonga yangi, eng kuchli ishlab chiqaruvchi mashinalar va samarali texnologiyalarni berdi, tabiat materiallarini sun'iyli bilan almashtirdi.

Umuman globallashuv sharoitida diniy ongda, mafkurada ham shakl, ham mazmun jihatidan qator o'zgarishlar kechdi. Jahon dinlari o'zlarining jamiyat tarixida yuzlab yillar davomida mustahkamlangan an'analarni saqlab qoldilar va globallashuv sharoitida jamiyat muammolarini hal qilish yo'lida o'z mafkuralarini takomillashtirishga urindilar. Ma'lumki, jahon dinlari (xristianlik, islom va buddizm) rivojlanishning uch modelini taqdim qilib kelganlar. Xristianlik shaxsning ijodiy layoqatlarini ro'yobga chiqarish orqali; islom – huquqiy, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy munosabatlarni barqarorlashtirish orqali; buddizm – hayotiy makonni tashkil qilish va tartibga solishning turli tarkibiy modellari orqali kishilik jamiyatining istiqbolini tasavvur qildilar. Monoteistik dinlarda (xristianlik va islom) tarixiy mantiqiy tafakkur ustun bo'lsa, buddizm ratsional – obrazli (tafakkurning asosiy shakli – meditatsiya bo'lgan) tafakkur ustuvor hisoblanadi. Globallashuv sharoitida jahon dinlari o'zlarining ana shu o'ziga xos xususiyatlarini saqlab qoldilar va takomillashtirdilar.

Diniy e'tiqodga ega bo'lgan inson hayotining asosi bo'lgan iymon uning ijtimoiy va shaxsiy hayotining barcha jihatlarini belgilaydi. Natijada e'tiqodli insonlar siyosiy hayotda qanchalik faol bo'lsa, ularning diniy g'oyalari xalqaro munosabatlarga shunchalik ta'sir ko'rsatadi. Diniy g'oyalarning jahon siyosatiga ta'siriga oid yorqin misollardan biri din niqobidagi ekstremizm va terrorizmdir. Tadqiqotchi nasroniylik, islom va yahudiylikni radikal ruhda o'qitilishi antisemitizm va sionizmni keltirib chiqarayotganligini ta'kidlaydi.

Fransuz faylasufi, paleontolog katolik teolog Teyyar De Sharden XX asr odami uchun din dunyoni arxaiik tushunishdan ozod bo'lish, tinimsiz o'zgarish va yaratilish jarayonida bo'lgan hozirgi dunyoni jonli organik butunlik sifatida qarash lozim, deb ta'kidlaydi. Tayyar De Sharden cherkovning dunyoga yangicha munosabatini

⁹⁸ Яковец, Ю.В. 2001: с.11-295

yaratish zarur, uni mifologiyadan holi qilish va hozirgi zamonning ilmiy va ijtimoiy masalalari bilan bog'lash kerak, deb hisoblaydi.

Xulosa. Hozirgi davrning globallashuv jarayoni jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan diniy va dunyoviy mafkuralarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi. Mafkuralar globallashuv asosi bo'lgan barcha texnik vositalardan foydalanib, o'z qarashlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Hozirgi davrda diniy va dunyoviy mafkuralarning mohiyati bir-biridan farq qiladi. Dinlararo, diniy va dunyoviy mafkuralararo bag'rikenglik, hamkorlik uchun zaruriyat ortib bormoqda. Sharqda diniy mafkuralarning jamiyat hayotidagi o'rni undagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy muammolarni qanday yo'nalishda, qanday darajada hal qilinishi bilan bog'liqdir. Diniy va dunyoviy mafkuralar jamiyat, fan, ma'naviyat taraqqiyoti tahlili natijasida rivojlanib, o'zgarib, takomillashib bormoqda.

O'zbekistonda diniylik va dunyoviylik mafkuralarning uyg'unligi jamiyatning rivojiga xizmat qilmoqda. O'tmish ajdodlarimiz bo'lgan diniy olimlarning (Buxoriy, G'azzoliy, Moturudiy, Yassaviy va b.) asarlarini tarjima va nashr qilish, ularning to'g'ri talqini, diniy o'quv yurtlarida ta'lim jarayonlari diniy dunyoqarashning rivojlanishi uchun yaxshi imkon yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. ХОТОМИЙ. М. (2001). *Ислам, диалог и гражданское общество*. М.: Росс. ПЭН
2. С.А. ТОКАРЕВ. (1986) *Религия в истории народов мира*. М.: Политиздат, - С.-537.
3. МОИСЕЕВ. Н.Н. (1998). *Расставание с простотой*. М.: Мысл
4. В. КУЗНЕЦОВ. (2005). *Идеология. Социол. Очерк*. М.: "Книга и бизнес" - С.-316-320
5. ЯКОВЕЦ. Ю.В. (2001) *Глобализация и взаимодействие цивилизаций*. М.: Экономика, - С.-11- 181-295.

ТУРКИЯДА АБУ МАНСУР МОТУРИДИЙ ВА МОТУРИДИЙЛИК ТАЪЛИМОТИ БЎЙИЧА ОЛИБ БОРИЛГАН АКАДЕМИК ИШЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

М.М.Адашова,
“Умумий ва аниқ фанлар” кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Мазкур мақолада ақида ва калом илмининг султони Имом Абу Мансур ал-Мотуридий раҳматуллоҳи алайҳининг буюк шахсияти ва илмий меросини ўрганиши бўйича туркиялик олимлар томонидан олиб борилган илмий фаолият натижалари ва уларнинг таҳлили бўйича маълумотлар берилди.

Таянч иборалар: Янги тараққиёт, экология, маданият, ёшлар, ислохотлар, жамият, ер, сув, атмосфера, Имом Абу Мансур ал-Мотуридий (р.а.), калом илми, ақида илми, нубувват, мотуридия таълимоти, академик ишлар, хронологик таҳлил.

Аннотация: В статье представлена информация о результатах научной работы, проведенной турецкими учеными по изучению великой личности и научного наследия имама Абу Мансура аль-Мотуриди, султана Акиды и Калама, и их анализ.

Abstract: This article provides information on the results of scientific work carried out by Turkish scholars to study the great personality and scientific heritage of Imam Abu Mansur al-Moturidi, the Sultan of Aqeedah and Kalam, and their analysis.

Қирши. Юртимиз ҳудудларида жаҳон цивилизацияси тарихий тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб, ўзидан ўчмас из қолдирган олиму фузалолар, давлат арбобларию саркардалар етишиб чиққан. Шундай улуғ сиймолардан бири калом илмининг султони ҳамда ақоид илмининг буюк мутафаккири шайх Абу Мансур ал-Мотуридий ҳазратларидир. Биз улар билан ҳақли равишда ҳар қанча фахрлансақда арзийди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январ куні Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қилган Мурожаатномасида буюк аждодларимизни хотирлаб шундай таъкидлаган эди: “...маърифатпарвар боболаримиз меросини чуқур ўрганишимиз керак. Бу маънавий хазинани қанча кўп ўргансак, бугунги кунда ҳам бизни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга тўғри жавоб топамиз. Бу бебаҳо бойликни қанча фаол тарғиб этсак, халқимиз, айниқса, ёшларимиз бугунги тинч ва осойишта ҳаётнинг қадрини англаб етади.”⁹⁹

Дарҳақиқат, буюк бобокалонларимиз томонидан диний ва дунёвий илм мувозанатини барқарор тараққий этиш йўлида олиб борган фидокорона хизматла-

⁹⁹ <http://president.uz> 2020 йил 24 январ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси

ри биз авлодлар учун муносиб ўрнатилган вазифасини ўташи муқаррар. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, миллионлаб мусулмонлар қалбига муборак ислом динининг ҳаётбахш гоёларини сингдиришда буюк ватандошимиз имом Абу Мансур ал-Мотуридий ҳазратлари ва ул зот асос солган “Мотуридия мактаби”га мансуб алломаларнинг хизматлари бениҳоя каттадир. “Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Имом Бухорий вафот этган йили, яъни милодий 870 йили тарихимиздаги яна бир мумтоз сиймо-Имом Абу Мансур ал-Мотуридий таваллуд топган экан. Бу воқеа замирида шахсан менга илоҳий бир боғлиқлик, Оллоҳнинг буюк бир марҳамати бордек, бамисоли Имом Бухорийнинг нурли қаламини Имом Абу Мансур ал-Мотуридий олиб, ул зотнинг хайрли ишларини давом эттиришга бел боғлагандек туюлади. Имом Абу Мансур ал-Мотуридий бобомизнинг ўрта асрлардаги гоёят ҳатари ва таҳликали бир вазиятда ўз ҳаётини хавф остига қўйиб, авлодларга ибрат бўладиган маънавий жасорат намунасини кўрсатиб, ислом оламида “Мусулмонларнинг эътиқодини тузатувчи” деган юксак шарафга сазовор бўлгани бу нодир шахснинг улкан ақл-заковати ва матонатидан далолат беради”.¹⁰⁰ Имом Абу Мансур ал-Мотуридий ҳазратларининг илмий ижод намуналари бугунги кунда нафақат ўзбек балки бутун дунё исломшунос ҳамда мотуридийшунос олимлар томонидан катта қизиқиш ва иштиёқ билан тадқиқ этиб келинмоқда.

Тадқиқот ишнинг методологияси. Имом Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти билан боғлиқ турк тилидаги академик ишлар ва уларнинг натижалари илмий жиҳатдан баҳоланар экан, ислом олами тарихида чуқур из қолдирган мотуридийлик таълимотининг Туркияга кириб келиши ҳамда туркларнинг мусулмон бўлишида катта туртки вазифасини ўтаганлиги алоҳида эътиборга молик ҳодисадир.

Мотуридийлик таълимотини турк халқи нафақат таълимот балки ундан-да юксак мақомга эга бўлган мазҳаб сифатида қадрлайдилар. Турк олимларининг фикрига кўра, Мотуридийлик таълимотининг асосчиси Абу Мансур ал-Мотуридийнинг ҳаёти, асарлари, диний қарашлари ҳамда илмий гоёлари, ўзидан кейинги авлодларга қолдирган илмий мероси ҳамда уларнинг шахс маънавияти, имони ва эътиқодини шакллантиришга кўрсатадиган таъсири бутунгун кунга қадар исломшунос олимлар томонидан етарли даражада ўрганилмаган. Шу боис, сўнгги пайтларда Туркия давлатида Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимотининг ислом оламида тутган ўрни, ақида илми ва унинг ўзига хос хусусиятлари, Абу Мансур ал-Мотуридий томонидан тафсир қилинган сунний ақидалар ва уларнинг моҳиятини ўрганиш бўйича муҳим илмий изланишлар амалга оширилмоқда.

Туркия давлати ўз мустақиллигини қўлга киритган даврдан бошлаб, дин ва диний эътиқод каби тушунчаларга давлат сиёсати даражасида эркинлик яратиб бера бошлади. Хусусан, дин йўлида хизмат қилган буюк олим уламоларнинг

¹⁰⁰ И.А.Каримов “Юксак маънавият-енгилмас куч” Т; “Маънавият” нашриёти 2008 й. 39-бет

хаёти ва илмий фаолиятларини назарий жиҳатдан тадқиқ этиш ҳамда амалиётга тўғри тадбиқ этиш мақсадида мустақил изланувчилар учун илмий тадқиқот институтларида кенг имкониятлар эшиги очиб берилди.

Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти билан боғлиқ дастлабки тадқиқот иши Шерафеддин Яткая томонидан олиб борилган ва 1932 йилда Истанбулда «Дорул-Фунун» илоҳиёт факультетининг илмий журна-лида нашр этилган.¹⁰¹ Навбатдаги илмий тадқиқот иши эса, Юсуф Зия Ёрукан томонидан олиб борилди ва 1953 йилда Анқара университетининг илоҳиёт факультети тасарруфидаги илмий журналда нашр этилди.¹⁰² Учинчи тадқиқот иши Муҳаммад Танжи томонидан ўрганилиб, 1955 йилда Анқара университе-тининг илоҳиёт факультети тасарруфидаги илмий журналада чоп этилди.¹⁰³ Бу тадқиқотларнинг ҳар қайсиси ўзининг илмий салоҳияти бўйича ўз даври учун қимматли тадқиқот ишлар ҳисобланган.

1956 йилдан то 1970 йилгача Туркияда Абу Мансур ал-Мотуридий ва мо-туридийлик таълимотини ўрганиш бўйича муҳим тадқиқотлар амалга оширил-маган. Кейинчалик, 1973 йилда Аҳмет Веҳби Эжернинг “Абу Мансур Ал-Моту-ридий” номи мақоласи ва 1978 йилда эса Абу Мансур ал-Мотуридий ва моту-ридийлик таълимотини ўрганишга бағишланган бир қанча асарлар, жумладан “Буюк Турк олими Мотуридий” номи китоб нашр этилди.¹⁰⁴ Мазкур тадқиқот-лар натижасида Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти но-мининг танилишига ва алломанинг қарашларини ўз асарлари орқали танишиб олиш имкониятининг вужудга келиши сабаб бўлди.

Абу Мансур ал-Мотуридийнинг ислом оламида жуда нозик ҳисобланган “Китоб ат-Тавҳид” – асари 1970 йилда Фатхуллоҳ Хулайф томонидан Байрутда нашр этилган. Ҳозирда у Англиядаги қўлёзма фондларининг бирида сақлана-ди.¹⁰⁵ Ушбу асарнинг 1979 йилда Истанбулда нашр этилиши Туркияда Абу Ман-сур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимотини ўрганиш борасидаги илмий тадқиқот ишларининг кенг доирада силжишига туртки бўлди.

Кейинчалик, туркиялик олимлар томонидан “Таъвилот ул-Қуръон” асари-нинг ҳам ўрганилиши ва тематик тадқиқотлар устида изланишлар олиб борили-ши бу соҳани тадқиқ этувчилар сонининг сезиларли даражада кўпайишига са-баб бўлди. «Таъвилоту аҳлис-Сунна» ёки «Таъвилот ул-Қуръон» асари саккиз

¹⁰¹ M. Şerafeddin Yaltkaya, “Ebu Mansûr Mâturidi”, Dâru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1932, c.5, sy. 23, s. 7-12.

¹⁰² Y. Ziya Yörükân, “İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-Azam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-i Mâturidi” AÜİFD (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), Ankara, 1953, c.2, sy. 2-3, s. 127-142.

¹⁰³ Muhammed b. Tavîr Tancı, “Abû Mansûr al-Mâturidi”, AÜİFD, Ankara, 1955, c.4, sy. 1-2, s. 1-12. 5

¹⁰⁴ A. Vehbi Ecer, “Ebû Mansûr el-Mâturidi”, İslam Medeniyeti Dergisi, 1973, sy. 29, s. 10-14; Türk Din Bilgini Mâturidi, Ankara 1978; A. Vehbi Ecer'in diğer çalışmaları için bkz., Kutlu, “Ebû Mansur el-Mâturidi ve Mâturidi Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, İmam Mâturidi ve Maturidilik, Haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2016, s. 491, 492.

¹⁰⁵ Зиёдов Ш.Ал-Абу Мансур ал-Мотуридий ҳаёти ва мероси, А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти Т; 2000 й. 13 6

мужалладдан иборат бу асар Куръони Каримнинг тафсири бўлиб, унда асосан, исломий ақидага нисбатан турли қарашлар баён этилиб, мотуридия ақидаси асосида уларга баҳо берилган. Тафсирини Абу Мансур ал-Мотуридийнинг шоҳ асари деб аташ мумкин. Унинг қўлёзма нусхалари Миср, Макка, Дамашқ, Ҳиндистон, Туркия ва Тошкент кутубхоналарида сақланмоқда. Тошкент нусхалари тақрибан 700 йил бурун кўчирилган. Асарнинг биринчи жилди Мисрда нашр этилган. Тафсирга Алоуддин Абу Бақр Муҳаммад ибн Аҳмад ас-Самарқандий шарҳ ёзган. Бу шарҳ қўлёзмаси ҳануз чоп этилмаган¹⁰⁶. Ф.Сезгин ўзининг “Араб қўлёзмалари тарихи” асарида “Таъвилот аҳл ас-сунна” асарининг дунё фондидаги нусхалари ҳақида қимматли маълумот беради. Бу эса ўз навбатида асарнинг қайси фондларда, нусхалари нечта жилддан иборат эканлигини аниқлаш имконини туғдиради¹⁰⁷.

1980 йилдан кейин асосан Анқара ва Истанбулдаги университетларнинг илоҳиёт факультетларида Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимотининг мазмун-моҳиятини ўрганишга қаратилган муҳим академик изланишлар олиб борилди. 1986 йилда эса илк мартаба Туркиянинг жанубий ҳудудида жойлашган Кайсери шаҳрида Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимоти билан боғлиқ Туркия бўйлаб илмий симпозиум ўтказилди. Мазкур симпозиумда тақдим этилган хабарлар ҳамда илмий тадқиқот натижалари кейинчалик 1990 йилда китоб шаклига келтирилиб нашр этилди.¹⁰⁸ Бу симпозиумда тақдим этилган маълумотлардан ташкил топган китоб Туркияда Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимотини англашга йўналтирилган муҳим бир ташаббус бўлди ва бундан кейинги мавзуга алоқадор изланишлар устида иш олиб боришга замин яратди.

Тадқиқот натижалари. Туркия исломшунослик марказининг сўнгги маълумотларига кўра, турк олимларининг аксарияти сўнгги ўн йилликларда Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимотини илмий асосларда ўрганиш бўйича 58 та тезис иши ва 29 та докторлик диссертациясини ҳимоя қилганлар.¹⁰⁹ Мазкур тадқиқот ишларида турк олимлари томонидан Абу Мансур ал-Мотуридийнинг ҳаёти, асарлари, усули, сиёсий, эътиқодий ва фалсафий қарашлари, Абу Ҳанифа билан алоқаси, ҳадисни тушуниши, фикҳ усули ва ақида илми, Муътазилия мазҳаби, Шиа оқимида нисбатан ўзига хос нуқтаи назари, Мотуридийлик олимларининг ҳаёти ва дунёқарашлари, Мотуридийлик ва Ашъарийлик орасидаги алоқалар, ўхшаш ва фарқли жиҳатлари, Мотуридийликнинг шаклланиши ва тарқалиши каби мавзулар устида фаолият олиб борилди. Бундан ташқари, бу изланишлар натижасида мотуридийшунос олимларининг асарлари ўрганилиб, турли тадқиқотлар ўтказилди, ўтказилган тадқиқотларнинг илмий

¹⁰⁶ Абдулазиз Мансур “Ақоид матналари” Тошкент Ислам Университети нашриёти Т; 2006 й 5 б.

¹⁰⁷ Зиёдов Ш.Ал-Мотуридий ҳаёти ва мероси, А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти Т; 2000 й. 15 б.

¹⁰⁸ Bkz.: Ebû Mansûr Semerkandî-Mâtürîdî Kongresi, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, 1990.

¹⁰⁹ Lisansüstü tezlerden bazıları şunlardır: Mürsel Erdoğan, “Mâtürîdilîğin Anadolu’ya Gelişi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (Yüksek Lisans);....

асослари текширилиб, тадқиқот натижалари миллий ва хорижий нашрларда чоп этилди. Ўрганилган янги маълумотлар бевосита турк тилига таржима қилиниб, мақола ва тезислар кўринишида йиғилиб, мавзуга алоқадор жамланмалар ва китоблар холига келтирилди. Шунингдек, Абу Мансур ал-Мотуридий ва мотуридийлик таълимотини кенг тарғиб этиш мақсадида халқаро миқёсда симпозиум ва конференциялар ташкил этилди. Туркияда шу пайтгача Имом Мотурудий ва мотурудийлик таълимоти мавзусида 1 марта миллий ва 3 марта халқаро, умумий 4 та симпозиум ўтказилган. Халқаро симпозиумларнинг биринчиси Мармара Университети Илоҳиёт факультети билан Исломшунослик тадқиқотлари фондининг ҳамкорлигида 2009 йилнинг 22-24 март кунлари Истанбулда “Катта турк олими Имом Мотурудий ва мотурудийлик халқаро илмий баҳс учрашуви” номли тадбир ташкил этилди ва бу ерда тақдим этилган ҳужжатлар 2012 йилда Истанбулда “Катта турк олими Имом Мотурудий ва Мотурудийлик халқаро илмий баҳс учрашуви” номи билан чоп этирилди.¹¹⁰ Иккинчи халқаро симпозиум эса 2014 йилнинг 28-30-апрелида Эскишаҳарда «Эскишаҳар Усмон Ғози Университети»да “Улуғ бир чинор Имом Мотурудий халқаро симпозиуми” ташкил этилди ва бу ерда 60 дан ортиқ ҳужжатлар киритилган. Бу ерга киритилган ҳужжатлар “Улуғ бир чинор Имом Мотурудий халқаро симпозиуми ҳужжатлар китоби” номи билан Истанбулда 2014 йилда чоп этилган.¹¹¹ Халқаро симпозиумларнинг учинчиси 2017 йилнинг 5-7 май кунлари “IV. Халқаро Шайх Шабани Вали Симпозиуми – Ҳанафийлик – Мотурудийлик – Симпозиуми” Кастамону Университети томонидан ташкил этилган ва бу ерга 150 га яқин ҳужжат киритилган, киритилган ҳужжатлар ўша йилнинг ўзида 3 та жилд шаклида чоп этилган.¹¹² 2009 йилда нашр этилган “Салжуқийлар даврида Мотурудийлик” номли тадқиқот ишида Мотурудийликнинг Салжуқийлар даврида кенг тарқалишининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-маданий шарт-шароитлари тўғрисида муҳим маълумотлар келтирилган. Асарнинг биринчи қисмида Салжуқийлар давридаги сиёсий, ижтимоий ва диний вазият ҳақида қисқа, лекин муҳим маълумотлар берилган.¹¹³ Иккинчи қисмда эса, Салжуқийлар даврида Хуросон ва Мовароуннаҳрда мотурудийликни тарқалишининг сиёсий ва ижтимоий-сиёсий омиллари таҳлил қилинган.¹¹⁴ Шунингдек, муаллиф Салжуқийлар давридаги Ҳанафий-Мотурудий олимларининг қўлёзмалари, Имом Мотурудийнинг калом илми ҳамда Ҳанафий фикҳига доир муҳим маълумотлар билан ҳам таништиради. Асарнинг сўнги қисмидан жой олган кўшимча маълумотларнинг биринчисида “Салжуқийлар даврида Ҳанафий-Мотурудий олимларининг рўйхати”, иккин-

¹¹⁰ Bkz.: Büyük Türk Din Bilgini İmâm Mâtürîdi ve Mâtürîdilik Milleterarası Tartışmalı İlmi Toplantı, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2012.

¹¹¹ Bkz.: Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdi Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul, 2014.

¹¹² Bkz.: IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdilik-, Edit: Cengiz Çuhadar, Mustafa Aykaç ve Yusuf Koçak, Kastamonu Üniversitesi Yayınları, Kastamonu, 2017.

¹¹³ Ahmet Ak, Selçuklular Döneminde Mâtürîdilik, Yayınevi Yay., Ankara, 2009, s. 29-67.

¹¹⁴ Ak, Selçuklular Döneminde Mâtürîdilik, s. 69-174.

чисида эса шу олимларнинг асарлари тўғрисидаги маълумотлар жой олган.¹¹⁵ 2010 йилда Меҳмет Сафвет Сарикая томонидан ёзилган “Мотурудийнинг дин тушунчасида бағрикенглик” номли мақоласида эса, Абу Мансур ал-Мотурудийнинг асарлари ва замонавий илмий тадқиқот натижалари асосида, алломанинг бошқа эътиқод ва мазҳабдагиларга нисбатан муносабати кенг доирада очиб берилган.¹¹⁶

Туркияда Имом Мотурудий ва Мотурудийлик мавзуси бўйича иккита академик журналнинг махсус сонлари нашр қилинди. Булардан биринчиси Ҳикмет Юрду Журнали 2/4 (Июль-Декабрь 2009); иккинчиси эса Милол ва Ниҳол Журнали 7/2 (Август 2010)дир. Ҳикмет Юрду Журналида “Мотурудийнинг тафаккур тизимининг аҳамияти”,¹¹⁷ “Мотурудийнинг имоннинг зиёда бўлишини ифодаловчи оятларга ёндашуви”¹¹⁸, “Мотурудийга кўра коинот ва инсоннинг яратилиш ҳикмати”¹¹⁹, “Мотурудийнинг турк маданиятидаги ўрни”¹²⁰, “Имом Мотурудийнинг ҳаёти, асарлари ва ислом тафаккуридаги ўрни”¹²¹ каби мавзуларга жой берилган. Туркияда чоп этилган журналлар орасида Мотурудий ва Мотурудийлик билан боғлиқ махсус сон бўлгани туфайли Мотурудий ва Мотурудийликнинг қисқа вақт ичида кенг оммани жалб қила олганида муҳим рол ўйнайди.

Хулоса. Ҳар бир инсоннинг ҳақиқат дунёсига олиб кетиши мумкин бўлган ягона бойлиги унинг имони соясида адо этилган солиҳ амаларидир. Солиҳ амаллар деганда, ўз биродарлари учун Аллоҳ йўлида энг мақбул бўлган ишларни амалга ошириш назарда тутилади. Бунга оддий кўчат экишдан то илму-маърифат чирогини ёқишгача бўлган масофадаги ҳайрли ишлар жамлангандир. Ҳазрат Имом Абу Мансур ал-Мотурудий бобомизнинг калом илми борасида қилган ишлари ана шу илму-маърифат чирогини бутун дунё мусулмонлари орасида муқаддас динимизнинг асл мазмун-моҳиятини тўлиқ очиб берувчи восита бўлиб шаклланишига сабаб бўлди. Алломанинг мерос қилиб қолдирган “Китоб ат-Тавҳид” ҳамда “Таъвилотул-Қуръон” номли асарлари эса одамларни пок имонга, соф эътиқодга риоя қилишга, динимизнинг асл гоъвий илдиэларини англаб етишга, эзгу амалларни сидқидилдан бажаришга ундайди. Фикри ожизимизга кўра, буюк алломанинг нодир асарларини мукамал ўрганиб, илмий жиҳатдан таҳлил ва тадқиқ этишимиз ҳамда жаҳон олимлари эътироф этган асл мазмун-моҳиятини англаб етишимиз, барчамиз учун ҳар хил бемаъни гоъ ва ақи-

¹¹⁵ Ak, Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik, s. 175-196.

¹¹⁶ Sarıkaya, M. Saffet, «Maturîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü». e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, 2010, sy. 3, s. 146-164

¹¹⁷ Hanfî Özcan, “Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminin Önemi”, Hikmet Yurdu Dergisi, 2009, sy. 4, s. 13-15.

¹¹⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, Mâtürîdî'nin İmanda Artmayı İfade Eden Âyetlere Yaklaşımı”, Hikmet Yurdu Dergisi, 2009, sy. 4, s. 47-69..

¹¹⁹ Hulusi Arslan, “Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, Hikmet Yurdu Dergisi, 2009, sy. 4, s. 71-90.

¹²⁰ A. Vevbi Ecer, Mâtürîdî'nin Türk Kültüründeki Yeri”, Hikmet Yurdu Dergisi, 2009, sy. 4, s. 91-107..

¹²¹ Ali Duman, “İmam Mâtürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri”, Hikmet Yurdu Dergisi, 2009, sy. 4, s. 109-126.

даларга эргашмасдан, тўғри йўл топиб кетишимизга, шунингдек, соф бегараз эътиқодларга эришишимизга асосий туртки бўлади десак муболага бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2020 йил 24 январ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. <http://president.uz>
2. И.А.Каримов "Юксак маънавият-енгилмас куч" Т; "Маънавият" наириёти 2008 ў. 39-бем
3. М. Шерафеддин Ялткайа, "Ebu Mansûr Mâturîdî", Dârü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1932, c.5, sy. 23, s. 7-12.
4. Y. Ziya Yörükân, "İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-Azam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansûr-i Mâturîdî" AÜİFD (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), Ankara, 1953, c.2, sy. 2-3, s. 127-142.
5. Muhammed b. Tavît Tanci, "Abû Mansûr al-Mâturîdî", AÜİFD, Ankara, 1955, c.4, sy. 1-2, s. 1-12. 5
6. Vehbi Ecer, "Ebû Mansûr el-Mâturîdî", İslam Medeniyeti Dergisi, 1973, sy. 29, s. 10-14; Türk Din Bilgini Mâturîdî, Ankara 1978; A. Vehbi Ecer'in diğеr çalıřmaları için bkz., Kutlu, "Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Mâturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", İmam Mâturîdî ve Maturidilik, Haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2016, s. 491, 492.
7. Зиёдов Ш.Ал-Абу Мансур ал-Мотуридий ҳаёти ва мероси, А.Қодирий номидаги халқ мероси наириёти Т; 2000 ў. 13 б
8. Абдулазиз Мансур "Ақоид матнлари" Тошкент Ислон Университети наириёти Т; 2006 ў 5 б.
9. Зиёдов Ш.Ал-Мотуридий ҳаёти ва мероси, А.Қодирий номидаги халқ мероси наириёти Т; 2000 ў. 15 б.
10. Bkz.: Ebû Mansûr Semerkandî-Mâturîdî Kongresi, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, 1990.
11. Lisansüstü tezlerden bazıları şunlardır: Mürsel Erdoğan, "Matürîdîliğin Anadolu'ya Gelişi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (Yüksek Lisans);...

ТУРИСТИК РЕКЛАМАНИНГ ИФОДАВИЙ ВОСИТАЛАРИ ТАҲЛИЛИГА ДОИР

А.Х.Исмаилова,
“Умумий ва аниқ фанлар” кафедраси
ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: Ushbu maqolada milliy turizmning stilistik xususiyatlari tasniflanadi reklama, shuningdek, uning turli funksiyalari. Ushbu maqolada turistik reklamalarni ommaga yetkazish usullari tahlil qilinadi va bir necha misollar bilan tushuntiriladi.

Tayanch iboralar: reklama, pragmatika, aniq ma'no, yashirin ma'no, turizm, stilistika, destinatsiya

Аннотация: В статье классифицируются стилистические особенности национального туризма, реклама, а также ее различные функции. В этой статье анализируются способы доставки туристической рекламы населению и объясняются эти способы на нескольких примерах.

Ключевые слова: реклама, прагматика, явный смысл, скрытый смысл, туризм, стилистика, дестинация.

Abstract: This article classifies the stylistic features of national tourism advertising, as well as its various functions. This article analyzes the ways in which tourist advertisements are delivered to the public and explains them with a few examples.

Key words: advertising, pragmatics, explicit meaning, implicit meaning, tourism, stylistics, destination

Кирриш. Рекламанинг таъкидланган усулларида фойдаланиб, истеъмолча-да маъсулотга ёки туристик реклама мисолида бирор дестинацияга нисбатан боғланиб қолиш сайёҳ ёки истеъмолчага таниш бўлган ҳиссиётларни уйғотиш орқали мақсадга эришилади. Эътибор берган бўлсангиз кўплаб реклама эълонларида “оила”, “ота-она”, “бахтиёр болалик” билан боғлиқ матнлар қўлланилади. Мисол учун сут маъсулотларида кўпинча “қишлоқ”, “бувижоним” каби сўзлар қўлланилганда, инсонларда бу маъсулот соф, қўшимчаларсиз деган фикр уйғонади. Бунинг сабабини “бувижон” роли меҳр билан ҳамнафас бўлиб қолгани, ёки “қишлоқ” сўзи бу табиийликни англайтиши билан боғлиқлигидир. Тадқиқотчилар рекламанинг маълумот берувчи ва ҳиссиёт уйғотувчи турларида турли ҳил воситалардан фойдаланиш кераклигини таъкидлайдилар. Ҳиссий таъсир кўрсатувчи рекламада кўпроқ инсон онгига бевосита таъсир ўтказиб, унинг танловини айнан ўша маъсулотга тилнинг ифода воситаларидан унуми фойдаланиш орқали йўналтириш, маълумот рекламасида бу маъсулот жой ҳақида тўғри маълумот беришда фойдаланиш мумкин. Туристтик рекламада асосан информатив эълонлар ўрин олса-да, сайёҳларни жалб қилиш учун ҳиссий ифода воситаларидан

хам қўлланилади. Рекламанинг прагматик хусусиятлари реклама берувчи, эълон қилинаётган маҳсулот, эълон мўлжалланган истеъмолчилар билан боғланади. Рекламанинг энг аҳамиятли ҳозирги кундаги ривожланган тури бу туристик рекламадир. 21-аср сайёҳларида ўзга мамлакатлар маданиятидан баҳра олиш, гастрономик имкониятларидан баҳраманд бўлиш ва кўплаб бошқа имкониятлар мавжуд.

Глобаллашувнинг яна бир яхши жиҳати бу туризм маҳсулотларини тез ва самарали равишда эълон қилиб оммага етказишдир. Рекламанинг бир томонлама йўналтирилган мураккаб жараён эканлиги ва тилнинг жонли воситаси бўлиб иштирокчилар ўртасидаги муносабатларни ифодалайди десак адшмаймиз. Бошқа реклама турлари каби туристик рекламада ҳам сайёҳларни онгига таъсир этиш хусусияти юқори ҳамда лингвокультурологик жиҳатдан ҳам бой. Туристик рекламада кўпинча яширин таъсир турлари қўлланилади. Шу сабабдан туристик рекламанинг прагматик жиҳатлари ўрганилганда, унинг “эксплицит” ва “имплицит” таъсир, мулоқотдаги таъсир қилиш, истеъмолчига “тузоқлар” кўйиш орқали сайёҳни очиқламаган ҳолда жалб қилиш усулларига ургу берилади.

Албатта сайёҳлик рекламасида сарлавҳа ва шиорнинг ўрни бекиёс. Слоган чақмоқдек эътиборни қаратиб, инсонлар учун ўша мамлакат ёки зиёратгоҳларга қизиқишни уйғотиб, прагматик воситалар билан онгсиз равишда яширин мулоқотга киргач ўз ўзидан туристик оқим ошиб боришига сабаб бўлиши шубҳасиздир. Рекламанинг прагматик таъсирида иштирок этувчи прагмалингвистик воситалардан бири манипуляция ҳақида сўз юритайлик. Манипуляция — “қўл” маъносини англатиб Европанинг кўплаб лугатларида бу қўл билан ниманидир абжирлик билан бошқариш деган маънога тўғри келади. Шу тарзда ушбу сўзнинг ҳозирги маъноси яъни инсонларни худди буюмни бошқаргандек абжирлик ила бошқариш маъноси келиб чиқади. Оксфорд инглиз тили лугатида бу сўзга инсонларга эътиборсиз тарзда абжирлик билан яширин тарзда бошқариш” дея изоҳ берилган. Манипуляция ҳақидаги илк китоблардан бири германиялик социолог Герберт Франкенинг “Манипуляция қилинадиган инсон” асарида атрофлича маълумот берилган. Унинг фикрича Манипуляция деганда кўп ҳолларда яширин равишда амалга оширилишига йўналтирилган, инсонга фойда келтирмайдиган таъсирга айтилади. Бунинг оддийгина мисоли бу рекламадир.¹²² Рекламанинг асл мақсади маҳсулотни сотиш бўлсада аслида у маҳсулотни эмас маҳсулот орқали эришиладиган ҳиссиётларни истеъмолчига етказиб беради. Сайёҳлар ҳам сайёҳати орқали яхши таъсуротлар олиб келиш ниятида отландилар.

Реклама матнида яширинган маъноларни ангалаш машаққат талаб қиласада, эксплицит маънога эга матнларда мақсад очиқ намоеён этилади. Унда реклама орқали англатилиши керак бўлган мурожат аниқ тақдим этилади. Бу каби рекламаларда позитив маъно ифодаловчи сўзлар иштирок этади. Рекламада экс-

¹²² . Картон, Г. Эффективная реклама / Г. Картон. - М.: Прогресс, 1991. - 186с.

плицит маъноли сўзлар одатда ижобий баҳо берувчи сўзлар билан ифодаланади. Уларга “янги” “энг зўр”, “ягона”, “самарали”, “арзон”, “текин”, “ишончли”, “табий” сўзлари киради. Эксплицит маънодан ташқари деярли ҳар бир мурожаатда имплицит (яширин) маъно мавжуд бўлиб унда мулоқот кўриниши юқори эмас шу сабабли ҳам адресатнинг онги орқали бошқарилади. Айнан шу маълумотни онга таъсир ўтказишда қўлланилади. Рекламада имплицит информация маҳсулотнинг баҳосини ошириб бериш мақсадида қўлланилиши мумкин. Имплицит маълумотни аниқлаб уни мақсадли ишлатиш реклама соҳасида олдинга қўйилган мақсадларни амалга оширишда иштирок этади. Манипулятив мақсадда фойдаланилган имплицит маълумот адресатнинг ёлгон хулосага келишига туртки бўлади. Имплицит маълумотнинг реклама эълонларидаги жозибаси қуйидаги ҳолатлар билан боғлиқдир:

➤ Матндаги аниқ берилган маълумотдан фарқли равишда имплицит маълумот одатда адресат томонидан тушунилмайди. У аналитик фикрлар орқали тушунилгани сабабли адресат унга баҳо берган ҳолда салбий ёндашиб ёки шубҳалана олмайди.

➤ Адресат маълумотни шарҳлаш орқали ўзи англаб олади яъни тайёр ҳолда унга эга бўлмайди.

Шу тариқа маълумотни борича қабул қилади ва тасдиқ изламайди. Имплицит маълумотнинг таъсири унинг қийин тарзда ажратиб олишдадир. Адресант яъни реклама берувчини реклама матнларида яширин берилган маълумот учун жазога тортиш мушкул¹²³ Таъкидлаш лозимки, бадий матннинг ўзига хос хусусиятлари унинг яширин маъноларини ўрганишда самара бериши табиий ҳолдир. Уларни идрок этиш ва тушуниш учун лисоний қобилият билан бирга ондаги умумий билимлар заҳираси ҳам ҳаракатга келади. Масалан, тадқиқотчи М.Ҳақимов импликация тушунчасини ифодалаш учун “*умумяширин*” атамасини қўллайди ва яширин маъноларнинг барчасини қамраб олишини, лекин ўзбек тилида бу борада умуман тадқиқодлар олиб борилмаган бўлса-да, мумтоз адабиётга оид назарий манбалар бу йўналишга оид фактик материалларга ниҳоятда бой эканлигини таъкидлайди. Н.А.Панина эса импликация масаласига биринчилардан бўлиб эътибор қаратади. У бу масалага қуйидагича баҳо беради: «имплицитлик гапнинг маъносини билвосита англаш ва ундан қўшимча ахборотларни олиш имкониятидан иборат». И.В.Арнольд импликацияда «микрореконтекстда пайдо бўлган ва тил бирликлари билан бевосита кўрсатилмаган қўшимча маъно»лар юзага чиқишини эътироф этади. Бу Борада М. Ҳақимов “Ўзбек прагмалингвистикаси асослари” асарида тўхталиб ўтади. У яширин мазмун ифодалаш шакллари турлича кўринишлардан иборат булганлиги учун уларни дастлаб икки гуруҳга ажратиб тадқиқ этади: 1. Умумий яширин маънолар. 2. Хусусий яширин

¹²³ Юлия К Пирогова Имплицитная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования (на материале рекламных и PR-сообщений) Проблемы прикладной лингвистики 2001 Moskva 209-227.

² М.С.Мадаминова утқда ифодаланадиган имплицитликнинг мураккаб семантик таркиби анду «Oriental Art and Culture» Scientific-Methodical Journal - (SI) II/2020

маънолар. Умумий яширин маънолар сўзловчи, тингловчи ва барча нутқ иштирокчилари англаб олиши мумкин булган яширин маънолардир. Уларга ибора, реплика, матаал, макол, топишмок ва шу кабилар киради. Бундай матнлар оркали ифодаланган тагмаънолар хар кандай нутқ иштирокчиси учун маълум бўлишлик белгиси билан характерланади. Яширин маънонинг хар кандай синтактик бирликлардаги новербал мазмуний имкониятлари куп холларда матннинг жанр хусусиятлари билан боғланади. Умумий яширин маъно куринишлари паремиологик жанрга хос матнларда кўзга яккол ташланади. Бундай матнлар тор вербал синтактик шакл сифатида сўзловчи назарда тутган яширин маънони ифодалаш учун кенг мазмуний имкониятга эгаллиги билан ажралиб туради¹²⁴.

Рекаламнинг онга таъсир этиш функцияси Ю. К Пироговнинг ишларида намоён бўлиб унга кўра манипуляция тушунчаси онг орқали яширин тарзда мулоқотни амалга ошириб суҳбатдошнинг хулқ атвори ва муносабатига таъсир кўрсатишдир.¹²⁵ Эълонларнинг улкан таъсир кучи унинг прагматик вазифасини ўта муҳимлигини белгилаб беради. Аввал таъкидлаганимиздек, рекаламнинг энг асосий хусусияти бу унинг номоддийлигидир. Сайёҳ реклама таклифини яхши ёки ёмон эканлигини саёҳатга чиқиб ўз кўзи билан кўриб амин бўлмагунча баҳолай олмайди. Бу эса туристик рекаламнинг мукамал бўлишини талаб қилиб, реклама тилига кўпроқ маъсулият юклайди. Истеъмол товарларидан фарқли равишда сайёҳдик хизматлари ўзгарувчан бўлиши, эълонлар матнида прагматик жиҳатларнинг ривождантириб янгиланиб туришини талаб этади. Шу сабабдан ҳам реклама мўлжалланган сайёҳлар аудиториясида мувафақиятга эришиши учун эълон берувчи махсулотни шундай ифодалаш керакки, ундан воз кечиш жуда қийин бўлиши лозим. Туризм соҳасидаги реклама эълонларида прагматик хусусиятларни жамлаб сайёҳларга фойдали бўлган маълумотларни мужассам этган йўлхаритаси вазифасини ўтайди. Унинг мазмуни қаерга бориш нималарни томоша қилиш, нималар сотиб олиш кабиларни жамлайди. Матннинг прагматик жиҳатларини ошириш мақсадида атоқли отлар, ёрқин ҳиссиётларни тақдим этувчи турдош отлар қўлланилиб уларнинг мақсади сайёҳнинг реклама берувчи таклифига жавоб бериш истагини оширишдан иборатдир. Истеъмолчига таъсир кўрсатувчи атоқли отларга эстрада, кино ва театр юлдузларининг исмлари киради. Шу билан биргаликда сиёсат намоёндаларининг исмлари ҳам нуфузга эга. Қуйидаги мисоллар орқали ушбу ҳолатга назар солайлик:

Fantastic Holidays to Boston! The home of the Red Sox, numerous sites of historical significance and with beautiful architecture stretching back to the 16th century, and it's clear to see why Boston welcomes millions of visitors every year Why not learn more about Boston's fascinating history, and its role in the Revolutionary War, by taking a wander along the world-renowned, Freedom Trail?.¹²⁶ (Бостонда

¹²⁴ Хақимов, Муҳаммад Узбек прагматингвистикаси асослари / М.Хақимов; масъул му^аррир А.Нурмонов. - Тошкент: Akademyash, 2013. - 176 б.

¹²⁵ Пирогова Ю. К. Ложные умозаключения при интерпретации рекламы // Реклама. 2000. № 2. С. 15–18.

¹²⁶ <https://www.barrheadtravel.co.uk/worldwide/usa/boston>

фантастик дам олиш! “Ред Сокс” нинг ватани 16-асрга оид гўзал меъморчиликка эга бўлган кўплаб жойлар ва нима учун Бостон ҳар йили миллионлаб меҳмонларни кутиб олишини аниқ билиб олиш мумкин. Бостоннинг ажойиб тарихи ҳамда инқилоб урушидаги ўрни ҳақида дунёга машҳур “Озодлик йўли” бўйлаб саёҳат қилиб кўпроқ билиб олишга нима дейсиз?)

Ушбу реклама эълонида Бостон шаҳрининг таърифини келтириш мақсадида Бостоннинг машҳур профессионал бейсбол командаси “Ред Сокс” нинг номи қўлланилган. Кўплаб сайёҳлар Бостонда бўлмаган бўлса ҳам, ушбу спорт гуруҳининг номидан ҳабардор бўлиши мумкинлигидан сайёҳлик эълони тузувчилари унумли фаойдаланишган. Эълоннинг давомида эса риторик савол тақдим этилган. Бостоннинг тарихий аҳамиятли жойлари моҳирона илмоқли таъкидланганки, бунга ўз-ўзидан сайёҳ “йўқ” дея жавоб бериши мушкул. Бу реклама эълонидаги прагматик маъно “имплицит” тарзда яъни яширин ҳолатда тақдим этилмоқда. Эълонни ўқиган турист ушбу тасвирланган жойларни кўпроқ ислоҳ қилишга ўзида иштиёқни сезиб, онгли равишда “Ҳа” деб жавоб беришига ундаш учун сўроқ тарзидаги эълон яратилган. Оқибатда сайёҳ ўз ҳоҳиши билан кейинги жараён яъни фикрдан ҳаракатга келиши муҳимдир.

2. Experience cities, beaches and wildlife on this South Africa family holiday. Starting in the beachside city of Cape Town, you have a few days to explore. Take the cable car to the top of Table Mountain for unparalleled views or catch a boat over to Robben Island to learn about this nation’s history of struggle and in particular, the role played by Nelson Mandela.¹²⁷ (Ушбу Жанубий Африкадаги оилавий таътилда шаҳарларни, соҳиларни ва ёввойи табиатни кўринг. Кейптаун шаҳрининг қирғоғидан бошлаб, тадқиқот учун бир неча кунингиз бор. “Table” тоғининг чўққисига чиқиб, мисли кўрилмаган манзараларни кўринг ёки Роббен ороли бўйлаб қайиққа ўтириб, ушбу халқнинг кураш тарихи ва хусусан, Нелсон Мандела ўйнаган роли ҳақида билиб олинг.

Ушбу эълонда Жанубий Африкага саёҳат тури эълон қилиниб, унда эълоннинг самарасини оширишда Жанубий Африканинг озодлик куйчиси нобел мукофоти совриндори Нельсон Мандела номини қўллаш орқали сайёҳлар эътибори тортилган.

Affectionately known as God’s Country by locals, visit Yorkshire and you too will be converted by the stunning scenery, cities steeped in industrial heritage, and charming market towns to explore. Delightful places to visit in Yorkshire include Beverley, a thriving medieval market town, and historic York where you can admire gothic York Minster cathedral. Looking for a challenge? Fun things to do in Yorkshire include uphill climbs across the Yorkshire Dales, where you’ll be rewarded by jaw-dropping views, or try your hand at surfing in beach towns like Scarborough.¹²⁸ (-Маҳаллий аҳоли томонидан меҳр ила «Худонинг мамлакати» деб номланувчи

¹²⁷ <https://www.travelnation.co.uk/tours/tailor-made-holidays/south-africa-family-holiday-garden-route-safari>

¹²⁸ <https://www.visitengland.com/things-to-do/yorkshire>

Ёркширда ташриф буюринг ва сиз ҳам ажойиб манзара, саноат меросига бой шаҳарлар ва мафтункор бозор шаҳарлари билан танишасиз. Ёркширда зиёрат қилиш учун ёқимли жойларга Беверлей, ривожланган ўрта асрлар шаҳарчаси ва тарихий Ёрк киради, у эрда сиз готик Ёрк Минстер соборини томоша қилишингиз мумкин. Челлендж излаясизми? Ёркширда қилиш мумкин бўлган қизиқарли нарсалар орасида Ёркшир Дейл бўйлаб тепаликка ўрмалаб чиқишни ҳам киргизиш мумкин бу ерда сиз ҳайратланарли тасвир билан мукофотланишингиз ёки Скарборода серфинг учишда ўзингизни синаб кўришингиз мумкин.)

Ушбу реклама эълони Британиянинг Ёркшир шаҳрига ташриф буюрувчи туристлар учун мўлжалланган бўлиб бу эълондаги мақсад “эксплицит” тарзда яъни ҳеч қандай яширин маъноларсиз тақдим этилган. Эълон инсонларнинг янги тажрибага, гўшаларни кашф этишга бўлган истакларига урғу берилиб кўпроқ маълумотга бой матн орқали тақдим этилган. Савол тариқасида берилган гап орқали маълум аудитория сайёҳлари яъни спорт ва унинг турлари билан қизиқувчилар эътибори ҳам тортилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Картон, Г. Эффективная реклама / Г. Картон. - М. : Прогресс, 1991. - 186с.
2. Юлия К Пирогова ИмPLICITная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования (на материале рекламных и PR-сообщений) Проблемы прикладной лингвистики 2001 moskva 209-227.
3. М.С.Мадаминава “Нутқда ифодаланадиган имPLICITликнинг мураккаб семантик таркиби” АнДУ «Oriental Art and Culture» Scientific-Methodical Journal - (SI) II/2020
4. Хакимов, Мухаммад Узбек прагмалингвистикаси асослари / М.Хакимов; масъул муҳаррир А.Нурмонов. - Тошкент: Akadempnashr, 2013. - 176 б.
5. М.С.Мадаминава “Нутқда ифодаланадиган имPLICITликнинг мураккаб семантик таркиби” анду «Oriental Art and Culture» Scientific-Methodical Journal - (SI) II/2020
6. Хакимов, Мухаммад “Узбек прагмалингвистикаси асослари” / М.Хакимов; масъул муҳаррир А.Нурмонов. - Тошкент: Akadempnashr, 2013. - 176 б.
7. <https://www.barrheadtravel.co.uk/worldwide/usa/boston>
8. <https://www.travelnation.co.uk/tours/tailor-made-holidays/south-africa-family-holiday-garden-route-safari>

ПУТЬ К УСВОЕНИЮ СПЕЦИФИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ПРЕОДОЛЕНИЮ У СТУДЕНТОВ - УЗБЕКОВ ИНТЕРФЕРИРУЮЩЕГО ВЛИЯНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

А.И.Каримова,
Кафедра общих и точных наук,
ТГЭУ

Анотасија: Ushbu maqolada rus tilining o'ziga xos xususiyatlarini o'zlashtirish va o'quvchilar o'rtasida ona tilining ta'sirini bartaraf etish usullari hamda rus va o'zbek tillaridagi frazeologik iboralarning leksik o'xshashliklari va farqlari haqida so'z boradi.

Tayanch iboralar: interferension ta'sir, o'ziga xoslik, frazeologik birlik, frazeologik burilishlar, o'zbekcha konstruksiyalar

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы усвоения особенностей русского языка и устранения влияния родного языка при изучении русского языка среди студентов узбекской национальности, а также лексические сходства и различия фразеологических выражений в русском и узбекском языках.

Ключевые слова: интерферирующее влияние, специфика, фразеологическое единство, фразеологические обороты, узбекские и русские конструкции

Abstract: This article discusses the methods of assimilation of the peculiarities of the Russian language and the elimination of the influence of the native language among students, as well as the lexical similarities and differences of phraseological expressions in Russian and Uzbek.

Keywords: interfering influence, specificity, phraseological unity, phraseological turns, Uzbek constructions

Введение. Основной целью изучения русского языка в современной общеобразовательной узбекской аудитории является практическое овладение учащимися русской речью. Для достижения этой цели необходимо прочное и сознательное усвоение этого языка учащимися, которое осуществляется путём разрешения ряда методических задач. Одной из них является учёт особенностей русского языка учащихся при изучении русского языка. В усвоении русского языка узбекскими учащимися встречается ряд трудностей, которые обусловлены, с одной стороны, специфическими особенностями его грамматической системы, с другой интерферирующим влиянием русского языка учащихся на изучаемый русский язык.

Путь к усвоению специфики русского языка и преодолению у учащихся интерферирующего влияния родного языка лежит через глубокое осознание учащимися особенностей изучаемого русского и родного языков. Большое значение в осознании грамматических закономерностей русского языка имеют

знания учащихся по родному языку, перевод терминов, сопоставление фактов обоих языков и т.д.¹²⁹

Необходимость учёта фактов родного языка при обучении русскому языку вызвана тем обстоятельством, что процесс усвоения русского языка отличается от процесса усвоения родного языка.

Если усвоение родного языка протекает одновременно с процессом развития мышления, то русский язык, к изучению которого дети-узбеки приступают обычно с семилетнего возраста /в первом классе/, усваивается учащимися при наличии у них уже развитого в той или иной мере мышления, оформленного в рамках системы родного языка. До тех пор, пока усвоение неродного языка не достигло активного овладения им, система родного языка оказывает довольно сильное давление на процесс усвоения неродного языка. Поэтому, учитывая особенности родного языка, можно устранить возможность его давления на процесс усвоения русского языка. Осознавая различие между двумя языками, учащиеся, в практике русской речи, будут стремиться избежать давления системы своего языка и тем самым не допускать возможных ошибок. Основная часть. Данное обстоятельство требует разработки специальной методики преподавания русского языка нерусским (языком), основанной на принципе строгого учёта особенностей родного языка учащихся.

Родной язык является результатом длительного языкового опыта, поэтому невозможно исключить его из процесса усвоения русского языка. Законы родного языка настолько укрепились в сознании учащегося, что новые факты русского языка он неизбежно воспринимает через призму системы родного языка. Эта система влияет на всю деятельность узбекского учащегося, направленную на овладение русским языком. Академик Л.В.Щерба писал, что родной язык можно изгнать из процесса обучения второму языку, но изгнать его из голов студентов в окружающей их среде, где на каждом шагу говорят на узбекском невозможно¹³⁰. Поэтому Щерба предлагал путь сознательного отталкивания от родного языка, когда студенты должны изучать всякое новое явление иностранного языка, сравнивая его с соответствующим явлением родного языка.

Сравнивая структуру неродного языка со строем родного языка, студенты сознательно усваивают особенности изучаемого языка и одновременно глубже вникают в родную речь. В мыслительной деятельности человека большая роль принадлежит сравнениям. Сравнение помогает увидеть характерные признаки предметов и явлений, лучше познать их. Велико значение сравнений и в усвоении учебного материала.

Основная часть. Сопоставления возможны в работе по всем разделам курса русского языка: в лексике, фонетике, грамматике, орфографии и пунктуации.

¹²⁹ Щерба Л.В., Языковая система и речевая деятельность, УРСС Эдиториал, 2004 г., 10 с.

¹³⁰ Щерба Л.В., Языковая система и речевая деятельность, УРСС Эдиториал, 2004 г., 25 с.

Особенно большой интерес вызывает сопоставление фразеологизмов, а также фразеологических оборотов при изучении лексики русского языка.

В узбекском языке, как и во многих других языках, в том числе и в русском, достаточно фразеологических единиц с «цветовыми» компонентами. Обычно они содержат культурную коннотацию. Для понимания культурной коннотации фразеологических единиц необходимо интерпретировать образное основание внутренней формы фразеологизмов в знаковом «пространстве» узбекского языкового сообщества. Это главное в изучении культурно-национальной специфики фразеологических единиц. Культурное знание «вылавливается» из внутренней формы фразеологизма потому, что в ней содержатся такие элементы, которые придают фразеологизму национально-культурный колорит. Узбекские фразеологизмы, отражая элементы культуры, связаны с очень многими областями человеческой жизни. При этом они могут быть связаны как с общо-эмпирическим опытом народа, так и со сферой материальной культуры, с историческим опытом народа и т.п.¹³¹

И в русском, и в узбекском языках достаточно фразеологических единиц с «цветовыми» компонентами. Поэтому рассмотрим основные фразеологизмы группы с цветовыми компонентами. «Белая ворона» – «оқ қарға», о человеке, резко отличающемся от других. Это выражение вошло в узбекский язык через русский. «Белая кость» – «оқ суяк» – о человеке аристократического, знатного происхождения (говорится с неодобрением) «высшей породы людей», характеристика человека зазнавшегося, высокомерного. «Белое называть черным, чёрное белым» – «қорани оқ, окни қора», деб туриб олмоқ (қайсарлик, ўжарлик). По частоте употребления в составе фразеологизмов второе место занимает цвет «қора»- «чёрный». Это, как и в русском языке, прямое значение слов «қора».

Чёрное ассоциируется в узбекском языке (и в сознании узбеков, как и большинства народов) с плохим тяжёлым, неприятным («чёрные дни» – «қора кунлар» – «плохие, мрачные дни»)¹³²;

«Чёрная кошка пробежала» – «ораларидан қора мушук ўтиб қолди»; ораларига совуқчилик тушиб, аразлашиб қолишди (отношения между ними испортились);

Оставить на чёрный день – қора кунларга олиб қўймоқ (т.е. оставить, отложить что-либо на плохие, чёрные дни);

Чернорабочий – қора ишчи; (о человеке, занимающемся мелкой, мало Чернорабочий – қора ишчи; (о человеке, занимающемся мелкой, мало полезной, тяжелой работой);

«Держать в чёрном теле» – строго, сурово обращаться с кем-либо, заставляя много работать, не позволяя нежиться – қора ишда ишлатмоқ;

¹³¹ Улдухужаев Н,З,Фразеологизмы узбекского языка с цветовыми компонентами, /Молодой ученый.,2018г., 214 с.

¹³² Улдухужаев Н,З,Фразеологизмы узбекского языка с цветовыми компонентами, /Молодой ученый ,2018г.,215 с.

«Чёрная душа» – «ичи қора» (злопамятный человек, душегуб);
«Чёрного кобеля не отмоешь добела» – «қора кигиз ювган билан оқармас»;

«Чёрная неблагодарность» – (зло за добро) яхшиликка ёмонлик, тухмат;

Но надо отметить и то, что не всегда слова, обозначающие тот или иной цвет в русском языке, совпадают со значением синонимичного фразеологизма в узбекском языке, например, очень интересны и фразеологизмы со значением красного цвета; «красная девица» – «паризод», «қизойим»; «красная цена» – энг қиммат баҳо; «красный петух» – ёнгин, ўт; или фразеологизмы с обозначением зелёного цвета: зелёный – «до зелёного змия» (пить, напиваться спиртного); «зелёный юнец» – бўз бола;

А вот с каким значением используется слово «светлый»:

«светлая голова» – акалли одам; «светлая личность» – асл одам; соф одам;

«светлая судьба» - пешонаси ёрут (бахтли, толеи баланд) одам;

Антоним к слову светлый – темный: «тёмный человек» – онгсиз, оми (қора) одам. Например; «впрочем, вы тёмный человек, наверное, не любите книгу – источник знаний».

Заключение. Сопоставления возможны в работе по всем разделам курса русского языка: в лексике, фонетике, грамматике, орфографии и пунктуации. Таким образом, при изучении темы «Фразеологизмы» следует указывать на имеющие сходства и различия в русских, и в узбекских конструкциях, что даёт максимальную возможность для раскрытия характера или портрета человека, и обогащает знания лексического состава русского и узбекского языков.

Список использованной литературы

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность, УРСС Эдиториал, 2004 г., 10, 25 с.
2. Уллухужаев Н.З., Фразеологизмы узбекского языка с цветовыми компонентами. // Молодой ученый, 2018г., 213-215 с.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПУНКТУАЦИОННЫХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ

Э.Р.Муратова,
“Умумий ва аниқ фанлар” кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ

Аннотация: в данной работе исследованы применение правил пунктуации на занятиях по русскому языку.

Синхронический анализ лингвистической специфики русской пунктуации позволил выявить возросшую роль функционально-стилистического аспекта пунктуации, его место в системе языка и значение для организации современной письменной речи.

Рассмотрение функционально-стилистических возможностей знаков препинания показало, что на современном этапе развития языка в тех ее функциональных разновидностях, которые ориентированы на предельную выразительность и эффективность передачи информации, пунктуационные знаки под воздействием действующих синтаксических тенденций расширяют сферу своего функционирования, становясь важным средством актуализации содержания высказывания и передачи ее экспрессивно-эмоциональной наполненности.

Ключевые слова. Пунктуация, классификация, значимость знака, синтаксические структуры, адаптированный, коммуникативная письменная речь, речевое умение.

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tili darslarida tinish belgilaridan foydalanish qoidalari o'rganilgan. Rus tinish belgilarining lingvistik o'ziga xosligini sinxron tahlil qilish tinish belgilarining funktsional va stilistik tomonining rolini, uning til tizimidagi o'rini va zamonaviy yozma nutqni tashkil qilishdagi ahamiyatini aniqlash imkonini berdi. Tinish belgilarining funktsional va uslubiy imkoniyatlarini ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, hozirgi rivojlanish bosqichida mavjud sintaktik tendentsiyalar ta'siri ostida axborot uzatish, tinish belgilarining maksimal ekspressivligi va samaradorligiga yo'naltirilgan funktsional navlari, so'zlarning mazmunini yangilash va uning ifodali va hissiy to'liqligini uzatishning muhim vositasi bo'lib, ularning faoliyat doirasini kengaytiradi.

Tayanch iboralar: Tinish belgisi, tasniflash, belgining ahamiyati, sintaktik tuzilmalar, moslashuv, kommunikativ yozma nutq, nutq qobiliyati.

Abstract: This work explores the use of punctuation rules in Russian language classes. Synchronous analysis of the linguistic specificity of Russian punctuation made it possible to identify the increased role of the functional and stylistic aspect of punctuation, its place in the language system and its importance for the organization of modern written speech.

Consideration of the functional and stylistic possibilities of punctuation marks has shown that at the present stage of language development in those functional varieties that are focused on the maximum expressiveness and efficiency of information transfer,

punctuation marks under the influence of existing syntactic tendencies expand the scope of their functioning, becoming an important means of updating the content of an utterance and transfer of its expressive and emotional fullness.

Keywords: Punctuation, classification, sign significance, syntactic structures, adapted, communicative writing, speech skill.

Введение. Актуальность данной работы объясняется тем, что формирование функциональной грамотности студентов является одной из основных задач занятий по русскому языку. Программа обучения русскому языку предусматривает огромную работу над формированием грамотного письма студентов, над их связной речью. Чего нельзя сказать о пунктуации. Внимание студентов почти не акцентируют на этом разделе русского языка. Вместе с тем, студентам приходится постоянно иметь дело со знаками препинания, как в процессе чтения книг, так и при оформлении письменных работ. Кроме того, огромное значение знаков препинания при формировании навыка чтения.

Умение грамотно расставлять знаки препинания облегчает письменное общение. Все эти умения можно объединить и назвать - пунктуационными навыками. Вопросы формирования пунктуационных умений учащихся рассматриваются в трудах М.В. Ломоносова, А.И. Гвоздева, К.Ф. Беккера, Л.В. Щерба, Т.М. Воителевой, Т.Т. Келдиева и др. В методических исследованиях содержится характеристика пунктуационных умений, указывается на важность знакомства с обращением и знаками препинания. Недостаточная разработанность проблемы обучения пунктуации, низкий уровень пунктуационной грамотности учащихся определили выбор темы исследования и ее актуальность.

Объект исследования - процесс формирования пунктуационных умений.

Предмет исследования - методические условия, способствующие эффективному формированию представлений учащихся о правилах пунктуации.

Современная русская пунктуация функционально и социально значима, набор знаков в тексте не случаен и хаотичен, а системно организован и двояко значим: пунктуация пишущего отражает направленность от смысла к знакам, пунктуация для читающего есть направленность от знака к смыслу. Назначение пунктуации состоит в членении текста в соответствии со структурным, смысловым, интонационным принципами (недаром А.П. Чехов называл знаки нотами текста, а К.Г. Паустовский утверждал, что эти знаки держат текст, не дают ему рассыпаться). Социальная сущность пунктуации обнаруживается в закреплённости за знаками общих функций и значений: текст воспринимается соответственно расставленным в нем знакам потому, что эти знаки читаются, несут в себе исторически накопленный смысл. Несмотря на то, что коренных изменений начальной значимости знаков препинания не происходит, пунктуация стабильна на протяжении десятков лет, идёт накопление нового, расширение и сужение функций знаков текста, среди изменений: - разноречивой в оформлении

прямой речи (выделение и не выделение кавычками, нередкое отсутствие резкого разграничения между прямой речью и авторскими словами (иногда только запятая)); - появившиеся к концу XVIII века такие знаки, как кавычки, многоточие, тире, сейчас активно используются, в то время как актуальные для литературы XIX века двоеточие и точка с запятой стали значительно редкими; к примеру, в XIX веке точка с запятой ставилась после обращений, могла разрывать однородные сказуемые, и двоеточие в случаях постановки современного тире;

- разнообразные синтаксические структуры захватило парцелирование: практически любой член предложения может быть отделен точкой или многоточием;

- двоеточие, предупреждавшее раньше о пояснении, приобретает новое, ритмикоэмфатическое (эмфаза – выразительность) качество, как смысловой и графический

отграничитель (недаром в названиях вторая часть после двоеточия оформляется с прописной буквы);

- расширение диапазона применения тире, вытеснение им двоеточия, запятой в сложноподчиненном предложении;

- многоточие развивает значения: указание на подтекст, алогизм, неожиданность, неоправданность каких-либо сочетаний слов.

Формирование пунктуационных навыков – необходимый компонент процесса обучения русской просодике, интонации. Н.И. Жинкин отмечал, что «оценка ситуации и интонация коррелятивны, по интонации может быть восстановлена ситуация, а по пунктуации найдена интонация» [Жинкин 1958: 202], что свидетельствует о важности владения правилами и навыками расстановки знаков препинания как репрезентантов коммуникативного намерения, пишущего и индикаторов коммуникативных типов предложений.

Известно, что языки различаются по набору знаков препинания и принципам их использования, поэтому человек, незнакомый с русским языком и его пунктуационными традициями и новациями, не способен глубоко осмыслить письменное высказывание, тем более имплицитно выраженный смысл.

Основными знаками препинания, знакомство с которыми осуществляется на начальном этапе, являются точка, запятая (анализируются так называемые сильные позиции постановки запятых: перед что, чтобы, когда, а, но), вопросительный и восклицательный знаки.

Чтение специальных текстов художественной литературы, неизбежное обращение к просмотру и прочтению рекламной информации, в которых разнообразно представлены знаки пунктуации, требуют специально организованной работы над их значением и использованием смысловых, социальных, структурных функций этих знаков в письменном высказывании.

Обучение продуктивной письменной речи. В отечественной методике в зависимости от назначения принято выделять:

- учебную письменную речь, под которой понимается выполнение в письменной форме разнообразных языковых и условно - речевых упражнений, направленных на овладение продуктивными лексико-грамматическими навыками, а также речевыми умениями.

Учебная письменная речь служит эффективным средством обучения и контроля. В иерархии учебных письменных работ важное место отводится разного рода диктантам и самодиктантам (осложненным, с элементами сочинения), копированию или списыванию, подстановочным и трансформационным упражнениям и т.д.;

- коммуникативную письменную речь как одну из форм общения; иными словами, экспрессивный вид речевой деятельности, нацеленный на порождение письменного речевого высказывания. Развитие умений выражать мысли в письменной форме происходит на основе и посредством учебной письменной речи, которая, в свою очередь, опирается на технику письма, сформированные графические и орфографические навыки.

Целью обучения коммуникативной письменной речи является формирование, развитие, совершенствование умений создавать различные типы или жанры письменных сообщений, текстов. Наряду с указанными выше понятиями существует деление письменной речи – в зависимости от степени самостоятельности пользователя языка при создании речевого сообщения в письменной форме – на продуктивную и репродуктивную. Продуктивное письмо характеризуется самостоятельностью его создателя в определении содержания и языковой, композиционной формы письменного высказывания: частное письмо, сочинение, эссе и т.д. Репродуктивное письмо соотносится с письменным воспроизведением прослушанного или прочитанного сообщения. Как и продуктивное письмо, репродукция представляет собой творческий процесс, связанный с целым рядом мыслительных операций: расширением, сужением, преобразованием, обобщением информации, полученной при чтении или аудировании. К репродуктивным письменным сообщениям относятся диктант, изложение, конспекты, рефераты, аннотации и т.д.

Многообразие письменных сообщений, имеющих различную функциональнокоммуникативную направленность, содержание, композиционную структуру и языковую форму, обуславливает необходимость их классификации по определенному основанию. Наиболее адаптированной к обучению неродному языку представляется классификация Т. Хеджа [Hedge 1993: 96], в основу которой положено выделение типов письменной речи в зависимости от, а) ее назначения и сферы использования, функционирования, б) вида письменного сообщения и его связи с конкретными условиями и целями обучения:

1) письменная речь, используемая в учебных (академических) целях. Примерами письменных речевых сообщений являются конспекты, заметки, рецензии, краткие изложения и эссе;

2) письменная речь, используемая в профессиональных целях; реализуется в таких речевых жанрах, как деловые письма, контракты, объявления, отчеты, статьи и протоколы, деловые записи и т.д.;

3) письменная речь, используемая для поддержания личного общения; существует в виде записок, частных писем, открыток, электронных посланий, факсовых сообщений и т.д.;

4) письменная речь, используемая в личной сфере и личных целях: дневниковые записи, заметки на память, рецепты, записи адресов и т.д.;

5) творческая письменная речь, реализуемая в создании стихов, рассказов, сценариев.

При этом различаются типы письменных сообщений, в основе которых преобладает продуктивность (их содержание и языковое оформление определяется пишущим) или репродуктивность (когда письменно передается информация, полученная при чтении, слушании, переработанная и представленная в разной степени свернутости с учетом конкретной цели письменного сообщения).

Обнаруженный уровень знаний и умений учащихся по пунктуации выявил необходимость разработки и экспериментально-опытной проверки двух комплексов упражнений, первый из которых способствовал развитию основных пунктуационных знаний и умений учащихся, позволял обеспечить принцип преемственности обучения, а второй служил формированию и совершенствованию пунктуационных, синтаксических и стилистических умений в комплексе и реализовать тем самым основную цель исследования. Упражнения всех стадий строились с учетом последовательности становления навыков и умений, нарастания языковых и операционных трудностей.

Реализовалась при разработке упражнений (где это было возможно и методически целесообразно) опора на родной язык студентов.

Учитывались также пунктуационные, синтаксические, стилистические знания, умения и навыки, полученные учащимися на предыдущих этапах обучения русскому языку и литературе.

Задачи дальнейшего исследования данной проблемы состоят в обогащении и совершенствовании системы работы по усвоению функциональных возможностей знаков препинания в различных стилях речи. особое значение получает исследование функционирования знаков препинания в научном стиле речи, а также разработка вопросов дифференцированного подхода к обучению пунктуации различных функциональных стилей языка.

Ступенчатое изучение пунктуации определяет этапы работы над пунктуационными знаниями и умениями.

Заключение. Данная работа содержит научное обоснование лингвотеретических основ обучения русской пунктуации студентов.

Синхронический анализ лингвистической специфики русской пунктуации позволил выявить возросшую роль функционально-стилистического аспекта

пунктуации, его место в системе языка и значение для организации современной письменной речи.

Рассмотрение функционально-стилистических возможностей знаков препинания показало, что на современном этапе развития языка в тех ее функциональных разновидностях, которые ориентированы на предельную выразительность и эффективность передачи информации, пунктуационные знаки под воздействием действующих синтаксических тенденций расширяют сферу своего функционирования, становясь важным средством актуализации содержания высказывания и передачи ее экспрессивно-эмоциональной наполненности. Это приводит к активизации коммуникативно-стилистического использования знаков препинания в современных художественных и публицистических текстах, где они становятся мощным средством эмоционально-психологического воздействия на читателя.

Основными принципами отбора и презентации материала явились следующие: 1) учет употребительности различных функционально-стилистических значений пунктуационных знаков в современной письменной практике русского языка; 2) учет практической необходимости изучаемых функций знаков для речевой практики учащихся; 3) учет специфики родного языка студентов.

Отобранный с этих позиций материал включил в себя три группы явлений: 1) стилистические значения пунктуационных знаков и особенности их функционирования в текстах различной стилевой принадлежности; 2) коммуникативно-смысловые функции знаков препинания; 3) взаимозаменяемость и синонимия знаков препинания.

Список использованной литературы

1. Закон «О народном образовании в Республике Узбекистан». Ташкент, 2010.
2. Андриянова В.И. Основы методики преподавания русского языка.
3. Т. Укитувчи, 2005.
4. Андриянова В.И. Обучение русскому языку в школах Узбекистана на современном этапе. Т. Укитувчи, 2006.
5. Боранников И.В. Методика начального обучения русскому языку в национальной школе. А.: Просвещение, 2015.
6. Буржунов Г.Г. Методика преподавания русского языка.
7. А.: Просвещение, 2011.
8. Бойцова А.Ф. Обучение русскому произношению в нерусской группе. М.: Просвещение, 2006.
9. Граудина А.К. Беседы о русской грамматике. Знание, 2007.
10. Гольдин В.Е. Речь и этикет, М.: Просвещение, 2010.
11. Ильин Е.Н. Искусство общения. М.: Просвещение, 2013.
12. Коток Е.В. Предварительный устный курс русского языка.
13. М.: Просвещение, 2005.
14. Поссов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. 2-е изд. М.; Просвещение, 2011.

АМИР УМАРХОННИНГ ЖУЛУС ТАЪРИХИ ЁШЛАРДА МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ТУШУНЧАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ МАНБА

М.О.Шониёзов, ф.ф.н.,

“Умумий ва аниқ фанлар” кафедраси доценти, ТДИУ

Аннотация: Амирий тахаллуси билан маълум ва машҳур шоир яъни, Кўқон хони Амир Умархон (1810-1822 йй.) ўз саройида хос базмлар уюштирган. Хусусан, шоирларнинг мушоира давраси тез-тез бўлиб турган. Шундай шеърхонлик кечаси иштирокчилари мажлис аҳлини Фазлий ҳарифу зарифлигини алоҳида таърифлайди. Мажлисларда ўқилган шеърлардан баъзи намуналарини Фазлий Намангоний “... шеърҳои латиф (гўзал шеърлар).”, деб “Мажмуаи шоирон” асарида келтирган.

Таянч иборалар: донишманд, шоир, шеърхонлик кечаси, гўзал шеърлар, аҳли мажлис, адабий мактаб.

Abstract: Amir Umar Khan (1810-1822), a well-known poet by the pseudonym Amir, organized special ceremonies in his palace. In particular, the poetic circle of poets was frequent. The participants of such a poetry night described the elegance of Fazli's character. Some of the poems read at the meetings were given by Fazli Namangani “... she'rhoi latif (beautiful poems).”, quoted in Majmuai Shoiron.

Аннотация: Амир Умархан (1810-1822), известный поэт под псевдонимом Амир, организовал в своем дворце особые церемонии. В частности, частым был поэтический кружок поэтов. Участники такого вечера поэзии описали элегантность характера Фазли. Некоторые из прочитанных на собраниях стихов были написаны Фазли Намангани «... ше'рой латиф (прекрасные стихи)». , цитируется в Majmuai Shoiron.

“Мажмуаи шоирон” га киритилган шеърларнинг аҳамияти томони шундаки, хонлик худуди ва саройида содир бўлган воқеа-ҳодисалар қаламга олиниб, назмий усул билан баён қилинган. Хос базмда ўз давринг баъзи ёш иқтидорли шоирлар иштирок қилган ва машваратни сардор сифатида Фазлий Намангонийнинг ўзи бошқарган.

“Манки Фазлий он ҳарифонам,
Шаш рубой ба нутқи миронам.” [1. 339б - сах.]

Маъноси:

Менки, Фазлий улар билан улфатман, олти рубой улуғларнинг нутқидан. Фазлий ёш иқтидор эгаларини шу тариқа илҳомлантирган ва хос базмда уларга устозлик қилган. Кўқонда катта бир адабий мактаб шакилланишига замин яратган. Шундай шоирлардан бири Муҳташам.

“Фозили нуктаи хирад ронди,
Шаш рубойи Муҳташам хонди.” [1. 339б - сах.]

Маъноси:

Фозил, донишманд қаламга олди,

Муҳташам олтита рубойи ўқиди.

Муҳташамнинг олтита рубойисини “Мажмуаи шоирон” га киритган. Бу олтита рубойида муҳим воқеа баён этилган.

“Туфта он зуфунуни табиъ жамил,

Баҳри таърихи шоҳ Исмоил.” [1. 339 - сах.]

Маъноси:

Чиройли табъ билан у донишманд айтди,

Шоҳ Исмоилнинг таърихини.

Шоҳ Исмоилдан аосий мақсад Самонийлар давлатининг асосчиси Исмоил Самоний (849—907). Амир Умархоннинг ҳам Исмоил Самоний каби марказлашган давлат тузишига ишора қилмоқда.

Муҳташамнинг рубойиларидан олдин ижоди ва олтита рубойида келтирган воқеа-ҳодисалар ҳақида Фазлий “Мажмуаи шоирон” да ўн икки байт маснавий-тавсиф келтирган.

Дод овар Жамшиди ливо шоҳ Умар, 7510, 339^б - сах.

Орои гул адли у чунон дод самар.

Асли у жоҳаш тулуғи шамъи карамий,

Шуд соли жулуси увий шоҳ Умар.

رمع هاش يولى ع سول ج ل اس دش

Юқоридаги маснавийда Фазлий Исмоил Самонийга қиёс қилган бўлса, Бу ерда Муҳташам Турони замин ва Эрони заминда машҳур ва афсонага айланган Жамшид шоҳ байроғи ва адолатининг қайта тикланиш орқали амир Умархонни сифатламоқда.

Маъноси:

Шоҳ Умар Жамшиднинг адолат байроғини келтирди,

Унинг адолатининг самараси шуқадар гул чиройи каби.

Унинг асл мартабаси чиққан қуёш карами,

Буюк шоҳ Умарнинг жулус йили бўлди.

Рубойининг асл матни (رمع هاش يولى ع سول ج ل اس دش) араб имлосидаги тўртинчи мисрасини абжад ҳисоби бўйича йилга айлантисак 1225 рақами ҳосил бўлади. Уни абжад қоидасига асосланиб қуйидагича милодий йилга айлантирамиз.

$$1225 : 33 = 37$$

$$1225 - 37 = 1188$$

$188 + 621 = 1809$ милодий йил ҳосил бўлади. Бу йил амир Умархон Қўқон хонлиги тахтига ўтирган йил.

Хуллас, ёш иқтидорли ижодкорларга Қўқон адабий муҳитида таниқли шоирлар даврасида сўз айтишга рухсат бериб илоҳлантирилган. Бунинг натижасида ёш ижодкорлар муҳим таърих воқеликларни қаламга олган ва шеърят

орқали тарих зар варақларига муҳрлаган. Амир Умархоннинг (1810-1822 йй.) тахтга ўтириш санасини ёритиш учун ёш қаламкашларга ижозат берилгани бағрикенглик ва келажак учун замин тайёрлаш. Ҳеч ким танимайдиган ёш шоир шеъри “Мажмуаи шоирон”га кириши Қўқон адабий муҳитида шоирларга бўлган эътиборнинг далилидир. Қўлёзма манбаларни тақиқ қилиш адабиётими ва тарихимизни асл манбалар орқали таҳил қилишга кенг имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Фазлий Намангоний «Мажмуаи шоирон» ЎзРФАШИ қўлёзмалар институ фонди. №7510 қўлёзма, 350 саҳифа.
2. Фазлий Намангоний «Мажмуаи шоирон»нинг тошбасма нусхаси. –Т.: «Ильн», 1900 .- 504 бет
3. Шодиев Э. XIX аср хўжанд шоирлари ижодида зулмисонаинлик анъаналари (Ўзбек-Тожиқ адабий алоқалари тарихидан). Ленинобод – Тошкент. 1971,445-бет.
4. Пўлотжон Домулла Қайюмий. Тазкираи Қайюмий. –Т.: “ЎзРФА қўлёзмалар институти таҳрир-нашриёт бўлими”, 713 б.
5. Фузулий девони (Тузувчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Э. Очиллов). –Т.: “Шарқ”, 303 б.

ICT AND THEIR EFFECTIVENESS FOR DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE FL TEACHERS

Z.M. Xudayarova,
ESP teacher, Department of General and Exact Sciences, TSUE

Annotatsiya: Xorijiy tillar sohasida talabalar bilan ta'lim jarayonini takomillashtirish maqsadida o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish zarur. Biroq, o'qituvchilarning turli xil ichki o'zgaruvchilari ularning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishiga ta'sir qilishi mumkin. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi o'qituvchilar tomonidan AKT dan foydalanishni tahlil qilishdir.

Tayanch iboralar: Kasbiy kompetensiya, Kasbiy fazilatlar, Kasbiy aloqa, Axborot, Kompyuter savodxonligi, Bo'lajak o'qituvchilar

Abstract: In the area of foreign languages, it is necessary to develop the digital competence of teachers in order to improve the educational process with students. However, different internal variables of teachers can affect their use of information and communication technology (ICT). The main purpose of this article is to analyze the use of ICT by teachers.

Keywords: Professional Competence, Professional Qualities, Professional Communication, Information, Computer Literacy, Prospective Teachers.

Аннотация: В области иностранных языков необходимо развивать цифровую компетенцию учителей, чтобы улучшить учебный процесс со студентами. Однако различные внутренние переменные учителей могут влиять на использование ими информационных и коммуникационных технологий (ИКТ). Основная цель данной статьи - проанализировать использование ИКТ учителями.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, профессиональные качества, профессиональное общение, информация, компьютерная грамотность, будущие учителя.

Multimedia CDs that are becoming widespread in education offer outstanding materials that can be very well incorporated into conventional lessons. Above all, they give students access to electronic dictionaries, encyclopaedias and thesauruses. They are more up-to-date and easier to use than those in book form. Another effective tool is the Internet, where students can use on-line resources that provide them with an incredible amount of information. Computer-based teaching materials are constantly improved and developed to be more sophisticated and to make better use of the advantages of computers.

The World Wide Web as an immense database is the most user-friendly interface on the Internet. We entitle it "a process, a means, a way of communicating between

computers connected to the Internet as a transmission medium”. It is a multimedia resource based on a system of links that is called hypertext. When clicking on a highlighted word or picture users are transported to that location. Links are also used to view large pictures and to download video or audio files from distant computers. It is this user-friendly application that has made the World Wide Web extremely popular. It has to be pointed out that the term Web and Internet are often used interchangeably, which is not incorrect, as most services of the Internet can be used through a web browser. Since the hypertext format became widespread, the Internet has been widely used in education.

The World Wide Web is a fertile source of information. As a vast virtual library it offers a seemingly endless range of topics to choose from. Its great advantage is that as a paperless medium it escapes the size restrictions that are characteristics of printed books. Limitations in scope are only determined by the computer facilities and users’ speed of access. It is also important to mention that while some of the content of the Internet is several years old, much of it is updated on a regular basis: monthly, weekly or daily. The latest news can be obtained without buying a large number of publications, and also documents that are not available in print can be found on the Net. The World Wide Web works as a mediator that connects people who create interesting study material with those who want to study it. It is the service that it offers, not the Internet as object that can be of use to many people. Some of the facilities of the World Wide Web are joining distance-learning courses, accessing distant databases, communicating with other people and reading journals or newsletters.

The World Wide Web has a lot to offer for language teachers. Firstly, teachers can subscribe to mailing lists related to teaching English as a second language (TESL) or teaching English as a foreign language (TEFL), and can communicate with colleagues and professionals to discuss methodological issues. The Internet is an excellent ground to share practical ideas with other language teachers. Secondly, the Internet is a store of information about latest inventions and teaching materials. Tutors can read electronic journals and newsletters with the help of the Internet. Furthermore, there are a growing number of materials on the Web especially designed for English language lessons. The World Wide Web makes it easier to find alternative texts and activities that course-books cannot provide. Moreover, teachers can find authentic texts and ready-made exercises that can be used with great success in the language classroom. However, finding useful information on the Web requires experiment and decision making. The variety of resources is so great that deciding how to use them is a challenge in itself. It is important to investigate Internet materials as critically as materials from any other source would be looked at, and where necessary they should be adapted to suit the instructor’s situation. As Cerf states, every computer-mediated task can be tailored to meet the teacher’s methodological goals. He

underlines that any technological application is characterized by the teacher's methodological design¹³³.

Educational centres help teachers to access appropriate material. The primary goal of these centres is to improve instruction, so they provide a vast database of educational research and articles on topics related to teaching, learning and educational management. Additionally, there are special sites dedicated to different fields of studying, such as linguistics, literature or teaching English as a second or foreign language (ESL or EFL).

Jarvis examined the role of the World Wide Web in teaching English as a foreign or secondary language. There are two types of web sites available to teachers: those created for other purposes, for real-world users, and those designed specifically for English language teaching (ELT) lecturers or students. English speaking sites provide excellent possibilities to meet authentic texts. On the other hand, Jarvis points out that the Web is not the only medium in which students can be exposed to an authentic learning experience; although as a pedagogical tool it is extremely motivating. However, activities found on EFL dedicated Web sites cannot be termed authentic task because they are designed to develop language skills, and are not likely to occur outside or beyond the language classroom. Jarvis does not deny the value of EFL dedicated Web sites, nor is he underestimating the importance of non-authentic tasks. On the contrary, he thinks that both are essential for meaningful language development, and there is room for a combination of authentic and non-authentic tasks within a lesson (1997). For students who are studying other subjects too, there are a number of additional language-learning possibilities. If they consult the World Wide Web for information on other subjects, much of the information they will find is likely to be in English. Language teachers may be often asked by the students or by other teachers to provide language support for other subjects. In any case, these texts facilitate the development of students' language abilities, and make them able to read and understand authentic materials, which is the pedagogical goal of using the Internet in teaching.

To conclude, Using a range of ICT tools can give learners exposure to and practice in all of the four main language skills – speaking, listening, writing and reading. Many people are afraid of new technology and, with the increasing presence of the Internet and computers; the term technophobe has appeared to refer to those of us who might be wary of these new developments. More recently, the term digital native has been coined to refer to someone who grows up using technology, and who thus feels comfortable and confident with it - typically today's children. Their parents, on the other hand, tend to be digital immigrants, who have come late to the world of technology, if at all. In many cases, teachers are the digital immigrants and our younger students are the digital natives.

¹³³ Cerf, V. (2001). A Brief History of the Internet and Related Networks. <http://www.isoc.org/internet/history/cerf.html>. Accessed 02, 02, 2004.

Reference

1. Hoven, D. (1997). *Improving the management of flow of control in computer-assisted listening comprehension tasks for second and foreign language learners*. Unpublished doctoral dissertation, University of Queensland, Brisbane, Australia. Retrieved July 25, 1999 from the World Wide Web: <http://jcs120.jcs.uq.edu.au/~dlh/thesis/>.
2. Garrigues, M. (1991). *Teaching and learning languages with interactive videodisc*. In M. D. Bush, A. Slaton, M. Verano, & M. E. Slayden (Eds.), *Interactive videodisc: The "Why" and the "How."* (CALICO Monograph Series, Vol. 2, Spring.) Provo, UT: Brigham Young Press. - pp.37-43
3. Windeatt, S., Hardisty, D. and Eastment, D. (2000). *The Internet*. Oxford: Oxford University Press. – pp.40
4. Teeler, D., and Gray, P. (2000). *How to Use the Internet in ELT*. Harlow: Longman. – pp.65

INNOVATIVE METHODS FOR TEACHING ENGLISH

M.N.Toshmurodova,
*ESP teacher, Department of General and
Exact Sciences, TSUE*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot o'rta maktabda ingliz tilini o'qitishning innovatsion usullarining chet va ikkinchi tillarni o'zlashtirishga ta'sirini tushuntiradi. Motivatsiya talabaniing til o'rganish jarayonida muvaffaqiyatsiz yoki muvaffaqiyat qozonishini aniqlashda asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada tadqiqotchi motivatsiya atamasining o'zini - motivatsiyani aniqlash orqali nima uchun juda muhimligini aniqlaydi va EFL/ESL o'qituvchilari sinfda qo'llashi mumkin bo'lgan tadbirlar yordamida talabalarda motivatsiyani qanday oshirish mumkinligi haqida ko'rsatmalar beradi.

Tayanch iboralar: motivatsiya, ichki, tashqi, ichki, tashqi, tilni o'zlashtirish, mukofot, fikr-mulohaza, yordamchi, raqobat, hamkorlik, qo'rqitish.

Ingliz tili ko'pincha ravon o'rganish eng qiyin tillardan biri hisoblanadi, agar siz bu tilda gapira olmagan bo'lsangiz. Ikkinchi til sifatida o'rta darajadagi ingliz tilini o'zlashtirish qiyin bo'lishi mumkin, ammo o'quvchilaringizga tilni yaxshi bilishiga yordam berish imkonsiz emas.

Abstract: This study explains the impact of Innovative Methods for teaching English at secondary in a foreign and second language acquisition. Motivation is a key factor in determining whether a student fails or succeeds while learning a language. In this paper, the researcher defines why motivation is so much crucial by defining the term itself - motivation at first, and gives instructions of how motivation can be raised in students through the help of the activities EFL/ESL teachers may use in the classroom.

Key words: motivation, internal, external, intrinsic, extrinsic, language acquisition, reward, feedback, facilitator, compete, collaboration, intimidation.

English is often considered one of the most difficult languages to learn fluently, if you haven't grown up speaking it. As a second language, mastering secondary level English can be a challenge, but helping your students gain a strong command of the language is far from impossible.

Аннотация: В этом исследовании объясняется влияние инновационных методов обучения английскому языку в средней школе при овладении иностранным и вторым языком. Мотивация - ключевой фактор в определении того, преуспееет ли студент в изучении языка или нет. В этой статье исследователь определяет, почему мотивация так важна, определяя сам термин - сначала мотивация, и дает инструкции о том, как мотивация может быть повышена у учащихся с помощью действий, которые преподаватели EFL / ESL могут использовать в классе.

Ключевые слова: мотивация, внутренняя, внешняя, внутренняя, внешняя, овладение языком, вознаграждение, обратная связь, фасилитатор, соревнование, сотрудничество, запугивание.

Английский часто считается одним из самых сложных языков для беглого изучения, если вы еще не выросли на нем. В качестве второго языка овладение английским языком на уровне средней школы может быть проблемой, но помочь своим ученикам научиться хорошо владеть языком далеко не невозможно.

Abstract: One of the most successful ways in learning English is known as innovative techniques. Among its successes can be counted a new level of awareness and appreciation for the power of innovative techniques as means of both engaging students and developing their reading, writing, listening and speaking skills. As English teachers, we are usually on the lookout for new and interesting ways to stimulate our language learners. When students enjoy class activities, they learn more. New and different activities “out of norm” can also effect positively on the students’ language improvement. Here are some not-so-commonly used techniques for adding that “new twist” to English classes. Giving learners something new does wonders in relieving boredom, spiking interest.

Using an iPod or cellular phones during the lesson. Almost each of us suffers from the students who carry iPods or cellular phones. Do not curse and swear at them for using technology in their lives. We can turn it to our advantage. They may use their cellular phones for useful things they need. For instance, they may use lingo-dictionary in translation. They will search words they do not know and their cellular phones serve for their advantage. Besides this, a number of good websites exist that can get the students up and running using this latest new technology for language learning and practice.

The following hypotheses were tested concerning using iPods during the classes. Students using their cell phone as a learning tool by accessing the internet, calculator, and dictionary positively affects classroom grades. Students using iPods as a learning tool and to decrease distractions would have a positive effect on classroom grades.

Learning from films is stimulating and enjoyable

All of us love movies, cartoons. We can make this love to serve us for improvement of the language. Teachers can choose a movie, cartoon or documentaries according to the students’ age and level. Students try to understand each word and by doing it, they develop their listening and speaking abilities. You can give the task — to write the meaning of the part they have watched. On the other hand, just discuss the happened situation. For many students, films are their initial contact with English-speaking culture. Films are a useful means for students to listen to authentic spoken communication and be exposed to various features of spoken communication, such as vocabulary, pronunciation, voice modulation, accent, speech pace, and tone. In addition, since there are many films based upon a vast number of topics, themes, and issues, the teachers could use them to initiate or stimulate discussions about a certain focus area, be it a historical event, a time or the culture of a foreign country. Films also offer English language teachers with a good opportunity to bring in local themes, natural discourse, and cultural information. They are an ideal way of engaging the

students and being advantageous in second language learning at the same time, and teachers could go back over particular clips of the film to give attention to specific phrases or expressions. Films are a fun way for students to relax/unwind and learn all at the same time. Not to mention, by bringing popular films into ESL lessons, English teachers could guide students how they can learn from and practice English when watching films in their own time. Motivation is amongst the most crucial factors in considering effective second-language acquisition. Films and are an inclusive piece of students' lives today so it makes perfect sense to integrate them into the language classroom. Film, as a motivator, additionally renders the language learning process a lot more enjoyable and entertaining.

To hold debate classes. Turnabout is fair play, or so they say. We can take a day to switch roles. Having a "hot conversation" on a topic that they want to talk about – music, movies, techno-bubble, etc. The interest in talking on a favorite topic will make the student to speak in spite of his/her mistake in speech.

Organize conversation clubs.

We can organize extra conversation clubs after classes. We may start from 2:00 p.m. to 2:30 p.m. or whatever time, day or duration can suit our students and us. The key is to give them the majority of control, or at least as much as possible. Teachers can use props, use realia, pictures, music or whatever teachers and their students may have on hand to start, stop and sustain the activities. We can use the students' imagination. We should just try something new for the starters. 5. Using music during the lesson. This activity provides students with challenging learning activities, which helps to improve students' listening skill.

Using this technique, the teacher plays a song and then the students should participate in one or more of the following activities: Close Procedure- Selected key words are removed from the text of the song and are placed in a word list that precedes the song lyrics. Students fill in the missing words as they listen to the song. Word Bingo- Students select words from the text of the song and place them in a bingo grid. Individually or in a small group, students then mark off the words as they hear them in the song. The first student or group to check off the words is the winner. Reordering- Particular phrases of the song are listed in an incorrect order. Students must number the phrases in the order that they appear in the song. An alternative activity is to write the song phrases on sentence strips. Students must then organize the strips in the proper order. Retelling- depending on the language capabilities of the student, retelling can begin with a simulation of the action within the song. Then, the students retell the story of the song in their own words, in a round, with each student contributing as much as he or she can in one sentence. As an extension of this activity, students could work in groups to illustrate scenes from the song. The groups could then retell the story using their illustrations. In many English classes, students read texts and demonstrate their understanding by responding to these texts in writing. While this practice is generally effective, students can be taught the same skills but in a more engaging and innovative way. By utilizing innovative

English teaching strategies, teachers can increase students' overall enjoyment of the subject and encourage them to become lifelong learners, continuing their education long after they leave the classroom.

Stimulate Debate & Discussion – Encourage your students to debate on a variety of subjects: fictional characters from a popular television show, “what if...” future scenarios, improvements they'd like to see in their community or environment, and whatever else gets them talking.

Bring up some sensational celebrity gossip every now and then, or taboo ideas that other teachers won't touch. Straying outside the established syllabus gives students more freedom to express themselves, and debating brings in an element of competition that's entirely language-based.

Try Immersive Reading Activities – Studying English literature is one of the most effective ways to develop fluency in reading, writing and to some extent, speaking the language. Instead of focusing on formal acquisition of literary concepts alone, though, engage your students with creative immersion activities.

Get them to compose music, re-enact or paint something about which they're currently reading. Let them work in groups and share ideas on certain projects, but include solo activities that encourage them to find their own unique meanings in poems, stories, and other literature as well.

Boost Writing Skills in Fun Ways

There's only one way to really gain written fluency in any language – practice, practice, practice. Unfortunately, most students today rely on smartphones or computers to correct anything they write, whether it's an instant message or a homework paper.

You need to make writing seem more interesting, especially when you're competing against popular slang and “SMS language” that seem to be killing the written word. Try collaborative projects with a modern twist. Set up a blog where students can regularly publish poetry, translations, short stories or even memes as a group.

Create a List of Grammar-Based Apps

Teaching students the concepts of grammar and composition is less about theory and more about practice. The number of hours they spend in your class is limited, but they're likely to have 24/7 access to a smartphone, tablet or laptop – use this to your advantage!

Leverage the power of web-based tools, by creating a list of the best apps and games that can be used for teaching English. Share these with your students to help them build their vocabulary, explore interactive platforms for learning, and improve their grammar through constant practice and exposure.

Maximize the Potential of Online Tools

Use smart classroom technology to monitor students' progress, encourage them to try out online learning tools and interact with English speakers on social media platforms etc. These unconventional methods of teaching resonate with young students who are completely at home on the web.

The Internet offers a practically endless array of reading material for students learning English, right from free e-books and stories to social media content, translation tools and blog posts. While speaking a language is important, reading allows students to grasp concepts autonomously and build their vocabulary faster.

Build an Inspirational Study Environment

Don't expect your students to get excited about learning if the classroom environment isn't designed to inspire them. There are a number of ways to boost the learning appeal of a certain space, so get creative and set up a zone that encourages and motivates students.

If you're an online English tutor, put in the time and effort to create a great website with well-written content and audio-visual aids. If you're teaching English in a physical space, include resources that will prompt students to learn. For instance, create reading areas with a variety of material from different authors and genres.

Use Self- and Peer-Assessment for Motivation

Everyone learns at their own pace, but no one can resist the chance to mark someone else's work or their own. This form of assessment allows students to grasp the values behind a certain concept, as well as understanding where they could improve.

Reviewing each other's work and their own helps boost confidence in their abilities as well as motivate them through healthy competition. Guide them through the process with a marking model, and encourage them to look for examples of grammatical concepts that they may need to practice more.

Whether you're an online tutor or teaching at a physical school, there's a lot to be gained from exploring new innovations in the field. After all, what seems like a radical technique today could reinvent the game tomorrow!

In conclusion, I can say that the methods and techniques given above not only motivate students, as well as due to them they can improve the main four skills such as reading, speaking, listening and writing which are very important in knowing a language.

Reference

1. Blacthfor, C. H. (1993). *Newspapers: Vehicles for teaching ESOL with a cultural focus*. *ELT Journal*, 7 (12), 145-151.
2. Bose, N. V. (2009). *Using authentic materials in ESL classrooms*. *The Journal of English Language Teaching*, 49 (3), 18-20.
3. Bose, N. V. (2010). *Using authentic materials in higher classes*. *The Journal of English Language Teaching*, 49 (2), 4-5.
4. Chih, S. (2008). *The value of English teaching story books*. *ELT Journal*, 67 (1), 39-48.
5. Foppoli, J. (2002). *Authentic vs graded materials in second languages*. Retrieved March 26, 2011, from <http://www.eslbase.com>.
6. Galarcep, M. F. (1968). *Puppets in teaching English*. *ELT Journal*, 25 (1), 165-170.
7. Homolova, E. (1992). *Creative approach to authentic materials in ESL*

ПЕДАГОГИК ЗИДДИЯТЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШИДАГИ ШАРТ-ШАРОИТЛАРДА ШАХС ТОИФАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ХИСЛАТЛАРИ

И.А.Имомов,

*Умумий ва аниқ фанлар кафедраси
катта ўқитувчиси, ТДИУ*

Аннотация: Мақолада педагогик зиддиятларнинг юзага келишидаги шарт-шароитлар, шахс тоифалари ва уларнинг хислатлари хусусида фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Таянч иборалар: зиддият, жамоа, шахс, шарт-шароит, тоифа, хислат.

Аннотация: В статье представлены размышления об условиях возникновения педагогических конфликтов, о категориях личности и их качествах.

Ключевые слова: конфликт, коллектив, индивид, условие, категория, черта

Abstract: The article presents reflections on the conditions for the emergence of pedagogical conflicts, on the categories of personality and their qualities.

Keywords: conflict, collective, individual, condition, category, trait

Қириш. Зиддият (конфликт)лар инсон ҳаётининг ажралмас таркибий қисми бўлар экан, конфликтларни тан олмасликнинг, уларни инобатга олмасликнинг иложиси йўқ, фақат низоларни бошқариш, уларнинг ечимини топишга ўрганиш лозим. Зиддиятлар (конфликтлар) типологияси, яъни унинг ўзига хос тоифаларга, кўринишларга бўлиниши анча мураккаб ҳодиса ҳисобланади. Чунки ҳар бир реал зиддият (конфликт) фақат унинг ўзигагина хос бўлган хусусиятлардан иборат бўлади. Шу нуқтаи назардан, зиддиятларни ўхшаш гуруҳларга ажратиб ўрганиш бироз қийинчиликлар тугдирди. Аммо зиддиятларни бирор тўхтамга, бирор ижобий натижага келтириш усуллари жиҳатидан баъзи умумий қоидалар ва тамойилларни ажратиб кўрсатиш мумкин: низодан педагогик жараёнда мохирона фойдаланиш учун албатта назарий билимларга эга бўлиш керак: унинг динамикасини ва унинг барча ташкил қилувчиларини яхши билиш керак. Зиддиятлар ҳозирги замоннинг энг долзарб ижтимоий муаммоларидан биридир.

Тадқиқот методологияси. Зиддияли вазиятларни ҳал этишда касбий компетентликни ривожлантириш мазмуни ва архитектуроникаси (мажмуавий тузилма)ни шакллантиришга нисбатан қуйидаги ёндашувлар мавжудлиги аниқланди: блок-даражали ёндашув, яъни касбий компетентлик мазмунини ўқув режасидаги фан блоклари доирасида ўзлаштириладиган ва фаолиятнинг асосий йўналишлари мазмунини ифодаловчи таянч, умумқасбий, махсус-пред-

метли компетенциялар тарзида типологиялаш; функционал ёндашув фаолият соҳаси ва лавозим доирасидаги касбий вазифаларни компетенциялар тизими асосида лойиҳалаштириш; мутахассиснинг аниқ меҳнат шароитларига тезкор ва зиддиятли вазиятларсиз мослашишига хизмат қилувчи компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган индивидуал-психологик ёндашув. Таълим муассасаларида зиддиятли вазиятларни ҳал этишда педагог кадрларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг андрагогик, акмеологик ва метакогнитив омиллари таснифланади.

Маълумки, метакогнитив омиллар бу мутахассиснинг касбий билим, кўникма ва компетенциялари асосида янги билимларни ўзлаштириш, ўз-ўзини касбий ривожлантириш учун асос бўлувчи омиллар мажмуи саналади.

Эмпирик таҳлиллар шуни кўрсатадики, педагог кадрларнинг низоли вазиятларни ҳал этишда касбий компетентлигини ривожлантириш мотивлари қуйидагиларда акс этади:

1. Умумий ижтимоий қизиқиш, ижтимоий норма ва кўрсатмалар мазмунини англашдан иборат бўлади. Масалан, касбий фаолият талабларига мос келиш учун, иш ўрнини сақлаб қолиш ва жамият ҳаётида иштирок этиш, узлуксиз таълим олиш зарурлигига ишониш фан-техника тараққиётида самарали қатнашишга интилиш ва бошқалар.

2. Илмий билиш мотивлари билишнинг мазмунига муносабатда ифодаланади. Масалан, фаннинг назарий муаммоларига қизиқиш, янги билиш жараёнига интилиш, илмий унвон ва даражаларга эга бўлиш ва бошқалар.

3. Касб мотивлари. Касбий компетентликни ривожлантиришнинг асоси ҳисобланади. Масалан, касбнинг мазмуни, ижодий имкониятини баҳолаш ва бошқалар.

4. Ўз-ўзини тасдиқлаш мотивлари ўзининг қобилиятлари, лаёқати ва интилишини англашда намоён бўлади.

5. Шахсий мотивлар ва шахсий муваффақият мотивлари. Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, ўз-ўзини тасдиқлаш мотивлари ва илмий билиш мотивлари катта ёшлилар таълимидаги асосий ўқув мотивларидир.

Тадқиқот натижалари. Педагогик зиддиятларнинг юзага келишдаги шарт-шароитлар шахс тоифаларига ажратишда буларнинг бир неча сабаблари борлигини аниқладик. Демак, юқоридаги ҳолатлар кўп ҳолларда қуйидаги турлари мавжуд:

- 1) таъсирнинг йўналишига кўра: вертикал ва горизонтал;
- 2) низони ҳал қилиш усулига кўра: антогонистик ва келишувга олиб келадиган низолар - компромисс;
- 3) намоён бўлиш даражасига кўра: очиқ, яширин, потенциал, асосли;
- 4) иштирокчилар сонига кўра: ички шахсий, шахслараро, гуруҳлараро;
- 5) келиб чиқиш табиатига кўра: миллий, этник, миллатлараро, ишлаб чиқариш, хиссий-эмотсионал.

Хар бир зиддият алоҳида ҳодиса сифатида таҳлил қилинади, лекин уларнинг барчасига хос бўлган айрим қонуниятлар борки, уларга аввало унинг бошқичалари ёки фазалари киради:

I. Низо олди бошқич — конфронтатсия.

II. Низонинг ўзи - компромисс ёки жанжал.

III. Низодан чиқиш - мулоқот ёки диссонанс.

Демак, биринчи бошқичда конкрет масала юзасидан фикрлар ёки қарашларда тафовут ёки қарама-қаршилик учун шарт-шароит пайдо бўлади. Томонлар ўртасига совуқчилик тушади, улар ўзаро келишолмай қоладилар, агар бунда ташқаридан қараганда, кўзга ташланадиган низо бўлмаса-да, ўша шахсларнинг ўзи бир-бирларига нисбатан муносабатларида буни ҳис қила бошлайдилар. Агар раҳбар айнан шу бошқичда ҳодисага аралашиб, ўз вақтида оқилона қарорлар қабул қилолмаса, низо иккинчи бошқичга ўтади.

Иккинчи бошқичда ҳар иккала томон ўз қарашларини қарши томонниқидан афзал билиб, очиқчасига бир-бирларини айблаб бошлайдилар. Шу пайтда раҳбар уларни келиштиришга уринади, агар бу “уриниш” алоҳида - алоҳида тарзда томонларни кабинетга чақириб рўй берса, вазият янада таранглашиб, зиддият чуқурлашиши, томонлар ўз холича раҳбарни ҳам ўзининг тарафдори қилиб, у ҳам низонинг ишгирокчисига айланиб қолиши муқаррар бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам ҳар қандай низони томонларни бирга чақирган ҳолда ҳал қилиш ва компромисс қарорлар чиқаришга тайёр туришни тавсия этади. Бунинг учун раҳбарда низонинг тахминий образи ва уни ҳал қилишга бир неча алтернатив ечимлар бўлиши керак.

Учинчи бошқич: низодан чиқиш - мулоқот ёки диссонанс (товушлар уйғунсизлиги, ҳамда оҳангликнинг, уйғунликнинг йўқлиги ёки бузилиши: акси консонанс (бир неча товушларнинг гармоник уйғунлиги; оҳангдорлиги).

Таҳлиллар. Зиддиятли ҳолатларда шахснинг қандай хулқ-атвор хусусиятларини намоён этишига қараб турли тоифаларини кузатилади. Булар:

1. Намойишкорона тоифадаги зиддиятли шахс.
2. Ригид тоифадаги зиддиятли шахс.
3. Бошқариб бўлмайдиган тоифадаги зиддиятли шахс.
4. Аниқликни талаб этадиган тоифадаги зиддиятли шахс.
5. Низосиз тоифадаги зиддиятли шахс.
6. Мақсадга йўналтирилган тоифадаги зиддиятли шахс.

Намойишкорона тоифадаги зиддиятли шахс хислатлари:

Диққат марказда бўлишни истайди; бошқалар кўз олдида яхши кўринишни хошлайди; унинг бошқаларга бўлган муносабати, одамларнинг унга муносабатидан келиб чиқади; осонгина юзаки зиддиятларга берила олади; турли вазиятларга осонгина мослашади; эмотсионал жиҳатдан фаол бўлиб, ақлан иш кўрмайди; вазиятга қараб ишини ташкил этади ва ҳар доим ҳам амал қилмайди; системали, огир ишлардан ўзини олиб қочади; зиддиятлардан чекинмайди, жанжалли вазиятларда ўзини ёмон ҳис этмайди; кўпинча зиддиятларга сабабчи бўлади, лекин

ўзини ундай ҳисобламайди.

Ригид тоифадаги зиддиятли шахс хислатлари:

Шубҳага берилувчан; ўзини баҳолаши ўта юқори; доимо шахсан тан олиншини талаб этади; вазият ўзгариши ва шароитларни инобатга олмайди; тўғри ва тушунмайдиган, яъни мослашмайдиган; қийинчилик билан атрофидагиларнинг фикрига киради, бошқаларнинг фикрига у қадар қўшилмайди; бошқалар томонидан унга эътибор кўрсатилишини мажбуриятдек кўради; бошқалар томонидан келишмаслик ёки қўшилмасликни хафагарчилик билан қабул қилади; ўз ҳаракатларига нисбатан танқидий қарамайди; ниҳоятда аразчи, ҳақиқий ёки арзимас ноҳақликларга ҳам таъсирчанликни намоён этади.

Бошқариб бўлмайдиган тоифадаги зиддиятли шахс хислатлари:

Ўзини етарли даражада назорат қилолмайди; хулқини аниқ айтиб бўлмайди; ўзини агрессив ва ниҳоятда зардалик билан кўрсатади; аксарият ҳолларда умумқабул этилган ижтимоий нормаларга риоя этмайди; юқори даражада ўзини баҳолаш хусусиятига эга; ўз шахсини таъкидданишини кутади; омадсизликлар ва хатоларда бошқаларни айблашга мойил; ўз фаолиятини режали ташкил эта олмайди ёки режаларини ҳаётга кетма-кетинлик билан жорий эта олмайди; ўз мақсади ва шароитларини мослаштира олиш қобилияти етарли ривожланмаган; ўтган тажрибадан келажак учун сабоқ чиқармайди.

Аниқликни талаб этадиган тоифадаги зиддиятли шахс хислатлари:

Ишга ниҳоятда жиддий ёндашади; ўзига ниҳоятда юқори талаб қўяди; атрофидагиларга юқори талаблар қўядики, бу уларга нисбатан гўёки таъкибдек туюлади; юқори даражада хавотирланиш хислатига эга; ҳамма нарсага ниҳоятда эътиборли; атрофидагиларнинг танқидий фикрига катта аҳамият беради; гоҳида дўстлари, танишлари билан муносабатларни узадикки, бу гўёки уни хафа қилганлари оқибатидек туюлади; гоҳида ўзи-ўзидан азият чекади, хатоларидан қайгуради, хатто гоҳида бу хатоларга нисбатан бош оғриқлари, уйқусизлик сифатида жавоб қайтаради; ташқи жиҳатдан хиссиётларини ошқора этмасликни маъқул билади; гуруҳдаги реал ўзаро муносабатларни яхши ҳис этмайди.

Низосиз тоифадаги зиддиятли шахс хислатлари:

Фикрлари ва қарашларида беқарор; енгил ишониш хислатига эга; ички қарама-қарши фикрларга эга; ҳаракатларида бир қадар уйғунлик йўқ; вазиятларда бир лаҳзалик ютуқларга таянади; келажакни, истиқболни етарли даражада кўра олмайди; лидерларнинг ва атрофидагиларнинг фикрига тобе; муросага келишга интилади; етарли даражада иродага эга эмас; ўз хатти-ҳаракатлари оқибатларини ва бошқаларнинг ҳаракатлари сабабларини чуқур ўйламайди.

Мақсадга йўналтирилган тоифадаги зиддиятли шахс хислатлари:

Низони ўз мақсадларига етишиш учун омил сифатида қарайди; низоларни ҳал этишда фаол томон сифатида ўзини намоён этади; ўзаро муносабатларда таъсир кўрсатишга мойил; низоларда мақсадли ҳаракат қилади, томонларнинг ҳолатини баҳолай олади, турли ҳолатларни ҳисоблайди; жанжалли вазиятларда

муомалани самарали таъсир усулларини қўллаш олади.

Юқоридаги шахс тоифаларининг хусусиятларидан келиб чиқиб, зиддиятлар вазиятларда ўз-ўзини тутишнинг қуйидаги беш асосий услублари мавжуд:

- 1) мослашувчанлик, ён босиш;
- 2) ўзини четга олиш (чап бериш);
- 3) қарама-қаршилик (зиддият);
- 4) ҳамкорлик;
- 5) компромисс (муроса).

1. Мослашувчанлик, ён босиш – бир томоннинг ҳаракатлари иккинчи томон билан ижобий муносабатларини ўз манфаатлари ҳисобига сақлаб қолиш ёки тиклашга қаратилган. Бу ёндашув бир томоннинг улуши у қадар катта бўлмаган, ёки келишмовчилик сабаби иккинчи томон учун аҳамиятлироқ, бўлган ҳолатларда қўлланиши мумкин. Бундай ҳуқ вазият у қадар муҳим бўлмаган, ўз манфаатларини ҳимоя қилишдан кўра яхши муносабатларни сақлаб қолиш долзарб, ҳамда ғалабага бўлган имкониятлари, қўлидаги куч-имкони кам бўлган вазиятларда қўлланади.

2. Ўзини четга олиш (чап бериш, қочиш). Бунда ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишни, қарорни ишлаб чиқиш учун ҳамкорлик қилишни истамаган, ўз позитсиясини билдиришдан бош тортган, баҳсдан бўйин товлаган ҳолларда танланади. Бу услуб қарорлар учун масъулиятдан қочиш низо (конфликт) якуни муҳим бўлмаган, ёки вазият ўта мураккаб ва низо (конфликт) нинг ҳал этилиши иштирокчилардан жуда кўп куч талаб этадиган, ё бўлмаса, конфликтни ўз фойдасига ҳал қилиш учун унинг кучи, ҳокимияти етмаган ҳолларда ишлатилиши мумкин.

3. Қарама-қаршилик, рақобат. Ўз манфаатлари йўлидаги фаол кураши, кўйилган мақсадларга эришиш учун имкони доирасидаги барча воситалар: ҳокимият, мажбур қилиш, босим кўрсатишнинг барча воситалари, бошқа иштирокчиларнинг ўзига боғлиқлигидан фойдаланиш кабиларни қўллаш билан тавсифланади. Вазият ўта муҳим, ғалаба қозониш ёки мағлубиятга учраш масаласи сифатида кўриб чиқилиб, қатъий позитсияни ва конфликтнинг қаршилик кўрсатган иштирокчиларига нисбатан муросасиз антагонизмни кўзда туттади.

4. Ҳамкорлик. Ўзаро ҳаракатларга алоқадор барча иштирокчиларни қониқтирадиган ечимни излашда фаол қатнашишини, аммо бунда ўз манфаатларини ҳам унутмаслигини аниқлатади. Ошқора фикр алмашиниш, низода (конфликт) даги барча иштирокчиларнинг умумий ечим ишлаб чиқишдан манфаатдорлиги назарда тутилади. Бу шакл барча тарафларнинг ижобий ишини ҳамда иштирокчилар талаб этади. Бундай ёндашувда масала, ё юзага келган келишмовчиликлар ҳар томонлама мунозара қилиниши, ҳамда барча иштирокчилар манфаатларига риоя қилган ҳолда умумий ечим ишлаб чиқилиши эҳтимоли мавжуд.

5. Компромисс (муроса) ўзига хос оралиқ ҳолат эгаллаб, ҳам фаол, ҳам пасив таъсир қилиш шаклларини ўз ичига олади. У низо (конфликт) ли ўзаро ҳаракатларни қисман ҳал қилиб, чунки бу кўпгина ҳолда ўзаро ён босишлар амалга

ошганига қарамай, сабаблар буткул бартараф этилмаган бўлади. Бу каби ўзини тутиш услуби бир хил ҳокимиятга, кучга, ҳамда бир-бирини истисно этадиган манфаатларга эга бўлган, уларнинг бундан кўра афзалроқ, ечим излашга вақти чекланган бўлиб, уларни муайян вақтга қадар оралиқ, ечим ҳам қониқтирадиган пайт қўлланади. Баъзи ҳолларда конфронтатсия оқилона, назорат қилиш мумкин бўлган меъёрларда конфликтни ҳал қилиш нуқтани назаридан мослашиш, чап бериш, хатто компромисс (муроса)га нисбатан ҳам кўпроқ натижа бера олади. Бу ҳолда мағлубият янги низо (конфликт)ларни шакллантирадиган база ҳамда низо (конфликт)ли ҳаракатлар ҳудуди кенгайишига сабаб бўлмаслиги муҳим ўрин тутди.

Хулоса ва тақлифлар. Демак, зиддиятлар маълум вазият иштирокчилари бўлган шахсларнинг ижтимоий борлиқ, унда рўй бераётган ижтимоий-психологик ҳодисалар, уларга нисбатан шахс муносабатлари, баҳолари ўртасидаги зиддиятларни ифодалайди.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Анцупов А.Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе. – М.: Гуманитар. изд. центр Владос, 2004. – С. 38.
2. Каримова В.М. Психология / Ўқув қўланма. – Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2002. – 205 б.
3. Кузина А.А. Воспитание конфликтологической компетентности старшеклассников. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 2007. – 176 с.

BIOTEXNOLOGIK JARAYONLARDA ISSIQLIK UZATISHNI MODELLASHTIRISH

D.T.Salimov,

“Umumiy va aniq fanlar” kafedresi, TDIU

Annotasiya: Ushbu maqolada, biotexnologik jarayonlardagi issiqlik uzatish qonuniyatlari, matematik model yordamida o'rganiladi. Buning uchun esa komp'yuter texnologiyasidan foydalanish zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Bu matematik model shu kabi texnologik apparatlarda sodir bo'ladigan proseslar uchun ham o'rinlidir.

Tayanch iboralar: sintez, modellashtirish, eksperimental rivojlanish, modernizatsiya, biotexnologik jarayonlar, reagent, reaksiya, ozuqa suyuqligi, geterogen jarayon, erigan kislorod, izotermik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются закономерности изменения теплообмена, на основе математических моделей. Для этого требуется использовать компьютерные технологии. Данный математический модель можно использовать и других аппаратов подобного типа.

Ключевые слова: синтез, моделирование, экспериментальная разработка, модернизация, биотехнологические процессы, реагент, реакция, исходная жидкость, гетерогенный процесс, растворенный кислород, изотермический.

Abstract: This article examines the patterns of changes in heat transfer, based on mathematical models. This requires the use of computer technology. This mathematical model can be used with other devices of this type.

Keywords: synthesis, modeling, experimental development, modernization, biotechnological processes, reagent, reaction, feed liquid, heterogeneous process, dissolved oxygen, isothermal.

Kirish. Iqtisodiy jarayonlarning asosiy yo'nalishi - bu biotexnologik jarayonlarni optimal boshqarish bo'lib, uning asosida jarayonning asosiy qonuniyatlarini aniqlashdan iborat. kerak. Biotexnologik ob'ektlarni tahlil qilish va sintez qilish muammolarini, zamonaviy echimining asosini modellashtirish tashkil etadi. Modellashtirishning mohiyati, uning strategiyasi bilan belgilanadi, u har qanday tizim muammosini hal qilishda qo'llaniladigan umumiy tamoyillarga asoslanadi.

Bunday holda, tizimni formallashtirish, tizimning chiqish o'zgaruvchilari, uning ichki parametrlari va kirish o'zgaruvchilari, shu jumladan boshqarish mumkin bo'lgan va tasodifiy ta'sirlar o'rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi matematik model yordamida amalga oshiriladi. Matematik modellashtirish metodologiyasi – bu modellarni to'liq ishlashini nazarda tutadi. Amaliy biotexnologiyalarning, moslashuvchan avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va qurilmalarning, boshqa yuqori texnologiyalarga asoslangan tez o'zgarayotgan tarmoqlarning

rivojlanishi, boshqariladigan texnik qurilmalar, biotexnologik jarayonlar, apparatlar va tizimlarning yanada takomillashishi va murakkablashishiga olib keladi. Ularning eksperimental rivojlanishi tobora ko'proq vaqt va moddiy resurslarni talab qila boshladi, hamda bir qator hollarda uni to'liq amalga oshirish maqbul echimga ega bo'lmagan muammoga aylantirdi. Bunday sharoitda, qurilmalar, texnologiyalar va tizimlarning xususiyatlarini nazariy va hisoblash tahlilining qiymati sezilarli darajada oshdi. Bunga, shuningdek, kompyuter texnikasi va sonli usullarni takomillashtirishdagi yutuq ham yordam berdi, bu esa katta hajmli xotiraga ega zamonaviy kompyuterlarning paydo bo'lishiga va arifmetik amallarni bajarish tezligiga olib keldi. Natijada biotexnologiyaning texnik qurilmalari, texnologik jarayonlari, apparatlari va tizimlarini modernizatsiya qilish uchun moddiy baza vujudga keldi.

Biotexnologik tizimlarni modellashtirish, noaniq bo'lgan axborot ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda, matematik modellar metodologiyasiga asoslangan, biotexnologik tizimlar asosiy elementlarining ishlash dinamikasini kuzatish asosida, operatsion boshqaruv rejimida optimal qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Biotexnologik jarayonlar va tizimlar sohasidagi asosiy tushuncha, bu biotexnologiya tushunchasidir Biotexnologiya - bu xalq xo'jaligi va inson faoliyatining turli sohalarini uchun qimmatli mahsulotlarni maqsadli ishlab chiqarish bo'lib, bu esa o'z navbatida mikroorganizmlarga asoslanadi,

Ushbu maqolada biotexnologik jarayonlarning issiqlik uzatishning statsionar bo'lmagan matematik modeli ko'rib chiqiladi.

Biotexnologik jarayonlarda temperatura taqsimotining tabiati unda sodir bo'ladigan jarayonlarni tahlil qilishda o'tamuhim ahamiyatga ega, chunki temperatura texnologik jarayonning asosiy parametrlaridan biridir. Birinchidan temperatura, biokimyoviy muvozanat holatiga va reagentlarning maksimal muvozanat darajasiga bog'liq. Ikkinchidan esa, biokimyoviy reaksiyalar tezligi temperaturaga bog'liq.

$$\mu(T) = k_0 \exp\left(-\frac{E}{R}\left(1 - \frac{T}{T^*}\right)^2\right),$$

bunda, k_0 - kinetik doimiy, ch^{-1} ; E - aktivizatsiya energiyasi, $\text{Дж}/(\text{K} \cdot \text{моль})$; T^* - maksimal o'sish tezligiga mos bo'lgan temperatura, K ; T - oзуqqa suyuqligining temperaturasi, K .

Temperaturaning o'zgarishi, geterogen jarayonning kinetik sohadan diffuziya holatiga yoki aksincha o'tishiga olib keladi. Biotexnologik jarayonlarda temperaturaning bir xil taqsimlanishining buzilishi, kiruvchi zararli ta'sirlarga, jarayonning halokatli holatlariga olib keladi.

Biotexnologik apparatlardagi temperaturaning, yoki apparat ichida temperatura taqsimotining o'zgarishi, unda sodir bo'ladigan jarayonlar, ya'ni erigan kislorodni ushlab turish uchun zarur bo'lgan qurilmaga havo etkazib berish

natijasida, apparatning atrof-muhit bilan issiqlik almashinuvida, shuningdek, jarayon natijasida issiqlik ishlab chiqarish bilan sodir bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, apparatdagi biotexnologik jarayonlar izotermik sharoitda sodir bo'ladi, shuning uchun tekshirilayotgan aerob jarayonlarda issiqlik chiqarilishini aniqlash uchun ikkilamchi bilvosita parametrlar yordamida hisoblash usuli qo'llaniladi.

$$\Delta H = 3,38 \cdot \alpha^{O_2},$$

bunda, α^{O_2} - erigan kislorodning stexiometrik koeffitsienti, kg/kg .

Apparatdagi gidrodinamik muhit ham temperatura taqsimotining xarakteriga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ideal aralashma apparatlarida, jarayonning barcha parametrlari, shu jumladan, temperatura, apparatning istalgan nuqtasida bir xil bo'ladi. Aksincha, baland apparatlarda esa, temperatura apparatning turli nuqtalarida har xil bo'ladi. Aralashtirishning intensivligi, apparatda issiqlik uzatish intensivligiga ham ta'sir qiladi.

Bu masalalarni hal qilish uchun masalaning matematik modelini tuzish talab etiladi, bunda mikroorganizmlarning ozuqa suyuqligiga bogliq ravishda ozgarishi, quyidagicha bo'ladi

$$c\rho \frac{dT}{dt} = -\frac{\alpha}{l}(T - T_b) - 2\frac{\alpha_{cm}}{r}(T - T_{oe}) + \Delta H \cdot \mu(O_2, T) \cdot X$$

$$\frac{dX}{dt} = \mu(O_2, T) \cdot X - DX$$

boshlang'ich shart

$$T(0) = T_0, \quad X(0) = X_0$$

bunda X – biomassa kontsentratsiyasi, kg/m^3 ; T_b - havo temperaturasi, K ; α , α_{cm} - oziqa suyuqligi bilan bioreaktor devorining tashqi muhit bilan issiqlik uzatish koeffitsientlari, $\text{Bt}/(\text{m}^2\text{K})$; c – ozuqa suyuqligining solishtirma issiqlik sig'imi, $\text{Dj}/(\text{kg K})$; ρ - ozuqa suyuqligining zichligi, kg/m^3 ; l, r - apparatning uzunligi va radiusi, m ;

Shunday qilib, tizim holatining chiziqli bo'lmagan matematik modeli, ta'sir etuvchi va chiqish parametrlari o'rtasidagi qonuniyatlarini aniqlash va uning natijalarini statsionar bo'lmagan sharoitlarda prognoz qilish asosida, biotexnologik jarayon to'g'risida muhim ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

Texnologik apparatning issiqlik balansini tuzishda, barcha issiqlik hodisalari hisobga olinadi. Izotermik bo'lmagan apparatni hisoblashda moddiy va issiqlik balanslari tenglamalari tizimini birgalikda hal qilish kerak, chunki biotexnologik jarayon davomida ulardan birinchisi moddalar miqdorining o'zgarishini, ikkinchisi - issiqlik miqdorining o'zgarishini hisobga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Кафаров В.В. Основы массопередачи. –М.: Высшая школа, 1972. – 496
2. Мошинский А.И. Математическое моделирование химико – технологических и биотехнологических процессов. Санкт-Петербург. КноРус. 2021. -336 с.

СОҒЛОМ ФИКРЛАШ СОҒЛОМ ТУРМУШНИНГ АСОСИЙ СИФАТИДИР

Н.Х.Холиева,
“Спорт мажмуаси”, ТДИУ
М.Р.Махмудов,
“Спорт мажмуаси”, ТДИУ

Аннотация: Ушбу мақолада саломатлик бу табиатнинг берган энг катта ва бетакрор тухфаси эканлиги ҳақидаги маълумотлар, шунингдек руҳий саломатлик орқали жисмоний саломатликни сақлаш ва бошқариш йўллари ифодаланган. Соғлом одам аввало ўз ҳаётини, турмуш тарзини тўғри баҳолай олади ва атрофидагиларни ҳам шунга даъват этади. Инсонни ўз орзу мақсадларига, интилишлари ва муваффақиятларга эришишида уни тўғри фикрлаши, ўз фаолиятини тўғри ташиқил эта билиши муҳимлиги, шахс томонидан саломатликни психологик нуқтаи назаридан бошқариш механизмлари кўрсатиб берилган.

Таянч иборалар: руҳий саломатлик, соғлом турмуш тарзи, суицидал ҳатти-ҳаракатлар, онг ости фаолашуви, девиант ҳуқ, одам, организм, муайян ритм, кўникма, саломатлик, меъёрлар, туриш, чиниқиш, дам олиш.

Аннотация: В этой статье содержится информация о том, что здоровье является величайшим и самым уникальным даром, данным природой, а также о способах сохранения и управления физическим здоровьем с помощью психического здоровья. Во-первых, здоровый человек может правильно оценивать свою жизнь и образ жизни и поощрять других делать то же самое. Показана важность человека правильно мыслить, уметь организовать свою деятельность для достижения целей, стремлений и успехов своей мечты, показаны механизмы психологического управления здоровьем со стороны человека.

Ключевые слова: психическое здоровье, здоровый образ жизни, суицидальное поведение, активация подсознания, девиантное поведение, человек, организм, специфический ритм, способности, здоровье, нормы, стояние, упражнения, отдых.

Abstract: This article provides information that health is the greatest and most unique gift given by nature, as well as ways to maintain and manage physical health through mental health. First, a healthy person can assess their life and lifestyle correctly and encourage others to do the same. The importance of a person to think correctly, to be able to organize their activities to achieve the goals, aspirations and success of their dreams is shown, the mechanisms of psychological management of health by a person are shown.

Keywords: mental health, healthy lifestyle, suicidal behavior, activation of the subconscious, deviant behavior, person, organism, specific rhythm, abilities, health, norms, standing, exercise, rest.

Кириш. Саломатлик бу табиатнинг берган энг катта ва бетакрор тухфасидир. Соғлом одам аввало ўз ҳаётини, турмуш тарзини тўғри баҳолай олади ва атрофидагиларни ҳам шунга даъват этади. Инсонни ўз орзу мақсадларига, интилишлари ва муваффақиятларга эришишида уни тўғри фикрлаши, ўз фаолиятини тўғри ташкил эта билиши муҳим. Бу инсондан катта иродавий зўр беришни, ўз устида ишлаш ва назоратни талаб этади. Соғлом турмуш тарзи ва руҳий саломатлик одамнинг табиий ва органик эҳтиёжига айланиши лозимки, у ушбуларга онгли, ихтиёрий тарзда бутун ҳаёти мобайнида риоя этмоғи лозим.

Руҳий саломатлик нафақат тан-вужуднинг гигиенасини, балки маънавий соҳани, ахлоқий нормаларга нисбатан соғлом фикрлаш билан боғлиқ психогигиенани, ўз-ўзини тарбиялашни назарда тутати. Шу боис ҳам болани илк ёшлардан соғлом турмуш тарзига ўргатиш лозим. Уларда энг аввало соғлом ва узоқ яшашга мослашишни шакллантириш керак. Инсон саломатлиги 50 фоиздан зиёд ҳолатларда унинг турмуш тарзига, 20 фоизи наслий омилларга, 20 фоизи экологияга, яъни атроф-муҳит таъсирларига, 10 фоизи – тиббий ёрдамнинг самарадорлигига боғлиқ экан. Турмуш тарзи деганда, одатда, одамларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган, одатга айланган, барқарор хулқ-атвор ва муомала нормалари тушунилади. У ўз навбатида одам организмнинг муайян ритм ва кўникмаларга эга бўлиши орқали саломатлигини маълум меъёрларда ушлаб туриш, чиниқиш, дам олиш ва хулқини оқилона ташкил этишга ўрганиб қолишини таъминлайди.

Инсон яшар экан, ҳаётининг маълум палласида тақлид қилиш, ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш эҳтиёжига дуч келади. Лекин мана шу тақлид жараёни ҳар доим ҳам ижобий мазмун-моҳиятни акс эттирган, ижобий хулқ кўникмаларини шакллантиришга йўналтирувчи кучга эга бўлмайди. Кўп ҳолларда салбий иллатларни, носоғлом турмуш тарзини оддийгина кўринган тақлид жараёни ҳосил қилади. Ана шундай кўринишларидан бири тамаки маҳсулотлари ва спиртли ичимликларга ружу қўйишдир.

Психологик шахс типларига мувофиқ, турли кўнгилахушлик учун спиртли ва наркотик моддалар истеъмолига мойил кишилар энг пассив тип вакиллари ва иродасиз, қатъиятсиз табиатли кишиларга тўғри келади.

Иродасиз йигит ва қизлар олдин шунчаки «вақтичоғлик» учун оз-оздан ичадилар кейинчалик бундай вақтихушликнинг қармоғига илиниб қолганларини ўзлари ҳам сезмайдилар. Кейинчалик бу маънавий жиҳатдан қарамликни юзага келтиради.

Психология фанида одамларни асосан икки тоифага бўлишади – “А” ва “Б” тоифалар.

Биринчи тоифалиларда масъулият ҳисси шу қадар кучлики, улардаги мақсад ва омадга, муваффақиятга интилиш ҳаётининг мазмунига айланган, улар ўзларини ҳурмат қилувчи кишилар. “А” тоифадагилар ўта ишчан, ҳамиша ўзларини нима биландир банд қила оладиганлар бўлиб, улар одатда дам олишни билмай-

дилар, яъни бўш вақтда саломатлигини тиклаш, асабларга тин бериш одатини тез-тез бузадилар.

Иккинчи – “Б” тоифалилар эса бошқача: улар босиқ, вазмин, ҳеч шошганини кўрмайсиз, ўзларига унчалик катта масъулият ҳам олмайди, кўшимча вазифаларни ҳам олмайди. Лекин дам олишга келганда, улар жуда уста, тиникиб ухлашни яхши кўради.

“Б” типлар атайлаб таътиллаб олиб, унда пухта ишлаб чиқилган жадвал асосида дам олишни яхши кўришади, бу ишга оила аъзоларини ҳам жалб этади, шу хислати билан уларни ҳам авайлайди. Бирор ишни қилиш керак бўлса, шошмай, секин, вазминлик билан бошлайди, саросимага тушмай бажаради, қийинчилик ва ташвишларга чидамли, ҳаётдаги турли машмашаларни ҳам босиқлик билан қабул қилади.

Иккала тоифа вакилларида ҳам саломатлигини ўзи асраши учун имконият, захира мавжуд, умумийлиги шундаки, иккаласи ҳам ҳаётдаги йўлини аниқ тасаввур қилади, умумий талаб шуки, уларнинг маънавияти бой бўлиши керак. Чунки руҳан соғлом одам ҳамиша аниқ-равшан қарорлар қабул қилади, бу қарорлар одатда жамият нормаларига, кўпчилик эътироф этган ахлоқ қоидаларига зид бўлмайди. Умуман, бу ўринда яна бир бор шахс маънавияти ва ахлоқий қиёфасининг унинг саломатлигига бевосита боғлиқлигини таъкидлаш жоиз. Зеро, маънан пок инсоннинг ҳар бир хатти-ҳаракати, меҳнати, тутумлари ҳеч кимнинг манфаатига зид бўлмайди

Рухий саломатлик орқали жисмоний саломатликни ҳам сақлаш ва бошқариш мумкинлиги гоёси янги бўлмай, у XX аср бошларидаёқ психолог ва психиатр мутахассислар диққатини ўзига тортган. Олимлар шунини таъкидлашганки, соғлом инсон бемордан фарқи равишда ўзидаги жами психик жараёнлар, ҳолатлар ва қобилиятларни бошқариши мумкин.

Шахс томонидан саломатликни психологик нуқтаи назаридан бошқариш ўз ичига қуйидаги босқичларни олади: мақсад-муддаони қўйиш, ўзидаги мавжуд маълумот ва ахборотларни таҳлил этиш, мустақил қарорлар қабул қилиш, ижросини таъминлаш ва назорат қилиш. Ҳар бир алоҳида босқичда шундай ўзига хос жараёнлар рўй берадики, улар охир-оқибат саломатликни таъминлайди. Масалан, одамнинг ўз олдига аниқ ҳаётий мўлжалларни қўя олиши, келгусида қандай касбкорга эга бўлишига оид аниқ тасаввурларнинг мавжудлиги, ҳаётда тасодифан қандайдир мавқега эга бўлиш эмас, балки ўз саъйи-ҳаракатлари, ҳаётий интилишлари туфайли ўрнини топишини англаши кабилар ўта муҳим бўлиб, инсоннинг саломатлиги, ўзини яхшилаш орасида яхши ҳис қилишни таъминлайди.

Психологик саломатликка таҳдид солувчи омилларга энг аввало қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ҳаётий мўлжалларнинг нотўғри танланганлиги;
- турмуш тарзининг пала-партишлиги;
- интеллектуал салоҳиятнинг пастлиги;

муомала маданиятининг пастиги;
ёқтирган машғулот билан шуғуланмаслик.

Буларнинг барчаси асида келиб чиқиш нуқтаи назаридан организмиздаги физиологик, биологик жараёнлардан кўра, бевосита шахсимизга боғлиқ бўлган ижтимоий омиларнинг хусусиятларидан келиб чиқади.

Соғлом турмуш тарзини тарғиб қилинишини аввало тўғри фикрлашдан бошлаш лозим. Бизни фикр юритишимиз, ўз ҳаётимизга тўғри муносабат билдиришимиз, эртанги кундаги келажагимиз учун қайғуришимиз мавжуд эмас экан, бу ҳол ўзгалар назоратидаги ҳатти-ҳаракатимиз билан тўғриланмайди. Доимий жисмоний фаолиқ инсонни куч-гайратга ундаш билан бирга, ўз-ўзига бўлган ишончини ҳам шакллантиради. Оила муҳитида ота-она ўзи ибрат тариқасида фарзандини соғлом турмуш тарзи ва соғлом фикрлаши билан тарбияласа, бу қадрият бола учун ҳаётининг ажралмас бир қисмига айланиб қолади. Бугунги кундаги соғлом ҳаёт кечиришга жисмонан ва руҳан тайёр бўлиш масаласи давлат сиёсати доирасида аҳамият берилаётган масалалардан биридир. Ўз имкониятларига холис баҳо бера оладиган ва ҳаётдаги турли қийинчиликларни ўз иродаси, жисмоний меҳнатлари ва тўғри хулоса қила олиши билан руҳан ўзини ўзи бошқариш орқали енга оладиган кишиларда турли хасталикларга нисбатан чидамлик юқори даражада бўлади. Инсондаги руҳий ҳолат мустаҳкам бўлса, жисмоний ҳолатини бошқариш, ундан самарали фойдалана олиш имконияти кенгайди.

Шу маънода эртанги кун ворисларини тарбиялаш баробарида уларда маънавий етукликни, турмуш тарзини тўғри режалаштира олиш маданиятини шакллантиришга ҳам эътибор беришимиз зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ғозиев Э. Ғ. "Ёш психологияси ва педагогик психология" дарслик 1-2 китоб.Т. 2014
2. Ziinet.uz.библиотека.book.Ёш психологияси ва педагогик психология

**QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI
OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH, RAQOBATDOSH
SANOAT ZANJIRLARINI YARATISH VA INVESTITSİYALARNI
JALB ETISH CHORA-TADBIRLARI**

*Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to'plami
(2021-yil 25-noyabr)*

“IQTISODIYOT” – 2021

Mas'ul muharrir:
Sharipov K.A.

Muharrir:
Yaxshiyev H.T.

Musahhih:
Matxo'jayev A.O.

Sahifalovchi:
Adilova I.N.

Litsenziya raqami: №10-4286 14.02.2019. Bosishga 22.11.2021da ruxsat etildi.
Bichimi 70x100¹/₁₆. Raqamli bosma usuli. «Arno Pro» garniturası.
Shartli bosma tabog'i 23,5. Adadi 50 nusxa.

«ZARAFSHON FOTO» XK matbaa bo'limida chop etildi.
100066, Toshkent sh. Islom Karimov ko'chasi, 49-uy.

